BIBLIOTECA NAZIONALE VITT. EMANUELE
68
6 B
17

M

R. III cd. To I p 143 n. 4.

Digitized by Google

Digitized by Google

XXIV. 4. 7
T. 10.

Duo verba scripta in foliolo c et in ejus verso "Massilia" et "Uxellodunum" sunt de manu ipsius Aldi. Vide Renouard ad ann: 1513.

HOC VOLVMINE CONTINENTVR HAEC.

Commentariorum de bello Gallico	libri	VIII
De bello ciuili pompeiano.	libri	IIII.
De bello Alexandrino.	liber	I.
De bello Africano.	liber	I.
De bello Hiſpanienſi.	liber	I.

Pictura totius Galliæ, diuiſæ in parteis treis, ſecundum C. Cæſaris Commentarios.

Nomina locorum, urbiumq́; & populorum Galliæ, ut olim dicebantur latine, & nunc dicuntur gallice, ſecundum ordinem alphabeti.

Pictura Pontis in Rheno. Item Auarici. Alexiæ. Vxelloduni. Maſſiliæ.

Literæ Max. Pontificum, nequis libros cura noſtra excuſos imprimat, uendat'ue &c. ut in literis ſub pœna excommunicationis lata ſententia.

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

AL DVS

ALDVS LECTORI·S.

Et ſi potes ſtudioſe lector per te ipſe legendo cognoſcere, cur nam C·Cæſar rerum ab ſe geſtarum confecerit commentarios, tum & quos & quot confecerit, tamen non inutile futurum exiſtimaui, ſi hic id promptius tibi fieret mea cura. Res geſtæ ab C·Cæſare in Gallia nouem annis, quib· in ea cum imperio fuit, octo libris ſcriptæ ſunt, Primo & reliquis uſq; ad octauum ab ipſo Cæſare tanta elegantia, tantoq; dicendi ornatu, ut, licet & hi, & tres primi de bello ciuili aduerſus Pompeium, editi ſint, ne ſcientia tantarum rerum geſtarum ſcriptoribus deeſſet, tamen prærepta potius, quam præbita illis ſit ſcribendi facultas. Octauo autem ab A·Hircio, qui & de bello Alexãdrino, & Africano commentarios uidetur ſcripſiſſe. id quod ex ipſius præfatione in octauum librum de bello Gallico colligi poteſt· ibi enim ſic ait. Cæſaris noſtri commentarios rerum geſtarum Galliæ non comparandos ſuperioribus, atque inſequentibus eius ſcriptis contexui, nouiſſimeq; imperfecta ab rebus geſtis Alexandriæ confeci uſq; ad exitum, non quidem ciuilis diſſenſionis, cuius finem nullum uidemus, ſed uitæ Cæſaris. Hæc ille. ex quibus uidemur poſſe inferre, ſi confecit Hircius geſta Cæſaris uſq; ad illius uitæ exitum, ergo reliqui commentarij præter decem ſupradictos Cæſaris, eſſe illius uidentur, nec extare quidẽ, quæ ſcripſit, omnia, quãdoquidem uſq; ad exitum uitæ Cæſaris ſcripſiſſe ſe ait. Commentarios tamen de bello Hiſpanienſi non modo non eſſe Hircij dixerim, ſed ne eru

diti quidem cuiuſquam. Sũt enim admodum quam in conditi, ac barbari. De iis ipſis Cæſaris Commentariis quid ſenſerit M. Tullius in libro de claris oratoribus, operæpretium uiſumeſt ſubiungere. Cuius hæc ſunt uerba. Commentarios ſcripſit ualde quidem probandos. nudi ſunt, recti, & uenuſti omni ornatu orationis tanquam ueſte detracta. Sed dum uoluit alios habere paratam, unde ſumerent, qui uellent ſcribere, hiſtoriam, ineptis gratum fortaſſe fecit, qui illa uolunt calamiſtris inurere, ſanos quidem homines à ſcribendo deterruit. Hæc Cicero. Illud inſuper addiderim, bonam partem eorum quæ his commentariis ſcripta ſunt, haberi etiam in epiſtolis M. Tullii ad Atticum, in quibus, cum quid noui geſtum erat à Cæſare, ſtatim Atticum, Quintum'ue Ciceronem fratrẽ, aut M. Brutum certiorem faciebat. Id qđ maximo teſtimonio eſt, ueriſſima eſſe, quæcunq; his comentariis ſcripta habentur. Vale. Venetiis Menſe Nouembri. M. D. XIII.

BRITANIAE
PARS
OCEAN
londinum
BELGAE
parisi
VNELLI
AR MORICI
carnu tes
genebum
turones
ligeris
CELTAE
picto nes
lemo uices
SANTO NES
OCEANVS
OCCID
AQVITANI
VASTAE
PIRENEI M

SEPTENT
GERMANIA
renus
rhenus fl.
nemeta cerna
norici
treuiris
mediomatrici
nantuates
SEQVANI
uesontio
dubis fl.
HELVETII
sedun
lemanus
geneua
lugdunum
alpes
braimarus
ALPES
lacus uerba
ITALIAE PARS
ARVERNI
druentia fl.
arela
sex tie
APEN
MARIS MEDITERRANEI PA

SVPERIOREM Totius Galliæ picturam diuiſæ in treis parteis, Belgicam. ſ. Celticam. Aquitaniam, ut ſtatim in principio primi libri commentariorum de bello Gallico docet Cæſar, ſic nos curauimus faciendam, ut facile quis ſingulas queat parteis cognoſcere. Nam Celtæ, qui & Galli appellantur, quiq; medij ſunt inter Belgas, & Aquitanos, concluduntur Sequana. Matrona fluminib. punctis ab Matrona ad Rhenum uſq; perductis. tum Rheno, ijſdemq; punctis uſque ad lacum, unde oritur. Item lacu Lemano, ac Rhodano Lugdunum uſque. Rurſus Lugdunenſium aruernorumq; finibus. tum Garumna fluuio, quàm longus eſt. Belgæ, qui ſpectant in ſeptentriones, diuiduntur ab Germanis, Rheno, ab Celtis, ſiue Gallis, ijs ipſis punctis ab Rheno ad Matronam. tum Matrona & Sequana. Aquitani diſcluduntur ab Gallis, Garumna flumine, ijſdemq; Lugdunenſium, & Aruernorum finibus. attinguntq; Pyrenæos monteis. ab Prouincia Tholoſæ, & Narbonæ finibus. Reliqua, quæ ſupereſt, Pictura continet Germaniam. Prouinciam. Rhodanum ab Lugduno ad mare. Tholoſam. Narbonam. Alpeis. & cætera, quæ inibi notata licet uidere. Illud præterea notandum, ubi in inferiore parte Rheni ſunt characteres numerorũ 1. ſcilicet ſub Menapijs 2. contra Vbios, ibi, uel circa fuiſſe ponteis, de quibus meminit Cæſar in Commentarijs. ubi 3. inter Lingones, & Virodunum, ibi fuiſſe Alexiã, ubi 4. ad Mare mediterraneum, non longe illinc

eſſe Maſſiliam, quæ ferè ex tribus oppidi partibus ma-
ri alluitur. ubi 5. prope lemouices, ibi Vxellodunum:
Vbi 6. ſub dictiõe Ligeris, ibi fuiſſe Auaricum, ubi 7:
ſub dictiõe SEQVANI, ibi ſcribendum eſſe, Arar
flu. quæ per incuriam prætermiſſa ſunt. Totam autem
picturam, ut eſſet cognitu facilior, uarijs coloribus di-
ſtinguendam iuſſimus. Aquitaniam ſcilicet, Purpu-
reo, qui græce πορφυροῦς dicitur. Celticam fuluo,
ſeu luteo, croceó ue, qui græce χρυσοειδής: Belgi-
cam rubro, rufó ue qui ἐρυθρός. Germaniam, fla-
uo, qui ξανθός. Eam autem partem, quæ eſt à fini-
bus Tolaſatium Mediolanum uſq;, uiridi, qui ποώδης.
Maria, Cæruleo, ſiue cæſio, quem græci γλαυκόν, &
κυάνεον appellant. Hos colores an recte appellarimus,
uiderint doctiores. ſcimus .n. colorũ appellationes pin-
certas eſſe, tum certaſſe olim ſuper ea re obnixe priſcos
grãmaticos, & certare nunc maxime. cum multæ ſint
uniuſcuiuſq; coloris ſpecies nũc intenſi, nũc remiſſi, nũc
temperati. atq; id quoq; uarie. nam purpureas uiolas
dicimus. purpureas roſas. purpureum narciſſum. liliũ.
mare. purpureã aurorã. purpuratos reges. Itẽ fuluũ:
aurum. fuluos leones. galeros. fuluã Aquilã. arenã.
fuluum iaſpidem. ſic flauentes comas. flauam aquam.
flauum puluerẽ. flauas quoq; oliuarũ frondes. Quod
propterea contingit, quia plures res ſunt, quam nomi-
na, quod & Ariſtoteles teſtatur his uerbis. τὰ μὲν
γὰρ ὀνόματα πεπέρασαι, καὶ τὸ τῶν λόγων πλῆθος. τὰ δὲ
πράγματα τὸν ἀριθμὸν ἄπειρά ἐστιν. ἀναγκαῖον οὖν πλείω
τὸν αὐτὸν λόγον καὶ τοὔνομα τὸ ἓν σημαίνειν. Sed
& colorum appellationes, & herbarum, & animali-
um tam quæ in aquis, quam quæ in terris degunt, tum

inſtrumentorū quibus artifices, quib. ruſtici, quib. nautæ utuntur, nec non & ueſtium, atq; aliorum plurium id genus uel pictura aliquando dabuntur mea cura, ſi inſtituta, ut ſpero, perfecero. Faueat Deus. Item quia in pictura præcedenti quædam locorum nomina uix legi poſſunt, in quibuſdam Aedipo coniectore opus eſt, eius culpa, qui incidit literas abſente nobis, curauimus omnia, quæ in ea pictura habentur, nomina, hic imprimenda, ut his, cum libuerit, queat quis, quæ in pictura ſunt, corrigere. Ac ut facilius inueniantur, in ſex parteis ea diſtinximus. ſic, In ea parte, quæ uiridi colore notata eſt, habētur. Lacus uerbanus. Italiæ pars. Mediolanum. APENNINVS MONS. ALPES. Vercellæ. Ortus Padi. Brannouices. Geneua. Veragri. Hiſara fluuius. Arelatæ. Lugdunum. Vienna. ARVERNI. Tholoſa. Gergouia. Narbona. Rhodanus fl. Valentia. Druentia flu. Gaballi. Volci. Aquæ ſextiæ. Nitiobriges. Maſſilia in litore Maris mediterranei ſcribenda, ubi. 4. numerus. ſcribenda item ad fineis Rhodani PROVINCIA literis grādiuſculis. In ea autem, quæ flaua eſt, habentur tantū. GERMANIA. Norici. Flumen Rhenum. Nemetocerna. Nātuates Harudes. In ea, quæ rubra, continentur. BELGAE. Aulertij. Moſa fl. Eburōes. Gorduni. Grudij. Caletes. Bellouaci. Morini. Sabis fl. Arduenna. Menapij. Vbij. Leuci. Ambiani. Axona flu. Sueſſiones. Pariſij. Veromandui. Sequana flu. Matrona qui influit in Sequanam ſupra Pariſios. ſcribendus igitur ubi terminantur puncta. In ea, quæ lutea, ſeu crocea eſt, continentur CELTAE. SANTONES. Pictones. Lemo

uices. Petragorij. Andes. Nãnetes. Rhedones. Cenomani. Veneti. Curioſolitæ. Oſiſſini. ARMORICI. Vnelli. Bellocaſſi. Carnutes. Genebum. Turones. Ligeris fl. Lingones. Alduaſdubis flu. Virodunum Boij. Elauer flu. Hedui. Sequani. Harudes. Heluetij. Seduni. Rauratij. Lacus lemanus. Iura mons. Veſontio. In ea quæ purpurea eſt, Aquitani. Bigerones. Burdegalæ. VASTAE Tarbelli. PYRENAEI montes. Garũna fl. Cadurci. In ea parte, ubi Maria, quæ cæruleo ſeu cæſio colore demonſtrantur, inſunt MARIS MEDITERRANEI PARS. OCEANVS OCCIDENTALIS. OCEANVS SEPTENTRIONALIS. Valete, & miseremini tantorum laborum, ac orate multis precibus, ut quantum cupimus, cupimus autem plurimum, & quantum fortaſſe uix unquam alius quiſquam, prodeſſe & uobis queamus, & poſteris. Venetijs Menſe Decembri. M. D. XIII.

Nomina locorũ. Vrbium. Populorũ Galliæ, quæ his in Commentarijs habentur, quo nomine, & olim latine, & nunc dicuntur gallice, per ordinem literarum.

A

Aduatici Bosleduc

Agendicum A prouins.

Alexia Lauſsoys en bourguogne

Alduaſdubis Ledoux

Allobroges Dauphinoys, & Sauoie

Ambarri Semar & monthar

Ambuariti Pars Barbãtiæ

Andes Angiers.

Aquitania Guienne.

Arar Sone.

Arduenna ſylua, Foreſte Dardena.

Armoricæ ciuitates Bertagne toute

Ambiani Amiens

Artomici Armignac
Attrebates Arras.
Auaricũuiarõ en berry
Auerni Auergne.
Aulerci Roan.
Axona Deſne.
B
Bacenis ſylua foreſte negre.
Bataui Holande.
Bellocaſſiȷ Bayeux.
Bellouaci Beauuois.
Betere Beſies en guienne.
Bibracte beuray dautum.
Bibrax Bray en la conte de Rethel.
Bituriges Burges.
Boiȷ Bourbonnoys, & Bauiere en almagne
Brannouices La ual de moriana.
C
Cabillunũ Chiallon ſur le ſone.
Cadurci Caors.
Cadetes Hipercoren tin en Bertegne.
Calete Cales.
Carnutes Chartres.
Cenomani Semans.
Centrones Saitron au pais de liege.
Centrones de Tarentaſiȷ, en Sauoie.
Curioſolites cornouaille
D
Diablitres Leon doul en Bertegne.
E
Ebrodunum Ambrum.
Eburones Liege.
Eburonices Ebreux
Elauer Alier
Eſſui Retelois oultre tournay.
G
Gabelli Lodeue uauert
Garumna Garonne.
Genebum Orleans.
Geneua Geneue.
Gergobia Clarmont en Auergne.
Gorduni Gantois
Grudiȷ Louain.
H
Harudes Conſtance.
Hedui Autum.
Heluetiȷ Suiſſes

Heluij	Albin.	Oſſiſini	Landriger en Bertegne.
Hiſara	Liſera..		
	I		P
Icius portus	Calais:	Petragorij	Pirregort.
Iura mons	S.Claude.	Pleumoſij	Flandrois.
	L	Pictones	Poitiers.
Lacus lemanus	Lozanne.		R
		Rauraci	Baſilea.
Lemouices	Limoſins	Rhemi	Rains.
Lexobij	Lieſieux.	Rhedones	Renes.
Ligeris	Loire.	Rhenus	Ren.
Lingones	Langres.	Rhodanus	Roſne.
Lutecia	Pariſij.	Rhuteni	Rhodes.
	M		S
Matrona	Marne.	Sabis	Sambre
Matiſcon	Macon.	Santones	Saintgonge.
Mediomatrices	Mecz.	Seduni	Seon.
Melodunum	Mellon.	Seguſiani	Breſſe.
Menapij	Gheler, & cleues.	Senones	Sens.
		Sequana	Seina.
Morini	Terouanne.	Sequani	Bourgeugnons.
Moſa	Meuze.	Sicambri	Nauſo de heſſem
	N		
Narbona	Narbone	Sueſſiones	Soiſſons.
Nannetes	Nantes.		T
Neruij	Tournay.	Tarbelli	Tarbe.
Nitiobriges	Vzes monpolier.	Taruſatij	Turſe.
		Tigurinus pagus	Zurich de Suiſſes.
Nouiodunum	Noion		
	O	Treuiri	Treues.

Tribores Strambourg. Lorene.

Turones Tours.

V

Vellaunodunum Villenoue in Lorene.

Vellaunij San Flor.

Veneti Vanes.

Veragri San Maurice

Vertodunum Verdon in

Veromandui Vermandois

Veſontio Beſanſon.

Virodunum Verdó ſo-urla ſone

Vnelli Percherons.

Volci Auignon

Vſipetes Franc fort.

Errata, quæ uel inter impreſſionem contigerunt, uel impreſſo uolumine deprehendimus, corrigenda ſic.

Charta prima. pagina ſecunda. uerſu quarto, & P. piſone, non. M. uerſu. 6. coniurationem uerſu. 9. contineatur. uer. 29. is ſibi. char. 2. pag. 1. uer. 11. ſe ſuis. pag. 2. uer. 25. dele multos. char. 3. pag. 1. uer. 7. principē. uer. 10. id ſibi facere. uer. 25. prohiberi. uer. 30. ratibusq; pag. 2. uer. 2. perrumpere. ch. 4. pag. 1. uer. 25. tempore, quo Hedui, Ambari quoq; uer. 30. quartam uero partem citra flumen. pag. 2. uer. 17. curat. uer. 18. traducit. ch. 5. pag. 2. uer. 12. circiter xv. ch. 6. pag. 1. uer. 11. debeāt, ſi iā principatum. uer. 12. præferre. uer. 15. dele &. pag. 2. uer. 9. O diſſe etiam. uer. 10. dele ſit. uer. 14. Sed etiā. uer. 16. prælium equeſtre aduerſum paucis ante diebus factum, initium eius fugæ factum à Dumnorige, & eius equitibus, ch. 7. pag. 1. uer. 16. creuiſſet. uer. 25. finem orādi faciat. pag. 2. uer. 7. cogno

ſcerent miſit, renunciatum eſt facilem. uer. 9. & iiſdē ducib. ch. 8. pag. 1. uer. 1. eo die, quo. uer. 17. aīaduertit. uer. 23. collocarit. uer. 24. complerit. pag. 2. uerſu. 15. & id. uer. 17. ſigna bipartito. uer. 19. ut uenientes ſubſtineret. uer. 30. rotaſq; mazaras. ch. 9. pag. 1. uer. 18. ad eos perfugiſſent. uer. 23. deditiorum. pag. 2. uer. 13. in parem. uer. 22. Boiorū. XXXIII. in eodem uerſu, ferre poſſent. ch. 10. pag. 1. uer. 8. indicere. pag. 2. uer. 26. Arioviſtum. ch. 11. pag. 1. uer. 15. animaduertit. pag. 2. uer. 10. populi. ch. 12. pag. 1. uer. 5. dele legatis redeuntib. & ſubſtitue, relatis. uer. 10. grauarentur. pag. 2. uer. 12. exercitatiſſimi. uer. 17. ne obſidib. uer. 20. cimberium. ch. 13. pag. 1. uer. 23. ſecuti, non magnum. pag. 2. uer. 7. Sed anguſtias itineris, & magnitudine ſyluarum, quæ inter eos, atq; Arioviſtum intercederent. uer. 30. à nobis. ch. 14. pag. 1. uer. 19. dele uiderentur & ſubſtitue auderent. uer. 28. repræſentaturum. pag. 2. uer. 26. Cæſar iamq; eum. ch. 15. pag. 1. uer. 14. dele ei legioni. uer. 15. dele nunc. uer. 22. de nos ut ad. uer. 23. populi Ro. ch. 16. pag. 1. uer. 12. Quod ex Sen. Conſulto Heduos. pag. 2. uer. 6. impoſuiſſet. in eodem, quodq; tempus. uer. 21. Romanis. ch. 18. pag. 2. uer. 8. peruenerunt. ch. 19. pag. 1. uer. 7. profectus eſt. pag. 2. uer. 10. conducta non cogi. uer. 29. quid, non qui. ch. 20. pag. 1. uer. 14. lecta, non electa. uer. 20. dele ſuam. uer. 24. habeantur. uer. 25. Menapios. ch. 21. pag. 2. uer. 6. diſtingue poſt eſſet. uer. 14. equitum noſtrorum præſidio. ch. 22. pag. 1. uer. 2. ſe feſelliſſe. uer. 14. dele

ut.uer.24.& L.uer.25. T.Labienum.uer.29.cum ab extremo agmine.ch.23.pag.1.uer.11. q huius. pag.2.uer.5..dele eorum.ch.24.pag.2.uer.29. de cucurrit.ch.25.pag.1.uer.22. conſtiterant.pag.2. uer.5. ab ea.uer.15. ac ſummo.uer.23. ad Cæſarem uenerant.uer.24. dele noſtras.ch.26.pag.1. uer.3. dele uidit.uer.5. dele q;.uer.25. alius alij. pag.2.uer.24. dele &.ch.27.pag.1.uer.13. leniter,non leniret.uer.21.reliquerunt.ch.28.pag.2. uer.21. ueragros.uer.25. magniſq; portorijs, dele cum.uer.26. conſueuerunt.ch.29.pag.1.uer.6. diſtingue poſt ualle.uer.7. flumine.uer.24. ſuſtineri. pag.2.uer.9. poſſet.ch.30.pag.1.uer.14. quid, non quod.uer.21. ſuperioribus.uer.29. Antuates pag.2.uer.16. conſueuerunt.uer.19. eodem mari.uer.20. iis,non eis. ch.31.pag.1.uer.4. quod ille.uer.17. diſtingue poſt æſtuarijs.uerſu.22. dele quos.uer.24. inſulaſq;.pag.2.uer.3.hæ difficultates.ch.32.pag.1.uer.21. naueſq;.uer.26.dele Hæ. uer.29. ſuſtineri.uer.30. dele poſſe.uer.23. dele tantum.ch.33.pag.1.uer.17.mouere. dele com.ch. 35.pag.1.uer.12.appellant,quorum.pag.2.uer.4. Sertorio.ch.36.pag.2.uer.3.Cocoſates.uer.4.nationes nõ ciuitates. ch.37.pag.1.uer.12. Tenchtheri. pag.2.uer.8. aditus.uer.29.& paulo.ch.51.pag. 1.uer.5. antea,non ante à.uer.23. autem,non aut ære.ch.52.pag.1.uer.2. dele q;.ch.54.pag.1.uer. 27. proxime.ch.55.pag.1.uer.21.Id,nõ is.ch.56. pag.1.uer.23. is,non his.ch.62.pag.1.uer.14. copijs,in eodem.ch.63.pag.2.uer.2. publicæ.ch.66.

pag·1·uer·2·his,non ijs·ch·67·pag·1·uer·11·ubiſ; non ubi·uer·28· adductos·ch·71·pag·1·uer·30· dele re·pag·2·uer·7·Rauracorū·ch·72·pag·1·uer· 26· turrim·ch·73·pag·1·uer·1··eſt·ſed certe clam dimiſſis·ch·74·pag·1·uer·3· audacia,ut,non auda cia,et·ch·75·pag·1·uer·8· aditum·ch·91·pag·2· uer·2·ſimul & ,nō ſimul,& ·ch·93·pag·2·uer·18· ab hoſtibus·ch·94·pag·1·uer·19· longe alıud·uer· 24· inſtabant·pag·2·uer·19· remorum·ch·95· pag·2·uer·7· Treueri·ch·97·pag·1·uer·17· qua, non ſiqua·uer·26· muro quæ·ch·98·pag·2·uer·20· exculcabantur·ch·101·pag·1·uer·11·diſtingue poſt nouerit·ch·106·pag·1·uer·11·T·labieno·pag·2· uer·25· impedimentorum·ch·107·pag·2·uer·11· loci, non locis·ch·108·pag·2·uer·4· oppreſſi luce· uer·21· loci,non loco·ch·109·pag·1·uer·1· conſe– derant,nō conderant·uer·21· progreſſi hoſtes·pag· 2·uer·17· propter,non proter·ch·112·pag·2·uer· 16· conflixerant·ch·113·pag·1·uer·10·diſtingue poſt tempore·uer·16· diſtingue poſt Carnutum·uer· 28·diſtingue poſt eius·ch·115·pag·2·uer·4· diſtin gue poſt periculo·ch·116·pag·2·uer·3· dele paren theſim poſt committebat,& fac eā uerſu ſexto poſt ha bere·ch·117·pag·1·uer·8· dele diſtinctionem ante fidelitate·c·120·pag·2·uer·28· raptim,deleq;·ch· 125·pag·1·uerſu·6· circummunire inſtituit· char· 121·pag·1·uer·26· nitatur·pag·2·uer·8· acide rat nunquam·ch·122·pag·2·uer·16··In Italia·ch· 126·pag·2·uer·25· Gn·Pompeij·ch·131·pag·1· uer·6·Cantabris·uer·9··bellum,non libellum·pag·

2 uer. 30 poſtero, non poſtremo. ch. 132. pag. 2. uer. 18. audacter locum caperent. uer. 28. ſignis, non inſignis. ch. 134. pag. 2. uer. 8. legationes, non legiones. ch. 135. pag. 1. uer. 20. Gn. non. C. ch. 136. pag. 1. uerſu. 20. Artificij. ch. 137. pag. 1. uer. 18. milliaq́; , non millia quinq;. ch. 139. pag. 1. uer. 9. fugere. pag. 2. uer. 26. iniquitatem, non nequitatē. ch. 142. pag. 1. uer. 15. diſtingue poſt his. pag. 2. uerſu. 17. educunt, nō ducunt. ch. 143. pag. 2. uer. 30. præſident, non poſſident. ch. 144. pag. 1. uer. 14. dele ſed. uer. 25. diſtingue poſt Hiſpaniam. uer. 27. dele dicere. pag. 2. uer. 1. reſtituatur, non reſtituat. ibidē æſtimatione, non exiſtimatione. ch. 145. pag. 1. uer. 14. diſtingue poſt cauſæ. ch. 147. pag. 1. uer. 7. ac uinearum. uer. 8. dele ut. ch. 152. pag. 1. uer. 3. perterrita. uer. 8. pro meritis. uer. 10. Iiſdem, non hiſdem. pag. 3. uer. 30. dele aſteriſcum. ch. 155. pag. 1. uer. 22. prædicaturus. ch. 158. pag. 2. uer. 14. interficiuntur. ch. 162. pag. 2. uer. 21. itinere. uer. 24. dele et. ch. 163. pag. 1. uer. 15. Apolloniates ad Cæſarē. uer. 30. dele le. ch. 164. pag. 1. uer. 20. oppoſitum, non oppidum. pag. 2. uer. 18. diſtingue poſt loco. ch. 166. pag. 1. uer. 15. diſtīgue poſt cōprehēſa. ch. 167. pag. 2. uer. 30. Hic, non his. ch. 168. pag. 1. uer. 30. exercitum. ch. 169. pag. 1. uer. 16. cuius modo rei. uer. 24. dictitabant. ch. 171. pag. 2. uer. 3. Gn. Pō peij. uer. 12. deiectis, non defectisq́;. uer. 14. lege, molem naturalem obiectam, quæ. ch. 172. pag. 2. uer. 8. prouiderat. ch. 173. pag. 1. uer. 20. dele Aſteriſcū. ch. 175. pag. 1. uer. 5. Dyrrhachium. ch. 179. pag.

2·uer·14·dele Eritius·ch·184·pag·1·uer·18· co-
hortatur,ut·ch·196·pag·1·uer·9·diſtingue poſt uti·
ch·198·pag·1·uer·24· committe,non committere·
ch·200·pag·1·uer·13·propior,nō propter·pag·2·
uer·16·inſequebantur·ch·201·pag·2·uer·22· po-
pulo Ro·ch·206·pag·1·uer·9·et quod Cappadocia·
uer·26·obuerſari·pag·2·uer·22· cum,non eum·ch·
208·pag·2·uer·6·geſtæ·ch·211·pag·2·uer·21· di
gnitatis,& gratiæ·ch·218·pag·1·uer·8· dele di-
ſtinctionem poſt eſt·uer·21· diſtingue poſt ſuorum·
ch·223·pag·2·uer·22·eſt hoſtiū conſilium·uer·23·
dele hoſtium·ch·224·pag·2·uer·5·copiæ legionum·
uer·6· millium·uer·7·ſagittasq́;,& tela·uer·11·eti
am,nō et iam·uer·19·intra,non interea·ch·225·pa
gi·1·uer·16·patris non partis·ch·229·pag·1·uer·
23· comites·pag·2·uer·24· aratoribusq́;·ch·233·
pag·1·uer·15· peditibusq́;·uer·25·ciuiis,nō ciuius·
ch·242·pag·1·uer·10· ferret·ch·249·pag·1·uer·
13· diſtingue poſt eius·uer·20·feciſſent·pag·2·uer·
29·exiſſet,non eſſet·ch·250·pag·1·uer·16· duos,
non ſuos·pag·2·uer·5·Ateguam,non antequam·uer·
6· cui rei,non cui de·uer·21· proxime tamen Ate-
guā,ut ad flumen ſint circiter paſſus·ch·252·pag·1·
uer·5· manibus miſſi ſunt facti·ch·255·pag·1·uer·
16· Ategua,non articula·ch·258·pag·1·uer·8· Se
renitas,non ſerenitatis·ch·260·pag·2·uer·20· intr,
non iter·ch·265·pag·1·uer·22·dele·n·uer·24· il-
lam,non Gillam·uer·27· fuxenſis·pag·2·uer·2·de
le rediјt,& ſcribe,rediere,ſorore ſuperſtite,ferdinan-
do regi nupta·uer·21·flauiacū·ch·266·pag·1·uer·

B

6·Galliæ·pag·2·uer·3· Senonum·uer·14·geldriæ·
uer·16· leodium·ch·267·pag·1·uerſu·7· amba-
rorum, non ambilanorum· uerſu·30· Taurinum,
non Teurinæ·pag·2·uer·2· Aruerni populi·uer·
15·mõtem iura·ch·268·pag·1·uer·1· Genabi·uer·
30· Lotiringum·pag·2·uer·25·Aquitanos·uer·26·
Aruernis·ch·269·pag·1·uer·1· dictus, horum prin
ceps·uer·7· ceutronum·uer·11· penetrauerit· uer·
18· Mauritius dictus·ch·270·pag·1·uer·29·præſi
dis·ch·271·pag·1·uer·3·Bractuſpancium·pag·2·
uer·26· pictis, non piſtis·uer·27· francis·uer·29·ur
bes·ch·272·pag·2·uer·11· caninefatibus·uer·30·
aurelianenſis·ch·273·pag·1·uer·1· ſ·ualle·uer·7·
Hedui·pag·2·uer·16· Cheruſci·uer·24· Antonino·
ch·174·pag·1·uer·8· renetis·ch·275·pag·1·uer·
20· Caninefates·pag·2·uer·30· Anaritis·ch·276·
pag·1·uer·13·hinc·ch·277·pag·1·uer·6·Batauis·
uer·9· refert·uer·27· Centronib·non Centurionib·
pag·2·uer·1· Aruernis·uer·21·ĩtercederet·uer·28·
Auſcitana·ch·278·pag·2·uer·1· Centronib·uer·2·
Louanois·uer·4·Centronib·uer·15· Traiectenſem·
ch·279·pag·1·uer·13·Heluetiorũ·pag·2·uer·15·
eſſe cenſeatur·uer·18· hoc anno fugatis eiuſdem·ch·
280·pag·1·uer·15· Cheruſcis·pag·2·uer·20· ab
Oſtorio·ch·281·pag·1·uer·3· Mediomatricib·pa-
gi·2·uer·4· Suitenſes·uer·13· uadum·uer·14· ua-
do·pag·2·uer·20· Cantaurienſi·ch·282·pag·2·uer
ſu·12· Tribetes·uer·16· Marcomannos·ch·285·
pag·1·uer·26· Colonienſis·ch·286·pag·1·uer·6·
Cheruſcis proximum·pag·2·uer·22· Bernenſes·ch·

287·pag·1·uer·2· Catalaunẽſi·uer·21·Tribotum· uer·26· Batatui·pag·2·uer·2· Boſilea·uer·24· ubi petilius·ch·288·pag·1·uer·16· Sequana·ch·289· pag·1·uer·7· Coniectare·uer·28· Bractuſpãcioq́; pag·2·uer·13·Scalde·uer·21·rhedonib·ch·290·pag·1·uer·2·Vbijs··uer·23·Caſsijs·uer·24· Ceuimagnis·uer·25·Ebroicẽſes·pag·2·uer·9·Cõſtantienſi· ch·292·pag·1·uer·17·Rauraci·pag·2·uer·29·Ceutronibus·ch·293·pag·2·uer·18·Atrebatib·uer·21· Eſſionẽſi·uer·20·uermãdois à gallus,mutata·ch·294· pag·1·uer·18·Heleuteris·pag·2·uer·10·Cliuenſis· ch·295· pag·1·uer·7· Ad Rhodani·uer·18· Batauis·uer·26· Vindoniſſe·ch·296·pag·1·uer·3· terram Romanam·uer·15·Anicnum· uer·20·cuaguti·

·EXEMPLVM·

ALEXANDER PAPA VI·

u NIVERSIS, & ſingulis præſentes literas inſpecturis ſalutem, & apoſtolicam bẽn·Quoniam dilectus filius Aldus Manutius Romanus ad cõmunem doctorum utilitatem nouis excogitatis characterũ formis,aſſiduã operã libris emendãdis, imprimendiſq́; impendit,magnoſq́; in ea re labores, ſumptuſq́; facit,uereturq́; ne ĩſurgente ĩuidia,æmulatiõeq́; excitata, aliq ſumpto de eius characteribus exemplo,ad eandem formã libros imprimant,deq́; alterius ĩuento nouũ ſibi lucrũ quærant,Icirco nobis fecit humiliter ſupplicari,ut eius indẽnitati de opportuno remedio prouidere dignaremur·

*Nos, quoniã ea, quæ ad literatorũ cõmoditatem ſpectãt
libenter annuimus, huiuſmodi ſupplicatiõibus inclina
ti, ut ingenia ad plura, melioráq; in dies inuenienda ex
citentur, libriq; ſublata oĩ æmulatiõe diligentius prode
ant ĩpreſſi, et emẽdati, cõfidentes de diligentia dicti Al
di, de cuius doctrina, et in libris emẽdãdis ſtudio fide=
dignorũ teſtimonio facti ſumus certiores, oĩbus, & ſin
gulis impreſſoribus, et artem ipſam in Italia exercenti
bus ſub excõmunicationis, illis autem, q̃ in Alma urbe
noſtra, & terris nobis mediate, uel ĩmediate ſubiectis
morantur, ſub eadem, et cõfiſcatiõis librorum impreſ
ſorum pœnis, quas contrafacientes abſq; alia declara-
tione eo ipſo incurrere uolumus, diſtrictius inhibemus,
ne per ſpatium decem annorum à tempore cuiuſuis li=
bri, tam græci, quàm latini ab eodẽ Aldo impreſſi illis
ipſis, aut ſimilibus characterũ formis pro eorũ uolũta-
te, aut ad ĩſtantiã quarũcunq; ꝑſonarũ cuiuſcũq; digni
tatis, ſtatus, gradus, ordinis, nobilitatis, præeminentiæ,
uel conditionis fuerint, quouis quæſito colore imprime
re, aut imprimi facere quouis modo præſumant. Volẽ
tes, ut oẽs, et ſinguli librorũ uẽditores, penes quos dicti li
bri, etſi extra Italiã impreſſi eſſent, ĩuenti forent, ſimi
les pœnas ĩcurrant. Mandantes nihilominus dilectis fi
lijs nũc, et pro tempore locorũ ordinarijs ꝑ ipſam Italiã
exiſtentibus, quatenus ꝑ ſe, uel alium, ſeu alios faciant
authoritate noſtra, inhibitionem noſtrã huiuſmodi in=
uiolabiliter obſeruari, contradictores ꝑ cenſuras eccle-
ſiaſticas, & alia opportuna iuris remedia appellatiõe
poſtpoſita compeſcendo, inuocato ad hoc, ſi opus fuerit,
auxilio brachij ſecularis, non obſtantibus conſtitutioni*

bus, & ordinationibus apoſtolicis, cæteriſq; contrarijs qbuſcunq;. Datum Romæ apud Sanctum Petrum ſub annulo Piſcatoris. XVII Decembris. M. D. II. Pontificatus noſtri anno Vndecimo.

EXEMPLVM.

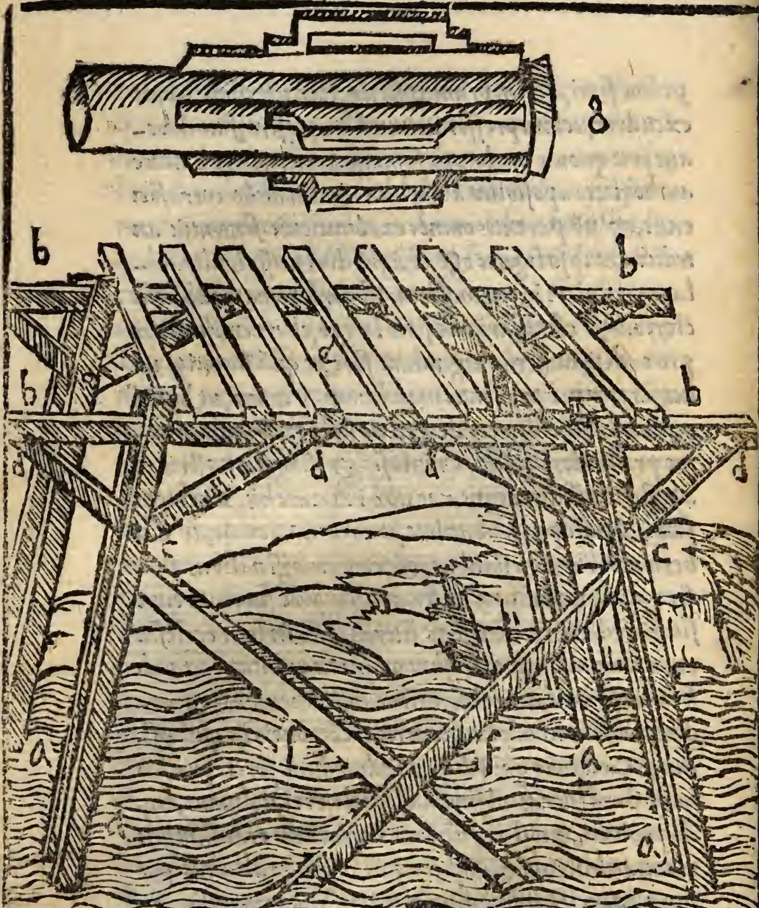
DILECTO FILIO ALDO MANVTIO CIVI ROMANO, VTRIVSQVE LINGVAE LIBRORVM INSTAVRATORI.

IVLIVS PAPA II.

d Ilecte fili ſalutem, & apoſtolicam ben̄. Cum tu, cuius perſonam multis uirtutum donis inſigniuit altiſſimus, magna tui ingenij ui, uarijſq; laboribus, & excellenti doctrina deo noſtro authore, quàm plurima græcorū, & latinorum authorum librorum uolumina ſumma cura, & diligentia caſtigata à paucis annis citra ad cōmunem omnium literatorū utilitatem characteribus, quos uulgus curſiuos, ſeu cancellarios appellat, imprimi tam diligenter, ac pulchre curaueris, ut calamo conſcripta uideantur, libroſq; alios, ut pote Platonis, Ariſtotelis, et aliorū philoſophorum, authorumq; maiorum, ut dilectus filius nobilis uir Albertus Pius de Sabaudia Carporū comes, cariſſimi in Chriſto filij noſtri Maximiliani electi Imperatoris ſemper Auguſti apud nos orator nobis expoſuit, ſis paratus eiſdem characteribus excudere, & in lucem mittere, quæ res ſtudioſorū animos non ſolum uehementer delectabit, ſed etiā mi

rum in modum ad ſtudia accendet, Proinde Albertus ipſe, ut bonarum artium, ac literarum præcipuus eſt cultor, ita uirtutis tuæ, laborumq́; tuorum rationem haberi deſyderans, ut in dies de bono in melius proficere & emendandis græcis, ac latinis libris huiuſmodi, quod (ut accepimus) diligentiſſime facis, cõmodius, alacriusq́; uacare poſſis, nobis attẽtius pro te ſupplicauit, ut ĩdemnitati tuæ, ne alius tuos ſibi uẽdicet labores, atq; uigilias, honorẽq́;, et præmia merito tibi debita ex uirtute tua ꝑcipiat, paterne cõſulere, ac laborũ, meritorũq́; tuorũ, & impenſarũ, quas propterea te ſubire oportet, aliquã rationẽ hẽre uellemus. Nos igitur præmiſſa paterno cõſyderantes affectu, ac ſingulos, q̃ ad bene agendũ tẽdunt, uirtutumq́; ſunt cultores, q̃tum cũ deo poſſumus opportunis gratijs, & fauoribus proſeq̃ cupientes, dictiq́; Alberti, ac tuis in hac ꝑte ſopplicationibus annuentes, uniuerſis, & ſingulis impreſſoribus, & cæteris ꝑſonis, ad quarũ præſentes noſtræ ꝑueniunt notitiã in toto Chriſtianorũ orbe conſtitutis ſub excõmunicatiõis, lata ſententia, et in noſtris, atq; Sanctæ Romanæ eccleſiæ ciuitatibus, atq; terris nobis, & eidẽ eccleſiæ mediate, uel ĩmediate ſubiectis degẽtibus ꝑſonis q̃ngentorũ ducatorũ auri, et amiſſiõis librorum, quos impreſſerint ꝑ cõtrafacientes ĩcurrendis, et cameræ apoſtolicæ applicandis pœnis ĩhibemus expreſſe, ne, quæ poſthac q̃ndecim annis durantibus à data præſentium inchoãdis, & ſucceſſiue finiẽdis et græce, et latine imprimenda duxeris librorũ uolumina imprimere, ne'ue latinarũ literarũ characteres curſiuos, ſiue cãcellarios ut præfertur facere, cõtrafacere, aut imitari, curare'ue

ꝑ alios fieri, aut imprimi, ipſis'ue characteribus libros excudere, uel impreſſos uenundáre poſſint, ſiue debeant, aut quouis modo præſumant. Decernētes ex nunc authoritate apoſtolica abſq; alia declaratiōe cōtrafacientes, & nō parentes omnes excōicationis ſententia antedicta eo ipſo ligatos eſſe, et à ſubditis noſtris ultra illam pecuniariā, et amiſſionis librorū pœnam, ab exactoribus, et cōmiſſarijs noſtris ītegre, et irremiſibiliter pro eadem camera exigendam fore, et quā ſic exigi uolumus, & per præſentes mandamus. Verum, ut huiuſmodi inhibitionis, atq; decreti noſtri ignorantiam nemo prætendere poſſit, Vniuerſis, & ſingulis noſtris, et apoſtolicæ ſedis legatis, nec non Patriarchis, Archiepiſcopis, Epiſcopis, Abbatibus, et eorum Vicarijs, ac Gubernatoribus, Poteſtatibus, & cæteris officialibus noſtris, qui præſentium noſtrarum uigore fuerint requiſiti, mandamus expreſſe, ut literas ipſas in locis eccleſiarum ſuarum, atq; diocæſum conſuetis publicari, atq; obſeruari faciant, non obſtantibus cōſtitutionibus, & ordinationibus apoſtolicis, cæteris'q; cōtrouersijs quibuſcunq;. Cæterum quia difficile admodum foret præſentes noſtras literas ad ſingula loca deferri, uolumus, atq; decernimus, quod earundem literarum tranſumptis manu publici notarij ſubſcriptis, et ſigillo alicuius perſonæ in eccleſiaſtica dignitate conſtitutæ munitis, ea prorſus ubiq; adhibeatur fides, quæ præſentibus noſtris adhiberetur, ſi forent exhibitæ, uel oſtenſæ. Datum Romæ apud ſanctum Petrum ſub annulo Piſcatoris Die XXVII Ianuarij. M D XIII. Pontificatus noſtri anno decimo.

g
b
b
b
b
e
d
d
d
d
c
c
a
f
f
a
a

IOANNES IVCVNDVS VERONENSIS.

Libro quarto.

Pontem, eadem forma & ratione, bis fecit Cæſar ſupra Rhenum flumen latiſſimum. rapidiſſimum. & altiſſimum. Primum in Menapijs contra Sicambros. Deinde paululũ ſupra eum locum in finibus Treuirorũ, ex quo trãſitus erat ad Vbios Cæſaris amicos.

a *Tigna bina ſeſquipedalia paulum ab imo præacuta dimenſa ad altitudinem fluminis. &c.*

b *Trabes bipedales immiſſæ ſuper utraq; tigna, quæ binis utrinq; fibulis ab extrema pte diſtinebantur.*

c *Fibulæ quæ diſcluſæ diſtinent bipedales trabes.*

d *Vbi fibulæ diſcluſæ in cõtrariã ptem reuinciũtur.*

e *Materia directa, quæ iniecta ſupra bipedales trabes totum opus contexebat.*

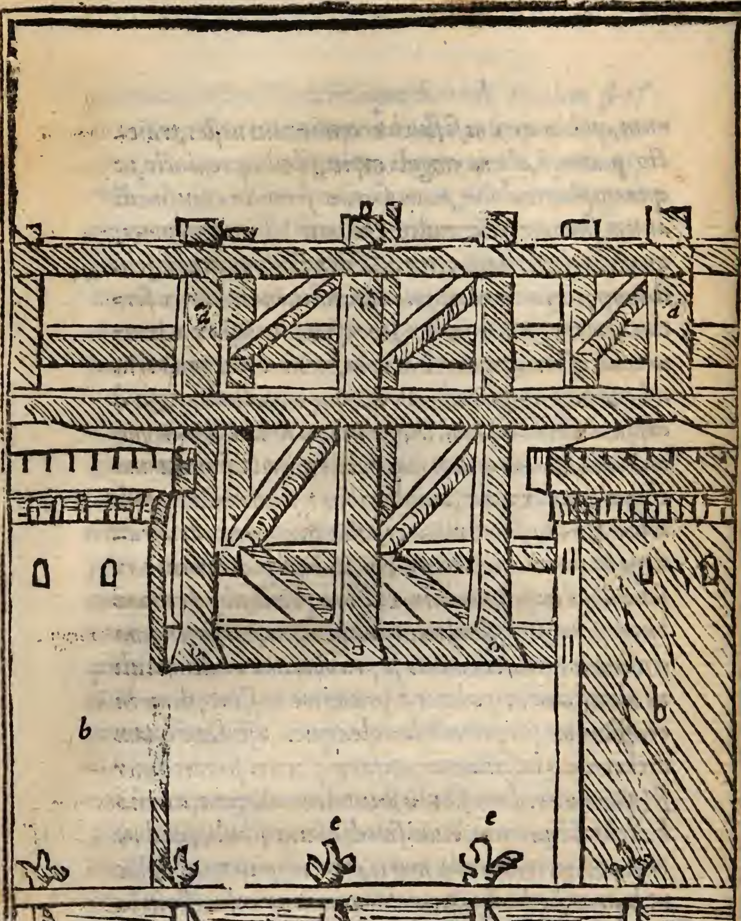
f *Sublicæ obliquæ ad inferiorem ptem fluminis adactæ, quæ pro ariete ſubiectæ, & cum omni opere coniunctæ, uim fluminis exciperent.*

g *Fiſtuca, qua adigebantur tigna in flumine.*

Hæc utraq; inſu p bipedalibus trabibus immiſſis. Hunc locum ſic corrigendum puto. Hæc utraq; inſuper, bipedales trabes immiſſæ, hac ratione, ut inſuper ſit præpoſitio, & hæc utraq; ſit accuſandi caſus. Quod ſi duriuſculum hoc quiſquã exiſtimarit, ſciat Cæſarem ipſum ſimili uſum conſtructione in ſecundo de bello ciuili in expugnatione Maſſiliæ his uerbis. Hanc inſuper contignationem, quantum tectum plutei, ac uinearum paſſum eſt, laterculo aſtruxerunt, ſciat et Vitruuiũ in quito, ubi agit de

portubus & ſtructuris in aqua faciendis ſimilem feciſ ſe conſtructionem. Tunc proclinatio ea impleatur are na. & exæquetur cum margine & planitia puluini, deinde inſuper eam exæquationem, pila quam magna conſtituta fuerit, ibi ſtruatur. Quare ſi ſic, ut puto, per ſeuerat corruptus librariorum uitio locus, neq; ſenſus conſtabit, neq; conſtructio, niſi implexa et litigioſa grá maticis. Sed ut utraq; conſtent, ſenſus ſcilicet, & con- ſtructio tam ingenioſis, quam grámaticis, & operi uer ba ſint conformia, & opus uerbis, animaduertendum eſt, quod poſtquam Cæſar deſcripſit modum figendi, & adigendi tigna in fundo fluminis, ex qua adactio- ne magnam ſtabilitatem & firmitatem aſſecuta ſunt, uertit ſe ad bipedales trabes, quæ tranſuerſam totius pótis latitudinem perficiebant, & qua ratione poſſint, & quo modo ſuſtinerentur, docet. dicens, quod ſu p hæc utraq;. i. ſu p bina tigna quæ & in pte ſuperiori, et ea quæ in pte inferiori poſita erant bipedales trabes im- miſsæ, quantum eorũ tignorũ iunctura diſtabat, binis utrinq; fibulis, ab extrema pte diſtinebantur. Quibus diſcluſis et in contrariá partem reuinctis, ꝛc. In hanc eandem ſententiá mecum uenire uidetur Leo baptiſta Albertus uir & ingenio & literis clarus in ſuo de ar chitectura, qui eiuſdem cæſariani pontis deſcriptióem repetens nó aliter ei uiſum fuit potuiſſe ſibi ipſi ſatisfacæ re, niſi his uerbis. Huiuſmodi autem immiſsæ trabes binis utrinq; fibulis ab extrema parte diſtinebantur. Quibus diſcluſis, & cætera. Quid autem ſit fibula, & quomodo diſcludatur & reuinciatur, non omnibus peruia eſt notitia, quamuis eius ſit quottidianus uſus. Vtuntur autem ea, uiri ac mulieres ad capita cingulo-

rum, quibus circum ſe fluentes contineant ueſtes, traie- cto p̄ anulū, altero cinguli capite, fibulaq; reuincto, ut quanto plus trahitur, tanto fortius firmetur. Eiuſmodi autem ſunt & ſellæ, multis Italiæ urbibus communes, quæ clauſæ ſeruantur, & ad ſedendi uſum, cum diſclu duntur, & in contrariam partem reuinciuntur, eo for= tius compreſſæ firmantur. Hoc etiam ita eſſe ex Vitru= uio clariſſime apparet ī decimo, his uerbis. Tigna tria ad onerum magnitudinem ratione expediuntur, & à capite à fibula coniuncta, & in imo diuaricata erigun tur. Et infra. Sin autem maioribus oneribus erunt ma chinæ comparandæ, amplioribus tignorum longitudi nibus, & craſſitudinibus erit utendum, & eadem ra- tione in ſummo fibulationibus, in imo ſucularum uer ſationibus expediundum. Et libro primo ubi de mœni bus differit, Craſſitudinem autem muri, ita faciendam cenſeo, uti armati homines ſupra obuiam uenientes ali us alium ſine impeditione præterire poſſint, dum in craſſitudine perpetuæ taleæ oleagineæ, uſtulatæ quam creberrimæ inſtruantur, uti utræq; muri frontes inter ſe (quemadmodum fibulis) his taleis colligatæ, æternā habeāt firmitatem. Huiuſmodi autem fibulis, quibus tunc, & in colligandis muris, et in munitionum uallis utebantur, hodie quoq; & nos utimur, tranſuerſis in la tum longurijs fibulatim diſpoſitis, ut ictibus glādium, non uno loco tantum, ſed tota uallis mole reſiſtamus iu= uantibus fibulis continenter in contrariam partem re- uinctis. Ex dictis, ſatis conſtare poterit, & ſenſus, & conſtructio uerborum Cæſaris, & pontis forma ſecun- dum figuram à nobis traditam.

b
b
e
e
d
d
c
c

IOANNES IVCVNDVS VERONENSIS.

Libro ſeptimo.

Auaricum Vrbs biturigum munitiſſima, quæ prope ex omnibus partibus flumine & palude circundata, unum tantum & peranguſtum habebat aditum, quod Auaricum a Cæſare turribus et aggeribus excitatis ita obſeſſum eſt, ut ipſo potiretur.

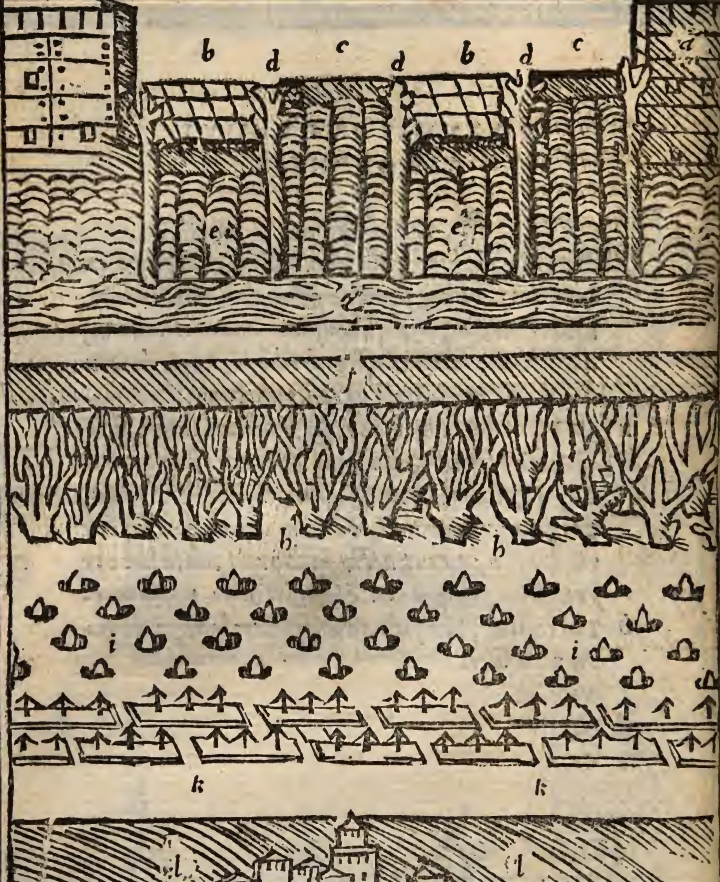
a Auarici urbis biturigum muri, quorum forma ferè cómunis erat in Gallia, qui & ita deſcribuntur à Cæſare, ut à mediocri quoq; ingenio intelligi poſſit, nos duntaxat texturã trabium effinximus, farcturis dimiſſis, ut ea ītellecta, quæ præcipua in hoc opere uidetur, reliqua ex Cæſaris lectione pcipiantur.

b Turres duæ, quæ ſatis ad anguſtiam loci, & aggeris uiſæ fuere.

c Vallum.

d Plutei.

e Cerui.

b
d
c
d
b
d
c
a
e
e
f
h
h
i
i
k
k
l
l
m

Libro ſeptimo.

Alexia oppidũ mã dubiorũ in ſummo colle poſitũ edito
loco, qđ niſi obſidiõe expugnari nõ poſſe uidebatur. Hu
ius collis radices ſubluebãtur duobus flu. duabus ex ꝑti
bus, cætera ex deſcriptõe cæſaris, et ex oppoſita figura
patent. a Turres coniunctæ ageri, & uallo, quæ
inter ſe diſtabãt pedes .lxxx. b Plutei q tegebant
interuallum, quod erat inter pinnas. c Pinæ, quæ
interſtructæ erãt inter pluteos. d Cerui grãdes po=
ſiti inter pinnas aggeris ad cõmiſſuras pluteorũ, et ag
geris ipſius, in qbus erãt ſuſpenſi plutei ſub qbus tecti
milites aſcẽſum hoſtiũ, et conatũ omnem repellebant.
e Vallũ cũ lorica. lorica.n. ex cratibus uel ſtoriis appo
nebatur uallo et aggeri, ne facile harpagõibus uel aliis
inſtrumentis demoliri poſſet ab hoſtibus. f Foſſa pe
dum quindecim lata & profunda in qua per campe-
ſtria loca & demiſſa, aqua ex flumine deriuabatur.
g Foſſa alia itẽ pedũ qndeci lata, et profunda, ſicca et
ſine aqs. h Stipites ex trũcis arborũ, nõ ad modũ fir
mis ramis, præacutis cacuminibus, in ꝑpetuam foſſam
demiſſi, & ab infimo reuincti ne reuelli poſſent, ab ra
mis eminebãt, quo q intrauerãt ſeipſi acutiſſimis uallis
induebãt, hos cippos appellabãt. i Stipites teretes fœ
minis craſſitudine ab ſummo præacuti et præuſti, de=
miſſiq; in ſcrobibus oblique in qncuncẽ diſpoſitis. hos
ex ſimilitudie floris liliũ appellabãt. k Taleæ pedẽ
lõge, ferreis hamis ĩfixæ in terrã'q; ĩ foſſæ mediocribus
ſpatiis ĩtermiſſis, oĩbus locis diſſerebãtur. hos hamos ſti
mulos appellabant. l Foſſa pedum .xx. lata, &
profunda dirrectis ad ꝑpendiculum lateribus, à qua
reliquæ munitiones diſtabant pedes quadringentes
m Alexia oppidum, ſuperius deſcriptum.

Libro octauo·

a Vxellodunum oppidum egregie natura loci munitum, in finibus cadurcorum inter celtas, non longe à Prouincia romanorum.

b Fons, quem Cæſar cuniculis actis, & uenis eius interciſis auertit.

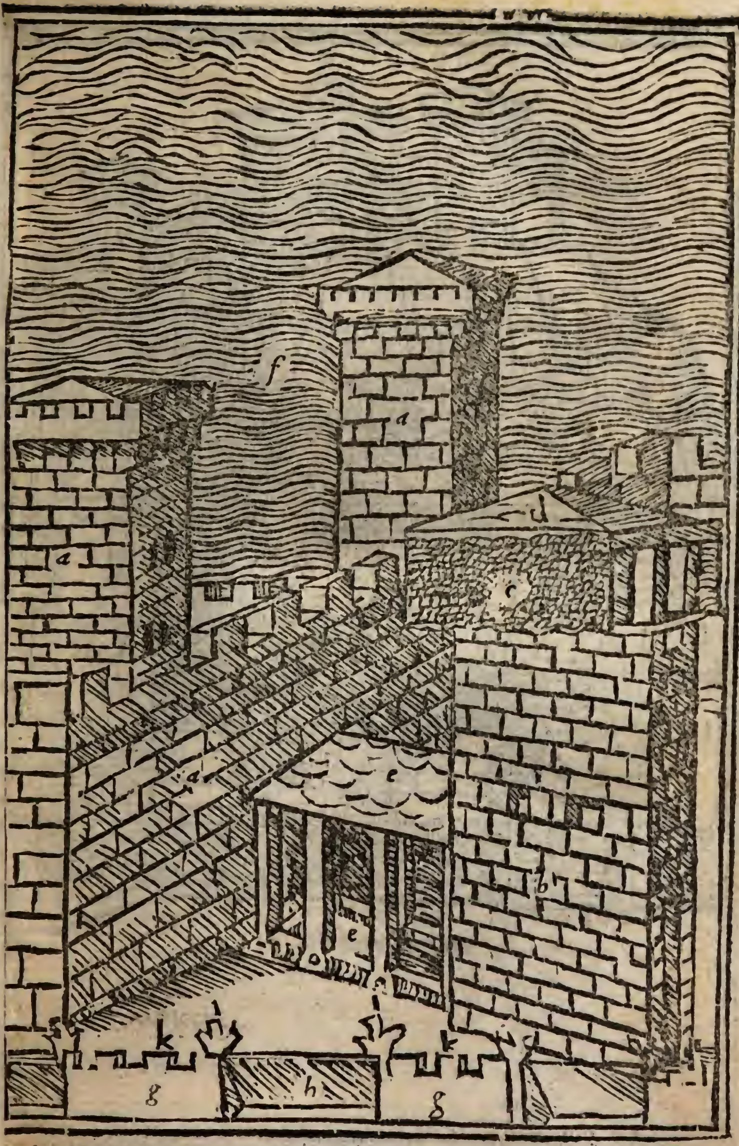
c Cupæ ſeuo. pice. ſcandulisq; completæ & ardentes ad comburenda cæſariana opera ab oppidanis demiſſæ.

d Vallum.

e Plutei.

f Flumen quod infimam uallem diuidebat, & pene totum montem cingebat, atq; ita imis eius radicibus ferebatur, ut nullam in partem depreſſis foſſis deriuari poſſet.

g Turris decem tabulatorum, quæ fontis faſtigium ſuperabat, ex qua cum tela tormentis iacerentur ab aquatione oppidanos prohibebat.

Maſſelia

Vxellodunum

Libro ſecundo de bello ciuili.

Maſſiliæ deſcriptio quæ ex tribus fere oppidi partibus mari alluitur.

a Maſſiliæ mœnia & turres.

b Turris ex opere lateritio tabulatorum ſex, ab legionarijs extructa contra maſſilienſium eruptiones.

c Storiæ ex funibus anchorarijs contextæ præpendentes contra hoſtium tela atq; tormenta, quibus tecti milites turrim conſtruebant.

d Summa contabulatio laterculis & luto & centonibus tecta, nequid ignis hoſtium nocere poſſet.

e Muſculus ab ipſo Cæſare deſcriptus à turri lateritia ad ſuffodiendum, & diſijciendum hoſtium turrem, & murum.

f Mare alluens ferè ex tribus partibus urbem.

g Vallum.

h Plutei.

i Cerui.

k Pinnæ.

IOAN. IVCVNDVS VERONEN. IVLIANO MEDICI. S.P.D.

I DILIGENTIVS *quis conſideret Iuliane illuſtriſſime quot is, q̃ corrupta antiquorum ſcripta, ut emendata in manus hoīum exeant, curat, labores exhauriat. quam uero nullius, uel ꝑexiguæ admodum apud plurimos laudis particeps fiat, admiretur profecto, cur ſibi q̃ſquam id oneris aſſumat. quo in perferendo, cum maxime enitendum ſit, minimā tamen mercedē conſequatur. Quod. n. in alieno elaboret, neq; ſuū aliquod ipſe edat, id apud multos eiuſmodi eſt, ut oēm, quē pro laboribus mereretur laudis fructum, intercipiat, q̃ mihi q̃dem, ſiqui ſunt, iniqui eſſe uidentur rerum æſtimatores. Nihilo. n. magis æquū eos ſentire exiſtimo, quam ſiq̃s ei, q̃ derelictum cuiuſpiā, ac ſentibus occupatum agrum ſuo labore expurgarit, colueritq;, nullā tamen inde enatarum frugum partem deberi arbitretur. elaborat certe is in alieno ſolo, laborū tamen eſt quoddam iure præmium conſtitutum. Ac mihi q̃dē longe uidetur ſecus, atq; cū q̃ munus hoc recte exequatur, ſeu rei ipſius difficultatem ſpectes, ſeu quā inde literarum ſtudioſi utilitatem conſequantur, cōſideres, in primis laudandum cenſeo atq; (ut uere dicam quod ſentio) non multo fortaſſe minus, opus hoc exiſtimo, quā ſi ex te aliq̃d componas, acrioris illud ingenij, exactioris hoc iudicij, latiore ibi campo euagari licet, anguſtiſſimis hic finibus coercemur, ibi, cum ingenij habenas effuderis, ferri quocunq; uolueris potes, hic ĩgenio ita moderādum eſt,*

ut cum maxime eo opus ſit, circumſcriptis tamen qui-
buſdam terminis continendum ſit. Non unum quodli-
bet ſolum perlegendum, ſed plurima conferenda exem
plaria. Ex uaria lectione, non quæ tibi maxime pla-
ceat eligenda, ſed quæ cæteris authoris ipſius ſcriptis
magis accommodata eſſe uideatur, ita ut illius tibi pro
pè animus induendus ſit. At uero ita parce, ubi quip-
piam corruptum ſit, ex ſe aliq̃d addendum, ut niſi cer
tiſſimis indicijs ducaris, quæ quandoq; tamẽ occurrũt,
corrupta potius lectio relinquenda ſit. Quæ oĩa quãti
laboris, quãtæ induſtriæ ſint, quilibet, qui id experia
tur facillime iudicabit. Vtilitatem uero ſi conſideres,
multo hinc profecto maior reperietur. atq; hoc tamẽ ita
uelim accipi uti à me dicitur. Neq;. n. tam ignarus rerũ
ſum, uti quemlibet librum emendare (cum multi præ-
ſertim ſint, quos corruptos eẽ expediat) utilius putem,
quam ſi poſſis tuum aliquid ſcribere. neq; ſi talia quæ
dam, qualia ea ſunt quæ emendes, cõponere poſſis, hoc
potius agendum. Sed hoc dico cum permulta antiquo-
rum ſint ſcripta, quibus ne ſperandum quidem nobis
ſit, ut æquales eſſe poſſimus, cumq; omnis noſtra lati-
næ locutionis peritia inde emanet, eaq; corruptiſſima
circunferantur, qui in eo uires intendit ſuas, ut emenda
tiora legantur, non ſolum id agit, ut ipſa, et intelligi me
lius, & libentius legi, ſed id etiam non minus, ut re-
ctius quoq; ſiquis quid ſcribere uoluerit, id agi poſſit,
ac tanquam qui turbidum aliquẽ cœno fontem, unde
multi in omnes partes riui deducantur perpurgat, non
id ſolum facit, ut fons ipſe nitidior ſit, ſed & ut riuuli
quoq; ipſi, qui lutulenti prius ac ſordidi fluebant, pu-

riore unda accepta, & aſpectu gratiores, & potu ſua uiores fiant. Sic is, qui corrupta antiquorum ſcripta corrigit, quaſi fontem ipſum perpurgat, nec id ſciat modo, ſed ut ea etiam, quæ à nobis edita, ab fonte illo, quaſi quidam riuuli deriuantur, elegantiora eſſe poſſint. Non iniuria igitur cum id omne hinc ſit hoc illi à nobis anteferri munus uidetur. Sed, ne ego, dum id laudo, in quo ætatis plurimum conſumpſi, meipſum laudare uidear, de hoc ſatis, ac nimis fortaſſe multa. Nam ut laudem nullam mereatur, eo fortaſſe magnificentius cuiquam uideri poſſit. Cum enim tam multi propoſiti labores ſint, nulla laudis præmia, maximam tantum utilitatem, ſtudioſi hinc omnes adipiſcantur, magni cuiuſdam animi cenſendum eſt, tot nullo propoſito præmio labores ſubire, ac propriam laudem commoni utilitati condonare. Sed ut ad te, me tandem conuertam Iuliane Illuſtriſſime. C. Iulij Cæſaris commentaria, cura noſtra emendata in manus eruditorum ſub tuo nomine exeunt, quæ quanto reliquis, quæ hactenus impreſſa circunferuntur caſtigatiora ſint, cuicunque ea conferre libuerit, cognitu erit facillimum. Ego quidem in eo multum elaboraui, conquiſiui multa tota gallia, exemplaria, qua in prouincia, quod multa eò ſemper ex Italia translata ſunt, atque ea minus prædæ expoſita, ac bellis, fuerunt, multo incorruptiora uolumina cuiuſq; generis reperiuntur, contuli omnia, diligenter excuſſi, neque meo tantum iudicio contentus fui, ſed cum multa undiq; collegiſſem, eruditos plures demum Venetijs conuocaui, eorumq; ingenijs omnia ſubieci iudicanda, neque quicquam non

perpenſum, ex quo effectum eſt, ut pauca admodum reſtent, quæ in ſuum nitorem reſtituta non ſint, ſed & eas fortaſſe aliquis aliquando maculas deterget, nobis id ſatis ſit egiſſe, ut perpaucæ omnino reliquæ ſint. Hos autem labores meos multis de cauſis, tibi potiſſimum dicandos duximus. Primo quidem, quod tibi omnes omnium qui in literis uerſantur, labores, lucubrationésq; quodam gentilitio iure, deberi uidentur. Ex ea enim familia es, quæ ſemper literatos mire fouit. Nam ut uetuſtiores prætercam, qui & ipſi tamen hoc magnificentiſſime egerunt, Laurentius pater ita id enixe egit, ut eius beneficentia ex fœda illa proximorum ſeculorum barbarie in eum, in quo nunc ſunt gradum tam latinæ quàm græcæ literæ prouectæ eſſe uideantur. Frater uero ita ſemper literatos omnes amplexus eſt, uti non immerito ſpes ea enata uideatur, quæ nunc iam in omnium animis inſedit, eo ad ſummum pontificatus culmen euecto, non chriſtianam ſolum rempublicam felicem futuram, ſed & bonas omnes literas, quæ iniquis his temporibus propè exaruerant, tam feliciter prouenturas, ut omne præteritorum annorum incommodum ſarciatur, qua in re, tu quoq; ita animatus cognoſceris, ut non adiuturus fratrem ſolum, non imitaturus patrem, ſed & per te ipſe, totum hoc munus geſturus, & tanto omnes tuos ſuperaturus ſis, quanto illi cæteris excelluerunt. Ad hanc cauſam accedit, quod Iuliano Iulij commentaria, quod candidiſſimis animi tui moribus, candidiſſimum hoc opus maxime conueniens uidetur munus. Quod ego non hoc ſolum, ſed quicquid in me ingenij eſt, quidquid in

literis poſſum, tibi dedicare conſtitui, ac iam dedico. ætate quidem ea ſum ut de me non multa tibi poſſim promittere, ſed natura ipſa fortaſſe, ut plerunque aſſolet, extremo hoc tempore, ſubitum aliquid ingenij mei lumen effundet, quod tuum totum erit, tibi ſeruiet, tibi conſecrabitur. Tu interea hæc, ſi ita uti ſperamus accipies, quoddam quaſi currēti calcar addetur, ad cætera. quæ in animo habemus, perficienda.

C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM DE BELLO GALLICO LIBER PRIMVS.

g ALLIA EST OMNIS DIuiſa in parteis treis, quarũ unam incolunt Belgæ, aliam Aquitani, tertiam q; ipſorum lingua Celtæ, noſtra Galli appellantur. Hi omnes lingua, inſtitutis, legibus inter ſe differunt. Gallos ab Aquitanis Garumna flumen, à Belgis Matrona, & Sequana diuidit. Horum omnium fortiſſimi ſunt Belgæ, propterea quod à cultu, atq; humanitate prouinciæ lõgiſſime abſunt, minimé q; ad eos mercatores ſæpe commeant, atq; ea, quæ ad effœminandos animos pertinẽt, important, proximi q; ſunt Germanis, qui trans Rhenum incolunt, qbus cum continenter bellum gerunt. Qua de cauſa Heluetij quoq; reliquos Gallos uirtute præcedunt, quod ferè quotidianis prælijs cum Germanis contendunt, cum aut ſuis finibus eos prohibent, aut ipſi in eorum finibus bellum gerunt. Eorũ una pars, quam Gallos obtinere dictum eſt, initium capit à flumine Rhodano, continetur q; Garumna flumine, Oceano, finibus Belgarum, attingit etiam à Sequanis, & Heluetijs flumen Rhenum. uergit ad ſeptẽtriones. Belgæ ab extremis Galliæ finibus oriuntur, pertinent ad inferiorem partẽ fluminis Rheni, ſpectant in ſeptentriones, et orientem ſolem. Aquitania à Garumna flumine ad Pyreneos monteis, & eã

*partem Oceani, quæ ad Hiſpaniam ꝑtinet, ſpectat in-
ter occaſum ſolis, et ſeptẽtriones. Apud Heluetios longe
nobiliſſimus, et ditiſſimus fuit Orgetorix. Is M. Meſs. et
P. M. Piſone conſulibus, regni cupiditate inductus con-
gregationẽ nobilitatis fecit, et ciuitati ꝑſuaſit, ut de fini
bus ſuis cum omnibus copijs exirẽt, perfacile eſſe, cum
uirtute omnibus præſtarent, totius Galliæ imperio po
tiri. Id hoc facilius eis perſuaſit, quod undiq; loci natu
ra tuti Heluetij continerentur, una ex ꝑte flumine Rhe
no latiſſimo, atq; altiſſimo, qui agrum Heluetium à
Germanis diuidit, altera ex parte monte Iura altiſſi-
mo, qui eſt inter Sequanos, & Heluetios. Tertia, lacu
Lemano, & flumine Rhodano, qui prouinciam no-
ſtram ab Heluetijs diuidit. His rebus fiebat, ut & mi-
nus late uagarentur, & minus facile finitimis bellum
inferre poſſent. Qua de cauſa homines bellandi cupi-
di magno dolore afficiebantur. Pro multitudine autem
hominum, & pro gloria belli, atq; fortitudinis angu-
ſtos ſe fines habere arbitrabantur, qui in longitudinem
millia paſſuum. cc. xl. in latitudinẽ. c. lxxx. patebãt.
His rebus adducti, & authoritate Orgetorigis permo-
ti, conſtituerunt ea, quæ ad proficiſcendum ꝑtinerent,
comparare. Iumentorum, et carrorum q̃ maximum nu
merum coemere, ſementes q̃ maximas facere, ut in itine
re copia frumenti ſuppeteret, cum proximis ciuitatibus
pacem, & amicitiam confirmare, ad eas res conficien=
das biennium ſibi ſatis eſſe duxerunt, in tertium an-
num profectionem lege confirmant, ad eas res conficiẽ
das Orgetorix deligitur. Is igitur ubi ſibi legationẽ ad
ciuitates ſuſcepit, in eo itinere perſuadet Caſtigo Cata-*

mantaledis filio Sequano, cuius pater regnum in Sequanis multos annos obtinuerat, et à ſenatu populóq; Ro· amicus appellatus erat, ut regnum in ciuitate ſua occuparet, quod pater ante habuerat, itém'q; Dumnorigi Heduo fratri Diuitiaci, qui eo tempore principatum in ciuitate ſua obtinebat, ac maxime plebi acceptus erat, ut idem conaretur perſuadet, eí'q; filiam ſuam in matrimonium dat, perfacile factu eſſe illis probat, conata perficere, propterea quod ipſe ſuæ ciuitatis imperium obtenturus eſſet, nõ eſſe dubium, quin totius Galliæ plurimum Heluetij poſſent, ſé'q; ſuis copijs, ſuó'q; exercitu illis regna conciliaturum confirmat. Hac oratione adducti, inter ſe fidem, et iuſiurandum dant, & regno occupato per treis potentiſſimos, ac firmiſſimos populos totius Galliæ ſeſe potiri poſſe ſperant. Ea res, ut eſt Heluetijs per indicium enuntiata, moribus ſuis Orgetorigem ex uinculis cauſam dicere coegerunt, damnatũ pœnam ſeq oportebat, ut igni cremaretur. Die conſtituta cauſæ dictionis Orgetorix ad iudicium omnẽ ſuam familiam ad hominum millia decem undiq; coegit, & omneis clienteis, obæratoſ'q; ſuos, quorum magnum numerum habebat, eódem conduxit, per eos ne cauſam diceret, ſe eripuit, cum ciuitas ob eam rem incitata armis ius ſuum exequi cõnaretur, multitudiném'q; hominum ex agris magiſtratus cogerent, Orgetorix mortuus eſt, neq; abeſt ſuſpitio, ut Heluetij arbitrãtur, quin ipſe ſibi mortem conſciuerit. Poſt eius mortem nihilo minus Heluetij id qđ conſtituerant, facere conãtur, ut è finibus ſuis exeant. Vbi iam ſe ad eam rem paratos cẽ arbitrati ſunt, oppida ſua omnia numero ad duo

decim, uicos ad quadringētos, reliqua priuata ædificia incendunt, frumentum omne præterq̃ quod ſecum portaturi erant, comburunt, ut domum reditionis ſpe ſublata paratiores ad omnia pericula ſubeunda eſſent, trium menſium molita cibaria ſibi quenq; domo efferre iubent. Perſuadent Rauracis, & Tulingis, & latobricis finitimis, uti eodem uſi conſilio, oppidis ſuis, uicisq; exuſtis unà cum his proficiſcantur. Boiosq;, qui trans Rhenum incoluerant, & in agrum noricum transierant, Noreiamq; oppugnarant, receptos ad ſe ſocios ſibi aſciſcunt. Erant omnino itinera duo, quibus itineribus domo exire poſſent. Vnū per Sequanos anguſtum, et difficile inter montem Iuram, et flumen Rhodanū, uix qua ſinguli carri ducerentur. Mons autem altiſſimus impendebat, ut facile perpauci multos prohibere poſſent. Alterum per prouinciam noſtram multo facilius, atq; expeditius, propterea quod inter fines Heluetiorum, et Allobrogum, qui nuper populo ro. pacati erāt, Rhodanus fluit, isq; nonnullis locis uado tranſitur. extremum oppidum Allobrogum eſt, proximumq; Heluetiorum finibus Geneua, ex eo oppido pons ad Heluetios pertinet, Allobrogibus ſeſe uel perſuaſuros, quod nondum bono animo in populum Ro. uiderentur, exiſtimabant, uel ui coacturos, ut per ſuos fines eos ire paterentur. omnibus rebus ad profectionem comparatis, diem dicunt, qua die ad ripam Rhodani omnes conueniant. Is dies erat. ad. V. calēdas aprilis. L. Piſone, Aulo Gabinio conſulibus, Cæſari cum id nuntiatum eſſet, eos per prouinciam noſtram iter facere conari, maturat ab urbe proficiſci, et q̃ maximis itineribus poteſt in

Galliam ulteriorẽ cõtendit, et ad Geneuam peruenit, prouinciæ toti q̃ maximũ põt militũ numerũ imperat. Erat omnino in Gallia ulteriore legio una, pontem, q̃ erat ad Geneuam, iubet reſcindi. Vbi de eius aduentu Heluetij certiores facti ſũt, legatos ad eum mittunt nobiliſſimos ciuitatis, cuius legationis Numeius, et Verodoctius principẽm locũ obtinebant, q̃ dicerent ſibi eſſe in animo ſine ullo maleficio iter per prouĩciam facere, propterea q̃d iter haberent nullũ aliud, rogare, ut eius uolũtate id facere liceat. Cæſar q̃d memoria tenebat, Lucium Caſſiũ conſulem occiſum, exercitum'q; eius ab Heluetijs pulſum, et ſub iugũ miſſum, concedendũ non putabat, neq; hoĩes inimico animo data facultate per prouinciam itineris faciundi tẽperaturos ab iniuria et maleficio exiſtimabat, tamẽ ut ſpatium intercedere poſſet, dum milites, quos imperauerat, conuenirent, legatis reſpondit, diem ſe ad deliberandum ſumpturum, ſiquid uellent, ad idus Aprilis reuerterentur. Interea ea legione, quam ſecum habebat, militibus'q;, qui ex prouincia conuenerant à lacu Lemano, qui in flumen Rhodanũ influit ad montem Iuram, qui fines Sequanorum ab Heluetijs diuidit, millia paſſuum decemnouẽ, murum in altitudinem pedum ſexdecim, foſſam'q; perducit. Eo opere perfecto, præſidia diſponit, caſtella cõmunit, quò facilius ſi ſe inuito tranſire conarẽtur, prohibere poſſet. Vbi ea dies, quam conſtituerat cum legatis, uenit, et legati ad eum reuerterunt, negat ſe more, et exemplo populi Ro. poſſe iter ulli per prouinciam dare, et ſi uim facere conentur, prohibiturũ oſtendit. Heluetij ea ſpe deiecti, nauibus iunctis, ratibus compluribus factis, alij na

dis Rhodani qua minima altitudo fluminis erat, non nunquam interdiu, ſæpius noctu, ſi prorumpere poſſent conati, operis munitione, et militum concurſu, et telis repulſi, hoc conatu deſtiterunt. Relinquebatur una per Sequānos uia, qua Sequanis inuitis propter anguſtias ire non poterant, Iis cum ſua ſponte perſuadere non poſſent, legatos ad Dūnorigem Heduum mittunt, ut eo deprecatore à Sequānis hoc impetrarent. Dūnorix gratia, & largitione apud Sequanos plurimum poterat, et Heluetijs erat amicus, quod ex ea ciuitate Orgetorigis filiam in matrimonium duxerat, & cupiditate regni adductus, nouis rebus ſtudebat, & quamplurimas ciuitates ſuo ſibi beneficio habere obſtrictas uolebat. Itaque rem ſuſcipit, et à Sequānis impetrat, ut per fines ſuos Heluetios ire patiantur, obſidésque uti inter ſe ſe dent, perficit, Sequani ne itinere Heluetios prohibeant, Heluetij ut ſine maleficio, & iniuria tranſeant. Cæſari renuntiatur Heluetijs eſſe in animo per agrum Sequanorum, & Heduorum iter in Santonum fines facere, qui non longe à Toloſatium finibus abſunt, quæ ciuitas eſt in prouincia. Id ſi fieret, intelligebat magno cum prouinciæ periculo futurum, ut homines bellicoſos populi. R. inimicos locis patentibus, maximéq; frumentarijs finitimos haberet, ob eas cauſas ei munitioni, quam fecerat. T. Labienum legatum præfecit. Ipſe in Italiam magnis itineribus contendit, duaſq; ibi legiones conſcribit, et tres, quæ circum Aquileiam hyemabant, ex hybernis educit, & qua proximum erat iter per alpes in ulteriorem Galliā, cum his quinque legionibus ire contendit. Ibi Centro-

nes, & Garoceli, et Caturiges locis ſuperioribus occu-
patis, itinere exercitum prohibere conantur, compluri-
bus his prælijs pulſis, ab Ocelo', quod eſt citerioris pro
uinciæ extremum in fines Vocontiorum ulterioris pro
uinciæ, die ſeptimo peruenit, inde in Allobrogum fines,
ab Allobrogibus in Sebuſianos exercitū ducit. Hi ſunt
extra prouinciam trans Rhodanum primi. Heluetij
iam per anguſtias, et fines Sequanorum ſuas copias tra
duxerant, et in Heduorum fines peruenerāt, eorumq́;
agros populabantur. Hedui cum ſe, ſuaq́; ab his defen
dere non poſſent, legatos ad Cæſarem mittunt roga=
tum auxilium, ita ſe omni tempore de populo Ro. meri
tos eſſe, ut penè in conſpectu exercitus noſtri, agri ua-
ſtari, liberi eorum in ſeruitutem abduci, oppida expu=
gnari nō debuerint. Eodē tempore Hedui, Ambarriq́; quo
neceſſarij, et conſanguinei Heduorum Cæſarem certio-
rem faciunt, ſe ſe depopulatis agris non facile ab oppi-
dis uim hoſtium prohibere. item Allobroges, qui trans
Rhodanum uicos, poſſeſſionesq́; habebant, fuga ſe ad
Cæſarem recipiunt, et demonſtrant ſibi præter agri ſo
lum nihil eſſe reliqui. Quibus rebus adductus Cæſar
non expectandum ſibi ſtatuit, dum omnibus fortunis
ſociorum cōſumptis, in Santones Heluetij peruenirēt.
Flumen eſt Arar, quod per fines Heduorum, & Sequa
norum in Rhodanū influit incredibili lenitate, ita ut
oculis in utram partem fluat, iudicari non poſſit. Id
Heluetij ratibus, ac lintribus iunctis tranſibant. Vbi
per exploratores Cæſar certior factus eſt tres iam
copiarū partes Heluetios id flumen trāſduxiſſe, quar
tam ferè partem cita flumen Ararim reliquam eſſe, citra

de tertia uigilia cum legionibus tribus è caſtris profe=ctus, ad eam partem peruenit, quæ nondum flumen trāſierat. Eos impeditos, et inopinanteis aggreſſus, magnam partem eorum concīdit. reliqui ſe ſe fugæ mandarunt, atque in proximas ſyluas abdiderunt. Is pagus appellabatur tigurinus. Nam omnis ciuitas Heluetia in quattuor pagos diuiſa eſt. Hic pagus unus cum domo exiſſet, patrum noſtrorum memoria. L. Caſſium conſulem interfecerat, & eius exercitum ſub iugum miſerat, ita ſiue caſu, ſiue conſilio deorum immortalium, quæ pars ciuitatis Heluetiæ inſignem calamitatem populo Ro. intulerat, ea princeps pœnas perſoluit. Qua in re Cæſar non ſolum publicas, ſed etiam priuatas iniurias ultus eſt, quod eius ſoceri. L. Piſonis auum. L. Piſonem legatum Tigurini eodē prælio, quo Caſſium, interfecerant. Hoc prælio facto reliquas copias Heluetiorum ut conſequi poſſet, pontem in Arare faciendū curauit, atque ita exercitum traduxit. Heluetij repentino eius aduentu cōmoti, cum id quod ipſi diebus. xx. ægerrime confecerant, ut flumen tranſirent, Cæſarē uno die feciſſe intelligerent, legatos ad eum mittunt, cuius legationis Diuico princeps fuit, qui bello Caſſiano dux Heluetiorū fuerat. Is ita cum Cæſare egit, Si pacē populus Ro. cum Heluetijs faceret, in eam partem ituros, atq; ibi futuros Heluetios, ubi eos Cæſar conſtituiſſet, atque eſſe uoluiſſet. Sin bello perſequi perſeueraret. reminiſcere tur et ueteris incommodi populi. R. et priſtinæ uirtutis Heluetiorum. Quod improuiſo unum pagū adortus eſſet, cum hi, qui flumen trāſiſſent, ſuis auxilium ferre non poſſent, ne ob eam rem, aut ſuæ magnopere uirtuti

tribueret,

tribueret,aut ipſos deſpiceret,ſe ita à patribus, maioribuſq; ſuis didiciſſe,ut magis uirtute,q̃ dolo contenderent,aut inſidijs niterentur. Quare ne cõmitteret,ut is locus ubi conſtitiſſent,ex calamitate populi.R.et intern tione exercitus nomen caperet,aut memoriã proderet. His Cæſar ita reſpõdit,eò ſibi minus dubitationis dari, qđ eas res,quas legati Heluetij cõmemoraſſent,memoria teneret,atq; eò grauiûs ferre,quò minus merito populi.R.accidiſſet,qſi alicuius iniuriæ ſibi conſcius fuiſſet,nõ fuiſſe difficile cauere,ſed eo deceptũ, qđ neq; cõmiſſum à ſe intelligeret,quare timeret,neq; ſine cauſa timendum putaret. Quod ſi ueteris contumeliæ obliuiſci uellet,num etiam recentium iniuriarum,quod eo inuito iter per prouinciam, per uim tentaſſent, quod Heduos,quod Ambarros,quod Allobroges uexaſſent,memoria deponere poſſet? Quod ſua uictoria tam inſolẽter gloriarentur,quodq; ſe tandiu impune tuliſſe iniurias admirarẽtur,eodẽ pertinere. Conſueſſe enim Deos immortales, quò grauius homines ex cõmutatione rerum doleant,quos pro ſcelere eorum ulciſci uelint, his ſecundiores interdum res, et diuturniorem impunitatem concedere. Cum ea ita ſint,tamen ſi obſides ab his ſibi dentur,uti ea quæ polliceantur facturos intelligat, & ſi Heduis de iniurijs,quas ipſis,ſocijſq; eorum intulerint. Item ſi Allobrogibus ſatisfaciant,ſeſe cũ his pacem eſſe facturum. Diuico reſpõdit,ita Heluetios à maioribus ſuis inſtitutos eſſe,uti obſides accipere,non dare conſueuerint,eius rei populum Ro.eſſe teſtem. Hoc reſpõſo dato,diſceſſit. Poſtero die caſtra ex eo loco mouẽt. Idem Cæſar facit, equitatumq; omnem ad numerum

quatuor millium, quem ex omni prouincia & Heduis, atque eorum ſocijs coactum habebat, præmittit, qui uideant quas in partes hoſtes iter faciant, qui cupidius nouiſſimum agmen inſecuti, alieno loco cum equitatu Heluetiorum prælium committunt, & pauci de noſtris cadunt. Quo prælio ſublati Heluetij, quod quingentis equitibus tantam multitudinem equitum propulerant, audacius ſubſiſtere, nonnunquam ex nouiſſimo agmine, prælio noſtros laceſſere cœperunt. Cæſar ſuos à prælio continebat, & ſatis habebat in præſentia, hoſtem rapinis, populationibusq́; prohibere, ita dies circiter. XI. iter fecerunt, uti inter nouiſſimum hoſtium agmen, et noſtrum primum non amplius quinis, aut ſenis milibus paſſuum intereſſet. Interim quotidie Cæſar Heduos frumentum, quod eſſent publicæ polliciti, flagitare. Nam propter frigora, quod Gallia ſub ſeptentrionibus, ut ante dictum eſt, poſita eſt, non modo frumenta in agris matura non erant, ſed ne pabuli quidem ſatis magna copia ſuppetebat. Eo autem frumento, quod flumine Arare nauibus ſubuexerat, propterea minus uti poterat, quod iter ab Arare Heluetij auerterant, à quibus diſcedere nolebat. Diem ex die ducere Hedui, conferri, comportari, adeſſe, dicere. Vbi ſe diutius duci intellexit Cæſar, & Diem inſtare, quo die frumētum militibus metiri oporteret, conuocatis eorum principibus, quorum magnam copiā in caſtris habebat, in his Diuitiaco, et Liſco, qui ſummo magiſtratui præerant, quem Vergobretum appellant Hedui, qui creatur annuus, & uitæ, necisq́; in ſuos habet poteſtatem, grauiter eos accuſat, quod cum

neque emi, neque ex agris ſumi poſſet, tam neceſſario tempore, tam propinquis hoſtibus, ab his non ſubleuetur, præſertim cum magna ex parte, eorum precibus adductus bellum ſuſceperit, multo etiam grauius, quod ſit deſtitutus queritur. Tum demum Liſcus oratione Cæſaris adductus, quod antea tacuerat, proponit eſſe nonnullos, quorũ authoritas apud plebem plurimum ualeat, qui priuatim plus poſſint, ꝗ ipſi magiſtratus, hos ſeditioſa, atque improba oratione multitudinem deterrere, ne frumentum conferant, quod præſtare debuerant. Si iam principatus Galliæ obtinere non poſſent, gallorum ꝗ Romanorũ Imperia perferre, neq; dubitare debeant, quin ſi Heluetios ſuperauerint Romani, unà cum reliqua Gallia Heduis libertatem ſint erepturi ab iiſdem et noſtra conſilia, quæ'q; in caſtris gerantur, hoſtibus enuntiari. Hos à ſe coerceri nõ poſſe, quinetiam quod neceſſariã rem coactus Cæſari enuntiarit, intelligere ſe ſe quanto id cum periculo fecerit, et ob eam cauſam ꝗdiu potuerit, tacuiſſe. Cæſar hac oratione Liſci Dũnorigem Diuitiaci fratrem deſignari ſentiebat, ſed quod pluribus præſentibus eas res iactari nolebat, celeriter concilium dimittit, Liſcum retinet, quærit ex ſolo ea, quæ in conuentu dixerat, dicit liberius, atq; audacius, eadem ſecretò ab aliis quærit, reperit eſſe uera, ipſum eſſe Dumnorigem ſumma audacia, magna apud plebem propter liberalitatem gratia, cupidum nouarũ rerum, cõplureis annos portoria, reliqua'q; omnia Heduorum uectigalia paruo pretio redempta habere, propterea ꝙ illo licente contraliceri audeat nemo, his rebus, & ſuam rem familiarẽ auxiſſe,

& facultates ad largiendum magnas comparaſſe, magnum numerum equitatus ſuo ſumptu ſemper alere, et circùm ſe habere, neq; ſolum domi, ſed etiam apud finitimas ciuitates largiter poſſe, atq; huius potentiæ cauſa matrem in Biturigibus homini illic nobiliſſimo, ac potētiſſimo collocaſſe, ipſum ex Heluetijs uxorem habere ſororē ex matre, et propinquas ſuas nuptum in alias ciuitates collocaſſe, fauere, et cupere Heluetijs, propter eā affinitatem, adiſſe etiam ſuo nomine Cæſarem, & Romanos, quod eorū aduentu potentia eius ſit deminuta, et Diuitiacus frater in antiquum locum gratiæ, atq; honoris ſit reſtitutus. Si quid accidat Romanis ſummam in ſpem regni obtinēdi per Heluetios uenire, Imperio po. Ro. non modo de Regno, ſed de ea, quam habeat, gratia deſperare. Reperiebat etiā Cæſar inquirendo, quod initium fugæ prælij equeſtris aduerſi paucis ante diebus à Dumnorige, atq; eius equitibus factum eſſet. Nā equitatui, quem auxilio Cæſari Hedui miſerant, Dūnorix præerat, eorumq; fuga reliquū eſſe equitatum perterritum, quibus rebus cognitis, cum ad has ſuſpitiones certiſſimæ res accederent, quod per fines Sequanorum Heluetios traduxiſſet, quod obſides inter eos dandos curaſſet, quod ea omnia non modo iniuſſu ſuo, et ciuitatis, ſed etiam inſcientibus ipſis feciſſet, quod à magiſtratu Heduorum accuſaretur, ſatis eſſe cauſæ arbitrabatur, quare in eum aut ipſe animaduerteret, aut ciuitatem animaduertere iuberet. His omnibus rebus unum repugnabat, quod Diuitiaci fratris ſummū in populum Romanum ſtudium, ſummam in ſe uoluntatem, egregiam fidem, iuſtitiam, temperantiā cognouerat. Nam

ne eius ſupplicio Diuitiaci animum offenderet, uereba
tur. itaq; priuſquam quicq̃ conaretur, Diuitiacum ad ſe
uocari iubet, et quotidianis interpretibus remotis, per
C. Valerium Troacillum principem Galliæ prouin-
ciæ, familiarem ſuum, cui ſummam rerum omnium fi
dem habebat, cum eo colloquitur, ſimul commonefacit,
quæ ipſo præſente in concilio Gallorum de Dūnorige
ſint dicta, et oſtendit, quæ ſeparatim quiſq; de eo apud
ſe dixerit, petit, atq; hortatur, ut ſine eius offenſione ani
mi, uel ipſe de eo cauſa cognita ſtatuat, uel ciuitatē ſta-
tuere iubeat, Diuitiacus multis cum lacrymis Cæſarē
complexus, obſecrare cœpit, nequid grauius in fra-
trē ſtatueret, ſcire ſe illa eſſe uera, nec quenq̃ ex eo plus,
quàm ſe doloris capere, propterea ꝙ cum ipſe gratia
plurimum domi, atq; in reliqua Gallia ille minimum
propter adoleſcentiam poſſet, per ſe creuiſſe, quibus opi
bus, ac neruis non ſolum ad minuendam gratiam, ſed
penè ad perniciem ſuā uteretur, ſe ſe tamen & amore
fraterno, et exiſtimatione uulgi commoueri. Quod ſi=
quid ei à Cæſare grauius accidiſſet, cum ipſe eum lo=
cum amicitiæ apud eum teneret, neminem exiſtimatu=
rum non ſua uoluntate factum, qua ex re futurum, uti
totius Galliæ animi à ſe auerterentur. Hæc cum pluri
bus uerbis flens à Cæſare peteret, Cæſar eius dexterā
prehendit, conſolatus rogat, faciat finem orandi; tanti
eius apud ſe gratiam eſſe oſtendit, uti & rei publicæ
iniuriam, et ſuum dolorem eius uoluntati ac precibus
condōnet. Dumnorigem ad ſe uocat, fratrem adhibet,
quæ in eo reprehēdat oſtendit, quæ ipſe intelligat, quæ
ciuitas queratur, proponit, monet ut in reliquum tem-

pus omnes ſuſpitiones uitet, præterita ſe Diuitiaco fratri condōnare dicit, Dumnorigi cuſtodes ponit, ut quæ agat, quibus cum loquatur ſcire poſſit. Eodem die ab exploratoribus certior factus, hoſtes ſub monte conſediſſe, millia paſſuum ab ipſius caſtris octo, qualis eſſet natura montis, & qualis in circuitu aſcenſus, qui cognoſceret, miſit. Renuntiatum, facile eſſe, de tertia uigilia T. Labienum legatum propere cum duabus legionibus, & his ducibus, qui iter cognouerant, ſummum iugum montis aſcendere iubet, quid ſui conſilij ſit, oſtendit. Ipſe de quarta uigilia eodem itinere, quo hoſtes ierant, ad eos contendit, equitatumq́; omnem ante ſe mittit, P. Conſidius, q rei militaris peritiſſimus habebatur, quiq́; in exercitu. L. Syllæ, & poſtea in. M. Craſſi fuerat cum exploratoribus præmittitur. Prima luce cum ſummus mons à. T. Labieno teneretur, ipſe ab hoſtium caſtris non longius mille et quingentis paſſibus abeſſet, neq;(ut poſtea ex captiuis comperit) aut ipſius aduētus, aut Labieni cognitus eſſet, Cōſidius equo admiſſo ad eum accurrit, dicit montem, quem à Labieno occupari uoluerit, ab hoſtibus teneri, id ſe à gallicis armis, atq; inſignibus cognouiſſe, Cæſar ſuas copias in proximum collem ſubducit, aciem inſtruit. Labienus, ut erat ei præceptum à Cæſare, ne prælium committeret, niſi ipſius copiæ propè hoſtium caſtra uiſæ eſſent, ut undiq; uno tempore in hoſtes impetus fieret, monte occupato noſtros expectabat, prælioq́; abſtinebat. Multo deniq; die per exploratores Cæſar cognouit, & montem à ſuis teneri, & hoſtes caſtra mouiſſe, & Conſidium timore perterritum, quod non uidiſſet pro uiſo ſi

bi renuntiaſſe, eo, quo conſuerat, interuallo hoſteis ſequitur, & millia paſſuum tria ab eorum caſtris caſtra ponit. Poſtridie eius diei, quod omnino biduum ſupererat, cum exercitui frumentum metiri oporteret, & quod à Bibracte oppido Heduorum longe maximo, ac copioſiſſimo non amplius millibus paſſuum. XVIII. aberat, rei frumentariæ proſpiciendum exiſtimauit, iter ab Heluetijs auertit, ac Bibracte ire contendit. Ea res per fugitiuos. L. Aemilij decurionis equitum Gallorum hoſtibus nuntiatur. Heluetij ſeu quod timore perterritos Romanos diſcedere à ſe exiſtimarent, eò magis, quod pridie ſuperioribus locis occupatis prælium non commiſiſſent, ſiue eo quod re frumentaria intercludi poſſe confiderent, commutato conſilio, atq; itinere conuerſo, noſtros à nouiſſimo agmine inſequi, ac laceſſere cœperunt. Poſtquam id animum aduertit, copias ſuas Cæſar in proximum collem ſubducit, equitatumq́;, qui ſuſtineret hoſtium impetum, miſit. Ipſe interim in colle medio triplicem aciem inſtruxit, legionum quatuor ueteranorum, ita uti ſupra ſe in ſummo iugo duas legiones, quas in Gallia citeriore proxime conſcripſerat, & omnia auxilia collocari, ac totum montem hominibus compleri, & interea ſarcinas in unum locum conferri, & eum ab his, qui in ſuperiore acie conſtiterant, muniri iuſſit. Heluetij cum omnibus ſuis carris ſecuti, impedimenta in unum locum contulerunt, ipſi confertiſſima acie reiecto noſtro equitatu, phalange facta ſub primam noſtram aciem ſucceſſerunt. Cæſar primum ſuo, deinde omnium è conſpectu remotis equis,

ut æquato omnium periculo ſpem fugæ tolleret, cohortatus ſuos prælium commiſit, milites è loco ſuperiori pilis miſſis, facile hoſtium phalangem perfregerunt. ea diſiecta gladijs diſtrictis in eos impetum fecerunt, Gallis magno ad pugnam erat impedimento, quod pluribus eorum ſcutis uno ictu pilorum transfixis, et colligatis, cum ferrum ſe inflexiſſet, neq; euellere, neq; ſiniſtra impedita, ſatis commode pugnare poterāt. Multi ut diu iactato brachio præoptarent ſcutū manu emittere, & nudo corpore pugnare, tandem uulneribus defeſſi, & pedem referre, & quod mons ſuberat circiter mille paſſuum, eò ſe recipere cœperunt. Capto monte, & ſuccedentibus noſtris, Boij & Tulingi, qui hominū millibus circiter. XV. agmen hoſtium claudebant, & nouiſſimis præſidio erant, ex itinere noſtros latere aperto aggreſſi circumuenere, id conſpicati Heluetij, qui in montem ſeſe receperant, rurſus inſtare, & prælium redintegrare cœperunt. Romani conuerſa ſigna tripartito intulerunt, prima, ac ſecūda acies ut uictis, ac ſummotis reſiſteret, tertia ut uenientes exciperet, ita ancipiti prælio diu, atq; acriter pugnatum eſt, diutius cū noſtrorum impetum ſuſtinere non poſſent, alteri ſe (ut cœperant) in montem receperunt, alteri ad impedimenta, & carros ſuos ſe contulerunt. Nam hoc toto prælio cū ab hora ſeptima ad ueſperum pugnatum ſit, auerſum hoſtem uidere nemo potuit, ad multam noctem etiam ad impedimenta pugnatumeſt, propterea quod pro uallo carros obiecerant, & è loco ſuperiore in noſtros uenientes tela conijciebant, & nonnulli inter carros, rotaſq; mataras ac tragulas ſubijciebāt, noſtroſq; uulnerabant.

nerabant. Diu cum eſſet pugnatum, impedimentis caſtris'q; noſtri potiti ſunt. ibi Orgetorigis filia, atq; unus è filijs captus eſt. Ex eo prælio circiter millia hominum c.xxx. ſuperfuerunt, ea'q; tota nocte continenter ierunt, nullam partem noctis itinere intermiſſo, in fines Lingŏnum die quarto peruenerunt, cum & propter uulnera militum, & propter ſepulturam occiſorum, noſtri triduum morati eos ſequi non potuiſſent. Cæſar ad Lingŏnes literas nuntios'q; miſit, ne eos frumento, ne'ue alia re iuuarent, qui ſi iuuiſſent ſe eodem loco illos, quo Heluetios habiturum. Ipſe triduo intermiſſo, cum omnibus copijs eos ſequi cœpit. Heluetij omnium rerum inopia adducti, legatos de deditione ad eum miſerunt, qui cum eum in itinere conueniſſent, ſe'q; ad pedes proieciſſent, ſuppliciter'q; locuti, flentes pacem petiſſent, atq; eos in eo loco, quo tum eſſent, ſuum aduentum expectare iuſſiſſet, paruerunt. Eò poſtquam Cæſar peruenit, obſides, arma, ſeruos, qui ad eos fugiſſent, popoſcit. Dum ea conquiruntur, & conferuntur, nocte intermiſſa circiter hominum millia ſex eius pagi, qui uerbigenus appellatur, ſiue timore perterriti, ne armis traditis ſupplicio afficerentur, ſiue ſpe ſalutis inducti, quod in tanta multitudine deditiorum ſuam fugam, aut occultari, aut omnino ignorari poſſe exiſtimarēt, prima nocte ex caſtris Heluetiorum egreſſi, ad Rhenum, fines'q; Germanorum contenderunt. Quod ubi Cæſar reſciuit, quorum per fines ierant, his uti conquirerent, et reducerent, ſi ſibi purgati eſſe uellent, imperauit, reductos in hoſtium numero habuit. Reliquos omnes obſidibus, armis, perfugis traditis, in deditio-

nem accepit. Heluetios, Tulingos, Latobrigos in fines ſuos, unde erant profecti, reuerti iuſſit, et quod omnibus frugibus amiſſis domi nihil erat, quo famem tolerarent, Allobrogibus imperauit ut his frumenti copiam facerent, ipſos, oppida, uicosq́; quos incenderant, reſtituere iuſſit. Id ea maxime ratione fecit, quod noluit eũ locum, unde Heluetij diſceſſerant, uacare, ne propter bonitatem agrorum Germani, qui trans Rhenum incolunt, è ſuis finibus in Heluetiorum fines tranſirent, & finitimi Galliæ prouinciæ, Allobrogibusq́; eſſent. Boios petentibus Heduis, quod egregia uirtute erant cogniti, ut in finibus ſuis collocarent, conceſſit, quibus illi agros dederunt, eosq́; poſtea in partem iuris libertatisq́; conditionem, atq; ipſi erant, receperunt. In caſtris Heluetiorum tabulæ repertæ ſunt literis græcis confectæ, & ad Cæſarem perlatæ, quibus in tabulis nominatim ratio confecta erat, qui numerus domo exiſſet eorum, qui arma ferre poſſent, & item ſeparatim pueri, ſenes, mulieresq́; quarum omnium rerum ſumma erat, capitũ Heluetiorũ millia. CCLXIII. Tuligorum millia. XXXVI. Latobrigorũ. XIIII. Rauracorum. XXIII. Boiorũ. XXII. Ex his, q̃ arma ferre non ſent, ad millia nonagintaduo. Summa omnium fuerũt ad millia. CCC. LXVIII. Eorum, qui domũ redierũt cenſu habito, ut Cæſar imperauerat, repertus eſt numerus millium. C. et. X. Bello Heluetiorũ confecto, totius ferè Galliæ legati, principes ciuitatum ad Cæſarẽ gratulatum conuenerunt. Intelligere ſe ſe tametſi pro ueteribus Heluetiorum iniurijs populus Ro. ab his pœnas bello repetiſſet, tamen eam rem nõ minus ex uſu terræ

Galliæ

Galliæ,q̃ populi Ro. accidiſſe, propterea quod eo conſi-
lio florentiſſimis rebus domos ſuas Heluetij reliqſſent,
uti toti Galliæ bellum inferrent, imperioq; potiren-
tur, locumq; domicilio ex magna copia deligerent, quē
ex omni Gallia opportuniſſimum, ac fructuoſiſſimum
iudicaſſent, reliquasq; ciuitates ſtipendiarias haberēt.
Petierunt, uti ſibi concilium totius Galliæ in diem cer=
tam indicerent, idq; Cæſaris uoluntate facere liceret.
Seſe habere quaſdam res, quas è communi conſenſu ab
eo petere uellent. Ea re permiſſa diem concilio conſtitue
runt, & iureiurando nequis enuntiaret, niſi quibus
communi conſilio mandatum eſſet, inter ſe ſanxerunt.
Eo concilio dimiſſo, iidem principes ciuitatum qui ante
fuerant, ad Cæſarem reuerterunt, petieruntq; uti ſibi
ſecretò, et in occulto de ſua, omniumq; ſalute cū eo age
re liceret. Ea re impetrata, ſeſe omnes flētes Cæſari ad
pedes proiecerunt. Non minus ſe id contendere, & la-
borare, ne ea quæ dixiſſent, enuntiarentur, quàm
uti ea, quæ uellent, impetrarent, propterea quod ſi
enuntiatum eſſet, ſummum in cruciatum ſe uentu-
ros uiderent. Locutus eſt pro his Diuitiacus Heduus,
Galliæ totius factiones eſſe duas. Harum alterius prin
cipatum tenere Heduos, alterius Aruernos. Hi cū tan-
topere de potentatu inter ſe multos annos contēderēt, fa
ctū eſſe, uti ab Aruernis, Sequanisq; Germani mercede
arceſſerentur. Horū primo circiter millia. XV. Rhenū
trāſiſſe, poſteaq̃ agros, et cultū, et copias Gallorum ho
mines feri, ac barbari adamaſſent, traductos plureis,
nūc eſſe in Gallia ad. C. et. XX. milliū numerū. Cū his
Heduos, eorumq; clientes ſemel, atq; iterū armis conten

diſſe, magnam calamitatem pulſos accepiſſe, omnẽ nobilitatem, omnem ſenatum, omnem equitatum amiſiſſe. Quib. prælijs calamitatibusq́; fractos, qui et ſua uirtute, et populi Ro. hoſpitio, atq; amicitia plurimum ante in Gallia potuiſſent, coactos eſſe Sequanis obſides dare nobiliſſimos ciuitatis, & iureiurando ciuitatem obſtringere, ſe ſe neq; obſides repetituros, neq; auxilium à populo Ro. imploraturos, neq; recuſaturos, quo minus perpetuo ſub illorum ditione, atq; imperio eſſent. Unum ſe eſſe ex omni ciuitate Heduorum, qui adduci non potuerit, ut iuraret, aut ſuos liberos obſides daret. Ob eã rem ex ciuitate ſe profugiſſe, & Romam ad Senatum ueniſſe auxilium poſtulatum, quòd ſolus neq; iureiurãdo, neq; obſidibus teneretur. Sed peius uictoribus Sequanis, q̃ Heduis uictis accidiſſe. propterea quod Arioviſtus Rex germanorum in eorum finibus conſediſſet, tertiamq́; partem agri Sequani, qui eſſet optimus totius Galliæ occupauiſſet, & nunc de altera parte tertia Sequanos decedere iuberet, propterea quod paucis menſibus ante, Harudum millia hominum uigintiquatuor ad eum ueniſſent, quibus locus, ac ſedes pararentur, futurum eſſe paucis annis, uti omnes e' Galliæ finibus pellerentur, atq; omnes Germani Rhenum tranſirent. Neq; enim conferendum eſſe Gallicum cum Germanorum agro, neq; hanc conſuetudinem uictus cum illa cõparandam. Arioviſtus autem, ut ſemel Gallorum copias prælio uicerit, quod prælium factum ſit Amagetobriæ, ſuperbe, & crudeliter imperare, obſides nobiliſſimi cuiuſq; liberos poſcere, & in eos omnia exempla, cruciatusq́; edere, ſiqua res non ad nutum, aut ad

uoluntatem

uoluntatem eius facta ſit, hominem eſſe barbarum, ira
cundum, temerarium, non poſſe eius Imperia diutius
ſuſtineri. Niſi quid in Cæſare, populo'q; Ro. ſit auxilij
omnibus Gallis idem eſſe faciendum, quod Heluetij fe-
cerunt, ut domo emigrent, aliud domiciliũ, alias ſedes
remotas à Germanis petant, fortunam'q;, quæcunq; ac
cidat, experiantur. Hæc ſi enuntiata Ariouiſto ſint, nó
dubitare, quin de omnibus obſidibus qui apud eũ ſint,
grauiſſimum ſupplicium ſumat. Cæſarẽ uel authorita
te ſua, atque exercitus, uel recenti uictoria, uel nomine
populi Ro. deterrere poſſe, ne maior multitudo Germa
norum Rhenum traducatur, Galliam'q; omnẽ ab Ari
ouiſti iniuria poſſe defendere. Hac oratione à Diuitia=
co habita, omnes, qui aderant, magno fletu auxilium
à Cæſare petere cœperũt. Animũaduertit Cæſar unos
ex omnibus Sequǎnos, nihil earum rerum facere, quas
cæteri facerent, ſed triſtes capite demiſſo: terram intue=
ri. eius rei, quæ cauſa eſſet, miratus ex ipſis quæſiuit,
Nihil Sequǎni reſpondere, ſed in eãdem triſtitia taciti
permanere. Cum ab his ſæpius quæreret, neque ullam
omnino uocem exprimere poſſent, idem Diuitiacus He
duus reſpondit, hoc eſſe miſeriorem, et grauiorem for-
tunam Sequanorum, q̃ reliquorum, quod ſoli ne in
occulto quidem queri, nec auxilium implorare aude-
rent, abſentis'q; Ariouiſti crudelitatem, uelut ſi coràm
adeſſet, horrerent, propterea quod reliquis tantum fu-
gæ facultas daretur. Sequanis uero, qui intra fines ſu-
os Ariouiſtum recepiſſent, quorum oppida omnia in
poteſtate eius eſſent, omnes cruciatus eſſent perferendi.
His rebus cognitis Cæſar Gallorum animos uerbis con

firmauit, pollicitusq; eſt ſibi eam rem curæ futuram, magnā ſe habere ſpem, et beneficio ſuo, et authoritate adductum Arioviſtum, finem iniurijs facturum. Hac oratione habita concilium dimiſit, et ſecundum ea multæ res eum hortabantur, quare ſibi eam rem cogitandam, & ſuſcipiendam putaret, in primis quod Heduos fratres, conſanguineosq; ſæpenumero ab Senatu appellatos, in ſeruitute, atq; in ditione uidebat Germanorum teneri, eorumq; obſides eſſe apud Arioviſtum, ac Sequanos intelligebat, quod in tanto Imperio populus Ro. turpiſſimum ſibi, et Reipublicæ eſſe arbitrabatur. Paulatim autem Germanos conſueſcere Rhenum tranſire, & in Galliam magnam eorum multitudinem uenire, populo Ro. periculoſum uidebat, neque ſibi homines feros, ac barbaros obtemperaturos exiſtimabat, quin, cum omnem Galliam occupaſſent, ut ante Cimbri, Teutoniq; feciſſent, in Prouinciam exirent, atq; inde in Italiam contenderent, præſertim cum Sequanos à prouincia noſtra Rhodanus diuideret. Quibus rebus, quam maturrime occurrendum putabat. Ipſe autem Arioviſtus tantos ſibi ſpiritus, tantam arrogantiā ſumpſerat, ut ferendus non uideretur. Quamobrem placuit ei, ut ad Arioviſtum legatos mitteret, qui ab eo poſtularent, ut aliquem locum medium utriuſq; colloquio deligeret, uelle ſe ſe de Republica, & ſummis utriuſque rebus cum eo agere. Ei legationi Arioviſtus reſpondit, ſiquid ipſi à Cæſare opus eſſet, ſe ſe ad eū uenturum fuiſſe, ſiquid ille à ſe uelit, illum ad ſe uenire oportere. præterea ſe neque ſine exercitu in eas parteis Galliæ uenire audere, quas Cæſar poſſideret, neque

exercitum

exercitum ſine magno commeatu, atque emolumēto in unum locum contrahere poſſe, ſibi autem mirum uideri, quid in ſua Gallia, quam bello uiciſſet, aut Cæſari, aut omnino populo Ro. negocij eſſet. His reſponſis ad Cæſarem legatis redeuntibus, iterum ad eum Cæſar legatos cum his mandatis mittit. quoniam tanto ſuo, populiq; Ro. beneficio affectus, cum in cōſulatu ſuo rex, atque amicus à Senatu appellatus eſſet, hanc ſibi, populoq; Ro. gratiam referret, ut in colloquiū uenire inuitatus grauaretur, neq; de communi re dicendum ſibi, et cognoſcendum putaret, hæc eſſe, quæ ab eo poſtularet. Primum, ne quam multitudinē hominū amplius trans Rhenum in Galliam traduceret, deinde obſides, quos haberet ab Heduis redderet, Sequaniſq; permitteret, ut quos illi haberent, uoluntate eius reddere illis liceret, ne'ue Heduos iniuria laceſſeret, ne'ue his, ſocijſq; ipſorum bellum inferret. Si id ita feciſſet, ſibi, populoq; Romano perpetuam gratiam, atque amicitiam cum eo futuram, ſi non impetraret, quoniam. M. Meſſala. L. Piſone conſulibus, Senatus cenſuiſſet, uti quicunque Galliam prouinciam obtineret, quod commodo Reipub. facere poſſet, Heduos, cæteróſque amicos populi Romani defenderet, ſe Heduorum iniurias non neglecturum. Ad hæc Ariouiſtus reſpondit, ius eſſe belli, ut qui uiciſſent, ijs, quos uiciſſent, quēadmodum uellent, imperarent, item populum Ro. uictis nō ad alterius præſcriptum, ſed ad ſuum arbitriū imperare conſueſſe, ſi ipſe populo Ro. non præſcriberet, quēadmodū ſuo iure uteretur, non oportere ſe à populo. R. in ſuo iure impediri. Heduos ſibi, quoniā bel-

li fortunam tentaſſent, & armis congreſſi, et ſuperati eſſent, ſtipendiarios eſſe factos. Magnam Cæſarem iniuriam facere, qui ſuo aduentu uectigalia ſibi deteriora faceret. Heduis ſe obſides redditurum non eſſe, neq; ijs, neq; eorum ſocijs iniuria bellum illaturum, ſi in eo manerent, quod conueniſſent, ſtipendiumq́; quotannis penderent. Si id non feciſſent, longe his fraternum nomen populi Romani abfuturum. Quod ſibi Cæſar denuntiaret, ſe Heduorum iniurias non neglecturũ, neminem ſe cum ſine ſua pernicie contendiſſe, cum uellet, congrederetur. Intellecturum quid inuicti Germani, exercitaſſimi in armis, qui intra annos . xiiij . tectũ non ſubiſſent, uirtute poſſent. Hæc eodem tempore Cæſari mandata referebantur, et legati ab Heduis et Treuiris ueniebant. Hedui queſtum quod Harudes, qui nuper in Galliam tranſportati eſſent, fines eorum popularentur, ſe ſe neq; obſidibus quidem datis pacem Ariouiſti redimere potuiſſe. Treuiri autem pagos centũ Sueuorum ad ripam Rheni conſediſſe. qui Rhenum tranſire conarentur, his præeſſe Naſuam, et Cimbreum fratres, quibus rebus Cæſar uehementer commotus, maturandum ſibi exiſtimauit, ne ſi noua manus Sueuorum cum ueteribus copijs Ariouiſti ſe ſe coniunxiſſet, minus facile reſiſti poſſet. Itaq; re frumentaria q̃ celerrime potuit comparata, magnis itineribus ad Ariouiſtum contendit. Cum tridui uiam proceſſiſſet, nuntiatum eſt ei, Ariouiſtum cum ſuis omnibus copijs ad occupandum Veſontionem, quod eſt oppidum maximum Sequanorum contendere, triduiq́; uiam à ſuis finibus proceſſiſſe. Id ne accideret, magnopere præcauendum ſibi Cæſar exiſtimabat

ſar exiſtimabat. Nanq; omniū rerum, quæ ad bellum uſui erant, ſumma erat in eo oppido difficultas, id'q; natura loci ſic muniebatur, ut magnam ad ducendum bellum daret facultatem, propterea quod flumen Alduabis, ut circino circunductum penè totum oppidum cingit, reliquum ſpatium, quod non eſt amplius pedū ſexcentorum, qua flumen intermittit, mons continet magna altitudine, ita ut radices eius montis ex utraque parte ripæ fluminis contingant. Hunc murus circundatus arcem efficit, et cum oppido coniungit. Huc Cæſar magnis diurnis, nocturnis'q; itineribus contendit, occupato'q; oppido, ibi præſidium collocat. Dum paucos dies ad Veſontionem rei frumentariæ, commeatus'q; cauſa moratur, ex percunctatione noſtrorum, uocibus'q; Gallorum, ac mercatorum, qui ingenti magnitudine corporum Germanos incredibili uirtute, atque exercitatione in armis eſſe prædicabāt, ſæpenumero ſe ſe cum his congreſſos ne uultum quidem, atque aciem oculorum dicebant ferre potuiſſe, tantus ſubito timor omnē exercitum occupauit, ut non mediocriter omnium mentes, animos'q; perturbaret. Hic primum ortus eſt à tribunis militum, ac præfectis, reliquis'q;, qui ex urbe amicitiæ cauſa Cæſarem ſecuti magnum periculum miſerabantur, quod non magnum in re militari uſum habebāt. Quorum alius alia cauſa illata, q̄ ſibi ad proficiſcendum neceſſariam eſſe diceret, petebat ut eius uoluntate diſcedere liceret. Nonnulli pudore adducti, ut timoris ſuſpitionem uitarent, remanebant. Hi neq; uultum fingere, neq; interdum lacrymas tenere poterant, abditi in tabernaculis, aut ſuum fatum querebantur, aut

cum familiaribus ſuis commune periculum miſerabā-
tur, uulgo totis caſtris teſtamenta obſignabantur. Ho-
rum uocibus, ac timore paulatim etiam hi, qui ma-
gnum in caſtris uſum habebant, milites, centurionesq́;,
quiq́; equitatui præerant, perturbabantur. qui ſe ex
his minus timidos exiſtimari uolebant, non ſe hoſtem
uereri, ſed anguſtias locorum itineris, et ſyluarum ma
gnitudinem, quæ intercederent inter eos, atque Arioui
ſtum, aut rem frumentariā, ut ſatis commode ſupporta
ri poſſet, timere dicebant. Nonnulli etiam Cæſari renū
tiabant, cum caſtra moueri, et ſigna ferri iuſſiſſet, non
fore dicto audientes milites, neq; propter timorem ſigna
laturos. Hæc cum animaduertiſſet Cæſar conuocato con
cilio, omniumq́; ordinum ad id concilium adhibitis cen
turionibus, uehementer eos incuſauit. Primum, quod
aut quam in partem, aut quo conſilio ducerentur, ſibi
quærendum, aut cogitandum putarent. Arioviſtum ſe
conſule cupidiſſime populi. R. amicitiam appetiſſe, cur
hunc tam temere quiſquam ab officio diſceſſurum iu-
dicaret. ſibi quidem perſuaderi, cognitis ſuis poſtula-
tis, atque æquitate conditionis perſpecta, eum neq; ſu-
am, neque populi Ro. gratiam repudiaturum. quod ſi
furore, atq; amentia impulſus, bellum intuliſſet, quid
tandem uererentur? aut cur de ſua uirtute, aut de ipſius
diligentia deſperarent? Factum eius hoſtis periculum
patrum noſtrorum memoria, cum, Cimbris, et Teuto-
nis à. C. Mario pulſis, non minorem laudem exercitus,
q̃ ipſe Imperator meritus eſſe uidebatur. Factum etiā
nuper in Italia ſeruili tumultu, quos tamē aliquis uſus,
ac diſciplina, quam à uobis accepiſſent, ſubleuaret. Ex

quo iudicari poſſet, quantum haberet in ſe boni conſtantia, propterea quod, quos aliquandiu inermes ſine cauſa timuiſſent, hos poſtea armatos, ac uictores ſuperaſſent. deniq; hos eſſe eoſdem Germanos, quibus cum ſæpenumero Heluetij congreſſi non ſolum in ſuis ſedibus, ſed etiam in illorum finibus, plerunq; ſuperaſſent, qui tamen pares eſſe noſtro exercitui non potuerint. Siquos aduerſum prælium, et fuga Gallorum commoueret, hoc ſi quærerent, reperiri poſſe diuturnitate belli defatigatis Gallis, Ariouiſtum cum multos menſes caſtris, ac paludibus ſe continuiſſet, neq; ſui poteſtatem feciſſet, deſperantes iam de pugna, et diſperſos ſubito adortum magis ratione, ac conſilio, q̃ uirtute uiciſſe, cui rationi cõtra homines barbaros, atq; imperitos locus fuiſſet. Hac ne ipſum quidem ſperare noſtros exercitus capi poſſe. Qui ſuum timorem in rei frumentariæ ſimulationem, anguſtiaſq; itineris conferrent, facere arroganter, cum aut de officio Imperatoris deſperare, aut ei præſcribere uiderẽtur. Hæc ſibi eſſe curæ, frumentum Sequãnos, Leucos, Lingõnas ſubminiſtrare, iamq; eſſe in agris frumenta matura. De itinere ipſos breui tempore iudicaturos. Quod non fore dicto audientes, neq; ſigna laturi dicantur, nihil ſe ea re commoueri. Scire .n. quibuſcunq; exercitus dicto audiens nõ fuerit, aut male re geſta fortunam defuiſſe, aut aliquo facinore comperto, auaritiam eſſe conuictam. Suam innocentiam perpetua uitæ felicitate Heluetiorum bello eſſe perſpectam. Itaq; ſe quod in longiorem diem collaturus eſſet, repſentaturum, et proxima nocte de quarta uigilia caſtra moturum, ut quamprimum intelligere poſſet, utrum

apud eos pudor, atq; officium, an timor plus ualeret. Quodſi præterea nemo ſequatur, tamē ſe cum ſola decima legione iturum, de qua non dubitaret, ſibiq; eam prætoriam cohortem futuram. Huic legioni Cæſar & indulſerat præcipue, & propter uirtutem confidebat maxime. Hac oratione habita, mirum in modum conuerſæ ſunt omnium mentes, ſummaq; alacritas & cupiditas belli gerendi innata eſt, Princepsq; decima legio per tribunos militum ei gratias egit, quod de ſe optimum iudicium feciſſet, ſeq; eſſe ad bellum gerēdum paratiſſimam confirmauit. Deinde reliquæ legiones per tribunos militum, et primorū ordinum centuriones egerunt, uti Cæſari ſatisfacerēt, ſe neq; unquam dubitaſſe, neq; timuiſſe, neq; de ſumma belli ſuum iudicium, ſed imperatoris eſſe exiſtimauiſſe, Eorum ſatisfactione accepta, et itinere exquiſito per Diuitiacum, quod ex alijs Gallis ei maximam fidem habebat, ut millium amplius quinquaginta circuitu locis apertis exercitum duceret de quarta uigilia, ut dixerat, profectus eſt. Septimo die, cum iter non intermitteret, ab exploratoribus certior factus eſt, Ariouiſti copias à noſtris millibus paſſuum quatuor, & .xx. abeſſe. Cognito Cæſaris aduentu, Ariouiſtus legatos ad eum mittit, quod antea de colloquio poſtulaſſet, id per ſe fieri licere, quoniam propius acceſſiſſet, ſeq; id ſine periculo facere poſſe exiſtimaret. Non reſpuit conditionem Cæſar, idq; eum ad ſanitatem reuerti arbitrabatur, cum id, quod antea petenti denegaſſet, ultro polliceretur, magnamq; in ſpem ueniebat, pro ſuis tātis, populiq; Ro. in eum beneficijs, cognitis ſuis poſtulatis, fore uti ꝑtinacia deſiſteret. Dies

colloquio dictus eſt, ex eo die quintus. Interim cum ſæpe ultro citróq; legati inter eos mitterentur, Arioniſtus postulauit, ne quem peditem ad colloquium Cæſar adduceret, uereri ſe, ne per inſidias ab eo circumueniretur, uterq; cum equitatu ueniret, alia ratione ſe non eſſe uẽturum. Cæſar quod nec colloquium interpoſita cauſa tolli uolebat, neq; ſalutem ſuam Gallorum equitatui cõmittere audebat, commodiſſimum eſſe ſtatuit omnibus equis, Gallis equitibus detractis, eis legionarios milites legionis decimæ, cui ꝙ maxime confidebat, imponere, ut præſidium ꝙ amiciſſimũ, ſi quid opus facto eſſet, haberet. Quod cum fieret, non irridicule quidam ex militibus decimæ legionis dixit plus, ꝙ pollicitus eſſet, Cæſarem ei legioni facere, pollicitum eẽ in cohortis prætoriæ loco decimam legionem habiturum, & nunc ad equum reſcribere. Planicies erat magna, & in ea tumulus terreus ſatis grandis. Hic locus æquo ferè ſpatio ab caſtris utriusq; aberat. eò, ut erat dictum, ad colloquium uenerunt, legionem Cæſar, quam equis deuexerat, paſſibus ducentis ab eo tumulo conſtituit. Item equites Arioniſti pari interuallo conſtiterunt, Arioniſtus, ut ex equis colloquerentur, & præter ſe denos, ad colloquium adducerent, poſtulauit. Vbi eò uentum eſt, Cæſar initio orationis, ſua ſenatuſq; in eum beneficia commemorauit, quod rex appellatus eſſet à ſenatu, qđ amicus, quod munera ampliſſime miſſa. Quam rem & paucis contigiſſe, et à Romanis pro maximis hominum officijs cõſueuiſſe tribui docebat. Illum cum neq; aditum, neq; cauſam poſtulandi iuſtam haberet, beneficio, ac liberalitate ſua, ac ſenatus, ea præmia conſecu-

tum. Docebat etiam q̃ ueteres, quam'q; iuſtæ cauſæ neceſſitudinis ipſis cum Heduis intercederent, quæ ſenatuſcō ſulta, quoties, quā'q; honorifica in eos facta eſſent, ut omni tempore totius Galliæ principatum Hedui tenuiſſent, prius etiam q̃ noſtrā amicitiam appetiſſent. Populi Ro. hanc eſſe conſuetudinem, ut ſocios, atq; amicos non modo ſui nihil deperdere, ſed gratia, dignitate, honore auctiores uelit eſſe. Quod uero ad amicitiā populi Ro. attuliſſent, id his eripi, quis pati poſſet? Poſtulauit deinde eadem, quæ legatis in mandatis dederat, ne aut Heduis, aut eorum ſocijs bellum inferret, obſides redderet, ſi nullam partem Germanorum domū remittere poſſet, at nequos amplius Rhenum tranſire pateretur. Arioniſtus ad poſtulata Cæſaris pauca reſpondit, de ſuis uirtutibus multa prædicauit, tranſiſſe Rhenum ſeſe non ſua ſponte, ſed rogatum, & acerſitum a' Gallis, non ſine magna ſpe, magnis'q; præmijs domum, propinquos'q; reliquiſſe, ſedes habere in Gallia ab ipſis conceſſas, obſides ipſorum uoluntate datos, ſtipēdium capere iure belli, quod uictores uictis imponere conſueuerint, non ſeſe Gallis, ſed Gallos ſibi bellum intuliſſe, omnes Galliæ ciuitates ad ſe oppugnādum ueniſſe, ac contra ſe caſtra habuiſſe, eas omnes copias à ſe uno prælio fuſas, ac ſuperatas eſſe, ſi iterum experiri uelint, paratū ſe decertare, ſin pacem malint, iniquum eſſe de ſtipendio recuſare, quod ſua uoluntate ad id tempus dependerint. Amicitiam populi Ro. ſibi ornamento, & præſidio, non detrimento eſſe oportere, id'q; ea ſpe ſe petiſſe. Si per populum Ro. ſtipendiū remittatur, & dedititij ſubtrahantur, nō minus liben-

ter ſeſe recuſaturum populi Ro· Amicitiam, q̃ appetie rit· Quod multitudinem Germanorum in Galliã tra ducat, id ſe ſui muniendi, non Galliæ oppugnandæ cauſa facere, eius rei teſtimonio eſſe, quod niſi rogatus non uenerit, & quod bellum non intulerit, ſed defen= derit· Se prius in Galliam uéniſſe, q̃ populũ Ro· Nun quam ante hoc tempus exercitum populi Ro· Galliæ prouinciæ finibus egreſſum· quid ſibi uellet, cur in ſu- as poſſeſſiones ueniret· Prouinciã ſuam eſſe hãc Galli am, ſicuti illam noſtram· ut ipſi concedi non oporteret, ſi in noſtros fines impetum faceret, ſic item nos eſſe ini quos, quod in ſuo iure ſe interpellaremus· Quod à ſe Heduos appellatos amicos diceret, non ſe tam bar- barum, neq; tam imperitum eſſe rerum, ut non ſciret, neq; bello Allobrogum proximo, Heduos Romanis au· xilium tuliſſe, neq; ipſos in his contẽtionibus, quas He dui ſecum, & cum Sequãnis habuiſſent, auxilio popu li Ro· uſos eſſe· debere ſe ſuſpicari ſimulata Cæſarem amicitia, quod exercitum in Gallia habeat, ſui oppri- mẽdi cauſa habere· Quod niſi decedat, aut exercitum deducat ex his regionibus, ſeſe illum nó pro amico, ſed pro hoſte habiturum, Quod ſi eum interfecerit, multis ſeſe nobilibus, principibus'q; populis Ro· gratũ eſſe fa- cturum, Id ſe ab ipſis per eorũ nuncios cópertum ha- bere, quorum oĩum gratiam, atq; amicitiam eius mor te redimere poſſet· Quod ſi diſceſſiſſet, ac liberã poſſeſ ſionẽ Galliæ ſibi tradidiſſet, magno ſe illũ præmio re muneraturũ, et quæcũq; bella geri uellet, ſine ullo eius labore, et piculo cófecturũ· Multa à Cæſare in eã ſen tentiam dicta ſunt, qua re negocio deſiſtere nó poſſet, et

neq; ſuam, neq; populi Ro. cõſuetudinẽ pati, uti optime meritos ſocios deſereret, neq; ſe iudicare Galliam potius eſſe Arioviſti, q̃ populi Ro. Bello ſuperatos eſſe Aruernos, & Rutenos à Q. Fabio Maximo, quibus populus Romanus ignouiſſet, neq; in prouinciã redegiſſet, neq; ſtipendium poſuiſſet. Quod ſi antiqſſimum quoq; tempus ſpectari oporteret, populi Romani iuſtiſſimum eſſe in Gallia imperium. Si iudicium Senatus ſeruari oporteret, liberam debere eſſe Galliam, quam bello uictam ſuis legibus uti uoluiſſet. Dum hæc in colloquio geruntur, Cæſari nuntiatum eſt equites Arioviſti propius tumulum accedere, & ad noſtros adequitare, lapides, teláq; in noſtros conijcere. Cæſar loquendi finẽ fecit, ſéq; ad ſuos recepit, ſuiśq; imperauit, nequod omnino telum in hoſtes reijcerent. Nam & ſi ſine ullo periculo legionis delectæ, commiſſum cum eq̃tatu prælium fore uidebat, tamen committendum non putabat, ut pulſis hoſtibus dici poſſet, eos à ſe per fidem in colloquio circumuentos. Poſteaquam in uulgus militum relatum eſt, qua arrogantia in colloquio Arioviſtus uſus, omni Gallia Romanos interdixiſſet, impetúmq; in noſtros eius equites feciſſent, eáq; res colloquium ut diremiſſet, multo maior alacritas, ſtudiúmq; pugnandi maius exercitui iniectum eſt. Biduo poſt Arioviſtus legatos ad Cæſarem mittit, uelle ſe de his rebus, quæ inter eos agi cœptæ, neq; perfectæ eſſent, agere cum eo, uti iterum colloquio diem conſtitueret, aut ſi id minus uellet, ex ſuis legatis aliquem ad ſe mitteret. Colloquẽdi Cæſari cauſa uiſa non eſt, et eò magis q̃d pridie eius diei Germani retineri non poterant, quin in noſtros tela conijcerent.

conijcerent. Legatum ex ſuis ſeſe magno cum periculo ad eum miſſurum, et hominibus feris obiecturum, exiſtimabat. Cõmodiſſimum uiſum eſt. M. Valerium Procillum. C. Valerij Caburi filium ſumma uirtute, & humanitate adoleſcentem, cuius pater à. C. Valerio Flacco ciuitate donatus erat, et propter fidem, et propter linguæ Gallicæ ſcientiam, qua multa iam Ariouiſtus longinqua conſuetudine utebatur, & quod in eo peccandi Germanis cauſa non eſſet, ad eum mittere, et Marcum Titium, qui hoſpitio Ariouiſti uſus erat. His mãdauit, ut quæ diceret Ariouiſtus, cognoſcerent, & ad ſe referrent. Quos cum apud ſe in caſtris Ariouiſtus cõſpexiſſet, exercitu ſuo præſente, conclamauit, quid ad ſe uenirent? an ſpeculandi cauſa? Conantes dicere prohibuit, et in catenas coniecit. Eodem die caſtra promouit, & millibus paſſuum ſex à Cæſaris caſtris ſub monte conſedit. Poſtridie eius diei præter caſtra Cæſaris ſuas copias traduxit, & millibus paſſuum duobus ultra eum caſtra fecit, eo conſilio, uti frumento commeatuq́;, qui ex Sequãnis & Heduis ſupportaretur, Cæſarem intercluderet. Ex eo die dies continuos quinq; Cæſar pro caſtris ſuas copias produxit, & aciem inſtructam habuit, ut, ſi uellet Ariouiſtus prælio contendere, ei poteſtas non deeſſet. Ariouiſtus his omnibus diebus exercitum caſtris continuit. Equeſtri prælio quotidie contendit. Genus hoc erat pugnæ, quo ſe Germani exercuerant. Equitum millia erant ſex, totidem numero pedites uelociſſimi, ac fortiſſimi quos ex omni copia ſinguli ſingulos, ſuæ ſalutis cauſa delegerant. Cum his in prælijs uerſabantur, ad eos ſe equites recipiebant. Hi ſiquid

erat durius concurrebant. Si qui grauiore uulnere acцepto, equo deciderant, circunſiſtebant. Si quo erat longius prodeundum, aut celerius recipiendum, tanta erat horum exercitatione celeritas, ut iubis equorum ſubleuati, curſum adæquarent. Vbi eum caſtris ſeſe tenere Cæſar intellexit, ne diutius commeatu prohiberetur, ultra eum locum, quo in loco Germani conſederāt circiter paſſus ſexcentos ab his caſtris idoneū locum delegit, acieq́; triplici inſtructa, ad eum locum uenit. Primam, & ſecundam aciem in armis eſſe, tertiam caſtra munire iuſſit. Hic locus ab hoſte circiter paſſus ſexcentos (uti dictum eſt) aberat, eò circiter hominum numero. XVI. Millia expedita cum omni equitatu Arioviſtus miſit, quæ copiæ noſtros perterrerent, & munitione prohiberent. Nihilo ſecius Cæſar, ut ante conſtituerat, duas acies hoſtem propulſare, tertiam opus perficere iuſſit. Munitis caſtris duas ibi legiones reliquit, & partem auxiliorum, quatuor reliquas in caſtra maiora reduxit. Proximo die, inſtituto ſuo Cæſar ex caſtris utriſq; copias ſuas eduxit, paululumq́; à maioribus caſtris progreſſus, aciem inſtruxit, hoſtibusq́; pugnandi poteſtatem fecit. Vbi ne tum quidem eos prodire intellexit, circiter meridiem exercitum in caſtra reduxit. Tū demum Arioviſtus partem ſuarum copiarum, quæ caſtra minora oppugnaret, miſit. Acriter utrinq; uſq; ad ueſperū pugnatū eſt. Solis occaſu ſuas copias Arioviſtus multis, & illatis, & acceptis uulneribus, in caſtra reduxit. Cum ex captiuis quæreret Cæſar quam obrem Arioviſtus prælio non decertaret, hanc reperiebat cauſam. Quod apud Germanos ea cōſuetudo eēt,

ut matresfamilias eorum ſortibus, et uaticinationibus declararent, utrum prælium cõmitti ex uſu eſſet, nec ne. Eas ita dicere non eſſe fas Germanos ſuperare, ſi ante nouam lunã prælio contendiſſent. Poſtridie eius diei Cæſar præſidium utriſq; caſtris, quod ſatis eſſe uiſum eſt, reliquit. Omnes alarios in conſpectu hoſtium pro caſtris minoribus conſtituit, quo minus multitudine militum legionariorum pro hoſtium numero ualebat, ut ad ſpeciem alarijs uteretur. Ipſe triplici inſtructa acie uſq; ad caſtra hoſtium acceſſit. Tum demum neceſſario Germani ſuas copias è caſtris eduxerunt, generatim'q; conſtiterunt, paribus'q; interuallis. Harudes, Marcomanos, Triboces, Vangiones, Nemetes, Seduſios, Sueuos, omnem'q; aciem ſuam rhedis, & carris circundederũt, ne qua ſpes in fuga relinqueretur. Eò mulieres impoſuerunt. Quæ in prælium proficiſcentes milites paſſis manibus, flentes implorabant, ne ſe in ſeruitutem Romanis traderent. Cæſar ſingulis legionibus, ſingulos legatos, et quæſtorem præfecit, uti eos teſtes ſuæ quiſq; uirtutis haberet. Ipſe à dextro cornu, quod eam partem minime firmã hoſtium eſſe animaduerterat, prælium commiſit. Ita noſtri acriter in hoſtes ſigno dato, impetum fecerunt. Ita'q; hoſtes repente, celeriter'q; procurrerunt, ut ſpacium pila in hoſtes conijciendi nõ daretur. Reiectis pilis comminus gladijs pugnatum eſt. At Germani celeriter ex conſuetudine ſua phalange facta, impetus gladiorum exceperunt. Reperti ſunt complures noſtri milites, qui in phalangas inſilirent, et ſcuta manibus reuellerent, & deſuper uulnerarent. Cum hoſtiũ acies à ſiniſtro cornu pulſa, atq; in fugam cõuerſa

eſſet, à dextro cornu uehementer multitudine ſuorum, noſtram aciem premebant. Id cum animaduertiſſet. P. Craſſus adoleſcens, qui equitatui præerat, quod expeditior erat quàm hi, qui inter aciem uerſabantur, tertiam aciem laborantibus noſtris ſubſidio miſit. Ita prælium reſtitutum eſt, atq; omnes hoſtes terga uerterunt, neq; prius fugere deſtiterunt, quàm ad flumen Rhenū millia paſſuum ex eo loco circiter quinq; peruenerint. Ibi perpauci, aut uiribus confiſi, tranare contēderunt, aut lintribus inuentis ſalutem ſibi petierunt. In his fuit Arioniſtus, qui nauiculam deligatam ad ripā nactus, ea profūgit. Reliquos omnes equites conſecuti noſtri interfecerunt. Duæ fuerunt Arioniſti uxores, una Sueua natione, quam domo ſecum adduxerat, altera Norica, regis Voccionis ſoror, quam in Gallia duxerat à fratre miſſam. Vtraq; in ea fuga perijt. Duæ filiæ harū, Altera occiſa, altera capta ē. M. Valerius Procillus cum à cuſtodibus in fuga trinis catenis uinctus traheretur, in ipſum Cæſarem hoſtium equitatum perſequentem incidit. Quæ quidem res Cæſari non minorem quàm ipſa uictoria uoluptatem attulit, quod hominem honeſtiſſimum prouinciæ Galliæ, ſuum familiarem & hoſpitem, ereptum è manibus hoſtium, ſibi reſtitutum uidebat. neq; eius calamitate de tanta uoluptate & gratulatione quicq̄ fortuna diminuerat. Is ſe præſente de ſe ter ſortibus conſultum dicebat, utrum igni ſtatim necaretur, an in alind tempus reſeruaretur. Sortium beneficio ſe eſſe incolumem. Item Marcus Titius repertus, et ad eum reductus eſt. Hoc prælio trans Rhenum nunciato, Sueui qui ad ripas Rheni uenerant, domum reuerti cœperunt,

ti cœperunt, quos ubiq; qui proximi Rhenum incolunt, ubi perterritos ſenſerunt inſecuti, magnum ex his numerũ occiderunt. Cæſar una æſtate duobus maximis bellis confectis, maturius paulo q̃ tempus anni poſtulabat, in hyberna in Sequanos exercitũ deduxit. Hybernis Labienum præpoſuit. Ipſe in citeriorem Galliam ad conuentus agendos præfectus eſt.

C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM DE BELLO GALLICO LIBER SECVNDVS.

CVM ESSET CAESAR IN citeriore Gallia in hybernis (ita uti ſupra demonſtrauimus) crebri ad eum rumores afferebãtur, literisq; item Labieni certior fiebat omneis Belgas, quam tertiam eſſe Galliæ partem dixeramus, contra populum Ro. coniurare, obſidesq; inter ſe dare. Coniurandi has eſſe cauſas. Primũ quod uererentur ne omni pacata Gallia, ad eos exercitus noſter adduceretur. Deinde quod ab nõnullis Gallis ſollicitarentur. Partim, qui ut Germanos diutius in Gallia uerſari noluerant, ita populi Ro. exercitum hyemare, atq; inueteraſcere in Gallia moleſte ferebãt. Partim, qui mobilitate, & leuitate animi nouis imperijs ſtudebant. Ab nõnullis etiam quod in Gallia à potentioribus, atq; ijs, qui ad conducendos homines facultates habebant, uulgo regna occupabantur, qui minus faci-

le eam rem in Imperio noſtro conſequi poterant. Iis nuntijs literiſq; commotus Cæſar, duas legiones in citeriore Gallia nouas conſcripſit, et ineunte æſtate in ulteriorem Galliam, qui deduceret. Q. Pedium legatum miſit. Ipſe, cum primum pabuli copia eſſe inciperet, ad exercitum uenit. Dat negocium Senonibus, reliquiſq; Gallis, qui finitimi Belgis erant, uti ea, quæ apud eos gerantur, cognoſcant, ſeq; de his rebus certiorē faciant. Hi conſtanter omnes nuntiauerunt manus cogi, exercituſq; in unum locum cogi. Tum uero dubitandum non existimauit, quin ad eos proficiſceretur. Re frumentaria comparata, caſtra mouet, diebuſq; circiter XV. ad fines Belgarum peruenit. Eò cum de improuiſo, celeriusq; omnium opinione ueniſſet, Rhemi, qui proximi Galliæ ex Belgis ſunt, ad eum legatos Iccium et Antebrogium primos ciuitatis ſuæ miſerunt, qui dicerent ſe, ſuaq; omnia in fidem, atq; poteſtatem populi Ro. permittere, neq; ſe cum reliquis Belgis conſenſiſſe, neq; contra populum Ro. omnino coniuraſſe, paratoſq; eſſe & obſides dare, et imperata facere, & oppidis recipere, et frumento, cæteriſq; rebus iuuare. Reliquos omnes Belgas in armis eſſe. Germanoſq;, qui ripas Rheni incolunt, ſeſe cum his coniunxiſſe, tantumq; eſſe eorum omnium furorem, ut ne Sueſſones quidem fratres, conſanguineoſq; ſuos, qui eodem iure, iiſdem legibus utantur, unum Imperium, unumq; magiſtratum cum illis habeant, deterrere potuerint, quin cum his conſentirent. Cum ab his quæreret, quæ ciuitates, quantæq; in armis eſſent, & qui in bello poſſent, ſic reperiebat. Pleroſq; Belgas eſſe ortos à Germanis, Rhenumq; antiquitus transductos

conduci

tus transductos

tis transductos propter loci fertilitatem ibi conſediſſe, Galloſq́; qui ea loca incolerent, expuliſſe, ſoloſq́; eſſe, qui patrum noſtrorum memoria omni Gallia uexata, Teutõnes, Cimbroſq́; itra fines ſuos ingredi prohibuiſſent. Qua ex re fieri, uti earum rerum memoria magnam ſibi authoritatem, magnoſq́; ſpiritus in re militari ſumerent. De numero eorum omnia ſe habere explorata Rhemi dicebant, propterea quod propinquitatibus, affinitatibuſq́; coniuncti, quantam quiſq; multitudinem in communi Belgarum concilio ad id bellum pollicitus eſſet, cognouerant. Plurimum inter eos Bellouacos, et uirtute, et authoritate, et hominũ numero ualere. Hos poſſe conficere armata millia centũ, pollicitos ex eo numero electa millia. LX. totiuſq́; belli Imperium ſibi poſtulare. Sueſſõnes ſuos eſſe finitimos, latiſſimos, feraciſſimoſq́; agros poſſidere. Apud eos fuiſſe regem noſtra etiam memoria Diuitiacum totius Galliæ potẽtiſſimum, qui cum magnæ partis harum regionũ, tum etiam Britãniæ Imperiũ obtinuerit, nunc eſſe Regem Galbam. Ad hunc propter iuſtitiam, prudẽtiamq́; ſuã ſummam totius belli omnium uoluntate deferri, oppida habere numero. XII. Polliceri millia armata qnquaginta, Totidẽ Neruios, qui maxime feri inter ipſos habebantur, longiſſimeq́; abſint. XV. millia Atrebates. Ambianos. X. millia. Morinos. XV. millia. Menacoſpios VII. millia. Caleos. X. millia. Verocaſſes, et Veromanduos totidem. Catuacos. XXIX. millia. Cõdruſos, Eburones, Cæræſos, Pæmanos, qui uno nomine Germani appellantur, arbitrari ad quadraginta millia. Cæſar Rhemos cohortatus, liberaliterq́; oratione proſecu-

tus, omnem Senatum ad ſe conuenire, principumq́; liberos obſides ad ſe adduci iuſſit, quæ omnia ab his diligẽter ad diem facta ſunt. Ipſe Diuitiacum Heduum magnopere cohortatus, docet quantopere Reip. cõmuniſq́; ſalutis interſit, manus hoſtium diſtineri, ne cum tanta multitudine uno tempore confligendum ſit. Id fieri poſſe, ſi ſuas copias Hedui in fines Bellouacorum introduxerint, et eorum agros populari cœperint. His mandatis eum ab ſe dimittit. Poſtquam omneis Belgarum copias in unum locum coactas ad ſe uenire uidit, neq; iam longe abeſſe ab his, quos miſerat, exploratoribus, & ab Rhemis cognouit, flumen Axonam, quod eſt in extremis Rhemorum finibus, exercitum traducere maturauit, atq; ibi caſtra poſuit. Quæ res, et latus unum caſtrorum ripis fluminis muniebat, & poſt eum quæ eſſent, tuta ab hoſtibus reddebat, et commeatus ab Rhemis, reliquiſq́; ciuitatibus, ut ſine periculo ad eum portari poſſet, efficiebat. In eo flumine pons erat. Ibi præſidium ponit, et in altera parte fluminis Q. Titurium Sabinum legatum cum ſex cohortibus reliquit. Caſtra in altitudinẽ pedum duodecim uallo, foſſáq; duo de uiginti pedum munire iubet. Ab ipſis caſtris oppidum Rhemorum nomine Bibrax aberat millia paſſuum octo. Id ex itinere magno impetu Belgæ oppugnare cœperunt. Aegre eo die ſuſtentatum eſt. Gallorum eadem, atq; Belgarum oppugnatio eſt. Hi ubi circũiecta multitudine hominum totis mœnibus, undiq; in murũ lapides iaci cœpti ſunt, muruſq́; defenſoribus nudatus eſt, teſtudine facta portis ſuccedunt, murumq́; ſubruunt. Quod tum facile fiebat. Nam tanta multitudo lapides,

pides, ac tela conijciebant, ut in muro conſiſtendi poteſtas eſſet nulli. Cum finem oppugnandi nox feciſſet, Icius Rhemus ſumma nobilitate & gratia inter ſuos, qui tum oppido præfuerat, unus ex ijs, qui legati de pace ad Cæſarē uenerant, nuntios ad eum mittit, niſi ſubſidium ſibi mittatur, ſe ſe diutius ſuſtinere non poſſe. Eò de media nocte Cæſar ijſdem ducib. uſus, qui nuntij ab Icio uenerant, Numidas et Cretas ſagittarios, et funditores Baleares ſubſidio oppidanis mittit. Quorū aduentu, & Rhemis cum ſpe defenſionis ſtudium propugnandi acceſſit, & hoſtibus eadem de cauſa ſpes potiundi oppidi diſceſſit. Itaq; pauliſper apud oppidum morati, agros'q; Rhemorum depopulati, omnibus uicis, ædificijs'q;, quo adire poterant, incenſis, ad caſtra Cæſaris cum omnibus copijs contenderunt, et à millibus paſſuum minus duobus caſtra poſuerunt. Quæ caſtra, ut fumo, atq; ignibus ſignificabatur, amplius millibus paſſuū octo in latitudinem patebant. Cæſar primo & propter multitudinem hoſtium, et propter eximiam opinionem uirtutis prælio ſuperſedere ſtatuit. Quotidie tamen equeſtribus prælijs, quid hoſtis uirtute poſſet, et quid noſtri auderent periclitabatur. Vbi noſtros non eſſe inferiores ītellexit, loco pro caſtris ad aciem inſtruendam natura opportuno, atq; idoneo, quod is collis, ubi caſtra poſita erant, paululum ex planicie editus, tantum aduerſus in latitudinem patebat, quantum loci acies īſtructa occupare poterat, atq; ex utraq; parte lateris deiectus habebat, et in fronte leuiter faſtigatus, paulatim ad planiciem redibat, ab utroq; latere eius collis tranſuerſam foſſam obduxit circiter paſ-

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

ſuum quadringentorum, et ad extremas foſſas caſtella conſtituit, ibíq; tormenta collocauit, ne cum aciē inſtruxiſſet, hoſtes (quod tantum multitudine poterant) à lateribus ſuos pugnantes circumuenire poſſent. Hoc facto duabus legionibus, quas proxime conſcripſerat, in caſtris relictis, ut ſiquo opus eſſet, ſubſidio duci poſſent, reliquas ſex legiones pro caſtris in acie conſtituit. Hoſtes item ſuas copias ex caſtris eductas inſtruxerunt. Palus erat non magna inter noſtrum, atq; hoſtium exercitū. Hanc ſi noſtri tranſirent, hoſtes expectabant. Noſtri autem, ſi ab illis initium tranſeundi fieret, ut impeditos aggrederentur parati in armis erant. Interim prælio equeſtri inter duas acies contendebatur. Vbi neutri tranſeundi initium faciunt, ſecundiore equitum noſtrorum *prælio Cæſar ſuos in caſtra reduxit. Hoſtes protinus ex eo loco ad flumen Axonam contenderunt, quod eſſe poſt noſtra caſtra demonſtratum eſt. Ibi uadis repertis, partem ſuarum copiarum traducere conati ſunt, eo conſilio, ut ſi poſſent, caſtellum, cui præerat Q. Titurius legatus, expugnarent, pontemq; interſcinderent, ſin minus poſſent, agros Rhemorum popularētur, qui magno nobis uſui ad bellum gerendum erant, commeatusq; noſtros ſuſtinebant. Cæſar certior factus à Titurio, omnem equitatum & leuis armaturæ numidas, funditores, ſagittariosq; pontem traducit, atque ad eos contendit. Acriter in eo loco pugnatum eſt. Hoſtes impeditos noſtri in flumine aggreſſi, magnum eorum numerum occiderunt. Per eorum corpora reliquos audaciſſime tranſire conantes, multitudine telorum repulerunt. Primos, qui tranſierant equitatu circūuentos, in-*

terfecerunt. Hoſtes, *ubi & de expugnando oppido, & de flumine tranſeundo ſpem feſelliſſe intellexerunt, neque noſtros in locum iniquiorem progredi pugnandi cauſa uiderunt, atque ipſis res frumentaria deficere cœpit, concilio conuocato, conſtituerunt optimum eſſe, domum ſuam quenq; reuerti, & quorum in fines primum* Romani *exercitum introduxiſſent, ad eos defendendos undiq; conuenirent, ut potius in ſuis, quàm in alienis finibus decertarent, & domeſticis copijs rei frumentariæ uterentur.* Ad *eam ſententiam cum reliquis cauſis, hæc quoq; ratio eos deduxit, q᷑* Diuitiacū *quoque, atque* Heduos *finibus* Bellouacorum *appropinquare cognouerant his perſuaderi, ut diutius morarentur, neq; ut ſuis auxilium ferrent, non poterat.* Ea *re cōſtituta ſecunda uigilia magno cum ſtrepitu, ac tumultu caſtris egreſſi, nullo certo ordine, neq;* Imperio, *cum ſibi quiſque primum itineris locum peteret, & domum peruenire properaret, fecerunt, ut conſimilis fugæ profectio uideretur.* Hac *re ſtatim* Cæſar *per ſpeculatores cognita, inſidias ueritus, quod qua de cauſa diſcederent nondum perſpexerat, exercitum, equitatumq; caſtris continuit.* Prima *luce, confirmata re ab exploratoribus, omnem equitatum, qui nouiſſimum agmen moraretur, præmiſit, eique.* Q. Pedium, L. Aurunculeium Cottam *legatos præfecit.* Labienum *legatum cum legionibus tribus ſubſequi iuſſit.* Hi *nouiſſimos adorti, & multa millia paſſuum proſecuti, magnam multitudinem eorum fugientium conciderunt.* Cum *ad extremum agmen hi, ad quos uentum erat, conſiſterent, fortiterq; impetum noſtrorum mili=*

et T.

tum ſuſtinerent, priores, quod abeſſe à periculo uiderentur, neq; ulla neceſſitate, neque Imperio continerentur, exaudito clamore, perturbatis ordinib. omnes in fuga ſibi ſubſidium poſuerunt. Ita ſine ullo periculo tantam eorum multitudinem noſtri interfecerunt, quantum fuit diei ſpatium, ſub occaſum'q; ſolis ſequi deſtiterunt, ſe'q; in caſtra, uti erat imperatum, receperūt. Poſtridie eius Diei Cæſar priuſquam ſe hoſtes ex pauore, ac fuga reciperent in fines Sueßonum, qui proximi Rhemis erant, exercitum duxit, & magno itinere confecto, ad oppidum Nouiodunum contendit. Id ex itinere oppugnare conatus, quod uacuum ab defenſoribus eſſe audiebat, propter latitudinem foſſæ, muri'q; altitudinem paucis defendentibus expugnare non potuit. Caſtris munitis uineas agere, quæque ad oppugnandum uſui erant, comparare cœpit. Interim omnis ex fuga Sueſſonum multitudo, in oppidum proxima nocte conuenit. Celeriter uineis ad oppidum actis, aggere iacto, turribus'q; conſtitutis magnitudine operum, quæ neq; uiderant ante Galli, neq; audierant, et celeritate Romanorum permoti, legatos ad Cæſarē de deditione mittunt, & petentibus Rhemis, ut conſeruarentur, impetrant, Cæſar obſidibus acceptis, primis ciuitatis, atque ipſius Galbæ regis duobus filijs, armis'q; omnibus ex oppido traditis, in deditionē Sueſſones accepit, exercitum'q; in Bellouacos ducit, qui cum ſe, ſua'q; omnia in oppidum Bratuſpantium contuliſſent, atq; ab eo oppido Cæſar cum exercitu circiter millia paſſuum quinq; abeſſet, omnes maiores natu ex oppido egreſſi, manus ad Cæſarem tendere, et uoce ſignificare cœperunt ſe ſe in eius fi

dem, ac poteſtatē uenire, neq; contra populū Ro. armis contendere. Item cum ad oppidum acceſſiſſet, caſtraq; ibi poneret, pueri, mulieresq; ex muro paſſis manibus ſuo more pacem à Romanis petierunt. Pro his Diuitiacus (nam poſt diſceſſum Belgarum dimiſſis Heduorum copijs ad eum reuerterat) facit uerba. Bellouacos omni tempore in fide, atq; amicitia ciuitatis Heduæ fuiſſe. Impulſos à ſuis principibus, qui dicerēt Heduos à Cæſare in ſeruitutem redactos omnes indignitates contumeliasq; perferre, & ab Heduis defeciſſe, & populo Ro. bellum intuliſſe. Qui eius conſilij principes fuiſſent, quod intelligerent quantam calamitatem ciuitati intuliſſent, in Britāniam profugiſſe. Petere non ſolum Bellouacos, ſed etiam pro his Heduos, ut ſua clementia ac manſuetudine in eos utatur. Quod ſi fecerit, Heduorum authoritatē apud omnes Belgas amplificaturū, quorum auxilijs, atq; opibus, ſi qua bella inciderint, ſuſtētare conſueuerint. Cæſar honoris Diuitiaci, atq; Heduorum cauſa ſeſe eos in fidem recepturum, & conſeruaturum dixit. Sed quod erat ciuitas magna, & inter Belgas authoritate, ac hominum multitudine præſtabat, ſexcentos obſides popoſcit. His traditis, omnibusq; armis ex oppido collatis, ab eo loco in fines Ambianorum peruenit. Qui ſe, ſuaq; omnia ſine mora dediderunt. Eorum fines Neruij attingebant, quorum de natura moribusq; Cæſar cū quæreret, ſic reperiebat. Nullum aditum eſſe ad eos mercatoribus, nihil pati uini, reliquarumq; rerum ad luxuriam pertinentium inferri, quod his rebus relangueſcere animos, eorumq; remitti uirtutē exiſtimarēt. Eſſe homines feros, magnæq;

uirtutis. Increpitare, atq; incuſare reliquos Belgas, qui ſe populo Ro. dedidiſſent, & patriam uirtutem proiecíſſent, cõfirmare ſeſe, neq; legatos miſſuros, neq; ullam conditionem pacis accepturos. Cum per eorum fines triduo iter feciſſet, inueniebat ex captiuis eorũ, Sabin flumen ab caſtris ſuis, non amplius millia paſſuum decẽ abeſſe. Trans id flumẽ omnes Neruios conſediſſe, aduentum'q; ibi Romanorum expectare unà cum Atrebatibus, & Veromanduis finitimis ſuis. Nam his utrisq; perſuaſerant, ut eandem belli fortunam experirentur. Expectari etiam ab his Aduaticorum copias, atq; eſſe in itinere. Muliẽres, qui'q; per ætatem ad pugnam inutiles uiderentur, in eum locum conieciſſe, quo propter paludes exercitui aditus non eſſet. Cæſar his rebus cognitis exploratores, centuriones'q; præmittit, qui locum caſtris idoneum deligant. Cum ex dedititijs Belgis, reliquis'q; Gallis complures Cæſarem ſecuti unà iter facerent, quidã ex his, ut poſtea ex captiuis cognitum eſt, eorum dierũ conſuetudine itineris noſtri exercitus perſpecta, nocte ad Neruios peruenerunt, atq; his demonſtrarunt inter ſingulas legiones, impedimentorum magnum numerum intercedere, neq; eſſe quicquam negocij, cum prima legio in caſtra ueniſſet, reliquæ'q; legiones magnum ſpatium abeſſent, hanc ſub ſarcinis adoriri. Qua pulſa, impedimẽtis'q; direptis, futurum, ut reliquæ contra conſiſtere non auderent. Adiuuabat etiam eorum conſilium, qui rem deferebant, quod Neruij antiquitus cum equitatu nihil poſſent; neq; enim ad hoc tẽpus ei rei ſtudent, ſed qcquid poſſunt pedeſtribus ualent copijs, quò facilius finitimorum equitatum, ſi præ-

dandi cauſa ad eos ueniſſet impedirent, teneris arboribus inciſis, atq; inflexis, crebriſq; in latitudinem ramis enatis, & rubis, ſentibuſq; interiectis effecerant, ut inſtar muri hæ ſæpes munimenta præberent, quo non modo non intrari, ſed ne perſpici quidem poſſet. Iis rebus cum iter agminis noſtri impediretur, non omittendum ſibi conſilium Nerui; exiſtimauerunt. Loci natura erat hæc, quem locum noſtri caſtris delegerant. Collis à ſummo æqualiter decliuis, ad flumen Sabin, qđ ſupra nominauimus, uergebat. Ab eo flumine pari accliuitate collis naſcebatur, aduerſus huic, & contrarius paſſus circiter ducentos, infimus, apertus, ab ſuperiore parte ſylueſtris, ut non facile introrſus perſpici poſſet. Intra eas ſyluas hoſtes in occulto ſeſe continebant. In aperto loco ſecundum flumen paucæ ſtationes equitum uidebantur. Fluminis erat altitudo circiter pedum trium. Cæſar equitatu præmiſſo ſubſequebatur omnibus copijs. Sed ratio, ordoq; agminis aliter ſe habebat, ac Belgæ ad Neruios detulerant. Nam quod hoſtis appropinquabat, conſuetudine ſua Cæſar. VI. legiones expeditas ducebat. Poſt eas, totius exercitus impedimenta collocabat. Inde duæ legiones, quæ proximæ conſcriptæ erant, totum agmen claudebant, præſidioq; impedimentis erant. Equites noſtri cum funditoribus, ſagittarijſq; flumen tranſgreſſi, cum hoſtium equitatu prælium commiſerunt. Cum ſe illi identidem in ſyluas ad ſuos reciperent, ac rurſus è ſylua in noſtros impetum facerent, neq; noſtri longius quàm quem ad finem porrecta, ac loca aperta pertinebant, cedentes inſequi auderent, interim legiones ſex,

quæ primæ uenerant, opere dimenſo caſtra munire cœperunt. Vbi prima impedimenta noſtri exercitus ab his qui in ſyluis abditi latebant, uiſa ſunt, quod tempus inter eos committendi prælij conuenerat, ita ut intra ſyluam aciem, ordinesq́; conſtituerant, atq; ipſi ſeſe confirmauerant, ſubito omnibus copijs prouolarunt, impetumq́; in noſtros equites fecerunt. His facile pulſis, ac perturbatis, i͂credibili celeritate ad flumen decurrerũt, ut penè uno tempore & ad ſyluas, et in flumine & iã in manibus noſtris hoſtes uiderentur. Eadem autem celeritate aduerſo colle ad noſtra caſtra, atq; eos, q̃ in opere occupati erant, contenderunt. Cæſari omnia uno tẽpore erant agenda. Vexillum proponẽdum, quod erat inſigne, cum ad arma concurri oporteret. Signum tuba dandum. Ab opere reuocandi milites. qui paulo longius aggeris petendi cauſa proceſſerant, accerſendi. Acies inſtruenda. Milites cohortandi. Signum dandum. Quarum rerum magnam partem, temporis breuitas, & incurſus hoſtium impediebat. His difficultatibus duæ res erant ſubſidio, ſciẽtia, atq; uſus militum, quod ſuperioribus prælijs exercitati, quid fieri oporteret, nõ minus commode ipſi ſibi præſcribere, q̃ ab alijs doceri poterant, & quod ab opere ſingulisq́; legionibus ſingulos legatos Cæſar diſcedere, niſi munitis caſtris uetuerat. Hi propter celeritatem, & propinquitatem hoſtiũ, nihil iam Cæſaris imperium expectabant, ſed per ſe quæ uidebantur, adminiſtrabant. Cæſar neceſſarijs rebus imperatis, ad cohortandos milites, quam in partẽ ſors obtulit, decurrit, & ad legionem decimam deuenit. Milites non longiore oratione eſt cohortatus, quàm

uti ſuæ

uti ſuæ priſtinæ uirtutis memoriã retinerent, neu per=
turbarentur animo, hoſtiumq́; impetum fortiter ſuſti-
nerent. Et quia non longius hoſtes aberant, quàm quo
telum adijci poſſet, prælij committendi ſignum dedit.
Atq; item in alteram partem cohortandi cauſa profe-
ctus, pugnantibus occurrit. Temporis tãta fuit exigui
tas, hoſtiumq́; tam paratus ad dimicandum animus, ut
non modo ad inſignia accommodanda, ſed etiam ad
galeas induendas, ſcutisq́; tegmenta detrahenda, tem
pus defuerit. Quã quiſq; in partem ab opere caſu de-
uenit, quæq́; prima ſigna conſpexit, ad hæc conſtitit, ne
in quærendis ſuis pugnandi tempus dimitteret. Inſtru
cto exercitu magis ut loci natura, deiectusq́; collis, et ne
ceſſitas temporis, quam ut rei militaris ratio, atq; ordo
poſtulabat, cum diuerſis locis legiones aliæ, alia in par
te hoſtibus reſiſterent, ſepibusq́; denſiſſimis, ut ante de
mõſtrauimus, interiectis, proſpectus impediretur, neq́;
certa ſubſidia collocari, neq; quid in quaq; parte opus
eſſet prouideri, neq; ab uno omnia ĩperia adminiſtra-
ri poterant. Itaq; in tanta rerum iniquitate, fortunæ
quoq; euentus uarij ſequebantur. Legionis nonæ, & de
cimæ milites, ut in ſiniſtra parte aciei conſtiterunt, pilis
emiſſis, curſu, ac laſſitudine exanimatos, uulneribusq́;
confectos Atrebates, nam his ea pars obuenerat, celeri=
ter ex loco ſuperiore in flumen compulerunt. Et tranſi-
re conantes, inſecuti gladijs magnam partem eorũ im-
peditam interfecerunt. Ipſi tranſire flumen non dubi
tauerũt, et in locum iniquum progreſſi rurſus regreſ
ſos, ac reſiſtentes hoſtes, redintegrato prælio in fugam
coniecerunt. Item alia in parte diuerſæ duæ legiones

undecima, & octaua, profligatis Veromanduis, quibus cũ erãt congreſſi, ex loco ſupiore in ipſis fluminis ripis præliabantur. Ac totis fere` caſtris a` fronte, et a` ſiniſtra parte nudatis, quod in dextro cornu legio duodecima, & non magno ab eo interuallo ſeptima conſtitiſſet, omnes Neruij confertiſſimo agmine, duce Boduognato, qui ſummam imperij tenebat, ad eum locum cõtenderunt. Quorum pars aperto latere legiones circũuenire, pars ſummum locum caſtrorum petere cœpit, Eodem tempore equites noſtri, leuiſq; armaturæ pedites, qui cum his unà fuerant, quos primo hoſtium impetu pulſos dixeram, cum ſe in caſtra reciperent, aduerſis hoſtibus occurrebant, ac rurſus aliam in partem fugã petebãt. Et calones, qui ab decumana porta, ſummo iugo collis noſtros uictores flumen tranſire conſpexerant, prædandi cauſa egreſſi, cum reſpexiſſent, & hoſtes in noſtris caſtris uerſari uidiſſent, præcipites fugæ ſeſe mãdabant. Simul eorũ, q cum impedimẽtis ueniebant, clamor, fremituſq; exaudiebatur. Alijq; aliam in partem perterriti ferebantur. Quibus omnibus rebus permoti equites Treuiri, quorum inter Gallos uirtutis opinio eſt ſingularis, qui auxilij cauſa a` ciuitate miſſi ad Cæſarẽ aduenerant, cũ multitudine hoſtium caſtra noſtra compleri, noſtras legiones premi, & pene` circũuentas teneri, calones, equites, funditores Numidas, diuerſos, diſſipatoſq; in omnes partes fugere uidiſſent, deſperatis noſtris rebus domum contendẽrunt. Romanos pulſos, ſuperatoſq;, caſtris impedimentiſq; eorum hoſtes potitos ciuitati renuntiauerunt. Cæſar ab decimæ legionis cohortatione ad dextrum cornu

profectus,

profectus,ubi ſuos urgeri,ſignisq; in unum locum col latis duodecimæ legionis milites confertos,ſibi ipſis ad pugnam eſſe impedimento uidit,quartæ cohortis omnibus centurionibus occiſis, ſignifero'q; interfecto,ſigno amiſſo,reliquarum'q; cohortium omnibus ferè centurionibus,aut uulneratis,aut occiſis,in his primipilo. P. Sextio Baculo,fortiſſimo uiro multis grauibus'q; uulneribus confecto,ut iam ſe ſuſtinere nō poſſet, reliquos eſſe tardiores,& nonnullos à nouiſſimis deſertos,prælio excedere,ac tela uitare,hoſtes neq; à fronte ex inferiore loco ſubeuntes intermittere, & ab utroq; latere inſtare,et rem eſſe in anguſto uidit,neq; ullum eſſe ſubſidium,quod ſummitti poſſet,ſcuto ab nouiſſimis uni militi detracto, quod ipſe eò ſine ſcuto uenerat, in primam aciem proceſſit, centurionibus'q; nominatim appellatis, reliquos cohortatus milites, ſigna inferre, & manipulos laxare iuſſit, quo facilius gladijs uti poſſent. Huius aduentu ſpe illata militibus, ac redintegrato animo,cum pro ſe quiſq; in conſpectu imperatoris etiam in extremis ſuis rebus operam nauare cuperet,paulum hoſtium impetus tardatus eſt. Cæſar cum ſeptimam legionem, quæ iuxta conſtiterat, item urgeri ab hoſte uidiſſet,tribunos militum monuit, ut paulatim ſeſe legiones coniungerent,& conuerſa ſigna in hoſtes inferrent. Quo facto,cum alius alijs ſubſidium ferrēt, neq; timerent,ne aduerſi ab hoſte circūuenirētur,audacius reſiſtere,ac fortius pugnare cœperūt. Interim milites legionum duarum,quæ in nouiſſimo agmine præſidio impedimentis fuerant,prælio nūtiato,curſu incitato, in ſummo colle ab hoſtibus conſpicie-

bantur. Et Titus Labienus caſtris hoſtiũ potitus, & ex loco ſuperiore, quæ res in noſtris caſtris gererentur, conſpicatus, decimam legionem ſubſidio noſtris miſit. Qui cum ex equitum, et calonum fuga, quo in loco res eſſet, quantóq; in periculo, & caſtra, & legiones, & imperator uerſaretur, cognouiſſent, nihil ad celeritatem ſibi reliqui fecerunt. Horum aduentu tanta rerum commutatio eſt facta, ut noſtri etiam, qui uulneribus confecti procubuiſſent, ſcutis innixi prælium redintegrarent. Tum calones perterritos hoſtes conſpicati, etiam inermes armatis occurrerunt. Equites uero, ut turpitudinem fugæ uirtute delerent, omnibus in locis pugnabant, quo ſe legionarijs militibus præferrent. At hoſtes etiam in extrema ſpe ſalutis tantam uirtutem præſtiterunt, ut cum primi eorum cecidiſſent, proximi iacentibus inſiſterent, atq; ex eorum corporibus pugnarent. His deiectis, et coacervatis cadaueribus, ꝗ ſupereſſent, ut ex tumulo tela in noſtros conijcerent, piláq; intercepta remitterent, ut non nequicquam tantæ uirtutis homines iudicari deberet, auſos eſſe tranſire latiſſimum flumen, aſcendere altiſſimas ripas, ſubire iniquiſſimum locum, quæ facilia ex difficillimis, animi magnitudo redegerat. Hoc prælio facto, & propè ad internicionem gente, ac nomine Neruiorum redacto, & maiores natu, quos unà cum pueris mulieribúsq; in æſtuaria, ac paludes collectos dixeramus, hac pugna nuntiata, cum uictoribus nihil impeditum, uictis nihil tutum arbitrarentur, omnium qui ſupererant conſenſu, legatos ad Cæſarem miſerunt, ſéq; ei dediderunt. Et in commemoranda ciuitatis calamitate, ex ſexcentis ad tres

ſenatores,

Senatores, ex hominum millibus ſexaginta, uix ad qngentos, qui arma ferre poſſent, ſe ſe redactos eſſe dixerunt. Quos Cæſar, ut in miſeros, ac ſupplices, uſus miſericordia uideretur, diligentiſſime conſeruauit, ſuiſq; finibus, atque oppidis uti iuſſit, & finitimis imperauit, ut ab iniuria, & maleficio ſe, ſuoſq; prohiberent. Aduatici (de quibus ſupra ſcripſimus) cum omnibus copijs auxilio Neruijs uenirent, hac pugna nuntiata ex itinere domum reuerterunt, cunctis oppidis, caſtelliſq; deſertis, ſua omnia in unum oppidum egregie natura munitum contulerunt. Quod cum ex omnibus in circuitu partibus altiſſimas rupes, deſpectuſq; haberet, una ex parte leniret accliuis aditus, in latitudinem non amplius ducentorum pedum relinquebatur. Quem locum duplici altiſſimo muro munierant. Tum magni ponderis ſaxa & præacutas trabes in muro collocarant. Ipſi erant ex Cimbris, Teutoniſq; procreati, qui cum iter in prouinciam noſtram, atque Italiam facerent, his impedimentis, quæ ſecum agere, ac portare non poterant, citra flumen Rhenum depoſitis, cuſtodiæ ex ſuis, ac præſidio ſex millia hominum unà reliquerant. Hi poſt eorum obitum multos annos à finitimis exagitati, cum aliàs bellum inferrent, aliàs illatum defenderent, conſenſu eorum omnium pace facta, hunc ſibi domicilio locum delegerunt. Ac primo aduentu exercitus noſtri crebras ex oppido excurſiones faciebant, paruuliſq; prælijs cum noſtris contendebant. Poſtea uallo pedū. XII. in circuitu, XV. milliū, crebriſq; caſtellis circummuniti, oppido ſe ſe continebant. Vbi uineis actis, aggere extructo, turrim conſtitui procul ui=

derunt, primum irridere ex muro, atq; increpitare uocibus, quod tanta machinatio ab tanto ſpatio inſtrueretur. Quibus nam manibus, aut quibus uiribus præſertim homines tantulæ ſtaturæ (nam plerunq; omnibus Gallis præ magnitudine corporum ſuorum breuitas noſtra contemptui eſt) tanti oneris turrim in muros ſeſe collocare confiderent. Vbi uero moueri & appropinquare mœnibus uiderunt, noua atq; inuſitata ſpecie cõmoti, legatos ad Cæſarem de pace miſerunt. Qui ad hunc modum locuti. Non ſe exiſtimare Romanos ſine ope Deorum bellum gerere, qui tantæ altitudinis machinationes tanta celeritate promouere, & ex propinquitate pugnare poſſent. Se, ſuáq; omnia eorum poteſtati permittere dixerunt. Vnum petere, ac deprecari, ſi forte pro ſua clementia, ac manſuetudine, quam ipſi ab alijs audiſſent, ſtatuiſſet Aduaticos eſſe conſeruandos; ne ſe armis diſpoliaret. Sibi omnes ferè finitimos eſſe inimicos, ac ſuæ uirtuti inuidere, à quibus ſe defendere traditis armis nõ poſſent. Sibi præſtare, ſi in eum caſum deducerentur, quamuis fortunam à populo Romano pati, quàm ab his per cruciatum interfici, inter quos dominari conſueſſent. Ad hæc Cæſar reſpondit, ſe magis conſuetudine ſua, quàm merito eorum ciuitatem conſeruaturum, ſi prius, quam aries murum attigiſſet, ſe dedidiſſent, ſed deditionis nullam eſſe conditionem, niſi armis traditis, ſe id, quod in Neruios feciſſet, facturum, finitimiſq; imperaturum, ne quam dedititijs populi Romani iniuriam inferrent. Renuntiata ad ſuos, illi ſe, quæ imperarentur, facere dixerunt. Armorum magna multitudine de muro, in foſſam, quæ

erat

erat ante oppidum iacta, ſic ut propè ſummam muri, aggeris'q; altitudinem acerui armorum adæquarent. Et tamen circiter parte tertia (ut poſtea compertum eſt) cælata, atque in oppido retenta, portis patefactis, ea die pace ſunt uſi. Sub ueſperum Cæſar portas claudi, militesq; ex oppido exire iuſſit, nequam noctu oppidani à militibus iniuriam acciperent. Illi ante inito (ut intellectũ eſt) conſilio, quod deditione facta, noſtros præſidia deducturos, aut denique indulgentius ſeruaturos crediderant, partim cum his, quæ retinuerãt, & cælauerant armis, partim, ſcutis ex cortice factis, aut uiminibus intextis, quæ ſubito (ut temporis exiguitas poſtulabat) pellibus induxerant, tertia uigilia, qua minime arduus ad noſtras munitiones aſcenſus uidebatur, omnibus copijs repente ex oppido eruptionem fecerunt. Celeriter (ut ante Cæſar imperauerat) ignibus ſignificatione facta, ex proximis caſtellis eò concurſum eſt, pugnatum'q; ab hoſtibus ita acriter, ut à uiris fortibus in extrema ſpe ſalutis iniquo loco contra eos, qui ex uallo, turribus'q; tela iacerent, pugnari debuit, cum una uirtute omnis ſpes ſalutis conſiſteret. Occiſis ad hominum millibus quatuor, reliqui in oppidum reiecti ſunt. Poſtridie eius diei refractis portis, cum iam defenderet nemo, atque intromiſſis militibus noſtris, ſectionem eius oppidi uniuerſam Cæſar uendidit. Ab his, qui emerant, capitum numerus ad eum relatus eſt millium quinquaginta trium. Eodem tempore à P. Craſſo, quem cum legione una miſerat ad Venetos Vnellos, Oſiſinos, Curioſolitas, Seſuuios, Aulercos, Rhodõnes, quæ ſunt maritimæ ciuitates, Oceanumq;

attingunt, certior factus eſt, omnes eas ciuitates in deditionem, poteſtatemq; populi Ro. eſſe redactas. His rebus geſtis, omni Gallia pacata, tanta huius belli ad Barbaros opinio perlata eſt, uti ab his nationib. quæ trans Rhenum incolerent, mitterentur legati ad Cæſarem, quæ ſe obſides daturas, imperata facturas, pollicerentur. Quas legationes Cæſar, quod in Italliam, Illyricumq; properabat, inita proxima æſtate, ad ſe reuerti iuſſit. Ipſe in Carnutes, Andes, Turones, quæ ciuitates propinquæ his locis erant, ubi bellum geſſerat, legionibus in hyberna deductis, in Italiam profectus eſt. Ob easq; res ex literis Cæſaris dies. XV. ſupplicatio decreta eſt. Quod ante id tempus acciderat nulli.

C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM DE BELLO GALLICO LIBER TERTIVS.

CVM IN ITALIAM PROficiſceretur Cæſar, Seruium Galbam cum Legione duodecima, et parte equitatus in Antuates, Veragos, Sedunosq; miſit, qui à finibus Allobrogum et lacu Lemāno et flumine Rhodano ad ſummas alpes pertinent. Cauſa mittendi fuit, quod iter per alpes, quò magno cum periculo, magnisq; cum portorijs mercatores ire conſuerant, patefieri uolebat. Huic permiſit, ſi opus eſſe arbitraretur, uti in ijs locis legionem hyemandi cauſa collocaret. Galba, ſecundis aliquot prælijs factis, ca

ſtellis'q; compluribus eorum expugnatis, miſſis ad eũ undiq; legatis, obſidibus'q; datis, & pace facta, conſtituit cohortes duas in Antuatibus collocare, et ipſe cum reliquis eius legionis cohortibus in uico Veragrorum, qui appellatur octodorus, hyemare. Qui uicus poſitus in ualle non magna, adiecta planicie, altiſſimis montibus undiq; continetur. Cum hic duas in partes flumen diuideretur, alteram partem eius uici Gallis ad hyemandum conceſſit, alteram uacuam ab his relictam cohortibus attribuit. Eum locum uallo, foſſa'q; muniuit. Cum dies hybernorum complures tranſiſſent, frumentum'q; eò comportari iuſſiſſet, ſubito per exploratores certior factus eſt, ex ea parte uici, quam Gallis conceſſerat, omnes noctu diſceſſiſſe, montes'q;, qui impendẽrent, à maxima multitudine Sedunorum, & Veragrorum teneri. Id aliquot de cauſis acciderat, ut ſubito Galli belli renouandi, legionis'q; opprimendæ conſilium caperent. Primum, quod legionem, neq; eam pleniſſimam detractis cohortibus duabus; et compluribus ſingillatim, qui commeatus petendi cauſa miſſi erant, abſentibus, propter paucitatẽ deſpiciebant. Tum etiã, ꝙ propter iniquitatẽ loci, cum ipſi ex montibus in uallem decurrerent, & tela conijcerent, ne primum quidem poſſe impetum ſuum ſuſtinere exiſtimabant. Accedebat, quod ſuos à ſe liberos abſtractos obſidum nomine dolebant, & Romanos non ſolum itinerũ cauſa, ſed etiam perpetuæ poſſeſſionis, culmina alpium occupare conari, et ea loca finitimæ Prouinciæ adiungere, ſibi pſuaſum habebant. His nuntijs acceptis Galba, cũ neq; opus hybernorum, munitiones'q; plene eſſent per-

fectæ, neque de frumento, reliquo'q; commeatu ſatis eſſet prouiſum, quod deditione facta, obſidibus'q; acceptis, nihil de bello timendum exiſtimauerat, concilio celeriter conuocato ſententias exquirere cœpit. Quo in concilio cum tantum repentini periculi præter opinionem accidiſſet, ac iam omnia ferè ſuperiora loca multitudine armatorum completa conſpicerētur, neq; ſubſidio ueniri, neq; cōmeatus ſupportari, interclusis itineribus, poſſent, propè iam deſperata ſalute, nonnullæ huiuſmodi ſententiæ dicebantur, ut impedimentis relictis, eruptione facta, iiſdem itineribus, quibus eò perueniſſent, ad ſalutem contenderent. Maiori tamen parti placuit, hoc reſeruato ad extremum conſilio, interim rei euentum experiri, et caſtra defendere. Breui ſpatio interiecto, uix ut his rebus, quas conſtituiſſent, colloquēdis, atque adminiſtrandis tempus daretur, hoſtes ex omnib. partibus, ſigno dato decurrere, lapides, geſſa'q; in uallum conijcere. Noſtri primo integris uiribus fortiter repugnare, neque ullum fruſtra telum ex loco ſuperiore mittere, ut quæq; pars caſtrorum nudata defenſoribus premi uidebatur, eò occurrere, & auxilium ferre. Sed hoc ſuperari, quod diuturnitate pugnæ hoſtes defeſſi, cum prælio excedebant, alij integris uiribus ſuccedebant. Quarum rerum à noſtris propter paucitatē fieri nihil poterat, ac non modo defeſſo ex pugna excedendi, ſed ne ſaucio quidem eius loci, ubi conſtiterat, relinquendi, ac ſui recipiendi facultas dabatur. Cum iam amplius horis ſex continenter pugnaretur, ac non ſolum uires, ſed etiam tela noſtris deficerent, atq; hoſtes acrius inſtarent, languidioribus'q; noſtris uallum

ſcindere, & foſſas complere cœpiſſent, res'q; eſſet iam ad extremum perducta caſum. P. Sextius Baculus primipili centurio (quem neruico prælio compluribus confectum uulneribus diximus) & item. C. Voluſenus tribunus militum, uir & conſilij magni, & uirtutis, ad Galbam accurrunt, atque unam eſſe ſpem ſalutis docent, ſi eruptione facta, extremum auxilium experirentur. Itaq; conuocatis centurionibus, celeriter milites certiores facit, paulisper intermitterent prælium, ac tantummodo tela miſſa exciperent, ſe'q; ex labore reficerent. Poſt dato ſigno è caſtris erumperent, atque omnem ſpem ſalutis in uirtute ponerent. Quod iuſſi ſunt, faciunt, ac ſubito omnibus portis eruptione facta, neq; cognoſcendi, quod fieret, neq; ſui colligendi hoſtib. facultatem relinquunt. Ita commutata fortuna eos, qui in ſpem potiendorum caſtrorum uenerant, undiq; circumuentos, interficiunt, & ex hominum millibus amplius triginta, quē numerum barbarorū ad caſtra ueniſſe conſtabat, plus tertia parte īterfecta, reliquos perterritos in fugam conijciunt, ac ne in locis quidem ſuperiobus conſiſtere patiuntur. Sic omnib. hoſtiū copijs fuſis, armis'q; exutis, ſe in caſtra, munitiones'q; ſuas recipiunt. Quo prælio facto, quod ſæpius fortunam tentare Galba nolebat, atq; alio ſe ſe in hyberna conſilio ueniſſe meminerat, alijs occurriſſe rebus uiderat, maxime frumenti, cōmeatus'q; inopia ꝑmotus, poſtero die omnibus eius uici ædificijs incenſis, in prouinciā reuerti contendit, ac nullo hoſte prohibente, aut iter demorante, incolumem legionē in Antuatos, inde in Allobrogas perduxit, ibi'q; hyemauit. His rebus geſtis, cum omnibus

de cauſis Cæſar pacatam Galliam exiſtimaret, ſuperatis Belgis, expulſis Germanis, uictis in alpibus Sedunis, atq; ita inita hyeme in Illyricum profectus eſſet, q̃d eas quoq; nationes adire, et regiones cognoſcere uolebat, ſubitum bellum in Gallia coortum eſt. Eius belli hæc fuit cauſa. P. Craſſus adoleſcens cum legione ſeptima proximus mari Oceano in Andibus hyemabat. Is, quod in his locis inopia frumenti erat, præfectos, tribunosq́; militum complures in finitimas ciuitates frumenti commeatusq́; petendi cauſa dimiſit. Quo in numero erat. T. Terraſidius miſſus in Vnellos. M. Trebius Gallus in Curioſolitas. Q. Velanius cum. T. Sillio in Venetos. Huius ciuitatis eſt longe ampliſſima authoritas omnis oræ maritimæ regionum earum, quod et naues habent Veneti plurimas, quibus in Britãniam nauigare conſuerunt, & ſcientia, atq; uſu nauticarum rerum cæteros antecedunt, & in magno impetu maris, atque aperto, paucis portibus interiectis, quos tenent ipſi, omnes ferè, qui eo mari uti conſueuerũt, habent uectigales. Ab eis fiit initiũ retinendi Sillij, atq; Velanij, quod per eos ſuos ſe obſides, quos Craſſo dediſſent, recuperaturos exiſtimabant. Horum authoritate finitimi adducti (ut ſunt gallorum ſubita & repentina conſilia) eadem de cauſa Trebium, Terraſidiumq́; retinent, et celeriter miſſis legatis per ſuos principes inter ſe coniurant, nihil niſi communi conſilio acturos, eundemq́; omnis fortunæ exitũ eſſe laturos, reliquasq́; ciuitates ſolicitant, ut in ea libertate, quam à maioribus accepe rant, permanere, quàm Romanorum ſeruitutem perferre, mallent. Omni ora maritima celeriter ad ſuam

ſententiam perducta, cõmunem legationem ad P. Craſſum mittunt. Si uelit ſuos recuperare, obſides ſibi remittat. Quibus de rebus Cæſar à Craſſo certior factus, ille aberat longius, naues interim longas ædificari in flumine Ligeri, quod influit in oceanũ, remiges ex prouincia inſtitui, nautas gubernatoresq́; comparari iubet. His rebus celeriter adminiſtratis, ipſe, cum primum per anni tempus potuit, ad exercitum contendit. Veneti, reliquæque ciuitates cognito Cæſaris aduentu, ſimul quod quantum in ſe facinus admiſiſſent intelligebant, legatos, quod nomen apud omnes nationes ſanctum, inuiolatumq́; ſemper fuiſſet, retentos ab ſe, & in uincula coniectos, pro magnitudine periculi bellum parare, & maxime ea, quæ ad uſum nauium pertinerent, prouidere inſtituunt, hoc maiore ſpe, quod multum natura loci confidebant, pedeſtria eſſe itinera concisa, æſtuarijs nauigationem impeditam, propter inſcitiam locorum paucitatemq́; portuum ſciebant. Neq; noſtros exercitus propter frumenti inopiã diutius apud ſe morari poſſe confidebant. Ac iam ut omnia contra opinionem acciderent, tamen ſe plurimum nauibus poſſe Romanos, quos neque ullam facultatem habere nauium, neq; eorum locorum, ubi bellum geſturi eſſent, uada, portus, inſulas nouiſſe, ac longe aliam eſſe nauigationem in concluſo mari, atq; in uaſtiſſimo, ac apertiſſimo oceano perſpiciebant. His initis conſilijs, oppida muniũt, frumenta ex agris in oppida comportant. Naues in Venetiam, ubi Cæſarem primum bellum geſturum eſſe conſtabat, q̃ plurimas poſſunt, cogunt. Socios ſibi ad id bellum Oſiſmos, Lexobios, Nãnetes, Ambilia

tes, Morinos, Diablintres, Menapios aſciſcunt. Auxilia ex Britãnia, quæ contra eas regiones poſita eſt, accerſunt. Erant difficultates belli gerendi, quas ſupra oſtendimus. Sed multa tamen Cæſarem ad id bellum incitabant, iniuriæ retentorum equitum Romanorum, rebellio facta poſt deditionem, defectio datis obſidibus, tot ciuitatum coniuratio, in primis ne hac parte neglecta, reliquæ nationes ſibi idẽ licere arbitrarẽtur. Itaq; cum intelligeret omnes ferè Gallos nouis rebus ſtudere, & ad bellum mobiliter celeriterq; excitari, omnes autem homines natura libertati ſtudere, & conditionẽ ſeruitutis odiſſe, prius, q̃ plures ciuitates cõſpirarẽt, partiendum ſibi, ac latius diſtribuendum exercitum putauit. Itaq;. T. Labienum legatum in Treuiros, qui proximi Rheno flumini ſunt, cum equitatu mittit. Huic mandat Rhemos, reliquosq; Belgas adeat, atq; in officio contineat. Germanosq;, qui auxilio à Belgis accerſiti dicebantur, ſi per uim nauibus flumen tranſire conẽtur, prohibeat. P. Craſſum cum cohortibus legionarijs. XII. & magno numero equitatus in Aquitaniam proficiſci iubet, ne ex his nationibus auxilia in Galliam mittantur, ac tantæ nationes coniungantur. Q. Titurium Sabinum legatum cum legionibus tribus in Vnellos, Curioſolitas, Lexobiosq; mittit, qui eã manum diſtinẽdam curet. Decium Brutum adoleſcentem claſſi, Gallicisq; nauibus, quas ex Pictonibus, & Santonis, reliquisq; pacatis regionibus conuenire iuſſerat, præfecit, & cum primum poſſet in Venetos proficiſci iubet. Ipſe eò pedeſtribus copijs contendit. Erant eiuſmodi ferè ſitus oppidorum, ut poſita in extremis lingulis

promontorijſq́;, neq; pedibus aditum haberent, cum ex alto ſe æſtus incitauiſſet, quod bis ſemper accidit horarum duodecim ſpatio, neq; nauibus, quod rurſus minuente æſtu, naues in uadis afflictarentur. Ita utraq; re oppidorum oppugnatio impediebatur. Ac ſiquando magnitudine operis forte ſuperati, extruſo mari aggere, ac molibus, atq; his fermè mœnibus adæquatis, ſuis fortunis deſperare cœperant, magno numero nauium appulſo, cuius rei ſummam facultatem habebant, ſua omnia deportabant, ſeq́; in proxima oppida recipiebant. Ibi ſe rurſus iiſdem opportunitatibus loci defendebant. Hæc eò facilius magnam partem æſtatis faciebant, quod noſtræ naues tempeſtatibus detinebantur, ſummaq́; erat uaſto, atq; aperto mari magnis æſtibus, raris, ac propè nullis portibus difficultas nauigandi. Nanq; ipſorum naues ad hunc modum factæ, armatæq́; erant. Carinæ, aliquanto planiores, quàm noſtrarum nauium, quo facilius uada, ac deceſſum æſtus excipere poſſent. Proræ admodum erectæ, atq; item puppes ad magnitudinem fluctuum, tempeſtatumq́; accommodatæ. Naues totæ factæ ex robore, ad quamuis uim, & contumeliam perferendam. Tranſtra ex pedalibus in altitudinem trabibus confixa clauis ferreis, digiti pollicis craſſitudine. Ancoræ pro funibus, ferreis catenis reuinctæ. Pelles pro uelis, alutæq́; tenuiter confectæ. Hæ ſiue propter lini inopiam, atq; eius uſus inſcitiam, ſiue, quod eſt magis ueriſimile, quod tantas tempeſtates oceani, tantóſque impetus uentorum ſuſtinere, ac tanta onera nauium regi uelis, non ſatis commode poſſe arbitrabantur. Cum his nauibus

noſtræ claſſi eiuſmodi congreſſus erat, ut una celeritate, & pulſu remorum præſtaret. Reliqua pro loci natura, pro ui tempeſtatum illis eſſent aptiora, & accommodatiora. Neq; enim his noſtræ roſtro nocere poterant, tanta in his erat firmitudo, neq; propter altitudinem facile telum adigebatur, et eadem de cauſa minus commode ſcopulis continebantur. Accedebat, ut cum ſæuire uentus cœpiſſet, & ſe uento dediſſent, & tempeſtatē ferrent facilius, & in uadis conſiſterent tutius, et ab æſtu derelictæ, nihil ſaxa, et cautes timerent. Quarum rerum omnium noſtris nauibus caſus erat extimeſcendus. Compluribus expugnatis oppidis, Cæſar ubi intellexit fruſtra tantum laborem ſumi, neq; hoſtiū fugam, captis oppidis reprimi, neq; his noceri poſſe, ſtatuit expectandam claſſem. Quæ ubi conuenit, ac primum ab hoſtibus uiſa eſt, circiter. CC.XX. naues eorū paratiſſimæ, atq; omni genere armorum ornatiſſimæ è portu profectæ noſtris aduerſæ conſtiterunt. Neq; ſatis Bruto, qui claſſi præerat, uel tribunis militum, centurionibuſq;, quibus ſingulæ naues erāt attributæ, cōſtabat, quid agerent, aut qua ratione pugnæ inſiſterēt. Roſtro.n. noceri non poſſe cognouerant. Turribus autem excitatis, tantum tamen has altitudo puppium ex Barbaris nauibus ſuperabat, ut neq; ex inferiore loco ſatis commode tela adijci poſſent, et miſſa à Gallis grauius acciderent. Vna erat magno uſui res præparata à noſtris, falces præacutæ inſertæ, affixæq; longurijs non abſimili forma muralium falcium. His cum funes, qui antennas ad malos diſtinebant, comprehenſi, adductiq; erant, nauigio remis incitato prærumpebātur.

Quibus

Quibus abſciſis, antennæ neceſſario concidebant, ut cū omnis gallicis nauibus ſpes in uelis, armamentisq́; conſiſteret, his ereptis omnis uſus nauium uno tempore eriperetur. Reliquum erat certamen poſitū in uirtute, qua noſtri milites facile ſuperabant. atq; eò magis, quod in conſpectu Cæſaris, atq; omnis exercitus res gerebatur, ut nullum paulo fortius factum latere poſſet. Omnes enim colles, & loca ſuperiora, unde erat propinquus deſpectus in mare, ab exercitu tenebantur. Diſiectis (ut diximus) antennis, cum ſingulas binæ, aut ternæ naues circūſteterant, milites ſumma ui tranſcendere in hoſtium naues contendebant. Quod poſtquam Barbari fieri animaduerterūt, expugnatis compluribus nauibus, cum ei rei nullum reperiretur auxilium, fuga ſalutem petere contendebant. Ac iam conuerſis in eam partem nauibus, quò uētus ferebat, tanta ſubito malacia, ac trāquillitas extitit, ut ſe loco commouere nō poſſent. Quæ quidem res ad negocium conficiendū maxime fuit opportuna. Nam ſingulas noſtri conſectati expugnauerunt, ut perpaucæ ex omni numero noctis interuentu, ad terram peruenerint, cum ab hora ferè quarta, uſq; ad ſolis occaſum pugnaretur. quo prælio bellum Venetorum, totiusq́; oræ maritimæ confectum eſt. Nam cum omnis iuuentus, omnes etiam grauioris ætatis, in quibus aliquid conſilij, aut dignitatis fuit, eò conuenerant, tum nauium, quod ubiq; fuerat, unum in locum coegerant, quibus amiſſis, reliqui neq; quò ſe reciperēt, neq; quem ad modum oppida defenderent, habebant. Itaq; ſe, ſuaq́; omnia Cæſari dediderūt. In quos eò grauius Cæſar uindicandum ſtatuit, quò diligentius in re

liquum tempus à Barbaris ius legatorum conſeruaretur. Itaq; omni ſenatu necato, reliquos ſub corona uendidit. Dum hæc in Venetis geruntur, Q. Titurius Sabinus cum his copijs, quas à Cæſare acceperat, in fines Vnellorum peruenit. Iis præerat Viridouix, ac ſummam imperij tenebat earum omnium ciuitatum, quæ defecerant. Ex quibus exercitum, magnasq; copias coegerat. Atq; his paucis diebus Aulerci. Eburonices. Lexouijq; ſenatu ſuo interfecto, quod authores belli eſſe nolebant, portas clauſerunt, ſeq; cum Viridouice coniunxerunt. Magnaq; præterea multitudo undiq; ex Gallia perditorum hominum, latronumq; cõuenerat, quos ſpes prædandi, ſtudiumq; bellandi ab agricultura, & quotidiano labore reuocabat. Sabinus idoneo omnibus rebus loco caſtris ſeſe tenebat. cum Viridouix cõtra eum duum millium ſpatio conſediſſet, quotidieq; productis copijs pugnandi poteſtatem faceret, ut iam nõ ſolum hoſtibus in contemptum Sabinus ueniret, ſed etiam noſtrorum militum uocibus non nihil carperetur. Tantamq; opinionem timoris præbuit, ut iam ad uallum caſtrorum hoſtes accedere auderent. Id, ea cauſa faciebat, quod cum tanta multitudine hoſtiũ præſertim eo abſente, qui ſummam imperij teneret, niſi æquo loco, aut opportunitate aliqua data, legato dimicandum, non exiſtimabat. Hac confirmata opinione timoris, idoneum quendam hominem, & callidum delegit gallum, ex ijs, quos auxilij cauſa ſecum habebat. Huic magnis præmijs, pollicitationibusque perſuadet, uti ad hoſtes tranſeat, & quid fieri uelit, edocet. Qui ubi pro perfuga ad eos uenit, timorẽ Romanorum proponit. Quibus

ponit. Quibus anguſtijs ipſe Cæſar à Venetis prema
ur docet, neq; longius abeſſe, quin proxima nocte Sabi
nus clam ex caſtris exercitum educat, & ad Cæſarem
uxilij ferendi cauſa proficiſcatur. Quod ubi auditum
eſt, conclamant omnes occaſionem negocij bene gerendi
amittendam non eſſe. ad caſtra iri oportere. Multæ res
ad hoc conſilium Gallos hortabantur. Superiorũ die-
rum Sabini cunctatio, perfugæ confirmatio, inopia ci-
bariorum, cui rei parum diligenter ab his erat proui-
ſum, ſpes Venetici belli, & quod ferè libenter homines,
id, quod uolunt, credunt. Iis rebus adducti, non prius
Viridouicem, reliquosq́; duces ex conſilio dimittunt, q̃
ab his ſit conceſſum arma uti capiant, & ad caſtra con
tendant. Qua re conceſſa, læti uelut explorata uicto-
ria, ſarmentis, uirgultisq́; collectis, quibus foſſas Roma
norum compleãt, ad caſtra pergunt. Locus erat caſtro
rum editus, & paulatim ab imo accliuis circiter paſ-
ſus mille. Huc magno curſu contenderunt, ut quàm mi
nimũ ſpatij ad ſe colligendos, armandosq́; Romanis da
retur, exanimatique peruenerunt. Sabinus ſuos horta
tus, cupientibus ſignum dat. Impeditis hoſtibus pro-
pter ea, quæ ferebant onera, ſubito duabus portis eru-
ptionem fieri iubet. Factum eſt opportunitate loci, ho-
ſtium inſcitia, ac defatigatione, uirtute militum, ac ſu-
periorum pugnarum exercitatione, ut ne unum qui-
dem noſtrorum impetum ferrent, ac ſtatim terga uer
terent. Quos impeditos, integris uiribus milites no-
ſtri conſecuti, magnum numerum eorum occiderunt,
reliquos equites conſectati, paucos, qui ex fuga eua-
ſerant, reliquerunt. Sic uno tempore et de nauali pu-

gna Sabinus, & de Sabini uictoria Cæſar certior factus eſt, ciuitatesq́; omnes ſe ſtatim Titurio dediderũt. Nam ut ad bella ſuſcipienda Gallorũ alacer, ac promptus eſt animus, ſic mollis, ac minime reſiſtens ad calamitates perferendas mens eorum eſt. Eodem ferè tempore P. Craſſus cum in Aquitaniam perueniſſet, quæ pars (ut ante dictum eſt) & regionum latitudine, & multitudine hominum ex tertia parte Galliæ eſt exiſtimanda, cum intelligeret in illis locis ſibi bellum gerẽdum, ubi paucis ante annis. L. Valerius præconius legatus exercitu pulſo, interfectus eſſet, atq; unde. L. Mallius proconſul impedimentis amiſſis profugiſſet, nõ mediocrem ſibi diligentiam adhibendã intelligebat. Itaq; re frumentaria prouiſa, auxilijs, equitatuq́; comparato, multis præterea uiris fortibus Toloſa, & Narbone, quæ ſunt ciuitates Galliæ prouinciæ finitimæ, ex his regionibus nominatim euocatis, in Sontiatium fines exercitum introduxit. Cuius aduentu cognito, Sontiates magnis copijs coactis, equitatuq́;, quo plurimum ualebant, in itinere agmen noſtrum adorti, primũ equeſtre prælium commiſerunt, deinde equitatu ſuo pulſo, atq; inſequẽtibus noſtris, ſubito pedeſtres copias, quas in conualle in inſidijs collocauerant, oſtenderunt. Hi noſtros diſiectos adorti, prælium renouauerũt. Pugnatũ eſt diu, atq; acriter. cum Sontiates ſuperioribus uictorijs freti, in ſua uirtute totius Aquitaniæ ſalutem poſitam putarent. Noſtri autem, quid ſine imperatore, & ſine reliquis legionibus adoleſcentulo duce efficere poſſent, perſpici cuperent. Tandem confecti uulneribus, hoſtes terga uertere. Quorum magno numero interfecto, Craſſus ex itinere

ſus ex itinere oppidum Sontiatum oppugnare cœpit.
Quibus fortiter reſiſtẽtibus, uineas, turresq́; egit. Illi
aliâs eruptione tentata, aliâs cuniculis ad aggerem, ui
neasq́; actis, cuius rei ſunt longe peritiſſimi Aquitani,
propterea quod multis locis apud eos ærariæ ſectu=
ræ ſunt, ubi diligentia noſtrorum nihil his rebus pro-
fici poſſe intellexerunt, legatos ad Craſſum mittunt,
ſeq́; in deditionem ut recipiat, petunt. Qua re impe-
trata, arma tradere iuſſi, faciunt. Atq; in ea re omniũ
noſtrorum intentis animis, alia ex parte oppidi Adcan
tuannus, qui ſummam Imperij tenebat, cum ſexcentis
deuotis, quos illi ſoldurios appellant. Quorum hæc eſt
conditio, ut omnibus in uita commodis unà cum his
fruantur, quorum ſe amicitiæ dediderint. Siquid ijs ꝑ
uim accidat, aut eundẽ caſum unà ferant, aut ſibi mor
tem conſciſcant. Neq; adhuc hominum memoria reper
tus eſt quiſquam, qui eo interfecto, cuius ſe amicitiæ de
uouiſſet, mori recuſaret. Cũ ijs Adcantuannus eruptio
nem facere conatus, clamore ab ea parte munitionis ſub
lato, cum ad arma milites concurriſſent, uehementerq́;
ibi pugnatum eſſet, repulſus in oppidũ eſt, uti tamen ea
dem deditionis conditione uteretur, à Craſſo impetra-
uit. Armis, obſidibusq́; acceptis, Craſſus in fines Vocõ
tiorum, et Taruſatium profectus eſt. Tum uero Barba
ri commoti, quod oppidum et natura loci, & manu mu
nitum paucis diebus, quibus eò uentum erat, expugna-
tum cognouerant, legatos quoquo uerſus dimittere, cõ
iurare, obſides inter ſe dare, copias parare cœperunt.
Mittuntur etiam ad eas ciuitates legati, quæ ſunt citerio
ris Hiſpaniæ finitimæ Aquitaniæ, inde auxilia, du-

ces'q; acerſuntur. Quorũ aduentu magna cum autho-
ritate, et magna cum hominum multitudine bellum ge
rere conantur. Duces uero hi deliguntur, qui unà cum
Q. Sartorio omnes annos fuerant, ſummam'q; ſcien-
tiam rei militaris habere exiſtimabantur. Ii conſuetu=
dine Populi Ro. loca capere, caſtra munire, commeatib.
noſtros intercludere inſiſtunt. Quod ubi Craſſus ani=
maduertit, ſuas copias propter exiguitatem non facile
diduci, hoſtem et uagari, et uias obſidere, & caſtris ſa-
tis præſidij relinquere, ob eam cauſam minus commo=
de frumentum, cõmeatum'q; ſibi ſupportari, in dies ho-
ſtium numerum augeri, nõ cunctandum exiſtimauit,
quin pugna decertaret. Hac re ad conciliũ delata, ubi
omnes idem ſentire intellexit, poſterum diem pugnæ
conſtituit. Prima luce productis omnibus copijs, duplici
acie inſtructa, auxilijs in mediam aciem collocatis, quid
hoſtes conſilij caperent, expectabat. Illi, & ſi propter
multitudinem, & ueterem belli gloriam, paucitatem'q;
noſtrorum ſe tutò dimicaturos exiſtimabant, tamen tu
tius eſſe arbitrabãtur, obſeſſis uijs, cõmeatu intercluſo,
ſine ullo uulnere uictoria potiri. Et ſi propter inopiam
rei frumentariæ Romani ſeſe recipere cœpiſſent, impe
ditos in agmine, et ſub ſarcinis infirmiore animo adori
ri cogitabant. Hoc conſilio probato ab ducibus. produ-
ctis Romanorum copijs, ſe ſe caſtris tenebant. Hac re
perſpecta Craſſus cum ſua cunctatione, atq; opinione,
timidiores hoſtes, noſtros milites alacriores ad pugnã
dum effeciſſet, atque omnium uoces audirentur, expe-
ctari diutius non oportere, quin ad caſtra iretur, cohor
tatus ſuos, omnibus cupientibus ad hoſtium caſtra con-
tendit.

tendit. Ibi cum alij foſſas complerent, alij multis telis coniectis, defenſores uallo, munitionibusq; depellerent, auxiliaresq;, quibus ad pugnam non multum Craſſus confidebat, lapidibus, telisq; ſubminiſtrandis, & ad aggerem ceſpitibus comportandis, ſpeciem, atque opinionem pugnantium præberent, cum item ab hoſtibus conſtanter, ac non timide pugnaretur, telaq; ex loco ſuperiore miſſa non fruſtra acciderent, equites circuitis hoſtium caſtris, Craſſo renuntiarunt, non eadem eſſe diligentia ab decumana porta caſtra munita, facilemq; aditum habere. Craſſus equitum præfectos cohortatus, ut magnis præmijs, pollicitationibusq; ſuos excitarent, quid fieri uelit, oſtendit. Illi (ut erat imperatum) eductis quatuor cohortibus, quæ præſidio caſtris relictæ, integræ ab labore erant, et longiore itinere circunductis, ne ex hoſtium caſtris conſpici poſſent, omnium oculis, mentibusq; ad pugnam intentis, celeriter ad eas, quas diximus, munitiones peruenerunt. Atq; his proruptis, prius in hoſtium caſtris conſtiterunt, q̃ plane ab his uideri, aut quid rei gereretur, cognoſci poſſet. Tum uero clamore ab ea parte audito, noſtri redintegratis uiribus, quod plerunq; in ſpe uictoriæ accidere conſueuit, acrius impugnare cœperunt. Hoſtes undiq; circũuenti, deſperatis omnibus rebus, ſe per munitiones deijcere, & fuga ſalutem petere intenderunt. Quos equitatus apertiſſimis campis conſectatus, ex millium quinquaginta numero, quæ ex Aquitania, Cantabrisque ueniſſe conſtabat, uix quarta parte relicta, multa nocte ſe in caſtra recepit. Hac audita pugna, maxima pars Aquitaniæ ſe ſe Craſſo dedidit, obſidésque

ultro miſit. Quo in numero fuerũt Tarbelli, Bigerriones, Preciani, Vocates, Taruſates, Fluſtates, Garites. Auſci, Garumni, Sibutzates, Coſatesq́;, Paucæ ultimæ ciuitates anni tempore confiſæ, quod hyems ſuberat, id facere neglexerunt. Eodem ferè tempore Cæſar, & ſi propè exacta iam æſtas erat, tamen quod omni Gallia pacata, Morini, Menapijq́; supererant, qui in armis eſſent, neq; ad eum unquam legatos de pace miſiſſent, arbitratus id bellum celeriter confici poſſe, eò exercitum adduxit. Qui longe alia ratione, ac reliqui Galli bellum gerere cœperũt. Nam q̃d intelligebant maximas nationes, quæ prælio contendiſſent pulſas, ſuperatasq́; eſſe, cõtinẽtesq́; ſyluas, ac paludes habebãt, eò ſe, ſuaq́; omnia contulerunt. Ad quarum initium ſyluarũ cum peruenisset Cæſar, caſtraq́; munire inſtituiſſet, neq; hoſtis interim uiſus eſſet, diſperſis in opere noſtris, ſubito ex omnibus partibus ſyluæ euolauerunt, et in noſtros impetum fecerunt. Noſtri celeriter arma cœperunt, eosq́; in ſyluas repulerũt, et compluribus interfectis, longius impeditioribus locis ſecuti, paucos ex ſuis deſyderauerunt. Reliquis deinceps diebus Cæſar ſyluas cædere inſtituit, & ne quis inermibus, imprudentibusq́; militibus ab latere impetus fieri poſſet, omnem eam materiam, quæ erat cæſa, conuerſam ad hoſtem collocabat, & pro uallo ad utrunq; latus extruebat. Incredibili celeritate magno ſpatio paucis diebus confecto, cum iam pecus, atque extrema impedimenta ab noſtris tenerẽtur, ipſi denſiores ſyluas peterent, eiuſmodi tẽpeſtates ſunt conſecutæ, uti opus neceſſario intermitteretur, & continuatione imbrium, diutius ſub pellibus milites contineri

neri non poſſent. Itaq; uaſtatis omnibus eorum agris, uicis, ædificijſq; incenſis, Cæſar exercitum reduxit, & in Aulercis, Lexobijſq;, reliquis item ciuitatibus, quæ proxime bellum fecerant, in hybernis collocauit.

C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM DE BELLO GALLICO LIBER QVARTVS.

A QVAE SECVTA EST, *hyeme, qui fuit annus* Cn. Pompeio. M. *Craſſo cõſulibus, Vſipẽtes, Germani, et item Tenchetheri magna cũ multitudine hominum flumen* Rhenum *trãſierunt, non longe à mari, quo* Rhenus *influit.* Cauſa *tranſeundi fuit, quod ab* Sueuis *complures annos exagitati, bello premebantur.* Et *agricultura prohibebantur.* Sueuorum *gens eſt longe maxima, et bellicoſiſſima Germanorum omnium.* Ij *centum pagos habere dicũtur.* Ex *quibus quotannis ſingula millia armatorũ bellandi cauſa ſuis ex finibus educunt.* Reliqui, *qui domi remanſerint, ſe, atq; illos alunt.* Hi *rurſus inuicem anno poſt in armis ſunt,* Illi *domi remanent.* Sic *neque agricultura, neque ratio, atq; uſus belli intermittitur.* Sed *priuati, ac ſeparati agri apud eos nihil eſt.* Neque *longius anno remanere uno in loco incolendi cauſa licet.* Neq; *multum frumẽto, ſed maximam partem lacte, atque pecore uiuunt, multumq; ſunt in uenationibus,* Quæ *res et cibi genere, & quotidiana exercitatione,*

& libertate uitæ, quod à pueris nullo officio, aut diſciplina aſſuefacti, nihil omnino contra uoluntatem faciant, & uires alit, & immani corporum magnitudine homines efficit. Atque in eam ſe conſuetudinem adduxerunt, ut locis frigidiſſimis, neque ueſtitus, præter pelleis habeant, quarum propter exiguitatem magna eſt corporis pars aperta, & lauentur in fluminibus. Mercatoribus eſt ad eos additus magis eò, ut quæ bello cœperint, quibus uendant, habeant, ꝙ quo ullam rem ad ſe importari deſyderent. Quin etiam iumentis, quibus maxime Galli delectantur, quæq; impenſo parãt pretio, Germani importatis non utuntur, ſed quæ ſunt apud eos nata praua, atq; deformia, hæc quotidiana exercitatione, ſummi ut ſint laboris, efficiunt. Equeſtribus prælijs ſæpe ex equis deſiliunt, ac pedibus præliantur, equoſq; eodem remanere ueſtigio aſſuefaciũt. ad quos ſe celeriter, cum uſus poſcit, recipiunt. Neq; eorum moribus turpius quicquam, aut inertius habetur, ꝙ ephippijs uti. Itaq; ad quemuis numerum ephippiatorum equitum, quamuis pauci adire audent. Vinum ad ſe omnino importari non ſinunt, quod ea re ad laborẽ ferendum remolleſcere homines, atq; effoeminari arbitrantur. Publicæ maximam putant eſſe laudem, ꝙ latiſſime à ſuis finibus uacare agros. Hac re ſignificari magnum numerum ciuitatum ſuam uim ſuſtinere nõ potuiſſe. Itaq; una ex parte à Sueuis circiter millia paſſuum ſexcenta agri uacare dicuntur. Ad alteram partẽ ſuccedunt Vbij, quorum fuit ciuitas ampla, atq; florẽs, ut eſt captus Germanorum, paulo, qui ſunt eiuſdem generis etiã cæteris humaniores, propterea ꝙ Rhenum

*attingunt, multiq; ad eos mercatores uentitant, & ipſi
propter propinquitatem, quod gallicis ſunt moribus, aſ
ſuefacti. Hos cum Sueui multis ſæpe bellis experti, pro-
pter amplitudinem, grauitatem'q; ciuitatis, finibus ex-
pellere non potuiſſent, tamen uectigales ſibi fecerunt,
ac multo humiliores, infirmiores'q; redegerunt. In ea-
dem cauſa fuerunt Vſipetes, et Tenchtheri, quos ſupra
diximus, qui cum plures annos Sueuorum uim ſuſti-
nuerint, ad extremum tamen agris expulſi, & multis
locis Germaniæ triennium uagati, ad Rhenū peruene-
runt. Quas regiones Menapij incolebant, ij ad utrãq;
ripam fluminis agros, ædificia, uicos'q; habebant. Sed
tantæ multitudinis aduentu perterriti, ex his ædificijs,
quæ trans flumen habuerant, demigrauerunt, & cis
Rhenum diſpoſitis præſidijs, Germanos tranſire prohi
bebant. Illi omnia experti, cum neq; ui contendere, pro
pter inopiam nauium, neq; clam tranſire, propter cu-
ſtodias Menapiorū poſſent, reuerti ſe in ſuas ſedes, re
giones'q; ſimulauerunt. Et tridui uiam progreſſi, rur-
ſus reuerterunt, atq; omni hoc itinere una nocte equi-
tatu confecto, inſcios, inopinantes'q; Menapios oppreſ-
ſerunt, Qui de Germanorum diſceſſu per explora-
tores certiores facti, ſine metu trans Rhenum in ſuos
uicos remigrauerant. His interfectis, nauibus'q; eo-
rum occupatis, priuſquam ea pars Menapiorum, quæ
citra Rhenum erat, certior fieret, flumen tranſierunt,
atque omnibus eorum ædificijs occupatis, reliquam
partem hyemis ſe eorum copijs aluerunt. His de re-
bus Cæſar certior factus, et infirmitatem Gallorū uerĩ
tus, quod ſunt in conſilijs capiendis mobiles, & nouis*

plerunq; rebus ſtudent, nihil his committendum exiſtimauit. Eſt autem hoc gallicæ conſuetudinis, ut et uiatores etiam inuitos conſiſtere cogant, & quod quiſq; eorum de quaq; re audierit, aut cognouerit, quærant, et mercatores in oppidis uulgus circũſiſtat, quibuſq; ex regionibus ueniant, quaſq; res ibi cognouerint, pronuntiare cogant, et his rumorib. atq; auditionibus permoti, de ſummis ſæpe rebus cõſilia ineunt, quorum eos è ueſtigio pœnitere neceſſe eſt, cum incertis rumoribus ſeruiãt, et pleriq; ad uoluntatem eorum ficta reſpondeant. Qua conſuetudine cognita Cæſar, ne grauiori bello occurreret, maturius, quã conſueuerat, ad exercitum proficiſcitur. Eò cũ ueniſſet, ea, quæ fore ſuſpicatus erat, facta cognouit. Miſſas legationes à nonnullis ciuitatibus ad Germanos, ĩuitatoſq; eos, uti ab Rheno diſcederẽt, omniaq;, quæ poſtulaſſent ab ſe fore parata. Qua ſpe adducti Germani latius iam uagabantur, et in fines Eburonum, et Condruſonum, qui ſunt Treuerorũ clientes, peruenerant. Principibus Galliæ euocatis, Cæſar ea, quæ cognouerat, diſſimulãda ſibi exiſtimauit, eorumq; animis permulſis, et confirmatis, equitatuq; imperato, bellum cũ germanis gerere conſtituit. Re frumentaria comparata, equitibuſq; delectis iter in ea loca facere cœpit, quibus in locis Germanos eſſe audiebat. A quibus cum paucorum dierum iter abeſſet, legati ab iis uenerunt, quorum hæc fuit oratio. Germanos neq; priores populo Ro. bellum inferre, neq; tamẽ recuſare, ſi laceſſantur, quin armis contendant, quod Germanorum cõſuetudo hæc ſit à maioribus tradita, quicunq; bellum inferant reſiſtere, neq; deprecari. Hoc ta

men dicere,ueniſſe inuitos,eiectos domo. Si ſuam gratiam Romani uelint,poſſe eis utiles eſſe amicos,uel ſibi agros attribuant,uel patiantur eos tenere, quos armis poſſederint. Se ſe unis Sueuis concedere,quibus ne Dij quidem immortales pares eſſe poſſint. Reliquum quidem in terris eſſe neminem,quem nõ ſuperare poſſint. Ad hæc Cæſar quæ uiſum eſt,reſpondit. Sed exitus fuit orationis,ſibi nullam cum his amicitiam eſſe poſſe,ſi in Gallia remanerent. Neq; uerum eſſe, qui ſuos fines tueri non potuerint,alienos occupare,neq; ullos in Gallia uacare agros,qui dari tantæ præſertim multitudini ſine iniuria poſſint. Sed licere,ſi uelint,in Vbiorum finibus conſidere, quorum ſint legati apud ſe,et de Sueuorum iniurijs querantur, & à ſe auxilium petant. Hoc ſe ab Vbijs impetraturum. Legati hæc ſe ad ſuos relaturos dixerunt,& re deliberata poſt diem tertium ad Cæſarem reuerſuros. Interea ne propius ſe caſtra moueret,petierunt. Ne id quidem Cæſar ab ſe impetrari poſſe dixit. Cognouerat enim magnam partem equitatus ab his aliquot diebus ante,prædãdi, frumentandiq; cauſa ad Ambiuaritos trans Moſam miſſam. Hos expectari equites,atq; eius rei cauſa moram interponi arbitrabatur. Moſa profluit ex monte Voſego,qui eſt in finibus Lingonum,& parte quadam Rheno recepta,quæ appellatur Vacalos,inſulam efficit Batauorum,Neq; longius ab eo millibus paſſuum. LXXX. in oceanum influit. Rhenus autem oritur ex Lepontijs,q alpes incolunt,& longo ſpatio per fines Nantuatium, Heluetiorum,Sequanorum,Mediomatricum,Tribucorum,Treuerorum citatus fertur,et ubi Oceano appro-

pinquauit, in plureis diffluit p̃teis, multis, ĩgentibusq; inſulis effectis, quarũ pars magna à feris, barbarisq; nationibus incolitur. Ex quibus ſunt qui piſcibus, atq; ouis auium uiuere exiſtimantur, multisq; capitibus in oceanum influit. Cæſar cum ab hoſte non amplius paſſuum XII millibus abeſſet, ut erat conſtitutum, ad eũ legati reuertuntur. Qui in itinere congreſſi, magnopere ne longius progrederetur, orabant. Cum id non impetraſſent, petebant uti ad eos equites, qui agmen anteceſſiſſent, præmitteret, eosq; pugna prohiberet. Sibiq; uti poteſtatem faceret, in Vbios legatos mittendi. Quorum ſi principes, ac Senatus ſibi iureiurando fidem feciſſent, ea conditione, quæ à Cæſare ferretur, ſe uſuros oſtendebant. Ad has res conficiendas ſibi tridui ſpatiũ daret. Hæc omnia Cæſar eodem illò pertinere arbitrabatur, ut tridui mora interpoſita, eq̃tes eorum, qui abeſſent, reuerterentur. Tamen ſeſe non longius millibus paſſuum quatuor aquationis cauſa proceſſurum, eo die dixit. Huc poſtero die quàm frequentiſſimi conuenirent, ut de eorum poſtulatis cognoſceret. Interim ad præfectos, qui cum omni equitatu anteceſſerant, mittit qui nuntiarent, ne hoſtes prælio laceſſerent, & ſi ipſi laceſſerentur, ſuſtinerent, quoad ipſe cum exercitu propius acceſſiſſet. At hoſtes ubi primum noſtros equites conſpexerunt, quorum erat quinq; millium numerus, cum ipſi non amplius octingentos equites haberẽt, q̃d hi, qui frumentandi cauſa ierant trãs Moſam, nondum redierant, nihil noſtris timentibus, quod legati eorum paulo ante à Cæſare diſceſſerant, atq; is dies inducijs erat ab ijs petitus, impetu facto celeriter noſtros p̃turba

uerunt. Rurſus his reſiſtentibus, conſuetudine ſua ad pedes deſilierunt, ſuffoſſisq; equis, compluribúsque noſtris deiectis, reliquos in fugam coniecerunt, atq; ita perterritos egerunt, ut nō prius fuga deſiſterent, quàm in conſpectum agminis noſtri ueniſſent. In eo prælio ex equitibus noſtris interficiuntur quatuor & LXX. In his uir fortiſſimus Piſo Aquitanus ampliſſimo genere natus, cuius auus in ciuitate ſua regnum obtinuerat, amicus ab ſenatu noſtro appellatus. Hic cum fratri intercluſo ab hoſtibus auxilium ferret, illum ex periculo eripuit, ipſe equo uulnerato deiectus, quoad potuit, fortiſſime reſtitit. Cum circumuentus multis uulneribus acceptis cecidiſſet, atq; id frater, qui iam prælio exceſſerat, procul animaduertiſſet, incitato equo, ſeſe hoſtibus obtulit, atq; iterfectus eſt. Hoc facto prælio, Cæſar neq; iam ſibi legatos audiendos, neq; conditiones accipiendas arbitrabatur, ab his qui per dolum, atq; inſidias, petita pace, ultro bellum intuliſſent. Expectare uero dum hoſtium copiæ augerentur, equitatusq; reuerteretur, ſummæ dementiæ eſſe iudicabat, & cognita Gallorum infirmitate, quantum iam apud eos, hoſtes uno prælio authoritatis eſſent conſecuti, ſentiebat. Quibus ad conſilia capienda nihil ſpatij dãdum exiſtimabat. His conſtitutis rebus, & conſilio cum legatis, & quæſtore, communicato, nequem diem pugnæ prætermitteret, opportuniſſima res accidit, quod poſtridie eius diei mane eadem & perfidia, & ſimulatione uſi Germani, frequentes omnibus principibus, maioribusq; natu adhibitis, ad eum in caſtra uenerunt. Simul (ut dicebatur) ſui purgandi cauſa, quod contra,

atque eſſet dictum, & ipſi petiſſent, prælium pridie commiſiſſent. Simul, ut ſiquid poſſent, de inducijs fallendo impetrarent. Quos ſibi Cæſar oblatos gauiſus retineri iuſſit. Ipſe omnes copias caſtris eduxit, equitatum'q;, quod recenti prælio perterritum eſſe exiſtimabat, agmen ſubſequi iuſſit. Acie triplici inſtructa, et celeriter octo millium itinere confecto, prius ad hoſtium caſtra peruenit, q̃ quid ageretur, Germani ſentire poſſent. Qui omnibus rebus ſubito perterriti, & celeritate aduentus noſtri, & diſceſſu ſuorum, neq; conſilij habendi, neq; arma capiendi ſpatio dato, ꝑturbabãtur, ut copias ne aduerſus hoſtẽ educere, an caſtra defendere, an fuga ſalutem petere neſcirẽt quid præſtaret. Quorum timor cum fremitu, et concurſu ſignificaretur, milites noſtri priſtini diei perfidia incitati, i caſtra irruperunt. Quo in loco, q celeriter arma capere potuerũt, paulisper noſtris reſtiterunt, atq; inter carros, impedimenta'q; prælium commiſerunt. At reliqua multitudo puerorum, mulierum'q; (nam cum omnibus ſuis domo exceſſerant, rhenum'q; tranſierant) paſſim fugere cœpit. Ad quos conſectandos Cæſar equitatum miſit. Germani poſt terga clamore audito, cum ſuos interfici uiderent, armis abiectis, ſignis'q; militaribus relictis, ſe ex caſtris eiecerunt, et cum ad confluentem Moſæ, et Rheni perueniſſent, reliqua fuga deſperata, magno numero interfecto, reliqui ſe in flumen præcipitauerunt, atq; ibi timore, laſſitudine, & ui fluminis oppreſſi perierunt. Noſtri ad unum omnes incolumes, perpaucis uulneratis, ex tãti belli timore, cum hoſtium numerus capitum. CCCC. XXX. millium fuiſſet, ſe in caſtra receperunt. Cæſar

cœperunt. Cæſar iis, quos in caſtris retinuerat, diſcedē di poteſtatē fecit. Illi ſupplicia, cruciatusq́; Gallorum ueriti, quorum agros uexauerant, remanere ſe apud eum uelle dixerunt. Iis Cæſar libertatem conceſſit. Germanico bello confecto, multis de cauſis Cæſar ſtatuit ſibi Rhenum eſſe tranſeundum, quarum illa fuit iuſtiſſima, quod cum uideret Germanos tam facile impelli, ut in Galliam uenirent, ſuis quoq; rebus eos timere uoluit, cum intelligerent, & poſſe, & audere populi Romani exercitum Rhenum tranſire. Acceſſit etiam, quod illa pars equitatus Vſipetum, & Tenchtherorū, quam ſupra cōmemoraui, prædādi frumentādiq́; cauſa Moſam tranſiſſe, neq; prælio interfuiſſe, poſt fugam ſuorum ſe trans Rhenum in fines Sicambrorum receperat, ſeq́; cum ijs coniunxerat. Ad quos cum Cæſar nuntios miſiſſet, qui poſtularent, eos, qui ſibi, Galliæq́; bellū intuliſſent, uti ſibi dederēt, reſponderunt. Populi Romani imperium Rhenum finire. Si ſe inuito Germanos in Galliam tranſire, non æquum exiſtimaret, cur ſui quicquam eſſe imperij, aut poteſtatis trans Rhenum poſtularet? Vbij autem, qui uni ex tranſrhenanis, ad Cæſarem legatos miſerant, amicitiam fecerant, obſides dederant, magnopere orabant, ut ſibi auxilium ferret, quod grauiter ab Sueuis premerentur, uel ſi id facere occupationibus populi Romani prohiberetur, exercitum modo Rhenum tranſportaret. Id ſibi ad auxilium, ſpemq́; reliqui temporis ſatis futurum. Tantū eſſe nomen, atque opinionem, exercitus Romani Ariouiſto pulſo, et hoc nouiſſimo prælio facto, uti etiam ad ultimas Germanorum nationes opinione, & amicitia

populi Romani tuti eſſe poſſint. Nauium magnam copiam ad tranſportandum exercitum pollicebãtur. Cæſar his de cauſis, quas commemoraui, Rhenum tranſire decreuerat. Sed nauibus tranſire, neq; ſatis tutum eſſe arbitrabatur, neq; ſuæ, neq; populi Romani dignitatis eſſe ſtatuebat. Itaq; & ſi ſumma difficultas faciundi pontis proponebatur, propter latitudinem, rapiditatem, altitudinemq́; fluminis, tamen id ſibi contendendum, aut aliter non traducendum exercitum exiſtimabat. Rationem igitur pontis hãc inſtituit. Tigna bina ſexquipedalia, paulum ab imo præacuta, dimenſa ad altitudinem fluminis, interuallo pedum duorum inter ſe iungebat. Hæc cum machinationibus immiſſa in flumine defixerat, fiſtucisq́; adegerat, non ſublĭcæ modo directa ad perpendiculum, ſed prona, ac faſtigata, ut ſecundum naturam fluminis procumberent. His item contraria duo ad eundem modum iuncta, interuallo pedum quadragenûm ab inferiore parte, contra uim atq; impetum fluminis conuerſa ſtatuebat. Hæc utraque, inſuper bipedalibus trabibus immiſſis, quantum eorum tignorum iunctura diſtabat, binis utrinq; fibulis ab extrema parte diſtinebantur. Quibus diſcluſis, atque in contrariam partem reuinctis, tanta erat operis firmitudo, atq; ea rerum natura, ut quo maior uis aquæ ſe incitauiſſet, hoc arctius illigata tenerentur. Hæc directa materia iniecta contexebantur, ac longurijs, cratibusq́; conſternebantur. Ac nihilo ſecius ſublĭcæ ad inferiorem partem fluminis obliquæ adigebantur, quæ pro ariĕte ſubiectæ, & cum omni opere coniunctæ, uim fluminis exciperent. & aliæ item ſu-

pra pontem

pra pontem mediocri ſpatio, ut ſi arborum trunci, ſiue naues deijciendi operis cauſa eſſent à barbaris miſſæ, his defenſoribus earum rerum uis minueretur, neu ponti nocerent. Diebus decem, quibus materia cœpta erat comportari, omni opere effecto exercitus traducitur. Cæſar ad utranq; partem pontis firmo præſidio relicto in fines Sicambrorum contendit. Interim à compluribus ciuitatibus ad eum legati ueniunt, quibus pacem, atq; amicitiam petentibus, liberaliter reſpondit, obſides'q; ad ſe adduci iubet. Sicambri ex eo tempore, quo pons inſtitui cœptus eſt, fuga comparata, hortátibus iis, quos ex Tenchtheris, atq; Vſipetibus apud ſe habebant, finibus ſuis excęſſerant, ſuá'q; omnia exportauerant, ſé'q; in ſolitudinē, ac ſyluas abdiderant. Cæſar paucos dies in eorum finibus moratus, omnibus uicis, ædificijs'q; icenſis, frumentis'q; ſuccēſis, ſe in fines Vbiorum recepit, atque his auxilium ſuum pollicitus, ſi à Sueuis premerētur, hæc ab ijs cognouit. Sueuos poſtquam per exploratores pontem fieri comperiſſent, more ſuo conſilio habito, nuntios in omnes partes dimiſiſſe, uti de oppidis demigrarēnt, liberos, uxores, ſuáque omnia in ſyluas deponerēt, atque omnes, qui arma ferre poſſent, unum in locum conuenirent hunc eſſe delectum medium ferè regionum earum, quas Sueui obtinerent, hic Romanorum aduentum expectare, atq; ibi decertare conſtituiſſe. Quod ubi Cæſar comperit, omnibus his rebus confectis, quarum rerum cauſa exercitum traducere conſtituerat, ut Germanis metum inijceret, ut Sicambros ulciſceretur, ut Vbios obſidione liberaret, diebus omnino. XVIII. trans Rhenū cōſumptis,

*ſatis,& ad laudem,& ad utilitatem perfectum arbi-
tratus,ſe in Galliam recepit,pontem'q; reſcidit.Exigua
parte æſtatis reliqua Cæſar,& ſi in his locis, quod o-
mnis Gallia ad ſeptentrionem uergit,maturæ ſunt hye
mes,tamen in Britāniam proficiſci contendit, quod o-
mnibus ferè gallicis bellis,hoſtibus noſtris,inde ſubmi
niſtrata auxilia intelligebat,& ſi tempus anni ad bel
lum gerēdum deficeret,tamen magno ſibi uſui fore ar
bitrabatur,ſi modo inſulam adiſſet,& genus hominū
perſpexiſſet, loca, portus, aditus cognouiſſet. quæ o-
mnia ferè Gallis erant incognita. Neq; enim temere
præter mercatores adijt ad illos quiſquam, neque ijs
ipſis quicquam præter orā maritimam,atq; eas regio-
nes,quæ ſunt contra Galliam,notum eſt.Itaq; conuoca
tis ad ſe undiq; mercatoribus,neque quanta eſſet inſu-
læ magnitudo,neq; quæ,aut quātæ nationes incolerēt,
neque quem uſum belli haberent,aut quibus inſtitutis
uterentur,neque qui eſſent ad maiorum nauium mul-
titudinem idonei portus,reperire poterat. Ad hæc co-
gnoſcenda priuſquā periculū faceret,idoneum eē ar=
bitratus.C.Voluſenū cum naui longa præmittit.Huic
mandat,ut exploratis omnibus rebus,ad ſe q̄ primum
reuertatur.Ipſe cum omnibus copijs in Morinos profi-
ciſcitur,quod inde erat breuiſſimus in Britāniam traie
ctus. Huc naues undiq; ex finitimis regionibus,et quā
ſuperiore æſtate ad Veneticum bellum fecerat claſſem,
iubet conuenire.Interim cōſilio eius cognito,et per mer
catores perlato ad Britānos,à compluribus eius inſu=
læ ciuitatibus ad eū legati ueniunt,qui polliceātur obſi
des dare,atq; imperio populi Ro.obtēperare.Quibus*

auditis

auditis liberaliter pollicitus, hortatusq́; , ut in ea ſenten tia permanerent, eos domum remiſit. Et cum his unà Comium, quem ipſe Atrebatibus ſuperatis, regem ibi conſtituerat, cuius et uirtutem, & conſilium probabat, & quem ſibi fidelem eſſe arbitrabatur, cuius que au= thoritas in his regionib. magni habebatur, mittit. Huic imperat, quas poſſit, adeat ciuitates, horteturq́;, ut po= puli Ro. fidem ſequantur, ſeq́; celeriter eò uenturum nũ tiet. Voluſenus perſpectis regionibus, quantum ei facul tatis dari potuit, qui naui egredi, ac ſe barbaris com- mittere nõ auderet, quinto die ad Cæſarem reuertitur, quæq́; ibi perſpexiſſet, renuntiat. Dum in his locis Cæ ſar nauium parandarũ cauſa moratur, ex magna par te Morinorũ legati ad eum uenerunt, qui ſe de ſuperio ris temporis conſilio excuſarent, quod homines barba= ri, & noſtræ conſuetudinis imperiti, bellũ populo Ro. feciſſent. Seq́; ea, quæ imperaſſet, facturos pollicẽtur. Hæc ſibi ſatis opportune Cæſar accidiſſe arbitratus, qđ neque poſt tergum hoſtem relinquere uolebat, neque belli gerendi propter anni tempus facultatem habebat, neq; has tantularum rerum occupationes Britãniæ an teponẽdas iudicabat, magnum his numerum obſidum imperat. Quibus adductis eos in fidem recepit. Naui- bus circiter. LXXX. onerarijs coactis, cõtractisq́;, quot ſatis eſſe ad duas legiones tranſportandas exiſtimabat, quicquid præterea nauium longarum habebat, quæ- ſtori, legatis, præfectisq; diſtribuit. Huc accedebant XVIII. onerariæ naues, quæ ex eo loco millibus paſ- ſuum octo, uento tenebantur, quò minus in eundem portum peruenire poſſent. Has equitibus diſtribuit. Re

liquum exercitum. Q. Titurio Sabino, & L. Aurunculeio Cottæ legatis in Menapios, atq; in eos pagos Morinorum, ab quibus ad eum legati non uenerant, ducendum dedit. P. Sulpitium Rufum legatum cum eo præſidio, quod ſatis eſſe arbitrabatur, portum tenere iuſſit. His conſtitutis rebus, nactus idoneam ad nauigãdum tempeſtatem, tertia ferè uigilia ſoluit, equiteſq; in ulteriorem portum progredi, & naues conſcendere, ac ſe ſequi iuſſit, ab quibus cum paulo tardius eſſet adminiſtratum, ipſe hora circiter diei quarta, cum primis nauibus Britãniam attigit, atque ibi in omnibus collibus expoſitas hoſtium copias armatas cõſpexit. Cuius loci hæc erat natura, atq; ita montib. anguſtis mare continebatur, uti ex locis ſuperioribus in litus telum adigi poſſet. Hunc ad egrediendum nequaquam idoneum arbitratus locum, dum reliquæ naues eò conuenirent, ad horã nonam in anchoris expectauit. Interim legatis, tribuniſq; militum conuocatis, et quæ ex Voluſeno cognouiſſet, & quæ fieri uellet, oſtendit, monuitq;, ut rei militaris ratio, maximeq;, ut res maritimæ poſtularent, ut quã celerem, atq; inſtabilem motum haberent, ad nutum, & ad tempus omnes res ab his adminiſtrarentur. His dimiſſis & uentum, & æſtum uno tempore nactus ſecundum, dato ſigno, & ſublatis anchoris, circiter millia paſſuum octo ab eo loco progreſſus, aperto, ac plano litore naues conſtituit. At barbari conſilio Romanorum cognito, præmiſſo equitatu, & eſſedarijs, quo plerunq; genere in prælijs uti conſuerunt, reliquis copijs ſubſecuti, noſtros nauibus egredi prohibebant. Erat ob has cauſas ſumma difficultas, quod naues propter

pter magnitudinem, niſi in alto conſtitui non poterant. Militibus autem, ignotis locis, impeditis manibus, magno, & graui onere armorum preſſis, ſimul & de nauibus deſiliendum, & in fluctibus conſiſtendum, & cum hoſtibus erat pugnandum, cum illi aut ex arido, aut paululum in aquam progreſſi, omnibus membris expediti, notiſſimis locis audacter tela conijcerent, et equos inſuefactos incitarent. Quibus rebus noſtri perterriti, atq; huius omnino generis pugnæ imperiti, non omnes eãdem alacritate, ac ſtudio, quo in pedeſtribus uti prælijs conſueuerant, utebantur. Quod ubi Cæſar animaduertit, naues longas, quarum & ſpecies erat barbaris inuſitatior, & motus ad uſum expeditior, paululum remoueri ab onerarijs nauibus, & remis incitari, & ad latus apertum hoſtium conſtitui, atque inde fundis, tormentis, ſagittis, hoſtes propelli, ac ſubmoueri iuſſit, quæ res magno uſui noſtris fuit. Nam et nauium figura, & remorum motu, & inuſitato genere tormentorum permoti barbari conſtiterunt, ac paulum modo pedem retulerunt. At noſtris militibus cunctantibus, maxime propter altitudinem maris, qui decimæ legionis aquilam ferebat, conteſtatus Deos, ut ea res legioni feliciter eueniret, deſerite inquit milites ſi uultis, aquilam, atque hoſtibus prodite. ego certe meum Reip. atq; Imperatori officium præſtitero. Hoc cum magna uoce dixiſſet, ſe ex naui proiecit, atq; in hoſteis aquilã ferre cœpit. Tum noſtri cohortati inter ſe ne tantũ dedecus admitteretur, uniuerſi ex naui deſilierunt. Hos item alij ex primis proximis nauib. cũ cõſpexiſſent, ſubſecuti, hoſtib. appropinquarũt. Pugna

tum eſt ab utriſq; acriter. Noſtri tamen, quod neq; ordines ſeruare, neq; firmiter inſiſtere, neq; ſigna ſubſequi poterant, atq; alius alia ex naui quibuſcūq; ſignis occurrerat, ſe aggregabat, magnopere perturbabantur. Hoſtes uero, notis omnibus uadis, ubi ex litore aliquos ſingulares ex naui egredientes conſpexerant, incitatis equis, impeditos adoriebantur. Plures paucos circumſiſtebant. Aliĳ ab latere aperto in uniuerſos tela cōĳciebant. Quod cum animaduertiſſet Cæſar, ſcaphas longarum nauium, item ſpeculatoria nauigia militibus compleri iuſſit, & quos laborantes conſpexerat, ĳs ſubſidia ſummittebat. Noſtri ſimul in arido conſtiterunt, ſuis omnibus conſecutis, in hoſtes impetum fecerunt, atque eos in fugam dederunt, neq; longius proſequi potuerunt, quod equites curſum tenere, atque inſulam capere nō potuerunt. Hoc unum ad priſtinam fortunam Cæſari defuit. Hoſtes prælio ſuperati, ſimul atq; ſe ex fuga receperunt, ſtatim ad Cæſarem legatos de pace miſerunt. obſides daturos quæq; imperaſſet, ſeſe facturos polliciti ſunt. Vnà cum his legatis Comius Atrebas uenit, quem ſupra demonſtraueram, à Cæſare in Britāniam præmiſſum. Hunc illi è naui egreſſum, cum ad eos Imperatoris mandata ꝑferret, comprehenderant, atque in uincula coniecerant. Tunc facto prælio, remiſerunt, & in petenda pace eius rei culpā in multitudinem coniecerunt, et propter imprudentiā, ut ignoſceretur, petiuerunt. Cæſar queſtus, quod cum ultro in continentem legatis miſſis, pacem à ſe petiſſent, bellum ſine cauſa intuliſſent, ignoſcere imprudētiæ dixit, obſidés que imperauit, quorum illi partem

ſtatim dederunt, partem ex longinquioribus locis accerſitam, paucis poſt diebus ſe ſe daturos dixerunt. Interea ſuos remigrare in agros iuſſerunt, principesque undiq; conuenere, & ſe, ciuitatesq; ſuas Cæſari commendarunt. His rebus pace firmata, poſt diem quartum, quàm eſt in Britāniam uentum, naues. XVIII. de quibus ſupra demonſtratum eſt, quæ equites ſuſtulerant, ex ſuperiori portu leni uento ſoluerunt. Quæ, cum appropinquarent Britāniæ, et ex caſtris uiderentur, tanta tempeſtas ſubito coorta eſt, ut nulla earum curſum tenere poſſet. Sed aliæ eodem, unde erant profectæ, referrentur, aliæ ad inferiorem partem inſulæ, quæ eſt propius ſolis occaſum, magno ſui cum periculo deijcerentur. Quæ tamen anchoris iactis, cum fluctibus complerentur, neceſſario aduerſa nocte in altum prouectæ, continentem petiuerunt. Eadem nocte accidit, ut eſſet luna plena, quæ maritimos æſtus maximos in Oceano efficere conſueuit. Noſtrisq; id erat incognitum. Ita uno tempore et longas naues, quibus Cæſar exercitum tranſportandum curauerat, quasq; in aridum ſubduxerat, æſtus complebat, & onerarias, quæ ad anchoras erant deligatæ, tempeſtas afflictabat. Neq; ulla noſtris facultas, aut adminiſtrandi, aut auxiliandi dabatur. Compluribus nauibus fractis, reliquæ cum eſſent, funibus, anchoris, reliquisq; armamentis amiſſis, ad nauigandum inutiles, magna (id quod neceſſe erat accidere) totius exercitus perturbatio facta eſt. Neque enim naues erant aliæ, quibus reportari poſſent, & omnia deerant, quæ ad reficiendas eas uſui ſunt, & quod omnibus conſtabat, hyemare in

Gallia oportere, frumentum his in locis in hyemem pro uiſum non erat. Quibus reb. cognitis, principes Britāniæ, qui poſt præliū factum ad ea, quæ iuſſerat Cæſar facienda conuenerant, inter ſe collocuti, cum equites, & naues, et frumentū Romanis deeſſe intelligerent, et paucitatem militum ex caſtrorum exiguitate cognoſcerent, quæ hoc erant etiā anguſtiora, ꝙ ſine impedimētis Cæſar legiones tranſportauerat, optimum factu eſſe duxerunt, rebellione facta, frumento, cōmeatuq; noſtros prohibere, et rem in hyemē producere, quod his ſuperatis, aut reditu interclusis, neminem poſtea belli inferendi cauſa in Britāniam tranſiturum cōfidebant. Itaq; rurſus cōiuratione facta, paulatim ex caſtris diſcedere, ac ſuos clàm ex agris deducere cœperunt. At Cæſar, et ſi nondum eorum conſilia cognouerat, tamen et ex euētu nauium ſuarum, et ex eo, quod obſides dare intermiſerant, fore id, quod accidit, ſuſpicabatur. Itaq; ad omnes caſus ſubſidia comparabat. Nam et frumentū ex agris in caſtra quotidie conferebat, et quæ grauiſſime afflictæ erant naues, earum materia, atq; ære ad reliquas reficiendas utebatur, & quæ ad eas res erant uſui, ex continenti comportari iubebat. Itaque cum id ſummo ſtudio à militibus adminiſtraretur, duodecim nauibus amiſſis, reliquis ut nauigari cōmode poſſet, effecit. Dū ea geruntur, legione ex conſuetudine una frumentatū miſſa, quæ appellabatur ſeptima, neq; ulla ad id tempus belli ſuſpitione interpoſita, cum pars hominum in agris remaneret, pars etiā in caſtra uentitaret, hi, qui pro portis caſtrorum in ſtatione erant, Cæſari renunciarunt, puluerem maiorem, quā conſuetudo ferret in

ea parte uideri, quã in partẽ legio iter feciſſet. Cæſar, id, quod erat ſuſpicatus aliquid noui à barbaris initũ conſilij, cohortes, quæ in ſtationibus erant, ſecum in eã partem proficiſci, duas ex reliquis in ſtationem ſuccedere, reliquas armari, & confeſtim ſe ſubſequi iuſſit. Cũ paulò longius à caſtris proceſſiſſet, & ſuos ab hoſtibus premi, atque ægre ſuſtinere, et conferta legione, ex omnibus partibus tela conijci animaduertit. Nam quod omni ex reliquis partibus demeſſo frumento, una pars erat reliqua, ſuſpicati hoſtes huc noſtros eſſe uenturos, noctu in ſyluis delituerant. Tũ diſperſos depoſitis armis, in metendo occupatos ſubito adorti, paucis interfectis, reliquos incertis ordinibus perturbauerant, ſimul equitatu, atque eſſedis circundederant. Genus hoc eſt ex eſſedis pugnæ, primo per omneis partes perequitant, & tela conijciunt, atque ipſo terrore equorum, & ſtrepitu rotarum ordines plerunq; perturbant, & cum ſe inter equitum turmas inſinuauere, & ex eſſedis deſiliunt, et pedites præliantur. Aurigæ interim paulum è prælio excedunt, atque ita ſe collocant, ut ſi illi à multitudine hoſtium premantur, expeditum ad ſuos receptum habeant. Ita mobilitatem equitũ, ſtabilitatem peditum in prælijs præſtant, ac tantũ uſu quotidiano, et exercitatione efficiũt, ut in decliui, ac præcipiti loco incitatos equos ſuſtinere, et breui moderari, ac flectere, et per temonem percurrere, et in iugo inſiſtere, & inde ſe in currus citiſſime recipere conſueuerint. Quibus rebus, perturbatis noſtris nouitate pugnæ, tẽpore opportuniſſimo Cæſar auxilium tulit. Nanq; eius aduentu hoſtes conſtiterunt. Noſtri ex timore ſe recepe

runt. Quo facto ad laceſſendum hoſtem, & committendum prœliũ, alienum eſſe tempus arbitratus, ſuo ſe loco continuit, & breui tempore intermiſſo, in caſtra legiones reduxit. Dum hæc geruntur, noſtris omnibus occupatis, qui erant in agris reliqui, diſceſſerunt. Secutæ ſunt continuos complures dies tempeſtates, quæ & noſtros in caſtris continerent, & hoſtem à pugna prohiberent. Interim Barbari nuntios in omneis partes dimiſerunt, paucitatemq; noſtrorum militum ſuis prædicauerunt. Et quanta prædæ faciendæ, atq; in perpetuũ ſui liberandi facultas daretur, ſi Romanos caſtris expuliſſent, demonſtrauerunt. His diebus celeriter magna multitudine peditatus, equitatusq; coacta, ad caſtra uenerunt. Cæſar, et ſi idem quod ſuperioribus diebus acciderat, fore uidebat, ut ſi eſſent hoſtes pulſi, celeritate periculum effugerent, tamen nactus equites circiter. XXX. quos Comius Atrebas, de quo ante dictum eſt, ſecum tranſportauerat, legiones in acie pro caſtris conſtituit. Commiſſo prælio, diutius noſtrorum militũ impetum hoſtes ferre non potuerunt, ac terga uerterũt, quos tanto ſpatio ſecuti, quantum curſu, et uiribus efficere potuerunt, complures ex his occiderunt, deinde omnibus longe, lateq; ædificiis incenſis, ſe in caſtra receperunt. Eodem die legati ab hoſtibus miſſi, ad Cæſarẽ de pace uenerunt. His Cæſar numerum obſidum, quẽ antea imperauerat, duplicauit, eosq; in continentẽ adduci iuſſit. Quod propinqua die æquinoctij infirmis nauibus hyemis nauigationem ſubeundam non exiſtimabat, ipſe idoneã tempeſtatem nactus, paulo poſt mediam noctem naues ſoluit. Quæ omnes incolumes ad

continentem peruenerunt. Ex his onerariæ duæ eoſdē portus, quos reliquæ capere non potuerunt, ſed paulo infra delatæ ſunt. Quibus ex nauibus cum eſſent expoſiti milites circiter. CCC. atq; in caſtra contenderent, Morini, quos Cæſar in Britāniam proficiſcens, pacatos reliquerat, ſpe prædæ adducti, primo non ita magno ſuorū numero circunſteterūt, ac ſi ſeſe interfici nollent, arma ponere iuſſerunt. Cum illi orbe facto ſeſe defenderent, celeriter ad clamorem hominum circiter millia ſex conuenerunt. Qua re nuntiata, Cæſar omnem ex caſtris equitatum ſuis auxilio miſit. Interim noſtri milites impetum hoſtium ſuſtinuerunt, atq; amplius horis quatuor fortiſſime pugnauerunt, & paucis uulneribus acceptis, complures ex his occiderunt. Poſtea uero q̄ equitatus noſter in conſpectum uenit, hoſtes abiectis armis, terga uerterunt, magnuſq; eorum numerus eſt occiſus. Cæſar poſtero die. T. Labienū legatum cum his legionibus, quas ex Britānia reduxerat, in Morinos, q̄ rebellionem fecerant, miſit. Qui cum propter ſiccitates paludum, quò ſe reciperent, non haberent, quo perfugio ſuperiore anno fuerant uſi, omnes ferè in poteſtatem Labieni uenerunt. At Q. Titurius & L. Cotta legati, qui in Menapiorum fines legiones duxerant, omnibus eorum agris uaſtatis, frumentis ſuciſis, ædificijſq; incenſis, quod Menapij omnes ſe in denſiſſimas ſyluas abdiderāt, ad Cæſarem ſe receperūt. Cæſar in Belgis omnium legionum hyberna conſtituit. Eò duæ omnino ciuitates ex Britānia obſides miſerūt. Reliquæ neglexerunt. His rebus geſtis, ex literis Cæſaris dierū XX. ſupplicatio à ſenatu decreta eſt.

C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM DE BELLO GALLICO LIBER QVINTVS.

l VCIO DOMITIO, APPIO Claudio conſulibus, diſcedens ab hybernis Cæſar in Italiam, ut quotannis facere cõſueuerat, legatis ĩperat, quos legionibus præfecerat, uti quã plurimas poſſent hyeme naues ædificandas, ueteresq́; reficiendas curarẽt. Earum modum, formamq́; demõſtrat. ad celeritatem onerandi, ſubductionesq́;, paulò facit humiliores, quàm quibus in noſtro mari uti cõſueuimus. Atque ideo magis, quod propter crebras commutationes æſtuum magis magnos ibi fluctus fieri cognouerat, ad onera, et ad multitudinem iumentorũ tranſportandã, paulò latiores, quàm quibus in alio mari uti aſſueuerant. Has omnes actuarias imperat fieri. quam ad rem humilitas multum adiuuat. Ea, quæ ſunt uſui, ad armãdas naues ex hiſpania apportari iubet. Ipſe conuentibus Galliæ citerioris peractis, in Illyricum proficiſcitur, quod à Piruſtis finitimam partem prouinciæ incurſionibus uaſtari audiebat. Eò cũ ueniſſet, ciuitatibus milites imperat. Certumq́; in locum conuenire iubet. Qua renuntiata, Piruſtæ legatos ad eum mittunt, qui doceant, nihil earum rerum publico factum conſilio, ſeſeq́; paratos eſſe demonſtrant, omnibus rationibus de iniurijs ſatisfacere. Accepta oratione eorum, Cæſar obſides imperat, eòsque ad certam diem

adduci iubet. Niſi ita fecerint, ſeſe bello ciuitatem perſecuturum demonſtrat. Iis ad diem adductis, ut imperauerat, arbitros inter ciuitates dat, qui litem æſtiment, pœnam'que conſtituant. His confectis rebus, conuentibusque peractis, in citeriorem galliam reuertitur, atq; inde ad exercitum proficiſcitur. Eo' cum ueniſſet, circuitis omnibus hybernis, ſingulari militum ſtudio, in ſumma rerum omnium inopia, circiter ſexcentas, eius generis, cuius ſupra demonſtrauimus, naueis, et longas, duodetriginta inuēnit inſtructas, neque multum abeſſe ab eo, quin paucis diebus deduci poſſent. Collaudatis militibus, atque iis, qui negocio præfuerant, quid fieri uelit, oſtendit, atque omneis ad portum Icium conuenire iubet. Quo ex portu commodiſſimum in Britāniam traiectum eſſe cognouerat circiter millium paſſuum XXX. tranſmiſſum a' continenti. Huic rei, quod ſatis eſſe uiſum eſt militum, reliquit. Ipſe cum legionibus expeditis quatuor, & equitibus octingentis in fines Treuirorum proficiſcitur, quod hi neque ad concilia ueniebant, neq; imperio parebant, Germanos'q; trāſrhenanos ſolicitare dicebantur. Hæc ciuitas longe plurimum totius Galliæ equitatu ualet, magnásque habet copias peditum, Rhenúmque (ut ſupra demonſtrauimus) tangit. In ea ciuitate duo de principatu inter ſe contendebant. Induciomarus, & Cingentorix, ex quibus alter ſimulatque de Cæſaris legionum'q; aduentu cognitum eſt, ad eum uenit, ſe, ſuos'q; omneis in officio futuros, neque ab amicitia populi Romani defecturos confirmauit, quæ'q; in Treuiris gererentur oſtendit. At Induciomarus equitatum, peditatum'q;

cogere,iiſq; qui per ætatem in armis eſſe non poterant, in ſyluam Arduennam abditis,quæ ingenti magnitu= dine per medios fines Treuirorum à flumine Rheno, ad initium Rhemorum pertinet, bellum parare inſti tuit. Sed poſteaq̃ nonnulli principes ex ea ciuitate,& familiaritate Cingentorigis adducti, et aduentu noſtri exercitus perterriti,ad Cæſarem uenerunt, & de ſuis priuatim rebus ab eo petere cœperunt, quoniam ciuita ti conſulere non poſſent,ueritus ne ab omnibus deſere- retur,Indutiomarus legatos ad Cæſarem mittit,ſeſe ic- circo à ſuis diſcedere,atq; ad eum uenire noluiſſe, quò facilius ciuitatem in officio contineret,ne omnis nobili= tatis diſceſſu,plebs propter imprudentiam laberetur. Itaq; ciuitatem in ſua poteſtate eſſe, ſeq́;, ſi Cæſar per= mitteret,ad eum in caſtra uenturum,et ſuas,ciuitatisq́; fortunas eius fidei permiſſurum. Cæſar & ſi intellige- bat,qua de cauſa ea dicerentur,quæq́; eum res ab inſti tuto conſilio deterreret,tamē ne æſtatem in Treuiris cō ſumere cogeretur,omnibus rebus ad Britannicum bel- lum comparatis,Indutiomarum ad ſe cum.CC. obſi- dibus uenire iuſſit. His adductis,& filio,propinquisq́; eius omnibus,quos nominatim euocauerat, conſolatus Indutiomarum,hortatusq́; eſt,uti in officio ꝑmaneret. Nihilo tamen ſecius principibus Treuirorū ad ſe con- uocatis, eos ſingilatim Cingentorigi conciliauit. Quod cum merito eius à ſe fieri intelligebat,tum magni inter eſſe arbitrabatur,eius authoritatem inter ſuos q̃pluri- mum ualere,cuius tam egregiam in ſe uolūtatem per- ſpexiſſet. Id factum grauiter tulit Indutiomarus ſuā gratiam inter ſuos minui,& qui iam ante inimico in

nos animo

nos animo fuiſſet multo grauius hoc dolore exarſit. Iis rebus conſtitutis, Cæſar ad portum Icium cum legionibus peruenit. ibi cognoſcit XL. naueis, quæ in Meldis factæ erant, tempeſtate reiectas, tenere curſum non potuiſſe, atq; eodem, unde erant profectæ, relatas, reliquas paratas ad nauigandum, atq; omnibus rebus inſtructas inuenit. Eodem equitatus totius Galliæ conuenit, numero millium quatuor, principesq; ex omnibus ciuitatibus, ex quibus perpaucos (quorum in ſe fidem perſpexerat) relinquere in Gallia, reliquos obſidum loco ſecum ducere decreuerat. quod cum ipſe abeſſet, motum Galliæ uerebatur. Erat unà cum cæteris Dumnorix Heduus, de quo à nobis antea dictum eſt. Hunc ſecum ducere in primis conſtituerat, quod eum cupidum rerum nouarum, cupidum imperij, magni animi, magnæ inter Gallos authoritatis cognouerat. Accedebat huc, quod iam in concilio Heduorum Dumnorix dixerat ſibi à Cæſare regnum ciuitatis deferri, quod dictum Hedui grauiter ferebant, neq; recuſandi, aut deprecandi cauſa legatos ad Cæſarem mittere audebant. Id factum ex ſuis hoſpitibus Cæſar cognouerat. Ille primo omnibus precibus petere contendit, ut in Gallia relinqueretur, partim quod inſuetus nauigandi mare timeret, partim quod religionibus ſeſe diceret impediri. Poſteaquam id obſtinate ſibi negari uidit, omni ſpe impetrandi adempta, principes Galliæ ſingulos ſolicitare, reuocare, hortariq; cœpit ut in continenti remanerent, metu territare, nõ ſine cauſa fieri, ut Gallia omni nobilitate ſpoliaretur. id eſſe conſiliũ Cæſaris, ut quos in cõſpectu Galliæ iterficere uereretur, hos omneis in Bri-

tāniam traductos necaret. Fidem reliquis interponere, iuſiurandum poſcere. ut quod eſſe ex uſu Galliæ intellexiſſent, cōmuni conſilio adminiſtrarent. Hæc à compluribus ad Cæſarem deferebantur. Qua re cognita, Cæſar, quod tantum ciuitati Heduæ dignitatis tribuebat, cohercendum, atq; deterrēdum quibuſcunq; rebus poſſet Dumnorigem ſtatuebat, quod longius eius amētiam progredi uidebat, proſpiciendum, ne quid ſibi, ac reipub. nocere poſſet. Itaq; dies circiter. XXV. in eo loco commoratus, quod chorus uentus nauigationem impediebat, qui magnam partem omnis temporis in his locis flare conſueuit, dabat operam, ut Dumnorigem in officio contineret, nihilo tamen ſecius omnia eius conſilia cognoſceret. Tandem idoneam tempeſtatem nactus, milites, equites'que conſcendere naues iubet. At impeditis omnium animis, Dumnorix cum equitibus Heduorum à caſtris inſciente Cæſare, domum diſcedere cœpit. Qua re nuntiata, Cæſar intermiſſa profectione, atq; omnibus rebus poſtpoſitis, magnam partem eqtatus ad eum inſequendum mittit, retrahiq̂; imperat, Si uim faciat, neq; pareat, interfici iubet. Nihil hunc ſe abſente, pro ſano facturum arbitratus, qui præſentis imperium neglexiſſet. Ille autem reuocatus reſiſtere, ac ſe manu defendere, ſuorum'q; fidem implorare cœpit, ſæpe clamitans liberum ſe, liberæ'q; ciuitatis eſſe. Illi, ut erat imperatum, circunſiſtunt, hominem'q; interficiunt. At Hedui equites ad Cæſarem omnes reuertuntur. His rebus geſtis, Labieno in continente cum tribus legionibus, & equitum millibus duobus relicto, ut portus tueretur, et rei frumētariæ prouideret, quæ'q;

in Gallia gererētur, cognoſceret, et cōſilium pro tempore, & pro re caperet, ipſe cum legionibus quinq;, & pari numero equitum, quem incontinente reliquerat, ad ſolis occaſum naues ſoluit, et leni Africo prouectus media circiter nocte uento intermiſſo, curſum non tenuit, & longius delatus æſtu, orta luce, ſubſiniſtra Britāniam relictam conſpexit. Tum rurſus æſtus commutationem ſecutus, remis contendit, ut eam partem inſulæ caperet, qua optimum eſſe egreſſum ſuperiore æſtate cognouerat. Qua in re admodum fuit militū uirtus laudāda, qui uectorijs, grauibusq; nauigijs non intermiſſo remigandi labore, longarum nauium curſum adæquauerunt. Acceſſum eſt ad Britāniam omnibus nauibus meridiano ferè tempore, neq; in eo loco hoſtis eſt uiſus. Sed ut poſtea Cæſar ex captiuis comperit, cum magnæ manus eò conueniſſent, multitudine nauium perterritæ, quæ cum annotinis, priuatisq;, quas ſui quiſq; commodi cauſa fecerat, amplius octingentæ uno erant uiſæ tempore à litore diſceſſerant, ac ſe in ſuperiora loca abdiderant. Cæſar expoſito exercitu, ac loco caſtris idoneo capto, ubi ex captiuis cognouit, quo in loco hoſtium copiæ conſediſſent, cohortibus decem ad mare relictis, et equitibus trecentis, qui præſidio nauibus eſſent, de tertia uigilia ad hoſtes cōtendit, eò minus ueritus nauibus, quod in litore molli, atq; aperto deligatas ad anchoras relinquebat, & præſidio nauibus. Q. Atrium præfecit. Ipſe noctu progreſſus millia paſſuum circiter. XII. hoſtium copias conſpicatus eſt. Illi eqtatu, atq; eſſedis ad flumen progreſſi, ex loco ſuperiore noſtros prohibere, & prælium committere cœperunt, repulſi

ab equitatu, ſe in ſyluas abdiderunt. locum nacti egregie, & natura, et opere munitum, quem domeſtici belli (ut uidebatur) cauſa iam ante præparauerat. Nam crebris arboribus ſuccisis, omnes introitus erant præcluſi. Ipſi ex ſyluis rari propugnabant, noſtrosq; intra munitiones ingredi prohibebant. At milites legionis ſeptimæ teſtudine facta, & aggere ad munitiones adiecto, locum cœperunt, eosq; ex ſyluis expulerunt, paucis uulneribus acceptis. Sed eos fugiētes lōgius Cæſar perſequi uetuit, & quod loci naturam ignorabat, & quod magna parte diei conſumpta, munitioni caſtrorū tempus relinqui uolebat. Poſtridie eius diei mane, tripartito milites equitesq; in expeditionem miſit, ut eos, qui fugerant, perſequerentur. Iis aliquantum itineris progreſſis, cum iam extremi eſſent in conſpectu, equites à Q. Atrio ad Cæſarem uenerunt, qui nuntiarēt ſuperiori nocte maxima coorta tempeſtate, propè omnes naues afflictas, atq; in litus eiectas eſſe, quod neque anchoræ, funesq; ſubſiſterent, neq; nautæ gubernatoresq; uim tempeſtatis pati poſſent. Itaq; ex eo concurſu nauium, magnum eſſe incommodum acceptum. His rebus cognitis, Cæſar legiones, equitatumq; reuocari, atq; itinere deſiſtere iubet. Ipſe ad naues reuertitur. Eadem ferè quæ ex nuntijs, literisq; cognouerat, coràm perſpicit, ſic ut amiſſis circiter. XL. nauibus, reliquæ tamen refici poſſe magno negocio uiderētur. Itaq; ex legionibus fabros deligit, & ex continente alios accerſiri iubet. Labieno ſcribit, ut q̄plurimas poſſet, his legionibus, quæ ſunt apud eū, naues inſtituat. Ipſe, et ſi res erat multæ operæ ac laboris, tamen cōmodiſſimū

eſſe ſtatuit,

eſſe ſtatuit, omneis naueis ſubduci, & cum caſtris una munitione coniungi. In his rebus circiter dies. X. conſumit, nec nocturnis quidem temporibus ad laborem militum intermiſſis ſubductis nauibus, caſtriſq; egregie munitis, eaſdem copias, quae ante à praeſidio nauibus fuerant, reliquit. ipſe eodem unde redierat, proficiſcitur. Eò cum ueniſſet, maiores iam undiq; in eũ locum copiae Britãnorum conuenerant. Summa imperij, belliq; adminiſtrandi communi conſilio permiſſa eſt Caſſiuellauno, cuius fines à maritimis ciuitatibus flumẽ diuidit, quod appellatur Thameſis, à mari circiter millia paſſuum. LXXX. Huic ſuperiori tempore cum reliquis ciuitatibus continentia bella interceſſerãt. Sed noſtro aduentu permoti Britãni, hũc toti bello, imperioq; praefecerant. Britãniae pars interior ab ijs incolitur, quos natos in inſula ipſi memoria proditum dicunt. Maritima pars ab ijs, qui praedae, ac belli inferẽdi cauſa ex belgio tranſierant, qui omnes ferè ijs nominibus ciuitatum appellantur, quibus orti ex ciuitatibus eò peruenerunt, et bello illato ibi remanſerunt, atq; agros colere coeperunt. Hominum eſt infinita multitudo, creberrimaq; aedificia ferè gallicis conſimilia, pecoris magnus numerus, utuntur, aut aere numo aereo, aut annulis ferreis ad certum pondus examinatis pro numo. Naſcitur ibi plumbum album in mediterraneis regionibus. in maritimis ferrũ, ſed eius exigua eſt copia, aere utuntur importato. Materia cuiuſq; generis, ut in Gallia eſt, praeter fagum, atq; abiẽtem. Lepõrem, et gallinam, & anſerem guſtare fas non putant. Haec tamen alunt animi, uoluptatiſq; cauſa. Loca ſunt temperatio-

ra, quàm in Gallia remiſſioribus frigoribus. Inſulæ natura triquetra, cuius unũ latus eſt contra Galliam, huius lateris alter angulus, qui eſt ad Cantium, quo ferè omnes ex Gallia naues appelluntur, ad orientem ſolem, inferior ad meridiem ſpectat. Huius latus tenet circiter millia paſſuum quingenta. Alterum uergit ad Hiſpaniam, atq; occidentem ſolem, qua ex parte eſt Ibernia dimidio minor (ut exiſtimatur) quàm Britãnia, ſed pari ſpatio tranſmiſſus, atq; ex Gallia eſt in Britãniam. In hoc medio curſu eſt inſula, quæ appellatur Mona. Cõplures præterea minores obiectæ inſulæ exiſtimantur, de qbus ĩſulis nõnulli ſcripſerunt, dies continuos triginta ſub bruma eſſe noctem. Nos nihil de eo pcũctationibus reperiebamus, niſi qđ certis ex aqua menſuris breuiores eſſe noctes, q̃ in continente uidebamus. Huius eſt longitudo lateris, ut fert illorũ opinio, ſeptingentorum millium paſſuum. Tertium eſt contra ſeptentrionem, cui parti nulla eſt obiecta terra, ſed eius angulus lateris maxime ad Germaniam ſpectat. Hoc millia paſſuum octingenta in lõgitudinem eſſe arbitrãtur. Ita omnis inſula eſt in circuĩtu uicies cẽtena millia paſſuum. Ex his omnibus lõge ſunt humaniſſimi, q Cantium incolunt, quæ regio eſt maritima omnis, neq; multum à gallica differunt conſuetudine. Interiores pleriq; frumenta non ſerunt, ſed lacte, & carne uiuũt, pellibus'que ſunt ueſtiti, omnes uero ſe Britãni glaſto (vitro) inficiunt, quod cœruleum efficit colorem, atq; hoc horribiliore ſunt in pugna aſpectu, capilloq; ſunt promiſſo, atq; omni parte corporis raſa, præter caput, & labrum ſuperius. Vxores habent deni, duodeniq; inter

ſe communes,

ſe communes, et maxime fratres cum fratribus, et parẽtesq; cum liberis. Sed ſiqui ſunt ex his nati, eorũ habentur liberi, à quibus primũ uirgines quæq; ductæ ſunt. Equites hoſtium, eſſedarijq; acriter prælio cum equitatu noſtro in itinere conflixerunt, ita tamen, ut noſtri omnibus partibus ſuperiores fuerint, atque eos in ſyluas, collesq; compulerint, ſed compluribus interfectis, cupidius inſecuti, nonnullos ex ſuis amiſerunt. At illi intermiſſo ſpatio imprudentibus noſtris, atq; occupatis in munitione caſtrorum, ſubito ſe ex ſyluis eiecerũt, impetuq; in eos facto, qui erant in ſtatione pro caſtris collocati, acriter pugnauerũt, duabusq; miſſis ſubſidio cohortibus à Cæſare, atq; his primis legionum duarũ cum hæ intermiſſo perexiguo loci ſpatio, inter ſe conſtitiſſent, nouo genere pugnæ perterritis noſtris per medios audaciſſime proruperunt, ſeq; inde incolumes receperunt. Eo die. Q. Laberius Durus tribunus militum interficitur. illi pluribus ſubmiſſis cohortibus repelluntur. toto hoc in genere pugnæ cum ſub oculis omnium, ac pro caſtris dimicaretur, intellectum eſt noſtros propter grauitatem armorum quod neq; inſequi cedentes poſſent, neq; ab ſignis diſcedere auderent, minus aptos eſſe ad huius generis hoſtem, equites autem magno cũ periculo dimicare, propterea quod illi etiam conſultò plerunq; cederent, et cum paululum ab legionibus noſtros remouiſſent, ex eſſedis deſilirent, & pedibus diſpari prælio cõtenderẽt. Equeſtris autem prælij ratio & cedentibus, & inſequentibus par, atq; idem periculum inferebat. Accedebat huc, ut nunquam conferti, ſed rari, magnisq; interuallis præliarentur, ſtationesq;

diſpoſitas haberent, atq; alios alij deinceps exciperent, integriq;, et recentes defatigatis ſuccederent. Poſtero die procul à caſtris hoſtes in collibus conſtiterunt, rariq; ſe oſtendere, et lentius quã pridie noſtros equites prælio laceſſere cœperũt. Sed meridie, cum Cæſar pabulandi cauſa tres legiones, atq; omnem equitatum cum. C. Trebonio legato miſiſſet, repẽte ex omnibus partibus ad pabulatores aduolauerunt. Sic uti ab ſignis, legionibusq; non abſiſterẽt, noſtri acriter in eos impetu facto repulerũt, neq; finem inſequendi fecerunt, quoad ſubſidio cõfiſi equites (cum poſt ſe legiones uiderẽt) præcipites hoſtes egerunt. magnoq; eorũ numero interfecto, neq; ſui colligendi, neq; conſiſtendi, aut ex eſſedis deſiliendi facultatẽ dederunt. Ex hac fuga protinus quæ undiq; conuenerãt auxilia, diſceſſerũt. neq; poſt id tempus unquã ſummis nobiſcũ copijs hoſtes contenderunt. Cæſar cognito cõſilio eorũ ad flumẽ Thameſim in fines Caſſiuellauni exercitum duxit, qđ flumen uno omnino loco pedibus, atq; hoc ægre trãſiri poteſt. Eò cum ueniſſet, animaduertit ad alteram fluminis ripam magnas eſſe copias hoſtium inſtructas. Ripa autẽ erat acutis ſudibus præfixisq; munita. Eiuſdemq; generis ſub aqua defixæ ſudes flumine tegebantur. ijs rebus cognitis à captiuis, perfugisq; Cæſar præmiſſo equitatu, confeſtim legiones ſubſequi iuſſit. Sed ea celeritate, atque impetu milites ierunt, cum capite ſolo ex aqua extarent, ut hoſtes impetum legionum, atque equitum ſuſtinere nõ poſſent, ripasq; dimitterent, ac ſe fugæ mandarẽt. Caſſiuellaunus (ut ſupra demonſtrauimus) omni ſpe depoſita contentionis, dimiſſis amplioribus copijs, millibus circiter

libus circiter quatuor eſſedariorum retentis, itinera noſtra ſeruabat, paululum'que ex uia excedebat, locis'q; impeditis, atque ſylueſtribus ſeſe occultabat, atq; iјs regionibus, quibus nos iter facturos cognouerat, pecora, atque homines ex agris in ſyluas compellebat. Et cum equitatus noſter liberius uaſtandi, prædădi'q; cauſa ſe in agros effunderet, omnibus uijs notis, ſemitis'q; eſſedarios ex ſyluis emittebat, et cum magno periculo noſtrorum equitum cum his confligebat, atq; hoc metu latius uagari prohibebat. Relinquebatur, ut neq; longius ab agmine legionum diſcedi Cæſar pateretur, & tantum in agris uaſtandis, incendijs'q; faciendis hoſtibus noceretur. quantum labore, atq; itinere legionarij milites efficere poterant. Interim Trinobantes propè firmiſſima earum regionum ciuitas, ex qua Mădubratius adoleſcens Cæſaris fidem ſecutus ad eum in continentem Galliam uenerat, cuius pater Imanuentius in ea ciuitate regnũ obtinuerat, interfectus'q; erat à Caſſiuellauno, ipſe fuga mortem uitauerat, legatos ad Cæſarem mittunt, pollicentur'q; ſeſe ei dedituros, & imperata facturos, petunt, ut Mandubratiũ ab iniuria Caſſiuellauni defendat, atq; in ciuitatem mittat, qui præſit, Imperium'q; obtineat. His Cæſar imperat obſides quadraginta, frumentum'q; exercitui. Mandubratiũ'q; ad eos mittit. Illi imperata celeriter fecerunt. obſides ad numerum, frumentum'q; miſerunt. Trinobantibus defenſis, atq; ab omni militum iniuria prohibitis, Cenimagni, Segontiaci, Ancalites, Bibroci, Caſſi legationibus miſſis ſeſe Cæſari dediderunt. Ab his cognoſcit nõ longe ex eo loco oppidum Caſſiuellauni abeſſe, ſyluis, pa-

ludibusq́; munitum, quo ſatis magnus hominum, pecoriſq́; numerus conuenerit. Oppidum autem Britāni uocant, cum ſyluas impeditas uallo, atque foſſa munierunt, quò incurſionis hoſtium uitandæ cauſa conuenire conſueuerunt, eò proficiſcitur cum legionibus, locū reperit egregie natura, atq; opere munitum. Tamen hunc duabus ex partibus oppugnare contendit. Hoſtes paulisper morati militum noſtrorum impetum non tulerunt, ſeſeq́; ex alia parte oppidi eiecerunt. Magnus ibi numerus pecorū repertus, multiq́; in fuga ſunt comprehenſi, atq; interfecti. Dum hæc in his locis gerūtur, Caſſiuellaunus ad Cantium, quod eſſe ad mare, ſupra demonſtrauimus, quibus regionibus quatuor Reges præerant, Cingetorix, Caruilius, Taximagulus, Segonax, nuntios mittit, atque his imperat, ut coactis omnibus copijs, caſtra naualia de improuiſo adoriantur, atq; oppugnent. Hi cum ad caſtra ueniſſent, noſtri eruptione facta, multis eorum interfectis, capto etiam nobili duce Cingetorige, ſuos incolumes reduxerunt. Caſſiuellaunus hoc prælio nuntiato, tot detrimentis acceptis, uaſtatis finibus, maxime etiam permotus defectione ciuitatum, legatos per Atrebatem Comium de deditione ad Cæſarem mittit. Cæſar cum ſtatuiſſet hyemare in continente propter repentinos Galliæ motus, neque multum æſtatis ſupereſſet, atq; id facile extrahi poſſe intelligeret, obſides imperat, et quid in annos ſingulos uectigalis populo Ro. Britānia penderet, conſtituit. Interdicit, atq; imperat Caſſiuellauno ne Mandubratio, neu Trinobantibus noceat. Obſidibus acceptis, exercitum reducit ad mare, naues inuēnit refectas. His de-

ductis, quod & captiuorum magnum numerum habebat, et nonnullæ tempeſtate deperierant naues, duobus commeatibus exercitum reportare conſtituit. Ac ſic accidit, ut ex tanto nauium numero, tot nauigationibus, neq; hoc, neq; ſuꝑiore ãno ulla omnino nauis, quæ milites portaret, deſyderaretur. At ex ijs, quæ inanes ex cõtinente ad eũ remitterentur, et prioris commeatus expoſitis militibus, et quas poſtea Labienus faciendas curauerat, numero. LX. perpaucæ locum caperent, reliquæ ferè omnes reijcerentur. Quas cũ aliquãdiu Cæſar fruſtra expectaſſet, ne anni tempore nauigatione excluderetur, quod æquinoctiũ ſuberat, neceſſario anguſtius milites collocauit. Ac ſummam tranquillitatem cõſecutus, ſecunda inita cũ ſoluiſſet uigilia, prima luce terrã attigit, omnesq; incolumes naues ꝑduxit. Subductis nauibus, concilioq; Gallorum Samarobrinæ peracto, quod eo anno frumentum in Gallia propter ſiccitates anguſtius prouenerat, coactus eſt aliter, ac ſuperioribus annis exercitum in hybernis collocare, legionesq; in plures ciuitates diſtribuere, ex quibus unam in morinos ducendam. C. Fabio legato dedit. Alteram in neruios. Q. Ciceroni. Tertiam in eſſuos. L. Roſcio. Quartam in Rhemis cũ. T. Labieno in cõfinio Treuirorũ hyemare iuſſit. Tres in Belgio collocauit. His. M. Craſſum quæſtorem, & L. Munatium Plancum, & C. Trebonium legatos præficit, unam legionem, quã proximæ trans padum conſcripſerat, et cohortes. V. in Eburones quorũ pars maxima eſt inter Moſam, et Rhenũ, qui ſub Imꝑio Ambiorigis et Catiuulci erãt, miſit. His militibus. Q. Titurium Sabinum, & L. Aurun-

culeium Cottam legatos præeſſe iuſſit. Ad hunc modũ diſtributis legionibus, facillime inopiæ frumẽtariæ ſeſe mederi poſſe exiſtimauit. Atq; harum tamen omnium legionum hyberna (præter eãm, quam. L. Roſcio in pacatiſſimam, & quietiſſimam partem ducendam dederat) millibus paſſuum centum continebantur. Ipſe interea quoad legiones collocaſſet, munitaq; hyberna cognouiſſet, in Galliam morari conſtituit. Erat in carnutibus ſummo loco natus Taſgetius, cuius maiores in ſua ciuitate regnum obtinuerant. Huic Cæſar pro eius uirtute, atq; in ſe beneuolentia, quod in omnibus bellis ſingulari eius opa fuerat uſus, maiorũ locum reſtituerat. Tertium iam hunc annum regnantem inimici palàm multis etiã ex ciuitate authorib. interfecerũt. Defertur ea res ad Cæſarem. Ille ueritus (q̃d ad plures res pertinebat) ne ciuitas eorũ impulſu deficeret. L. Plancum cum legione ex Belgio celeriter in carnutes proficiſci iubet, ibiq; hyemare, quorumq; opera cognouerat Taſgetium interfectum, hos comprehenſos ad ſe mittere. Interim ab omnibus legatis, quæſtoribusq;, quibus legiones tradiderat certior factus eſt in hyberna peruentum. Locumq; hybernis eſſe munitũ. Dieb. circiter. XV. quibus in hyberna uentum eſt, initium repentini tumultus, ac defectionis ortum eſt ab Ambiorige, & Catiuulco, qui cum ad fines regni ſui Sabino, Cottæq; præſto fuiſſent, frumentũq; in hyberna cõportauiſſent. Induciomari treuiri nuntijs impulſi ſuos concitauerũt, ſubitoq; oppreſſis lignatoribus magna manu ad caſtra oppugnanda uenerunt. Cum celeriter noſtri arma cepiſſent, uallumq; aſcendiſſent, atq; una ex parte Hiſpanis

equitibus emiſſis equeſtri prælio ſuperiores fuiſſent, de ſperata re, hoſtes, ſuos ab oppugnatione reduxerunt. Tum ſuo more conclamauerunt, uti aliqui ex noſtris ad colloquium prodirent, habere ſeſe, quæ de re cōmuni dicere uellent, quibus controuerſias minui poſſe ſperarent. Mittitur ad eos colloquendi cauſa. C. Carpineius eques Romanus familiaris. Q. Titurij, & Q. Iunius ex Hiſpania quidā, qui iam ante miſſu Cæſaris ad ambiorigē uentitare conſueuerat. Apud quos Ambiorix in hunc modū locutus eſt. Seſe pro Cæſaris in ſe beneficijs plurimum ei confiteri debere, quod eius opera ſtipendio liberatus eſſet, quod Aduaticis finitimis ſuis pendēre conſueſſet, quodq; ei et filius et fratris filius ab Cæſare remiſſi eſſent, quos Aduatici obſidum numero miſſos apud ſe in ſeruitute, & cathenis tenuiſſent, neque id, quod fecerat de oppugnatione caſtrorū, aut iudicio, aut uoluntate ſua feciſſe, ſed coactu ciuitatis, ſuáq; eſſe eiuſmodi imperia, ut non minus haberet in ſe iuris multitudo, quā ipſe in multitudinem. ciuitati porrò hanc fuiſſe belli cauſam, quod repentinæ Gallorum coniurationi reſiſtere non potuerit. Is ſe facile ex humilitate ſua probare poſſe, ꝙ non adeo ſit imperitus rerum, ut ſuis copijs populum Ro. ſe ſuperare poſſe confidat, ſed eſſe Galliæ commune conſilium omnibus hybernis Cæſaris oppugnandis, hunc eſſe dictum diē, ne qua legio alteri legioni ſubſidio uenire poſſet non facile Gallos Gallis negare potuiſſe, præſertim cū de recuperanda communi libertate conſilium initum uideretur, quibus quoniam pro pietate ſatisfecerit, habere ſe nūc rationem officij, pro beneficijs Cæſaris monere,

orare Titurium pro hoſpitio, ut ſuæ, ac militum ſaluti conſulat, magnam manum Germanorum conductam Rhenum tranſiſſe, hanc affore biduo, ipſorum eſſe conſiliū, uelint ne prius, quā finitimi ſentiant eductos, ex hybernis milites aut ad Ciceronem, aut ad Labienum deducere, quorum alter milia paſſuū circiter quinquaginta, alter paulò amplius ab his abſit. Illud ſe polliceri, & iureiurando confirmare, tutum ſe iter per fines ſuos daturum, quod cum faciat & ciuitati ſeſe conſulere, quod hybernis leuetur, & Cæſari pro eis meritis gratiam referre. Hac oratione habita diſcedit Ambiorix. Carpineius, & Iunius, quæ audierant ad legatos deferunt. illi repentina re perturbati, & ſi ab hoſte ea dicebantur, nō tamen negligenda exiſtimabāt. Maximeq; hac re permouebantur, quod ciuitatem ignobilem, atq; humilem eburonum ſua ſponte populo Ro. bellum facere auſam, uix erat credendum. Itaq; ad concilium rem deferunt, magnaq; iter eos ex his tot cauſis cōtrouerſia orta eſt. L. Auruncuelius, complureſq; tribuni militū, & primorum ordinum centuriones nihil temere agendum, neq; ex hybernis iniuſſu Cæſaris diſcedendū exiſtimabant, quātasuis magnas copias etiā Germanorū ſuſtineri poſſe munitis hybernis docebant, rem eſſe teſtimonio, ꝙ primum hoſtium impetum multis ultro uulneribus illatis fortiſſime ſuſtinuerint, re frumentaria non premi. Interea & ex proximis hybernis, et à Cæſare cōuentura ſubſidia, poſtremo quid eſſet leuius, aut turpius, ꝙ̄ authore hoſte de ſummis rebus capere conſilium? Contra ea Titurius ſerò facturos clamitabat, cū maiores manus hoſtium adiunctis Germanis conueniſ-

ſent, aut cum aliquid calamitatis in proximis hybernis eſſet acceptum, breuem conſulendi eſſe occaſionem. Cæſarem arbitrari profectum in Italiam, nec aliter carnutes interficiendi Taſgetij conſilium fuiſſe capturos, neq; eburones, ſi ille adeſſet, tanta cum contẽptione noſtri ad caſtra uenturos eſſe, nõ hoſtem authorem, ſed rem ſpectare, ſubeſſe Rhenum, magno eſſe Germanis dolori Ariouiſti mortẽ, et ſuperiores noſtras uictorias, ardere Galliam tot contumelijs acceptis, ſub populi Ro. Imperiũ redactam, ſuperiore gloria rei militaris extincta. poſtremo quis hoc ſibi perſuaderet ſine certa re Ambiorigem ad eiuſmodi conſilium deſcendiſſe? Suam ſententiam in utranq; partem eſſe tutam, ſi nil ſit durius, nullo cum periculo ad proximam legionẽ peruenturos, Si Gallia omnis cum Germanis conſentiat, unã eſſe in celeritate poſitam ſalutem. Cottæ quidem, atque eorum, qui diſſentirent conſilium, quem haberet exitum? in quo ſi non præſens periculum, at certe longa obſidione fames eſſet pertimeſcenda. Hac in utranque partem habita diſputatione, cum à Cotta, primisq; ordinibus acriter reſiſteretur, uincite inquit, ſi ita uultis, Sabinus, & id clariore uoce, ut magna pars militum exaudiret. Neque his ſum, inquit, qui grauiſſime ex uobis mortis periculo terrear. Hi ſapient, et ſi grauius quid acciderit, abs te rationem repoſcẽt. qui ſi per te liceat perendino die cum proximis hybernis coniuncti communem cum reliquis belli caſum ſuſtineant, ne reiecti & relegati longe ab cæteris, aut ferro, aut fame intereant. Conſurgitur ex concilio, cõprehendunt utrũque & orant ne ſua diſſenſione, & pertinacia rem in

ſummum periculum deducant, facilè eſſe rem ſeu maneant, ſeu proficiſcantur, ſi modo unum omnes ſentiãt, ac probent. Contra in diſſenſione nullam ſe ſalutem perſpicere. Res diſputatione ad mediam noctem perducitur, tandem dat Cotta permotus manus, ſuperat ſententia Sabini, pronuntiatur prima luce ituros, conſumitur uigilijs reliqua pars noctis cum ſua quiſq; miles circunſpiceret, quid ſecum portare poſſet, quid ex inſtrumento hybernorum relinquere cogeretur. Omnia excogitantur, quare nec ſine periculo maneatur, & langore militum, et uigilijs periculum augeatur. Prima luce ſic ex caſtris proficiſcuntur, ut quibus eſſet perſuaſum, nõ ab hoſte, ſed ab homine amiciſſimo Ambiorige conſilium datum, longiſſimo agmine, magniſq; impedimẽtis. At hoſtes poſteaq̃ ex nocturno fremitu, uigilijſq; de profectione eorum ſenſerunt, collocatis inſidijs, bipartito in ſyluis opportuno, atque occulto loco à millibus paſſuum circiter duobus Romanorum aduentum expectabant. Et cum ſe maior pars agminis in magnam conuallem demiſiſſet ex utraq; parte eius uallis ſubito ſeſe oſtenderunt, nouiſſimoſq; premere, & primos prohibere aſcenſu, atque iniquiſſimo noſtris loco prælium cõmittere cœperunt. Tum demum Titurius, uti qui nihil ante prouidiſſet trepidare, et concurſare, cohorteſq; diſponere, hæc tamen ipſa timide, atque ut eum omnia deficere uiderentur, quod plerunq; his accidere cõſueuit, qui in ipſo negocio conſiliũ capere coguntur. At Cotta qui cogitaſſet hæc poſſe in itinere accidere, atq; ob eam cauſam profectionis author nõ fuiſſet, nulla in re communi ſaluti deerat, et in appellandis, cohortandiſq;

cohortandiſq; militibus Imperatoris, et in pugna mili tis officia præſtabat. Cumq; propter longitudinē agminis minus facile per ſe omnia obire, & quid quoquo loco faciendum eſſet prouidere poſſent, iuſſerunt pronuntiari, ut impedimenta relinquerent, atq; in orbem conſiſterent, quod conſilium, et ſi in eiuſmodi caſu reprehendendum non eſt, tamen incommode accidit, nam & noſtris militibus ſpem minuit, & hoſtes ad pugnandum alacriores effecit, qđ non ſine ſummo timore, et deſperatione id factum uidebatur. Præterea accidit, quod fieri neceſſe erat, ut uulgo milites ab ſignis diſcederent, quæq; quiſq; eorū chariſſima haberet ab īpedimentis petere, atq; arripere properaret, et clamore, ac fletu omnia complerentur. At barbaris conſiliū non defuit, nam duces eorum tota acie pronuntiare iuſſerunt, nequis ab loco diſcederet. Illorum eſſe prædam, atque illis reſeruari, quæcunq; Romani reliquiſſent, proinde omnia in uictoria poſita exiſtimarent. Erant et uirtute, & numero pugnandi pares noſtri, tametſi à duce, et à fortuna deſerebantur, tamen omnem ſpem ſalutis in uirtute ponebant, & quoties quæq; cohors procurrerat, ab ea parte magnus hoſtium numerus cadebat, quare animaduerſa Ambiorix pronuntiari iubet, ut procul tela conijciant, neu propius accedant, & quam in partem Romani impetum fecerint, cedant. Leuitate armorum, et quotidiana exercitatione nihil his noceri poſſe, rurſus ſe ad ſigna recipientes, inſequantur. Quo præcepto ab his diligentiſſime obſeruato, cum quæpiā cohors ex orbe exceſſerat, atque impetum fecerat, hoſtes uelociſſime refugiebant. Interim ea parte nudari

neceſſe erat, et ab latere aperto tela recipi. Rurſus cum in eum locum unde erant egreſſi reuerti cœperant, et ab ijs qui ceſſerant, & ab ijs, qui proximi ſteterant, circumueniebantur. Sin autem locum tenere uellent, neq; uirtuti locus relinquebatur, neque à tanta multitudine cõiecta tela à cõfertis uitari poterant. Tamẽ tàm multis incõmodis cõflictati, multis uulneribus acceptis reſiſtebant, & magna parte diei conſumpta, cum à prima luce ad horã octauam pugnaretur, nihil, quod ipſis eſſet indignum, committebant. Tum. T. Baluentio, qui ſuperiore anno primumpilum duxerat, uiro forti, & magnæ authoritatis, utrunq; femur tragula traijcitur. Q. Lucanius eiuſdem ordinis fortiſſime pugnans dũ circumuento filio ſubuenit, interficitur. L. Cotta legatus omnes cohortes, ordinésque adhortans, in aduerſum os funda uulneratur. His rebus permotus. Q. Titurius cum procul Ambiorigem ſuos cohortantẽ conſpexiſſet, interpretem ſuum Cn. Pompeium ad eum mittit, rogatum, ut ſibi, militibuśq; parcat. Ille appellatus reſpondit, ſi uelit ſecum colloqui, licere ſperare à multitudine impetrari poſſe, quod ad militum ſalutem pertineat, ipſi uero nihil nocitum iri. inque eam rem ſe, ſuamq; fidem interponere. Ille cum Cotta ſaucio communicat, ſi uideatur pugna ut excedant, & cũ Ambiorige unà colloquantur. ſperare ſe ab eo ſuam, ac militum ſalutem impetrari poſſe. Cotta ſe ad armatum hoſtem iturum negat, atq; in eo perſeuerat. Sabinus, quos in præſentia tribunos militum circum ſe habebat, & primorum ordinum centuriones, ſe ſequi iubet, & cũ propius Ambiorigem acceſſiſſet, iuſſus arma abijcere imperata facit, ſuiśq;

cit, ſuiſq́;, ut idem faciant, imperat. Interim dum de conditionibus inter ſe agunt, longiorq́; conſultò ab Ambiorige inſtituitur ſermo, paulatim circumuentus interficitur. Tum uero ſuo more uictoriam conclamant, atq; ululatum tollunt, impetuq́; in noſtros facto, ordines perturbant. ibi. L. Cotta pugnans interficitur cum maxima parte militum. reliqui ſe in caſtra recipiunt, unde erant egreſſi. ex quibus. L. Petroſidius aquilifer, cum magna multitudine hoſtium premeretur, aquilam intra uallum proiecit. ipſe pro caſtris fortiſſime pugnans occiditur. alij ægre ad noctem oppugnationem ſuſtinent, noctu ad unum omnes, deſperata ſalute, ſeipſi interficiunt. pauci ex prælio elapſi incertis itineribus per ſyluas ad. T. Labienum legatum in hyberna perueniunt, atque eum de rebus geſtis certiorem faciunt. Hac uictoria ſublatus Ambiorix, ſtatim cum equitatu in Aduaticos, qui erant eius regno finitimi, proficiſcitur, neq; diem, neq; noctem intermittit, peditatumq́; ſe ſubſequi iubet. Re demonſtrata, Aduaticiſq́; concitatis, poſtero die in Neruios peruẽnit, hortaturq́;, ne ſui in perpetuum liberandi, atque ulciſcendi Romanos pro his, quas acceperint, iniurijs occaſionem dimittant. Interfectos eſſe legatos duos, magnamq́; partem exercitus interiſſe demonſtrat, nihil eſſe negocij ſubito oppreſſam legionem, quæ cum Cicerone hyemet, interfici, ſe ad eã rem profitetur adiutorem. Facile hac oratione Neruijs perſuadet. Itaq; cõfeſtim dimiſſis nuntijs ad Ceutrones, Grudios, Leuacos, Pleumoſios, Gordunnos, qui oẽs ſub eorum Imperio ſunt, quã maximas manus poſſunt, cogunt, et de improuiſo ad Ciceronis hyberna aduolant,

non dum ad eũ fama de Titurij morte plata. Huic quo que accidit, quod fuit neceſſe, ut nonnulli milites, qui lignationis, munitionisq́; cauſa in ſyluas diſceſſiſſent, repentino equitum aduentu interciperentur. His circumuentis magna manu eburones, Aduatici, neruij, atq; horum omnium ſocij, et clientes legionem oppugnare incipiunt. noſtri celeriter ad arma concurrunt, uallum conſcendunt, ægre is dies ſuſtentatur, quod omnẽ ſpem hoſtes in celeritate ponebant, atq; hanc adepti uictoriam in perpetuum ſe fore uictores confidebant. Mittuntur ad Cæſarem confeſtim à Cicerone literæ, magnis propoſitis præmijs, ſi pertuliſſent, obſeſſis omnib. uijs miſſi intercipiuntur. Noctu ex ea materia, quam munitionis cauſa comportauerant, turres CXX. excitantur incredibili celeritate, quæ deeſſe operi uidebantur, perficiuntur. Hoſtes poſtero die multo maioribus copijs coactis, caſtra oppugnãt, foſſam complẽt. à noſtris eãdem ratione, qua pridie, reſiſtitur. Hoc idem deinceps reliquis fit diebus. nulla pars nocturni temporis ad laborem intermittitur, non ægris, nõ uulneratis facultas quietis datur. Quæcunq; ad proximi diei oppugnationem opus ſunt, noctu cõparantur. multæ præuſtæ ſudes, magnus muralium pilorum numerus inſtituitur, turres contabulantur, pinnæ, loricæ que ex cratibus attexuntur. ipſe Cicero, cum tenuiſſima ualetudine eſſet, ne nocturnum quidem ſibi tempus ad quietem relinquebat, ut ultro militum concurſu, ac uocibus ſibi parcere cogeretur. Tũc Duces, Principesq́; neruiorum, qui aliquem ſermonis aditum, cauſamq́; amicitiæ cum Cicerone habebant, colloqui ſeſe uelle dicunt. Facta po-

teſtate

teſtate, eadẽ, quæ Ambiorix cum Titurio egerat, commemorant, omnem eſſe in armis Galliam, Germanos Rhenum tranſiſſe, Cæſaris, reliquorum'q; hyberna oppugnari. Addunt etiam de Sabini morte, Ambiorigem oſtentant, fidei faciundæ cauſa, errare eos dicunt, ſi quicquam ab his præſidij ſperent, qui ſuis rebus diffidant, ſeſe tamen ſcire hoc eſſe in Ciceronẽ, populum'q; Romanum animo, ut nihil niſi hyberna recuſent, atq; hanc inueteraſcere conſuetudinem nolint, licere illis incolumibus per ſe ex hybernis diſcedere, et in quaſcũq; parteis uelint ſine metu proficiſci. Cicero ad hæc unũ modo reſpondit, non eſſe conſuetudinem populi Ro. ullam accipere ab hoſte armato conditionem, ſi ab armis diſcedere uelint, ſe adiutore utantur, legatos'q; ad Cæſarem mittant. ſperare ſe pro eius iuſtitia, quæ petierint impetraturos. Ab hac ſpe repulſi neruij, uallo pedum XI. & foſſa pedum. XV. hyberna cingunt. hæc ex ſuperiorum annorum conſuetudine à noſtris cognouerant, et quoſdam de exercitu nacti captiuos, ab his docebãtur. Sed nulla ferramentorũ copia, quæ eſſet ad hũc uſum idonea, gladijs ceſpites circuncidere manibus, ſagulis'q; terram exhaurire cogebantur. Qua quidem ex re hominum multitudo cognoſci potuit. nam minus horis tribus decem millium paſſuum in circuitu munitionem perfecerunt, reliquis'q; diebus turres ad altitudinem, ualli falces, teſtudines'q;, quas ijdem captiui docuerant parare, ac facere cœperunt. Septimo oppugnationis die, maximo coorto uento, feruẽtes fuſili ex argilla glandes, fundis, & feruefacta iacula in caſas, quæ more Gallico ſtramentis erant tectæ, iacere cœperunt.

Hæ celeriter ignem comprehenderunt, et uenti magnitudine in omnem caſtrorum locum diſtulerunt. Hoſtes maximo clamore inſecuti quaſi parta iam, atq; explorata uictoria, turres, teſtudinesq; agere, et ſcalis uallum aſcendere cœperunt. At tanta militum uirtus, atq; ea præſentia animi fuit, ut cum undique flamma torrerẽtur, maximaq; telorum multitudine premerẽtur, ſuaq; omnia impedimenta, atq; omnes fortunas conflagrare intelligerent, non modo demigrandi cauſa de uallo decederet nemo, ſed penè ne reſpiceret quidem quiſquã, ac tũ omnes acerrime, fortiſſimeq; pugnarẽt. Hic dies noſtris longe grauiſſimus fuit, ſed tamen hunc habuit euentum, ut eo die maximus numerus hoſtium uulneraretur, atque interficeretur, ut ſe ſub ipſo uallo conſtipauerant, receſſumq; primis ultimi non dabant. Paulum quidem intermiſſa flamma, & quodam loco turri adacta, & contingente uallum tertiæ cohortis centuriones, ex eo, quo ſtabant loco, receſſerunt, ſuosq; omnes remouerunt, nutu, uocibusq; hoſtes ſi introire uellent, uocare cœperunt, quorum progredi auſus eſt nemo, tũ ex omni parte lapidibus coniectis deturbati, turrisq; ſuccenſa eſt. erant in ea legione fortiſſimi uiri centuriones, qui iam primis ordinibus appropinquarẽt. T. Pulfio. & L. Varenus. Ii perpetuas controuerſias inter ſe habebant, uter alteri anteferretur, omnibusq; annis de loco ſummis ſimultatibus contendebant. Ex iis Pulfio, cum acerrime ad munitiones pugnaretur, quid dubitas inquit Varene? aut quem locum probandæ uirtutis tuæ expectas? Hic dies, hic dies de noſtris controuerſiis iudicabit. Hæc dum dixiſſet, procedit extra munitiones,

*et quæ pars hoſtium confertiſſima uiſa eſt, in eam erũ-
pit, ne Varenus quidem tum uallo ſeſe continet, ſed o-
mnium ueritus exiſtimationem, ſubſequitur mediocri
ſpatio relicto. Pulſio pilum in hoſtes mittit, atque unũ
ex multitudine procurrentem traijcit, quo percuſſo, &
exanimato, hunc ſcutis protegunt hoſtes, & in illum
uniuerſi tela coniiciunt, neq; dant regrediendi faculta-
tem. Transfigitur ſcutum Pulſioni, & uerutum in bal-
teo defigitur. Auertit hic caſus uaginã, et gladium edu
cere conantis dextram moratur manum, impeditumq́;
hoſtes circunſiſtunt. Succurrit inimicus illi Varenus et
laboranti ſubuẽnit, ad hunc ſe confeſtim à Pulſione o-
mnis multitudo conuertit. Illum ueruto transfixum ar
bitrãtur. Varenus gladio cominus rem gerit, atq; uno
interfecto, reliquos paulum propellit, dum cupidius in
ſtat in locum inferiorem deiectus cõcidit. Huic rurſus
circumuento fert ſubſidium Pulſio, atque ambo incolu
mes compluribus interfectis ſumma cum laude ſeſe in-
tra munitiones recipiunt. Sic fortuna in contentione, &
certamine utrunque uerſauit, ut alter alteri inimicus
auxilio, ſalutiq; eſſet, neque diiudicari poſſet, uter utri
uirtute anteferendus uideretur. Quanto erat in dies
grauior, atque aſperior oppugnatio, & maxime, quod
magna parte militum confecta uulneribus, res ad pau
citatem defenſorum peruenerat, tanto crebriores lite-
ræ, nuntijq; ad Cæſarem mittebantur, quorum pars
deprehenſa in conſpectu noſtrorum militum cum cru
ciatu necabatur. Erat unus intus Neruius nomine Ver
tico, loco natus honeſto, q̃ à prima obſidione ad Cicero-
nem profugerat, ſuámque ei fidem præſtiterat, hic*

ſeruo ſpe libertatis magnis perſuadet præmijs, ut literas ad Cæſarem deferat. Has ille in iaculo illigatas effert, & Gallus inter Gallos ſine ulla ſuſpitione uerſatus, ad Cæſarem peruenit. ab eo de periculo Ciceronis, legionis'q; cognoſcit. Cæſar acceptis literis circiter hora XI. diei, ſtatim nuntium in Bellouacos ad M. Craſſum quæſtorem mittit, cuius hyberna aberant ab eo millia paſſuum XXV. iubet media nocte legionem proficiſci, celeriter'q; ad ſe uenire, exijt cum nũtio Craſſus, alterum ad C. Fabium legatum mittit, ut in Atrebatium fines legionẽ adducat, qua ſibi iter faciendum ſciebat. Scribit Labieno, ſi Reip. commodo facere poſſet, cum legione ad fines neruiorum ueniat, reliquam partem exercitus, quod paulò aberat longius, non putat expectandam, equites circiter quadringẽtos ex proximis hybernis cogit. Hora circiter tertia ab antecurſoribus de Craſſi aduẽtu certior eſt factus. Eo die millia paſſuũ. XX. progreditur. Craſſum Samarobrinæ præficit, legionem'q; ei attribuit. quod ibi impedimenta exercitus, obſides ciuitatum, literas publicas, frumentum'q; omne, quod eò tolerandæ hyemis cauſa deuexerat, relinquebat. Fabius ut imperatum erat, non ita multum moratus in itinere cum legione occurrit. Labienus interitu Sabini, et cæde cohortium cognita, cum omnes ad eum Treuerorũ copiæ ueniſſent, ueritus ſi ex hybernis fugæ ſimilem profectionẽ feciſſet, ut hoſtium impetũ ſuſtinere nõ poſſet, præſertim quos recẽti uictoria efferri ſciret, literas Cæſari remittit, quãto cũ periculo legionẽ ex hybernis educturus eſſet, rẽ geſtam in eburonibus ꝑſcribit, docet omnes peditatus, equitatus'q;

copias

copias Treuerorũ tria millia paſſuum longe ab ſuis ca ſtris conſediſſe. Cæſar conſilio eius probato, & ſi opi= nione trium legionum deiectus, ad duas redierat, tamen unum communis ſalutis auxilium in celeritate po nebat, uenit magnis itineribus in Neruiorum fines, ibi ex captiuis cognoſcit, quæ apud Ciceronem gerantur, quantóq; in periculo res ſit. tum cuidam ex equitibus Gallis magnis præmijs perſuadet, uti ad Ciceronẽ epi ſtolam deferat. Hanc græcis conſcriptam literis mittit, ne intercepta epiſtola, noſtra ab hoſtibus conſilia co- gnoſcantur, ſi adire nõ poſſit, monet, ut tragulam cum epiſtola ad amentum deligata, intra munitiones caſtro rum abijciat. In literis ſcribit ſe cum legionibus profe= ctum celeriter affore, hortatur, ut priſtinam uirtutẽ re- tineat. Gallus periculum ueritus, ut erat præceptum, tragulam mittit. hæc caſu ad turrim adhæſit, neq; ab noſtris biduo animaduerſa. Tertio die à quodam mili te conſpicitur. dempta ad Ciceronem defertur, ille perle ctam in cõuentu militum recitat, maximáque omnes lætitia afficit. Tum fumi incendiorum procul uidebã tur, quæ res omnem dubitationem aduentus legionum expulit. Galli re cognita per exploratores, obſidionem relinquunt. ad Cæſarem omnibus copijs contẽdũt. Eæ erant armatorum circiter millia. LX. Cicero data fa- cultate, Gallum ab eodem Verticone, quem ſupra de- monſtrauimus, repetit, qui literas ad Cæſarẽ deferat, hunc admonet, iter caute, diligentérq; faciat, perſcribit in literis hoſtes ab ſe diſceſſiſſe, omnémq; ad eum mul- titudinem conuertiſſe, quibus literis circiter media no- cte Cæſar allatis ſuos facit certiores, eóſq; ad dimican-

dum animo confirmat. Poſtero die luce prima mouet caſtra, & circiter millia paſſuum quatuor progreſſus trans uallem magnam, et riuum hoſtium multitudinẽ conſpicatur. Erat magni periculi res, cum tantis copijs iniquo loco dimicare. Tamen quoniam liberatum obſidione Ciceronem ſciebat, æquo animo remittẽdum de celeritate exiſtimabat, conſedit, & quàm æquiſſimo loco poteſt, caſtra communit, atq; hæc, & ſi erant exigua, per ſe uix hominum millium ſeptem, præſertim nullis cum impedimentis, tamen anguſtijs uiarum quã maxime poteſt contrahit, eo conſilio, ut in ſummam cõtemptionem hoſtibus ueniat. interim ſpeculatoribus in omnes partes dimiſſis explorat, quo commodiſſime itinere uallem tranſire poſſet. Eo die paruulis equeſtribus prælijs ad aquam factis utriq; ſeſe ſuo loco continent. Galli ꝙ ampliores copias, quæ non dum conuenerant, expectabant, Cæſar ſi forte timoris ſimulatione hoſtes in ſuum locũ elicere poſſet, citra uallem, ut pro caſtris prælio contenderet, Si id efficere non poſſet, ut exploratis itineribus, minore cum periculo uallem, riuum'q; tranſiret. Prima luce hoſtium equitatus ad caſtra accedit, prælium'q; cum noſtris equitibus committit. Cæſar conſultò equites cedere, ſe'q; in caſtra recipere iubet, ſimul ex omnibus partibus caſtra altiore uallo muniri, portas'q; obſtrui, atq; in his adminiſtrandis rebus quammaxime concurſari, & cum ſimulatione agi timoris iubet. Quibus omnibus rebus hoſtes inuitati, copias traducunt, aciem'q; iniquo loco conſtituunt. noſtris uero etiam de uallo deductis propius accedunt, et tela intra munitionem ex omnibus partibus conijciũt,

præconibusq́; circummiſſis, pronuntiari iubent, ſeu qs Gallus, ſeu Romanus uelit ante horã tertiã ad ſe transire, ſine periculo licere, poſt id tempus non fore poteſtatem, ac ſic noſtros contempſerunt, ut obſtructis in ſpeciẽ portis ſingulis ordinibus ceſpitum, quod ea non poſſe introrumpere uidebantur, alij uallum manu ſcindere, alij foſſas complere inciperent. Tunc Cæſar omnibus portis eruptione facta, eqtatuq́; emiſſo, celeriter hosteis dat in fugam ſic, ut omnino pugnandi cauſa reſiſteret nemo, magnumq́; ex his numerũ occĩdit, atq; omneis armis exuit. Longius proſequi ueritus, ꝙ ſyluæ, paludesq́; intercedebant, neque etiam paruulo detrimento illorũ locum relinqui uidebat, omnibus ſuis incolumibus copijs. Eodẽ die ad Ciceronem peruenit. Inſtitutas turres, teſtudines, munitionesq́; hoſtium admiratur, legione producta, cognoſcit non decimum quenq; eſſe relictum militem ſine uulnere. ex his omnibus iudicat rebus quanto cum periculo, et quanta cum uirtute ſint res adminiſtratæ. Ciceronem pro eius merito, legionemq́; collaudat, cẽturiones ſigillatim, tribunosq́; militum appellat, quorum egregiã fuiſſe uirtutem teſtimonio Ciceronis cognouerat. de caſu Sabini, & Cottæ certius ex captiuis cognoſcit. Poſtero die contione habita rem geſtam proponit, milites conſolatur, & confirmat, quod detrimentum culpa, & temeritate legati ſit acceptum, hoc æquiore animo ferendum docet, quod beneficio deorum immortalium, & uirtute eorum expiato incommodo, neq; hoſtibus diutina lætitia, neq; ipſis longior dolor relinquatur. Interim ad Labienum per Rhemos incredibili celeritate de uictoria Cæſaris fama perfer=

tur, ut cum ab hybernis Ciceronis millia paſſuum quinquaginta abeſſet, eóq; poſt horam nonam diei Cæſar perueniſſet, ante mediam noctem ad portas caſtrorum clamor oriretur, quo clamore ſignificatio uictoriæ, gratulatióq; ab Rhemis Labieno fieret. Hac fama ad Treueros perlata Induciomarus, qui poſtero die caſtra Labieni oppugnare decreuerat, noctu pró fugit, copiaśq; omneis in Treueros reducit. Cæſar Fabiū cum legione in ſua remittit hyberna, ipſe cum tribus legionibus circum Samarobrinā trinis hybernis hyemare conſtituit, & quod tanti motus Galliæ extiterant, totam hyemē ipſe ad exercitum manere decreuit. Nam illo incommodo de Sabini morte perlato, omnes ferè Galliæ ciuitates de bello conſultabāt. nūtios, legationeśq; in omneis partes dimittebant, & quid reliqui conſilij caperent, atq; unde initiū belli fieret, explorabant, nocturnáq; in locis deſertis concilia habebant, neq; ullum ferè totius hyemis tempus interceſſit ſine ſolicitudine Cæſaris, quin aliquem de concilijs, & motu gallorum nuntium acciperet. In his ab L. Roſcio legato quem legioni tertiædecimæ præfecerat, certior eſt factus, magnas Gallorum copias earum ciuitatum, quæ Armoricæ appellātur, oppugnandi ſui cauſa conueniſſe, neque lōgius millia paſſuum octo ab hybernis ſuis abfuiſſe, ſed nuntio allato de uictoria Cæſaris, diſceſſiſſe, adeo, ut fugæ ſimilis diſceſſus uideretur. At Cæſar principibus cuiuſq; ciuitatis ad ſe uocatis, aliâs territando cum ſe ſcire, quæ fierent, denuntiaret, aliâs cohortādo magnam partem Galliæ in officio tenuit, tamen Senones (quæ eſt ciuitas in primis firma, & magnæ inter Gallos authoritatis,)

Cauarinum, quem Cæſar apud eos regem cóſtituerat, cuius frater Moritaſgus aduentu in Galliam Cæſaris, cuiusq; maiores regnum obtinuerant, interficere publico cóſilio conati, cum ille præſenſiſſet, ac profugiſſet, uſq; ad fines inſecuti, regno, domo'q; expulerunt. & miſſis ad Cæſarem ſatisfaciundi cauſa legatis, cum is omnem ad ſe Senatum uenire iuſſiſſet, dicto audientes non fuerunt. Tantum apud homines barbaros ualuit eſſe repertos aliquos principes belli inferendi, tantam'q; omnium uoluntatis commutationem attulit, ut præter Heduos, et Rhemos, quos præcipuo ſemper honore Cæſar habuit, alteros pro uetere, ac perpetua erga populũ Romanum fide, alteros pro recentibus belli Gallici officijs, nulla ferè fuerit ciuitas non ſuſpecta nobis. Id'q; adeo haud ſcio mirãdum ne ſit, cum compluribus alijs de cauſis, tum maxime, quod qui uirtute belli omnibus gentibus præferebantur, tantum ſe eius opinionis deperdidiſſe, ut populi Romani imperia perferrent grauiſſime dolebant. Treueri uero, atq; Induciomarus totius hyemis nullum tempus intermiſerunt, quin trans Rhenum legatos mitterẽt, ciuitates ſolicitarẽt, pecunias pollicerẽtur, magna parte exercitus noſtri interfecta, multo minorem ſupereſſe dicerent partem, neq; tamen ulli ciuitati germanorũ perſuaderi potuit, ut Rhenum tranſiret, cum ſe bis expertos dicerent, Arioviſti bello, & tenchtherorum tranſitu, nõ eſſe fortunam amplius tentaturos. Hac ſpe lapſus Induciomarus nihilominus copias cogere, exercere, à finitimis equos parare, exules, damnatos'q; tota Gallia magnis præmijs ad ſe allicere cœpit, ac tantam ſibi iam his rebus in Gallia authori-

tatem comparauerat, ut undiq; ad eum legationes concurrerent, gratiam'q;, atq; amicitiam publicæ, priuatim'q; peterent. Vbi intellexit ultro ad ſe ueniri, altera ex parte Senones, Carnutes'q;, conſciētia facinoris inſtigari, altera Neruios, Aduaticos'q;, bellum Romanis parare. neq; ſibi uoluntariorum copias defore, ſi ex finibus ſuis progredi cœpiſſet, armatum cōcilium indicit. Hoc more Gallorum eſt initium belli, quo lege communi omnes puberes armati cōuenire coguntur, et q ex his nouiſſimus uenit, in conſpectu multitudinis, omnibus cruciatibus affectus necatur. In eo concilio Cingetorigem alterius principem factionis generum ſuum, quem ſupra demonſtrauimus, Cæſaris ſecutum fidem, ab eo non diſceſſiſſe, hoſtem iudicandum curat, bona'q; eius publicat. His rebus confectis, in concilio pronuntiat accerſitum ſe à Senonibus, & Carnutibus, alijs'q; compluribus Galliæ ciuitatibus. Huc iter facturum per fines Rhemorum, eorum'q; agros populaturum, ac prius, quam id faciat, caſtra Labieni oppugnaturū, quæ'q; fieri uelit, præcipit. Labienus cum & loci natura, & manu munitiſſimis caſtris ſeſe contineret, de ſuo, ac legionis periculo nihil timebat. Sed ne quam occaſionem rei bene gerēdæ dimitteret, cogitabat. Itaq; à Cingetorige, atq; eius propinquis oratione Induciomari cognita, quam in concilio habuerat, nuntios mittit ad finitimas ciuitates, equites'q; undiq; conuocat. Iis certam diem conueniendi dicit. Interim propè quotidie cum omni equitatu Induciomarus ſub caſtris eius uagabatur, aliâs ut ſitum caſtrorum cognoſceret, aliâs colloquendi, aut territandi cauſa, equites plerūq; omnes tela intra uallum

conijciebant. Labienus ſuos intra munitiones continebat, timoriſq; opinionem quibuſcunq; poterat rebus augebat. Cum maiore indies cõtemptione Induciomarus ad caſtra accederet, nocte una intromiſſis equitibus omnium finitimarum ciuitatum, quos accerſendos curauerat, tanta diligentia omnes ſuos cuſtodijs intra caſtra continuit, ut nulla ratione ea res enuntiari, aut ad Treueros perferri poſſet. Interim ex cõſuetudine quotidiana Induciomarus ad caſtra accedit, atq; ibi magnã partem diei conſumit, equites tela conijciunt, & magna contumelia uerborum noſtros ad pugnam euocant, nullo à noſtris dato reſponſo, ubi uiſum eſt ſub ueſperum diſperſi, ac diſſipati diſcedunt, Subito Labienus duabus portis omnem equitatum emittit, præcipit, atq; interdicit perterritis hoſtibus, atq; in fugam coniectis (quod fore, ſicut accidit, uidebat) omnes unum peterent Induciomarum, neu quis quenq; prius uulneret, q̃ illum interfectum uiderit, quod mora reliquorum illum ſpatium nactum effugere nolebat, magna proponit, ijs qui occiderint præmia, ſummittit cohortes equitibus ſubſidio. Comprobat hominis conſilium fortuna, & cum unum omnes peterent, in ipſo fluminis uado deprehenſus Induciomarus interficitur, caput'q; eius refertur in caſtra. redeuntes equites, quos poſſunt conſectantur, atq; occidunt. Hac re cognita omnes Eburonum, & Neruiorũ, quæ conuenerãt copiæ, diſcedunt, pauloq; habuit poſt id factum Cæſar quietiorem Galliam.

C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM DE BELLO GALLICO LIBER SEXTVS.

m VLTIS DE Cauſis Cæſar maiorē Galliæ motum expectans per M. Syllanum. C. Antiſtium reginū T. Sextium legatos delectum habere inſtituit. Simul ab Cn. Pompeio proconſule petit, quoniam ipſe ad urbem cum imperio reipub. cauſa maneret, quos ex ciſalpina Gallia conſulis ſacramento rogauiſſet ad ſigna conuenire, & ad ſe proficiſci iuberet, magni intereſſe etiam in reliquum tempus, ad opinionem Galliæ exiſtimans, tantas uideri Italiæ facultates, ut ſiquid eſſet in bello detrimenti acceptum, non modo id breui tempore ſarciri, ſed etiam maioribus adaugeri copijs poſſet, quod cum Pompeius, & reipub. & amicitiæ tribuiſſet, celeriter confecto per ſuos delectu tribus ante exactam hyemem, & conſtitutis, & adductis legionibus, duplicatoq; earum cohortium numero, quas cum Q. Titurio amiſerat, & celeritate, et copijs docuit, qd populi Romani diſciplina, atq; opes poſſent. Interfecto Induciomaro, ut docuimus, ad eius propinquos à Treueris imperiū defertur. Illi finitimos, atq; Germanos ſolicitare, & pecuniam polliceri non deſiſtunt, cum ab proximis impetrare non poſſent, ulteriores tentant, Inuentis nonnullis ciuitatibus iureiurando inter ſe cōfirmant, obſidibusq; de pecunia cauent. Ambiorigem ſibi ſocietate, et fœdere adiungunt. Quibus

rebus cognitis

rebus cognitis Cæſar, cum undiq; bellum parari uide
ret, Neruios, Aduaticos, ac Menapios, adiunctis ciſrhe-
nanis omnibus Germanis eſſe in armis. Senones ad im
peratum non uenire, et cum Carnutibus, finitimis'q; ci
uitatibus conſilia communicare, à Treueris Germanos
crebris legationibus ſolicitari, maturius ſibi de Bello co
gitandum putauit. Itaq; non dum hyeme confecta, pro
ximis quatuor legionibus coactis, de improuiſo in fi-
nes Neruiorum contendit, et prius, q̃ illi aut conuenire,
aut profugere poſſent, magno pecoris, atq; hominũ nu
mero capto, atq; ea præda militibus conceſſa, uaſtatis'q;
agris, in deditionem uenire, atq; obſides ſibi dare coe-
git. Eo celeriter confecto negocio rurſus legiones in hy-
berna reduxit. Concilio Galliæ primo uere (ut inſtitue
rat) indicto, cum reliq̃ præter Senones, Carnutes, Tre-
ueros'q; ueniſſent, initium belli, ac defectionis hoc eſſe
arbitratus, ut omnia poſtponere uideretur, cõcilium in
Lutetiam Pariſiorum transfert. (Confines erant hi Se
nonibus, ciuitatem'q; patrum memoria coniunxerant,
ſed ab hoc conſilio abfuiſſe exiſtimabãtur.) Hac re pro
ſuggeſtu pronuntiata, eodem die cum legionibus in Se
nones proficiſcitur, magnis'q; itineribus eò ꝑuenit. Co=
gnito eius aduentu Acco, qui princeps eius conſilij fue=
rat, iubet in oppida multitudinem conuenire, Conanti-
bus, prius q̃ id effici poſſet, adeſſe Romanos nuntiatur,
neceſſario ſententia deſiſtunt, legatos'q; deprecandi cau
ſa ad Cæſarem mittunt, Adeunt per Heduos, quorum
antiquitus erat in fide ciuitas, libẽter Cæſar petentibus
Heduis; dat ueniam, excuſationem'q; accipit, quod æſti-
uum tempus inſtantis belli, nõ quæſtionis eſſe arbitra-

batur. Obſidibus imperatis centum hos Heduis cuſtodiendos tradit. eodem Carnutes legatos, obſidesq́; mittunt, uſi deprecatoribus Rhemis, quorum erant in clientela, eãdem ferunt reſponſa. peragit concilium Cæſar, equitesq́; imperat ciuitatibus. Hac parte Galliæ pacata totus & mente, & animo in bellum Treuerorum, & Ambiorigis inſiſtit. Cauarinum cum equitatu Senõnum ſecum proficiſci iubet, nequis aut ex huius iracũdia, aut ex eo, quod meruerat, odio ciuitatis motus exiſtat. His rebus conſtitutis, quod pro explorato habebat Ambiorigem prælio non eſſe concertaturũ, reliqua eius conſilia animo circunſpiciebat. Erant Menapij propinqui Eburonum finibus, perpetuis paludibus, ſyluisq́; muniti, qui uni ex Gallia de pace, ad Cæſarem legatos nunquam miſerant, cum ijs eſſe hoſpitium Ambiorigi ſciebat. item per Treueros ueniſſe Germanos in amicitiam cognouerat. Hæc prius illi detrahenda auxilia exiſtimabat, quàm ipſum bello laceſſendum, ne deſperata ſalute, aut ſe in Menapios abderet, aut cum tranſrhenanis congredi cogeretur. Hoc inito conſilio totius exercitus impedimẽta ad Labienum in Treueros mittit, duasq́; legiones ad eum proficiſci iubet, Ipſe cum legionibus expeditis quinq; in Menapios proficiſcitur. Illi nulla coacta manu loci præſidio freti in ſyluas, paludesq́; confugiunt, ſuaq́; eodem conferunt. Cæſar partitis copijs cum. C. Fabio legato, & M. Craſſo quæſtore, celeriterq́; effectis pontibus, adijt tripartito, ædificia, uicosq́; incendit, magno pecoris, atq; hominum numero potitur. Quibus rebus coacti Menapij legatos ad eum pacis petendæ cauſa mittunt. Ille obſidibus acceptis hoſtium ſe

ſtium ſe habiturum numero confirmat, ſi aut Ambiori gem, aut eius legatos finibus ſuis recepiſſent. Iis confirmatis rebus Comium Atrebatem cum equitatu, cuſtodis loco in Menapijs relinquit. ipſe in Treueros proficiſcitur. Dum hæc à Cæſare geruntur, Treueri magnis coactis peditatus, equitatusq; copijs, Labienum cũ una legione, quæ in eorum finibus hyemauerat, adoriri parabant. Iamq; ab eo non lõgius bidui uia aberant, cũ duas ueniſſe legiones miſſu Cæſaris cognoſcunt, poſitis caſtris à millibus paſſuum. XV. auxilia Germanorũ expectare conſtituunt, Labienus hoſtium cognito conſilio ſperãs temeritate eorum fore aliquam dimicandi facultatem, quinq; cohortium præſidio impedimentis relicto cum uigintiquinq; cohortibus, magnó que equitatu, contra hoſtem proficiſcitur, & mille paſſuum intermiſſo ſpatio caſtra communit. Erat inter Labienum, atque hoſtem difficili tranſitu flumen, ripisq; præruptis. Hoc neque ipſe tranſire habebat in animo, neque hoſteis tranſituros exiſtimabat. augebatur auxiliorũ quotidie ſpes, loquitur in concilio palàm, quoniam Germani appropinquare dicuntur, ſeſe ſuas, exercitusq; fortunas in dubium non deuocaturum, & poſtero die prima luce caſtra moturum. Celeriter hæc ad hoſteis deferuntur, ut ex magno Gallorum equitatus numero nonnullos Gallicas rebus fauere natura cogebat. Labienus noctu tribunis militum, primisque ordinibus conuocatis, quid ſui conſilij ſit, proponit, & quò facilius hoſtibus timoris det ſuſpitionem, maiore ſtrepitu, & tumultu quàm populi Romani fert conſuetudo, caſtra moueri iubet. His rebus fugæ ſimilem profectio-

nem efficit, Hæc quoq; per exploratores ante lucem in tanta propinquitate caſtrorum ad hoſteis deferuntur. Vix agmen nouiſſimum extra munitiones proceſſerat, cum Galli cohortati inter ſe, ne ſperatam prædam ex manibus dimitterent, longum eſſe, perterritis Romanis germanorum auxilium expectare. neque ſuam pati dignitatem, ut tantis copijs tam exiguam manum, præſertim fugientem, atque impeditam adoriri non audeant, flumen tranſire, & iniquo loco prælium cõmittere non dubitant. Quæ fore ſuſpicatus Labienus, ut omnes citra flumen eliceret, eadem uſus ſimulatione itineris, placide progrediebatur, tum præmiſſis paulũ impedimentis, atq; in tumulo quodam collocatis, habetis inquit milites, quam petiſtis facultatem, hoſtem impedito, atq; iniquo loco tenetis. præſtate eandem nobis ducibus uirtutem, quam ſæpenumero imperatori, præſtitiſtis, eum adeſſe, & hæc corãm cernere exiſtimate. Simul ſigna ad hoſtem conuerti, aciemq; dirigi iubet, et paucis turmis præſidio ad impedimenta dimiſſis reliquos equites ad latera diſponit. Celeriter noſtri clamore ſublato pila in hoſteis iaciunt. Illi ubi præter ſpem quos fugere credebant infeſtis ſignis ad ſe ire uiderũt, impetum modo ferre non potuerũt, ac primo concurſu in fugam coniecti proximas ſyluas petiuerũt, quos Labienus equitatu conſectatus, magno numero interfecto, compluribus captis, paucis poſt diebus ciuitatẽ recipit. Nam germani, qui auxilio ueniebant, percepta Treuerorum fuga, ſeſe domum contulerunt. Cum ijs propinqui Induciomari qui defectionis authores fuerãt, comitati eos ex ciuitate exceſſere. Cingetorigi, quem ab initio permanſiſſe

tio permanſiſſe in officio demonſtrauimus, principatus, atque imperium eſt traditum. Cæſar poſt, quã ex menapijs in Treueros uenit, duabus de cauſis Rhenũ trãſire conſtituit. Quarum erat altera, quod auxilia contra ſe Treueris miſerant. Altera ne Ambiorix receptũ ad eos haberet. His conſtitutis rebus paulum ſupra eũ locum, quo antea exercitum traduxerat, facere pontem inſtituit. nota atq; inſtituta ratione, magno militum ſtudio, paucis diebus opus efficitur, firmo in Treueris præſidio ad pontem relicto, nequis ab his ſubito motus orietur, reliquas copias, equitatumq́; traducit. Vbi qui ante obſides dederant, atq; in deditionem uenerãt purgandi ſui cauſa ad eum legatos mittunt, qui doceant, neque ex ſua ciuitate auxilia in Treueros miſſa, neq; ab ſe fidem læſam, petunt, atq; orant, ut ſibi parcat, ne communi odio Germanorum, innocentes pro nocentibus pœnas pẽdant. ſi amplius obſidum uellet, dare pollicentur. Cognita Cæſar cauſa, reperit ab Sueuis auxilia miſſa eſſe. Vbiorum ſatisfactionem accepit, aditus, uiasq́; in Sueuos perquirit. Interim paucis poſt diebus fit ab Vbijs certior, Sueuos omneis in unum locum copias cogere, atque his nationibus, quæ ſub eorum ſunt imperio denuntiare, ut auxilia, peditatus, equitatusq́; mittant. His cognitis rebus, rem frumentariam prouidet, caſtris idoneũ locum deligit. Vbijs imperat, ut pecora deducant, ſuaq́; omnia ex agris in oppida conferant, ſperans barbaros, atq; imperitos homines inopia cibariorum adductos, ad iniquam pugnandi conditionẽ poſſe deduci. Mãdat, ut crebros exploratores in Sueuos mittant, quæq́; apud eos gerantur, cognoſcant. Illi im-

perata faciunt, & paucis diebus intermiſſis referunt Sueuos omnes, poſtea quam certiores nuntij de exercitu Romanorum uenerant, cum omnibus, ſuis ſociorum'q; copijs, quas coegiſſent, penitus ad extremos fines ſeſe recepiſſe. Syluam eſſe ibi infinitæ magnitudinis, quæ appellatur Bacenis, ac longe introrſus pertinere, et pro natiuo muro obiectã, Cheruſcos à Sueuis, Sueuos'q; à Cheruſcis iniurijs, incurſionibus'q; prohibere, ad eius initium ſyluæ Sueuos aduentum Romanorum expectare conſtituiſſe. Quoniã ad hunc locum peruentum eſt nõ alienũ eſſe uidetur de Galliæ, Germaniæ'q; moribus, et quo differant eæ nationes inter ſeſe, proponere. In Gallia non ſolũ in omnibus ciuitatibus, atq; pagis, partibus'q;, ſed penè etiam in ſingulis domibus factiones ſunt, earum'q; factionum ſunt principes, qui ſummam authoritatem eorum iudicio habere exiſtimantur, quorum ad arbitrium, iudicium'q; ſumma omniũ rerum, conſiliorum'q; redeat. Id'que eius rei cauſa antiquitus inſtitutum uidetur, nequis ex plebe contra potentiorem auxilij egeret. Suos enim opprimi quiſq;, et circumueniri non patitur, neq; aliter ſi faciat ullam inter ſuos habet authoritatem. Hæc eadẽ ratio eſt in ſumma totius Galliæ. nãq; omnes ciuitates ĩ duas partes diuiſæ ſunt. Cum Cæſar in Galliam uenit alterius factionis principes erãt Hedui, alterius Sequãni. Ii cum per ſe minus ualerẽt, quod ſumma authoritas antiquitus erat in Heduis, magnæ'q; eorum erant clientelæ, Germanos, atq; Ariouiſtum ſibi adiunxerant, eos'q; ad ſe magnis iacturis, pollicitationibus'q; perduxerant. Prælijs uero compluribus factis ſecundis, atq; omni nobilitate Heduorum

duorum interfecta, tantum potētia anteceſſerāt, ut magnam partem clientium ab Heduis ad ſe traducerent, obſides'q; ab his principum filios acciperent, et publice iurare cogerent, nihil ſe contra Sequanos conſilij inituros, & partem finitimi agri per uim occupatam poſſiderent, Galliæ'q; totius principatum obtinerent. qua neceſſitate adductus Diuitiacus, auxilij petendi cauſa Romam ad Senatū profectus, infecta re redierat. Aduētu Cæſaris facta commutatione rerū, obſidibus Heduis redditis, ueteribus clientelis reſtitutis nouis per Cæſarem comparatis, quod ij, qui ſe ad eorum amicitiam aggregauerant, meliore cōditione, atq; Imperio æquiore ſe uti uidebant. reliquis rebus eorum, gratia, dignitate'q; amplificata Sequani principatum dimiſerant. In eorum locū Rhemi ſucceſſerant, quos, ꝙ adæquare apud Cæſarem gratia intelligebatur, ij, qui propter ueteres inimicitias nullo modo cum Heduis coniungi poterant, ſe Rhemis in clientelā dicabant. Hos illi diligenter tuebantur, ita et nouam, et repente collectam authoritatem tenebant. Eo tum ſtatu res erat, ut longe principes haberētur Hedui, ſecundum locum dignitatis Rhemi obtinerent. In omni Gallia eorum hominum, qui in aliquo ſunt numero, atque honore, genera ſunt duo. nā plebs penè ſeruorū habetur loco, quæ per ſe nihil audet, et nulli adhibetur conſilio. Plerique cum aut ære alieno, aut magnitudine tributorum, aut iniuria potentiorum premuntur, ſeſe in ſeruitutem dicant nobilibus. In hos eadem omnia ſunt iura, quæ Dominis in ſeruos. Sed de his duobus generibus alterū eſt Druidū, alterum equitum. Illi rebus diuinis interſunt. ſacrificia

publica, ac priuata procurant, religiones interpretantur. ad hos magnus adoleſcentium numerus diſciplinæ cauſa concurrit, magnoq́; ij ſunt apud eos honore. Nã ferè de omnibus controuerſijs publicis, priuatisq́; conſtituunt, et ſiquod eſt admiſſum facinus, ſi cædes facta, ſi de hæreditate, de finibus controuerſia eſt, ijdem diſcernunt, præmia, pœnasq́; conſtituunt. Siquis aut priuatus, aut populus eorum decreto non ſtetit, ſacrificijs interdicunt. Hæc pœna apud eos eſt grauiſſima, quibus ita eſt interdictum, ij numero impiorum, ac ſceleratorum habentur, ab ijs omnes decedunt, aditum eorum, ſermonemq́; defugiunt, nequid ex contagione incommodi accipiant, neque ijs petentibus ius redditur, neq; honos ullus communicatur. His autem omnibus Druidibus præeſt unus, qui ſummam inter eos habet authoritatem. Hoc mortuo ſiquis ex reliquis excellit dignitate, ſuccedit, at ſi ſunt plures pares ſuffragio Druidũ adlegitur, nonnunquam etiam de principatu armis contendunt. Ii certo anni tempore in finibus Carnutum, quæ regio totius Galliæ media habetur, conſidunt in loco cõſecrato, huc omnes undiq; qui controuerſias habent, cõueniunt, eorumq; iudicijs, decretisq́; parent. Diſciplina in Britãnia reperta, atque inde in Galliam trãslata eſſe exiſtimatur. Et nunc qui diligentius eam rem cognoſcere uolunt, plerunq; illò diſcendi cauſa proficiſcuntur. Druides à bello abeſſe cõſueuerunt. neq; tributa una cum reliquis pendunt, militiæ uacationẽ, omniumq́; rerũ habent imunitatem, tantis excitati præmijs, & ſua ſponte multi in diſciplinam conueniunt, & à propinquis, parẽtibusq́; mittuntur, magnũ ibi numerũ

uerſuum

uerſuum ediſcere dicuntur. Itaq; nonnulli annos uicenos in diſciplina permanent, neq; fas eſſe exiſtimant ea literis mandare, cũ in reliqs fere rebus publicis, priuatisq́; rationibus græcis literis utantur. Id mihi duabus de cauſis inſtituiſſe uidentur, q neq; in uulgum diſciplinã efferri uelint, neq; eos, qui diſcunt, literis cõfiſos minus memoriæ ſtudere, qđ ferè pleriſq; accidit, ut præſidio literarũ diligentiam in perdiſcendo, ac memoriam remittant. In primis hoc uolunt perſuadere, non interire animas, ſed ab alijs poſt mortem tranſire ad alios, atq; hoc maxime ad uirtutẽ excitari putant, metu mortis neglecto. multa præterea de ſyderibus, atq; eorum motu, de mundi, ac terrarum magnitudine, de rerum natura, de Deorum immortaliũ ui, ac poteſtate diſputant, & iuuentuti tradunt. Alterum genus eſt equitum. ij, cum eſt uſus, atq; aliquod bellum incidit, quod ante Cæſaris aduẽtum ferè quotannis accidere ſolebat, uti aut ipſi iniurias inferrent, aut illatas propulſarẽt, omnes in bello uerſantur, atq; eorum ut quiſq; eſt genere, copijsq́; ampliſſimus, ita plurimos circum ſe ambactos, clientesq́; habet. Hanc unam gratiã, potentiamq́; nouerunt. Natio eſt omnium Gallorum admodum dedita religionibus, atq; ob eam cauſam, qui ſunt affecti grauiorib. morbis, quiq́; in prælijs, periculisq́; uerſantur, aut pro uictimis homines immolant, aut ſe immolaturos uouent, adminiſtrisq́; ad ea ſacrificia Druidibus utuntur, qđ pro uita hominis, niſi uita hominis reddatur, non poſſe Deorum immortalium numen placari arbitrantur, publiceq́; eiuſdem generis habent inſtituta ſacrificia. alij immani magnitudine ſimulacra

habent, quorum contexta uiminibus membra uiuis hominibus complent, quibus ſuccenſis circumuenti flamma exanimantur homines. Supplicia eorum, qui in furto, aut latrocinio, aut aliqua noxia ſint comprehenſi, gratiora Dijs immortalibus eſſe arbitrantur. Sed cum eius generis copia deficit, etiam ad innocentium ſupplicia deſcendunt. Deum maxime Mercurium colunt, huius ſunt plurima ſimulacra. Hũc omnium inuẽtorem artium ferunt, hunc uiarum, atque itinerum ducem, hunc ad quæſtus pecuniæ, mercaturasq́; habere uim maximam arbitrantur. Poſt hunc Apollinem, et Martem, et Iouem, et Mineruam. de his eandem ferè, quam reliquæ gentes habent opinionem. Apollinem morbos depellere. Mineruam operum, atque artificiorum initia tradere. Iouem Imperium cœleſtium tenere. Martem bella regere. Huic cum prælio dimicare conſtituerunt, ea, quæ bello ceperunt, plerunq; deuõuent, quæ ſuperauerint animalia capta immolãt, reliquasq́; res in unum locum conferunt. Multis in ciuitatibus harũ rerum extructos cumulos locis conſecratis conſpicari licet, neque ſæpe accidit, ut neglecta quiſpiam religione, aut capta apud ſe occultare, aut poſita tollere auderet, grauiſſimumq́; ei rei ſupplicium cum cruciatu conſtitutum eſt. Galli ſe omnes ab Dite Patre prognatos prædicant. Id'que ab Druidibus proditum dicunt. ob eam cauſam ſpatia omnis temporis, non numero dierum, ſed noctium finiunt, & dies natales, & menſium, & annorum initia ſic obſeruant, ut noctem dies ſubſequatur. In reliquis uitæ inſtitutis hoc ferè ab reliquis differunt, quod ſuos liberos, niſi cum adoleuerint, ut mu-

nus militiæ ſuſtinere poſſint. palàm ad ſe adire non patiantur, filiumq; in puerili ætate in publico in conſpectu patris aſſiſtere turpe ducunt. Viri quantas pecunias ab uxoribus dotis nomine acceperunt, tantas ex ſuis bonis æſtimatione facta cum dotibus communicant. huius omnis pecuniæ coniunctim ratio habetur, fructusq; ſeruantur. uter eorum uita ſuperarit, ad eum pars utriuſq; cum fructibus ſuperiorum temporum peruenit. Viri in uxores ſicuti in liberos uitæ, necisq; habent poteſtatem, & cum paterfamilias illuſtriore loco natus deceſſit, eius propinqui conueniunt, & de morte, ſi res in ſuſpitionem uenit, de uxoribus in ſeruilem modum quæſtionem habent, & ſi compertum eſt, igni, atq; omnibus tormentis excruciatas interficiunt. Funera ſunt pro cultu Gallorũ magnifica, et ſumptuoſa, omniaq;, quæ uiuis cordi fuiſſe arbitrantur, in ignẽ inferunt, etiam animalia, ac paulò ſupra hanc memoriam ſerui, et clientes, quos ab ijs dilectos eſſe conſtabat, iuſtis funeribus confectis, unà cremabantur. Quæ ciuitates commodius ſuam Rempublicã adminiſtrare exiſtimantur, habẽt legibus ſancitum. Siquis quid de Rep. à finitimis rumore, aut fama acceperit, uti ad magiſtratum deferat, ne'ue cum quo alio cõmunicet, ꝗ ſæpe homines temerarios, atq; imperitos falſis rumoribus, terreri, et ad facinus impelli, et de ſummis rebus conſiliũ capere cognitum eſt. Magiſtratus, quæ uiſa ſunt occultant, quæq; eſſe ex uſu iudicauerint, multitudini produnt. De Rep. niſi per concilium loqui non conceditur. Germani multum ab hac conſuetudine differunt, nam neq; Druides habẽt, qui reb. diuinis præſint, neq; ſacri

ficijs ſtudent. deorum numero eos ſolos ducunt, quos cernunt, & quorum opibus aperte iuuantur. Solem et Vulcanum et Lunam, reliquos ne fama quidem acceperunt. Vita omnis in uenationibus, atque in ſtudijs rei militaris cōſiſtit, ab paruulis duritiæ, ac labori ſtudent. qui diutiſſime impuberes permanſerunt, maximam inter ſuos ferunt laudem. Hoc ali ſtaturā, ali hoc uires, neruosq; confirmari putant. Intra annum uero uigeſimum fœminæ notitiā habuiſſe, in turpiſſimis habent rebus, cuius rei nulla eſt occultatio, quod et promiſcue in fluminibus perluuntur, et pellibus, aut paruis Rhenonum tegumentis utuntur. magna corporis parte nuda. Agriculturæ non ſtudent, maiorq; pars uictus eorum in lacte, et caſeo, et carne conſiſtit, neq; quiſquā agri modum certum, aut fineis proprios habet, ſed magiſtratus, ac principes in annos ſingulos gentibus, cognationibusq; hominum, qui unà coierunt, quantum eis, et quo loco uiſum eſt, attribuunt agri, atque anno poſt, aliò tranſire cogunt. Eius rei multas afferunt cauſas, ne aſſidua conſuetudine capti, ſtudium belli gerendi, agricultura cōmutent, ne latos fineis parare ſtudeāt, potentioresq; humiliores poſſeſſionibus expellant, ne accuratius ad frigora, atque æſtus uitandos ædificent, ne qua oriatur pecuniæ cupiditas, qua ex re factiones, diſſenſionesq; naſcuntur, ut animi æquitate plebem cōtineant, cum ſuas quiſq; opes cum potentiſſimis æquari uideat. Ciuitatibus maxima laus eſt, quā latiſſimas circum ſe uaſtatis finibus ſolitudines habere. Hoc proprium uirtutis exiſtimant, expulſos agris finitimos cedere, neq; quenquam propè ſe audere conſiſtere. Simul

hoc ſe fore tutiores arbitrãtur, repentinæ incurſionis timore ſublato. Cum bellum ciuitas, aut illatum defendit, aut infert, magiſtratus, qui ei bello præſint, ut uitæ necis'q; habeant poteſtatem, deliguntur. In pace nullus communis eſt magiſtratus, ſed principes regionum, atq; pagorum inter ſuos ius dicunt, controuerſias'q; minuunt. Latrocinia nullam habent infamiam, quæ extra fines cuiusq; ciuitatis fiunt, atq; ea iuuentutis exercendæ, ac deſidiæ minuendæ cauſa fieri prædicant. Atq; ubi quis ex principibus in concilio ſe dixit ducem forè, qui ſequi uelint profiteantur, conſurgunt ij, qui & cauſam, & hominem probant, ſuum'q; auxilium pollicentur, atq; ab multitudine collaudantur, qui ex ijs ſecuti non ſunt in deſertorum, ac proditorum numero ducũtur, omnium'q; rerum ijs poſtea fides derògatur. Hoſpites uiolare fas non putant, qui quaq; de cauſa ad eos uenerũt ab iniuria prohibent, ſanctos'q; habent, ijs omnium domus patent, uictus'q; communicatur. Ac fuit antea tempus cum Germanos Galli uirtute ſuperarent, & ultro bella inferrent, ac propter hominum multitudinem, agri'q; inopiam trans rhenũ colonias mitterẽt. Itaq; ea, quæ fertiliſſima ſunt Germaniæ loca circum Hercyniam ſyluam (quam Eratoſtheni, et quibuſdam græcis fama notam eſſe uideo, quam illi Orcyniam appellant) uulgo tectoſages occuparunt, atq; ibi conſederunt. Quæ gens ad hoc tẽpus his ſedibus ſe continet, ſummam'q; habet iuſtitiæ, et bellicæ laudis opinionem. Nunc quod in eadem inopia, egeſtate, patientia'q; Germani permanent, eodem uictu, & cultu corporis utuntur, Gallis autem propinquitas, et tranſmarinarum re

rerum notitia, multa ad copiã, atq; uſus largitur. paulatim aſſuefacti ſuperari, multisq; uicti prælijs, ne ſe q̃dem ipſi cum illis uirtute comparant. Huius hercyniæ ſyluæ, quæ ſupra demonſtrata eſt latitudo nouem dierum iter expedito patet. non enim aliter finiri poteſt, neque menſuras itinerum nouerunt. Oritur ab Heluetiorum, & Nemetum, et Tauracorum finibus, rectaq; fluminis Danubij regione pertinet ad fines Dacorum, & Anartium. hinc ſe flectit ſiniſtrorſus, diuerſis à flumine regionibus, multarumque gentium fines propter magnitudinem attingit. Neq; quiſquam eſt huius Germaniæ, qui ſe aut audiſſe, aut adiſſe ad initium eius ſyluæ dicat cum dierum iter. LX. proceſſerit, aut quo ex loco oriatur acceperit. Multa in ea genera ferarum naſci conſtat, quæ reliquis in locis uiſa nõ ſint, ex quibus quæ maxime differant ab cæteris, & memoriæ prodẽda uideantur, hæc ſunt. Eſt bos cerui figura, cuius à media fronte inter aures unum cornu exiſtit excelſius, magisque directum his, quæ nobis nota ſunt cornibus, ab eius ſummo ſicut palmæ, ramique late diffunduntur. eadem eſt fœminæ, marisque natura, eadẽ forma, magnitudoque cornuum. Sunt item quæ appellantur alces. harum eſt conſimilis capris figura, & uarietas pellium, ſed magnitudine paulò antecedunt, mutilæque ſunt cornibus, & crura ſine nodis, articulisq; habent, neq; quietis cauſa procumbunt, neq; ſiquo afflictæ caſu conciderũt, erigere ſeſe, aut ſubleuare poſſunt. His ſunt arbores pro cubilibus, ad eas ſe applicant, atq; ita paulum modo reclinatæ quietem capiunt, quarũ ex ueſtigijs, cũ eſt animaduerſum à uenatoribus, quò ſe recipe-

re conſueuerint, omnes eo loco, aut à radicibus ſubruūt, aut abſcidunt arbores tantum, ut ſumma ſpecies earū ſtantium relinquatur. huc cum ſe conſuetudine reclinauerint, infirmas arbores pondere affligunt, atq; unà ipſæ concidūt. Tertium eſt genus eorū, qui Vri appellantur. ij ſunt magnitudine paulò infra Elephantos, ſpecie, & colore, & figura tauri, magna uis eſt eorū, & magna uelocitas, neq; homini, neq; feræ, quā conſpexerunt, parcunt. hos ſtudioſe foueis captos interficiunt, Hoc ſe labore durant adoleſcentes, atq; hoc genere uenationis exercent, et qui plurimos ex his interfecerunt, relatis in publicum cornibus, quæ ſint teſtimonio, magnam ferunt laudē. Sed aſſueſcere ad homines, et manſuefieri, ne paruuli quidē excepti poſſunt. amplitudo cornuum, & figura, et ſpecies multum à noſtrorū boum cornibus differt. Hæc ſtudioſe conqſita ab labris argento circuncludunt, atq; in ampliſſimis epulis pro poculis utūtur. Cæſar poſtq̄ per Vbios exploratores cōperit Sueuos ſeſe in ſyluas recepiſſe, inopiam frumenti ueritus, quod ut ſupra demonſtrauimus, minime omnes Germani agriculturæ ſtudent, conſtituit non progredi longius, ſed ne omnino metum reditus ſui barbaris tolleret, atq; ut eorū auxilia tardaret, reducto exercitu partem ultimam pontis, quæ ripas Vbiorū contingebat, in longitudinem pedum ducentorum reſcindit, atq; in extremo ponte turri tabulatorum quatuor conſtituit, præſidiumq; cohortiū duodecim pontis tuendi cauſa ponit, magniſq; eū locum munitionibus firmat. Ei loco, præſidioq;. C. Volcatium Tullum adoleſcentē præfecit. ipſe cū matureſcere frumenta inciperent, ad bellū Ambio-

rigis profectus,per arduẽnã ſyluã,quæ eſt totius Gal-
liæ maxima,atq; ab ripis Rheni, finibusq́; Treuerorũ
ad Neruios pertinet,millibusq́; amplius quingentis in
longitudinem patet. L. Minutium Baſilium cum omni
equitatu præmittit,ſiquid celeritate itineris,atq; oppor
tunitate temporis proficere poſſit,monet,ut igneis fieri
in caſtris prohibeat,nequa eius aduentus procul ſignifi
catio fiat,ſeſe confeſtim ſubſequi dicat. Baſilius ut impe
ratum eſt,facit,celeriter contraq́; omnium opinionẽ cõ-
fecto itinere,multos in agris inopinantes deprehendit,
eorũ indicio ad ipſum Ambiorigem contendit, quo in
loco cum paucis equitibus eſſe dicebatur. Multum cum
in omnibus rebus,tum in re militari fortuna poteſt,nã
magno accidit caſu,ut in ipſum incautum, atq; etiam
imparatum incideret,priusq́; eius aduẽtus ab homini
bus uideretur,quàm fama,ac nuntijs afferretur,ſic ma
gnæ fuit fortunæ,omni militari inſtrumento, quod cir-
cum ſe habebat, erepto, rhedis,equisq́; comprehenſis
ipſum effugere mortem. Sed hoc quoq; factũ eſt,q̃d ædi
ficio circundato ſylua,ut ſunt ferè domicilia Gallorũ,
qui uitandi æſtus cauſa plerunq; ſyluarum, ac flumi-
num petunt propinquitates, comites familiaresq́; eius
anguſto in loco equitum noſtrorum uim pauliſper ſuſti
nuerunt,ijs pugnantibus,illum in equum quidam ex
ſuis intulit,fugientem ſyluæ texerunt. ſic ad ſubeundũ
periculum,& ad uitandum,multum fortuna ualuit.
Ambiorix an copias ſuas iudicio nõ conduxerit, quod
prælio dimicandum non exiſtimauerit,an tempore ex
cluſus,& repentino equitum aduentu prohibitus fue-
rit cum reliquum exercitum ſubſequi crederet dubiũ
eſt. Sed certe

clàm dimiſſis per agros nuntijs ſibi quenq; conſulere iuſſit, quorum pars in arduennam ſyluam, pars in cõtinentes paludes profugit. Qui proximi oceano fuerũt, ij in inſulis ſeſe occultauerunt, quas æſtus efficere cõſuerũt. Multi ex ſuis finibus egreſſi, ſe, ſuáq; omnia alieniſſimis crediderũt. Catiuulcus rex dimidiæ partis Eburonum, qui unà cum Ambiorige conſilium inierat, ætate iam confectus, cum laborem, aut belli, aut fugæ ferre nõ poſſet, omnibus precibus deteſtatus Ambiorigem, qui eius conſilij author fuiſſet, taxo, cuius magna in Gallia Germaniáq; copia eſt, ſe exanimauit. Segni, Condruſiq; ex gente, et numero Germanorum, qui ſunt inter Eburones Treuerosq; legatos ad Cæſarem miſerunt oratum, ne ſe in hoſtium numero duceret, ne'ue omnium Germanorum, qui eſſent citra Rhenum cauſam eſſe unam iudicaret, nihil ſe de bello cogitaſſe, nulla Ambiorigi auxilia miſiſſe. Cæſar explorata re quæſtione captiuorum, ſiqui ad eos Eburones ex fuga conueniſſent, ad ſe ut reducerentur imperauit. Si ita feciſſent, fines eorum ſe uiolaturum negauit. Tum copijs in tres parteis diſtributis, impedimenta omnium legionũ ad Vatucam contulit. Id caſtelli nomen eſt, hoc ferè eſt in medijs Eburonum finibus, ubi Titurius, atque Aurunculeius hyemandi cauſa conſederãt. Hũc cum reliquis rebus locum probabat Cæſar, tum quod ſuperioris anni munitiones integræ manebant, ut militum laborem ſubleuaret. Præſidio impedimentis legionem quartandecimam reliquit, unam ex his tribus, quas proxime conſcriptas, ex Italia traduxerat. Ei legioni, caſtriſq; Quintũ Tulliũ Ciceronem præ-

fecit,ducentosq́; equites attribuit . partito exercitu, T. Labienum cum legionibus tribus ad Oceanum uerſus in eas p̄teis, quæ Menapios attingunt proficiſci iubet, C. Trebonium, cum pari legionum numero ad eam regionem, quæ Aduaticis adiacet, depopulandam mittit. Ipſe cum reliquis tribus ad flumen Aſcaldem quod influit in Moſam, extremasq́; Arduennæ parteis ire conſtituit, quo cum paucis equitibus profectum Ambiorigem audiebat, diſcedens poſt diem ſeptimum ſeſe reuerſurũ confirmat, quã ad diẽ ei legioni, quæ in præſidio relinquebatur deberi frumentũ ſciebat, Labienũ, Treboniumq́; hortatur, ſi rei publicæ commodo facere poſſint, ad eam diem reuertantur, ut rurſus communicato cõſilio, exploratisq́; hoſtium rationibus, aliud initium belli capere poſſint. Erat, ut ſupra demonſtrauimus, manus certa nulla, non præſidium, nõ oppidum, quod ſe armis defenderet, ſed in omneis p̄teis diſperſa multitudo, ubi cuiq;, aut uallis abdita, aut locus ſylueſtris, aut palus impedita, ſpem præſidij, aut ſalutis aliquã offerebat, conſederat. Hæc loca uicinitatibus erant nota, magnamq́; res diligentiam requirebat, non in ſumma exercitus tuenda (nullũ enim poterat uniuerſis perterritis, ac diſperſis periculum accidere) ſed in ſingulis militibus conſeruandis, quæ tamen ex parte res, ad ſalutem exercitus pertinebat. nam & prædæ cupiditas multos longius euocabat, ac ſyluæ incertis, occultisq́; itineribus confertos adire prohibebant. Si negocium confici, ſtirpemq́; hominum ſceleratorum interfici uellet, dimittendæ plures manus, diducendiq́; erant milites. Si continere ad ſigna manipulos uellet (ut inſtituta ra-

tio, & conſuetudo exercitus Romani poſtulabat) locus ipſe erat præſidio barbaris, neq; ex occulto inſidiandi, et diſperſos circumueniendi ſingulis deerat audacia. et in eiuſmodi difficultatibus, quantum diligentia prouideri poterat, prouidebatur, ut potius in nocendo aliqd omitteretur (& ſi omnium animi ad ulciſcendum ardebant) q̃ cum aliquo detrimento militum noceretur. Cæſar ad finitimas ciuitates nũtios dimittit. omneis euocat ſpe prædæ ad diripiendos Eburones, ut potius in ſyluis Gallorum uita, q̃ legionariorum periclitaretur, ſimul ut magna multitudine circunfuſa pro tali facinore, ſtirps ac nomen ciuitatis tollatur. Magnus undiq; numerus celeriter conuenit. Hæc in omnibus Eburonum partibus gerebantur, diesq́; adpetebat ſeptimus, quem ad diem Cæſar ad impedimenta legionemq́; reuerti conſtituerat. Hic quantum in bello fortuna poſſit, & quantos afferat caſus cognoſci potuit. diſſipatis, ac perterritis hoſtibus (ut demonſtrauimus) manus erat nulla, quæ paruam modo timoris cauſam afferret. Trans Rhenum ad Germanos peruẽnit fama, diripi Eburones, atq; ultro omneis ad prædam euocari, cogunt equitũ duomilia Sicambri, qui ſunt proximi Rheno, à quibus receptos ex fuga tenchtheros, atq; uſipetes, ſupra docuimus, tranſeuntes Rhenum nauibus ratibusq́; triginta millibus paſſuum, infra eum locum ubi pons erat imperfectus, præſidiumq́; ab Cæſare relictum, primos Eburonum fines adeunt, multos ex fuga diſperſos excipiunt, magno pecoris numero, cuius ſunt cupidiſſimi barbari, potiuntur. Inuitati præda longius procedunt. nõ hos palus in bello latrocinijsq́; natos, non ſyl-

uæ morãtur, quibus in locis ſit Cæſar, ex captiuis quærunt, profectum longius reperiunt, omnemq; exercitum diſceſſiſſe cognoſcunt, atque unus ex captiuis q̃d uos inquit hanc miſeram, ac tenuem ſectamini prædam, quibus iam licet eſſe fortunatiſſimis, tribus horis ad Vatucam uenire poteſtis. Huc omneis ſuas fortunas exercitus Romanorum contulit, præſidij tantum eſt, ut ne murus quidem cingi poſſit, neque quiſquam egredi extra munitiones audeat, oblata ſpe Germani quã nacti erant prædam, in occulto relinquunt. ipſi ad Vatucam contendunt, uſi eodem duce, cuius hæc indicio cognouerant. Cicero qui per omneis ſuperiores dies præceptis Cæſaris ſumma diligentia milites in caſtris continuiſſet, ac ne calonem quidem quenquam extra munitionem egredi paſſus eſſet, ſeptimo die diffidens Cæſarem de numero dierum fidem ſeruaturum, quod longius eum progreſſum audiebat, neq; ulla de eius reditu fama afferebatur, ſimul eorum permotus uocibus, qui illius patientiam penè obſeſſionem appellabant, ſiquidem ex caſtris egredi non liceret, nullum eiuſmodi caſum expectans, quo, nouem oppoſitis legionibus, maximoq; equitatu diſperſis, ac penè deletis hoſtibus, in millibus paſſuum tribus offendi poſſet, quinq; cohortes frumentatum in proximas ſegetes miſit, quas inter, & caſtra unus omnino collis intererat, Cõplures erãt in caſtris ex legionibus ægri relicti, ex quibus qui hoc ſpatio dierum conualuerant circiter. CCC. ſub uexillo unà mittuntur, magna præterea multitudo calonũ, magna uis iumentorum, quæ in caſtris ſubſederat, facta poteſtate ſequitur. Hoc ipſo tempore, & caſu Germani

equites

equites interueniũt, protinusq́; eodẽ illo, quo uenerant curſu ab decumana porta in caſtra irrumpere conantur, nec prius ſunt uiſi obiectis ab ea parte ſyluis, quã caſtris appropinquarent uſq; eò, ut qui ſub uallo tenderent mercatores, recipiendi ſui non haberent facultatem. Inopinantes noſtri re noua perturbantur, ac uix primum impetum cohors in ſtatione ſuſtinet, circunfunduntur hoſtes ex reliquis partibus, ſiquem additũ reperire poſſent, ægre noſtri portas tuentur, reliquos aditus locus ipſe per ſe, munitióq; defendit, totis trepidatur caſtris, atq; alius ex alio cauſam tumultus quærit, neq; quo ſigna ferantur, neque quam in partem quiſq; conueniat, prouident. Alius iam capta caſtra pronunciat, alius deleto exercitu, atq; Imperatore uictores barbaros ueniſſe contendit, pleriq; nouas ſibi ex loco religiones fingunt, Cottæq́;, et Titurij calamitatem, qui in eodem occiderint caſtello ante oculos ponunt. tali timore omnibus perterritis, confirmatur opinio barbaris, ut ex captiuo audierant, nullum eſſe intus præſidiũ. perrumpere nituntur, ſéq; ipſi adhortantur, ne tantam fortunã ex manibus dimittant. Erat æger in præſidio relictus P. Sextius Baculus, qui primũ pilum apud Cæſarem duxerat, cuius mentionem ſuperioribus prælijs fecimus, ac diem iam quintum cibo caruerat. Hic diffiſus ſuæ, ac omniũ ſaluti inermis ex tabernaculo prodit, uidet imminere hoſtes, atque in ſummo eſſe rem diſcrimine, capit arma à proximis, atque in porta conſiſtit. Sequuntur hunc Centuriones eius cohortis, quæ in ſtatione erat. Pauliſper prælium unà ſuſtinent. relinquit animus Sextium, grauibus acceptis uulneri-

bus. Deficiens ægre per manus tractus ſeruatur. Hoc ſpatio interpoſito, reliqui ſeſe confirmant, tantum ut in munitionibus conſiſtere audeant, ſpeciemq́; defenſorũ præbeant. Interim confecta frumentatione, milites noſtri clamorem exaudiunt, præcurrunt equites, quanto res ſit in periculo, cognoſcunt. Hic uero nulla munitio eſt, quæ perterritos recipiat. modo conſcripti, atq; uſus militaris imperiti ad tribunũ militum, Centurionesq́; ora cõuertunt, quid ab his præcipiatur, expectant. Nemo eſt tam fortis, qui non rei nouitate perturbetur. barbari ſigna procul conſpicati ab oppugnatione deſiſtũt, rediſſe primo legiones credunt, quas longius diſceſſiſſe ex captiuis cognouerant. poſtea deſpecta paucitate ex omnibus partibus impetum faciunt. calones in proximum tumulum procurrunt, hinc celeriter deiecti ſe in ſigna, manipulosq́; conijciũt. Eò magis timidos perterrent milites. alij cuneo facto, ut celeriter perrumpant, cenſent, quoniam tam propinqua ſint caſtra, & ſi pars aliqua circumuenta ceciderit, at reliquos ſeruari poſſe confidunt, alij ut in iugo conſiſtant, atque eundem omnes ferant caſum, hoc ueteres non probant milites, quos ſub uexillo unà profectos docuimus, itaq; inter ſe cohortati duce C. Trebonio equite Romano, q eis erat præpoſitus, per medios hoſtes perrumpunt, incolumesq́; ad unum in caſtra perueniunt omnes, hos ſubſecuti calones, equitesq́; eodem impetu, militum uirtute ſeruantur. At ij, qui in iugo conſtiterant nullo etiam nunc uſu rei militaris percepto, neque in eo, quod probauerant conſilio permanere, ut ſe loco ſuperiore defenderent, neque eam, quam profuiſſe alijs uim, celeritatemq́;

tatem'q; uiderant, imitari potuerunt, ſed ſe in caſtra recipere conati, iniquum in locum demiſerunt. Centuriones, quorum nonnulli ex inferioribus ordinibus reliquarum legionum cauſa uirtutis in ſuperiores erant ordines huius legionis traducti, ne ante partam rei militaris laudem amitterent, fortiſſime pugnantes conciderunt, militum pars horum uirtute ſummotis hoſtibus præter ſpem incolumis in caſtra peruenit, pars à barbaris circumuenta perijt. Germani deſperata expugnatione caſtrorum, quod noſtros iam conſtitiſſe in munitionibus uidebant cum ea præda, quam in ſyluis depoſuerant, trans Rhenum ſeſe receperunt. ac tantus fuit etiã poſt diſceſſum hoſtium, terror, ut ea nocte, cum C. Voluſenus miſſus cum equitatu ad caſtra ueniſſet, fidem non haberent, adeſſe cum incolumi Cæſarem exercitu. Sic omnium animos timor præoccupauerat, ut penè alienata mente, deletis omnibus copijs, equitatum ſe ex fuga recepiſſe dicerent, neq; incolumi exercitu Germanos caſtra oppugnaturos fuiſſe contenderent. quem timorem Cæſaris aduentus ſuſtulit. Reuerſus ille, euentus belli non ignarus, unum, quod cohortes ex ſtatione, & præſidio eſſent emiſſæ queſtus, ne minimo quidem caſu locum relinqui debuiſſe, multum fortunam in repentino hoſtium aduentu potuiſſe iudicauit. multo etiam amplius, quod penè ab ipſo uallo, portis'q; caſtrorum barbaros auertiſſent. Quarum omnium rerum maxime admirandum uidebatur, quod Germani, qui eo conſilio Rhenum tranſierant, ut Ambiorigis fines depopularẽtur, ad caſtra Romanorum delati optatiſſimum Ambiorigi beneficium

obtulerant. Cæſar ad uexãdos rurſus hoſtes profectus magno coacto numero ex finitimis ciuitatib. in omneis parteis dimittit, omnes uici, atque omnia ædificia, quæ quiſque conſpexerat, incendebantur. præda ex omnibus locis agebatur. frumenta non ſolum à tanta multitudine iumentorum, atq; hominum conſumebantur, ſed etiam anni tempore, atq; imbribus procubuerãt, ut ſi qui etiam in præſentia ſe occultaſſent, tamen ijs deducto exercitu rerum omnium inopia pereundum uideretur, ac ſæpe in eũ locum uentum eſt tanto in omneis parteis diuiſo equitatu, ut nõ modo uiſum ab ſe Ambiorigem in fuga circunſpicerent captiui, ſed nec planè etiam abiſſe ex conſpectu contenderent, ut ſpe conſequendi illata, atq; infinito labore ſuſcepto, qui ſe ſummam à Cæſare gratiam inituros putarent, penè naturam ſtudio uincerent, ſemperq́; paulum ad ſummam felicitatem defuiſſe uideretur, atq; ille latebris, aut ſyluis, aut ſaltibus ſe eriperet, et noctu occultatus, alias regiones, parteisq́; peteret nõ maiore equitum præſidio, quàm quatuor, quibus ſolis uitam ſuam committere audebat. Tali modo uaſtatis regionibus exercitum Cæſar duarum cohortium damno Durocortum Rhemorum reducit, conciliõq; in eum locum Galliæ indicto de cõiuratione Senõnum & Carnutum quæſtionem habere inſtituit, & de Accone, qui princeps eius conſilij fuerat grauiore ſententia pronũtiata more maiorum ſupplicium ſumpſit. Nonnulli iudicium ueriti profugerũt, quibus cum aqua, atque igni interdixiſſet, duas legiones ad fineis Treuerorum, duas in lingonibus, ſex reliquas in Senõnum finibus Agendici in hybernis collocauit,

cauit, frumētoq; exercitui prouiſo, ut inſtituerat, in Italiam ad conuentus agendos profectus eſt.

C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM DE BELLO GALLICO LIBER SEPTIMVS.

VIETA GALLIA, CAEſar, ut conſtituerat, in Italiam ad conuentus agendos proficiſcitur. ibi cognoſcit de Clodij cæde, de Senatuſq; conſulto certior factus, ut omnes Italiæ Iuniores coniurarent, delectum tota prouincia habere inſtituit. Eæ res in Galliam tranſalpinam celeriter perferũtur. Addũt ipſi et affingunt rumoribus Galli (quod res poſcere uidebatur) retineri urbano motu Cæſarẽ, neq; in tantis diſſenſſionibus ad exercitũ uenire poſſe. Hac impulſi occaſione, qui iam ante ſe populi Romani Imperio ſubiectos dolerent, liberius, atq; audacius de bello cõſilia inire incipiũt. Indictis inter ſe principes Galliæ concilijs, ſylueſtribus, ac remotis locis, querũtur de Acconis morte, hunc caſum ad ipſos recadere poſſe demonſtrant. Miſerantur communem Galliæ fortunam, omnibus pollicitationibus, ac præmijs depoſcunt, qui belli initium faciant, & ſui capitis periculo Galliam in libertatem uindicent. Eius in primis rationem habẽdam eſſe dicunt, prius quam eorum clandeſtina conſilia efferantur, ut Cæſar ab exercitu intercludatur. Id eſſe facile, quod neq; legiones, abſente Imperatore au-

deant ex hybernis egredi, neq; Imperator ſine præſidio ad legiones peruenire poſſit, poſtremo in acie præſtare interfici, quàm non ueterem belli gloriam, libertatemq́;, quam à maioribus acceperant, recuperare. Iis rebus agitatis, profitentur Carnutes, ſe nullum periculum communis ſalutis cauſa recuſare, principesq́; ſe ex omnibus bellum facturos pollicentur, & quoniã in præſentia de obſidibus cauere inter ſe non poſſent, ne res efferatur, ut iureiurãdo, ac fide ſanciatur, petũt, collatis militaribus ſignis (quod more eorum grauiſſima cærimonia continetur) ne facto initio belli à reliquis deſerantur. Tunc collaudatis Carnutibus, dato iureiurando ab omnibus, qui aderant, tempore eius rei conſtituto, ab concilio diſceditur. Vbi ea dies uenit, Carnutes Cotuato, & Conetoduno ducibus, deſperatis hominibus Genabin dato ſigno concurrunt, ciuesq́; Romanos, qui negociandi cauſa ibi conſtiterant, in iis C. Fuſium Cottam honeſtum equitem Romanum, qui rei frumentariæ iuſſu Cæſaris præerat, interficiunt, bonaq́; eorum diripiunt. celeriter ad omneis Galliæ ciuitates fama perfertur. Nam ubi maior, atq; illuſtrior incidit res clamore per agros, regionesq́; ſignificant, hinc alij deinceps excipiunt, & proximis tradunt, ut tunc accidit, nam quæ Genabi oriente ſole geſta eſſent ante primam confectam uigiliam in finibus Aruernorum audita ſunt, quod ſpatium eſt milium paſſuum circiter. CLX. Simili ratione ibi Verangetorix Celtilli filius Aruernus ſummæ potentiæ adoleſcens, cuius pater principatum Galliæ totius obtinuerat, & ob eam cauſam, quod regnum appetebat, ab ciuitate erat interfe-

ctus, conuocatis ſuis clientibus, facile eos incendit. cogni to eius conſilio ad arma cōcurritur, ab Gobanitione patruo ſuo, reliquisq́; principibus, qui hanc tentandam fortunam non exiſtimabant, expellitur ex oppido Gergobia, non tamen deſiſtit, atque in agris habet delectum egentium, ac perditorum. Hac coacta manu quoſcunq; adit ex ciuitate, in ſuam ſententiam perducit. hortatur, ut communis libertatis cauſa arma capiant, magnisq́; coactis copijs aduerſarios ſuos, à quibus pauloante erat eiectus expellit ex ciuitate, Rex ab ſuis appellatur, dimittit quoquo uerſus legationes, obteſtatur, ut in fide maneant. celeriter ſibi Senones, Pariſios, Pictones, Cadurcos, Turonos, Aulercos, Lemouices, Andos, Reliquosq́; omnes, qui Oceanum attingunt, adiungit, omnium conſenſu ad eum defertur Imperium, qua oblata poteſtate omnibus his ciuitatibus obſides imperat, certum numerum militum celeriter ad ſe adduci iubet. Armorum quantum quæq; ciuitas domi, quodq; ante tempus efficiat, conſtituit. In primis equitatui ſtudet, ſummæ diligentiæ ſummam Imperij ſeueritatē addit, magnitudine ſupplicij dubitantes cogit. nam maiore commiſſo delicto, igni, atque omnibus tormentis necat, leuiore de cauſa, auribus deſectis, aut ſingulis effoſſis oculis domum remittit, ut ſint reliquis documento, & magnitudine pœnæ perterreāt alios. Iis ſupplicijs celeriter coacto exercitu Lucterium Cadurcum ſummæ hominem audaciæ cum parte copiarum in Rutenos mittit, ipſe in Bituriges proficiſcitur. eius aduentu Bituriges ad Heduos quorum erant in fide, legatos mittunt ſubſidium ro-

gatum, quo facilius hoſtium copias ſuſtinere poſſint. Hedui de conſilio legatorum, quos Cæſar ad exercitũ reliquerat, copias equitatus, peditatusq́; ſubſidio Biturigibus mittunt, qui cum ad flumẽ Ligerim ueniſſent, quod Bituriges ab Heduis diuidit, paucos dies ibi morati, neque flumen tranſire auſi, domum reuertuntur, legatisq́; noſtris renuntiant ſe Biturigum perfidiam ueritos reuertiſſe, quibus id conſilij fuiſſe cognouerint, ut ſi flumen tranſiſſent, una ex parte ipſi, altera Aruerni ſe circunſiſterent. Id ea ne de cauſa, quam legatis pronuntiarunt, an perfidia adducti fecerint, quod nihil nobis conſtat, non uidetur pro certo eſſe ponendum, Bituriges eorum diſceſſu ſtatim ſe cum Aruernis coniungunt. His rebus in Italiam Cæſari nuntiatis, cum iam ille uirtute Cn. Pompeij urbanas res commodiorẽ in ſtatum perueniſſe intelligeret, in Tranſalpinam Galliam profectus eſt. eò cum ueniſſet magna difficultate afficiebatur, qua ratione ad exercitũ peruenire poſſet. Nam ſi legiones in prouinciam accerſeret ſe abſente, in itinere prælio dimicaturas intelligebat. ſi ipſe ad exercitum contenderet, ne ijs quidem, qui eo tempore pacati uiderentur, ſuam ſalutem recte committi uidebat. Interim Lucterius Cadurcus in Rutenos miſſus eam ciuitatem Aruernis conciliat. progreſſus in Nitiobriges, & Gabalos ab utriſque obſides accipit, & magna coacta manu in prouinciã Narbonem uerſus eruptionẽ facere contendit. Qua re nũtiata Cæſar omnibus conſilijs anteuertendum exiſtimauit, ut Narbonem proficiſceretur. eò cum ueniſſet, timentes confirmat, præſidia in Rutenis, prouincialibus, uolcis, artomicis, toloſatibus, cir

cumq́; Narbonem, quæ loca erant hoſtibus finitima, cō ſtituit. partem copiarū ex prouincia, ſupplementumq́;, quod ex Italia adduxerat, in Heluios, qui fines Aruernorum contingunt, conuenire iubet. His rebus comparatis, repreſſo iam Lucterio, & remoto, quod intrare intra præſidia periculoſum putabat, in Heluios proficiſcitur, & ſi mons gebenna, qui Aruernos ab Heluijs diſcludit, duriſſimo tempore anni, altiſſima niue iter impediebat, tamen diſcuſſa niue ſex in altitudinem pedū, atque ita uijs patefactis ſummo militū labore ad fines Aruernorum peruēnit, quibus oppreſſis inopinātibus, quod ſe Gebenna, ut muro munitos exiſtimabant, ac ne ſingulari quidem homini, unquam eo tempore anni ſemitæ patuerant, equitibus imperat, ut quamlatiſſime poſſent, uagentur, & quam maximum hoſtibus terrorem inferant. Celeriter hæc fama, ac nuntij ad Vercingetorigem perferuntur, quem perterriti omnes Aruerni circunſiſtunt, atque obſecrant, ut ſuis fortunis conſulat, neu ſe ab hoſtibus diripi patiatur, præſertim cum uideat omne ad ſe bellum translatum, quorum ille precibus permotus, caſtra ex Biturigibus mouet in Aruernos uerſus. At Cæſar biduū in his locis moratus, quod hæc de Vercingetorige uſu uentura, opinione pceperat, per cauſam ſupplementi, equitatusq́; cogendi ab exercitu diſcedit, Brutum adoleſcentem his copijs præficit. Hunc monet, ut in omnes parteis equites quamlatiſſime peruagentur, daturum ſe operam, ne longius triduo ab caſtris abſit. His conſtitutis rebus omnibus, ſuis inopinantibus, quam maximis poteſt itineribus Viennā peruēnit, ibi nactus recentem equitatum, quem multis

ante diebus eò præmiſerat, neq; diurno, neq; nocturno itinere intermiſſo, per fines Heduorum in lingõnes cõtendit, ubi duæ legiones hyemabãt, ut ſiquid etiam de ſua ſalute ab Heduis iniretur conſilij, celeritate præcurreret. Eò cum perueniſſet, ad reliquas legiones mittit, priuſq; in unum locum omnes cogit, q̃ de eius aduẽtu Aruernis nuntiari poſſet. Hac re cognita, Verangetorix rurſus in Bituriges exercitũ reducit, atq; inde profectus Gergobiam Boiorum oppidum, quos ibi Heluetico prælio uictos Cæſar collocauerat, Heduiſq; attribuerat, oppugnare inſtituit. Magnam hæc res Cæſari difficultatẽ ad cõſilium capiendũ afferebat, ſi reliquã partem hyemis uno in loco legiones contineret, ne ſtipẽdiarijs Heduorum expugnatis cũcta Gallia deficeret, q nullum in eo amicis præſidiũ uideretur poſitũ eſſe, ſin maturius ex hybernis educeret, ne ab re frumentaria duris ſubuectionibus laboraret. præſtare uiſum eſt tamen, omnes difficultates perpeti, q̃ tanta cõtumelia accepta, omnium ſuorum uoluntates alienare. Itaq; cohortatus Heduos de ſupportando commeatu præmittit ad Boios, qui de ſuo aduẽtu doceant, hortenturq́;, ut in fide maneant, atq; hoſtium impetum magno animo ſuſtineant, duabus Agẽdici legionibus, atq; impedimentis totius exercitus relictis, ad Boios proficiſcitur. Altero die cum ad oppidũ Senõnum Vellaunodunum ueniſſet, ne quem poſt ſe hoſtem relinqueret, quò expeditiore re frumentaria uteretur, oppugnare inſtituit. Idq́; biduo circumuallauit. tertio die miſſis ex oppido legatis de deditione arma proferri, iumenta produci, ſexcentos obſides dari iubet, ea qui conficeret C. Trebonium

legatum relinquit. Ipſe ut quã primum iter faceret, Genabum Carnutum proficiſcitur, qui tunc primum allato nuntio de oppugnatione Vellaunoduni, cum longius eam rem ductum iri exiſtimarent, præſidium Genabi tuendi cauſa, quod eò mitterent comparabãt. Huc biduo Cæſar peruẽnit, & caſtris ante oppidum poſitis, diei tempore excluſus in poſterum oppugnationẽ differt, quæq; ad eam rem uſui ſint, militibus imperat, et quod oppidum Genabum pons fluminis Ligeris contingebat, ueritus ne noctu ex oppido profugerent, duas legiones in armis excubare iubet. Genabẽſes paulo ante mediam noctem ſilentio ex oppido egreſſi flumen tranſire cœperunt. quare per exploratores nuntiata, Cæſar legiones quas expeditas eſſe iuſſerat, portis incẽſis intromittit, atq; oppido potitur, perpaucis ex hoſtiũ numero deſyderatis, quin cuncti caperentur, quod pontis, atq; itinerum anguſtiæ multitudini fugam intercluſerant. oppidum diripit, atq; incendit, prædam militibus donat, exercitum Ligerim traducit, atque in Biturigum fines peruẽnit. Vercingetorix ubi de Cæſaris aduentu cognouit, oppugnatione deſiſtit, atq; obuiam Cæſari proficiſcitur. Ille oppidum Biturigum poſitum in uia Nouiodunum oppugnare inſtituerat. Quo ex oppido, cum legati ad eũ ueniſſent oratum, ut ſibi ignoſceret, ſuæq; uitæ conſuleret, ut celeritate reliquas res conficeret, qua pleraq; erat conſecutus, arma proferri, equos produci, obſides dari iubet, parte iam obſidũ tradita, cum reliqua adminiſtrarentur, centurionibus, & paucis militibus intromiſſis, qui arma, iumentaq; conquirerẽt, equitatus hoſtium procul uiſus eſt, qui agmẽ

Vercingetorigis anteceſſerat, quem ſimulatq; oppidani conſpexerunt, atq; in ſpem auxilij uenerunt, clamore ſublato arma capere, portas claudere, murum complere cœperunt. Centuriones in oppido, cum ex ſignificatione Gallorum noui aliquid ab ijs iniri conſilij intellexiſſent, gladijs diſtrictis portas occupauerunt, ſuosq́; omneis incolumes receperunt. Cæſar ex caſtris equitatum educi iubet, prælium'q; equeſtre committit, laborantibus iam ſuis, Germanos equites circiter. CCCC. ſubmittit, quos ab initio ſecum habere inſtituerat, eorũ impetum Galli ſuſtinere non potuerunt, atque in fugam coniecti multis amiſſis, ſeſe ad agmen receperũt, quibus profligatis rurſus oppidani perterriti, comprehenſos eos quorum opera plebem concitatam exiſtimabant, ad Cæſarem perduxerunt, ſeſe'q; ei dediderunt. Quibus rebus confectis, Cæſar ad oppidũ Auaricũ, quod erat maximum, munitiſſimum'q; in finibus Biturigum, atq; agri fertiliſſima regione profectus eſt. q̃d eo oppido recepto ciuitatem Biturigum ſe in poteſtatem redacturum confidebat. Vercingetorix tot cõtinuis incommodis Vellaunoduni. genabi. Nouioduni acceptis, ſuos ad concilium conuocat, docet longe alia ratione eſſe bellum gerendum, atq; antea ſit geſtum, omnibus modis huic rei ſtudendum, ut pabulatione, & commeatu Romani prohibeantur. Id eſſe facile, quod equitatu ipſi abundent, & quod anni tempore ſubleuentur, pabulum ſecari nõ poſſe, neceſſario diſperſos hoſteis ex ædificijs petere. hos omneis quotidie ab equitibus deleri poſſe. præterea ſalutis cauſa rei familiaris cõmoda neglígenda, uicos atq; ædificia incendi oportere, hoc ſpatio à Boia

tio à Boia quoquo uerſus, quo pabulandi cauſa adire poſſe uideantur. Harum ipſis rerum copiam ſuppetere quod quorum in finibus bellum geratur eorum opibus ſubleuentur, Romanos aut inopiam nõ laturos, aut magno cũ periculo longius à caſtris progreſſuros, neq; intereſſe ipſos ne interficiant, impedimẽtis ue exuant, quibus amiſſis bellum geri non poſſit. præterea oppida incendi oportere, quæ non munitione, & loci natura ab omni ſint periculo tuta, neu ſuis ſint ad detractandam militiam receptacula, neu romanis propoſita, ad copiã commeatus prædamq; tollendã. hæc ſi grauia, aut acerba uideantur, multo illa grauius æſtimari debere, liberos, coniuges in ſeruitutem abſtrahi, ipſos interfici, quæ ſint neceſſe accidere uictis. omnium conſenſu hac ſententia probata, uno die amplius. XX. urbes Biturigum incendũtur. hoc idem fit in reliquis ciuitatibus. in omnibus partibus incendia conſpiciuntur, quæ & ſi magno cum dolore omnes ferebant, tamẽ hoc ſibi ſolatij proponebant, ꝙ ſe prope explorata uictoria celeriter amiſſa recuperaturos cõfidebãt. deliberatur de Auarico in cõmuni concilio, incendi placeret, an denfedi. procumbũt Gallis omnibus ad pedes Bituriges, ne pulcherrimam prope totius Galliæ urbem, quæ & præſidio, & ornamento ſit ciuitati, ſuis manibus ſuccendere cogerentur, facile ſe loci natura defenſuros dicunt, ꝙ prope ex omnibus partibus flumine, et palude circundata unum habeat, & peranguſtum aditum. datur petentibus uenia diſſuadẽte primo Vercingetorige, poſt concedente, et precibus ipſorum, et miſericordia uulgi defenſores idonei oppido deliguntur. Vercingetorix minoribus Cæſarem

itineribus ſubſequitur, & locum caſtris deligit, paludi
bus ſyluiſq; munitum ab Auarico longe millia paſſu-
um.XV.ibi per certos exploratores in ſingula diei tem
pora, quæ ad Auaricum agerentur, cognoſcebat, et q̃d
fieri uellet, imperabat. omneis noſtras pabulationes
frumentationeſq; obſeruabat. diſperſoſq;, cum longi-
us neceſſario procederent, adoriebatur, magnoq; incõ-
modo afficiebat, & ſi quantum ratione prouideri pote
rat, ab noſtris occurrebatur, ut incertis temporibus, di
uerſiſq; itineribus iretur. Caſtris ad eam partem oppi
di poſitis Cæſar, quæ intermiſſa a flumine, & palude
aditum (ut ſupra diximus) anguſtum habebat, aggerẽ
apparare, uineas agere, turreis duas cõſtituere cœpit,
nam circumuallare loci natura prohibebat. de re fru-
mentaria Boios atq; Heduos adhortari non deſtitit, quo
rum alteri, quod nullo ſtudio agebant, non multum ad
iuuabant, alteri non magnis facultatibus, quod ciui-
tas erat exigua & infirma, celeriter quod habuerunt,
conſumpſerunt. ſumma difficultate rei frumentariæ
affecto exercitu, tenuitate Boiorum, indiligentia He-
duorum, incendijs ædificiorum, uſq; eò, ut complureis
dies milites frumento caruerint, et pecore è longinquio
ribus uicis adacto, extremam famem ſuſtentarent. nul
la tamen uox eſt ab his audita populi Romani maie-
ſtate, et ſuperioribus uictorijs indigna, quinetiam Cæ
ſar cum in opere ſingulas legiones appellaret, et ſi acer
bius inopiam ferrent, ſe dimiſſurum oppugnationem
diceret, uniuerſi ab eo, ne id faceret, petebant, ſic ſe com-
plureis annos illo imperante meruiſſe, ut nullam igno
miniam acciperent, nunquam infecta re diſcederent,

hoc ſe

hoc ſe ignominiæ laturos loco, ſi inceptam oppugnatio nem reliqſſent, præſtare, omnes perferre acerbitates, q̃ non ciuibus Ro. qui Genabi perfidia Gallorum interiſſent, parentarẽt. Hæc eadem centurionibus, tribuniſq; militum mandabant, ut per eos ad Cæſarẽ deferrentur. Cum iam muro appropinquaſſent turres, ex captiuis Cæſar cognouit, Vercingetorigem conſumpto pabulo caſtra mouiſſe propius Auaricum, atq; ipſum, cũ equitatu expeditiſq;, qui inter equites præliari conſueſſent, inſidiarum cauſa eò profectum, quo noſtros poſtero die pabulatum uenturos arbitrabatur, quibus rebus cognitis media nocte ſilentio profectus, ad hoſtium caſtra mane peruenit. Illi celeriter per exploratores aduentu Cæſaris cognito, carros, impedimentaq; ſua in arctiores ſyluas abdiderunt, copias omnes in loco edito, atq; aperto inſtruxerũt. qua re nuntiata, Cæſar celeriter ſarcinas conferri, arma expediri iuſſit. Collis erat leniter ab infimo accliuis, hunc ex omnibus ferè partibus palus difficilis, atq; impedita cingebat nõ latior pedibus q̃nquaginta, hoc ſe colle interruptis põtibus Galli fiducia loci continebãt, generatimq; diſtributi in ciuitates, oĩa uada, ac ſaltus eius paludis certis cuſtodijs obtinebant, ſic aĩo parati, ut ſi eã paludẽ Romani ꝑrumpere conarẽtur, hæſitantes premerent ex loco ſuꝑiore, ut q̃ propinq̃tatẽ loci uiderẽt paratos propè æquo marte ad dimicandũ exiſtimarent, q̃ iniq̃tatem conditionis ꝑſpicerẽt, inani ſimulatione ſeſe oſtentare cognoſcerẽt. Indignantes milites Cæſar, q̃ conſpectũ ſuum hoſtes ferre poſſent tantulo ſpatio interiecto, & ſignũ prælij expoſcẽtes, edocet q̃to detrimẽto, et quot uirorũ fortiũ

morte neceſſe eſſet cōſtare uictoriā, quos cum ſic aio pa
ratos uideret, ut nullum pro ſua laude periculum recu
ſarent, ſummæ ſe iniquitatis condēnari debere, niſi eo-
rum uitam ſua ſalute habeat cariorem. ſic milites conſo
latus, eodem die reducit in caſtra, reliqua quæ ad op-
pugnationem oppidi pertinebant, adminiſtrare inſtitu
it. Vercingetorix cum ad ſuos rediſſet, proditionis inſi-
mulatus, ꝙ caſtra propius Romanos mouiſſet, quod cū
omni equitatu diſceſſiſſet, ꝙ ſine imperio tantas copias
reliquiſſet, ꝙ eius diſceſſu Romani tanta opportunita-
te, & celeritate ueniſſent, non hæc omnia fortuitu, aut
ſine conſilio accidere potuiſſe, regnum illū Galliæ mal-
le Cæſaris conceſſu, ꝗ ipſorum habere beneficio. tali
modo accuſatus ad hæc reſpōdit, quod caſtra mouiſſet,
factum inopia pabuli, etiam ipſis hortantibus, ꝙ pro-
pius Romanos acceſſiſſet, perſuaſum loci opportunitate,
qui ſeipſum munitione defenderet, equitum uero ope-
ram, neq; in loco paluſtri deſyderari debuiſſe, & illic
fuiſſe utilem, quo ſint profecti, ſummam imperij ſe con
ſulto nulli diſcedentem tradidiſſe, ne is multitudinis ſtu
dio ad dimicandum impelleretur. cui rei propter ani=
mi mollitiā ſtudere omnes uideret, quod diutius labo
rem ferre nō poſſent. Romani ſi caſu interuenerint, for
tunæ, ſi alicuius indicio uocati, huic habendam gratiā,
quod & paucitatem eorum ex loco ſuperiore cognoſce
re, & uirtutem deſpicere potuerint, qui dimicare non
auſi, turpiter ſe in caſtra receperint. Imperiū ſe à Cæ-
ſare per proditionem nullum deſyderare, quod habere
uictoria poſſet, quæ iam eēt ſibi, ac omnibus Gallis ex
plorata. quin etiam ipſis remitteret, ſi ſibi magis hono-

rem tribuere,

rem tribuere, quàm ab ſe ſalutem accipere uideantur. Hæc ut intelligatis, inquit, ſincere à me pronuntiari, audite Romanos milites, producit ſeruos, quos in pabulatione paucis ante diebus exceperat, & fame, uinculisq́; excruciauerat. ij iam ante edocti, quæ interrogati pronuntiarent, milites ſe eſſe legionarios dicunt, fame & inopia adductos clàm ex caſtris exiſſe, ſiquid frumenti, aut pecoris in agris reperire poſſent, ſimili omnem exercitum inopia premi, nec iam uires ſufficere cuiuſquam, nec ferre operis laborem poſſe. Itaque ſtatuiſſe Imperatorem, ſi nihil in oppugnatione oppidi profeciſſet, triduo exercitum deducere. Hæc inquit à me Verangetorix beneficia habetis, quem proditionis inſimulatis, cuius opera ſine ueſtro ſanguine, tantum exercitum uictorem fame penè conſumptum uidetis, quem turpiter ſe ex fuga recipientem, ne qua ciuitas ſuis finibus recipiat, à me prouiſum eſt. Conclamat omnis multitudo, & ſuo more armis concrepat, quod facere in eo conſueuerunt, cuius orationem approbant, ſummum eſſe Verangetorigem ducem, nec de eius fide dubitandum, nec maiori ratione bellum adminiſtrari poſſe. Statuũt, ut decem millia hominum delecta ex omnibus copijs in oppidum ſummittantur, nec ſolis Biturigibus communem ſalutem committendam cenſent, ꝙ penè in eo, ſi oppidum retinuiſſent, ſummam uictoriæ conſtare intelligebant. Singulari militum noſtrorum uirtuti conſilia cuiuſq; modi Gallorum occurrebant, ut eſt ſummæ genus ſolertiæ, atq; ad omnia imitanda, atq; efficienda, quæ ab quoq; traduntur, aptiſſimum. nam & laqueis falces auertebant, quas cum deſtinauerant, tormentis

introrſus reducebant, & aggerem cuniculis ſubtrahe bant, eò ſcientius, q apud eos magnæ ſunt Ferrariæ, atq; omne genus cuniculorum notum, atq; uſitatum eſt. totum autem murum ex omni parte turribus contabulauerant, atq; has corijs intexerant, tum crebris diurnis, nocturnis'q; eruptionibus, aut aggeri ignem inferebant, aut milites occupatos in opere adoriebantur, et noſtrarum turrium altitudinem, quantum has quotidianus agger expreſſerat, commiſſis ſuarum turrium malis adæquabant. & apertos cuniculos præuſta, & præacuta materia, & pice feruefacta, et maximi pon deris ſaxis morabantur, mœnibus'q; appropinquare prohibebant. Muri autem omnes Gallici hac ferè forma ſunt, trabes directæ perpetuæ in longitudinem paribus iteruallis diſtantes inter ſe binos pedes in ſolo collocantur. eæ reuinciuntur extrorſus, & multo aggere ueſtiuntur. ea autem, quæ diximus interualla, grandibus in fronte ſaxis effarciũtur, his collocatis, et coagmẽtatis, alius inſuper ordo adijcitur, ut idem illud interuallum ſeruetur, neq; inter ſe cõtingant trabes, ſed paribus intermiſſæ ſpatijs, ſingulæ ſingulis ſaxis interiectis, arcte contineantur. ſic deinceps omne opus contexitur, dum iuſta muri altitudo expleatur. hoc cum in ſpeciem, uarietatem'q; opus deforme non eſt, alternis trabibus, ac ſaxis, quæ rectis lineis ſuos ordines ſeruant, tum ad utilitatem & defenſionem urbium ſummam habet opportunitatem, quod & ab incendio lapis, et ab ariẽte materia defendit, quæ perpetuis trabibus pedes quadragenos plerunq; introrſus reuincta, neq; perrumpi, neq; diſtrahi poteſt. his tot rebus impedita oppugnatione, milites

tione, milites

tione, milites cum toto tempore, frigore, & aſſiduis imbribus tardarentur, tamen continēti labore omnia hæc ſuperauerunt. & diebus. XXV. aggerem latum pedes CCC.XXX. altum pedes. LXXX. extruxerunt. cum is murum hoſtium penè contingeret, et Cæſar ad opus conſuetudine excubaret, milites'q; cohortaretur, neq̄d omnino tempus ab opere intermitteretur, pauloante tertiam uigiliam eſt animaduerſum fumare aggerem, quem cuniculo hoſtes ſuccenderant. Eodem'q; tempore toto muro clamore ſublato duabus portis ab utroq; latere turrium eruptio fiebat. Alij faces, atq; aridam materiem de muro in aggerē eminus iaciebant, picem, reliquas'q; res, quibus ignis excitari poteſt, fundebant, ut quo primum curreretur, aut cui rei ferretur auxilium, uix ratio iniri poſſet. tamen quod inſtituto Cæſaris duæ ſemper legiones pro caſtris excubabant, duæ'q; partitis temporibus in opere erant, celeriter factum eſt, ut alij eruptionibus reſiſterent, alij turres reducerent, aggerem'q; interſcinderēt. Omnis uero ex caſtris multitudo ad reſtinguendum concurreret. cum in omnibus locis conſumpta iam reliqua parte noctis pugnaretur, ſemp̄'q; hoſtibus ſpes uictoriæ redintegraretur. eò magis, quod deuſtos pluteos turrium uidebant, nec facile adire apertos ad auxiliandū animaduertebāt, ſemp̄'q; ipſi recentes defeſſis ſuccederent, oēm'q; Galliæ ſalutem in illo ueſtigio temporis poſitā arbitrarētur, accidit inſpectātibus nobis, q̄ dignum memoria uiſum prætermittendū non exiſtimauimus. Quidā ante portam oppidi Gallus per manus ſeui, ac picis traditas glebas in ignem è regione turris proijciebat, ſcorpione ab la-

tere dextro traiectus,exanimatusq́; concidit, hunc ex proximis unus iacentem tranſgreſſus,eodem illo munere fungebatur,eadem ratione ictu ſcorpionis exanimato altero,ſucceſſit tertius, et tertio quartus,nec ille prius eſt à propugnatoribus uacuus relictus locus, quã reſtincto aggere,atq; omni parte ſummotis hoſtibus finis eſt pugnandi factus.omnia experti Galli, quod res nulla ſucceſſerat, poſtero die conſilium cœperunt ex oppido profugere,hortante,& iubente Vercingetorige, id ſilentio noctis conati, non magna iactura ſuorum ſeſe effecturos ſperabant,propterea quod neque longe ab oppido caſtra Vercingetorigis aberant, & palus, quæ perpetua intercedebat, Romanos ad inſequẽdum tardabat,iamq́; hoc facere noctu apparabant,cũ matresfamilias repente in publicum procurrerunt, flentesq́; proiectæ ad pedes ſuorum omnibus precibus petierunt,ne ſe et communeis liberos hoſtibus ad ſupplicium dederent, quos ad capiendam fugam natura, & uirium infirmitas impediret.ubi eos perſtare in ſententiam uiderunt,quod plerũq; in ſummo periculo Timor miſericordiam non recipit.conclamare et ſignificare de fuga Romanis cœperunt,quo timore perterriti Galli,ne ab equitatu Romanorum uiæ præoccuparentur,conſilio deſtiterunt.Poſtero die Cæſar promota turri,perfectisq́; operibus,quæ facere inſtituerat, magno coorto imbri, non inutilem hanc ad capiendum conſilium tempeſtatem arbitratus eſt, quod paulò incautius cuſtodias in muro diſpoſitas uidebat, ſuosq́; languidius in opere uerſari iuſſit,et quid fieri uellet, oſtẽdit,legiones intra uineas in occulto expeditas cohortatus,ut

tus,ut aliquando pro tantis laboribus fructum uicto=riæ perciperent. ijs, qui primi murũ aſcendiſſent, præmia propoſuit, militibusq́; ſignum dedit. illi ſubito ex omnibus partibus euolauerunt, murumq́; celeriter cõplerunt, hoſtes re noua perterriti, muro, turribusq́; deiecti in foro, ac locis patẽtioribus cuneatim cõſtiterũt, hoc animo, ut ſiqua ex parte obuiam contraueniretur, acie inſtructa depugnarent, ubi neminem in æquum locum ſeſe demittere, ſed toto undique muro circunfundi uiderunt, ueriti ne omnino ſpes fugæ tolleretur, abiectis armis, ultimas oppidi parteis continenti impetu petiuerunt, parsq́; ibi, cum anguſto exitu portarũ ſeipſi premerẽt, à militibus, pars iam egreſſa portis ab equitibus eſt interfecta, nec fuit quiſquam, qui prædæ ſtuderet. ſic et Genabenſi cæde & labore operis incitati, non ætate confectis, non mulieribus, non infantibus pepercerunt. deniq; ex omni eo numero, qui fuit circiter quadraginta milliũ, uix octingenti, qui primo clamore audito, ſe ex oppido eiecerunt, incolumes ad Vercingetorigem peruenerunt, quos ille multa iam nocte ſilentio ex fuga excepit, ueritus ne qua in caſtris ex eorum concurſu, et miſericordia uulgi ſeditio oriretur, ut procul in uia diſpoſitis familiaribus ſuis, principibusq́; ciuitatum diſparandos, deducendosq́; ad ſuos curaret, quæ cuiq; ciuitati pars caſtrorum ab initio obuenerat. Poſtero die concilio conuocato, conſolatus, cohortatusq́; eſt, ne ſe admodum animo demitterent, ne perturbarentur incõmodo, nõ uirtute, neq; acie uiciſſe Romanos, ſed artificio quodam, & ſcientia oppugnationis. cuius rei fuerint ipſi imperiti, errare ſiqui in bello omneis

ſecundos rerum euentus expectent. ſibi nunquam placuiſſe Auaricum defendi, cuius rei teſtes ipſos haberet, ſed factum imprudentia Biturigum, & nimia obſequentia reliquorum, uti hoc incommodum acciperetur, id tamen ſe celeriter maioribus commodis ſanaturum. Nam, quæ ab reliquis Gallis ciuitates diſſentirēt has ſua diligentia adiuncturum, atq; unum cōſilium totius Galliæ effecturum. cuius conſenſu, ne orbis quidem terrarum poſſit obſiſtere. Id'q; ſe propè iam effectum habere. interea æquum eſſe ab ijs communis ſalutis cauſa impetrari, ut caſtra munire inſtituerent, quò facilius hoſtium repentinos impetus ſuſtinere poſſent. fuit hæc oratio nō ingrata Gallis, maxime, quod ipſe animo non defecerat tanto accepto incommodo, neq; ſe in occultum abdiderat, & conſpectum multitudinis fugerat, plus'q; animo prouidere, & præſentire exiſtimabatur, quod re integra, primo incendēdum Auaricum, poſt deſerēdum cenſuerat. itaq; ut reliquorum imperatorum res aduerſæ authoritatē minuunt, ſic huius ex contrario dignitas incommodo accepto in dies augebatur. ſimul in ſpem ueniebant eius affirmatione de reliquis adiūgendis ciuitatibus, primum'q; eo tempore Galli caſtra munire inſtituerūt, & ſic ſunt animo conſternati, homines inſueti laboris, ut omnia quæ imperarentur, ſibi patienda & perferenda exiſtimarent, nec minus, q̄ eſt pollicitus Vercingetorix animo laborabat, ut reliquas ciuitates adiungeret, atq; earum principes donis, pollicitationibus'q; alliciebat. huic rei idoneos homines deligebat, quorū quiſq; aut oratione ſubdola, aut amicitia facillime capi poſſet. qui

Auarico expugnato refugerant, armandos, ueſtiendosq́; curat. ſimul ut deminutæ copiæ redintegrarentur, imperat, certum numerum militum ciuitatibus, quem, & quam ante diem in caſtra adduci uelit, ſagittariosq́; omneis, quorum erat permagnus numerus in Gallia conquiri, & ad ſe mitti iubet. His rebus celeriter id, quod Auarici deperierat, expletur. interim Teutomatus Ollouiconis filius Rex Nitiobrigum, cuius pater ab Senatu noſtro amicus erat appellatus, cũ magno equitum ſuorum numero, & quos ex Aquitania conduxerat, ad eum peruenit. Cæſar Auarici compluresis dies commoratus, ſummámque ibi copiam frumenti, & reliqui commeatus nactus, exercitum ex labore, atque inopia refecit. iam propè hyeme confecta, cum ipſo anni tempore ad gerendum bellum uocaretur, & ad hoſtem proficiſci conſtituiſſet, ſiue eum ex paludibus, ſyluisq́; elicere, ſiue obſidione premere poſſet, legati ad eum principes Heduorum ueniunt oratum, ut maxime neceſſario tempore ciuitati ſubueniat, ſummo eſſe in periculo rem, quod cum ſinguli magiſtratus antiquitus creari, atque regiam poteſtatem annum obtinere conſueſſent, duo magiſtratum gerant, & ſe uterq; eorum legibus creatum eſſe dicat, horum eſſe alterum Conuictolitanem florentem, & illuſtrem adoleſcentem, alterum Cotum antiquiſſima familia natum, atque ipſum hominem ſummæ potentiæ, & magnæ cognationis, cuius frater Vedeliacus proximo anno eundem magiſtratum geſſerit, ciuitatem omnem eſſe in armis, diuiſum Senatum, diuiſum populum, ſuas cuiuſq; eorum clientelas, qđ ſi diutius alatur cõtro-

uerſia, fore uti pars cum ciuitatis parte confligat. id ne accidat, poſitum in eius diligentia, atque authoritate. Cæſar et ſi à bello, atq; hoſte diſcedere detrimentoſum eſſe exiſtimabat, tamen non ignorans quanta ex diſſenſionibus incommoda oriri conſueſſent, ne tanta, et tam coniuncta populo Romano ciuitas, quam ipſe ſemper aluiſſet, omnibusq; rebus ornaſſet, ad uim, atq; ad arma deſcenderet, atq; ea pars, quæ minus ſibi cõfideret, auxilia à Verangetorige accerſeret, huic rei præuertendum exiſtimauit, & quod legibus Heduorũ, ijs, qui ſummum magiſtratum obtinerent, excedere ex finibus non liceret, nequid de iure, aut legibus eorum diminuiſſe uideretur, ipſe in Heduos proficiſci ſtatuit, Senatumq; omnem, & quos inter controuerſia eſſet, etiã ad ſe euocauit. Cum propè omnis ciuitas eò conueniſſet, doceretur'q;, paucis clàm uocatis, alio loco, alio tempore, atq; oportuerit, fratrem à fratre renuntiatum, cum leges duos ex una familia, uiuo utroq;, non ſolum magiſtratus creari uetarent, ſed etiam in ſenatu eſſe prohiberent, Cotum magiſtratum deponere coegit, Conuictolitanem, qui per Sacerdotes more ciuitatis, intermiſſis magiſtratibus, eſſet creatus, poteſtatem obtinere iuſſit. Hoc decreto interpoſito cohortatus Heduos, ut controuerſiarum, ac diſſenſionum obliuiſcerentur, atq; omnibus omiſſis his rebus, huic bello ſeruirent, eaq;, quæ meruiſſent præmia, ab ſe deuicta Gallia expectarent, equitatum'q; omnem, & peditum millia decem ſibi celeriter mitterent, quæ in præſidijs rei frumẽtariæ cauſa diſponeret. exercitũ in duas parteis diuiſit, quatuor legiones in Senones, Pariſiosq; Labieno ducẽdas dedit. VI. ipſe

in Aruernos, ad oppidum Gergouiam ſecundum flu=men Elauer duxit, equitatus partem illi attribuit, par=tem ſibi reliquit. Qua re cognita, Vercingetorix omnibus interruptis eius fluminis pontibus, ab altera Elaueris parte iter facere cœpit, cum uterq; utriq; eſſet exercitui in cõſpectu, fereq́; è regione caſtris caſtra poneret, diſpoſitis exploratoribus, necubi effecto ponte Romani copias traducerent, erat in magnis Cæſaris difficultatibus res, ne maiorem æſtatis partem flumine impediretur, q̃d non ferè ante autũnum Elauer uado tranſiri ſoleat, itaq; ne id accideret, ſylueſtri loco caſtris poſitis, è regione unius eorum pontiũ, quos Vercingetorix reſcindẽdos curauerat, poſtridie cum duabus legionibus in occulto reſtitit, reliquas copias cum omnibus impe=dimentis, ut conſueuerat miſit, dẽptis quartis quibusq; cohortibus, uti numerus legionum cõſtare uideretur, ijs quàm longiſſime poſſent progredi iuſſis, cum iam ex diei tempore coniecturam caperet, in caſtra peruẽtum, ijſdem ſublicis, quarum pars inferior integra remanebat, pontem reficere cœpit, celeriter effecto opere, legionibusq́; traductis, & loco caſtris idoneo delecto reliquas copias reuocauit. Vercingetorix re cognita, ne contra ſuam uoluntatem dimicare cogeretur magnis itineribus anteceſſit. Cæſar ex eo loco quintis caſtris Gergouiam peruenit, equeſtriq́; prælio eo die leui facto, perſpecto urbis ſitu, quæ poſita in altiſſimo monte omnes aditus difficiles habebat, de expugnatione deſperauit. de obſeſſione non prius agendum conſtituit, q̃ rem frumentariam expediſſet. At Vercingetorix caſtris pro oppido in monte poſitis mediocribus circum ſe interuallis

ſeparatim ſingularum ciuitatum copias collocauerat, atq; omnibus eius iugi collibus occupatis, qua deſpici poterat, horribilem ſpeciem præbebat, principesq; earū ciuitatum, quos ſibi ad conſilium capiendum delegerat, prima luce ad ſe quotidie conuenire iubebat, ſeu quid communicandum, ſeu quid adminiſtrādum uideretur, neq; ullum ferè diem intermittebat, quin equeſtri prælio interiectis ſagittarijs, quid in quoq; eſſet animi, ac uirtutis ſuorum periclitaretur. Erat è regione oppidi collis ſub ipſis radicibus montis egregie munitus, atq; ex omni parte circunciſus, quem ſi tenerent noſtri, & aquæ magna parte, & pabulatione libera prohibituri hoſtes uidebantur. Sed is locus præſidio ab ijs non nimis firmo tenebatur, tamen ſilentio noctis Cæſar ex caſtris egreſſus, prius q̃ ſubſidiū ex oppido uenire poſſet, deiecto præſidio potitus loco, duas ibi legiones collocauit, foſſamq; duplicē duodenum pedum à maioribus caſtris ad minora perduxit, ut tuto ab repentino hoſtium incurſu etiam ſinguli commeare poſſent. Dum hæc ad Gergouiam geruntur Conuictolitanis Heduus, cui magiſtratum adiudicatum à Cæſare demōſtrauimus, ſolicitatus ab Aruernis pecunia, cum quibuſdam adoleſcentibus colloquitur, quorum erat princeps Litauicus, atq; eius fratres, ampliſſima familia nati adoleſcentes. Cum ijs primum communicat, hortaturq; eos, ut ſe liberos, & imperio natos meminerint. unam eſſe Heduorū ciuitatem, quæ certiſſimā Galliæ uictoriam diſtineat, eius authoritate reliquas contineri, qua traducta, locū conſiſtendi Romanis in Gallia non fore, eſſe nonnullo ſe Cæſaris beneficio affectum, ſic tamen ut iuſtiſſimā

apud eum cauſam obtinuerit, ſed plus communi libertati tribuere. cur enim potius Hedui de ſuo iure, & de legibus ad Cæſarem diſceptaturi, quàm Romani ad Heduos ueniant? Celeriter adoleſcentibus, & oratione magiſtratus, & præmio deductis, cum ſe uel principes eius conſilij fore profiterentur, ratio perficiendi quærebatur, quod ciuitatem temere ad ſuſcipiēdum bellum, adduci poſſe non confidebant, placuit, ut Litauicus decem illis millibus, quæ Cæſari ad bellum mitterentur, præficeretur, atq; ea ducēda curaret, fratresq; eius ad Cæſarem præcurrerent. reliqua, qua ratione agi placeat, conſtituunt. Litauicus accepto exercitu, cum millia paſſuum circiter. XXX. ab Gergouia abeſſet, conuocatis ſubito militibus lacrymans, quo proficiſcimur inqt, milites? omnis noſter equitatus, nobilitas omnis interijt, principes ciuitatis Eporedorix, et Viridomarus inſimulati proditionis ab Romanis indicta cauſa interfecti ſunt. Hæc ab his cognoſcite, qui ex ipſa cæde fugerunt. nam ego fratribus, atque omnibus propinquis meis interfectis, dolore prohibeor, quæ geſta ſunt pronuntiare. producuntur ij, quos ille edocuerat, quæ dici uellet, atque eadem, quæ Litauicus pronuntiauerat, multitudini exponunt, omneis equites Heduorum interfectos, quod collocuti cum Aruernis dicerentur, ipſos ſe inter multitudinem militum occultaſſe, atq; ex media cæde, profugiſſe. Conclamant Hedui, & Litauicū obſecrant, ut ſibi conſulat. quaſi uero, inqt ille, conſilij ſit res, ac non neceſſe ſit nobis Gergouiā contendere, et cum Aruernis noſmet coniungere? an dubitamus quin nefario facinore admiſſo, Romani iam ad nos interfi-

ciendos concurrant? proinde ſiquid in nobis animi eſt, perſequamur eorum mortem, qui indigniſſime interierunt, atq; hos latrones interficiamus. oſtendit ciues Romanos, qui eius præſidij fiducia una erant, continuo magnum numerum frumenti, commeatusq́; diripit. ipſos crudeliter excruciatos interficit. nuntios tota ciuitate Heduorum dimittit, in eodem mendacio de cæde equitum, & principum permanet, hortatur ut simili ratione, atq; ipſe fecerit, ſuas iniurias perſequantur. Eporedorix Heduus ſummo loco natus adoleſcens, & ſummæ domi potentiæ, et unà Viridomarus pari ætate, & gratia, ſed genere diſpari, quem Cæſar ab Diuitiaco traditum, ex humili loco ad ſummam dignitatem perduxerat, in equitum numero conuenerant, nominatim ab eo euocati, ijs erat inter ſe de principatu contentio, & in illa magiſtratuum controuerſia, alter pro Conuictolitane, alter pro Coto ſummis opibus pugnauerat. ex ijs Eporedorix cognito Litauici conſilio, media ferè nocte rem ad Cæſarē defert. orat ne patiatur ciuitatem prauis adoleſcentium conſilijs ab amicitia populi Romani deficere, quod futurum prouideat, ſi ſe tot hominum millia cum hoſtibus coniunxerint, quorum ſalutem, neq; propinqui negligere, neq; ciuitas leui momento æſtimare poſſet. Magna affectus ſolicitudine hoc nuntio Cæſar, ꝙ ſemper Heduorum ciuitati præcipue indulſerat, nulla interpoſita dubitatione legiones expeditas quatuor, equitatumq́; omnem ex caſtris educit, nec fuit ſpatium tali tempore ad contrahenda caſtra, quod res in celeritate poſita eſſe uidebatur. C. Fabium legatum cum legionibus duabus caſtris

præſidio

præſidio relinquit. fratres Litauici cum comprehendi iuſſiſſet, paulo ante reperit ad hoſtes profugiſſe. adhortatus milites, ne neceſſario tempore itineris labore permoueantur, cupidiſſimis omnibus, progreſſus millia paſſuum XXV. agmen Heduorum cõſpicatus, immiſſo equitatu, iter eorum moratur, atq; impedit, interdicit'q; omnibus, ne quenquam interficiant. Eporedorigem, & Viridomarum, quos illi interfectos exiſtimabant, inter equites uerſari, ſuos'q; appellare iubet. His cognitis, & Litauici fraude perſpecta, Hedui manus tendere, & deditionem ſignificare, & proiectis armis mortem deprecari incipiunt. Litauicus cum ſuis clientibus, quibus nefas, more Gallorum eſt, etiam in extrema fortuna deſerere patronos, Gergouiam profugit. Cæſar nuntijs ad ciuitatem Heduorum miſſis, qui ſuo beneficio conſeruatos docerent, quos iure belli interficere potuiſſet, tribus'q; horis noctis exercitui ad quietem datis, caſtra ad Gergouiam mouit. Medio ferè itinere equites à Fabio miſſi, quanto res in periculo fuerit, exponunt, ſummis copijs caſtra oppugnata demonſtrant, cum crebro integri defeſſis ſuccederent, noſtros'q; aſſiduo labore defatigarent, quibus propter magnitudinẽ caſtrorum perpetuo eſſet ijſdem in uallo permanendũ, multitudine ſagittarũ, atq; omnis generis telorum multos uulneratos, ad hæc ſuſtinẽda magno uſui fuiſſe tormenta. Fabium diſceſſu eorum, duabus relictis portis, obſtruere cæteras, pluteos'q; uallo addere, & ſe in poſterum diem, ſimilem ad caſum parare. His rebus cognitis Cæſar ſummo ſtudio militum ante ortum ſolis in caſtra peruenit. Dum hæc ad Gergouiam gerũtur,

m

Hedui primis nuntijs à Litauico acceptis, nullum ſibi ad cognoſcendum ſpatium relinquunt, impellit alios àuaritia, alios iracundia, & temeritas, quæ maxime illi hominum generi eſt innata, ut leuem auditionem habeant pro re comperta, bona ciuium Romanorum diripiunt, cædes faciunt, in ſeruitutem abſtrahunt. adiuuat rem proclinatam Conuictolitanis, plebem'q; ad furorem impellit, ut facinore admiſſo, ad ſanitatem reuerti pudeat. M. Ariſtium tri. militum iter ad legionem facie͂tem, fide data ex oppido cauillono educunt. idem facere cogunt eos, qui negociandi cauſa ibi conſtiterant. hos continuo in itinere adorti omnibus impedimentis exuunt, repugnantes diem noctem'q; obſident. multis utrinq; interfectis, maiorem multitudinem ad arma concitant. interim nuntio allato, omneis eorum milites in poteſtate Cæſaris teneri, concurrunt ad Ariſtium, nihil publico factum conſilio demonſtrant, quæſtionem de bonis direptis decernunt. Litauici, fratrum'q; bona publicant, legatos ad Cæſare͂ ſui purgandi gratia mittunt, hæc faciunt recuperandorum ſuorum cauſa. Sed contaminati facinore, & capti compendio ex direptis bonis, quod ea res ad multos pertinebat, & timore pœnæ exterriti, conſilia clàm de bello inire incipiunt, ciuitates'q; reliquas legationibus ſolicitant, quæ tametſi Cæſar intelligebat, tamen quã mitiſſime poteſt, legatos appellat, nihil ſe propter inſcientiam, leuitatem'q; uulgi grauius de ciuitate iudicare, neq; de ſua in Heduos beneuolentia diminuere. ipſe maiorem Galliæ motum expectans, ne ab omnibus ciuitatibus circu͂ſiſteretur, conſilia inibat, quemadmodum à Gergouia diſcederet, ac

rurſus

rurſus omnem exercitum contraheret, ne profectio nata à timore defectionis, ſimilis fugæ uideretur. Hæc cogitanti accidere uiſa eſt facultas, bene rei gerendæ. nam cum minora in caſtra operis perſpiciendi cauſa ueniſſet, animaduertit collem, qui ab hoſtibus tenebatur, nudatum hominibus, qui ſuperioribus diebus uix præ multitudine cerni poterat, admiratus quærit ex perfugis cauſam, quorum magnus ad eum quotidie numerus confluebat. Conſtabat inter omnes, quod iam ipſe Cæſar per exploratores cognouerat, dorſum eſſe eius iugi propè æquum, ſed ſylueſtrem, & anguſtum, qua eſſet aditus ad alteram partem oppidi, uehementer huic illos loco timere, nec iam aliter ſentire, uno colle ab Romanis occupato, ſi alterum amiſiſſent, quin penè circumuallati, atque omni exitu, & pabulatione interclusi uiderentur, ad hunc muniendum locum, omneis à Vercingetorige euocatos. Hac re cognita Cæſar mittit complures equitum turmas eò de media nocte, iis imperat, ut paulo tumultuoſius omnibus in locis peruagarentur, prima luce magnum numerum impedimentorum ex caſtris detrahi, mulionesq́; cum caſſidibus equitum ſpecie, ac ſimulatione collibus circumuehi iubet. His paucos addit equites, qui latius oſtentationis cauſa uagarentur, longo circuitu eaſdem omnes iubet petere regiones. hæc procul ex oppido uidebantur, ut erat à Gergouia deſpectus in caſtra, neque tanto ſpatio, certi quid eſſet, explorari poterat. Legionem unam eodem iugo mittit, & paulum progreſſam inferiore loco conſtituit, ſyluiſque occultat, augetur Gallis ſuſpitio, atque omnes illò munitio-

num copiæ traducuntur. uacua caſtra hoſtium Cæſar conſpicatus, tectis inſignibus ſuorum, occultatisq; ſignis militaribus raros milites, ne ex oppido animaduerterentur, ex maioribus caſtris in minora traducit. legatisq;, quos ſingulis legionibus præfecerat, quid fieri uellet oſtendit. in primis monet, ut contineãt milites ne ſtudio pugnandi, aut ſpe prædæ longius progrediantur. quid iniquitas loci habeat incõmodi, proponit, hoc una celeritate poſſe uitari, occaſionis eſſe rem, non prælij. His rebus expoſitis, ſignum dat, & ab dextera parte alio aſcenſu eodem tempore Heduos mittit. oppidi murus ab planitie, atq; initio aſcenſus, recta regione, (ſi nullus anfractus intercederet) M. CC. paſſus aberat. Quicquid huic circuitus ad molliendum cliuum acceſſerat, id ſpatium itineris augebat, à medio ferè colle in longitudine, ut natura montis ferebat, ex grandibus ſaxis ſex pedum murum, qui noſtrorum impetum tardaret, produxerãt Galli, atq; inferiore omni ſpatio uacuo relicto, ſuperiorem partem collis uſq; ad murum oppidi denſiſſimis caſtris compleuerant. Milites ſigno dato celeriter ad munitionem perueniunt, eamq; tranſgreſſi trinis caſtris potiuntur. Ac tanta fuit in capiendis caſtris celeritas, ut Theutomatus Rex Nitiobrigum ſubito in tabernaculo oppreſſus, ut meridie conquieuerat, ſuperiore corporis parte nudata, uulnerato equo, uix ſe ex manibus prædantium militum eriperet. conſecutus id, quod animo propoſuerat, Cæſar receptui cani iuſſit, legionisq; decimæ, qua cum erat concionatus, ſigna conſiſtere. at reliquarum milites legionum non exaudito tubæ ſono, quod ſatis magna uallis intercedebat, tamen

bat, tamen à tribunis militum, legatiſq́; , ut erat à Cæſare præceptũ, retinebantur. Sed elati ſpe celeris uictoriæ, & hoſtium fuga, ſuperiorumq́; temporum ſecundis prælijs nihil adeo arduum ſibi exiſtimabant, q̃d non uirtute conſequi poſſent, neq; prius finem ſequendi fecerunt, quàm muro oppidi, portiſq́; appropinquarunt. tum uero ex omnibus urbis partibus orto clamore, qui longius aberant repentino tumultu perterriti, cum hoſtes intra portas eſſe exiſtimarent, ſeſe ex oppido eiecerunt, matresfamilias de muro ueſtem, argentumq́; iactabant, & pectore nudo prominentes paſſis manibus obteſtabãtur Romanos, ut ſibi parcerent, neu ſicut Auarici feciſſent, ne mulieribus quidem, atq; infantibus abſtinerẽt. nonnullæ de muris per manus demiſſæ, ſeſe militibus tradebant. L. Fabius Cẽturio legionis octauæ, quem inter ſuos eo die dixiſſe conſtabat, excitari ſe Auaricenſibus præmijs, neque commiſſurũ, ut prius quiſquam murum aſcenderet, tres ſuos nactus manipulares, atq; ab his ſubleuatus murum aſcendit. eos ipſe rurſus ſingulos exceptans, in murum extulit. Interim ij, qui ad alteram partem oppidi, ut ſupra demonſtrauimus, munitionis cauſa conuenerant, primo exaudito clamore, inde etiam crebris nuntijs incitati, oppidum ab Romanis teneri, præmiſſis equitibus magno concurſu eò contenderunt, eorum ut quiſq; primus uenerat, ſub muro conſiſtebat ſuorumq́; pugnantium numerum augebat, quorũ cum magna multitudo conueniſſet, matresfamilias, quæ pauloante Romanis de muro manus tendebant, ſuos obteſtari, & more Gallico paſſum capillum oſtentare, liberoſq́; in conſpectum

proferre cœperunt. Erat Romanis nec loco, nec numero æqua contentio ſimul, et curſu et ſpatio pugnæ defatigati, nõ facile recentes, atq; itegros ſuſtinebant. Cæſar cum iniquo loco pugnari, hoſtiumq́; augeri copias uideret, præmetuẽs ſuis ad T. Sextiũ legatum, quẽ minoribus caſtris præſidio reliquerat, mittit, ut cohortes ex caſtris celeriter educeret, & ſub infimo colle ab dextro latere hoſtiũ conſtitueret, ut ſi noſtros depulſos loco uidiſſet, quo minus libere hoſtes inſequerentur, terreret. ipſe paulũ ex eo loco cum legione progreſſus, ubi conſtiterat, euentũ pugnæ expectabat, cum acerrime cõminus pugnaretur, hoſtes loco et numero, noſtri uirtute cõfiderent, ſubito ſunt Hedui uiſi, ab latere noſtris apto, quos Cæſar ab dextera parte alio aſcenſu manus diſtinendæ cauſa miſerat, ij ſimilitudine armorum uehementer noſtros perterruerunt, ac tametſi dextris humeris exertis animaduertebantur, quod inſigne pacatis eſſe conſueuerat, tamen id ipſum ſui fallendi cauſa milites ab hoſtibus factum exiſtimabant. eodem tempore L. Fabius centurio, quiq́; unà murũ aſcenderant circumuenti, atq; interfecti de muro præcipitantur. M. Petreius eiuſdem legionis centurio, cum portas excindere conatus eſſet, à multitudine oppreſſus, ac ſibi deſperans, multis iam uulneribus acceptis, manipularibus ſuis, qui illum ſecuti erant, quoniã inquit me unà uobiſcum ſeruare non poſſum, ueſtræ quidem certe ſaluti proſpiciã, quos cupiditate gloriæ adductus, in periculum deduxi, uos data facultate uobis conſulite, ſimul irrupit, in medios hoſteis, duobusq́; interfectis, reliquos à porta paulum ſubmouit, conantibus auxiliari ſuis,
frustra

fruſtra inquit meæ uitæ ſubuenire conamini, quē iam ſanguis, uires'q; deficiunt, proinde hinc abite, dum eſt facultas, uos'q; ad legionem recipite. Ita pugnans poſt paulum concidit, ac ſuis ſaluti fuit. noſtri, cum undiq; premerentur. XLVI. cēturionibus amiſſis deiecti ſunt loco. Sed intolerantius Gallos inſequentes legio decima tardauit, quæ pro ſubſidio paulo æquiore loco conſtiterat. Hanc rurſus tertiædecimæ legionis cohortes exceperunt, quæ ex caſtris minoribus eductæ, cum T. Sextio legato cœperant locum ſuperiorem. Legiones ubi primum planiciem attigerunt, infeſtis contra hoſteis ſignis conſtiterunt. Vercingetorix ab radicibus collis ſuos intra munitiones reduxit. eo die milites ſunt paulò minus ſeptingenti deſyderati. Poſtero die Cæſar concione aduocata, temeritatem, cupiditatem'q; militum reprehēdit, quod ſibiipſi iudicauiſſent, quò procedendum, aut quid agendum uideretur, neque ſigno recipiendi dato, conſtitiſſent, neq; à tribunis militum, legatis'q; retineri potuiſſent, expoſuit quid iniquitas loci poſſet, quid ipſe ad Auaricum ſenſiſſet, cum ſine duce, et ſine equitatu deprehenſis hoſtibus exploratam uictoriam dimiſiſſet, ne paruum modo detrimentum in contentione propter iniquitatem loci acciperet, quantopere eorum animi magnitudinem admiraretur, quos non caſtrorum munitiones, non altitudo montis, nō murus oppidi tardare potuiſſet, tantopere licentiam, arrogantiam'q; reprehendere, quod plus ſe, q̄ Imperatorem de uictoria, atque exitu rerum ſentire exiſtimarent, nec minus ſe in milite modeſtiam, & continentiam, q̄ uirtutem, atq; animi magnitudinē deſyderare. Hac ha-

bita concione, & ad extremum oratione confirmatis militibus ne ob hanc cauſam animo permouerentur, neu q iniquitas loci attuliſſet, id uirtuti hoſtium tribuerent. eadem de profectione cogitans, quæ ante ſenſerat, legiones ex caſtris eduxit, aciemq; idoneo loco cõſtituit. Cum Verangetorix nihilominus in æquum locum deſcenderet, leui facto equeſtri prælio, atq; eo ſecundo, in caſtra exercitum reduxit. cum hoc idem poſtero die feciſſet, ſatis ad Gallicam oſtentationem minuendam, militumq; animos confirmandos factũ exiſtimans, in Heduos caſtra mouit, ne tum quidem inſecutis hoſtibus, tertio die ad flumen Elauer pontem refecit, atq; exercitum traduxit, ibi à Viridomaro, atq; Eporodorige Heduis appellatus, diſcit cum omni equitatu Litauicũ ad ſolicitandos Heduos profectum, opus eſſe, et ipſos præcedere ad confirmandam ciuitatem. Et ſi multis iam rebus perfidiã Heduorum Cæſar perſpectam habebat, atq; horum diſceſſu admaturari defectionem ciuitatis exiſtimabat, tamen retinendos eos non cenſuit, ne aut inferre iniuriam uideretur, aut dare timoris aliquam ſuſpitionem. Diſcedentibus his breuiter ſua in Heduos merita expoſuit, quos & q̃ humiles accepiſſet, compulſos in oppida, mulctatos agris, omnibus ereptis ſocijs, impoſito ſtipendio, obſidibus ſumma cũ contumelia extortis, et quã in fortunã, quamq; in amplitudinẽ deduxiſſet, ut non ſolum in priſtinum ſtatum rediſſent, ſed omnium temporum dignitatem, & gratiam anteceſſiſſe uiderentur. His datis mandatis eos ab ſe dimiſit. Nouiodunum erat oppidum Heduorum ad ripas Ligeris opportuno loco poſitum. huc Cæſar omnes obſides

Galliæ,

Galliæ, frumentum, pecuniam publicam, ſuorum atq; exercitus impedimentorum magnam partem contulerat. huc magnum numerum equorum huius belli cauſa in Italia, atq; Hiſpania coemptorum miſerat. Eò cũ Eporedorix, Viridomarus que ueniſſent, et de ſtatu ciuitatis cognouiſſent, Litauicum Bibracte ab Heduis receptum, quod eſt oppidum apud eos maximæ authoritatis, Conuictolitanem magiſtratum, magnamq; partem Senatus ad eum conueniſſe, legatos ad Vercingetorigem de pace et amicitia concilianda publice miſſos, nõ prætermittendum tantum commodũ exiſtimauerunt. Itaq; interfectis Nouioduni cuſtodibus, quiq; eò negociãdi, aut itineris cauſa conuenerant, pecuniam, atq; equos inter ſe partiti ſunt, obſides ciuitatum Bibracte ad magiſtratum deducendos curauerunt, oppidum, quod ab ſe teneri nõ poſſe iudicabant, ne cui eſſet uſui Romanis, incenderunt. frumenti quod ſubito potuerunt, nauibus auexerunt, reliquum flumine, atque incendio corrupe runt, ipſi ex finitimis regionibus copias cogere, præſidia, cuſtodiasq; ad ripas Ligeris diſponere, eqtatumq; omnibus locis inijciendi timoris cauſa oſtentare cœperunt, ut ab re frumẽtaria Romanos excludere, aut adductos inopia ex prouincia expellere poſſent, quam ad ſpem multum eos adiuuabat, qđ Liger ex niuibus creuerat, & omnino uado tranſiri non poſſe uideretur. Quibus rebus cognitis Cæſar maturandũ ſibi cenſuit, ſi eſſet in perficiendis pontibus periclitandum, ut prius, quàm eſſent maiores eò copiæ coactæ, dimicaret. Nam ut commutato conſilio iter in prouinciam conuerteret, id ne tum quidem neceſſario faciũdum exiſtima-

bat, cum infamia, atq; indignitas rei, et oppoſitus mons Gebenna, uiarum'q; difficultas impediebat, tum maxime, quod adiungi Labieno, atq; his legionibus, quas unà miſerat uehementer cupiebat. Itaq; admodũ magnis diurnis, atq; nocturnis itineribus confectis, contra omnium opinionem ad Ligerim peruenit. uado'q; per èquites inuento, pro rei neceſſitate opportuno, ut brachia modo, atq; humeri ad ſuſtinenda arma liberi ab aqua eſſe poſſent, diſpoſito eqtatu, qui uim fluminis refringeret, atq; hoſtibus primo aſpectu perturbatis, incolumem exercitum traduxit, frumentum'q; in agris, et copiam pecoris nactus repleto his rebus exercitu, iter in Senŏnes facere inſtituit. Dum hæc apud Cæſarem gerũtur, Labienus eo ſupplemẽto, quod nuper ex Italia uenerat, relicto Agendici, ut eſſet impedimentis præſidio, cum quatuor legionibus Lutetiã proficiſcitur. Id eſt oppidum Pariſiorum, poſitum in inſula fluminis Sequănæ, cuius aduentu ad hoſtibus cognito, magnæ ex finitimis ciuitatibus copiæ conuenerunt. Summa imperij traditur Camulogeno Aulerco, qui propè cõfectus ætate, tamen propter ſingularem ſcientiam rei militaris, ad eum eſt honorem euocatus. Is cum animaduertiſſet perpetuam eſſe paludem, quæ influeret in Sequănam, atq; illum omnem locum magnopere impediret, hic conſedit, noſtros'q; tranſitu prohibere inſtituit. Labienus primo uineas agere, cratibus, atque aggere paludem explere, atque iter munire conabatur, poſtquam id diſſicilius confieri animaduertit, ſilentio è caſtris tertia uigilia egreſſus eodem, quo uenerat itinere, Melodunum peruenit. Id eſt oppidũ Senŏnum in Inſula Sequănæ

poſitum,ut pauloante Lutetiã diximus,deprehenſis na
uibus circiter.L.celeriterq́; coniunctis,atque eò militi-
bus impoſitis,et rei nouitate perterritis oppidanis, quo
rum magna pars erat ad bellum euocata,ſine conten=
tione oppido potitur,refecto ponte, quem ſuperioribus
diebus hoſtes reſciderant, exercitum traducit, & ſe-
cundo flumine ad Lutetiam iter facere cœpit.Hoſtes re
cognita ab ijs,qui à Meloduno profugerant,Lutetiam
incendi,pontesq́; eius oppidi reſcindi iubent.ipſi pro-
fecti palude in ripis Sequanæ è regione Lutetiæ cõtra
Labieni caſtra conſidunt. Iam Cæſar à Gergouia di-
ſceſſiſſe audiebatur,iam de Heduorum defectione, &
ſecundo Galliæ motu rumores afferebantur, Galliq́;
in colloquijs ĩtercluſum itinere,et Ligere Cæſarem in
opia frumenti coactum in prouinciam contendiſſe con
firmabant.Bellouaci autem defectione Heduorum co-
gnita,qui ante erãt per ſe infideles,manus cogere, atq;
aperte bellũ parare cœperũt. Tum Labienus tanta re
rum commutatione longe,aliud ſibi capiendum conſi-
lium,atq; antea ſenſerat,intelligebat.Neq; iam ut ali=
quid acquireret,prælioq́; hoſtes laceſſeret,ſed ut inco
lumem exercitũ Agendicum reduceret,cogitabat.Nãq;
altera ex parte Bellouaci,quæ ciuitas in Gallia maxi=
mam habet opinionẽ uirtutis,inſtabat,alteram Camu
logenus parato,atq; inſtructo exercitu tenebat.tũ legio
nes à præſidio,atq; impedimẽtis intercluſas maximũ
flumen diſtinebat. tantis ſubito difficultatibus obie-
ctis,ab animi uirtute auxiliũ petendum uidebat,itaq;
ſub ueſperum concilio conuocato, cohortatus,ut ea,quæ
impaſſet,diligenter,induſtrieq́; adminiſtrarẽt,naues,

quas à Meloduno deduxerat, ſingulas equitibus Romanis attribuit, & prima confecta uigilia, quatuor millia paſſuum ſecũdo flumine progredi ſilentio, ibiq; ſe expectari iubet. quinq; cohortes, quas minime firmas ad dimicãdum eſſe exiſtimabat, caſtris præſidio relinqt, quinq; eiuſdem legionis reliquas de media nocte cum omnibus impedimentis aduerſo flumine magno tumultu proficiſci imperat. conquirit etiam lintres, has magno ſonitu remorum incitatas, in eandem partem mittit. ipſe poſt paulò, ſilentio egreſſus cum tribus legionibus eum locum petit, quo naueis appelli iuſſerat, eò cum eſſet uentum, exploratores hoſtium, ut omni fluminis parte erant diſpoſiti, inopinantes, quod magna ſubito erat cohorta tempeſtas, ab noſtris opprimuntur. exercitus, equitatùs que eqtibus Romanis adminiſtrantibus, quos ei negocio præfecerat, celeriter trãſmittitur. Vno ferè tempore ſub lucem hoſtibus nuntiatur in caſtris Romanorum præter conſuetudinem tumultuari, et magnũ ire agmen aduerſo flumine, ſonitum'q; Rhemorum in eadem parte exaudiri, & paulo infra milites nauibus tranſportari. Quibus rebus auditis, quod exiſtimabant tribus locis trãſire legiones, atq; omneis perturbatos defectione Heduorum fugam parare, ſuas quoq; copias in treis parteis diſtribuerunt. Nam et præſidio è regione caſtrorum relicto, & parua manu Metioſedũ uerſus miſſa, quæ tantum progrederetur, quãtum naues proceſſiſſent, reliquas copias contra Labienum duxerunt, prima luce et noſtri omnes erant trãſportati, & hoſtium acies cernebatur. Labienus milites cohortatus, ut ſuæ priſtinæ uirtutis, et tot ſecundiſ-

ſimorum prælıorum memoriam tenerent, atq; ipſum Cæſarem, cuius ductu ſæpenumero hoſteis ſuperaſſent, adeſſe exiſtimarent, dat ſignum prælij. primo cõcurſu ab dextero cornu ubi ſeptima legio conſtiterat, hoſtes pelluntur, atq; in fugam conijciuntur, ab ſiniſtro, quem locum duodecima legio tenebat, cum primi ordines hoſtium transfixi pilis concidiſſent, tamen acerrime reliqui reſiſtebant, nec dabat ſuſpitionem fugæ qſquam, ipſe dux hoſtiũ Camulogenus ſuis aderat, atq; eos cohortabatur. at incerto etiam nunc exitu uictoriæ, cum ſeptimæ legionis tribunis eſſet nuntiatum, quæ in ſiniſtro cornu gererẽtur, poſt tergum hoſtium legionem oſtenderunt, ſignáq; intulerunt. ne eo quidem tempore quiſquam loco ceſſit, ſed circumuenti omnes, interfectíq; ſunt, eandem fortunam tulit Camulogenus. At ij, qui præſidio cõtra caſtra Labieni erant relicti, cũ prælium commiſſum audiſſent, ſubſidio ſuis ierunt, collemq; cœperunt, neq; noſtrorum militum, uictorumq; impetum ſuſtinere potuerunt. ſic cum ſuis fugientibus permixti, quos non ſyluæ, monteſq; texerunt, ab equitatu ſunt interfecti Hoc negocio confecto, Labienus reuertitur Agendicum, ubi impedimenta totius exercitus relicta erant, inde cum omnibus copijs ad Cæſarẽ peruẽnit. defectione Heduorum cognita, bellũ augetur. legationes in omneis parteis circummittuntur. quantum gratia, authoritate, pecunia ualent, ad ſolicitandas ciuitates nituntur, nacti obſides, quos Cæſar apud eos depoſuerat, horum ſupplicio dubitanteis territãt. petunt à Vercingetorige Hedui, ut ad ſe ueniat, rationeſq; belli gerendi cõmunicet, re impetrata, contendunt, ut ipſis

ſumma imperij tradatur, & re in controuerſia deducta totius Galliæ concilium Bibracte indicitur, eodem conueniunt undiq; frequentes multitudines. ſuffragijs res permittitur, ad unum omnes Vercingetorigem probant imperatorem. Ab hoc cõcilio Rhemi, Lingõnes, Treueri abſfuerunt. illi quod amicitiam Romanorum ſequebantur, Treuiri quod aberant longius, et ab Germanis premebantur, quæ fuit cauſa, quare toto abeſſent bello, & neutris auxilia mitterent, magno dolore Hedui ferunt ſe deiectos principatu. queruntur fortunæ commutationem, & Cæſaris indulgentiam in ſe requirunt, neq; tamen ſuſcepto bello, ſuum conſilium ab reliquis ſeparare audent, Inuiti ſummæ ſpei adoleſcentes Eporedorix, & Viridomarus Vercingetorigi parent. ille imperat reliquis ciuitatibus obſides. deniq; ei rei conſtituit diẽ, huc omnes equites quindecim millia numero celeriter conuenire iubet. peditatu, quem ante habuerit, ſe fore contentum dicit, neq; fortunam tentaturum, aut acie dimicaturum. Sed quoniam abundet equitatu, perfacile eſſe factu frumentationibus pabulationibusq; Romanos prohibere, æquo modo animo ſua ipſi frumenta corrumpant, ædificiaq; incendant, qua rei familiaris iactura, perpetuum imperium, libertatemq; ſe conſequi uideant. His conſtitutis rebus, Heduis Seguſianisq;, qui ſunt finitimi ei prouinciæ decem millia peditum imperat. Huc addit equites octingentos. ijs præficit fratrẽ Eporedorigis, bellumq; inferre Allobrogibus iubet. altera ex parte Gabalos, proximosq; pagos Aruernorum in Heluios. item Rutenos, Cadurcosq; ad fines Volgarum, Aremicorumq; depopulan-

dos mittit. Hic nihilo minus clandeſtinis nuntijs legationibusq́; Allobroges ſolicitat, quorum mẽtes nõ dum à ſuperiore bello reſediſſe ſperabat. horum principibus pecunias, ciuitati autem imperium totius prouinciæ pollicetur. Ad hos omnes caſus prouiſa erant præſidia cohortium duarum & uiginti, quæ ex ipſa coacta prouincia ab L. Cæſare legato ad omnes partes opponebantur. Heluij ſua ſponte cum finitimis prælio congreſſi pellũtur, & C. Valerio Donotauro Caburi filio principe ciuitatis, compluribusq́; alijs interfectis, intra oppida murosq́; compelluntur. Allobroges crebris ad Rhodanum diſpoſitis præſidijs, magna cum cura & diligentia ſuos fines tuentur. Cæſar, quod hoſtes equitatu ſuperiores eſſe intelligebat, et interclusis omnibus itineribus, nulla re ex prouincia, atq; Italia ſubleuari poterat, trans Rhenum in Germaniam mittit ad eas ciuitates, quas ſuperioribus annis pacauerat, equitesq́; ab his accerſit, & leuis armaturæ pedites, qui inter eos præliari conſueuerant, eorum aduentu, quod minus idoneis equis utebantur, à tribunis militum reliquisq́; eqtibus Romanis, atq; euocatis equos ſumit, Germanisq́; diſtribuit. Interea dum hæc geruntur, hoſtium copiæ ex Aruernis, equitesq́;, qui toti Galliæ erant imperati, conueniunt. magno horum coacto numero, cum Cæſar in Sequãnos per extremos Lingõnum fines iter faceret, quo facilius ſubſidiũ prouinciæ ferri poſſet, circiter millia paſſuum decem ab Romanis trinis caſtris Vercingetorix conſedit, conuocatisq́; ad concilium præfectis equitum, ueniſſe tempus uictoriæ demonſtrat, fugere in prouinciam Romanos, Galliaq́; excedere.

Id ſibi ad præſentem obtinendam libertatem ſatis eſſe, ad reliqui temporis pacem, atq; otium parum proficí, maioribus enim coactis copijs reuerſuros, neq; finem belli facturos, proinde agmine impeditos adoriantur, ſi pedites ſuis auxilium ferant, atq; in eo morentur, iter facere non poſſe. ſi id, quod magis futurum confidebat, relictis impedimentis, ſuæ ſaluti conſulant, et uſu rerum neceſſariarum, & dignitate ſpoliatumiri. Nam de equitibus hoſtium, quin nemo eorum progredi modo extra agmen audeat, ne ipſos quidem debere dubitare, id quo maiore faciant animo, copias ſe omnes pro caſtris habiturum, et terrori hoſtibus futurum. conclamant equites ſanctiſſimo iureiurando confirmari oportere, ne tecto recipiatur, ne ad liberos, ne ad parentes, ne ad uxorem aditum habeat, qui non bis per hoſtium agmen perequitaſſet, probata re, atq; omnibus ad iuſiurandum adactis, poſtero die in treis partes diſtributo equitatu, duæ ſe acies à duobus lateribus oſtendunt, una à primo agmine iter impedire cœpit. Qua re nuntiata, Cæſar ſuum quoq; equitatum tripartito diuiſum, ire contra hoſtem iubet. pugnatur unà omnibus in partibus, conſiſtit agmen, impedimenta inter legiones recipiũtur. ſiqua in parte noſtri laborare, aut grauius premi uidebãtur, eò ſigna inferri Cæſar aciem'q; conuerti iubebat. quæ res & hoſtes ad inſequendum tardabat, & noſtros ſpe auxilij confirmabat, tandem Germani ab dextro latere ſummũ iugum nacti hoſtes loco depellunt, fugienteis uſq; ad flumen, ubi Vercingetorix cum pedeſtribus copijs cõſederat, perſequuntur, compluréis'q; interficiũt. Qua re animaduerſa, reliq

ne circumuenirentur veriti, ſe fugæ mandant. omnibus locis fit cædes. Tres nobiliſſimi Hedui capti ad Cæſarem perducuntur. Cotus præfectus equitum, qui controuerſiam cum Conuictolitane proximis comitijs habuerat, et Cauarillus, qui poſt defectionem Litauici pedeſtribus copijs præfuerat, & Eporedorix, quo Duce ante aduentum Cæſaris Hedui cum Sequănis bello contenderant. fugato omni equitatu, Vercingetorix copias ſuas, ut pro caſtris collocauerat, reduxit, protinusq́; Alexiam, quod eſt oppidum Mandubiorum iter facere cœpit, celeriterq́; impedimenta ex caſtris educi, et ſe ſubſequi iuſſit. Cæſar impedimentis in proximũ collem deductis, duabusq́; legionibus præſidio relictis, ſecutus quantum diei tempus eſt paſſum, circiter tribus millibus hoſtium ex nouiſſimo agmine interfectis, altero die ad Alexiam caſtra fecit. perſpecto urbis ſitu, perterritisq́; hoſtibus, quod eqtatu, ſiqua maxima parte exercitus confidebant, erat pulſus, adhortatus ad laborem milites, Alexiam circumuallare inſtituit. Ipſum erat oppidum in colle ſummo admodum edito loco, ut niſi obſidione expugnari non poſſe uideretur. cuius collis radices, duo duabus ex partibus flumina ſubluebant. antè id oppidum planities circiter millia paſſuum tria in longitudinẽ patebat. reliquis ex omnibus partibus colles, mediocri interiecto ſpatio pari altitudinis faſtigio oppidum cingebant. ſub muroq́; pars collis ad orientẽ ſpectabat. hunc omnem locum copiæ Gallorum compleuerant, foſſamq́;, & maceriam ſex in altitudinem pedũ produxerant. Eius munitionis quæ ab Romanis inſtituebatur, circuitus. XI. M. paſſuum tenebat. Ca-

ſtra opportunis locis erant poſita, ibiq; caſtella uiginti-tria facta, in quibus caſtellis interdiu ſtationes diſponebantur, ne qua ſubito irruptio fieret. hæc eadem noctu excubitoribus, ac firmis præſidijs tenebantur. Opere inſtituto fit equeſtre prælium in ea planitie, quam intermiſſam collibus trium millium paſſuum in longitudinem patere ſupra demonſtrauimus. ſumma ui ab utriſq; contenditur. laborãtibus noſtris, Cæſar Germanos ſummittit, legionesq́; pro caſtris conſtituit, ne qua ſubito irruptio ab hoſtium peditatu fiat, præſidio legionum addito, noſtris animus augetur, hoſtes in fugam coniecti, ſeipſi multitudine impediunt, atque anguſtioribus portis relictis coarctantur, Germani acrius uſq; ad munitiones ſequuntur. fit magna cædes, nonnulli relictis equis foſſam tranſire, & maceriam tranſcendere conantur. Paulum legiones Cæſar, quas pro uallo cõſtituerat, promoueri iubet, non minus qui intra munitiones erant Galli perturbantur ueniri ad ſe confeſtim exiſtimantes, ad arma conclamant. nonnulli perterriti in oppidum irrumpunt. Vercingetorix iubet portas claudi, ne caſtra nudentur. multis interfectis, compluribus equis captis, Germani ſeſe recipiunt. Vercingetorix priuſquam munitiones ab Romanis perficiantur, conſilium capit omnem à ſe equitatum noctu dimittere, diſcedentibus mandat, ut ſuam quiſq; eorũ ciuitatem adeat, omnesq́;, qui per ætatem arma ferre poſſint, ad bellum cogant, ſua in illos merita proponit, obteſtaturq́;, ut ſuæ ſalutis rationem habeant. neu ſe de communi libertate optime meritum in cruciatum hoſtibus dedant. qui ſi indiligentiores fuerint, millia hominum octoginta delecta

ta delecta ſecum interitura demonſtrat ratione inita, frumentum ſe exigue dierum triginta habere, ſed paulo etiam longius tolerare poſſe parcendo. His datis mādatis, qua erat noſtrum opus intermiſſum, ſecunda uigilia ſilentio equitatum dimittit frumentum omne ad ſe referri iubet. capitis pœnam ijs, qui non paruerint, conſtituit. pecus, cuius magna erat ab Manduuijs compulſa copia, uiritim diſtribuit. frumentum parce, & paulatim metiri inſtituit. copias omnes quas pro oppido collocauerat, in oppidum recipit. his rationibus auxilia Galliæ expectare, & bellum adminiſtrare parat. Quibus rebus cognitis ex perfugis, et captiuis, Cæſar hæc genera munitionis inſtituit. Foſſam ped. uiginti latam directis lateribus duxit, ut eius ſolum tantūdē pateret, quantum ſumma labra diſtabant. reliquas omnes munitiones ab ea foſſa pedibus. CCCC. reduxit. Id hoc cōſilio, quoniam tantum eſſet neceſſario ſpatium complexus, ne facile totum opus, militum corona cingeretur, ne de improuiſo, aut noctu ad munitiones hoſtium multitudo aduolaret, aut interdiu tela in noſtros operi deſtinatos conijcere poſſent. hoc intermiſſo ſpatio, duas foſſas quindecim pedes latas eadem altitudine perduxit, quarum interiorē campeſtribus, ac demiſſis locis aqua ex flumine deriuata compleuit. poſt eas aggerem, & uallum duodecim pedum extruxit. huic loricam, pinnaſq; adiecit grādibus ceruis, eminentibuſq; ad commiſſuras pluteorum, atque aggeris, qui aſcēſum hoſtiū tardarēt, et turres toto opere circūdedit, quæ pedes. LXXX. inter ſe diſtarent. erat eo tēpore, et materiari, & frumentari, et tantas munitiones fieri ne

ceſſe, diminutis noſtris copijs, quæ lõgius ab caſtris pro grediebantur, & nonnunquam opera noſtra Galli tentare, atq; eruptionem ex oppido pluribus portis face re, ſumma ui conabantur. Quare ad hæc rurſus opera addendum Cæſar putauit, quo minore numero militum munitiones defendi poſſent. Itaq; truncis arborum, haud admodum firmis ramis abſciſis, atque horum delibratis, atque præacutis cacuminibus, perpetuæ foſſæ, quinos pedes altæ ducebantur. huc illi ſtipites demiſſi, & ab infimo reuincti, ne reuelli poſſent, ab ramis eminebant, quini erant ordines coniuncti inter ſe, atq; implicati, quo qui intrauerant, ſe ipſi acutiſſimis uallis induebant, hos Cippos appellabant, ante hos obliquis ordinibus in quincuncem diſpoſitis ſcrobes trium in altitudinem pedum fodiebantur, paulatim anguſtiore ad ſummum faſtigio. Huc teretes ſtipites fœminis craſſitudine ab ſummo præacuti, & præuſti demittebantur, ita, ut non amplius quatuor digitis ex terra eminerent. Simul confirmandi, & ſtabiliendi cauſa ſinguli ab infimo ſolo pedes terra excultabãtur, reliqua pars ſcrobis ad occultandas inſidias uiminibus, ac uirgultis integebatur. huius generis octoni ordines ducti ternos inter ſe pedes diſtabant. id ex ſimilitudine floris lilium appellabant. Ante hæc taleæ pedem longæ ferreis hamis infixis totæ in terram infodiebantur, mediocribusq; intermiſſis ſpatijs, omnibus locis diſſerebantur, quos Stimulos nominabant. His rebus perfectis regiones ſecutus, quàm potuit æquiſſimas, pro loci natura quatuordecim millia paſſuum complexus, pares eiuſdem generis munitiones, diuerſas

ab his, contra

ab his, contra exteriorem hoſtem perfecit, ut ne magna quidem multitudine, ſi ita accidat, eius diſceſſu munitionum præſidia circunfundi poſſent, neu cum periculo ex caſtris egredi cogerētur, dierum triginta pabulum, frumentumq; habere omneis conuectum iubet. Dum hæc ad Alexiā gerūtur, Galli concilio Principum indicto, non omneis, qui arma ferre poſſent, ut cenſuit Vercingetorix, conuocandos ſtatuunt, ſed certum numerum, cuique ciuitati imperandum, ne tanta multitudine confuſa, nec moderari, nec diſcernere ſuos, nec frumenti rationem habere poſſent. Imperant Heduis, atq; eorum clientibus, Seguſianis, Ambruaretis, Aulercis, Brannouicibus, Brannouijs millia trigintaquinq;, parem numerum Aruernis, adiunctis Heleutetis, Cadurcis, Gaballis, Vellauijs, qui ſub Imperio Aruernorum eſſe conſueuerūt. Senonibus, Sequanis, Biturigibus, Xāthonibus, Rutenis, Carnutibus uigintiduo millia, Bellouacis decem, totidē Lemouicibus. octona Pictonibus, & Turonis, & Pariſijs, & Heluetijs, Senonibus, Ambianis, Mediomatricis, Petrocorijs, Neruijs, Morinis, Nitiobrogibus quina millia. Aulercis Cenomanis totidē, Atrebatibus quatuor millia. Bellocaſſis, Lexouijs, Aulercis, Eburonibus terna. Rauracis, & Boijs triginta. Vniuerſis ciuitatibus, quæ Oceanum attingunt, quæq; eorum conſuetudine Armoricæ appellantur, quo ſunt in numero, Curioſolites, Redones, Ambibarij, Cadetes, Oſiſſimi, Lemonices, Vnelli, Sena. ex his Bellouaci ſuū numerum non contulerunt, quod ſe ſuo nomine, atque arbitrio cum Romanis bellum geſturos dicerent, neque cuiuſquam Imperio obtemperaturos, rogati tamen à

Commio pro eius hoſpitio duo millia miſerunt. huius opera Cōmij, ita ut antea demonſtrauimus, fideli atq; utili ſuperioribus annis erat uſus in Britania Cæſar, pro quibus meritis ciuitatem eius immunem eſſe iuſſerat, iura, legesq́; reddiderat, atq; ipſi Morinos attribuerat. tanta tamen uniuerſæ Galliæ conſenſio fuit libertatis uindicandæ, et priſtinæ belli laudis recuperādæ, ut neq; beneficijs, neq; amicitiæ memoria mouerentur, omnesq́; & animo & opibus in id bellum incumberent, coactis equitum. VIII. millibus, & peditum circiter CCXL. Hæc in Heduorum finibus recenſebantur, numerusque inibatur, præfecti conſtituebantur. Commio, Atrebati. Viridomaro & Eporedorigi Heduis, Vergaſillauno aruerno conſobrino Vercingetorigis ſumma imperij traditur. ijs delecti ex ciuitatibus attribuuntur, quorum conſilio bellum adminiſtraretur. omnes alacres, & fiduciæ pleni ad Alexiā proficiſcuntur, nec erat omnium quiſquā, qui aſpectū modo tantæ multitudinis ſuſtineri poſſe arbitraretur, præſertim ancipiti prælio cū ex oppido eruptione pugnaretur, et foris tantæ copiæ equitatus, peditatusq́; cernerētur. at ij, qui Alexiæ obſidebantur præterita die, qua ſuorum auxilia expectauerant, conſumpto omni frumento, inſcij quid in Heduijs gereretur, concilio coacto de exitu fortunarum ſuarum conſultabant, ac uarijs dictis ſententijs, quarū pars deditionem, pars, dum uires ſuppeterent, eruptionem cenſebant. Non prætereunda uidetur oratio Critognati propter eius ſingularem, ac nefariam crudelitatem. Hic ſummo in Aruernis natus loco, & magnæ habitus authoritatis,

Nihil

Nihil inquit de eorum ſententia dicturus ſum,qui turpiſſimam ſeruitutem deditionis nomine appellāt, neq; hos habendos ciuium loco,neq; ad concilium adhibēdos cenſeo,cum ijs mihi res ſit,qui eruptionē probant,quorum in conſilio omnium ueſtrûm conſenſu priſtinæ reſidere uirtutis memoria uidetur.animi eſt iſta mollicies non uirtus,inopiam pauliſper ferre non poſſe.qui ſe ultro morti offerant,facilius reperiuntur, q̄ qui dolorem patienter ferant. Atq; ego hanc ſententiam probarem, (nam apud me multum dignitas poteſt) ſi nullam præterq̄ uitæ noſtræ iacturam fieri uiderē, Sed in conſilio capiendo omnem Galliam reſpiciamus,quā ad noſtrū auxilium concitauimus,quid hominum millibus octoginta uno loco interfectis,propinquis, conſanguineiſq; noſtris animi fore exiſtimatis,ſi penè in ipſis cadaueribus prælio decertare cogentur? Nolite hos ueſtro auxilio ſpoliare, qui ueſtræ ſalutis cauſa ſuum periculum neglexerint,nec ſtultitia,ac temeritate ueſtra,aut imbecillitate animi omnem Galliam proſternere,ac perpetuæ ſeruituti addicere. An quod ad diem non uenerint,de eorum fide,conſtantiaq; dubitatis? Quid ergo Romanos in illis ulterioribus munitionibus animi ne cauſa quotidie exerceri putatis? ſi illorum nuntijs confirmari non poteſtis,omni aditu præſepto,ijs utimini teſtibus appropinquare eorum aduentum,cuius rei timore exterriti,diem,noctemq; in opere uerſantur. Quid ergo? Mei cōſilij eſt facere,quod noſtri maiores nequaq̄ pari bello Cimbrorum, Teutonumq; fecerunt, qui in oppida compulſi,ac ſimili inopia ſubacti, eorum corporibus,qui ætate inutiles ad bellum uidebantur,uitā

tolerauerunt, neque ſe hoſtibus tradiderunt. cuius rei exemplum ſi non haberemus, tamen libertatis cauſa inſtitui, & poſteris prodi pulcherrimũ iudicarem. Nam quid illi ſimile bello fuit? depopulata Gallia, magnaq́; illata calamitate Cymbri finibus noſtris aliquãdo exceſſerunt, atq; alias terras petierunt. iura, leges, agros, libertatem nobis reliquerunt. Romani uero quid petũt aliud, aut quid uolunt, niſi inuidia adducti, quos fama nobiles, potentesq́; bello cognouerunt, horum in agris, ciuitatibusq́; conſidere, atq; his æternam iniungere ſeruitutem? neque enim unquam alia conditione bella geſſerunt. Quod ſi ea, quæ in longinquis nationibus geruntur ignoratis, reſpicite finitimam Galliã, quæ in prouinciam redacta, iure & legibus commutatis, ſecuribus ſubiecta, perpetua premitur ſeruitute. Sententijs dictis conſtituunt, ut qui ualetudine, aut ætate inutiles ſunt bello, oppido excedant, atque omnia prius experiantur, q̃ ad Critognati ſententiam deſcendant. Illo tamen potius utendum conſilio, ſi res cogat, atque auxilia morentur, q̃ deditionis, aut pacis ſubeundam conditionem. Mandubij, qui eos oppido receperant, cum liberis, atq; uxoribus exire coguntur, ij cum ad munitiones Romanorum acceſſiſſent, flentes omnibus precibus orabant, ut ſe in ſeruitutẽ receptos cibo iuuarent. Hos Cæſar diſpoſitis in uallo cuſtodijs recipi prohibebat. Interea Commius, & reliqui duces, quibus ſumma imperij permiſſa erat, cum omnibus copijs ad Alexiã perueniunt, & colle exteriore occupato non longius quingentis paſſibus à noſtris munitionibus conſidunt. Poſtero die equitatu ex caſtris educto, omnem eam plani-

ciem, quam in longitudinē tria millia paſſuum patere demonſtrauimus, complent, pedeſtreſq; copias paulum ab eo loco abditas in locis ſuperioribus conſtituunt. erat ex oppido Alexia deſpectus in campum. concurritur, his auxilijs uiſis fit gratulatio inter eos, atq; omnium animi ad lætitiam excitantur, itaq; productis copijs ante oppidum conſidunt, & proximam foſſam cratibus integunt, atque aggere explent, ſeq; ad eruptionem, atq; omnes caſus comparant. Cæſar omni exercitu ad utrāq; partem munitionum diſpoſito, ut ſi uſus ueniat, ſuum quiſq; locum teneat, & nouerit equitatum ex caſtris educi, et prælium committi iubet. Erat ex omnibus caſtris, quæ ſummū undiq; iugum tenebant deſpectus, atq; omnium militum intenti animi pugnæ euentum expectabant. Galli inter equites, raros ſagittarios, expeditoſq; leuis armaturæ interiecerant, qui ſuis cædentibus auxilio ſuccurrerent, & noſtrorum equitum impetum ſuſtinerent. ab his complures, de improuiſo uulnerati prælio excedebant. Cum ſuos pugna ſuperiores eſſe Galli confiderent, & noſtros premi multitudine uiderent, ex omnibus partibus, & ij, qui munitionibus continebantur, et ij, qui ad auxiliū conuenerant clamore, & ululatu ſuorum animos confirmabant, quod in conſpectu omnium res gerebatur, neq; recte, aut turpiter factum celari poterat, utroſq; et laudis cupiditas, & timor ignominiæ ad uirtutem excitabat. Cū à meridie propè ad ſolis occaſum dubia uictoria pugnaretur, Germani una in parte confertis turmis in hoſtes impetum fecerunt, eoſq; propulerunt. quibus in fugā coniectis, ſagittarij circumuenti, interfectiq; ſunt. Item ex

reliquis partibus noſtri cædentes uſq; ad caſtra inſecuti ſui colligendi facultatem non dederunt. At ij, qui ab Alexia proceſſerant, mœſti propè uictoria deſperata ſe in oppidum receperunt. Vno die intermiſſo, Galli, atque hoc ſpatio, magno cratium, ſcalarum, harpagonum numero effecto, media nocte ſilentio ex caſtris egreſſi ad campeſtres munitiones accedunt. Subito clamore ſublato, qua ſignificatione, qui in oppido obſidebantur, de ſuo aduentu cognoſcere poſſent, crates proijcere, fundis, ſagittis, lapidibus noſtros de uallo deturbare, reliquaq́;, quæ ad oppugnationem pertinent, adminiſtrare. eodem tempore clamore exaudito dat tuba ſignum ſuis Vercingetorix, atque ex oppido educit. noſtri, ut ſuperioribus diebus, ſuus cuiq; erat locus attributus, ad munitiones accedunt, fundis librilibus, ſudibusq́;, quas in opere diſpoſuerant, ac glandibus Gallos perterrent. proſpectu tenebris adēpto multa utrinque uulnera accipiuntur, complura tormentis tela conijciuntur. At M. Antonius, et C. Trebonius legati, quibus eæ partes ad defendendū obuenerant, qua ex parte premi noſtros itellexerāt, ijs auxilio ex ulterioribus caſtellis deductos ſummitebant. dum longius ab munitione aberant Galli, plus multitudine telorum proficiebant, poſteaq̄ propius ſucceſſerunt, aut ſeipſi ſtimulis inopinantes induebant, aut in ſcrobes delapſi tranſfodiebantur, aut ex uallo, & turribus traiecti, pilis muralibus interibant, multis undiq; uulneribus acceptis nulla munitione perrupta, cū lux appareret, ueriti ne ab latere aperto ex ſuperioribus caſtris eruptione circumuenirētur, ſe ad ſuos receperūt, at interiores dū ea,

quæ à Vercingetorige, ad eruptionem præparata erãt proferũt, priores foſſas explent, diutius ĩ his rebus administrandis morati prius ſuos diſceſſiſſe cognouerũt, quàm munitionibus appropinquarẽt, ita re infecta in oppidũ reuerterunt. Bis magno cum detrimento repulſi Galli, quid agant, conſulunt, locorum peritos adhibent, ab his ſuperiorum caſtrorum ſitus, munitionesq́; cognoſcunt. Erat à ſeptentrionibus collis, quẽ quia propter magnitudinem circuitus, opere circũplecti non potuerant noſtri, neceſſario penè iniquo loco, et leniter decliui caſtra fecerunt. Hæc C. Antiſtius Reginus, et L. Caninius Regulus legati cum duabus legionibus obtinebant, cognitis per exploratores regionibus, duces hoſtium ſexaginta millia ex omni numero deligunt earum ciuitatum, quæ maximã uirtutis opinionem habebant, quid quoq; pacto agi placeat, occulte inter ſe conſtituunt. adeundi tempus definiunt cũ meridies eſſe uideatur. ijs copijs Vergaſillaunum aruernũ unum ex quatuor ducibus propinquum Vercingetorigis præficiunt. Ille ex caſtris prima uigilia egreſſus propè cõfecto ſub lucem itinere, poſt mõtem ſe occultauit, militesq́; ex nocturno labore ſeſe reficere iuſſit, cum iam meridies appropinquare uideretur, ad ea caſtra, quæ ſupra demõſtrauimus, cõtendit, eodemq́; tempore eqtatus ad campeſtres munitiones accedere, et reliquæ copiæ ſeſe pro caſtris oſtendere cœperunt. Vercingetorix ex arce Alexiæ ſuos conſpicatus, ex oppido egreditur, à caſtris longurios, muſculos, falces, reliquaq́;, quæ eruptionis cauſa parauerat, profert. pugnatur uno tempore oĩbus locis, atq; omnia tentantur. quæ minime uiſa pars firma eſſe,

huc concurritur, Romanorum manus, tantis munitionibus diſtinetur, nec facile pluribus locis occurrit. multũ ad terrendos noſtros ualuit clamor, qui poſt tergum pugnantibus extitit, ꝙ ſuum periculum in aliena uidẽt uirtute conſiſtere. Omnia enim plerunq;, quæ abſunt, uehementius hominum mentes perturbant. Cæſar idoneum locũ nactus, quid quaq; in parte geratur cognoſcit, laborantibus ſummittit, utriſq; ad omnia occurrit, unum illud eſſe tempus prædicat, quo maxime contendi conueniat. Galli niſi perfregerint munitiones, de omni ſalute deſperant. Romani ſi rem obtinuerint, finẽ laborum omnium expectant. maxime ad ſuperiores munitiones laboratur, quo Vergaſillaunũ miſſum demonſtrauimus. Exiguum loci ad decliuitatem faſtigiũ magnum habet momentum. Alij tela cõijciunt. alij teſtudine facta ſubeunt. defatigatis inuicem integri ſuccedunt. agger ab uniuerſis in munitionem coniectus, & aſcenſum dat Gallis, & ea, quæ in terram occultauerant Romani contegit, nec iam arma noſtris, nec uires ſuppetunt. Iis rebus cognitis, Cæſar Labienum cũ cohortibus ſex ſubſidio laborantibus mittit, et imperat ſi ſuſtinere nõ poſſit, deductis cohortibus eruptione pugnaret, id niſi neceſſario non faciat. Ipſe adit reliquos, cohortatur, ne labori ſuccumbant, omnium ſuperiorũ dimicationum fructum in eo die, atq; hora docet conſiſtere. interiores deſperatis campeſtribus locis propter magnitudinem munitionum loca prærupta ex aſcenſu tentant. huc ea, quæ parauerant, conferunt, multitudine telorum ex turribus propugnantes deturbant, aggere, & cratibus aditus expediunt, falcibus uallum, ac

loricam reſcindunt. Cæſar mittit primo Brutum adoleſcentem cum cohortibus ſex, poſt cum alijs ſeptem Fabium legatum, poſtremo ipſe, cum uehementius pugnaretur, integros ſubſidio adducit, reſtituto prælio, ac repulſis hoſtibus eò, quo Labienum miſerat, contendit. cohortes quatuor ex proximo caſtello educit. equitum ſe partem ſequi, partem circumire exteriores munitiones, & ab tergo hoſtes adoriri iubet. Labienus poſtquam neq; aggeres, neq; foſſæ uim hoſtium ſuſtinere poterát coactis una de quadraginta cohortibus, quas ex proximis præſidijs deductas fors obtulit, Cæſarem per nuntios facit certiorem, quid faciundum exiſtimet. accelerat Cæſar, ut prælio interſit. eius aduentu ex colore ueſtitus cognito, quo inſigni in prælijs uti conſueuerat, turmis equitum, et cohortibus uiſis, quas ſe ſequi iuſſerat, ut de locis ſuperioribus hæc decliuia, & deuexa cernebantur, hoſtes committunt prælium, utrinq; clamore ſublato, excipitur rurſus ex uallo, atq; omnibus munitionibus clamor. Noſtri emiſſis pilis, gladijs rem gerunt, repẽte poſt tergum equitatus cernitur, cohortes aliæ appropinquant. Hoſtes terga uertunt, fugientibus equites occurrunt, fit magna cædes. Sedulius Dux, & princeps Lemouicum occiditur. Vergaſillaunus Aruernus uiuus in fuga comprehenditur, ſigna militaria ſeptuaginta quatuor ad Cæſarem referuntur. pauci ex tanto numero ſe incolumes in caſtra recipiunt. conſpicati ex oppido cædem, & fugam ſuorum deſperata ſalute copias à munitionibus reducunt. fit protinus hac re audita ex caſtris Gallorum fuga, quod niſi crebris ſubſidijs, ac totius diei labore milites fuiſſent defeſſi, omnes

hoſtium copiæ deleri potuiſſent, de media nocte miſſus equitatus nouiſſimum agmen conſequitur. magnus numerus capitur, atq; interficitur, reliqui ex fuga in ciuitates diſcedunt. Poſtero die Vercingetorix Cõcilio cõuocato, id ſe bellum ſuſcepiſſe non ſuarum neceſſitatum, ſed communis libertatis cauſa demonſtrat, & quoniã ſit fortunæ cedẽdum, ad utranq; rem ſe illis offerre, ſeu morte ſua Romanis ſatisfacere, ſeu uiuũ tradere uelint. Mittuntur de his rebus ad Cæſarem legati, iubet arma tradi, principes produci. ipſe in munitione pro caſtris conſedit, eò Duces producuntur. Vercingetorix deditur. arma proijciuntur, reſeruatis Heduis, atq; Aruernis, ſi per eos ciuitates recuperare poſſet, ex reliquis captiuis toto exercitui capita ſingula prædæ nomine diſtribuit. His rebus confectis in Heduos proficiſcitur. ciuitatem recipit, eò legati ab Aruernis miſſi, quæ imperaret, ſe facturos pollicentur. imperat magnum numerũ obſidũ, legiones in hyberna mittit. captiuorum circiter uiginti millia Heduis Aruernisq; reddidit. T. Labienũ cũ duabus legionibus, et equitatu in Sequanos proficiſci iubet. Huic M. Sempronium Rutilum attribuit. C. Fabiũ & L. Minutiũ Baſiliũ cum duabus legionibus in Rhemis collocat, nequã à finitimis Bellouacis calamitatem accipiãt. C. Antiſtiũ Reginũ in Ambibaretos, T. Sextiũ in Bituriges, C. Caniniũ Rebilũ in Ruthenos cum ſingulis legionibus mittit. Q. Tulliũ Ciceronẽ et P. Sulpicium Cabilonni, et Matiſconæ in Heduis ad Ararim rei frumẽtariæ cauſa collocat. ipſe Bibracte hyemare cõſtituit. Huius Anni rebus cognitis, Romæ dierũ uiginti ſupplicatio indicitur.

A. HIRCII DERELICTORVM DE BELLO GALLICO LIBER. VIII.

C OACTVS ASSIDVIS Tuis uocibus Balbe, cum quotidiana mea recuſatio, nõ difficultatis excuſationem, ſed inertiæ uideretur deprecationẽ habere, difficillimam rem ſuſcepi. Cæſaris noſtri commentarios rerũ geſtarum Galliæ non cõparandos ſuperioribus, atq; inſequẽtibus eius ſcriptis, contexui, nouiſſiméq; imperfecta ab rebus geſtis Alexandriæ confeci, uſq; ad exitum non quidem ciuilis diſſenſionis, cuius finem nullum uidemus, ſed uitæ Cæſaris, quos utinam qui legent, ſcire poſſint, q̃ inuitus ſuſcepirim ſcribendos, quò facilius caream ſtultitiæ, atq; arrogantiæ crimine, qui me medium interpoſuerim Cæſaris ſcriptis. Conſtat enim inter omnes, nihil tam operoſe ab alijs eſſe perfectum, quod nõ horum elegantia commentariorum ſuperetur, qui ſunt editi, ne ſcientia tantarum rerum geſtarũ ſcriptoribus deeſſet. adeóq; probantur omnium iudicio, ut prærepta, non præbita facultas ſcriptoribus uideatur. Cuius tamen rei maior noſtra, quàm reliquorum eſt admiratio. Cæteri enim quàm bene, atque emendate, nos etiam quàm facile, atque celeriter eos perfecerit, ſcimus. Erat autem in Cæſare cum facultas, atque elegantia ſumma ſcribendi, tum ueriſſima ſuorum ſcientia cõſiliorum explicando rum. mihi ne illud quidem accidit, ut Alexandrino, atque Africano bello intereſſem. quæ bella quanquam

ex parte nobis Cæſaris ſermone ſint nota, tamen aliter audimus ea, quæ rerum nouitate, aut admiratione nos capiunt, aliter quæ pro teſtimonio ſumus dicturi. Sed ego nimirũ dum omnes excuſationis cauſas colligo, ne cum Cæſare conferar, hoc ipſum crimen arrogantiæ ſubeo, quod me iudicio cuiuſquam exiſtimem poſſe cum Cæſare comparari. Vale.

OMNI Gallia deuicta, Cæſar cum à ſuperiore æſtate nullum bellãdi tempus intermiſiſſet, militesq́; hybernorum quiete reficere à tantis laboribus uellet, complures eodem tempore ciuitates renouare belli conſilia nuntiabantur, coniurationesq́; facere, cuius rei uerisimilis cauſa afferebatur, quod Gallis omnibus cognitum eſſet, neq; ulla multitudine in unum locum coacta reſiſti poſſe Romanis, nec ſi diuerſa bella complures eodem tempore intuliſſent ciuitates, ſatis auxilij, aut ſpatij, aut copiarum habiturũ exercitum populi Romani ad omnia perſequenda. non eſſe autem alicui Ciuitati ſortem incommodi recuſandam, ſi tali mora reliquæ poſſent ſe uendicare in libertatem. Quæ ne opinio Gallorum cõfirmaretur, Cæſar M. Antonium Quæſtorẽ ſuis præfecit hybernis. ipſe equitatus præſidio pridie Calendas Ianuarias ab oppido Bibracte proficiſcitur ad legionẽ duodecimam, quam non lõge a finibus Heduorum collocauerat in finibus Biturigum, eiq́; adiungit legionem undecimam, quæ proxima fuerat. Binis cohortibus ad impedimenta tuẽda relictis, reliquum exercitum in copioſiſſimos agros Biturigum inducit, ꝗ cum latos fines, & complura oppida haberent, unius legionis hybernis non poterant

nis non poterant contineri, quin bellum pararent, coniurationesq́; facerent. Repentino aduentu Cæſaris accidit, quod imparatis, defectisq́; fuit neceſſe, ut ſine timore ullo rura colentes, prius ab equitatu opprimerentur, q̃ confugere in oppida poſſent. nanq; etiam illud uulgare incurſionis ſignum hoſtium, quod incendijs ædificiorum intelligi conſueuit, Cæſaris id erat interdicto ſublatũ, ne aut copia pabuli, frumentiq́; ſi longius progredi uellet, deficeretur, aut hoſtes incendijs terrerentur, multis hominum millibus captis, perterriti Bituriges, qui primum aduentum effugere potuerant Romanorum, in finitimas ciuitates, aut priuatis hoſpitijs confiſi, aut ſocietate conſiliorum confugerant fruſtra. Nam Cæſar magnis itineribus omnibus locis occurrit, nec dat ulli ciuitati ſpatium de aliena potius, quàm de domeſtica ſalute cogitandi, qua celeritate, & fideles amicos retinebat, & dubitanteis terrore ad conditiones pacis adducebat. Tali conditione propoſita Bituriges, cum ſibi uiderẽt clæmentia Cæſaris reditum patere in eius amicitiam, finitimasq́; ciuitates ſine ulla pœna dediſſe obſides, atq; in fidem receptas eſſe, idem fecerunt. Cæſar militibus pro tanto labore, ac patientia, qui brumalibus diebus, itineribus difficillimis, frigoribus intolerandis, ſtudioſiſſime permanſerant in labore, ducenos ſeſtertios, centurionibus duo millia numûm prædæ nomine condonãda pollicetur, legionibusq́; in hyberna remiſſis, ipſe ſe recepit die. XL. Bibracte, ibi cum ius diceret, Bituriges ad eum legatos mittunt auxilium petitũ contra Carnutes, quos intuliſſe bellum ſibi querebantur. Qua re cognita, cum nõ amplius decẽ et octo dies

in hybernis eſſet commoratus, legiones quartãdecimã & ſextam ex hybernis ab Arare educit, quas ibi collocatas, explicandæ rei frumentariæ cauſa ſuperiore commentario demonſtratum eſt. Ita cum duabus legionibus ad perſequendos Carnutes proficiſcitur. Cũ fama exercitus ad hoſtes eſſet perlata, calamitate cæterorum ducti Carnutes deſertis uicis oppidisq́;, quæ tolerãdæ hyemis cauſa conſtitutis repẽte, exiguis ad neceſſitatem ædificijs, incolebant (nuper enim deuicti complura oppida dimiſerant) diſperſi profugiũt. Cæſar erumpentem eo maxime tempore acerrimas tẽpeſtates cum ſubire milites nollet, in oppido Carnutum Genabo caſtra ponit, atq; in tecta, partim Gallorum, partim coniectis celeriter ſtramentis, quæ tentoriorum integendorum gratia erant inædificata, milites contegit, equites tamen et auxiliarios pedites in omnem partem mittit, quaſcũq; petiſſe dicebantur hoſtes, nec fruſtra, nam plerunq; magna præda potiti noſtri reuertuntur. oppreſſi Carnutes hyemis difficultate, terrore periculi, cum tectis expulſi nullo loco diutius conſiſtere auderent, nec ſyluarum præſidio tempeſtatibus duriſſimis tegi poſſent, diſperſi magna parte amiſſa ſuorum, diſſipantur in finitimas ciuitates. Cæſar tempore anni difficillimo, cum ſatis haberet, conuenientes manus diſſipare, nequod initium belli naſceretur, quantumq́; in ratione eſſet, exploratum haberet, ſub tempus æſtiuorum nullum ſummũ bellum poſſe conflari, C. Trebonium cum duabus legionibus, quas ſecum habebat, in hybernis Genabi collocauit, ipſe, cum crebris legationibus Rhemorũ certior fieret, Bellouacos, qui belli gloria Gallos omnes Belgasq́;

præſtabant,

præſtabant, finitimasq; ijs ciuitates, Duce Corbeo Bellouaco, et Commio Atrebate exercitum cōparare, atq; in unum locum cogere, ut omni multitudine in fineis Sueſſionum, qui Rhemis erant attributi, facerent impreſſionē, pertinere autem non tantum ad dignitatem, ſed etiam ad ſalutem ſuam iudicaret, nullam calamitatem ſocios optime de re publica meritos accipere, legionē ex hybernis euocat rurſus undecimam. Literas autem ad C. Fabium mittit, ut in fineis Sueſſionum legiones duas, quas habebat, adduceret, alteramq; ex duabus à L. Labieno accerſit. Ita quātum hybernorū opportunitas, belliq; ratio poſtulabat, ꝑpetuo ſuo labore, inuicem legionibus expeditionum onus iniungebat. His copijs coactis, ad Bellouacos proficiſcitur, caſtrisq; in eorū finibus poſitis, eqtū turmas dimittit in omneis ꝑteis ad aliquos excipiēdos, ex qbus hoſtiū conſilia cognoſceret. eqtes officio functi renuntiant paucos in ædificijs eſſe inuentos, atq; hos non q agrorum incolendorum cauſa remāſiſſent (nāq; eſſe undiq; diligēter demigratū) ſed qui ſpeculādi gratia eſſent remiſſi, à qbus cum quæreret Cæſar, quo loco multitudo eēt Bellouacorū, qđ ue eſſet conſiliū eorum, inueniebat Bellouacos omneis, qui arma ferre poſſent, in unum locum conueniſſe. Itemq; Ambianos, Auleroos, Caletos, Velliocaſſos, Atrebates locum caſtris excelſum impedita circūdatum palude delegiſſe, omnia impedimenta in ulteriores ſyluas contuliſſe, cōplures eſſe principes belli authores, ſed multitudinem maxime Corbeo obtēperare, ꝙ ei ſummo odio eē nomē populi Ro. itellexiſſent. Paucas ante diebus, ex his caſtris Cōmium diſceſſiſſe ad auxilia Germanorū

adducenda, quorum & uicinitas propinqua, & multitudo eſſet infinita. Conſtituiſſe autem Bellouacos omnium principum conſenſu, ſumma plebis cupiditate, ut ſi diceretur Cæſar cum tribus legionibus uenire, offerrēt ſe ad dimicandum, ne miſeriore, ac duriore poſtea conditione cum toto exercitu decertare cogerentur, ſin maiores copias adduceret, in eo loco permanerent, quem delegiſſent. pabulatione autem, quæ propter anni tempus cum exigua, tum diſiecta eſſet, & frumentatione, & reliquo cōmeatu ex inſidijs prohibere Romanos. quæ Cæſar cum conſentientibus plurimis cognouiſſet, atque ea quæ proponerentur conſilia plena prudentiæ, longéq; à temeritate Barbarorum remota eſſe iudicaret, omnibus rebus inſeruiendum ſtatuit, quò celerius hoſtes contempta ſuorum paucitate prodirent in aciem. ſingularis enim uirtutis ueterrimas legiões ſeptimam, octauá, & nonam habebat, ſummæ ſpei, delectæq; iuuentutis, undecimam, quæ octauo iam ſtipendio functa tamē collatione reliquarum non dum eandem uetuſtatis, & uirtutis cœperat opinionem. Itaq; conſilio aduocato, rebus ijs, quæ ad ſe eſſent delatæ, omnibus expoſitis, animos multitudinis confirmat, ſi forte hoſtes trium legionum numero poſſet elicere ad dimicandū, agminis ordinem ita conſtituit, ut legio ſeptima, octaua, nona, ante omnia iret impedimenta. deinde omnium impedimentorm agmen, (quod tamen erat mediocre, ut in expeditionibus eſſe conſueuit) cogeret undecima, ne maioris multitudinis ſpecies accidere hoſtibus poſſet, quàm ipſi depopoſciſſent. Hac ratione penè quadrato agmine inſtructo, in conſpectu hoſtium celerius opinione eorum

exercitum

exercitum adducit. Quas legiones repente inſtructas, uelut in acie certo gradu accedere Galli cum uiderent, quorum erant ad Cæſarem plena fiduciæ conſilia perlata, ſiue certaminis periculo, ſiue ſubito aduētu, ſeu expectatione noſtri conſilij, copias inſtruunt pro caſtris, nec loco ſuperiore decedunt. Cæſar, et ſi dimicare optauerat, tamen admiratus tantam multitudinem hoſtium ualle intermiſſa, magis in altitudinem depreſſa, q̃ late patente, caſtra caſtris hoſtium cōfert. Hæc imperat uallo pedum XII. muniri, coronis'q; pro hac ratione eius altitudinis inædificari, foſſam duplicem, pedum quinum denum lateribus directis deprimi, turres crebras excitari in altitudinem trium tabulatorum, pontibus traiectis, conſtratis'q; coniungi, quorum frontes uiminea loricula munirentur, ut hoſtis à duplici propugnatorum ordine depelleretur, quorum alter ex pontibus, quo tutior altitudine eſſet, hoc audacius, longius'q; tela promitteret, alter, quo propior hoſtem in uallo collocatus eſſet, ponte ab incidentibus telis tegeretur, portis fores, altiores'q; turres impoſuit. Huius munitionis duplex erat conſilium, nanq; & operum magnitudinem & timorem ſuum ſperabat fiduciam barbaris allaturum, & cum pabulatum, frumentatum'q; longius eſſet proficiſcendum, paruis copijs caſtra munitione ipſa uidebat poſſe defendi. Interim crebro paucis utrinq; procurrentibus inter bina caſtra palude interiecta, contendebatur, quam tamen paludem nonnunquam, aut noſtra auxilia, aut Gallorum, Germanorum'q; tranſibant, acrius'q; hoſtes inſequebātur, aut uiciſſim hoſtes eodem tranſgreſſi noſtros longius ſummouebant. Ac-

cidebat autem quotidianis pabulationibus id, quod acci dere erat neceſſe, cum raris, diſiectiſq́; ex ædificijs pabulum conquireretur, ut i peditis locis diſperſi pabulatores circũuenirẽtur, quæ res et ſi mediocre detrimentũ iumentorum, ac ſeruorum noſtris afferebat, tamen ſtultas cogitationes incitabat barbarorum. atq; eò magis, ꝙ Commius, quem profectum ad auxilia Germanorũ accerſenda dixerã, cum equitibus uenerat, qui tametſi numero nõ amplius erant quingentis, tamẽ Germanorum aduentu barbari inflabantur. Cæſar cũ animaduerteret hoſtem complures dies caſtris palude, & locis natura munitis ſe tenere, neq; oppugnari caſtra eorum ſine dimicatione pernitioſa, nec locũ munitionibus claudi, niſi à maiore exercitu poſſe, literas ad Trebonium mittit, ut quam celerrime poſſet, legionem XIII. quæ cum T. Sextio legato in Biturigibus hyemebat, accerſeret, atque ita cum tribus legionibus magnis itineribus ad ſe ueniret, ipſe equites inuicem Rhemorum, ac Lingonum, reliquarumq́; ciuitatum, quorum magnũ numerum euocauerat, præſidio pabulationibus mittit, qui ſubitas hoſtium incurſiones ſuſtinerent, quod cum quotidie fieret, ac iam conſuetudine diligentia minueretur, quod plerũq; accidit diuturnitate, Bellouaci delecta manu peditũ, cognitis ſtationibus quotidianis equitum noſtrorum, ſylueſtribus locis inſidias diſponunt. Eodemq́; equites poſtero die mittunt, qui primum eliccerent noſtros in inſidias, deinde circũuentos aggrederentur, cuius mala ſors incidit Rhemis, quibus illa dies fungendi muneris obuenerat. Nanq; ij, cum repente hoſtium equites animaduertiſſent, ac numero ſuperiores

paucitatem

paucitatem contẽpſiſſent, cupidius inſecuti à peditibus undiq; ſunt circundati, quo facto perturbati, celerius, q̃ conſuetudo fert equeſtris prælij, ſe receperunt, amiſſo Vertiſco principe ciuitatis præfecto equitum, qui cum uix equo propter ætatem poſſet uti, tamen conſuetudine Gallorum, neq; ætatis excuſatione in ſuſcipienda præfectura uſus erat, neq; dimicari ſine ſe uoluerat, Inflátur, atq; incitantur hoſtiũ animi ſecundo prælio, Principe, et Præfecto Rhemorum interfecto, noſtri detrimento admonentur, diligentius exploratis locis ſtationes diſponere, ac moderatius cedentem inſequi hoſtem. Non intermittũtur interim quotidiana prælia in cõſpectu utrorunq; caſtrorum, quæ ad uada, tranſitusq; fiebant paludis. qua contentione Germani, quos propterea Cæſar transduxerat Rhenum, ut equitibus iterpoſiti prælia rentur, cum conſtantius uniuerſi paludem tranſiſſent, paucisq; reſiſtentibus interfectis, pertinacius reliquam multitudinem eſſent inſecuti, perterriti non ſolum ij, qui aut comminus opprimebantur, aut eminus uulnerabantur, ſed etiam, qui longius ſubſidiari conſueuerant, turpiter fugerunt. nec prius finem fugæ fecerunt, ſæpe amiſſis ſuperioribus locis, q̃ ſe aut in caſtra ſuorũ reciperẽt, aut nõnulli pudore coacti longius profugerent. Quorũ periculo ſic oẽs copiæ ſunt perturbatæ, ut uix iudicari poſſet, utrum ſecundis, minimisq; rebus inſolẽtiores, an aduerſis mediocribus timidiores eſſent. Cõpluribus diebus ijſdẽ in caſtris cõſumptis, cũ propius acceſſiſſe legiones, et C. Trebonium legatum cognouiſſent, duces Bellouacorũ ueriti ſimulẽ obſeſſionẽ Alexiæ, noctu dimittũt eos, quos aut ætate aut uiribus

inferiores, aut inermes habebant, unáq; reliqua impedimenta, quorum perturbatũ, et confuſum dum explicant agmen (magna enim multitudo carrorum etiam expeditos ſequi Gallos conſueuit) oppreſſi, luce, copijs armatorum caſtrorum uias inſtruunt, ne prius Romani perſequi ſe inciperent, quàm longius agmen impedimentorum ſuorum proceſſiſſet. At Cæſar neq; reſiſtentes tanto collis aſcenſu laceſſendos iudicabat, neque nõ uſq; eò legiones admouẽdas, ut diſcedere ex eo loco ſine periculo barbari militibus inſtantibus nõ poſſent. Ita cum paludem impeditã à caſtris caſtra diuidere, quæ tranſeundi difficultas celeritatẽ inſequẽdi tardare poſſet, atq; id iugum, quod trans paludem, penè ad hoſtium caſtra pertineret, mediocri ualle à caſtris eorum interciſum animaduerteret, pontibus palude conſtrata, legiones traducit, celeriterq; in ſummam planitiem iugi peruenit, quæ decliui faſtigio duobus ab lateribus muniebatur. ibi legionibus inſtructis ad ultimũ iugum peruenit, aciemq; eo loco conſtituit, unde tormento miſſa tela in hoſtium cuneos conijci poſſent. Barbari confiſi loco natura, cum dimicare non recuſarent, ſi forte Romani ſubire collem conarentur, paulatimq; copias diſtributas dimittere non auderent, ne diſperſi perturbarentur, in acie permanſerunt, quorum pertinacia cognita, Cæſar uiginti cohortibus inſtructis, caſtriſq; eo loco metatis muniri iubet caſtra, abſolutis operibus legiones pro uallo inſtructas collocat, eqtes frenatis equis in ſtationibus diſponit. Bellouaci cum Romanos ad inſequendum paratos uiderent, neq; pernoctare, aut diutius permanere ſine cibarijs eodem loco poſſent, tale con

ſilium ſui

ſilium ſui recipiendi inierunt, faſces ubi conderant (nã in acie ſedere Gallos conſueſſe ſuperioribus commentarijs declaratum eſt) per manus ſtramentorum, ac uirgultorum, quorum ſumma erat in caſtris copia, inter ſe traditos, ante aciem collocauerunt, extremoq́; tempore diei, ſigno pronuntiato uno tempore incenderunt. Ita continens flamma copias omnes repente à conſpectu texit Romanorum, quod ubi accidit, barbari uehementiſſimo curſu fugerunt. Cæſar & ſi diſceſſum hoſtium animaduertere non poterat, incendijs oppoſitis, tamen id conſilium cum fugæ cauſa initum ſuſpicaretur, legiones promouet, et turmas mittit ad inſequẽdum, ipſe ueritus inſidias, ne forte in eodem loco ſubſiſtere hoſtis, atq; elicere noſtros in locum conaretur iniquum, tardius procedit. Equites cum intrare fumum, et flammã denſiſſimam timerent, ac ſiqui cupidius intrauerant uix ſuorum ipſi priores partes aduerterent, equorum inſidias ueriti, liberam facultatem ſui recipiendi Bellouacis dederunt, Ita fuga timoris ſimul, calliditatisq́; plena ſine ullo detrimento, millia non amplius decem progreſſi, hoſtes munitiſſimo loco caſtra poſuerunt inde cum ſæpe in inſidijs equites, peditesq́; diſponerent magna detrimenta Romanis in pabulationib. inferebant, quod cum crebrius accideret ex captiuo quodã comperit Cæſar Corbeum Bellouacorum ducem fortiſſimorũ millia ſex peditum delegiſſe, equitesq́; ex omni numero mille, quos in inſidijs eo loco collocaret, quem in locũ propter copiam frumenti, ac pabuli Romanos pabulatum miſſuros ſuſpicaretur. Quo cognito cõſilio, Cæſar legiones plures, q̃ ſolebat educit, equitatumq́;, qua con-

ſuetudine pabulatoribus mittere præſidio cõſueuerat, præmittit, huic interponit præſidia leuis armaturæ, ipſe cum legionibus, quam poteſt maxime appropinquat. hoſtes in inſidijs diſpoſiti, cũ ſibi delegiſſent campum ad rem gerendam non amplius patentem in omnes parteis paſſibus mille, ſyluis undiq; impeditiſſimis, aut altiſſimo flumine, uelut indagine munitum hunc inſidijs circundederunt, noſtri explorato hoſtiũ conſilio, ad præliandum animo, atq; armis parati, cum ſubſequẽtibus legionibus nullam dimicationem recuſarent, turmatim in eum locum deuenerunt. Quorum aduentu cum ſibi Corbeus oblatam occaſionem rei gerẽdæ exiſtimaret, primus cum paucis ſe oſtendit, atq; in proximas turmas impetum facit. noſtri conſtanter impetum ſuſtinent inſidiatorum, neq; plures in unum locum conueniunt, ꝙ plerunq; equeſtribus prælijs, cum proter aliquem timorem accidit, tum multitudine ipſorum detrimentum accipitur, cum diſpoſitis turmis inuicem rari præliarentur, neq; ab lateribus circumueniri ſuos paterentur, erumpunt cæteri Corbeo præliante ex ſyluis. fit magna contentione diuerſum prælium, quod cum diutius pari marte iniretur, paulatim ex ſyluis inſtructa multitudo procedit peditum, quæ noſtros cogit cedere equites, quibus celeriter ſubueniunt leuis armaturæ pedites, quos ante legiones miſſos docui, turmisq; noſtrorum interpoſiti conſtanter præliantur, pugnatur aliquãdiu pari contentione, deinde ut ratio poſtulabat prælij, qui ſuſtinuerant primos impetus inſidiarum hoc ipſo fiunt ſuperiores, quod nullum ab inſidiantibus imprudentes acceperant detrimentum. Ac-

cedunt propius interim legiones, crebriq́; eodem tempore, & noſtris, & hoſtibus nuntij afferuntur, Imperatorem inſtructis copijs adeſſe. Qua re cognita præſidio cohortium confiſi noſtri acerrime præliantur, ne ſi tardius rem geſſiſſent, uictoriæ gloriam communicaſſe cum legionibus uiderentur. Hoſtes concidunt animis, atque itineribus diuerſis fugam quærunt nequicquã. Nam quibus difficultatibus locorum Romanos claudere uoluerant, his ipſi tenebantur, uicti tamen, perculſiq́; maiore parte amiſſa conſternati, quo ſors tulerat confugiunt, partim ſyluis petitis, partim flumine, qui tamen in fuga à noſtris acriter inſequentibus conficiuntur. Cum iterim nulla calamitate uictus Corbeus excedere prælio, ſyluasq́; petere haud inuitantibus noſtris, ad deditionem potuit adduci, quin fortiſſime præliando, compluresq́; uulnerando, cogeret elatos iracundia uictores in ſe tela conijcere. Tali modo re geſta, recentibus prælij ueſtigijs, ingreſſus Cæſar, cum uictos tanta calamitate exiſtimaret hoſtes, nuntio accepto locum caſtrorum relicturos, quæ non longius ab ea cæde abeſſe, plus minus octo millibus paſſuum dicebantur (tametſi flumine impeditum tranſitum uidebat) tamen exercitu traducto progreditur. At Bellouaci, reliquæq́; ciuitates repente ex fuga paucis, atque his uulneratis receptis, qui ſyluarum beneficio caſum euitauerant, omnibus aduerſis cognita calamitate, interfecto Corbeo, amiſſo equitatu, & fortiſſimis peditibus, cum aduentare Romanos exiſtimarent, concilio repente cantu tubarum conuocato, conclamant, ut legati, obſidesq́; ad Cæſarem mittantur. Hoc omnibus probato conſi-

lio Cõmius Atrebas ad eos profugit Germanos, à quibus ad id bellum auxilia mutuatus erat. Cæteri ueſtigio mittunt ad Cæſarem legatos, petuntq́; , ut ea pœna ſit contentus hoſtium, q̃ ſi ſine dimicatione inferre integris poſſet, pro ſua clementia, atq; humanitate nunquã profecto eſſet illaturus. afflictas opes equeſtri prælio Bellouacorum eſſe, delectorum peditum multa millia interijſſe, uix refugiſſe nuntios cædis, tamẽ magnũ, ut in tanta calamitate Bellouacos eo prælio commodũ eſſe conſecutos, q Corbeus author belli concitator multitudinis eſſet interfectus. Nunquam enim Senatum tantam in ciuitate illo uiuo, quantum imperitam plebẽ potuiſſe. Hæc orantibus legatis, commemorat Cæſar eodẽ tempore ſuperiore anno Bellouacos, cæterasq́; Galliæ ciuitates ſuſcepiſſe bellum, pertinaciſſime, hos ex omnibus in ſententia permanſiſſe. neq; ad ſanitatem reliquorum deditione eſſe perductos. Scire atque intelligere ſe cauſam peccati facillime mortuis delegari. neminẽ uero tantum pollere, ut inuitis principibus, reſiſtente Senatu, omnibus bonis repugnãtibus, infirma manu plebis bellum concitare et gerere poſſet. Sed tamen ſe contentum fore ea pœna, quam ſibi ipſi contraxiſſent. Nocte inſequenti legati reſponſa ad ſuos referunt, obſides conficiunt. Cõcurrunt reliquarum ciuitatum legati, quæ Bellouacorum ſpeculabantur euentum, obſides dant. imperata faciunt. excepto Cõmio, quem timor cohibebat cuiuſquam fidei ſuam committere ſalutem. Nam ſuperiore anno T. Labienus Cæſare in Gallia citeriore ius dicente, Cum Commium comperiſſet ſolicitare ciuitates, et coniurationẽ contra Cæſarẽ facere infidelitatem

eius ſine ulla perfidia iudicauit comprimi poſſe, quem
quia non arbitrabatur uocatum in caſtra uēturum, ne
tentando cautiorem faceret, C. Voluſenum Quadratū
miſit, qui eum per ſimulationem colloquij curaret inter
ficiendum. Ad eam rem delectos tradidit centuriones,
cum in colloquium uentum eſſet, & ut conuenerat, ma
num Commij Voluſenus arripuiſſet, Centurio uelut in
ſueta re permotus celeriter, à familiaribus prohibitus
Commij, conficere hominem nō potuit, grauiter tamen
primo ictu gladio caput percuſſit. Cum utrinq; gla-
dij diſtricti eſſent, non tam pugnandi, quàm diffu-
giendi fuit utrorunq; conſilium, noſtrorum quod mor
tifero uulnere Commium credebant affectum, Gallo
rum quod inſidijs cognitis plura quàm uidebant ex-
timeſcebant. Quo facto ſtatuiſſe Commius dicebatur,
nunquam in conſpectu cuiuſquam romani uenire. Bel
licoſiſſimis gentibus deuictis, Cæſar cum uideret nullā
iam eſſe ciuitatem, quæ bellum pararet, quo ſibi reſiſte
ret, ſed nonnullos ex oppidis demigrare, ex agris ef-
fugere, ad præſens imperium euitandū, plures in par-
tes exercitum dimittere conſtituit. M. Antonium quæſto
rem cum legione duodecima ſibi coniungit. C. Fabium
Legatum cum cohortibus uigintiquinque mittit in di-
uerſiſſimam partem Galliæ, quod ibi quaſdam ciuita
tes in armis eſſe audiebat, neq; C. Caninium Rebilum
legatum, qui in illis regionibus præerat, ſatis firmas du
as legiones habere exiſtimabat. T. Labienū ad ſe euo-
cat. Legionem'q; duodecimam, quæ cū eo fuerat in hy-
bernis, in togatam Galliam mittit ad colonias ciuium
Romanorum tuendas, ne quod ſimile incommodū acci-

deret de incurſione barbarorum, ac ſuperiore æſtate Tergeſtinis accidiſſet, quia repentino latrocinio, atque impetu incolæ illorum erant oppreſſi, ipſe ad deuaſtādos depopulādosq; fines Ambiorigis proficiſcitur, quē perterritum, atq; fugientem cum redigi poſſe in ſuam poteſtatem deſperaſſet, proximum ſuæ dignitatis eſſe ducebat, adeo fines eius uaſtare ciuibus, ædificijs, pecore, ut odio ſuorum Ambiorix, ſiquos fortuna feciſſet reliquos nullum reditum propter tantas calamitates haberet in ciuitatē, Cum in omneis fineis partium Ambiorigis, aut legiones, aut auxilia dimiſiſſet, atq; omnia cædibus, incēdijs, rapinis uaſtaſſet, magno numero hominum interfecto, aut capto, Labienum cum duabus legionibus in Treueros mittit, quorū ciuitas propter Germaniæ uicinitatem, quotidianis exercitata bellis, cultu & feritate non multum à Germanis differebat, neque imperata unquam niſi exercitu coacta, faciebat. Interim, C. Caninius legatus cum magnam multitudinem conueniſſe hoſtium in fineis Pictonum literis nūtijsq; Duracij cognouiſſet, qui perpetuo in amicitia Romanorum permanſerat, quod pars quædam ciuitatis eius defeciſſet, ad oppidum Lemouicum cōtendit, quò cum aduentaret, atque ex captiuis certius cognoſceret, multis hominum millibus, Dumnaco Duce Andium, Duratium clauſum, Lemouicum oppugnari, neq; infirmas legiones hoſtibus committere auderet, caſtra munito loco poſuit. Dumnacus cum appropinquare Caninium cognouiſſet, copijs omnibus ad legiones cōuerſis, caſtra Romanorum oppugnare inſtituit, Cum complures dies in oppugnatione conſumpſiſſet, & magno ſuorum

*detrimento nullam partem munitionum conuellere po
tuiſſet, rurſus ad obſidēdum* Lemouicum *redit. eodem
tēpore* C. Fabius *legatus complures ciuitates in fidem
recipit, obſidibus firmat, literiſq́;* C. Caninij *certior fit,
quæ in* Pictonibus *gerantur. Quibus rebus cognitis,
proficiſcitur ad auxilium* Duracio *ferendum. at* Dū-
nacus *aduētu* Fabij *cognito, deſperata ſalute, ſi tēpore
eodem coactus eſſet, & Romanum et externum ſuſti-
nere hoſtem & reſpicere, ac timere oppidanos, repen-
te eo ex loco cum copijs recedit, nec ſe ſatis tutum fore
arbitratur, niſi flumen* Ligerim, *quod erat ponte, pro-
pter magnitudinem conſtratum, copias traduxiſſet.* Fa
bius *& ſi nondum in conſpectu uenerat hoſtium, ne-
que ſe cum* Caninio *coniunxerat, tamen doctus ab ijs,
qui locorum nouerāt naturam, potiſſimum credidit ho
ſtes ꝑterritos, eum locum, quē petebant, petituros.* Itaq;
*cum copijs ad eundem pontem cōtendit, eqtatumq́; tan
tum procedere ante agmen imperat legionū, q̃tum cum
proceſſiſſet ſine defatigatione equorū, in eadem ſe reci
perent caſtra.* Conſequūtur *eqtes noſtri, ut erat præce-
ptum, inuaduntq́;* Dūnaci *agmen, & fugientes ꝑterri
tosq́; ſub ſarcinis i itinere aggreſſi, magna præda, mul
tis interfectis potiūtur.* Itaq; *re bene geſta ſe recipiūt in
caſtra. inſequēti nocte* Fabius *eqtes præmittit ſic para
tos, ut confligerēt, atq; omne agmen morarētur, dum cō
ſequeretur ipſe, cuius præceptis ut res gereretur,* Q. Ti
tatius Varus *præfectus eqtum ſingularis, & animi et
prudentiæ uir ſuos hortatur, agmenq́; hoſtiū conſecutus
turmas ꝑtim idoneis locis diſponit, partim eqtum præ-
lium committit. conſiſtit audacius equitatus hoſtium*

ſuccedentibus ſibi peditibus; qui toto agmine ſubſiſtentes equitibus ſuis contra noſtros ferunt auxilium. fit prælium acri certamine, nanq; noſtri contemptis pridie, ſuperatisq́; hoſtibus, cum ſubſequi legiones meminiſſent, & pudore cedendi, & cupiditate per ſe conficiendi prælij fortiſſime contra pedites præliantur, hoſteśq; nihil amplius copiarum acceſſurum credentes, ut pridie cognouerant, delendi equitatus noſtri nacti occaſionem uidebantur, cum aliquandiu ſumma contẽtione dimicaretur, Dũnacus inſtruit aciẽ, quæ ſuis eſſet equitibus inuicem præſidio, tum repente confertæ legiones in conſpectu hoſtium ueniunt, quibus uiſis perculſæ barbarorum turmæ, ac perterritæ acies hoſtiũ perturbato impedimentorum agmine magno clamore diſcurſuq; paſſim fugæ ſe mandant, at noſtri eqtes qui paulo ante cum reſiſtenſibus fortiſſime cõfluxerant, lætitia uictoriæ elati magno undiq; clamore ſublato, cædentibus circũfuſi, quantum equorum uires ad perſequendum, dextræq; ad cædendum ualent, tantum eo prælio interficiunt. itaq; amplius milibus. XII. aut armatorum, aut eorum qui timore arma proiecerant interfectis, omnis multitudo capitur impedimentorum. Qua ex fuga cum conſtaret Drapetem Senönem, q ut primum defecerat Gallia collectis undiq; perditis hominibus, ſeruis ad libertatem uocatis, exulibus omniũ ciuitatum accitis, receptis latronibus impedimenta, & commeatus Romanorum interceperat, nõ amplius hominum duobus millibus ex fuga collectis prouinciam petere, unáq; conſilium cum eo Luterium Cadurcum cepiſſe, quem in ſuperiore commentario, prima defectione Galliæ

ction Galliæ

ctione Galliæ facere in Prouinciam impetum uoluiſſe, cognitum eſt. Caninius legatus cum legionibus duabus ad eos perſequendos contendit, ne de timore, aut detrimento Prouinciæ magna infamia perditorū hominum latrocinijs caperetur. C. Fabius cum reliquo exercitu in Carnutes, reliquasq; proficiſcitur ciuitates, quarum eo prælio, quod cum Dumnaco fecerat, copias eſſe accitas ſciebat. Non enim dubitabat quin recenti calamitate ſummiſſiores eſſent futuræ, dato uero ſpatio, ac tempore eodem inſtante, Dumnaco poſſent cõcitari, qua in re ſumma felicitas celeritasq; in recipiendis ciuitatibus Fabium conſequitur. nam Carnutes, qui ſæpe uexati nunquam pacis fecerant mentionem, datis obſidibus ueniunt in deditionem, cæteræq; ciuitates poſitæ in ultimis Galliæ finibus oceano coniunctæ, quæ Armoricæ appellantur, authoritate adductæ Carnutum aduētu, Fabij Legionumq; imperata ſine mora faciunt. Dumnacus ſuis finibus expulſus errans latitansq; ſolus extremas Galliæ regiones petere coactus eſt. At Drapes unaq; Luterius cū legiones Caniniumq; adeſſe cognoſcerent, nec ſe ſine certa pernicie, perſequente exercitu, putarent Prouinciæ fines intrare poſſe, nec iam liberā uagandi latrocinādiq; facultatem haberent, conſiſtunt in agris Cadurcorum. Ibi cum Luterius apud ſuos ciues quondam integris rebus multū potuiſſet, ſemperq; author nouorum conſiliorum, magnam apud Barbaros authoritatem haberet, oppidum Vxellodunum, qđ in cliētela fuerat, eius natura loci egregie munitum occupat ſuis et Drapetis copijs, oppidanosq; ſibi coniungit. Quo cū confeſtim C. Caninius ueniſſet, animaduer

teret'q; omnes oppidi partes præruptiſſimis ſaxis eſſe munitas, quod defendente nullo, tamen armatis aſcende dere eſſet difficile, magna autem impedimenta oppidanorum uideret, quæ ſi clandeſtina fuga ſubtrahere conarentur, effugere non modo equitatum, ſed ne legiones quidem poſſent. tripartito cohortibus diuiſis, trina excelſiſſimo loco caſtra fecit, à quibus paulatim quantum copiæ patiebantur, uallum in oppidi circuitu ducere inſtituit. Quod cum animaduerterent oppidani, miſerrimaq; Alexiæ memoria ſoliciti ſimilem caſum obſeſſionis uererentur, maximéque ex omnibus Luterius, qui fortunæ illius periculum fecerat, moneret rationem frumenti eſſe habendam, conſtituunt omnium conſenſu, parte ibi relicta copiarum, ipſi cum expeditis, ad importandum frumentum proficiſci. Eo conſilio probato, proxima nocte duobus millibus armatorum relictis, reliquos ex oppido Drapes & Luterius educunt. Ii paucos dies morati ex finibus Cadurcorum, qui partim re frumentaria ſubleuare eos cupiebant, partim prohibere quo minus ſumerent, nõ poterant, magnum numerum frumenti comparant. Non nunquam autem expeditionibus nocturnis caſtella noſtrorum adoriuntur. Quam ob cauſam C. Caninius toto oppido munitiones circundare conatur, ne aut opus effectum tueri non poſſit, aut plurimis in locis infirma diſponat præſidia. Magna copia frumenti comparata, conſidunt Drapes, & Luterius non longius ab oppido X. millibus paſſuum, unde paulatim frumentum in oppidum ſupportarent, ipſi inter ſe prouincias partiuntur. Drapes caſtris præſidio cum parte copiarum reſtitit. Luterius

tit. Luterius agmen iumentorum ad oppidum adducit. diſpoſitis ibi præſidijs, hora noctis circiter decima, ſyluestribus anguſtisq; itineribus frumentum importare in oppidum inſtituit, quorum ſtrepitum uigiles caſtrorum cum ſenſiſſent, exploratoresq; miſſi quæ agerentur, renuntiaſſent, Caninius celeriter cum cohortibus armatis ex proximis caſtellis in frumentarios ſub ipſam lucem impetum fecit. ij repentino malo perterriti diffugiunt ad ſua præſidia, quæ noſtri, ut uiderunt, acrius contra armatos incitati neminem ex eo numero uiuum capi patiuntur. Profugit inde cum paucis Luterius, nec ſe recipit in caſtra. Re bene geſta, Caninius ex captiuis comperit partem copiarum, cum Drapete eſſe in caſtris intra millia paſſuum decem. qua re ex compluribus cognita, cum intelligeret, fugato Duce altero, perterritos reliquos facile opprimi poſſe, magnæ felicitatis eſſe arbitrabatur, neminem ex cæde refugiſſe in caſtra, qui de accepta calamitate nuntium Drapeti perferret. Sed cum in experiundo periculum nullum uideret, equitatum omnem, Germanosq; pedites ſummæ uelocitatis omneis ad caſtra hoſtium præmittit. Ipſe legionem unam intra caſtra diſtribuit, alterā ſecum expeditam ducit. Cum propius hoſtem acceſſiſſet ab exploratoribus, quos præmiſerat, cognoſcit caſtra eorum, ut Barbarorum ferè conſuetudo eſt relictis locis ſuperioribus ad ripas fluminis eſſe demiſſa. At Germanos, equitesq; imprudentibus omnibus de improuiſo aduolaſſe, & prælium commiſiſſe. Quare cognita legionem armatam inſtructamque adducit, ita repente omnibus ex partibus ſigno dato, lo-

ca ſuperiora capiuntur. quod ubi accidit, Germani equites ſignis legionis uiſis uehementiſſime præliantur. confeſtim omnes cohortes undique impetum faciunt, omnibus aut interfectis, aut captis magna præda potiuntur. Capitur ipſe eo prælio Drapes. Caninius feliciſſime re geſta ſine ullo penè militis uulnere ad obſidendos oppidanos reuertitur, externoq; hoſte deleto, cuius timore augere præſidia, & munitione oppidanos circundare prohibitus erat, opera undiq; imperat adminiſtrari. Venit eodem cum ſuis copijs poſtero die C. Fabius, partemq; oppidi ſumit ad obſidēdū. Cæſar interim M. Antonium quæſtorem cum cohortibus. XV. in Bellouacis reliquit, ne qua rurſus nouorum conſiliorum ad capiendum bellū facultas daretur, ipſe reliquas ciuitates adit, obſides plures imperat. timentes omnium animos conſolatione ſanat. Cum in Carnutes ueniſſet, quorum conſilio in ciuitate ſuperiore commentario Cæſar expoſuit initium belli eſſe ortum, ꝙ præcipue eos propter conſcientiam facti timere animaduertebat, quo celerius ciuitatem metu liberaret, principē ſceleris ipſius, & concitatorem belli Gutruatum ad ſupplicium depoſcit, qui & ſi ne ciuibus quidem ſuis ſe cōmittebat, tamen celeriter omnium cura quæſitus in caſtra perducitur. Cogitur in eius ſupplicium Cæſar contra naturam ſuam, maximo militum conſenſu, qui omnia pericula, & detrimenta belli à Gutruato accepta referebant, adeo ut uerberibus exanimatum corpus ſecuri feriretur. Ibi crebris literis Caninij fit certior, quæ de Drapete, & Luterio geſta eſſent, quóque in conſilio permanerent oppidani, quorum, & ſi paucitatem

ſi paucitatem contemnebat, tamen pertinaciam magna pœna eſſe afficiendam iudicabat, ne uniuerſa Gallia non uires ſibi defuiſſe ad reſiſtendum Romanis, ſed conſtantiam putaret, ne ue hoc exemplo cæteræ ciuitates locorum opportunitate fretæ, ſe uindicarent in libertatem, cum omnibus Gallis notum eſſe ſciret, reliquam eſſe unam æſtatem ſuæ prouinciæ, quam ſi ſuſtinere potuiſſent nullum ultra periculum uererẽtur. Itaq; C. Calenum legatum cum legiõibus duabus relinquit, qui iuſtis itineribus ſe ſubſequeretur. Ipſe cũ omni equitatu q̃ poteſt celerrime ad Caninium contendit. Cum contra expectationem omnium Cæſar Uxellodunum ueniſſet, oppidum'q; operibus clauſum animaduerteret, neq; ab oppugnatione recedi uideret ulla conditione poſſe, magna autem copia frumenti abundare oppidanos, ex perfugis cognoſceret. aqua prohibere hoſtem tentare cœpit. flumen infimam uallem diuidebat, quæ penè totum montem cingebat, in quo poſitum erat præruptum undiq; oppidum Uxellodunum, hoc auertere loci natura prohibebat. ſic enim imis radicibus montis ferebatur, ut nullã in partẽ depreſſis foſſis deriuari poſſet. Erat autem oppidanis difficilis & præruptus eo deſcenſus, ut prohibentibus noſtris ſine uulneribus ac periculo uitæ neq; adire flumen, neq; arduo ſe recipere poſſent aſcenſu. Qua difficultate eorum cognita, Cæſar ſagittarijs funditoribus'q; diſpoſitis, tormẽtis etiam quibuſdam locis contra facillimos deſcenſus collocatis aqua fluminis prohibebat oppidanos, quorũ omnis poſtea multitudo aquatum unum in locum conueniebat. ſub ipſius enim oppidi murum, magnus fons

prorumpebat, ab ea parte, quæ ferè pedum. CCC. interuallo flumnis circuitu uacabat. Hoc fonte prohiberi poſſe oppidanos cum optarent reliqui, Cæſar unus uideret non ſine magno periculo è regione eius, uineas agere aduerſus montem, & aggeres ſtruere cœpit magno cum labore & continua dimicatione. Oppidani enim loco ſuperiore decurrunt & eminus ſine periculo præliantur, multosq; pertinaciter ſuccedentes uulnerant, non deterrentur tamen milites noſtri uineas proferre et labore atq; operibus locorũ uincere difficultates. Eodem tempore tectos cuniculos agunt ad caput fontis. quod genus operis ſine ullo periculo & ſine ſuſpitione hoſtium facere licebat. Extruitur agger in altitudinem pedum nouem, collocatur in eo turris decem tabulatorum, non quidem quæ mœnibus æquaretur, (id enim nullis operibus effici poterat) ſed quæ ſuperare fontis faſtigium poſſet. Ex ea cum tela tormentis iacerentur ad fontis aditus nec ſine periculo poſſent aquari oppidani, nõ tantum pecora atq; iumenta, ſed etiam magna hominum multitudo ſiti conſumebatur. quo malo perterriti oppidani, Cupas ſeuo, pice, ſcandulis complent, eas ardentes in opera prouoluunt. Eodem tempore acerrime præliantur, ut ab incendio reſtinguẽdo dimicationis periculo deterreant Romanos. Magna repente in ipſis operibus flamma exiſtit, quæcunq; enim per locum præcipitem miſſa erant, ea uineis & aggere ſuppreſſa comprehendebant id ipſum, quod morabatur. Milites contra noſtri, quãquam periculoſo genere prælij, locoq; iniquo premebantur, tamen omnia paratiſſimo ſuſtinebant animo. Res enim gerebatur &

excelſo

excelſo loco, & in conſpectu exercitus noſtri, magnus'q; utrinq; clamor oriebatur, ita ut quisq; poterat maxime inſignis, quo notior, teſtatior'q; uirtus eius eſſet, telis hoſtium flammæ'q; ſe offerebat. Cæſar cum complures ſuos uulnerari uideret, ex omnibus oppidi partibus cohortes montem aſcendere, & ſimulatione mœnium occupandorum clamorem undiq; iubet tollere. Quo facto perterriti oppidani, cum quid ageretur in locis reliquis eſſent ignari, reuocant ab impugnandis operibus armatos, muris'q; diſponunt. Ita noſtri fine prælij facto, celeriter opera flamma comprehenſa partim reſtingunt, partim interſcindunt. Cum pertinaciter reſiſterent oppidani, magna etiam parte ſuorum ſiti amiſſa, in ſententia permanebant. Ad poſtremum cuniculis uenæ fontis interciſæ ſunt, atque auerſæ, quo facto repente fons perennis exauſtus, tantam attulit oppidanis ſalutis deſperationem, ut id non hominum cōſilio, ſed Deorum uoluntate factum putarent. Itaq; neceſſitate coacti ſe tradiderūt. Cæſar, cum ſuam lenitatem cognitam omnibus ſciret, neque uereretur, nequid crudelitate naturæ uideretur aſperius feciſſe, neque exitum conſiliorum ſuorum animaduerteret, ſi tali ratione diuerſis in locis plures rebellare cœpiſſent, exemplo ſupplicij deterrendos reliquos exiſtimauit. Itaque omnibus, qui arma tulerant, manus præcidit, uitam'q; conceſſit, quo teſtatior eſſet pœna improborum. Drapes quem captum eſſe à Caninio docui, ſiue indignatione & dolore uinculorum, ſiue timore grauioris ſupplicij, paucis diebus ſeſe cibo abſtinuit, atq; ita interijt. Eodem tempore Luterius,

quem profugiſſe ex prælio ſcripſi, cum in poteſtatem ueniſſet Epaſnacti Aruerni (crebro enim mutandis locis, multorum fidei ſe committebat) quod nuſquam diutius ſine periculo commoraturus uidebatur, cum ſibi conſcius eſſet, quàm inimicum deberet Cæſarem habere, hunc Epaſnactus Aruernus amiciſſimus populi Roma. ſine dubitatione ulla uinctum ad Cæſarem duxit. Labienus interim in Treueris equeſtre prælium ſecundum facit, compluribus'q; Treueris interfectis & Germanis, qui nullis aduerſus Romanos auxilia denegabant, principes eorum uiuos in ſuam redegit poteſtatem, atq; in iјs Surum Heduum, qui & uirtutis & generis ſummam nobilitatem habebat, ſolus'q; ex Heduis ad id tempus permanſerat in armis. Ea re cognita, Cæſar cum in omnibus partibus Galliæ bene res geſtas uideret, iudicaret'q; ſuperioribus æſtiuis Galliam deuictam & ſubactam eſſe, Aquitaniam nunquã ipſe adiſſet, ſed per P. Craſſum quadã ex parte deuiciſſet, cum duabus legionibus in eam partem eſt profectus, ubi extremum tempus conſumeret æſtiuorum. Quam rem ſicut cætera celeriter feliciter'q; confecit: nãq; omnes Aquitaniæ ciuitates legatos ad eum miſerunt, obſides'q; ei dederũt. Quibus rebus geſtis, ipſe cum equitum præſidio Narbonem profectus eſt, exercitum per legatos in Hyberna deduxit, quatuor legiones in Belgio collocauit. cum M. Antonio, & G. Trebonio, & P. Vatinio, & Qu. Tullio legatis, duas in Heduos miſit, quorum in omni Gallia ſummam eſſe authoritatem ſciebat, duas in Turones ad fines Carnutum poſuit, quæ omnem regionem coniunctam oceano continerẽt.

Duas reliquas in Lemouicum fines non longe ab Aruernis, ne qua pars Galliæ uacua ab exercitu eſſet. Paucos dies ipſe in prouincia moratus, cum celeriter omnes conuentus percucurriſſet, publicas cõtrouerſias cognouiſſet, benemeritis præmia tribuiſſet, cognoſcẽdi enim maximam facultatem habebat, quali quiſq; animo in rempu. fuiſſet totius Galliæ defectione, quam ſuſtinuerat, fidelitate atq; auxilijs prouinciæ illius. his rebus cõfectis ad legiões in Belgium ſe recipit, hybernauit'q; Nemetocennæ. ibi cognoſcit Commũ Atrebatem prælio cum equitatu ſuo contendiſſe. Nam cum Antonius in Hyberna ueniſſet, ciuitas'q; Atrebatum in officio maneret, Commius, qui poſt illam uulnerationem, quam ſupra commemoraui, ſemper ad omnes motus paratus ſuis ciuibus eſſe conſueſſet, ne conſilia belli quærẽtibus, author armorum, dux'q; deeſſet, parente Romanis ciuitate, cum ſuis equitibus, ſe ſuos'q; latrocinijs alebat, infeſtis'q; itineribus commeatus complures, qui comportabãtur in Hyberna Romanorum intercipiebat. Erat attributus Antonio præfectus equitum C. Voluſenus quadratus, qui cum eo hybernaret, hunc Antonius ad perſequendum equitatum hoſtium mittit. Voluſenus autem ad eam uirtutem, quæ ſingularis in eo erat magnum odium Commij adiungebat, quo libentius id faceret, quod imperabatur. Itaq; diſpoſitis inſidijs, ſæpius eius equites aggreſſus, ſecunda prælia faciebat. Nouiſſime cum uehementius contenderetur, ac Voluſenus ipſius intercipiẽdi Commij cupiditate pertinacius eum cum paucis inſecutus eſſet, ille autem fuga uehementi Voluſenum longius produxiſſet repente omnium ſuo-

rum inuocat fidem, atque auxilium, ne ſua uulnera perfidia interpoſita paterentur inulta, cõuerſóq; equo ſe à cæteris incautius permittit in Præfectum. Faciunt idem omnes eius equites, paucoſq; noſtros conuertunt, atque inſequuntur. Commius incenſum calcaribus equum iungit equo Quadrati, lanceáq; infeſta medium femur eius magnis uiribus traijcit. Præfecto uulnerato, non dubitant noſtri reſiſtere, & conuerſi hoſtem pellere. Quod ubi accidit complures hoſtium magno noſtrorum impetu pulſi uulnerantur. & partim in fuga proteruntur, partim intercipiũtur. Quod ubi malum dux equi uelocitate euitauit, grauiter uulneratus Præfectus, ut uitæ periculum aditurus uideretur, refertur in caſtra. Commius autem ſiue expiato ſuo dolore, ſiue magna parte amiſſa ſuorum, legatos ad Antonium mittit, ſéq; ibi futurum ubi præſcripſerit, & ea facturum, quæ imperauerit, obſidibus datis firmat. Vnum illud orat, ut timori ſuo concedatur, ne in conſpectum ueniat cuiuſquam Romani. quam poſtulationem, Antonius, cum iudicaret ab iuſto naſci timore, ueniam petenti dedit. obſides accepit.

SCIO Cæſarem ſingulorum annorum ſingulos commentarios feciſſe, quod ego non exiſtimaui mihi eſſe faciendum, propterea quod inſequens annus L. Paulo, et C. Marcello conſulibus, nullas habet Galliæ magnopere res geſtas, ne quis tamen ignoraret, quibus in locis Cæſar, exercitúſq; eo tempore fuiſſent, pauca ſcribenda, coniungendáq; huic Commentario ſtatui. Cæſar cum in Belgio hyemaret, unum illud propoſitum habebat, continere in amicitia ciuitates, nulli ſpem, aut

cauſam dare armorum, nihil enim minus uolebat, quã ſub diſceſſu ſuo neceſſitatem ſibi aliquam imponi belli gerendi, ne cum exercitum deducturus eſſet, bellum aliquod relinqueretur, quod omnis Gallia libenter ſine præſenti periculo ſuſciperet. Itaque honorifice ciuitates appellando, principes maximis præmijs afficiendo, nulla onera noua imponendo, defeſſam tot aduerſis prælijs Galliam, conditione parendi meliore facile in pace continuit. Ipſe hybernis peractis contra conſuetudinem in Italiam quam maximis itineribus eſt profectus ut municipia & colonias appellaret, quibus M. Antonij quæſtoris ſui commendaret ſacerdotij petitionem. Contendebat enim gratia, cum libenter pro homine ſibi coniunctiſſimo, quem pauloante præmiſerat ad petitionem, tum acriter contra factionem & potentiam paucorum, qui M. Antonij repulſa Cæſaris recedentis conuellere gratiam cupiebant. Hunc & ſi Augurem prius factum, quam Italiam attingeret in itinere audierat, tamen non minus iuſtam ſibi cauſam municipia & colonias adeundi exiſtimauit, ut ijs gratias ageret, quod frequentiam, atque officium ſuum Antonio præſtitiſſent. ſimulq; ſe & honorem ſuum in ſequentis anni commendaret, propterea quod inſolenter aduerſarij ſui gloriarentur L. Lentulum, & C. Marcellum conſules creatos, qui omnem honorem et dignitatem Cæſaris exſpoliarent, ereptum Sergio Galbæ conſulatum, cum is multo plus gratia, ſuffragijſq; ualuiſſet, q ſibi cõiunctus et familiaritate et neceſſitudine legationis eſſet. Exceptus eſt Cæſaris aduentus ab omnibus municipijs & colonijs incredibili honore, atq;

amore. Tū primū enim ueniebat ab illo uniuerſæ Galliæ bello. nihil relinquebatur, quod ad ornatum portarum, itinerum locorumq́; omnium, qua Cæſar iturus erat, excogitari poſſet. Cum liberis omnis multitudo obuiam procedebat. Hoſtiæ omnibus locis immolabātur, tricliniјs ſtratis fora, templaq́; occupabantur, ut uel expectatiſſimi triumphi lætitia percipi poſſet, tanta erat magnificentia apud opulentiores, cupiditas apud humiliores. Cum omnes regiones Galliæ Togatæ Cæſar percucurriſſet, ſumma celeritate ad exercitū Nemetocennam rediјt, legionibusq́; ex omnibus hybernis ad fines Treuerorum euocatis, eò profectus eſt, ibiq́; exercitum luſtrauit. T. Labienum Galliæ Togatæ præfecit, quo maiore commendatione conciliaretur ad Conſulatus petitionem. Ipſe tantum itinerum faciebat, quantum ſatis eſſe ad mutationem locorum propter ſalubritatem exiſtimabat. Ibi quanq̃ crebro audiebat Labienum ab inimicis ſuis ſolicitari, certiorq́; fiebat, id agi paucorum conſiliјs, ut interpoſita ſenatus authoritate, aliqua parte exercitus ſpoliaretur, tamen neq; de Labieno credidit quicquā, neq; contra ſenatus authoritatem, ut aliquid faceret, potuit adduci. Iudicabat enim liberis ſententiјs Patrum cōſcriptorum cauſam ſuam facile obtineri. Nam C. Curio. tri. ple. cum Cæſaris cauſam dignitatemq́; defendendā ſuſcepiſſet, ſæpe erat Senatui pollicitus, ſiquem timor armorum Cæſaris læderet, & quoniam Pompeiј Dominatio atq; arma non minimum terrorē foro inferrent, diſcederet uterq; ab armis, exercitusq́; dimitteret, fore eo facto liberam et ſui iuris ciuitatem. neq; hoc tantum pollicitus eſt, ſed eti

am per ſe diſceſſionem facere cœpit, quod ne fieret Cõſules, amici'q; Pompeij iuſſerunt. atq; ita rem moderando, diſceſſerunt. Magnum hoc teſtimoniũ Senatus erat uniuerſi, conueniens'q; ſuperiori facto. Nam Marcellus proximo anno cum impugnaret Cæſaris dignitatem, contra legem Pompeij, & Craſſi, retulerat ante tempus ad Senatum de Cæſaris prouincijs, ſententijs'q; dictis diſceſſionem faciente Marcello, qui ſibi omnem dignitatẽ ex Cæſaris inuidia quærebat, Senatus frequẽs in alia omnia tranſijt, quibus non frangebãtur animi inimicorum Cæſaris, ſed admonebantur, quo maiores pararent neceſſitudines, quibus cogi poſſet Senatus id probare, quod ipſi conſtituiſſent. Fit deinde S. C. ut ad bellum Parthicum legio una à Cn. Pompeio, altera à C. Cæſare mitterentur. neque obſcure hæ duæ legiones uni Cæſari detrahuntur. Nam Cn. Pompeius legionem primam quam ad Cæſarem miſerat confectam ex delectu prouinciæ, Cæſari eam tanquam ex ſuo numero dedit. Cæſar tamen cum de uoluntate aduerſariorum ſe expoliari nemini dubium eſſet, Cn. Pompeio legionem remiſit, & ſuo numero. XV. quam in Gallia citeriore habuerat, ex S. C. iubet tradi. in eius locũ. XIII. legionem in Italiam mittit, quæ præſidia tueretur, ex quibus præſidijs. XV. deducebatur. Ipſe exercitum diſtribuit, per hyberna C. Treboniũ cũ legionibus. IIII. in Belgio collocat. C. Fabium cum totidẽ in Heduos deducit. Sic enim exiſtimabat tutiſſimam fore Galliam, ſi Belgæ quorum maxima uirtus, et Hedui, quorũ authoritas ſumma eſſet, exercitibus continerentur. Ipſe in Italiã profectus eſt. Quo cum ueniſſet, cognoſcit. per

M.Marcellum Conſ.legiones duas ab ſe remiſſas, quæ ex S.C.deberent ad Parthicum Bellum Duci Cn.Pompeio traditas, atq; in Italia retentas eſſe. Hoc facto, q̄q̄ nulli erat dubium quin arma contra Cæſarem pararentur, tamen Cæſar omnia patienda eſſe ſtatuit, quoad ſibi ſpes aliqua relinqueretur, iure potius diſceptandi, quàm Belli gerendi.

C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM DE BELLO CIVILI. LIBER PRIMVS.

LITERIS A FABIO C. Cæſaris Conſulibus redditis, ægre ab ijs impetratum eſt ſumma Tribunorum Pleb. contentione, ut in Senatu recitarē tur. Vt uero ex literis ad Senatum referretur impetrari non potuit. Referunt Conſules de rep. in ciuitate L. Lentulus Conſul Senatui reiq; pub. ſe non defuturum pollicetur, ſi audacter, ac fortiter ſententias dicere uelint, ſin Cæſarem reſpiciant, atq; eius gratiā ſequātur, ut ſuperioribus fecerint temporibus, ſe ſibi conſilium capturum, neq; Senatus authoritati obtemperaturum, habere ſe quoq; ad Cæſaris gratiam, atq; amicitiam receptum. In eādem ſententiam loqtur Scipio, Pompeio eſſe in animo reip. non deeſſe ſi Senatus ſequatur, ſi cunctetur, atq; agat lenius, nequicquā eius auxilium, ſi poſtea uelit, Senatum imploraturū. Hæc Scipionis oratio, quod Senatus in urbe habebatur, Pom-

peiusq; aderat, ex ipſius ore Pompeij mitti uidebatur. Dixerat aliquis Leniorem ſententiã, ut primo M. Marcellus ingreſſus in eam orationem, nõ oportere ante de rep. ad Senatum referri, q̃ delectus tota Italia habiti, et exercitus conſcripti eſſent, quo præſidio, tuto & libere Senatus, quæ uellet decernere auderet. ut M. Calidius, qui cenſebat, ut Pompeius in ſuas prouincias proficiſceretur, ne qua eſſet armorum cauſa, timere Cæſarem abreptis ab eo duabus legionibus, ne ad eius periculum reſeruare, et retinere eas ad urbem Pompeius uideretur, ut M. Rufus, qui ſententiam Calidij paucis ferè mutatis uerbis ſequebatur. ij omnes conuitio L. Lentuli Conſ. correpti exagitabantur. Lentulus ſententiam Calidij pronuntiaturum ſe omnino negauit. Marcellus perterritus conuitijs à ſua ſententia diſceſſit. Sic uocibus Cõſulis, terrore præſentis exercitus, minis amicorũ Pompeij, pleriq; compulſi, inuiti, et coacti Scipionis ſententiã ſequuntur, uti ante certam diem Cæſar exercitum dimittat, Si non faciat, eum aduerſus remp. facturum uideri. intercedit M. Antonius, Q. Caſſius Tr. Pl. Refertur confeſtim de interceſſione Tribunorũ, dicuntur ſententiæ graues, ut quiſq; acerbiſſime crudeliſſimeq; dixit, ita quã maxime ab inimicis Cæſaris collaudatur. Miſſo ad ueſperum Senatu, omnes qui ſunt eius ordinis à Põpeio euocãtur. Laudat Põpeius, atq; in poſterũ cõfirmat. ſegniores caſtigat, atq; incitat, multi undiq; ex ueteribus Põpeij exercitibus, ſpe præmiorũ, atq; ordinũ euocãtur, multi ex duabus legionibus, quæ ſunt traditæ à Cæſare acerſuntur. Cõpletur Vrbs, ad ius comitiorũ Tribunos Pl. C. Curio euocat. oẽs amici Cõſulũ, neceſſa

vij Pompeij,atq; eorum qui ueteres inimicitias cum Cæ
ſare gerebant,coguntur in ſenatum,quorum uocibus , et
concurſu terrētur infirmiores,dubij confirmantur,ple=
riſq; uero libere poteſtas decernēdi eripitur . pollicetur
L.Piſo cenſor ſeſe iturum ad Cæſarem.Item L.Roſci=
us prætor,qui de his rebus eum doceant.Sex dies ad eā
rem conficiendam ſpatij poſtulant,dicuntur etiā à nō-
nullis ſententiæ,ut legati ad Cæſarem mittantur , qui
uoluntatem Senatus ei proponant.omnibus his reſiſti-
tur,omnibusq́; oratio conſ.Scipionis , Catonis , opponi-
tur,Catonem ueteres inimicitiæ Cæſaris incitant,et do
lor repulſæ.Lentulus æris alieni magnitudine, & ſpe
exercitus,ac prouinciarum,& regum appellandorum
largitionibus mouetur,ſeq́; alterum fore Syllam inter
ſuos gloriatur,ad quē ſumma imperij redeat. Scipio-
nem eadem ſpes prouinciæ,atq; exercituum impellit,
Quos ſe pro neceſſitudine partiturum cum Pompeio
arbitratur.ſimul iudiciorum metus,adulatio,atq; oſten
tatio ſui,& potentium,qui in rep.iudicijsq́; tum pluri
mum pollebant.Ipſe Pompeius ab inimicis Cæſaris in
citatus,quod neminem dignitate ſecum exæquari uole-
bat , totum ſe ab eius amicitia auerterat,et cum commu
nibus inimicis in gratiam redierat,quorum ipſe maxi
mam partem illo affinitatis tempore adiunxerat Ceſa
ri.ſimul infamia duarum legionum permotus,quas ab
itinere Aſiæ,Syriæq́; ad ſuam potentiā,dominatumq́;
conuerterat,rem ad arma deduci ſtudebat.His de cau
ſis aguntur omnia,raptimq́;,atq; turbate , neq; docendi
Cæſaris propinquis eius ſpacium datur,nec tribu.ple.
ſui periculi deprecādi,neq; etiam extremi iuris inter=
ceſſionem

ceſſionem retinendi, quod L. Sylla reliquerat, facultas tribuitur, ſed de ſua ſalute die ſeptimo cogitare coguntur, quod illi turbulentiſſimi ſuperioribus temporibus Tr. ple. octauo deniq; menſe ſuarum actionum reſpicere, ac timere cōſueuerant. Decurritur ad illud extremum atq; ultimum S. C. quo, niſi penè in ipſo urbis incēdio, atq; deſperatione omnium ſalutis, latorū audacia, nunquam ante diſceſſum eſt, dent operam Con. P. R. tr. pl. quiq; Con. ſunt ad urbem, nequid reſp. detrimenti capiat. Hæc S. C. perſcribuntur ad. VII. Idus Ianuarij. Itaq; quinq; primis diebus quibus haberi Senatus potuit, qua ex die conſulatum iniјt Lentulus biduo excepto Comitiali, & de imperio Cæſaris, & de ampliſſimis uiris tr. pl. grauiſſime acerbiſſimeq; decernitur. profugiunt ſtatim ex Vrbe tr. pl. ſeſeq; ad Cæſarem conferunt. Is eo tempore erat Rauēnæ, expectabatq; ſuis leuiſſimis poſtulatis reſponſa, ſiqua hominum æquitate, res ad ocium deduci poſſet. Proximis diebus habetur Senatus extra urbem. Pompeius eadem illa, quæ per Scipionem oſtenderat, agit. Senatus uirtutē conſtantiamq; collaudat. copias ſuas exponit. legiones habere ſeſe paratas. X. Præterea cognitum compertumq; ſibi alieno eſſe animo in Cæſarem milites, neq; ijs poſſe perſuaderi, uti eum defendant, aut ſequantur. Statim de reliqs rebus ad Senatum refertur, tota ut Italia delectus habeatur. Fauſtus Sylla propere in Mauritaniā mittitur, pecunia uti ex ærario Pompeio detur. refertur etiā de rege Iuba, ut ſocius ſit, atq; amicus. Marcellus uero paſſurum ſe in præſentia negat, De Fauſto impedit Philippus tr. pl. De reliquis rebus S. C. perſcribūtur, Pro-

uinciæ priuatis decernuntur, duæ conſulares, reliquæ
prætoriæ. Scipioni obuenit Syria, L. Domitio Gallia,
Philippus, & Marcellus priuato conſilio prætereūtur,
neq; eorū ſortes deÿciūtur. In reliquas prouincias præ-
tores mittuntur, neq; expectant, qđ ſupioribus annis ac
ciderat, ut de eorū imperio ad populū referatur, palu-
datiq; uotis nuncupatis exeunt, Conſules, quod ante id
tempus acciderat, nunquam ex urbe proficiſcuntur, Li
ctoresq; habent in Vrbe ex capitolio priuatim, contra
omnia uetuſtatis exempla, tota Italia delectus haben-
tur, arma imperātur, pecuniæ à municipÿs exiguntur,
et è fanis tolluntur, omnia diuina, et humana iura per
miſcentur. qbus rebus cognitis, Cæſar apud milites cō-
cionatur. omnium temporum iniurias inimicorū in ſe
commemorat, à quibus & inductum, & deprauatum
Pompeium queritur, inuidia, atq; obtrectatione laudis
ſuæ, cuius ipſe honori, et dignitati ſemper fauerit, adiu
torq; fuerit. Nouum in rep. introductum exemplum
queritur, ut Tribunitia īterceſſio armis notaretur, atq;
opprimeretur, quæ ſuperioribus annis armis eſſet reſti-
tuta, Syllam nudata omnibus rebus Tribunitia poteſta
te, tamen interceſſionem liberā reliquiſſe, Pompeium,
qui amiſſam reſtituiſſe uideatur, dona etiam, quæ ante
habuerat, ademiſſe. Quotieſcunq; ſit decretum, darent
magiſtratus operā, nequid reſp. detrimēti caperet, qua
uoce, & quo S.C. populus Romanus ad arma ſit uoca-
tus, factum in pernicioſis legibus, in ui Tribunitia, in ſe
ceſſione Populi, tēplis, locisq; editioribus occupatis, atq;
hæc ſuperioris ætatis exempla expiata Saturnini, atq;
Gracchorum caſibus docet. quarum rerū illo tempore,

nihil factum,

nihil factum, nec cogitatum qdem, nulla lex promulgata, nō cum Populo agi cœptum, nulla ſeceſſio facta, hortatur cuius imperatoris ductu nouem annis remp. feliciſſime geſſerint. plurimáq; prælia ſecunda fecerint, omnem Galliã, Germaniamq́; pacauerint, ut eius exiſtimationem, dignitatemq́; ab inimicis defendant. Conclamant legionis tertiædecimæ, quæ aderat, milites (hanc enim initio tumultus euocauerat, reliquæ, nō dũ conuenerant) ſeſe paratos eſſe imperatoris ſui, Tribunorumq́; pl. iniurias defendere. Cognita militum uoluntate, Ariminum cum ea legione proficiſcitur, ibíq; Tr. pl. qui ad eum confugerant, conuenit. reliquas legiones ex hybernis euocat, & ſubſequi iubet. eò L. Cæſar adoleſcens uenit, cuius pater Cæſaris erat legatus. is reliquo ſermone confecto, cuius rei cauſa uenerat, habere ſe à Pompeio, ad eum priuati officij mãdata demonſtrat, uelle Pompeium ſe Cæſari purgatum, ne ea quæ reip. cauſa egerit, in ſuam contumeliam uertat. ſemper ſe reip. commoda priuatis neceſſitudinibus habuiſſe potiora, Cæſarem quoq; pro ſua dignitate debere, & ſtudium, & iracundiam ſuam reip. dimittere, neq; adeo grauiter iraſci inimicis, ne cum illis nocere ſe ſperet, reipub. noceat, pauca eiuſdem generis addit cum excuſatione Pompeij coniuncta. eadem ferè, atq; eiſdem de rebus prætor Roſcius agit cum Cæſare, ſibiq; Pompeiũ commemoraſſe demonſtrat, quæ res & ſi nihil ad leuãdas iniurias pertinere uidebantur, tamen idoneos nactus homines, per quos ea, quæ uellet ad eum perferrẽtur, petit ab utroq;, quoniã Pōpeij mãdata ad ſe detulerint, ne grauẽtur, ſua quoq; ad eũ poſtulata deferre. ſi

paruo labore magnas controuerſias tollere, atq; omnẽ Italiam metu liberare poſſent, ſibi ſemper reip. primá fuiſſe dignitatem, uitáq; potiorem, doluiſſe ſe qđ P. Ro. beneficium ſibi per contumeliam ab inimicis extorqueretur, ereptóq; ſemeſtri imperio, in urbem retraheretur, cuius abſentis rationem haberi proximis Comitijs populus iuſſiſſet, tamen hanc honoris iacturam ſui rei pub. cauſa æquo animo tuliſſe, cum literas ad Senatum miſerit, ut omnes ab exercitibus diſcederent, ne id quidem impetrauiſſe, tota Italia delectus haberi, retineri legiones duas, quæ ab ſe ſimulatione Parthici belli ſint abductæ, ciuitatem eẽ in armis, quo nam hæc omnia, niſi ad ſuam perniciem pertinere? ſed tamen ad omnia ſe deſcendere paratum, atq; omnia pati reip. cauſa, proficiſcatur Põpeius in ſuas prouincias, ipſi exercitus dimittantur, diſcedant in Italiam omnes ab armis, metus è ciuitate tollatur, libera Comitia, atque omnis resp. S. P. Q. R. permittatur. hæc quo facilius certiſq; conditionibus fiant, & iureiurando ſanciantur, aut ipſe propius accedat, aut ſe patiatur accedere, fore uti per colloquia omnes controuerſiæ cõponantur. Acceptis mandatis Roſcius cum L. Cæſare Capuam peruenit, ibiq; conſules, Pompeiumq; inuenit, poſtulata Cæſaris renuntiat. Illi deliberata reſpondent, ſcriptáq; ad eum mandata per eos remittunt, quorũ hæc erat ſumma. Cæſar in Galliam reuerteretur, Arimino excederet, exercitus dimitteret, quæ ſi feciſſet. Põpeium in Hiſpanias iturum. Interea quoad fides eſſet data, Cæſarem facturum quæ polliceretur, non intermiſſuros Conſules, Pompeiumq; delectus. Erat iniqua conditio poſtulare, ut Cæſar Arimino excederet.

mino excederet, atq; in Prouinciã reuerteretur. Ipſum & prouincias, & legiones alienas tenere, exercitũ Cæſaris uelle dimitti, delectus habere, polliceri ſe in prouinciam iturum, neq; ante quem diem iturus ſit, definire, ut ſi peracto Cæſaris conſulatu Pompeius profectus non eſſet, nulla tamen mendacij religione obſtrictus uideretur, tempus uero colloquio non dare, neq; acceſſurũ polliceri, magnam pacis deſperationẽ afferebat. Itaq; ab Arimino M. Antonium cum cohortibus quinq; Aretium mittit. Ipſe Arimini cũ duabus legionibus ſubſiſtit, ibique delectum habere inſtituit. Piſaurum, Fanum, Anconam ſingulis cohortibus occupat. Interea certior factus Tignium Thermum prætorem cohortibus quinq; tenere, oppidum munire, omniumq; eſſe Tigniorũ optimã erga ſe uolũtatem, Curionẽ cum tribus cohortibus, quas Piſauri & Arimini habebat mittit, Cuius aduẽtu cognito, diffiſus municipij uolũtatis Thermus cohortes ex urbe educit et profugit, milites in itinere ab eo diſcedunt ac domũ reuertuntur. Curio omniũ ſumma uoluntate Tigniũ recipit. Quibus rebus cognitis confiſus municipiorũ uolũtatibus, Cæſar cohortes legionis XIII ex præſidijs deducit, Auximumq; proficiſcitur, quod oppidũ Actius cohortibus introductis tenebat, delectumq; toto Piceno circũmiſſis ſenatoribus habebat, aduentu Cæſaris cognito Decuriones Auximi ad Actium Varum frequentes conueniunt, docent ſui iudicij rem non eſſe, neq; ſe neq; reliquos municipes pati poſſe C. Cæſarem imperatorem bene de rep. meritum, tantis rebus geſtis oppido, mœnibuſq; prohiberi, proinde habeat rationem poſteritatis, & periculi ſui.

Quorum oratione permotus Actius Varus, præſidiũ, quod introduxerat ex oppido, educit, et profugit. hũc ex primo ordine pauci Cæſaris conſecuti milites, conſiſtere cogũt, commiſſóq; prælio, deſeritur à ſuis Varus, nonnulla pars militum domũ diſcedit. reliqui ad Cæſarem perueniunt. atque unà cum ijs deprehenſus L. Puppius Primipili Centurio adducitur, qui hunc eundem ordinem in exercitu Cn. Pompeij antea duxerat. At Cæſar milites Actianos collaudat. Puppium dimittit. Auximatibus agit gratias, ſéq; eorum facti memorem fore pollicetur. Quibus rebus Romam nuntiatis, tantus repẽte terror inuaſit, ut cum Lentulus conſul ad aperiendum ærarium ueniſſet, ad pecuniam Pompeio ex Senatuſconſulto proferendam, protinus aperto ſanctiore ærario ex urbe profugeret. Cæſar enim aduentare, iam iamq; adeſſe eius equites falsò nuntiabantur. hunc Marcellus collega, et pleriq; magiſtratus cõſecuti ſunt. Cn. Pompeius pridie eius diei ex urbe profectus iter ad legiones habebat, quas à Cæſare acceptas in Apulia hybernorũ cauſa diſpoſuerat, delectus intra urbem intermittuntur. nihil citra Capuam tutum eſſe omnibus uidetur. Capuæ primum ſeſe confirmant, & colligunt, delectumq; colonorũ, qui lege Iulia Capuã deducti erãt, habere inſtituunt, gladiatoresq;, quos ibi Cæſar in ludo habebat in forum productos Lentulus libertati confirmat, atq; ijs equos attribuit, & ſe ſequi iuſſit. quos poſtea monitus à ſuis, quod ea res omnium iudicio reprehendebatur, circum familiares conuentus campaniæ, cuſtodiæ cauſa diſtribuit. Auximo Cæſar progreſſus, omnem agrum Picenum percurrit, cunctæ

earum

earum regionum Præfecturæ libentiſſimis animis eũ recipiunt. exercitumq́; eius omnibus rebus iuuant. etiam ex Cingulo, quod oppidum Labienus conſtituerat, ſuáq; pecunia exædificauerat, ad eum legati ueniunt, quǽq; imperauerit, ſeſe cupidiſſime facturos pollicentur. milites imperat, mittunt. interea legio duodecima Cæſarem conſequitur. cum his duabus Aſculum, Picenum proficiſcitur. Id oppidũ Lentulus Spinther decem cohortibus tenebat, qui Cæſaris aduentu cognito, profugit ex oppido. cohortesq́; ſecum abducere conatus, à magna parte militum deſeritur. Relictus in itinere cũ paucis incidit in Vibullium Rufum miſſum à Pompeio in agrum Picenum confirmandorum hominum cauſa, à quo factus Vibullius certior, quæ res in Piceno gererentur, milites ab eo accipit, ipſum dimittit. item ex finitimis regionibus, quas poteſt contrahit cohortes ex delectibus Pompeianis, in iјs Camerino fugientem Vlillem Hirum cum ſex cohortibus, quas ibi in præſidio habuerat, excipit. quibus coactis, tredecim efficit, cum iјs ad Domitium Aenobarbum Corfinium magnis itineribus peruenit, Cæſaremq́; adeſſe cum legionibus duabus nuntiat. Domitius per ſe circiter uiginti cohortes ex Alba, & Marſis, & Pelignis, & finitimis ab regionibus coegerat. Recepto Aſculo, expulſóq; Lentulo, Cæſar conquiri milites, qui ab eo diſceſſerãt, delectumq́; inſtitui iubet, ipſe unum diem ibi rei frumentariæ cauſa moratus, Corfinium contendit. eò cum ueniſſet, cohortes quinq; præmiſſæ à Domitio ex oppido pontẽ fluminis interrumpebãt, qui erat ab oppido millia paſſuũ circiter tria. ibi cũ antecurſoribus Cæſa-

ris, prælio commiſſo, celeriter Domitiani à ponte repulſi, ſe in oppidũ receperunt. Cæſar legionibus traductis ad oppidũ conſtitit. iuxtáq; murũ caſtra poſuit. Re cognita Domitius ad Pompeium in Apuliam peritos regionum, magno propoſito præmio, cum literis mittit, qui petant, atq; orent, ut ſibi ſubueniat, Cæſarem duobus exercitibus & locorum anguſtijs facile intercludi poſſe, frumentóq; prohiberi, quod niſi fecerit, ſe cohortésq; amplius triginta, magnúmq; numerum ſenatorum, atq; equitum Romanorum in periculum eſſe uenturum. Interim ſuos cohortatus tormenta in muris diſponit, certásq; cuiq; partes ad cuſtodiam urbis attribuit, militibus in concione agros ex ſuis poſſeſſionibus pollicetur quadraginta in ſingulos iugera, & pro rata parte centurionibus euocatísq;. Interim Cæſari nunciatur Sulmonenſes quod oppidum à Corfinio ſeptem millium interuallo abeſt, cupere ea facere quæ uellet, ſed à Qu. Lucretio ſenatore, & Actio Peligno prohiberi, qui id oppidum ſeptem cohortium præſidio tenebant. Mittit eò M. Antonium cum legiõis octauæ cohortibus quinq;. Sulmonenſes ſimulatq; noſtra ſigna uiderunt, portas aperuerunt, uniuerſíq; & oppidani & milites obuiam gratulantes Antonio exierunt. Lucretius & Actius de muro ſe deiecerunt. Actius ad Antonium deductus petit, ut ad Cæſarem mitteretur, Antonius cum cohortibus & Actio eodem die, quo profectus erat, reuertitur. Cæſar eas cohortes cum exercitu ſuo cõiunxit. Actiúmq; incolumem dimiſit, Cæſar tribus primis diebus caſtra magnis operibus munire, & ex finitimis municipijs frumentum comportare, reliquásq; copias ex-

pectare

pectare inſtituit, eo triduo legio octaua ad eum uenit. cohortes'q; ex nouis Galliæ delectibus. XXII. equites'q; à rege Norico circiter trecenti. quorum aduentu altera caſtra ad alteram oppidi partem ponit. Iis caſtris Curionem præficit, reliquis diebus oppidum uallo caſtellis'q; circũuenire inſtituit, cuius operis maxima parte effecta eodem ferè tempore miſſi ad Pompeium reuertuntur. Literis perlectis Domitius diſſimulans in conſilio pronuntiat Pompeium celeriter ſubſidio uenturum, hortatur'q; eos ne animo deficiant quæ'q; uſui ad defendendum oppidum ſint, parent. Ipſe Arcano cum paucis familiaribus ſuis colloquitur, conſilium'q; fugæ capere conſtituit. Cum uultus Domitij cum oratione non conſentiret, atque omnia trepidantius timidius'q; ageret quàm ſuperioribus diebus cõſueſſet, multum'q; cum ſuis conſultandi cauſa ſecreto præter conſuetudinem colloqueretur, concilia conuentus'q; hominum fugeret, res diutius tegi, diſſimulari'q; non potuit. Pompeius enim reſcripſerat ſeſe rem in ſummum periculũ deducturum non eſſe, neq; ſuo conſilio aut uoluntate Domitium ſe in oppidum Corfinium contuliſſe. Proinde ſiqua facultas fuiſſet ad ſe cum omnibus copijs ueniret. Id ne fieri poſſet obſidione atq; oppidi circũmunitione fiebat. Diuulgato Domitij cõſilio milites, qui erãt Corfinij prima ueſperi ſeceſſionem faciũt, atq; ita inter ſe per Tribunos militum centuriones'q; atq; honeſtiſſimos ſui generis colloquuntur, obſideri ſe à Cæſare, opera munitiones'q; propè eſſe perfectas, Ducem ſuum Domitium cuius ſpe atque fiducia permanſerint, proiectis omnibus, fugæ conſilium capere, debere ſe ſuæ ſalutis ratio=

nem habere. Ab his primo Marſi diſſentire incipiunt, eam'q; oppidi partem, quæ munitiſſima uideretur, occupant, tanta'q; inter eos diſſenſio extitit, ut manum conſerere, atque armis dimicare conarentur, poſt paulo tamen internuntijs ultro citro'q; miſſis, quæ ignorabant de L. Domitij fuga cognoſcunt. Itaque omnes uno conſilio Domitium productum in publicum circunſiſtunt & cuſtodiunt, legatos'q; ex ſuo numero ad Cæſarem mittunt, ſeſe paratos eſſe portas aperire, quæ'q; imperauerit facere, & L. Domitium uiuum in eius poteſtatem tradere. Quibus rebus cognitis, Cæſar & ſi magni intereſſe arbitrabatur quamprimum oppido potiri, cohortes'q; ad ſe in caſtra traducere, ne qua aut largitionibus, aut animi confirmatione, aut falſis nuntijs commutatio fieret uoluntatis, quod ſæpe in bello paruis momentis, magni caſus intercederent, tamen ueritus, ne militum introitu, & nocturni temporis licentia, oppidum diriperetur, eos qui uenerant, collaudat, atque in oppidum dimittit, portas, muros'q; aſſeruari iubet. ipſe his operibus, quæ facere inſtituerat, milites diſponit, non certis ſpatijs intermiſſis, ut erat ſuperiorum dierum conſuetudo, ſed perpetuis uigilijs ſtationibus'q;, ut contingant inter ſe, atq; omnem munitionem expleant. Tri. militum, & præfectos circummittit, atque hortatur, non ſolum ab eruptionibus caueant, ſed etiam ſingulorum hominum occultos exitus aſſeruent. neque eo tam remiſſo, ac languido animo quiſquam omnium fuit, qui ea nocte conquieuerit, tanta erat ſumma rerum expectatio, ut nullus in aliam partem mente atque animo traheretur,

quid ipſis Corfinienſibus, quid Domitio, quid Lentulo, quid reliquis accideret, qui quosq; euentus exciperet, quarta uigilia circiter Lentulus Spinther de muro cum uigilijs cuſtodibusq; noſtris colloquitur, uelle ſi ſibi fiat poteſtas Cæſarem conuenire. Facta poteſtate, ex oppido mittitur, neque ab eo prius Domitiani milites diſcedunt, quam in conſpectum Cæſaris deducatur, cum eo de ſalute ſua orat, atque obſecrat, ſibi ut parcat, ueteremq; amicitiam commemorat. Cæſarisq; in ſe beneficia exponit, quæ erant maxima, ꝙ per eum in collegium pontificum uenerat, quod prouinciam Hiſpaniam ex prætura habuerat, ꝙ in petitione conſulatus ab eo erat ſubleuatus. cuius orationem Cæſar interpellat, ſe non maleficij cauſa ex prouincia egreſſum, ſed uti ſe à contumelijs inimicorum defenderet, ut Tribunos Ple. ea re ex ciuitate expulſos ad ſuam dignitatem reſtitueret, ut ſe, & populum Ro. paucorum factione oppreſſum in libertatem uindicaret. Cuius oratione confirmatus Lentulus, ut in oppidum reuerti liceat, petit, ꝙ de ſua ſalute impetrauerit, fore etiam reliquis ad ſuam ſpem ſolatio, adeo eſſe perterritos nonnullos, ut ſuæ uitæ durius cōſulere cogantur, facta poteſtate diſcedit. Cæſar ubi illuxit, omnes Senatores, ſenatorumq; liberos, Tribunos militum, equitesq; Romanos ad ſe produci iubet. Erant Senatorij ordinis L. Domitius, & P. Lentulus Spinther, Vibullius Rufus, Sextus Quintilius Varus Quæſtor L. Rubrius. Præterea filius Domitij, alijque cōplures adoleſcentes, et magnus numerus eqtū Romanorū et Decurionū, quos ex municipijs Domitius euocauerat, hos omnes productos à con-

tumelijs militum,cõuitijsq́; prohibet,pauca apud eos loquitur,qđ ſibi aperte eorũ gratia relata nõ ſit, pro ſuis in eos maximis beneficijs, dimittit omnes incolumes. HS.LX.quod aurũ adduxerat Domitius,atq; in publicũ depoſuerat,allatũ ad ſe ab Duumuiris Corfinienſibus Domitio reddit. ne continentior in uita hominum quàm in pecunia fuiſſet uideatur,& ſi eam pecuniam publicam eſſe conſtabat,datam'q; à Pompeio in ſtipendium, Milites Domitianos ſacramentum apud ſe dicere iubet, atq; eo die caſtra mouet, iuſtum'q; iter conficit, ſeptem omnino dies ad Corfinium commoratus,et per fines Marrucinorum,Ferentinorũ,Larinatiũ in Apuliam peruenit. Pompeius his rebus cognitis,quæ erant ad Corfinium geſtæ,Luceria proficiſcitur Canuſium, atq; inde Brunduſium;copias undiq; omnes ex nouis delectibus ad ſe cogi iubet. ſeruos,paſtores armat, atq; his equos attribuit,ex ijs circiter trecentos equites conficit. L. Malius prætor Alba cum cohortibus ſex profugit. Rutilus Lupus prætor Taracina cum tribus, quæ procul equitatum Cæſaris conſpicatæ,cui præerat Biuius Curius,relicto prætore,ſigna ad Curium transferunt,atq; ad eum tranſeunt. Item reliquis itineribus,nonnullæ cohortes in agmen Cæſaris,aliæ in equites incidunt. Reducitur ad eum deprehenſus ex itinere Cn. Magius Cremona præfectus Fabrum C. Pompeij, quem Cæſar ad eum remittit cum mandatis,quoniam ad id tempus facultas colloquendi non fuerit, atq; ad ſe Brunduſium ſit uenturus,intereſſe, reipu. & communis ſalutis cauſa ſe cum Pompeio colloqui, neque uero idem perfici longo itineris ſpatio, cum per alios

conditiones ferantur, ac ſi coràm de omnibus conditionibus diſceptetur. Is datis mãdatis, Brunduſium cum legionibus ſex ꝑuenit. Veteranis quatuor, reliquis quas ex nouo delectu confecerat, atq; in itinere compleuerat, Domitianas enim cohortes protinus à Corfinio in Siciliam miſerat, reperit Conſules Dyrrhachium profectos cum magna parte exercitus. Pompeium remanere Brunduſij cum cohortibus uiginti, neq; certum inueniri poterat, obtinẽdi ne cauſa Brunduſij ibi remanſiſſet, quo facilius omne Adriaticum mare extremis Italiæ partibus, regionibus'q; græciæ, in poteſtatem haberet, atq; ex utraq; parte Bellũ adminiſtrare poſſet, an inopia nauium ibi reſtitiſſet, ueritus'q; ne Italiam ille dimittendam non exiſtimaret, exitus adminiſtrationes'q; Brũduſini portus impedire inſtituit. quorum operum hæc erat ratio, qua fauces erant anguſtiſſimæ portus, molem atq; aggerem ab utraq; parte littoris iaciebat, quod his locis erat mare uadoſum, longius progreſſus, cum agger altiore aqua contineri non poſſet, rates duplices, quoquo uerſus pedum triginta è regione molis collocabat, has quaternis anchoris ex quatuor ãgulis diſtinebat, ne fluctibus mouerentur. his perfectis collocatis'q;, alias deinceps pari magnitudine rates iungebat, has terra, atq; aggere contegebat, ne aditus, atq; incurſus ad defendendũ impediretur, à frõte, atq; ab utroq; latere cratibus, ac pluteis protegebat. In quarta quaq; earũ turres binorum tabulatorum excitabat, quò commodius ab impetu nauium incendijs'q; defenderet. Cõtra hæc Pompeius naues magnas onerarias, quas in portu Brunduſino deprehenderat, adornabat. Ibi tur-

res cum ternis tabulatis erigebat, eaſq; multis tormentis, & omni genere telorum completas ad opera Cæſaris appellebat, ut rates perrumperet, atq; opera diſturbaret, ſic quotidie utrinque eminus fundis, ſagittis, reliquiſq; telis pugnabatur. Atq; hæc ita Cæſar adminiſtrabat, ut conditiones pacis dimittendas non exiſtimaret, Ac tametſi magnopere admirabatur, Magium, quem ad Pompeium cum mandatis miſerat, ad ſe non remitti, atque ea res ſæpe tentata, & ſi impetus eius conſiliaq; tardabat, tamen omnibus rebus in eo perſeuerandum putabat. Itaq; Caninium Rebilium legatum familiarem, neceſſariumq; Scribonij Libonis, mittit ad eum colloquij cauſa. mandat, ut Libonem de conciliandà pace hortetur. In primis ut ipſe cum Pompeio colloqueretur, poſtulat. magnopere ſeſe confidere demonſtrat, ſi eius rei ſit poteſtas facta, fore, ut æquis conditionibus ab armis diſcedatur, cuius rei magnam partem laudis, atq; æſtimationis ad Libonem peruenturá ſi illo authore, atque agente ab armis ſit diſceſſum. Libo à colloquio Caninij digreſſus, ad Pompeium proficiſcitur. paulo poſt renuntiat, quod Conſules abſint, nihil ſine illis de compoſitione agi poſſe. Ita ſæpius rem fruſtra tentatam Cæſar aliquando dimittendam ſibi iudicabat, & de bello agendum. Propè dimidia parte operis à Cæſare effecta, diebuſq; in ea re conſumptis nouem, naues à Cõſulibus Dyrrhachio remiſſæ, quæ priorem partem exercitus eò deportauerant, Brunduſium reuertuntur. Pompeius ſiue operibus Cæſaris permotus, ſiue etiam quod ab initio Italia excedere conſtituerat, aduentu nauium profectionem parare incipit,

& quo facilius impetum Cæſaris tardaret, ne ſub ipſa profectione milites oppidum irrumperent, portas ob- ſtruit, uicos plateaſq; inædificat, foſſas tranſuerſas uijs perducit, atque ibi ſudes ſtipiteſq; præacutos defigit. Hæc leuibus cratibus, terraq; inæquat. aditus autem atque itinera duo, quæ extra murum ad portum fere- bant, maximis defixis trabibus, atq; eis præacutis præ ſepit. His paratis rebus, milites ſilentio naues conſcen- dere iubet, expeditos autem ex euocatis ſagittarijs, fun- ditoribuſq; raros in muro turribuſq; diſponit, hos cer- to ſigno reuocare conſtituit, cum omnes milites naues cō ſcendiſſent, atq; ijs expedito loco actuaria nauigia re- linquit. Brunduſini, Pompeianorum militum iniu- rijs, atque ipſius Pompeij contumelijs permoti, Cæſaris rebus fauebant. Itaq; cognita Pompeij profectione, con curſantibus illis, atque in ea re occupatis, uulgo ex te- ctis ſignificabant. Per quos re cognita, Cæſar ſcalas pa rari, militeſq; armari iubet, ne quam rei gerendæ facul tatem dimittat. Pompeius ſub noctem naues ſoluit, qui erāt in muro cuſtodiæ cauſa collocati, eo ſigno, quod cō uenerat, reuocantur. notiſq; itineribus ad naues decur runt, Milites poſitis ſcalis muros aſcendunt, ſed moniti à Brunduſinis ut uallum cæcum, foſſaſq; caueant, ſub ſiſtunt, & longo itinere ab ijs circunducti ad portum perueniunt, duaſq; naues cum militibus, quæ ad mo- les Cæſaris adhæſerant, ſcaphiſ lintribuſq; deprehen dunt, deprehenſaſq; excipiunt. Cæſar & ſi ad ſpem conficiendi negocij maxime probabat coactis naui- bus, mare tranſire, & Pompeium ſequi, priuſquā ille ſeſe tranſmarinis auxilijs confirmaret, tamen rei

eius moram temporiſq; longinquitatem timebat, quod omnibus coactis nauibus Pompeius præſentem facultatem inſequendi ſui ademerat. Relinquebatur ut ex longinquioribus regionibus Galliæ, Picenique, & à freto naues eſſent expectandæ, ſed id propter anni tempus longum, atque impeditum uidebatur. Interea ueterem exercitum, duas Hiſpanias confirmari, quarum altera erat maximis beneficijs Pompeij deuincta, auxilia, equitatum parari. Galliam Italiamq; tentari ſe abſente nolebat. Itaq; in præſentia Pompeij inſequendi rationem omittit. In Hiſpaniam proficiſci conſtituit, Duumuiris municipiorum omnium imperat, ut naues conquirant, Brunduſiumq; deducendas curent. Mittit in Sardiniam cum legione una Valerium legatum. in Siciliam Curionem proprætorem cum legionibus tribus. Eundem cum Siciliam recepiſſet, protinus in Africam traducere exercitum iubet, Sardiniam obtinebat M. Cotta. Siciliam M. Cato. Africam ſorte Tubero obtinere debebat. Caralitani ſimul ad ſe Valeriũ mitti audierunt, nondum profecto ex Italia, ſua ſponte ex oppido Cottam eijciunt. Ille perterritus, quod omnem prouinciam conſentire intelligeret, ex Sardinia in Africam profugit. Cato in Sicilia naues longas ueteres reficiebat, nouas ciuitatibus imperabat, hæc magno ſtudio agebat, In Lucanis Brutijſq; per legatos ſuos, ciuium Romanorum delectus habebat, equitum peditumq; certum numerum à ciuitatibus Siciliæ exigebat, quibus rebus penè perfectis, aduentu Curionis cognito, queritur in concione ſeſe proiectum, ac proditum à Cn. Pompeio, qui omnibus rebus imparatiſſimus, nō

neceſſarium

neceſſarium bellum ſuſcepiſſet, & ab ſe, reliquiſq; in
Senatu interrogatus, omnia ſibi eſſe ad bellum apta, ac
parata confirmauiſſet, hæc in concione queſtus ex Pro
uincia fugit. Nacti uacuas ab imperijs, Sardiniam Va
lerius, Curio Siciliam, cum exercitibus eò perueniunt.
Tubero cum in Africam ueniſſet, inuenit in prouincia
cum imperio Actium Varum, qui ad Auximum, ut
ſupra demõſtrauimus, amiſſis cohortibus, protinus ex
fuga in Africam peruenerat, atq; eam ſua ſponte uacu
am occupauerat, delectuq; habito duas legiones effece
rat, hominum, & locorum notitia, & uſu eius Prouin
ciæ nactus aditus ad ea conanda, quod paucis ante an-
nis ex Prætura eam Prouinciam obtinuerat. hic uenien
tem Vticam cum nauibus Tuberonem, portu atq; oppi=
do prohibet, neq; affectum ualetudine filiũ exponere
in terram patitur, ſed ſublatis anchoris excedere eo lo-
co cogit. His rebus cõfectis, Cæſar, ut reliquum tempus
à labore intermitteretur, milites in proxima municipia
deducit. Ipſe ad urbem proficiſcitur. coacto Senatu, in-
iurias inimicorũ commemorat, docet ſe nullum extra=
ordinarium honorem appetiſſe, ſed expectato legitimo
tempore conſulatus, eo fuiſſe contentum, quod omnibus
ciuibus pateret, latum ab decem Tr. pl. contradicenti-
bus inimicis, Catone uero acerrime repugnante, & pri
ſtina conſuetudine dicendi mora dies extrahente, ut ſui
ratio abſentis haberetur, ipſo conſule Põpeio, qui ſi im
probaſſet, cur fieri paſſus eẽt? Si probaſſet, cur ſe uti Po
puli beneficio prohibuiſſet? Patiẽtiam proponit ſuam,
cum de exercitibus dimittendis ultro poſtulauiſſet, in
quo iacturam dignitatis, atque honoris ipſe facturus

eſſet. Acerbitatem inimicorum docet, qui quod ab altero poſtularent, in ſe recuſarent, atque omnia permiſceri mallent, quàm imperium exercitusq́; dimittere. Iniuriam in eripiẽdis legionibus prædicat, crudelitatem & inſolentiam in circunſcribendis Tr. pl. Conditiones à ſe latas, & expetita colloquia & denegata commemorat. pro quibus rebus orat, ac poſtulat remp. ſuſcipiant, atque unà ſecum adminiſtrent. Sin timore defugiant, illis ſe honori non futurum, & per ſe remp. adminiſtraturum. Legatos ad Pompeium de compoſitione mitti oportere, neq; ſe reformidare quod in ſenatu pauloante Pompeius dixiſſet, ad quos legati mitterẽtur, ijs authoritatem attribui, timoremq́; eorũ qui mitterent ſignificari, tenuis atque infirmi hæc animi uideri, ſe uero ut operibus ante ſtuduerit, ſic iuſtitia & æquitate uelle ſuperare. Probat rem Senatus de mittendis legatis ſed qui mitterentur, non reperiebantur, maximeq́; timoris cauſa pro ſe quiſque id munus legationis recuſabat. Pompeius enim diſcedens ab Vrbe in Senatu dixerat, eodem ſe habiturum loco, qui Romæ remanſiſſent, & qui in caſtris Cæſaris fuiſſent. ſic triduum diſputationibus, excuſationibusq́; extrahitur. Subijcitur etiam L. Metellus Tr. pl. ab inimicis Cæſaris, qui hanc rem diſtrahat, reliquasq́; res quaſcunque agere inſtituerat, impediat. Cuius cognito conſilio, Cæſar, fruſtra diebus aliquot conſumptis, ne reliquum tẽpus omittat, infectis ijs quæ agere deſtinauerat, ab Vrbe proficiſcitur, atq; in ulteriorem Galliam peruẽnit. Quò cum ueniſſet, cognoſcit miſſum in Hiſpaniam a Pompeio Vibullium Rufum, quem paucis diebus ante
Corfinio

Corſinio captum ipſe dimiſerat, profectum item Domitium ad occupandum Maſſiliam nauibus actuarijs ſeptẽ, quas Sicilia, et Sardinia priuatis coactis ſeruis liberisq; colonis ſuis compleuerat, Præmiſſos etiam legatos Maſſilienſes domum nobiles adoleſcentes, quos ab Vrbe diſcedẽs Pompeius erat adhortatus, ne noua Cæſaris officia ueterum ſuorũ beneficiorum in eos memoriam expellerent. Quibus mandatis acceptis, Maſſilienſes portas Cæſari clauſerunt. Albicos Barbaros homines, qui in eorum fide antiquitus erant, monteſq; ſupra Maſſiliam incolebant, ad ſe uocauerant, Frumentum ex finitimis regionibus, atq; ex omnibus caſtellis in Vrbem conuexerant, armorum officinas in Vrbe inſtituerant, muros, claſſem, et portas reficiebant. Euocat ad ſe Cæſar Maſſilienſium. XV. primos, cum his agit, ne initium inferendi belli à Maſſilienſibus oriatur, Debere eos Italiæ totius authoritatem ſequi potius, quàm unius hominis uoluntati obtemperare, reliquaq;, quæ ad eorum ſanandas mentes pertinere arbitrabatur, cõmemorat. Cuius orationem domũ legati referunt, atq; ex authoritate hæc Cæſari renuntiant, Intelligere ſe, diuiſum eſſe populum Romanum in partes duas, neq; ſui iudicij, neq; ſuarum eſſe uirium diſcernere, utra pars iuſtiorem habeat cauſam. Principes uero eſſe earũ partium Cn. Pompeiũ, & C. Cæſarem Patronos ciuitatis, quorũ alter agros Volgarum, Arecomicorum, et Iluorum publice his cõceſſerit, alter bello uictas Gallias attribuerit, uectigaliaq; auxerit. quare paribus eorũ beneficijs parẽ ſe quoq; uoluntatẽ tribuere debere, et neutrũ eorũ cõtra alterũ iuuare. aut urbe, aut portibus re

cipere. Hæc dum inter eos aguntur, Domitius nauibus Maſſiliā peruēnit, atq; ab ijs receptus urbi præficitur. Summa ei belli adminiſtrandi permittitur. Eius imperio claſſem quoquouerſus dimittunt, onerarias naues, quas ubiq; poſſunt, deprehendunt, atq; in portum deducunt, earū clauis, aut materia, atq; armamentis inſtructis, ad reliquas armandas reficiendaſq; utuntur. frumenti quod inuentum eſt, in publicum conferunt, reliquas merces commeatuſq; ad obſidionem Vrbis, ſi accidat, reſeruant. Quibus iniurijs ꝑmotus Cæſar, legiones tres Maſſiliam adducit, turres uineaſq; ad oppugnationem Vrbis agere, naues lōgas Arelate numero duodecim facere inſtituit. Quibus effectis armatiſq; diebus triginta, à qua die materia cæſa eſt, adductiſque Maſſiliam, his Decium Brutum præficit, C. Treboniū legatum ad oppugnationem Maſſiliæ relinquit. Dum hæc parat, atq; adminiſtrat, C. Fabium legatum cum legionibus tribus, quas Narbone circumq; ea loca hyemandi cauſa diſpoſuerat in Hiſpaniam præmittit, celeriterq; Pyrenæos ſaltus occupari iubet, qui eo tempore ab L. Afranio legato præſidijs tenebantur. legiones reliquas, quæ lōgius hyemabant, ſubſequi iubet. Fabius, ut erat imperatum, adhibita celeritate, præſidium ex ſaltu deiecit, magniſq; itineribus ad exercitū Afranij contendit. Aduentu Vibullij Rufi, quē à Pompeio miſſum in Hiſpaniā demonſtratum eſt, Afranius & Petreius & Varro legati Pompeij, quorum unus tribus legionibus Hiſpaniam citeriorem, Alter à ſaltu Caſtulonenſi ad Anam duabus legionibus, tertius ab Ana, Vectonum agrum, Luſitaniamq; pari numero legio-

num

num obtinebat, officia inter ſe partiuntur, ut Petreius ex Luſitania per Vectones cū omnibus copijs ad Afranium proficiſcatur. Varro cum his, quas habebat legionibus omnem ulteriorem Hiſpaniam tueatur. His rebus conſtitutis, equites auxiliaq́; totius Luſitaniæ à Petreio, Celtiberis, Cantaberis, Barbarisq́; omnibus, qui ad oceanū pertinēt, ab Afranio imperātur. Quibus coactis, celeriter Petreius per Vectones ad Afranium peruenit cōſtituunt cōmuni cōſilio libellū ad Ilerdam propter ipſius loci opportunitatem gerere. Erant, ut ſupra demonſtratum eſt, legiones Afranij tres, Petreij duæ. præterea ſcutatæ citerioris prouīciæ, et cetratæ ulterioris Hiſpaniæ cohortes circiter octoginta, equitum utriuſq; prouinciæ circiter quinq; millia. Cæſar legiones in Hiſpaniam præmiſerat, ad ſex millia auxilia peditum, equitum, tria millia quæ omnibus ſuperioribus bellis habuerat, et parem ex Gallia numerum, quem ipſe petiuerat, nominatim ex omnibus ciuitatibus nobiliſſimo & fortiſſimo quoq; euocato, Hinc optimi generis hominū ex Aquitanis, Montanisq́; qui Galliam prouinciam attingunt. Audierat Pompeium per Mauritaniam cum legionibus iter in Hiſpaniam facere confeſtimq́; eſſe uenturum. Simul à Tri. militum, centurionibusq́; mutuas pecunias ſumpſit, has exercitui diſtribuit. Quo facto, duas res conſecutus eſt, ꝙ pignore animos centurionum deuinxit, & largitione redemit militum uolūtates. Fabius finitimarum ciuitatum animos literis, nūtijsq́; tentabat. In Sicore flumine pontes effecerat duos inter ſe diſtantes millia paſſuū quatuor, his pontibus pabulatum mittebat, quod ea quæ citra

flumen fuerant ſuperioribus diebus cōſumpſerat. Hac idem ferè atq; eadem de cauſa Pompeiani exercitus duces faciebant, crebróq; inter ſe equeſtribus prælijs contendebant. Huc, cum quotidiana conſuetudine congreſſæ pabulatoribus præſidio proprio legiones Fabianæ duæ flumen tranſiſſent, impedimentáq; et omnis equitatus ſequeretur, ſubito iumentorum & aquæ magnitudine pons eſt interruptus, & reliqua multitudo equitū interclusa. Quo cognito à Petreio et Afranio, ex aggere atq; cratibus, quæ flumine ferebātur, celeriter ponte Afranius, quem oppido caſtriſq; coniunctum habebat, legiones quatuor, equitatúmq; omnem transiecit, duabúsq; Fabianis occurrit legionibus, cuius aduentu nuntiato L. Plancus qui legionibus præerat, neceſſariare coactus, locum capit ſuperiorem, diuerſámq; aciem in duas partes conſtituit, ne ab equitatu circumueniri poſſet. Ita congreſſus impari numero magnos impetus legionum equitatúsq; ſuſtinet. Commiſſo ab equitibus prælio, ſigna duarum legionum procul ab utriſq; conſpiciuntur, quas C. Fabius ulteriore ponte ſubſidio noſtris miſerat, ſuſpicatus fore id, quod accidit, ut duces aduerſariorum occaſione, & beneficio fortunæ ad noſtros opprimendos uterentur, quarum aduentu prælium dirimitur, ac ſuas uterq; legiōes reducit in caſtra. Eo biduo Cæſar cū equitibus nongentis, quos ſibi præſidio, reliquerat, in caſtra peruenit. pons qui fuerat tempeſtate interruptus, penè erat refectus, hunc nocte perfici iuſſit. Ipſe cognita locorū natura ponti caſtriſq; præſidio ſex cohortes reliquit, atq; omnia impedimenta, et poſtremo die omnibus copijs triplici inſtructa acie,

cta acie, ad Ilerdam proficiſcitur, & ſub caſtris Afra niĳ conſtitit, & ibi pauliſper ſub armis moratus, facit æquo loco pugnandi poteſtatem. Poteſtate facta, Afranius copias educit, et in medio colle ſub caſtris conſtitit. Cæſar, ubi cognouit per Afranium ſtare quo minus prælio dimicaretur, ab infimis radicibus montis intermiſſis circiter paſſibus quadringentis, caſtra facere conſtituit, et ne in opere faciendo, milites repentino hoſtiũ incurſu exterrerentur, atq; opere prohiberentur, uallo muniri uetuit, quod eminere, & procul uideri neceſſe erat, ſed à fronte contra hoſtem pedum quindecim foſſam fieri iuſſit. prima & ſecunda acies in armis, ut ab initio conſtituta erat, permanebat, Poſt hos opus in occulto acies tertia faciebat. ſic omne prius eſt perfectum, q̃ intelligeretur ab Afranio caſtra muniri. Sub ueſperum Cæſar intra hanc foſſam legiones reducit, atq; ibi ſub armis proxima nocte conquieſcit. Poſtero die omnem exercitum intra foſſam continet, et quod longius erat agger petendus, in præſentia ſimilem rationem operis inſtituit, ſinguláq; latera caſtrorum ſingulis attribuit legionibus muniẽda, foſſásq; ad eandẽ magnitudinem perfici iubet, reliquas legiones in armis expeditas contra hoſtem conſtituit. Afranius Petreiusq; terrendi cauſa, atque operis impediendi copias ſuas ad infimas montis radices producunt, & prælio laceſſunt. Neq; idcirco Cæſar opus intermittit confiſus præſidio legionum trium & munitione foſſæ. Illi non diu commorati, nec longius ab infimo colle progreſſi copias in caſtra reducunt. Tertio die Cæſar uallo caſtra communit, reliquas cohortes, quas in

ſuperioribus caſtris reliquerat, impedimentaq́; ad ſe traduci iubet. Erat in oppido Ilerda & proximo colle, ubi caſtra Petreius atq; Afranius habebāt, planicies circiter paſſuum trecentorum, atq; in hoc ferè medio ſpatio Tumulus erat paulo editior, quem ſi occupaſſet Cæſar, & communiſſet, ab oppido, et ponte, & commeatu omni, quem in oppidum contulerant, ſe intercluſurum aduerſarios cōfidebat. Hoc ſperans legiones tres ex caſtris educit, acieq́; in locis idoneis inſtructa, unius legionis anteſignanos præcurrere, atq; occupare eum Tumulum iubet. Qua re cognita celeriter, quæ in statione pro caſtris erant Afranij cohortes, breuiore itinere ad eundem occupandum locum mittuntur. Contenditur prælio, & q̄ prius in Tumulum Afraniani uenerant, noſtri repelluntur, atq; alijs ſummiſſis præſidijs terga uertere, ſeq́; ad ſigna legionum recipere cogūtur. Genus erat pugnæ militum illorum, ut magno impetu primo procurrerent audacter locum caperent, ordines ſuos non magnopere ſeruarent, rari, diſperſiq́; pugnarent, ſi premerentur, pedem referre, et loco excedere, non turpe exiſtimarent, Cum Luſitanis reliquisq́; barbaris genere quodam pugnæ aſſuefacti, quod ferè fit, quibus quisq; in locis miles inueterauerit, uti multum earum regionum conſuetudine moueatur, Hæc tamen ratio noſtros perturbat inſuetos huius generis pugnæ, circumiri enim ſeſe ab aperto latere, procurrentibus ſingulis arbitrabantur, ipſi autem ſuos ordines ſeruare, neq; ab inſignis diſcedere, neq; ſine graui cauſa eum locum, quē cœperāt dimitti cenſuerant oportere. Itaq; perturbatis anteſignanis, legio, quæ in eo cornu cō-

ſtiterat,

ſtiterat, locum nō tenuit, atq; in proximum collem ſeſe recepit. Cæſar penè omni acie perterrita, quod præter opinionem conſuetudinem'q; acciderat, cohortatus ſuos legionem nonam ſubſidio ducit, hoſtem inſolētem, atq; acriter noſtros inſequentem ſupprimit, rurſus'q; terga uertere, ſe'q; ad oppidum Ilerdam recipere, & ſub muro cōſiſtere cogit. ſed nonæ legionis milites elati ſtudio, dum ſarcire acceptum detrimentum uolunt, temere inſecuti fugientes in locum iniquum progrediuntur, & ſub montem, in quo erat oppidum poſitum Ilerda ſuccedunt, hinc ſe recipere cum uellent, rurſus illi ex loco ſuperiore noſtros premebant. præruptus locus erat utraq; ex parte directus, ac tantum in latitudinem patebat, ut tres inſtructæ cohortes eum locum explerent, et neq; ſubſidia à lateribus ſummitti, neq; equites laborantibus uſui eſſe poſſent, Ab oppido autem decliui faſtigio uergebat, in longitudinē paſſuū circiter quadringentorū, hac noſtris erat receptus, ꝙ eò incitati ſtudio inconſultius proceſſerant. Hoc pugnabatur loco et propter anguſtias iniquo, & quod ſub ipſis radicibus montis conſtiterāt, ut nullum fruſtra telum in eos mitteretur, tamen uirtute & patientia nitebantur, atq; omnia uulnera ſuſtinebant. Augebantur illis copiæ, atque ex caſtris cohortes per oppidum crebro ſummittebātur, ut integri defeſſis ſuccederent. Hoc idem Cæſar facere cogebatur, ut ſummiſſis in eundem locum cohortibus, defeſſos reciperet. Hoc cum eſſet modo pugnatum continēter horis quinq;, noſtri'q; grauius à multitudine premerentur, conſumptis omnibus telis, gladijs diſtrictis, impetum aduerſus montem, in cohortes faciūt, paucis'q;

deiectis,reliquos ſeſe conuertere cogunt. Summotis ſub murum cohortibus,ac nonnulla parte propter terrorẽ in oppidum compulſis, facilis eſt noſtris receptus datus. Equitatus autem noſter ab utroq; latere, & ſi deiectis atq; inferioribus locis conſtiterat,tamen in ſummũ iugum uirtute connititur,atque inter duas acies perequitans commodiorem ac tutiorem noſtris receptum dat. Ita uario certamine pugnatum eſt. Noſtri in primo cõgreſſu circiter ſeptuaginta ceciderunt,in his Qu. Fulginius ex primo haſtato legionis quartædecimæ, qui propter eximiam uirtutem ex inferioribus ordinibus in eum locum peruenerat,uulnerantur amplius ſexcenti. Ex Afranianis interficiuntur T. Cecilius Primipili Centurio,& præter eum centuriones quatuor. milites amplius ducenti,ſed hæc eius diei præfertur opinio,ut ſe utriq; ſuperiores diſceſſiſſe exiſtimarẽt. Afraniani ꝙ,cum eſſe omnium iudicio inferiores uiderẽtur, cominus tamen diu ſtetiſſent, et noſtrorum impetum ſuſtinuiſſent, & initio locum tumulumq́; tenuiſſent, quæ cauſa pugnandi fuerat,& noſtros primo congreſſu terga uertere coegiſſent. noſtri autem ꝙ iniquo loco atque impari congreſſi numero,ꝙ quinq; horis prælium ſuſtinuiſſent,quod montem gladijs diſtrictis aſcendiſſent,quod ex loco ſuperiore terga uertere aduerſarios coegiſſent,atque in oppidum compuliſſent. Illi eũ tumulum,pro quo pugnatum eſt,magnis operibus muniuerunt,præſidiumq́; ibi poſuerunt. Accidit etiam repentinum incommodũ biduo,quo hæc geſta ſunt. tanta enim tempeſtas cooritur, ut nunq̃ illis locis maiores aquas fuiſſe conſtaret. tum autem ex omnibus monti-

bus nix profluit, ac ſummas ripas fluminis ſuperauit, pontesq́; ambos, quos C. Fabius fecerat, uno die interrupit, quæ res magnas difficultates exercitui Cæſaris attulit. Caſtra enim, ut ſupra demonſtratum eſt, cum eſſent inter flumina duo, Sicorim & Cingam, ſpatio millium triginta, neutrũ horum tranſiri poterat, neceſſarioq́; omnes his anguſtijs continebantur, neq; ciuitates, quæ ad Cæſaris amicitiam acceſſerant, frumentum ſupportare, neq; ij, qui pabulatum longius progreſſi erant interclusi fluminibus, reuerti, neq; maximi comitatus, qui ex Italia Galliaq́; ueniebant, in caſtra peruenire poterant. tempus erat difficillimum, quo neq; frumenta in hybernis erant, neq; multum à maturitate aberãt, ac ciuitates exinanitæ, quod Afranius penè omne frumentum ante Cæſaris aduentum Ilerdam conuexerat, reliqui ſiquid fuerat, Cæſar ſuperioribus diebus conſumpſerat, pecora, quod ſecundũ poterat eſſe inopiæ ſubſidium, propter bellũ finitimæ ciuitates longius remouerant. qui erant pabulandi, aut frumentandi cauſa progreſſi, hos leuis armaturæ Luſitani, peritiq́; earum regionum Cetrati citerioris Hiſpaniæ conſectabantur, quibus erat procliue tranare flumen, quod conſuetudo eorum omnium eſt, ut ſine utribus ad exercitum non eant. At exercitus Afranij omnium rerum abundabat copia, multum erat frumentum prouiſum, & conuectum ſuperioribus temporibus, multum ex omni prouincia comportabatur, magna copia pabuli ſuppetebat, harum rerũ omniũ facultates ſine ullo periculo pons Ilerdæ præbebat, et loca trans flumen integra, quò omnino Cæſar adire nõ poterat, Eæ permãſe

runt aquæ dies quamplures. Conatus eſt Cæſar reficere pontes, ſed nec magnitudo fluminis permittebat, neq; ad ripam diſpoſitæ cohortes aduerſariorum perfici patiebantur, quod illis prohibere erat facile, tum ipſius fluminis natura, atq; aquæ magnitudine, tum quod ex totis ripis in unum atq; anguſtum locum tela iaciebantur, atque erat difficile eodē tempore rapidiſſimo flumine opera perficere, & tela uitare. nuntiatur Afranio magnos comitatus, qui iter habebant ad Cæſarem, ad flumen conſtitiſſe, Venerant eò ſagittarij ex Rutenis, equites ex Gallia cum multis carris, magniſq; impedimentis, ut fert Gallica conſuetudo. Erant præterea cuiusq; generis hominum millia circiter ſex cum ſeruis liberiſq;, ſed nullus ordo, nullum imperium certum, cum ſuo quisq; conſilio uteretur, atque omnes ſine timore iter facerent, uſi ſuperiorum temporum, atque itinerum licentia. Erant complures honeſti adoleſcentes Senatorum filij, & equeſtris ordinis, Erant legiones ciuitatum, erant legati Cæſaris, hos omnes flumina continebant, ad hos opprimendos cum omni equitatu, tribuſq; legionibus Afranius de nocte proficiſcitur, imprudentesq; antemiſſis equitibus aggreditur, celeriter tamen ſeſe Galli equites expediunt, præliumq; committunt. Hi, dum pari certamine res geri potuit, magnum hoſtium numerum pauci ſuſtinuere, ſed ubi ſigna legionū appropinquare cœperunt, paucis amiſſis, ſeſe in montes proximos conferunt. Hoc pugnæ tempus magnum attulit noſtris ad ſalutem momētum, nacti enim ſpatiū ſe in loca ſuperiora receperunt. Deſyderati ſunt eo die ſagittarij circiter ducenti, equites pauci, calonum atque

impedimentorum non magnus numerus. his tamen omnibus annona creuit, quæ ferè res inopia non ſolū præſentis, ſed etiam futuri temporis timore ingraueſcere conſueuit, iam'q; ad denarios quinquaginta in ſingulos modios annona peruenerat, & militum uireis inopia frumenti diminuerat, atq; incōmoda in dies augebantur, & tam paucis diebus magna erat rerum facta commutatio. ac ſe fortuna inclinauerat, ut noſtri magna inopia neceſſariarum rerum conflictarentur, illi omnibus abundarent rebus, ſuperiores'q; haberentur. Cæſar ijs ciuitatibus, quæ ad eius amicitiam acceſſerant, quo minor erat frumēti copia, pecus imperabat, calones ad longinquiores ciuitates dimittebat, Ipſe præſentem inopiam, q̄bus poterat ſubſidijs, tutabatur. Hæc Afranius Petreius'q;, & eorum amici pleniora etiam, atq; uberiora Romam ad ſuos perſcribebant, multa rumor fingebat, ut penè bellū confectum uideretur. Quibus literis, nuntijs'q; Romam perlatis, magni domum concurſus ad Afranium, magnæ gratulationes fiebāt. Multi ex italia ad C. Pompeium proficiſcebantur. Alij ut principes talem nuntium attuliſſe, alij ne euentum belli expectaſſe, aut ex omnibus nouiſſimi ueniſſe uiderentur. Cum in his anguſtijs res eſſet, atq; omnes uiæ ab Afranianis militibus, equitibus'q; obſiderentur, nec pontes perfici poſſent, imperat militibus Cæſar, ut naues faciant cuius generis eum ſuperioribus annis uſus Britāniæ docuerat. Carinæ primum, ac ſtatumina ex leui materia fiebant, reliquum corpus nauium uiminibus contextum corijs integebatur. Has perfectas carris iunctis deuehit noctu millia paſſuū à caſtris. XXII.

militesq́; his nauibus flumen trã ſportat, continẽtemq́; ripæ collem improuiſo occupat. Hunc celeriter prius quàm ab aduerſarijs ſentiatur, communit. huc legione̅ poſtea traiecit, atque ex utraque parte pontem inſtitutum perficit biduo. Ita commeatus, & qui frumenti cauſa proceſſerant, tuto ad ſe recipit, & rem frumentariam expedire incipit. Eode̅ die equitum magnam partem flumen traiecit, qui inopinantes pabulatores, et ſine ullo diſſipatos timore aggreſſi, quàm magnum numerum iumentorum, atque hominum intercipiunt, cohortibusq́; centuriatis ſubſidio miſſis, ſcienter in duas partes ſeſe diſtribuu̅t, alij, ut prædæ ſubſidio ſint, alij ut uenientibus reſiſtant, atque eos propellant, unamq́; cohortem, quæ temere ante cæteras extra acie̅ procurrerat, ſecluſam à reliquis circunueniunt, atq; interficiunt, incolumesq́; cum magna præda eodem ponte in caſtra reuertuntur. Dum hæc ad Ilerdã geruntur, Maſſilienſes uſi L. Domitij conſilio naues longas expediu̅t numero decemſeptem, quarum erant undecim tectæ, multa his minora nauigia addunt, ut ipſa multitudine noſtra claſſis terreatur, magnum numerum ſagittariorum, magnum Albicorum, de quibus ſupra demonſtratum eſt, imponunt, atque hos præmijs, pollicitationibusq́; incitant, certas ſibi depoſcit naues Domitius, atque has colonis, paſtoribusq́;, quos ſecum adduxerat complet. Sic omnibus rebus inſtructa claſſe, magna fiducia ad noſtras naues procedunt, quibus præerat D. Brutus. Hæ ad inſulam, quæ eſt contra Maſſiliam, ſtationes obtinebant. erat multo inferior numero nauium Brutus, ſed delectos ex omnibus legionibus fortiſſimos

uiros anteſignanos, centuriones Cæſar ei claſſi attribuerat, qui ſibi id muneris depopoſcerant, ij manus ferreas, atque harpagones parauerant. magnoq́; numero pilorum, tragularum, reliquorumq́; telorum ſe inſtruxerant. Ita cognito hoſtium aduentu, ſuas naues ex portu educunt, cum Maſſilienſibus confligunt, pugnatum utrinque eſt fortiſſime, atque acerrime, neque multum Albici noſtris uirtute cedebant, Homines aſperi, et montani exercitati in armis, atque ij modo digreſſi à Maſſilienſibus recentem eorundem pollicitationem animis continebant, paſtoresq́; indomiti ſpe libertatis excitati ſub oculis domini ſuam probare operam ſtudebant. Ipſi Maſſilienſes & celeritate nauium, & ſcientia gubernatorum confiſi, noſtros eludebant, impetusq́; eorum excipiebant, & quoad licebat latiore ſpatio, producta longius acie circunuenire noſtros, aut pluribus nauibus adoriri ſingulas, aut remos tranſcurrentes detergere, ſi poſſent contendebant, cum propius erat neceſſario uentum, ab ſcientia gubernatorum, atque artificis, ad uirtutem montanorum confugiebant. Noſtri, quod minus exercitatis remigibus, minusq́; peritis gubernatoribus utebantur, qui repente ex onerarijs nauibus erant producti, neq; dum etiam uocabulis armamentorum cognitis, tum etiam grauitate & tarditate nauium impediebãtur, factæ enim ſubito ex humida materia, non eundem uſum celeritatis habebãt. Itaque dum locus comminus pugnandi daretur, æquo animo ſingulas binis nauibus obijciebant, atque iniecta manu ferrea, & retenta utraque naue, diuerſi pugnabant, atq; in hoſtiũ naues tranſcendebant, & ma-

gno numero Albicorum, & Paſtorum interfecto, par tem nauium depriment, nonnullas cum hominibus capiunt, reliquas in portum cōpellunt. Eo die naues Maſſilienſium cum ijs, quæ ſunt captæ, intereunt. IX. Hoc primum Cæſari ad Ilerdam nuntiatur, ſimul perfecto ponte celeriter fortuna mutatur, Illi perterriti uirtute eqtum, minus libere, minus audacter uagabantur. aliâs non longo ab caſtris progreſſi ſpatio, ut celerē receptū haberent, anguſtius pabulabantur, aliâs longiore circuitu cuſtodias ſtationesq́; eqtum uitabant, aut aliquo accepto detrimento, aut procul equitatu uiſo, ex medio itinere proiectis ſarcinis fugiebāt, poſtremo etiam plu res intermittere dies, et præter conſuetudinē omniū no ctu conſtituerant pabulari. Interim Oſcenſes et Calaguritani, qui erant cum Oſcenſibus contributi, mittunt ad eum legatos, ſeſeq́; imperata facturos pollicentur, hos Taraconenſes, et Lacetani, & Auſetani, & paucis poſt diebus Illurgauonenſes, qui flumen Iberum attingunt, inſequuntur. Petit ab his omnibus, ut ſe frumento iuuent, pollicentur, atq; omnibus undiq; conquiſitis iumentis, in caſtra deportant. tranſit etiam cohors Illurgauonenſis ad eum, cognito ciuitatis conſilio, & ſigna ex ſtatione transfert. magna celeriter fit commutatio rerum, perfecto ponte, magnis quinq; ciuitatibus ad amicitiam adiunctis, expedita re frumentaria, extinctis rumoribus de auxilijs legionum, quæ cum Pompeio per Mauritaniam uenire dicebantur, multæ longinquiores ciuitates ab Afranio deſciſcunt, et Cæſaris amicitiam ſequuntur. Quibus rebus perterritis animis aduerſariorum, Cæſar ne ſemper magno circuitu per pontem

equitatus

equitatus eſſet mittendus, nactus idoneum locum foſſas pedum triginta in latitudinem complures facere inſtituit. quibus partem aliquã Sicoris auerteret, uadumq́; in eo flumine efficeret. his penè effectis, magnum in timorem Afranius, Petreiusq́; perueniunt, ne omnino frumento, pabuloq́; intercluderẽtur, quod multum Cæſar equitatu ualebat. Itaq; conſtituunt ipſi locis excedere, & in Celtiberiam bellum transferre. Huic conſilio ſuffragabatur etiam illa res, quod ex duobus contrariјs generibus, quæ ſuperiore bello cũ L. Sertorio ſteterant, ciuitates uictæ nomen, atq; imperiũ abſentis timebant. quæ in amicitia manſerant Pompeij, magnis affectæ beneficijs eum diligebant, Cæſaris autem in Barbaris erat nomẽ obſcurius. Hic magnos equitatus, magnaq́; auxilia expectabant, & ſuis locis bellum in hyemem ducere cogitabant. Hoc inito conſilio toto flumine Ibero naues conquirere, et Octogeſam adduci iubent. Id erat oppidum poſitum ad Iberum millia quinque paſſuũ, à caſtris aberat. XX. ad eum locum fluminis nauibus iunctis, pontem imperant fieri, legionesq́; duas flumẽ Sicorim traducũt, caſtraq́; muniunt uallo pedum duodecim. Qua re per exploratores cognita, ſummo labore militum Cæſar continuato diem noctemq́; opere in flumine auertendo, huc iam rem duxerat, ut equites, et ſi difficulter, atq; ægre fiebat, poſſent tamen, atque auderent flumen tranſire. Pedites uero tantummodo humeris, ac ſummo pectore extarent, ut, tum altitudine aquæ, tum etiam rapiditate fluminis ad tranſeundum impedirentur, Sed tamen eodem ferè tempore pons in Ibero propè effectus nuntiabatur, et in Sicori uadum

reperiebatur. Iam uero eò magis illi maturandum iter exiſtimabant. Itaque duabus auxiliaribus cohortibus Ilerdæ præſidio relictis, omnibus copijs Sicorim tranſeunt, et cum duabus legionibus, quas ſuperioribus diebus traduxerāt, caſtra coniūgunt. Relinquebatur Cæſari nihil, niſi uti equitatu agmen aduerſariorum male haberet, & carperet. pons enim ipſius magnum circuitum habebat, ut multo breuiore itinere illi ad Iberum peruenire poſſent. Equites ab eo miſſi flumē tranſeūt, et cum de tertia uigilia Petreius, atq; Afranius caſtra mouiſſent, repente ſeſe ad nouiſſimum agmen oſtendunt, & magna multitudine circunfuſa morari, atq; iter impedire incipiunt. Prima luce ex ſuperioribus locis, quæ Cæſaris caſtris erāt coniūcta, cernebatur, equitatus noſtri prælio nouiſſimos illorum premi uehementer, ac nonnunquam ſuſtinere extremum agmen, atque interrumpi, aliâs inferri ſigna, & uniuerſarū cohortium impetu noſtros propelli, deinde rurſus conuerſos inſequi. totis uero caſtris milites conturbari, & dolere hoſtem ex manibus dimitti, bellū neceſſario longius duci. Centuriones Tribunosq; militum adire, atq; obſecrare, ut per eos Cæſar certior fieret, ne labori ſuo, neu periculo parceret, paratos eſſe ſeſe, poſſe, & audere eà tranſire flumen, quà traductus eſſet equitatus. quorum ſtudio, & uocibus excitatus Cæſar, & ſi timebat tantæ magnitudinis flumini exercitum obijcere, conandum tamen, atq; experiendum iudicat. Itaq; infirmiores milites ex omnibus cēturijs deligi iubet, quorum aut animus, aut uires uidebantur ſuſtinere non poſſe. hos cum legione una præſidio caſtris relinquit, reliquas legiones

liquas legiones expeditas educit, magnoq́; numero iumentorum in flumine ſupra, atq; infra conſtituto traducit exercitum. pauci ex his militibus ui fluminis abrepti, ab equitatu excipiuntur, ac ſubleuantur. interijt tamē nemo. Traducto incolumi exercitu copias īſtruit, triplicemq́; aciem ducere incipit, ac tantum fuit in militibus ſtudium, ut millium ſex ad iter addito ad uadū circuitu, magnaq́; fluminis mora interpoſita, eos qui de tertia uigilia exiſſent, ante horā diei nonam conſequerentur. Quos ubi Afranius procul uiſos cum Petreio conſpexit, noua re perterritus, locis ſuperioribus conſtitit, aciemq́; inſtruit. Cæſar in campis exercitum reficit, ne defeſſum prælio obijciat. Rurſus conantes progredi inſequitur, & moratur. Illi neceſſario maturius, q̄ conſtituerant, caſtra ponunt. (Suberant enim montes, atq; à millibus paſſuum quinq; itinera difficilia, atq; anguſta excipiebāt. hos intra montes ſe recipiebant, ut eq̄tatum effugerent Cæſaris, præſidijsq́; in anguſtijs collocatis exercitum itinere prohiberent, ipſi ſine periculo, ac timore Iberum copias traducerent, quod fuit illis conandum, atq; omni ratione efficiendū,) et totius diei pugna, atque itineris labore defeſſi rem in poſterum diem distulerunt. Cæſar quoq; in proximo colle caſtra ponit. media circiter nocte ijs, qui adaquandi cauſa longius à caſtris proceſſerant, ab equitibus correptis, fit ab his certior Cæſar, Duces aduerſariorum ſilentio copias caſtris educere, quo cognito, ſignum dari iubet, & uaſa militari more conclamari. Illi exaudito clamore, ueriti ne noctu impediti ſub onere confligere cogerentur, aut ne ab equitatu Cæſaris in anguſtijs te-

nerentur. iter ſupprimunt, copiaſq; in caſtris continēt. Poſtero die Petreius cum paucis eqtibus occulte ad explorãda loca proficiſcitur. hoc idem fit ex caſtris Cæſaris. Mittitur L. Decidius Saxo cum paucis, qui loci naturam perſpiciat. uterque idem ſuis renuntiat, quinq; millia paſſuum proxima intercedere itineris campeſtris, inde excipere loca aſpera, & montuoſa, qui prior has anguſtias occupauerit, ab hoc hoſtem prohiberi nihil eſſe negocij. Diſputatur in concilio à Petreio et Afranio, & tempus profectionis quæritur. pleriq; cenſebãt ut noctu iter facerent, poſſe prius ad anguſtias ueniri, quàm ſentirentur, alij, quod pridie noctu conclamatũ eſſet in caſtris Cæſaris, argumenti ſumebant loco, non poſſe clàm exiri. Circunfundi noctu equitatum Cæſaris, atq; omnia loca, atq; itinera obſideri, nocturnaq; prælia eſſe uitanda, quod perterritus miles in ciuili diſſenſione timori magis, quàm religioni conſulere conſueuerit, at lucem multum per ſe pudorem omnium oculis, multum etiam Tribunorum militum, & Cēturionum præſentiam afferre, quibus rebus coerceri milites, et in officio contineri ſoleant. Quare omni ratione eſſe interdiu perrumpendum, et ſi aliquo accepto detrimento, tamen ſumma exercitus ſalua, locum, quē petant, capi poſſe. Hæc uicit in concilio ſententia. & prima luce poſtridie conſtituunt proficiſci. Cæſar exploratis regionibus, albēte cœlo omneis copias caſtris educit, magnoq; circuitu, nullo certo itinere exercitum ducit. nanq; itinera, quæ ad Iberum, atq; Octogeſam pertinebãt, caſtris hoſtium oppoſitis tenebantur, ipſi erant tranſcendendæ ualles maximæ, ac difficillimæ, ſaxa multis locis præ-

rupta iter

rupta iter impediebant, ut arma per manus neceſſario traderentur, militeſq; inermes, ſubleuatiq; alij ab alijs magnam partem itineris conficerent. Sed hunc laborem recuſabat nemo, quod eum omnium laborum finem fore exiſtimabant, ſi hoſtem Ibero intercludere, & frumento prohibere potuiſſent, ac primo Afraniani milites uiſendi cauſa læti ex caſtris procurrebant, contumelioſiſq; uocibus proſequebantur, neceſſarij uictus inopia coactos fugeret, atque ad Ilerdam reuerti. Erat enim iter à propoſito diuerſum, contrariamq; in partem iri uidebatur. duces uero eorum ſuum conſilium laudibus ferebant, quod ſe caſtris tenuiſſent, multumq; eorum opinionem adiuuabat, quod ſine iumentis, impedimentiſq; ad iter profectos uidebant, ut non poſſe diutius inopiam ſuſtinere confiderent. Sed ubi paulatim retorqueri agmen ad dexteram conſpexerunt, iamq; primos ſuperare regionem caſtrorum animaduertunt, nemo erat adeo tardus, aut fugiens laboris, quin ſtatim caſtris exeundum, atque occurrẽdum putaret. Conclamatur ad arma, atq; omnes copiæ paucis præſidio relictis cohortibus exeunt, rectoq; ad Iberum itinere contendunt. erat in celeritate omne poſitum certamen, utri prius anguſtias, monteſq; occuparent, ſed exercitum Cæſaris uiarum difficultates tardabant. Afranij copias equitatus Cæſaris inſequens morabatur. Res tamen ab Afranianis huc erat neceſſario deducta, ut ſi priores montes, quos petebant, attigiſſent, ipſi periculum uitarent. Impedimenta totius exercitus, cohorteſq; in caſtris relictas, ſeruare non poſſent, quibus interclusis exercitu Cæſaris auxilium fer-

vi nulla ratione poterat. Confecit prior iter Cæſar, atq; ex magnis rupibus nactus planiciem, in hanc contra hoſtem aciem inſtruit. Afranius, cum ab equitatu nouiſſimum agmen premeretur, & ante ſe hoſtem uideret, collem quendam nactus, ibi conſtitit. Ex eo loco quatuor Cetratorum cohortes in montem, qui erat in conſpectu omnium excelſiſſimus mittit. Hunc magno curſu concitatos iubet occupare, eo conſilio uti ipſe eodem omnibus copijs contenderet, & mutato itinere iugis Octogeſam perueniret. huc cum obliquo itinere Cetrati peterent, conſpicatus equitatus Cæſaris in cohortes impetum facit, nec minimam partem temporis equitum uim Cetrati ſuſtinere potuerũt, omnesq; ab his circumuenti, in conſpectu utriusq; exercitus interficiuntur. erat occaſio bene gerendæ rei, neque uero id Cæſarem fugiebat, tanto ſub oculis accepto detrimento, perterritum exercitum ſuſtinere non poſſe, præſertim circundatum undiq; equitatu, cum in loco æquo, atq; aperto confligeretur, idq; ex omnibus partibus ab eo flagitabatur. Concurrebant legati Centuriones, Tribuniq; militum, ne dubitaret prælium committere, omnium eſſe militum paratiſſimos animos. Afranianos contra multis rebus ſui timoris ſigna miſiſſe, quod ſuis non ſubueniſſent, quod de colle non recederent, quod uix equitum incurſus ſuſtinerent, collatisq; in unum locum ſignis conferti, neq; ordines, neq; ſigna ſeruarent, quod ſi iniquitatem loci timeret, datum iri tamen aliquo loco pugnandi facultatem, quod certe inde decedendum eſſet Afranio, nec ſine aqua permanere poſſet. Cæſar in eã ſpem uenerat, ſe ſine pugna, & ſine uulnere ſuorum, rẽ con

ficere

ficere poſſe, quod re frumentaria aduerſarios intercluſiſſet. cur etiam ſecundo prælio aliquos ex ſuis amitteret? cur uulnerari pateretur optime meritos de ſe milites? cur deniq; fortunam periclitaretur? præſertim cum nō minus eſſet imperatoris, cōſilio ſuperare, q̄ gladio. mouebatur etiam miſericordia ciuiū, quos interficiendos uidebat, quibus ſaluis, atq; incolumibus rem obtinere malebat. Hoc conſilium Cæſaris à pleriſq; non probabatur. Milites uero palàm inter ſe loquebantur, quoniam talis occaſio uictoriæ dimitteretur, etiam cum uellet Cæſar ſeſe nō eſſe pugnaturos. Ille in ſua ſentētia perſeuērat, & paulū ex eo loco digreditur, ut timorem aduerſarijs minuat. Petreius, atq; Afranius oblata facultate in caſtra ſeſe referūt. Cæſar præſidijs montibus diſpoſitis, omni ad Iberū intercluſo itinere, quam proxime poteſt hoſtium caſtris caſtra communit. Poſtero die duces aduerſariorū perturbati, quod omnē rei frumētariæ, fluminiſq; Iberi ſpem amiſerant, de reliquis rebus conſultabant. Erat unū iter, Ilerdā ſi reuerti uellent, alterū, ſi Tarraconē peterent. Hæc cōſultantibus eis, nūtiatur aquatores ab equitatu premi noſtro. Qua re cognita, crebras ſtationes diſponunt equitum, et cohortium alariarum, legionariaſq; interijciunt cohortes, uallumq; ex caſtris ad aquam ducere incipiūt, ut intra munitionē, et ſine timore, & ſine ſtationibus aquari poſſent. Id opus inter ſe Petreius, atq; Afranius partiūtur, ipſiq; perficiēdi operis cauſa lōgius progrediuntur. Quorū diſceſſu liberā nacti milites colloquiorum facultatē, uulgò procedunt, et quē quiſq; in caſtris notū, aut municipē habebat, conquirit, atq; uocat. Pri-

num agunt gratias omnes omnibus, quod ſibi perterritis pridie peperciſſent, eorũ ſe beneficio uiuere. Deinde imperatoris fidẽ quærunt, recténe ſe illi ſint commiſſuri, et q̃d non ab initio fecerint, armáq; cum hominibus neceſſarijs, & conſanguineis contulerint, conqueruntur. His prouocati ſermonibus fidẽ ab imperatore de Petreij, et Afranij uita petũt, nequod in ſe ſcelus concepiſſe, neu ſuos prodidiſſe uideantur. Quibus confirmatis rebus, ſe ſtatim ſigna tranſlaturos confirmant. Legatósq; de pace primorũ ordinum centuriones ad Cæſarem mittunt. interim alij ſuos in caſtra inuitandi cauſa adducunt, alij ab ſuis adducuntur, adeo, ut una caſtra iam facta ex binis uiderentur. Complurésq; Tribuni militum, & Centuriones ad Cæſarem ueniunt, ſéq; ei commendant. Hoc idem fit à Principibus Hiſpaniæ, quos illi euocauerant, & ſecum in caſtris habebant obſidum loco. ij ſuos notos, hoſpitésq; quærebant, per quem quiſq; eorum aditum commendationis haberet ad Cæſarem. Afranij etiã filius adoleſcens de ſua, & parentis ſui ſalute cum Cæſare, per Sulpitium legatum agebat. erant plena lætitia, & gratulatione omnia, eorum, qui tanta pericula uitaſſe, & eorum, qui ſine uulnere tantas res cõfeciſſe uidebãtur, magnumq; fructum ſuæ priſtinæ lenitatis omnium iudicio Cæſar ferebat. conſiliumq; eius à cunctis probabatur. Quibus rebus nuntiatis Afranio, ab inſtituto opere diſcedit, ſéq; in caſtra recipit, ſic paratus, ut uidebatur, ut quicunq; accidiſſet caſus, hunc quieto & æquo animo ferret. Petreius uero non deſerit ſeſe, armat familiam, cum hac & prætoria cohorte Cetratorum, barbariſq;

equitibus

equitibus paucis, beneficiarijs ſuis, quos ſuæ cuſtodiæ cauſa habere conſueuerat, improuiſo ad uallum aduolat, colloquia militum interrumpit, noſtros repellit ab caſtris, quos deprehendit interficit, reliqui coeunt inter ſe, & repentino periculo exterriti ſiniſtras ſagis inuoluunt, gladiosq́; diſtringũt, atq; ita ſe à Cetratis, equitibusq́; defendunt, caſtrorum propinquitate confiſi, ſeq́; in caſtra recipiunt, & ab his cohortibus, quæ erant in ſtatione ad portas defenduntur. Quibus rebus confectis, flens Petreius manipulos circuit, militesq́; appellat neu ſe, neu Pompeium abſentem imperatorem ſuum aduerſarijs ad ſupplicium tradant, obſecrat. Fit celeriter cõcurſus in prætorium. poſtulant, ut iurent omnes ſe exercitum, ducesq́; non deſerturos, neq; prodituros, neq; ſibi ſeparatim à reliquis conſilium capturos. Princeps in hæc uerba iurat ipſe, ad idem iuſiurãdum adigit Afranium, ſubſequuntur Tribuni militum, centurionesq́;. centuriatim producti milites idẽ iurant, edicũt penès quẽ quisq; ſit miles Cæſaris, ut producatur. productos palàm in prætorio interficiunt, ſed pleriq; quos ceperant, celant, noctuq́; per uallũ emittunt. Sic terror oblatus à ducibus, crudelitas in ſupplicio, uana religio iuſiurandi, ſpem præſentis deditionis ſuſtulit, mentesq́; militum conuertit, & rem ad priſtinam belli rationem redegit. Cæſar milites aduerſariorũ, qui in caſtra per tempus colloquij uenerant ſumma diligentia conquiri, et remitti iubet. Sed ex numero Tribunorum militum, Centurionumq́; nõnulli ſua uoluntate apud eum remanſerunt, quos ille poſtea magno in honore habuit. Centuriões, amplioris q́; ordinis equites Roma-

nos in tribunitium reſtituit honorē. Premebātur Afraniani pabulatione, aquabātur ægre. frumenti copiam legionarij nonnulli habebant, quod dierum uigintiduorū ab Ilerda frumentum iuſſi erant efferre. Cetrati, auxiliaresq́; nullam, quorum erant, & facultates ad parandum exiguæ, & corpora inſueta ad onera portanda. itaq; magnus eorum quotidie numerus ad Cæſarē perfugiebat. In his erat anguſtijs res, ſed ex propoſitis conſilijs duobus explicitius uidebatur ad Ilerdam reuerti, quod ibi paululum frumenti reliquerant. ibi ſe reliquum conſilium expleturos cōfidebāt. Tarraco aberat longius quo ſpatio plures rem poſſe caſus recipere intelligebant. Hoc probato conſilio, ex caſtris proficiſcūtur. Cæſar equitatu præmiſſo, qui nouiſſimum agmen carperet, atq; impediret, ipſe cum legionibus ſubſequitur, nullū intercedebat tempus quin extremi cum equitibus præliarentur. Genus erat hoc pugnæ, expeditæ cohortes nouiſſimum agmen claudebant, pluresq́; in locis campeſtribus ſubſiſtebant, ſi mons erat aſcendendus, facile ipſa loci natura periculum repellebat, quod ex locis ſuperioribus qui anteceſſerant, ſuos aſcendentes protegebant, cum uallis, aut locus decliuis ſuberat, neq; ij, qui anteceſſerant, morantibus opem ferre poterant, equites uero ex loco ſuperiore in aduerſarios tela conijciebant, tum magno erat in periculo res, tum inquirebant, ut cum eiuſmodi eſſet locis appropinquatū, legionum ſigna conſiſtere iuberent, magnoq́; impetu equitatum repellerent. Eo ſummoto, repente incitati curſu, ſeſe in ualles uniuerſi dimitterent, atq; ita tranſgreſſi rurſus in locis ſuperioribus conſiſterent. nam tantum

ab equitum ſuorum auxilijs aberant, quorum numerum habebant magnum, ut eos ſuperioribus perterritos prælijs, in medium reciperent agmen, ultróq; eos tuerentur, quorũ nulli ex itinere excedere licebat, quin ab equitatu Cæſaris exciperetur. tali dum pugnatur modo, lente, ac paulatim proceditur, crebróq; ut ſint auxilio ſuis, ſubſiſtunt, ut tum accidit. millia enim progreſſi quatuor, uehementiúſq; peragitati ab equitatu, montem excelſum capiunt. ibíq; una fronte contra hoſtem caſtra muniunt, neq; iumentis onera deponunt. Vbi Cæſaris caſtra poſita, tabernaculáq; conſtituta, & dimiſſos equites pabulandi cauſa animaduertere, ſeſe ſubito proripiunt, hora circiter ſexta eiuſdem diei, & ſpem nacti moræ, diſceſſu noſtrorum equitum, iter facere incipiunt. Quare animaduerſa, Cæſar relictis his legionibus ſubſequitur, præſidio impedimentis paucas cohortes relinquit, hora decima ſubſequi, pabulatores, equitéſq; reuocari iubet, celeriter equitatus ad quotidianum itineris officiũ reuertitur. pugnatur acriter ad nouiſſimũ agmen. adeo, ut penè terga conuertant, compluréſq; milites, etiã nonnulli centuriones interficiuntur. Inſtabat agmen Cæſaris, atq; uniuerſum imminebat. Tum uero neq; ad explorandum idoneum locum caſtris, neq; ad progrediendum data facultate conſiſtunt neceſſario, et procul ab aqua, et natura iniquo loco caſtra ponunt. Sed ijſdẽ de cauſis Cæſar, quæ ſupra ſunt demonſtratæ, prælio nõ laceſſit, et eo die tabernacula ſtatui paſſus nõ eſt, quò paratiores eſſent ad inſequendum omnes, ſiue noctu, ſiue interdiu erũperẽt. illi animaduerſo uitio caſtrorũ, tota nocte munitiões proferũt,

caſtra'q; caſtris cõuertunt. hoc idẽ poſtero die à prima luce faciunt, totum'q; in ea re diẽ conſumunt, ſed q̃tum opere proceſſerãt, et caſtra protulerant, tanto aberant ab aqua longius, et præſenti malo alijs malis remedia dabantur. Prima nocte aquandi cauſa nemo egreditur ex caſtris. Proximo die præſidio in caſtris relicto, uniuerſas ad aquam copias educunt, pabulatum emittitur nemo, His eos ſupplices malis Cæſar neceſſariam ſubire deditionem, q̃ prælio decertare malebat. conatur tamen eos uallo, foſſa'q; circummunire, ut q̃ maxime repẽtinas eorum eruptiones demoretur, quo neceſſario deſcenſuros exiſtimabat. illi & inopia pabuli adducti, et quo eſſent ad id expeditiores, omnia ſarcinaria iumenta interfici iubent. In his operibus, conſilijs'q; biduum conſumitur. tertio die magna iam pars operis Cæſaris proceſſerat. Illi impediendæ rei, quæ munitionis cauſa fiebat, hora circiter octaua ſigno dato legiones ducunt, aciem'q; ſub caſtris inſtruunt. Cæſar ab opere legiones reuocat, equitatum omnem conuenire iubet, aciem inſtruit. contra opinionẽ enim militum, famam'q; omniũ uideri prælio diffugiſſe, magnum detrimentum afferebat, ſed eiſdem de cauſis quæ ſunt cognitæ, quo minus dimicare uellet, mouebatur, atq; hoc etiam magis, quod ſpatij breuitas, etiam in fugam coniectis aduerſarijs, nõ multum ad ſummam uictoriæ iuuare poterat. Non enim amplius pedũ millibus duobus ab caſtris caſtra diſtabant. Hinc duas parteis acies occupabãt. Tertia uacabat, ad incurſum, atq; impetum militum relicta, ſi prælium committeretur propinquitas caſtrorum celerem ſuperatis ex fuga receptum dabat. Hac de cauſa

conſtituerant ſigna inferentibus reſiſtere, prior prælio non laceſſere. Acies erat Afraniana duplex, legio qnta & tertia in ſubſidijs locum Alariæ cohortis obtinebat. Cæſaris triplex, ſed primā aciē, quā ternæ cohortes ex quinta legione tenebant, has ſubſidiariæ ternæ, & rurſus aliæ totidem, ſuæ cuiuſq; legionis ſubſequebantur, ſagittarij, funditoresq́; media cōtinebātur acie, eqtatus latera cingebat. tali inſtructa acie, tenere uterq; propoſitum uidebatur. Cæſar, ut niſi coactus prælium non committeret, ille, ut opera Cæſaris impediret. producitur tamen res, aciesq́; ad ſolis occaſum continentur. Inde utriq; in caſtra diſcedunt. Poſtero die munitiones inſtitutas Cæſar parat perficere, illi uadum fluminis Sicoris tentare, ſi tranſire poſſent. Qua re animaduerſa, Cæſar Germanos leuis armaturæ, equitumq́; partem flumen traijcit, crebrasq́; in ripis cuſtodias diſponit. tandem omnibus rebus obſeſſi, quartum iam diem ſine pabulo retentis iumentis, aquæ, ligni, & frumenti inopia, colloquium petunt, & id ſi fieri poſſit, ſemoto à militibus loco, ubi id à Cæſare negatum, & palàm ſi colloqui uellent, conceſſum eſt, datur obſidis loco Cæſari filius Afranij. uenitur in eum locum quē Cæſar deligit. Audiente utroq; exercitu loquitur Afranius, non eſſe, aut ipſis, aut militibus ſuccenſendum, quod fidē erga imperatorem ſuum Gn. Pompeium conſeruare uoluerint. ſed ſatis iam feciſſe officio, ſatisq́; ſupplicij tuliſſe, perpeſſos omnium rerum inopiam. Nunc uero penè ut fœminas circummunitos prohiberi aqua, prohiberi ingreſſu, neq; corpore dolorem, neq; animo ignominiā ferre poſſe. itaq; ſe uictos confiteri, orare, atq; obſecrare,

ſiqui; locus miſericordiæ relinquatur, ne ad ultimum ſuppliciũ progredi neceſſe habeant. Hæc quàm poteſt demiſſiſſime, atq; ſubiectiſſime exponit. Ad ea Cæſar reſpõdit, nulli omnium has parteis, uel querimoniæ, uel miſerationis minus cõueniſſe, reliquos enim omneis ſuum officium præſtitiſſe, ſe, qui etiam bona conditione, & loco, & tempore æquo confligere noluerit, ut q̃ integerrima eſſent ad pacẽ omnia, exercitum ſuum, q; iniuria etiam accepta, ſuiſq; interfectis, quos in ſua poteſtate habuit, conſeruarit, et texerit, illius deniq; exercitus milites, q per ſe de conciliãda pace egerint, qua in re omnium ſuorum uitæ conſulendum putarunt, ſic omniũ ordinum parteis in miſericordia cõſtitiſſe, ipſos Duces à pace abhorruiſſe, eos, neq; colloquij, neq; induciarum iura ſeruaſſe, et homines imperitos, & per colloquium deceptos crudeliſſime interfeciſſe, accidiſſe igitur his, quod plerũq; hominibus nimia pertinacia, atq; arrogantia accidere ſoleat, uti eò recurrant, & id cupidiſſime petant, q̃d paulo ante contempſerint, neq; nunc ſe illorum humilitate, neq; aliqua temporis opportunitate poſtulare, quibus rebus augeantur opes ſuæ, ſed eos exercitus, quos cõtra ſe multos iam ãnos aluerint, uelle dimitti, neq; enim ſex legiones alia de cauſa miſſas in Hiſpaniã, ſeptimamq; ibi conſcriptam, neq; tot, tãtaſq; claſſes paratas, neq; ſummiſſos Duces rei militaris peritos, nihil horum ad pacandas Hiſpanias, nihil ad uſum Prouinciæ prouiſum, quæ propter diuturnitatem pacis nullum auxilium deſyderarit, omnia hæc iampridẽ contra ſe parari, in ſe noui generis imperia conſtitui, ut idem ad portas urbanis poſſideat rebus, & duas bel-

licoſiſſimas Prouincias abſens tot annos obtineat, in ſe iura magiſtratuũ commutari, ne ex prætura, & conſulatu, ut ſemper, ſed per paucos probati, & electi in Prouincias mittantur, in ſe ætatis excuſationẽ nihil ualere, qđ ſuperioribus bellis probati ad obtinendos exercitus euocentur, in ſe uno non ſeruari, quod ſit omnibus datum ſemper imperatoribus, ut rebus feliciter geſtis, aut cum honore aliquo, aut certe ſine ignominia domum reuertantur, exercitumq; dimittant. quæ tamen omnia, et ſe tuliſſe patienter, & eſſe laturum, neq; nunc id agere, ut ab illis abductum exercitum teneat ipſe, qđ tamen ſibi difficile nõ ſit, ſed ne illi habeant, quo contra ſe uti poſſint. proinde, ut eſſet dictum, Prouincijs excederẽt, exercitumq; dimitterẽt, ſed ſi id ſit factum, nociturũ ſe nemini. hanc unam, atq; extremã pacis eſſe conditionẽ. Id uero militibus fuit pergratum, et iucundum, ut ex ipſa ſignificatione potuit cognoſci, ut qui aliqd uicti incommodi expectauiſſent, ultro inde præmium miſſionis ferrent. Nã cum de loco, & tempore eius rei cõtrouerſia inferretur, et uoce, et manibus, uniuerſi ex uallo, ubi conſtiterant ſignificare cœperunt, ut ſtatim dimitterentur, neq; omni interpoſita fide firmum eſſe poſſe, ſi in aliud tempus differetur. paucis cum eſſet in utranq; partem uerbis diſputatũ, res huc deducitur, ut ij qui habeãt domicilium, aut poſſeſſiones, in Hiſpaniã ſtatim, reliq ad Varum flumen dimittantur. neqd eis noceatur, ne ue quis inuitus ſacramẽto dicere cogatur à Cæſare, cauetur. Cæſar ex eo tempore dum ad flumen Varũ ueniatur, ſe frumentum daturũ pollicetur. addit etiam, ut, qd qſq; eorũ in bello amiſerit, quæ ſint penes milites

ſuos,ijs q̃ amiſerint reſtituat?militibus æqua facta exi ſtimatione pecuniã pro his rebus ſoluit. Quaſcunq; po ſteą cõtrouerſias inter ſe milites habuerãt ſua ſpõte ad Cæſarẽ introduxerũt. Petreius,atq; Afranius, cum ſti pendiũ ab legionibus penè ſeditione facta flagitarẽtur, cuius illi diẽ nõ dũ ueniſſe dicerent,Cæſar ut cognoſce ret,poſtulatum eſt. Eóq; utriq; quod ſtatuit,contenti fue runt. Parte circiter tertia exercitus eo biduo dimiſſa,du as legiones ſuas antecedere,reliquas ſubſequi iuſſit,ut non longo inter ſe ſpatio caſtra facerent, eiq; negocio Q. Fuſium Calenum legatum præfecit. Hoc eius præ ſcripto ex Hiſpania ad Varum flumen eſt iter factum, atq; ibi reliqua pars exercitus dimiſſa eſt.

C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM DE BELLO CIVILI LIBER SECVNDVS.

VM HAEC IN HISPANIA gerũtur, C. Trebonius legatus, qui ad oppugnationẽ Maſſiliæ relictus erat, duabus ex partibus aggerem,uineas, turresq; ad oppidum agere inſtituit, una erat proxima portui,naualibusq;,altera ad partem, qua eſt aditus ex Gallia,atq; Hiſpania ad id mare,quod adigit ad hoſtium Rhodani. Maſſilia enim ferè ex tribus oppidi partibus mari alluitur. reliqua quarta eſt,quæ aditum habet à terra,huius quoq; ſpatij pars ea,quæ ad arcem pertinet,loci natura,& ualle altiſſima munita longam,& difficilem habet oppugnationem.

gnationem. Ad ea perficienda opera C. Trebonius magnam iumētorū, atq; hominum multitudinem ex omni prouincia uocat. uimina, materiamq́; cóportari iubet. Quibus comparatis rebus, aggerem in altitudinem pedum octoginta extruit. Sed tanti erāt antiquitus in oppido omnium rerū ad bellum apparatus, tantaq́; multitudo tormentorum, ut eorum uim nullæ contextæ uiminibus uineæ ſuſtinere poſſent. aſſeres enim pedum duodecim cuſpidibus præfixi, atq; hi maximis baliſtis miſſi per quatuor ordines cratium in terra defigebantur. Itaq; pedalibus lignis coniunctis inter ſe porticus integebātur, atq; hac agger inter manus proferebatur. antecedebat teſtudo pedum ſexaginta æquādi loci cauſa facta. item ex fortiſſimis lignis, euoluta omnibus rebus, quibus ignis iactus, et lapides, defendi poſſent. ſed magnitudo operum, altitudo muri, atq; turrium, multitudo tormentorum, omnem adminiſtrationē tardabat. crebræ tamen per Albicos eruptiones fiebant ex oppido, ignesq́; aggeri, & turribus inferebantur. quæ facile noſtri repellebant milites, magnisq́; ultro illatis detrimentis, eos, qui eruptionem fecerant in oppidum reijciebant. Interim L. Naſidius ab Cn. Pompeio cum claſſe nauium ſedecim, in quibus paucæ erant æratæ, L. Domitio Maſſilienſibusq́; ſubſidio miſſus, freto Siciliæ imprudente, atq; inopinante Curione prouehitur. appulſisq́; Meſſanam nauibus, atq; inde propter repētinum terrorem principum, ac Senatus fuga facta, ex naualibus eorum unam deducit. Hac adiuncta, ad reliquas naues curſum Maſſiliam uerſus perficit, præmiſſaq́; clàm nauicula Domitiū, Maſſilienſesq́; de ſuo ad-

uentu certiores facit, eoſq; magnopere hortatur, ut rurſus cũ Bruti claſſe additis ſuis auxilijs confligant. Maſſilienſes poſt ſuperius incommodum ueteres ad eundẽ numerum ex naualibus productas naues refecerant, ſummaq; induſtria armauerant, remigum, gubernatorumq; magna copia ſuppetebat, piſcatoriasq; adiecerant, atq; contexerant, ut eſſent ab ictu telorum remiges tuti. Has ſagittarijs, tormentisq; compleuerant. tali modo inſtructa claſſe omnium ſeniorum, matrumfamiliæ, uirginum precibus, et fletu excitati, ut extremo tempore ciuitati ſubuenirẽt, non minore animo, ac fiducia, quàm ante dimicauerant, naues conſcendunt. cõmuni enim fit uitio naturæ, ut inuiſis, latitantibus, atq; incognitis rebus magis confidamus, uehementiusq; exterreamur, ut tũ accidit. aduentus enim L. Naſidij ſumma ſpe, & uoluntate ciuitatem compleuerat. nacti idoneum uentum ex portu exeunt, & Taurenta, quod eſt caſtellum Maſſilienſium, ad Naſidium perueniunt. Ibiq; naues expediunt, rurſusq; ſe ad cõfligendum animo confirmant, & conſilia communicant, dextra pars Maſſilienſibus attribuitur, ſiniſtra Naſidio. Eodẽ Brutus contendit aucto nauium numero. Nam ad eas, quæ factæ fuerant Arelatæ per Cæſarẽ, captiuæ Maſſiliẽſiũ acceſſerant ſex. Has ſuperioribus refecerat diebus, atq; omnibus rebus inſtruxerat. Itaq; ſuos cohortatus, quos integros ſuperauiſſent, ut uictos contẽnerent plenus ſpei bonæ, atque animi aduerſus eos proficiſcitur, facile erat ex caſtris C. Trebonij, atq; omnibus ſuperioribus locis proſpicere in urbem, ut omnis iuuentus, quæ in oppido remanſerat, omnesq; ſuperioris ætatis cum liberis, atq;

beris, atque uxoribus, publicisq; cuſtodijs, aut ex muro ad cœlum manus tenderent, aut templa deorum im=mortalium adirent, & ante ſimulachra proiecti uictoriam ab Dis expoſcerent. Neque erat quiſquam omnium qui non in eius diei caſu ſuarum omnium fortunarum euentum conſiſtere exiſtimaret. Nam & honeſti ex iuuentute, & cuiuſque ætatis ampliſſimi nominatim euocati, atque obſecrati, naues conſcenderant, ut ſiquid aduerſi accidiſſet, ne ad conandum quidem ſibi quicquam reliq̃ fore uiderent, ſi ſuperauiſſent, uel domeſticis opibus, uel externis auxilijs de ſalute urbis confiderent. Commiſſo prælio, Maſſilienſibus res nulla ad uirtutem defuit, ſed memores eorum præceptorũ, quæ pauloante ab ſuis acceperant, hoc animo decertabant, ut nullum aliud tempus ad conandum habituri uiderentur, & quibus in pugna uitæ periculum accideret, non ita multo ſe reliquorum ciuium fatum antecedere exiſtimarent, quibus urbe capta, eadem eſſet belli fortuna patienda, diductisq; noſtris paulatim nauibus, & artificio gubernatorum mobilitati nauium locus dabatur, & ſiquãdo noſtri facultatem nacti ferreis iniectis manibus nauem religauerant, undiq; ſuis laborãtibus ſuccurrebant. Neque uero coniuncti Albicis comminus pugna deficiebant, neque multum cedebant uirtute noſtris, ſimul ex minoribus nauibus magna uis eminus miſſa telorum, multa noſtris de improuiſo imprudentibus, atque impeditis uulnera inferebant. Conſpicatæque naues triremes duæ, nauem D. Bruti, quæ ex ſigno facile agnoſci poterat, duabus ex par=tibus ſeſe in eam incitauerant, ſed tantum re proui-

ſa Brutus celeritate nauis eniſus eſt, ut paruo momento antecederet. Illæ adeo grauiter inter ſe incitatæ cõflixerunt, ut uehemẽtiſſime utræq; ex concurſu laborarẽt, altera uero perfracto roſtro tota collabefieret. Qua re animaduerſa, quæ proximæ ei loco ex Bruti claſſe naues erant, in eas impeditas impetum faciũt, celeriterq́; ambas deprimunt. Sed Naſidianæ naues nulli uſui fuerunt, celeriterq́; pugna exceſſerunt. Non enim has, aut conſpectus patriæ, aut propinquorum præcepta ad extremum uitæ periculum adire cogebant. Itaq; ex eo numero nauium nulla deſyderata eſt, ex Maſſilienſium claſſe quinq; ſunt depreßæ, quatuor captæ, una cũ Naſidianis profugit, quæ omnes citeriorem Hiſpaniam petiuerunt. At ex reliquis una præmiſſa Maſſiliam, huius nuntij perferendi gratia, cum iam appropinquaret urbi, omnis ſeſe multitudo ad cognoſcendum effudit. Hac re cognita tantus luctus excepit, ut urbs ab hoſtibus capta eodem ueſtigio uideretur. Maſſilienſes tamen nihilo ſegnius ad defenſionem Vrbis reliqua apparare cœperunt. Eſt animaduerſum ab legionarijs, q dexterã partem operis adminiſtrabant, ex crebris hoſtium eruptionibus, magno ſibi eſſe præſidio poſſe, ſi pro Caſtello, ac receptaculo turrim ex latere ſub muro feciſſent, quam primo ad repentinos incurſus humilem, paruamq́; fecerunt. huc ſe referebant. hinc ſiqua maior oppreſſerat uis, propugnabant, hinc ad repellẽdum, et proſequendum hoſtem procurrebant. Patebat hæc quoquouerſus pedes. XXX. ſed parietum craſſitudo ped. V. Poſtea uero (ut eſt rerum omnium magiſter uſus) hominũ adhibita ſolertia, inuentũ eſt magno eſſe

uſui poſſe,

uſui poſſe, ſi hæc eſſet in altitudinē turris elata. Id hac ratiōe perfectum eſt. Vbi turris altitudo perducta eſt ad contabulationem, eam in pariētes inſtruxerunt, ita ut capita tignorum extrema pariētum ſtructura tegerentur, nequid emineret, ubi ignis hoſtium adhæreſceret. Hanc inſuper contignationem quantum tectum plutei, ac uinearum paſſum eſt, laterculo aſtruxerūt, ſupráq; eum locum tigna tranſuerſa iniecerunt, ut nō longe ab extremis parietibus, quibus ſuſpēderent eam contignationem, quæ turri tegumento eſſet futura, ſupráq; ea tigna directo tranſuerſas trabes iniecerunt, easq; aſſeribus religauerūt, has trabes paulo lōgiores atq; eminentiores, q̃ extremi parietes erant, effecerunt, ut eſſet, ubi tegumenta perpendere poſſent, ad defendēdos ictus ac repellēdos. Cum inter eam cōtignationem pariētes extruerentur, eamq; contabulationem ſummam lateribus, lutóq; conſtrauerunt, nequid ignis hoſtium nocere poſſet, centonesq; inſuper iniecerunt, ne aut tela tormentis miſſa tabulationem perfringerent, aut ſaxa ex catapultis lateritium diſcuterent. ſtorias autem ex funibus anchorarijs tres in longitudinem parietū turris, latas quatuor pedes fecerunt, easq; ex tribus partibus, quæ ad hoſtes uergebant, eminentibus trabibus circum turrem præpendentes religauerunt, quod unum genus tegumenti alijs locis erant experti nullo telo, neq; tormento traijci poſſe. ubi uero ea pars turris, quæ erat perfecta, tecta, atque munita eſt ab omni ictu hoſtium, pluteos ad alia opera abduxerunt, turris tectum per ſeipſum prehenſionibus ex contignatione prima ſuſpendere, ac tollere cœperūt. Vbi quan-

tum ſtoriarum demiſſio patiebatur, tantum eleuabant. Intra hæc tegumenta abditi, atque muniti, parietes lateribus extruebant, rurſusq; alia prehenſione ad ædificandum ſibi locum expediebant, ubi tempus alterius contabulationis uidebatur, tigna item ut primo tecta, extremis lateribus inſtruebant. Exq; ea contignatione rurſus ſummam contabulationem, ſtoriasq; eleuabant. Ita tuto, ac ſine ullo uulnere, ac periculo ſex tabulata extruxerunt. feneſtrasq;, quibus in locis uiſum eſt, ad tormenta mittenda inſtruendo reliquerunt. Vbi ex ea turri, quæ circum eſſent, opera tueri ſe poſſe confiſi ſunt, muſculum ped. LX. longum, ex materia bipedali, quem a turri lateritia ad hoſtiũ turrem, murumq; perducerent, facere inſtituerũt, cuius muſculi hæc erat forma. Duæ primum trabes in ſolo æque lõgæ, diſtantes inter ſe pedes quatuor collocantur. Inq; eis columnellæ pedũ in altitudinem. V. defiguntur. has inter ſe capreolis molli faſtigio coniũgunt, ubi tigna, quæ muſculi tegendi cauſa ponant, collocentur, eo ſuper tigna bipedalia inijciunt, eaq; laminis, clauisq; religant, ad extremũ muſculi tectũ, trabesq; extremas, quadratas regulas quatuor patẽtes digitos defigunt, quæ lateres, q̃ ſuper muſculos ſtruantur, contineant. Ita faſtigiato, atque ordinatim ſtructo, ut trabes erant in capreolis collocatæ, lateribus, lutoq; muſculus, ut ab igne, q̃ ex muro iaceretur, tutus eſſet, contegitur, Super lateres Coria inducuntur, ne canalibus aqua immiſſa lateres diluere poſſet. Coria autem, ne rurſus igni, ac lapidibus corrũpantur, centonibus conteguntur. Hoc opus omne tectum uineis ad ipſam turrim perficiunt, ſubitoq; inopinantibus hoſtibus

bus hoſtibus machinatione nauali, phalangis ſubiectis ad turrim hoſtium admouent, ut ædificio iungatur. quo malo perterriti ſubito oppidani ſaxa quàmmaxima poſſunt uectibus promouent, præcipitatáq; muro in muſculum deuoluunt. Ictum firmitas materiæ ſuſtinet, & quicquid incidit, faſtigio muſculi delabitur. Id ubi uident, mutant conſilium. Cupas tæda, ac pice refertas incendunt, easq; de muro in muſculum deuoluunt. Inuolutæ labuntur, delapſæ ab lateribus longurijs, furcisq; ab opere remouentur. Interim ſub muſculo milites uectibus infima ſaxa turris hoſtium, quibus fundamenta continebantur, conuellunt. Muſculus ex turri lateritia à noſtris, telis, tormentisq; defenditur, hoſtesq; ex muro, ac turribus ſubmouentur, non datur libera muri defendendi facultas, compluribus iam lapidibus ex ea, quæ ſuberat turri ſubductis, repentina ruina pars eius turris concidit, pars reliqua conſequens procumbebat. Tum hoſtes turris repentina ruina commoti, inopinato malo turbati, deorum ira perculſi, Vrbis direptione perterriti, inermes cum infulis ſeſe porta foras uniuerſi proripiunt, Ad legatos, atque exercitum ſupplices manus tendunt. Qua noua re oblata, omnis adminiſtratio belli conſiſtit, militesque auerſi à prælio, ad ſtudium audiendi, & cognoſcendi feruntur. Vbi hoſtes ad legatos exercitumque peruenerunt, uniuerſi ſe ad pedes proijciunt. Orant, ut aduentus Cæſaris expectetur, captam ſuam urbem uidere, opera perfecta, turrem ſubrutam, itaque à defenſione deſiſtere, nullam exoriri moram poſſe, quo minus cum ueniſſet, ſi imperata

*non facerent, ad nutum è ueſtigio diriperētur. docent,
ſi omnino turris concidiſſet, non poſſe milites contineri,
quin ſpe prædæ in urbem irrumperent, urbem'q; dele
rent. hæc, atq; eiuſdem generis complura, ut ab homini
bus doctis, magna cū miſericordia fletu'q;, pronuntian
tur. Quibus rebus commoti legati, milites ex opere de-
ducunt, oppugnatione deſiſtunt, operibus cuſtodias re
linquunt. Induciarum quodam genere miſericordiæ
facto, aduentus Cæſaris expectatur, nullum ex muro,
nullum à noſtris mittitur telum, ut re confecta, omnes
curam, & diligentiam remittunt. Cæſar enim per lite
ras Trebonio magnopere mandauerat, ne per uim op
pidum expugnari pateretur, ne grauius permoti mi-
lites, & defectionis odio, & contemptione ſui, & diu-
tino labore, omnes puberes interficerent, quod ſe factu
ros minabantur, ægre'q; tunc ſunt retenti, quin oppi-
dum irrumperent, grauiter'q; eam rē pertulerunt, ꝙ
ſtetiſſe per Trebonium quominus oppido potirentur,
uidebatur. At hoſtes ſine fide tempus, atq; occaſionem
fraudis, ac doli quærūt. Interiectis aliquot diebus, no-
ſtris languentibus, atq; animo remiſſis, ſubito meridia-
no tempore, cum alius diſceſſiſſet, alius ex diutino la-
bore in ipſis operibus quieti ſe dediſſet, arma uero o-
mnia repoſita, contecta'q; eſſent, portis ſe foras erum-
punt, ſecūdo, magno'q; uento ignem operibus inferūt.
Hunc ſic diſtulit uentus uti uno tempore agger, plu-
tei, teſtudo, turris, tormenta'q; flammam conciperent, et
prius hæc omnia conſumerentur, quàm, quemadmodū
accidiſſet, animaduerti poſſet. Noſtri repentina fortuna
permoti, arma, quæ poſſunt, arripiunt. Alij ex caſtris*

ſeſe incitant. fit in hoſtes impetus eorum, ſed muro, ſagittis, tormentisq́; fugientes perſequi prohibentur. illi ſub murum ſe recipiunt. ibiq́; muſculum, turrimq́; lateritiam libere incendunt. ita multorum menſium labor hoſtium perfidia, & ui tempeſtatis puncto temporis interijt. Tentauerunt hoc idem Maſſilienſes. poſtero die eandē nacti tempeſtatem maiori cum fiducia ad alteram turrē, aggeremq́; eruptione pugnauerunt, multumq́; ignem intulerunt. Sed, ut ſuperioris temporis contentionem noſtri omnem remiſerant, ita proximi diei caſu admoniti omnia ad defenſionem parauerant. Itaq; multis interfectis, reliquos infecta re in oppidum repulerunt. Trebonius ea quæ ſunt amiſſa multo maiore ſtudio militum adminiſtrare, & reficere inſtituit. Nam ubi tantos ſuos labores, & apparatus male cecidiſſe uiderunt, inducijsq́; per ſcelus uiolatis ſuam uirtutem irriſui fore perdoluerunt. quod unde agger omnino cōportari poſſet nihil erat reliquum omnibus arboribus longe, lateq́; in finibus Maſſilienſium excisis, & coniectis, aggerem noui generis, atque inauditum ex lateritijs duobus muris, ſenum pedum craſſitudine, atq; eorum murorum cōtignationem facere inſtituerunt, æqua ferè latitudine, atq; ille congeſtus ex materia fuerat agger. Vbi autem ſpatium inter muros, aut imbecillitas materiæ poſtulare uideretur, pilæ interponuntur, trāſuerſaria tigna inijciuntur, quæ firmamento eſſe poſſint. Et quicquid eſt contignatum, cratibus conſternitur, cratesq́; luto integuntur. Sub tecto miles dextera, ac ſiniſtra muro tectus, aduerſus plutei obiectu, operi quæcūq; uſui ſunt, ſine periculo ſuppor-

tat, celeriter res adminiſtratur, diuturni laboris detrimentum ſolertia, & uirtute militum breui reconcinnatur. portæ quibus locis uidetur eruptionis cauſa in muro relinquuntur. Quod ubi hoſtes uiderunt, ea, quæ diu, longo'q; ſpatio refici non poſſe ſperaſſent, paucorũ dierum opera, & labore ita refecta, ut nullius perfidiæ, neq; eruptioni locus eſſet, neq; quicquam omnino relinqueretur, quo aut ui militibus, aut igni operibus noceri poſſet, eodem'q; exemplo ſentiunt totam urbem, qua ſit aditus ab terra, muro, turribus'q; circumiri poſſe, ſic, ut ipſis conſiſtendi in ſuis munitionibus locus non eſſet, cum penè ædificata in muris ab exercitu noſtro mœnia uiderentur, ac tela manu coniÿcerentur, ſuorum'q; tormẽtorum uſum, quibus ipſi magna ſperauiſſent, ſpatio propinquitatis interire, pari'q; conditione è muro, ac turribus bellandi data, uirtute ſe noſtris adæquare non poſſe intelligunt, ad eaſdem deditionis conditiones recurrũt. M. Varro in ulteriore Hiſpania initio cognitis his rebus, quæ, ſunt in Italia geſtæ, diffidẽs Põpeianis rebus amiciſſime de Cæſare loquebatur, præ occupatum ſeſe legatione, ab Cn. Pompeio teneri obſtrictum fide, neceſſitudinem quidem ſibi nihilo minorẽ cum Cæſare intercedere, neq; ſe ignorare quod eſſet officium legati, qui fiduciariam operam obtineret, quæ uires ſuæ, quæ uoluntas erga Cæſarem totius Prouinciæ. Hæc omnibus referebat ſermonibus, neque ſe in ullam partem mouebat. Poſtea uero, cum Cæſarem ad Maſſiliam detineri cognouit, copias Petrei cum exercitu Afranÿ eſſe coniunctas, magna auxilia conueniſſe, magna eſſe in ſpe, atq; expectatione, et cõſentire omnẽ

citeriorem prouinciam, quæq; poſtea acciderant, de anguſtijs ad Ilerdã rei frumentariæ accepit, atq; hæc ad eum latius, atq; inflatius Afranius præſcribebat, ſe quoq; ad motum fortunæ mouere cœpit, delectum habuit tota Prouincia. legionibus completis duabus cohortes circiter triginta alarias addidit, frumenti magnum numerum coegit, quod Maſſiliẽſibus, item qđ Afranio, Petreio'q; mitteret, naues longas. X. Gaditanis ut facerent, imperauit. Complures præterea in Hiſpali faciendas curauit, pecuniam omnem, omnia'q; ornamenta ex fano Herculis, in oppidũ Gades contulit. Eò Sex cohortes præſidij cauſa ex prouincia miſit. Gaium'q; Gallonium eqtem Romanum familiarem Domitij, qui eò procurandæ hæreditatis cauſa uenerat miſſus à Domitio, oppido Gadibus præfecit, arma om̃nia priuata, & publica in domum Gallonij contulit. Ipſe habuit graues in Cæſarem conciones. Sæpe ex tribunali prædicauit aduerſa Cæſarem prælia feciſſe, magnum numerum ab eo militum ad Afranium perfugiſſe, hæc ſe certis nuntijs, certis authoribus comperiſſe. Quibus rebus perterritis ciuibus Romanis eius Prouinciæ, ſibi ad remp. adminiſtrandam HS. CLXXXX. millia, et argenti põdo. XX. millia. tritici modios. CXX. millia polliceri cogit. Quas Cæſari eſſe amicas ciuitates arbitrabatur, ijs grauiora onera iniungebat, qui uerba, atque orationem aduerſus remp. habuiſſent, eorum bona in publicum addicebat, præſidia'q; eò deducebat, & iudicia in priuatos reddebat, Prouinciam omnem in ſua, et Põpeij uerba per iuſiurandũ adigebat. Cognitis his rebus, quæ ſunt geſtæ ĩ citeriore Hiſpania, parabat bellũ.

Ratio autem hæc erat belli, ut ſecum duas legiones Gadis conferret, naues, frumentum'q; omne ibi contineret, prouinciam enim omnem Cæſaris rebus fauere cognouerat. In Inſula frumento, nauibus'q; comparatis bellum duci non difficile exiſtimabat. Cæſar, etſi multis neceſſarijs'q; rebus in Italiam reuocabatur, tamen conſtituerat nullam partem belli in Hiſpanijs relinquere, quod magna eſſe Pompeij beneficia, & magnas clientelas in citeriore Prouincia ſciebat. Itaq; duabus legionibus miſſis in ulteriorem Hiſpaniam cum Qu. Caſſio Tr. Pl. ipſe cum equitibus ſexcentis magnis itineribus progreditur, edictum'q; præmittit, ad quam diem magiſtratus, principes'q; omnium ciuitatũ ſibi eſſe præſto Cordubæ uellet. Quo edicto tota Prouincia peruulgato, nulla fuit ciuitas, quin ad id tempus partem Senatus Cordubam mitteret. Non ciuis Romanus paulo notior, quin ad diem conueniret. Simul ipſe Cordubæ conuentus per ſe portas Varroni clauſit, cuſtodias, uigilias'q; in muro, turribus'q; diſpoſuit. Cohortes duas quæ Colonicæ appellabantur, cum eò caſu ueniſſent, tuendi oppidi cauſa, apud ſe retinuit. Iiſdem diebus Carmonenſes, quæ eſt longe firmiſſima totius Prouinciæ ciuitas, deductis tribus in arcem oppidi cohortibus à Varrone præſidio, per ſe cohortes eiecit, portas'q; præcluſit. Hoc uero magis properare Varro, ut cum legionibus quã primum Gadis contenderet, ne itinere, aut traiectu intercluderetur, tanta ac tam ſecunda in Cæſarem uoluntas prouinciæ reperiebatur. Progreſſo ei paulo lõgius literæ à Gadibus reddũtur, ſimul atq; cognitũ ſit de edicto Cæſaris cõſenſiſſe Gaditanos prin-

cipes cum Tr. cohortium, quæ eſſent ibi in præſidio, ut Gallonium ex oppido expellerent, Vrbem, inſulamq́; Cæſari ſeruarẽt. Hoc inito conſilio, denuntiauiſſe Gallonio, ut ſua ſponte, dum ſine periculo liceret, excederet Gadibus, ſi id non feciſſet ſibi conſilium capturos. Hoc timore adductum Gallonium Gadibus exceſſiſſe. His cognitis rebus, altera ex duabus legiõibus, quæ Vernacula appellabatur, ex caſtris Varronis aſtante, & inſpectante ipſo, ſigna ſuſtulit, ſeſeq́; Hiſpali recepit, atq; in foro, & porticibus ſine maleficio conſedit. quod factum adeo eius conuentus ciues Romani comprobauerunt, ut domum ad ſe quiſq; hoſpitio cupidiſſime reciperet. Quibus rebus perterritus Varro, cũ itinere conuerſo ſeſe in Italiam uenturũ promiſiſſet, certior à ſuis factus eſt, præcluſas eſſe portas, tum uero omni intercluſus itinere ad Cæſarem mittit, paratum ſe eſſe legionẽ, cui iuſſerit tradere. ille ad eũ Sex. Cæſarem mittit, atq; huic tradi iubet. Tradita legione, Varro Cordubã ad Cæſarem uenit, relatis ad eum publicis rationibus cum fide, quod penès eum eſt pecuniæ, tradit, & quod ubique habeat frumenti, ac nauium, oſtendit. Cæſar habita concione Cordubæ, omnibus generatim gratias agit. Ciuibus Romanis, quod oppidum in ſua poteſtate ſtuduiſſent habere, Hiſpanis, quod præſidia expuliſſent, Gaditanis, quod conatus aduerſariorum infregiſſent, ſeſeq́; in libertatẽ uindicaſſent. Tribunis mil. centurionibusq́;, qui eò præſidij cauſa uenerant, quod eorum conſilia ſua uirtute confirmaſſent, pecunias, quas erant in publicum Varroni Ciues Rom. polliciti, remittit. Bona reſtituit ijs, quos liberius locutos hanc pœnam tu-

liſſe cognouerat, tributis quibuſdam publicis, priuatiſq́; præmijs, reliquos in poſterum bona ſpe complet, biduumq́; Cordubæ cõmoratus Gades proficiſcitur, pecunias, monumentaq́;, quæ ex Phano Herculis collata erant in priuatam domum, referri in templum iubet. Prouinciæ Q. Caſſium præficit, huic quatuor legiones attribuit. ipſe his nauibus, quas M. Varro, quaſq́; Gaditani iuſſu Varronis fecerãt, Tarraconem paucis diebus peruenit. ibi totius ferè citerioris Prouinciæ legationes Cæſaris aduentum expectabãt. Eadem ratione priuatim, ac publicè quibuſdam ciuitatibus habitis honoribus, Tarracone diſcedit, pedibuſq́; Narbonam, atque inde Maſſiliam peruenit, ibi legem de Dictatore latam, ſeſeq́; Dictatorẽ dictum à M. Lepido prætore cognoſcit. Maſſilienſes omnibus defeſſi malis, rei frumentariæ ad ſummã inopiam adducti, bis prælio nauali ſuperati, crebris eruptionibus fuſi, graui etiam peſtilẽtia conflictati, ex diutina concluſione, et mutatione uictus. panico enim uetere, atque hordeo corrupto omnes alebantur, quod ad huiuſmodi caſus antiquitus paratum in publicum contulerant, deiecta turri, labefacta magna parte muri, auxilijs prouinciarum, & exercituum deſperatis, quos in Cæſaris poteſtatem ueniſſe cognouerant, ſeſe dedere ſine fraude conſtituunt. Sed paucis ante diebus L. Domitius cognita Maſſilienſium uolũtate, nauibus tribus comparatis, ex quibus duas familiaribus ſuis attribuerat, unam ipſe conſcenderat, nactus turbidam tempeſtatem eſt profectus. hunc conſpicatæ naues, quæ miſſu Bruti conſuetudine quotidiana ad portum excubabant, ſublatis ancho-

ris ſequi cœperunt. Ex ijs unum ipſius nauigium contendit, et fugere perſeuerauit, auxilioq́; tempeſtatis ex conſpectu abijt, duo perterita concurſu noſtrarum nauium ſeſe in portum receperunt. Maſſilienſes arma, tormentaq́; ex oppido, ut eſt imperatum, proferunt. Naues ex portu, naualibusq́; educunt, pecuniam ex publico tradunt. Quibus rebus confectis, Cæſar magis eos pro nomine, & uetuſtate, quàm promeritis in ſe ciuitatis conſeruans, duas ibi legiones præſidio relinquit. Cæteras in Italiam mittit, ipſe ad urbem proficiſcitur, Hiſdem temporibus C. Curio in Africam profectus ex Sicilia, etiã ab initio copias P. Actij Varri deſpiciens, duas legiones ex quatuor, quas à Cæſare acceperat, & quingentos equites tranſportabat, biduoq́;, et noctibus tribus nauigatione conſumptis, appulit ad eum locum, qui appellatur Aqlaria. Hic locus abeſt à clupeis paſſuum uigintiduo millia, habetq́; non incommodã æſtate ſtationem, & duobus eminentibus Promontorijs continetur. Huius aduentum L. Cæſar filius cum decem longis nauibus ad clupeã præſtolans, quas naues Vticæ ex prædonum bello ſubductas P. Actius reficiendas huius belli cauſa curauerat, ueritusq́; nauium multitudinem ex alto refugerat, appulſaq́; ad proximum littus trireme conſtrata, & in littore relicta, pedibus Adrumentum profugerat. Id oppidum C. Conſidius Longus unius legionis præſidio tuebatur. Reliquæ Cæſaris naues eius fuga Adrumentum ſe receperunt. Hunc ſecutus M. Rufus quæſtor nauibus duodecim, quas præſidio onerarijs nauibus Curio ex Sicilia eduxerat, poſtquam relictam in littore na-

uem conſpexit, hanc remulco abſtraxit. ipſe ad Curionem cum claſſe redit. Curio Martium Vticam nauibus præmittit, ipſe eodem cum exercitu proficiſcitur, biduiq; iter progreſſus ad flumen Bagradam peruēnit, C. Caninium Rebillum legatum cum legionibus reliquit, ipſe cum equitatu antecedit ad caſtra exploranda Corneliana, qđ is locus peridoneus caſtris habebatur. Id autem eſt iugum directum, eminens in mare, utraq; ex parte præruptum, atq; aſperum, ſed paulo tamen leniore faſtigio ab ea parte, quæ ad Vticam uergit. abeſt directo itinere ab Vtica paulo amplius paſſus mille, ſed hoc itinere eſt fons, quo mare ſuccedit longius, lateq; is locus reſtagnat, quem ſiquis uitare uoluerit, ſex millium circuitu in oppidū perueniet. Hoc explorato loco, Curio caſtra Varri conſpicit, muro oppidoq; coniuncta ad portam, quæ appellatur Bellica, admodum munita natura loci, una ex parte ipſo oppido Vtica, altera Theatro, quod eſt ante oppidum ſubſtructionibus eius operis maximis aditu ad caſtra difficili, & anguſto. ſimul animaduertit multa undiq; portari, atq; agi pleniſſimis uijs, quæ repentini tumultus timore ex agris in Vrbem conferantur, huc equitatum mittit, ut diriperet, atq; haberet loco prædæ, eodemq; tempore his rebus ſubſidio ſexcenti equites Numidæ ex oppido, peditesq;. CCCC. mittuntur à Varro, quos auxilij cauſa rex Iuba paucis diebus ante Vticā miſerat. Huic & paternum hoſpitium cum Pompeio, & ſimultas cum Curione intercedebat, quod Tribunus pl. legem promulgauerat, qua lege regnum Iubæ publicaue rat, concurrunt equites inter ſe, neq; uero primum impetum noſtrorum

tum noſtrorum Numidæ ferre potuerunt. ſed interfe-
ctis circiter CXX, reliqui ſe in caſtra ad oppidum re-
ceperunt. Interim aduentu longarũ nauiũ, Curio pro-
nuntiari onerarijs nauibus iubet, quæ ſtabant ad Vti-
cam numero circiter CC, ſe in hoſtium habiturum loco,
qui non è ueſtigio ad caſtra corneliana uela duxiſſet.
qua pronunciatione facta temporis puncto ſublatis an-
choris, omnes Vticam relinquunt, & quò imperatum
eſt, tranſeunt. quæ res omnium rerũ copia compleuit
exercitum. His rebus geſtis, Curio ſe in caſtra ad Ba-
gradam recepit, atq; uniuerſi exercitus conclamatione
imperator appellatur. Poſtero die Vticam exercitũ du
cit, & propè oppidum caſtra ponit. Non dum opere ca
ſtrorum perfecto, equites ex ſtatione nuntiant, magna
auxilia equitum, peditumq; ab rege miſſa, Vticam ue-
nire, eodemq; tempore uis magna pulueris cernebatur,
& ueſtigio temporis primũ agmen erat in conſpectu.
Nouitate rei Curio permotus præmittit equites, qui pri
mum impetum ſuſtineant, ac morentur. Ipſe celeriter
ab opere deductis legionibus, aciem inſtruit, equitesq;
committunt prælium, et prius, quàm planè legiones ex
plicari, et conſiſtere poſſent, tota auxilia Regis impedi
ta, ac perturbata, q nullo ordine, & ſine timore iter fe-
cerant, in fugam ſe conijciunt, equitatuq; omni ferè in-
columi, quod ſe per litora celeriter in oppidum recepit,
magnum peditum numerũ interficiunt. Proxima no-
cte Centuriones Marſi duo ex caſtris Curionis, cum ma
nipularibus ſuis uigintiduo ad Actium Varrũ perfu-
giunt. ij ſeu uere quã habuerant opinionem perferũt,
ſiue etiam auribus Varri ſeruiunt. nam quæ uolumus,

*& credimus libenter, et quæ ſentimus ipſi, reliquos ſentire ſperamus. Cōfirmant quidem certe totius exercitus animos alienos eſſe à Curione, maximeq; opus eſſe in conſpectu exercitum uenire, & colloquendi dare facultatem. qua opinione adductus Varrus, poſtero die mane legiones ex caſtris educit, facit idem Curio, atq; una ualle nō magna interiecta, ſuas uterq; copias inſtruit. Erat in exercitu Varri Sex. Quintilius Varrus, quē fuiſſe Corfini ſupra demonſtratum eſt. Hic dimiſſus à Cæſare, in Africam uenerat, legionesq; eas traduxerat Curio, quas ſuperioribus temporibus Corfinio receperat Cæſar, adeo ut paucis mutatis Cēturionibus, ijdē ordines, manipuliq; conſtarent. Hanc nactus appellationis cauſam Quintilius circumire aciem Curionis, atq; obſecrare milites cœpit, ne primam ſacramenti, quod apud Domitium, atq; apud ſe quæſtorem dixiſſent, memoriam deponerent, neu contra eos arma ferrent, qui eadē eſſent uſi fortuna, eademq; in obſidione perpeſſi, neu pro his pugnarent, à quibus in contumeliam perfugæ appellarentur. His pauca ad ſpem largitionis addit, quæ ab ſua liberalitate, ſi ſe, atq; Accium ſecuti eſſent, expectare deberent. Hac habita oratione, nullam in partem ab exercitu Curionis fit ſignificatio, atq; ita ſuas uterq; copias reducit, atque in caſtris Curionis magnus omnium inceſſit timor. Nam is uarijs hominum ſermonibus celeriter augetur. unuſquiſq; enim opiniones fingebat, & ad id, qđ ab alio audierat, ſui aliquid timoris addebat. Hoc ubi uno authore ad plures ꝑmanauerat, atque alius alij tradiderat, plures authores eius rei uidebātur. *ciuile bellū, genus hominum, qđ liceret libere*

cæret libere

ceret libere facere, et ſequi, qđ uellent, legiones hæ, quæ paulo ante apud aduerſarios fuerant (nā etiam Cæſaris beneficium mutauerat conſuetudo) quæ offerrētur, municipia etiā diuerſis partibus coniuncta. Neq; enim ex Marſis, Pelignisq; ueniebāt, ut q ſuperiore nocte in contubernijs, commilitesq;, nonnulli grauiores ſermones militum uulgo durius accipiebant. Nonnulla etiā ab ijs qui diligentiores uideri uolebāt, fingebātur, quibus de cauſis concilio conuocato, de ſumma rerum deliberare incipit. Erant ſententiæ, quæ conandum omnibus modis, caſtraq; Varri oppugnanda cenſerēt, ꝙ huiuſmodi militum cōſilijs otiū maxime contrariū eſſe arbitrarētur. Poſtremo præſtare dicebāt per uirtutem in pugna belli fortunā experiri, q̄ deſertos, et circūuentos, à ſuis, grauiſſimū ſuppliciū pati. porrò erant, q cenſerent de tertia uigilia, in caſtra corneliana recedendū, ut maiore ſpatio tēporis interiecto, militū mentes ſanarentur, ſimul ſiquid grauius accidiſſet, magna multitudine nauiū, et tutius, et facilius in Siciliā receptus daretur. Curio utrūq; imprōbans cōſiliū, quantū alteri ſententiæ deeſſet animi, tantū alteri ſupereſſe dicebat. hos turpiſſimæ fugæ rationē habere, illos ēt iniquo loco dimicandū putare. Qua enim inquit fiducia, et opere, et natura loci munitiſſima caſtra expugnari poſſe confidimus, aut uero quid proficimus, ſi accepto magno detrimēto, ab oppugnatione caſtrorum diſcedimus, quaſi nō et felicitas rerū geſtarum exercitus beneuolētiam imperatoribus, et res aduerſæ odia concilient. Caſtrorū autem mutatio, quid habet niſi turpem fugam, et deſperationem omnium, & alienationē exercitus? Nā neq; pru

dentes ſuſpicari oportet, ſibi parum credi, neq; improbos, ſcire ſeſe timeri, quod illis licentiam timor augeat, noſtris ſtudia diminuat. Quod ſi iam inquit hæc explorata habemus, quæ de exercitus alienatione dicuntur. Quæ quidem ego aut omnino falſa, aut certe minora opinione eſſe confido, quanto hæc diſſimulare, & occultare, quàm per nos confirmari præſtat. An non uti corporis uulnera, ita exercitus incommoda ſunt tegenda? ne ſpem aduerſarijs augeamus? At etiam, ut media nocte proficiſcamur, addunt, quò maiorem credo licentiam habeant, qui peccare conentur. Nanq; huiuſmodi res aut pudore, aut metu tenẽtur. quibus rebus nox maxime aduerſaria eſt. Quare neq; tanti ſum animi, ut ſine ſpe caſtra oppugnãda cenſeam, neq; tanti timoris, ut ipſe deficiam, atq; omnia prius experiẽda arbitror, magnaq; ex parte iam me unà uobiſcum de re iudiciũ facturum confido. Dimiſſo concilio concionem aduocat militum, commemorat, quo ſit eorũ uſus ſtudio ad Corfiniũ Cæſar, ut magnam partem Italiæ beneficio, atq; authoritate eorum ſuam fecerit. Vos enim, ueſtrumq; factum inquit omnia deinceps municipia ſunt ſecuta, neq; ſine cauſa et Cæſar amiciſſime de uobis, & illi grauiſſime iudicauerunt. Põpeius enim nullo prælio pulſus ueſtri facti præiudicio demotus, Italia exceſſit. Cæſar me, quem ſibi cariſſimum habuit, prouinciamq; Siciliam, atq; Africam, ſine quibus urbem, atq; Italiam tueri nõ poteſt, ueſtræ fidei commiſit. Adſunt qui uos hortẽtur, ut à nobis deſciſcatis. quid enim eſt illis optatius, quàm uno tempore & nos circumuenire, & uos nefario ſcelere obſtringere? aut quid irati grauius de uobis

ſentire poſſunt,

ſentire poſſunt, quàm ut eos prodatis, q ſe uobis omnia debere iudicant? Et in corũ poteſtatem ueniatis, qui ſe per uos periſſe exiſtimant? An uero in Hiſpania res geſtas Cæſaris non audiſtis? duos pulſos exercitus? duos ſuperatos Duces? duas receptas Prouincias? Hæc acta diebus XL, quibus in cõſpectum aduerſariorum uenerit Cæſar? An qui incolumes reſiſtere non potuerunt, perditi reſiſtant? Vos autem incerta uictoria Cæſarem ſecuti, diiudicata iam belli fortuna, uictum ſequamini? cum ueſtri officij præmia percipere debeatis. deſertos enim ſe, ac proditos à uobis dicunt, & prioris ſacramenti mentionem faciũt. Vos ne uero L. Domitium, an uos L. Domitius deſeruit? non ne extremam pati fortunam paratos proiecit ille? non ſibi clàm uobis ſalutem fuga petiuit? non proditi per illum Cæſaris beneficio eſtis conſeruati? Sacramento quidem uos tenere qui potuit? cum proiectis faſcibus, & depoſito imperio priuatus, et captus ipſe, in alienam ueniſſet poteſtatem. Relinquitur noua religio, ut eo neglecto ſacramento, quo nũc tenemini, reſpiciatis illud, quod deditione Ducis, & capitis diminutione ſublatum eſt. At credo, ſi Cæſarẽ probatis, iam me offenditis, qui de meis in uos meritis præ iudicaturus non ſum, quæ ſunt adhuc & mea uoluntate, & ueſtra expectatione leuiora. Sed tamen ſui laboris milites ſemper euẽtu belli, præmia petiuerunt, qui, qualis ſit futurus, ne uos quidem dubitatis. Diligentiã quidem noſtram, aut quem ad finem adhuc res proceſſit, fortunamq; cur præterea? An pœnitet uos, ꝙ ſaluũ, atq; incolumem exercitum, nulla omnino naue deſyderata traduxerim? ꝙ claſſem hoſtiũ primo impetu ad-

ueniens profligauerim? q bis per biduũ equeſtri prælio ſuperauerim? q ex portu, ſinu'q; aduerſariorũ CC naues onerarias adduxerim? Eo'q; illos cõpulerim, ut neq; pedeſtri itinere, neq; nauibus commeatu iuuari poſ ſint. Hac uos fortuna, atq; his Ducibus repudiatis, corfinienſem ignominiam, an Italiæ fugam, an Hiſpaniarum deditionem, an africi belli præiudicia ſequimini? Equidem me Cæſaris militem dici uolui. uos me imperatoris nonnne appellauiſtis, cuius ſi uos pœnitet, ueſtrum uobis beneficium remitto, mihi meum reſtituite nomen, ne ad cõtumeliam honorem dediſſe uideamini. Qua oratione permoti milites, crebro etiam dicentem interpellabant, ut magno cum dolore infidelitatis ſuſpitionem ſuſtinere uiderentur. Diſcedentem uero ex cõcione, uniuerſi cohortantur, magno ſit animo, neu dubitet prælium committere, et ſuam fidem, uirtutem'q; experiri. Quo facto commutata omnium uolũtate, et opinione, conſenſu ſuo conſtituit Curio, cum primum ſit data poteſtas prælio rem committere. Poſtero die productos loco eodem, quo ſuperioribus diebus conſtiterat, in acie collocat. Ne Varrus quidem Accius dubitat copias producere, ſiue ſolicitandi milites, ſiue æquo loco dimicandi detur occaſio, ne facultatem prætermittat. Erat uallis inter duas acies, ut ſupra demonſtratum eſt, non ita magno, aut difficili, & arduo aſcenſu. Hanc uterque ſi aduerſariorum copiæ tranſire conarentur, expectabat, quo æquiore loco præliũ committeretur. ſimul à ſiniſtro cornu P. Accij, equitatus omnis, et unà leuis armaturæ interiecti complures, cum ſe in uallem dimitterent, cernebantur. Ad eos Curio equitatum

rio equitatum, et duas Marrucinorum cohortes mittit, quorum primum impetum equites hoſtium non tulerunt, ſed amiſſis equis, ad ſuos refugerunt, relicti ab ijs, qui unà procurrerant leuis armaturæ, circũueniebantur, atque interficiebantur ab noſtris. Huc tota Varri conuerſa acies, ſuos fugere, & concidi uidebat. Tum Rebillus legatus Cæſaris, quem Curio ſecum ex Sicilia duxerat, quod magnum habere uſum in re militari ſciebat, perterritum, inquit, hoſtem uides Curio, quid dubitas uti temporis opportunitate? Ille unum elocutus, ut memoria tenerent milites ea, quæ pridie ſibi confirmaſſent, ſequi ſeſe iubet, & præcurrit ante omnes, adeóq; erat impedita uallis, ut in aſcenſu niſi ſubleuati à ſuis, primi non facile eniterentur. Sed præoccupatis animis Actianorum militum timore, & fuga, & cæde ſuorum, nihil de reſiſtendo cogitabant, omnesq; iam ſe ab equitatu circũueniri arbitrabãtur. Itaq; prius, quàm telum abijci poſſet, aut noſtri propius accederent, omnis Varri acies terga uertit, ſéq; in caſtra recepit. qua in fuga Fabius Pelignus qdam ex infimis ordinibus de exercitu Curionis primum agmen fugientium conſecutus, magna uoce Varrum nomine appellans requirebat, uti unus eſſe ex eius militibus, et monere aliquid uelle, ac dicere uideretur. Vbi ille ſæpius appellatur, aſpexit, ac reſtitit, et quis eſſet, aut quid uellet, quæſiuit. Humerũ apertum gladio appetit, paulumq; abfuit, qn Varrũ interficeret, qđ ille periculũ, ſublato ad eius conatum ſcuto uitauit. Fabius à proximis militibus circũuentus, interficitur, ac fugientium multitudine, ac turba portæ caſtrorum occupãtur, atq;

iter impeditur, pluresq́; in eo loco ſine uulnere, quàm in prælio, aut fuga intereūt. Neq; multum abfuit, quin etiam caſtris expellerentur, ac nonnulli protinus eodē curſu in oppidum contenderunt. Sed cum loci natura, & munitio caſtrorum adiri non poterat, quod ad præliū egreſſi Curionis milites, his rebus indigebant, quæ ad oppugnationē caſtrorum erant uſui. Itaq; Curio exercitum in caſtra reducit, ſuis omnibus præter Fabiū incolumibus. Ex numero aduerſariorum circiter ſexcentis interfectis, atq; uulneratis, q omnes diſceſſu Curionis, multiq́; præterea per ſimulationem uulnerum ex caſtris in oppidum propter timorem ſeſe recipiunt. Qua re animaduerſa Varrus, & terrore exercitus cognito bucinatore in caſtris, & paucis ad ſpeciem tabernaculis relictis, de tertia uigilia ſilētio exercitum in oppidū reducit. Poſtero die Curio Vticam obſidere, et uallo circummunire inſtituit. Erat in oppido multitudo inſolēs belli, diuturnitate ocij. Vticenſes pro quibuſdam Cæſaris in ſe beneficijs illi amiciſſimi conuentus, qui ex uarijs generibus conſtarent; terror ex ſuperioribus prælijs magnus. Itaq; de deditione omnes palàm loquebātur. Et cum P. Actio agebant; ne ſua pertinacia omnium fortunas perturbari uellet. Hæc cum agerētur, nuntij præmiſſi ab Rege Iuba, uenerunt, qui illum cum magnis copijs adeſſe dicerent, et de cuſtodia, ac defenſione urbis hortarentur. Quæ res eorum perterritos animos cōfirmauit. nuntiabantur hæc eadē Curioni, ſed aliquādiu fides fieri non poterat. tantam habebat ſuarum rerum fiduciam. Iamq́; Cæſaris in Hiſpania res ſecundæ in Africam nuntijs, ac literis perferebātur. Quibus omnibus

bus omnibus rebus ſublatus, nihil cõtra ſe Regem auſu-
rum exiſtimabat. Sed ubi certis authoribus cõperit mi-
nus V, & XX millibus longe ab Vtica eius copias ab
eſſe, relictis munitionibus, ſeſe in caſtra corneliana re-
cepit. Huc frumentum comportare, caſtra munire, mate
riam conferre cœpit. Statimq́; in Siciliã miſit, uti duæ
legiones, reliquusq́; equitatus ad ſe mitteretur. Caſtra
erant ad bellum ducendum aptiſſima, natura, & loci
munitione, & maris propinquitate, & aquæ, & ſalis
copia, cuius magna uis iam ex proximis erat ſalinis eò
congeſta, non materia multitudine arborum, non fru-
mentum, cuius erant pleniſſimi agri, deficere poterat.
Itaq; ſuorum omnium conſenſu Curio reliquas copias
expectare, & bellum ducere parabat. His conſtitutis
rebus, probatisq́; conſilijs, ex perfugis quibuſdam oppi
danis audit Iubam reuocatum finitimo bello, & contro
uerſiis Leptitanorum reſtitiſſe in regno. Saburã eius
præfectum cum mediocribus copijs miſſum, Vticæ ap-
propinquare. His authoribus temere credẽs, conſilium
commutat, & prælio rem committere conſtituit. multũ
ad hanc rem probãdam adiuuat adoleſcentia, magni
tudo animi, ſuperioris temporis prouentus, fiducia rei
bene gerẽdæ. his rebus impulſus eqtatum omnem pri-
ma nocte ad caſtra hoſtium mittit ad flumen Bagra-
dam, quibus præerat Sabura, de quo ante erat audi-
tum. Sed rex cum omnibus copijs inſequebatur, & ſex
millium paſſuum interuallo à Sabura conſederat. eq-
tes miſſi nocte iter conficiunt. Imprudentes, atq; inopi-
nantes hoſtes aggrediuntur. Numidæ enim quadam
Barbara conſuetudine nullis ordinibus paſſim conſede

rant. Hos oppreſſos ſomno, et diſperſos adorti magnũ eorum numerũ interficiunt, multi pterriti profugiunt. quo facto ad Curionem equites reuertuntur, captiuosq́; ad eum reducunt. Curio cum omnibus copijs quarta uigilia exierat, cohortibus qnq; caſtris præſidio relictis, progreſſus millia paſſuum ſex equites conuenit. rem geſtá cognouit. ex captiuis quærit, quis caſtris ad Bagradam præſit, reſpondent Saburam, reliqua ſtudio itineris conficiendi quærere prætermittit, proximaq́; reſpiciens ſigna. Videtis ne inquit milites captiuorum orationem cũ perfugis conuenire, abeſſe regem, exiguas eẽ copias miſſas, quæ paucis equitibus pares eſſe nõ potuerunt. Proinde ad prædam, ad gloriam properate, ut iam de præmijs ueſtris, & de referenda gratia cogitare incipiamus. erant per ſe magna, quæ geſſerant equites, præſertim cum eorum exiguus numerus, cum tanta multitudine numidarũ cõferretur. Hæc tamen ab ipſis inflatius commemorabantur, ut de ſuis homines laudibus libenter prædicant. multa præterea ſpolia præferebantur. capti homines, equitesq́; producebãtur, ut quicquid intercederet temporis, hoc omne, uictoriam morari uideretur. Ita ſpei Curionis militum ſtudia non deerant, equites ſequi iubet ſeſe, iterq́; accelerat, ut quammaxime ex fuga perterritos adoriri poſſet. At illi itinere totius noctis confecto, ſubſequi non poterant. Atque alij alio loco reſiſtebant. ne hæc quidem res Curionem ad ſpem morabatur. Iuba certior factus à Sabura de nocturno prælio, duo millia Hiſpanorum, & Gallorum equitum, quos ſuæ cuſtodiæ cauſa circum ſe habere conſueuerat, & peditum eam partem, cui maxime

confidebat Saburæ ſubmittit, ipſe cum reliquis copijs, elephantisq́; XL lentius ſubſequitur, ſuſpicatus præmiſſis equitibus ipſum affore Curionem. Sabura copias equitum, peditumq́; inſtruit, atq; his imperat, ut ſimulatione timoris paulatim cedant, ac pedẽ referant, ſeſe cum opus eſſet, ſignum prælij daturum, et quod rẽ poſtulare cognouiſſet, imperaturũ. Curio ad ſuperiorem ſpem addita præſentis tẽporis opinione, hoſtes fugere arbitratus, copias ex locis ſuperioribus in campũ deducit, quibus ex locis cum longius eſſet progreſſus, cõfecto iam labore exercitu XVI millium ſpatio, conſiſtit. dat ſignum ſuis Sabura, aciem conſtituit, et circuire ordines, atq; hortari incipit, ſed peditatu dũtaxat procul ad ſpeciem utitur. Equites in aciem mittit, non deeſt negocio Curio, ſuosq́; hortatur, ut ſpem omnem in uirtute reponant, nec militibus quidẽ, ut defeſſis, neq; equitibus, ut paucis, & labore confectis, ſtudium ad pugnã dum, uirtusq́; deerat. Sed ij numero ducenti (Reliqui in itinere ſubſtiterant) quancunq; in partem impetum fecerant, hoſtes loco cedere cogebant. Sed neque longius fugientes proſequi, nec uehementius equos incitare poterant. At equitatus hoſtium ab utroque cornu circuire aciem noſtram, & auerſos proterere incipit, Cum cohortes ex acie procurriſſent, Numidæ integri celeritate impetum noſtrorum effugiebant, rurſusq́; ad ordines ſuos ſe recipientes, circumibant, & ab acie excludebant. Sic neque in loco manere, ordinesq́; ſeruare, neque procurrere, & caſum ſubire, tutum uidebatur. hoſtium copiæ ſummiſſis ab Rege auxilijs crebro augebantur, noſtros uires laſſitudine deficiebant. ſi-

mul ij, qui uulnera acceperant, neque acie excedere, neque in locum tutum referri poterant, quod tota acies equitatu hoſtium circundata tenebatur. Hi de ſua ſalute deſperantes, ut extremo uitæ tempore homines facere conſuerunt, aut ſuam mortem miſerabantur, aut parenteis ſuos cõmendabant, ſiquos ex eo periculo fortuna ſeruare potuiſſet. Plena erant omnia timoris, et luctus. Curio ubi perterritis omnibus, neq; cohortationes ſuas, neq; preces audiri intelligit, unam, ut in reliquis rebus ſpem reliquã ſalutis eſſe arbitratus, proximos colles capere uniuerſos, atq; eò inferri ſigna iubet. Hos quoque præoccupat miſſus à Sabura equitatus. Tum uero ad ſummam deſperationem noſtri perueniunt, et partim fugienteis ab equitatu interficiunt, partim integri procumbunt. Hortatur Curionẽ Cn. Domitius præfectus equitum, cum paucis equitibus circunſiſtens, ut fuga ſalutem petat, atq; in caſtra contendat, & ſe ab eo non diſceſſurum pollicetur. At Curio nunquam amiſſo exercitu, quem à Cæſare fidei commiſſum acceperit, ſe in eius conſpectu reuerſurum confirmat, atq; ita prælians interficitur, equites perpauci ex prælio ſe recipiunt. Sed ij, quos ad nouiſſimum agmen equorum reficiendorũ cauſa, ſubſtitiſſe demonſtratum eſt, fuga totius exercitus procul animaduerſa, ſeſe incolumes in caſtra conferunt, milites ad unum omnes interficiuntur. His rebus cognitis M. Rufus Quæſtor in caſtris relictus à Curione, cohortatur ſuos, ne animo deficiant. illi orant, atq; obſecrant, ut in Siciliã nauibus reportentur. pollicetur, magiſtriſq; imperat nauium, ut primo ueſpere omnes ſcaphas ad litus appulſas habeãt. Sed tantus fuit omni-

um terror, ut alij adeſſe copias Iubæ dicerent, alij cum legionibus inſtare Varrum, iam'q; ſe puluerem uenientium cernere, quarum rerum nihil omnino acciderat, alij claſſem hoſtium celeriter aduolaturam ſuſpicarẽtur. Itaq; perterritis omnibus, ſibi quiſq; conſulebat. qui in claſſe erant, proficiſci properabant. Horũ fuga nauium onerariarum magiſtros incitabat. Pauci Lenunculi ad officium, imperium'q; conueniebant. ſed tanta erat completis litoribus contentio, q̃ potiſſimum ex magno numero conſcenderent, ut multitudine, atq; onere nonnulli deprimerentur. reliq̃ hoc timore propius adire tardarẽtur. quibus rebus accidit, ut pauci milites, patres'q; familiæ, qui aut gratia, aut miſericordia ualerent, aut naues adnare poſſent, recepti in Siciliam incolumes peruenirent, reliquæ copiæ miſſis ad Varrum noctu legatorum numero centurionibus, ſeſe ei dediderunt, quorũ cohortes militum Iuba poſtero die ante oppidum conſpicatus, ſuam eſſe prædicans prædam, magnam partem eorum interfici iuſſit, paucos electos in regnum remiſit. Cum Varrus ſuam fidem ab eo lædi quereretur, neq; reſiſtere auderet, ipſe equo in oppidũ uectus, proſequentibus compluribus ſenatoribus, quo in numero erat Ser. Sulpitius, & Licinius Damaſippus, paucis diebus, quæ fieri uellet, Vticæ conſtituit, atq; imperauit, diebus'q; æque poſt paucis, ſe in regnum cũ omnibus copijs recepit.

C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM DE BELLO CIVILI LIBER TERTIVS.

DICTATORE HABENTE comitia Cæſare, conſules creantur Iu. Cæſar, & P. Seruilius. Is enim erat annus, quo per leges ei conſulē fieri liceret. His rebus confectis, cū fides tota Italia eſſet anguſtior, neq; creditæ pecuniæ ſoluerentur, conſtituit, ut arbitri darētur, per eos fierent æſtimationes poſſeſſionum, et rerū, quanti quæq; earum ante bellum fuiſſent, atq; eæ creditoribus traderentur. Hoc et ad timorem nouarum tabularum tollendum, minuendumq;, qui ferè bella, et ciuiles diſſenſiones ſequi conſueuit, et ad debitorum tuendam exiſtimationem eſſe aptiſſimū exiſtimauit. Itē prætoribus, Tribuniſq; pl. rogationes ad populum ferentibus, nonnullos ambitus Pompeia lege damnatos, illis temporibus, quibus in Vrbem præſidia legionum Pompeius habuerat, quæ iudicia alijs audientibus iudicibus, alijs ſententiam ferentibus, ſingulis diebus erāt perfecta, in integrum reſtituit, qui ſe illi in ocio ciuilis belli obtulerant, ſi ſua opera in bello uti uellet, proinde æſtimans, ac ſi uſus eſſet, quoniam ſuffeciſſent poteſtatem. ſtatuerat enim hos prius iudicio populi debere reſtitui, quàm ſuo beneficio uideri receptos, ne aut ingratus in referenda gratia, aut arrogans in præripiendo Populi beneficio uideretur. His rebus, &

ferijs latinis, comitijs'q; omnibus perficiundis X I dies tribuit, dictatura'que ſe abdicat, & ab Vrbe proficiſcitur. Brunduſium'que peruēnit. Eo legiones X I I, equitatum omnem uenire iuſſerat, Sed tantum nauium reperit, ut anguſte X V millia legionariorum militum, & quingentos equites tranſportare poſſent. Hoc unum inopia nauium Cæſari ad conficiēdi belli celeritatem defuit, atq; eæ copiæ ipſæ hoc in frequentiores imponuntur, quod multi Gallicis tot bellis defecerant, longum'q; iter ex Hiſpania magnum numerum diminuerat, et grauis Autumnus in Appulia, circum'q; Brunduſium ex ſaluberrimis Galliæ, et Hiſpaniæ regionibus, omnem exercitum ualetudine tentauerat. Pompeius anni ſpatium ad comparandas copias nactus, quod uacuum à Bello, atq; ab hoſte ocioſum fuerat, magnā ex Aſia, Cycladibus'q; inſulis, Corcyra, Athenis, Ponto, Bithynia, Syria, Cilicia, Phœnice, & Egypto claſſem coegerat, magnam omnibus locis ædificandā curauerat, magnam imperatam Aſiæ, Syriæ, Regibus'q; omnibus, et Dynaſtis, & Tetrarchis, & liberis Achaiæ populis pecuniam exegerat, magnam ſocietates earum Prouinciarum, quas ipſe obtinebat, ſibi numerare coegerat. Legiones effecerat ciuium Ro. IX. quinq; ex Italia, quas traduxerat, unam ex Sicilia ueteranam, quam factam ex duabus Gemellam appellabat, unam ex Creta, & Macedonia ex ueteranis militibus, qui dimiſſi à ſuperioribus imperatoribus in his Prouincijs conſederant, duas ex Aſia, quas Lentulus conſul ſcribēdas curauerat. Præterea magnum numerū ex Theſſalia, Bœotia, Achaia, Epeiro'q;, ſupplemē-

ti nomine in legiones diſtribuerat. His Antonianos mi
lites admiſcuerat, præter has expectabat cum Scipione
ex Syria legiones duas, ſagittarios ex Creta, Lacedæ-
mone, Ponto, atq; Syria, reliquisq; ciuitatibus tria mil-
lia numero habebat, funditorum cohortes ſex, mercena
rias duas, equites ſeptem millia. ex qbus ſexcentos Gal
los Deiotarus adduxerat. quingētos Ariobarzanes ex
Cappadocia, ad eundē numerū Cotus ex Thracia de
derat, & Saſalem filium miſerat. Ex Macedonia CC
erant. qbus Raſcipolis præerat excellēti uirtute, quin-
gētos ex Gabinianis Alexādria Gallos, Germanosq;,
quos ibi A. Gabinius præſidij cauſa apud Regem Ptole
mæum reliquerat. Pompeius filius cum claſſe adduxe
rat DCCC, quos ex ſeruis ſuis, paſtorumq; ſuorum co
egerat CCC Tarcundarius Caſtor, & Donilaus ex
Gallogræcia dederant. Horum alter una uenerat, al
ter filium miſerat CC ex Syria à Comageno Antio-
cho, cui magna præmia Pompeius tribuit, miſſi erant,
in his pleriq; hippotoxotæ. Huc Bardanos, Beſſos, par-
tim mercenarios, partim imperio, aut gratia compara
tos, Item Macedonas, Theſſalos, et reliquarum gentiū,
& ciuitatum, adiecerat, atq; eum, quem ſupra demon=
ſtrauimus, numerum expleuerat. frumenti uim maxi
mam ex Theſſalia, Aſia, Aegypto, Creta, Cyrenis, re-
liqsq; regionibus cōparauerat. Hyemare Dyrrachio,
Apolloniæ, omnibusq; oppidis maritimis conſtituerat,
ut mare Cæſarem tranſire prohiberet, eiusq; rei cauſa
omni in ora maritima claſſem diſpoſuerat: præerat
Aegyptijs nauibus Pompeius filius, Aſiaticis Decius
Lælius, & C. Triarius, Syriacis C. Caſſius, Rhodijs

C. Marcellus,

C.Marcellus cum C.Pōponio Liburnicæ, atq; Achaicæ claſſi Scribonius Libo, & M.Octauius, toti tamen officio maritimo M.Bibulus præpoſitus cuncta admini ſtrabat, ad hunc ſumma imperij reſpiciebat. Cæſar, ut Brunduſium uenit, concionatus apud milites, quoniam propè ad finem laborum, ac periculorum eſſet peruētum, æquo animo mācipia, atq; impedimenta in Italia relinquerēt, ipſi expediti naues conſcenderent, quò maior numerus militum poſſet imponi, omniaq; ex uictoria, & ex ſua liberalitate ſperarent. Conclamantibus omnibus, imperaret, qđ uellet, quodcunq; imperauiſſet, ſe æquo animo eſſe facturos. Non. Ianua. naues ſoluit, impoſitis, ut ſupra demonſtratum eſt, legionibus VII. poſtridie terram attigit græcorum, ſaxa inter et alia loca periculoſa quietam nactus ſtationem, & portus omnes timens, quos teneri ab aduerſarijs arbitrabatur, ad eum locum qui appellatur Pharſalia, omnibus nauibus ad unam incolumibus, milites expoſuit. Erat Orici Lucretius Hiſpilo, & Minutius Rufus cum aſiaticis nauibus XVIII, quibus iuſſu.D.Lælij præerat M.Bibulus cum nauibus CX Corcyræ, ſed neq; ij ſibi confiſi ex portu prodire ſunt auſi. cum Cæſar omnino XII naues longas præſidio duxiſſet, in qbus erat & ipſe, neque Bibulus, impeditis nauibus, diſperſiſq; remigibus, ſatis mature occurrit, quod prius ad continentem uiſus eſt Cæſar, quàm de eius aduentu fama omnino in eas regiones perferretur. expoſitis militibus naues eadem nocte Brunduſium à Cæſare remittuntur, ut reliquæ legiones, equitatuſq; tranſportari poſſent. Huic officio præpoſitus erat Fuſius Calenus lega-

tus,qui celeritatem in tranſportandis legionibus adhiberet.ſed ſerius à terra prouectæ naues,neq; uſæ nocturna aura in redeundo offenderunt. Bibulus enim Corcyræ certior factus de aduentu Cæſaris,ſperans ſe alicui parti onuſtarum nauiũ occurrere poſſe, inanibus occurrit,et nactus circiter XXX, in eas diligentiæ ſuæ,ac doloris iracundia erupit,omnesq; incendit,eodemq; igne nautas,dominosq; nauium interfecit, magnitudine pœnæ reliquos deterrere ſperans. Hoc confecto negocio à Salonis ad Orici portũ,ſtationes,litoráq; omnia longe,lateq; claſſibus occupauit,cuſtodijsq; diligentius diſpoſitis,ipſe grauiſſima hyeme in nauibus excubabat,neq; ullum laborem, aut munus deſpiciẽs, neq; ſubſidiũ expectãs,ſi in Cæſaris cõplexũ ueniret. Sed poſt diſceſſum Lyburnarũ, ex Illyrico M. Octauius cũ ijs,quas habebat nauibus Salonas peruenit,ibiq; concitatis Dalmatis,reliquisq; barbaris,Hiſſam à Cæſaris amicitia auertit,conuẽtum Salonis,cũ neq; pollicitationibus,neq; denuntiatiõe periculi ꝑmouere poſſet, oppidum oppugnare inſtituit. Eſt autem oppidum, & loci natura,& colle munitum. Sed celeriter ciues Romani ligneis effectis turribus,ſeſe munierũt, et cum eſſent infirmi ad reſiſtendum, propter paucitatem hominũ, crebris confecti uulneribus, ad extremum auxilium deſcenderunt,ſeruosq; omneis puberes liberauerunt, et præſectis omnium mulierum crinibus,tormenta effecerunt. quorum cognita ſententia Octauius quinis caſtris oppidum circũdedit, atq; uno tempore obſidione, et oppugnatiõibus eos premere cœpit. Illi omnia perpeti parati, maxime re frumentaria laborabant. qua

de re miſſis

de re miſſis ad Cæſarem legatis auxilium ab eo petebant, reliqua, ut poterant per ſe incommoda ſuſtinebant, & longo interpoſito ſpatio, cum diuturnitas oppugnationis negligentiores Octauianos effeciſſet, nacti occaſionem meridiani temporis, diſceſſu eorum, pueris, mulieribusq; in muro diſpoſitis, nequid quotidianæ conſuetudinis deſyderaretur, ipſi manu facta cum ijs, quos nuper manumiſſos liberauerant, in proxima Octauij caſtra irruperunt. His expugnatis, eodem impetu altera ſunt adorti, Inde tertia, & quarta, & deinceps reliqua, omnibusq; eos caſtris expulerũt, et magno numero interfecto, reliquos, atq; ipſum Octauiũ in naues confugere coegerunt. hic fuit oppugnationis exitus. Iamq; hyems appropinquabat, & tantis detrimentis receptis, Octauius, deſperata oppugnatione oppidi, Dyrrachium ſeſe ad Pompeiũ recepit. Demõſtratum eſt L. Vibullium Rufum Pompeii præfectum, bis in poteſtatem perueniſſe Cæſaris, atq; ab eo eſſe dimiſſum, Semel ad Corfinium, iterum in Hiſpaniam. Hũc pro ſuis beneficijs Cæſar iudicauerat idoneum, quem cum mandatis ad Cn. Pompeium mitteret, eundemq; apud Cn. Pompeium authoritatem habere ĩtelligebat. Erat autem hæc ſumma mandatorum, debere utrunq; pertinaciæ finem facere, & ab armis diſcedere, neque amplius fortunam periclitari, ſatis eſſe magna utrinq; incommoda accepta, quæ pro diſciplina, & præceptis habere poſſent, ut reliquos caſus timerent. illũ ab Italia expulſum, amiſſa Sicilia, & Sardinia, duabusq; Hyſpanijs, et cohortibus, Italia, atq; Hiſpania ciuiũ Romanorũ centũ, atq; triginta, ſe morte Curiõis, et detri-

mento Africani exercitus tanto, militum'q; deditione ad Corcyrã, proinde ſibi, ac reip. parcerent, quantum'q; in bello fortuna poſſet, iam ipſis incommodis ſuis ſatis eſſent documento. Hoc unum eſſe tempus de pace agendi, dum ſibi uterq; confideret, & pares ambo uiderentur. Si uero alteri paulum modo tribuiſſet fortuna, non eſſe uſurum conditionibus pacis eum, qui ſuperior uideretur, neq; fore æqua parte contentum, qui ſe omnia habiturum confideret. Conditiones pacis, quoniam antea conuenire non potuiſſent, Romæ à Senatu, & à populo peti debere. Interea & reip. et ipſis placere oportere, ſi uterq; in concione ſtatim iurauiſſet, ſe triduo proximo exercitum dimiſſurum, depoſitis'q; armis, auxilijs'q;, quibus nunc confiderent, neceſſario populi, Senatus'q; iudicio fore utrunq; contentum. Hæc quò facilius Pompeio probari poſſent, omnes ſuas terreſtres, urbium'q; copias dimiſſurum. Vibullius his expoſitis Corcyræ non minus neceſſarium eſſe exiſtimauit, de repẽtino aduentu Cæſaris Pompeium fieri certiorẽ, uti ad id conſilium capere poſſit, ante, quàm de mandatis agi inciperet. Atq; ideo continuato, et nocte, & die itenere, atq; mutatis ad celeritatem iumentis, ad Pompeium contendit, ut adeſſe Cæſarem omnibus copijs nuntiaret. Pompeius erat eo tempore in Candauia, iter'q; & ex Macedonia in hyberna Apolloniam, Dyrrachium'q; habebat. Sed re noua ꝑturbatus maioribus itineribus, Apolloniam petere cœpit, ne Cæſar oræ maritimæ ciuitates occuparet. At ille expoſitis militibus, eodem die Oricum proficiſcitur, quò cum ueniſſet L. Torquatus, qui iuſſu Põpeij oppido præerat, præſidium'q; ibi parthinorum

thinorum habebat, conatus portis clauſis oppidum defendere, græcos murum aſcẽdere, atq; arma capere iubet. Illi autem; cum ſe contra imperium populi Romani pugnaturos eſſe negarent, oppidani autem ſua ſponte Cæſarem recipere conarentur, deſperatis omnibus auxilijs, portas aperuit, et ſe, atq; oppidum Cæſari dedit, incolumisq́; ab eo conſeruatus eſt. Recepto Cæſar Orico nulla interpoſita mora Apolloniam proficiſcitur. eius aduentu audito, L. Straberius, qui ibi præerat, aquam comportare in arcem, atq; eã munire, obſidesq́; ab Apolloniatibus exigere cœpit. Illi uero daturos ſe negare, neq; portas cõſuli præcluſuros, neq; ſibi iudiciũ ſumpturos contra, atq; omnis Italia, populusq́; romanus iudicauiſſet, quorũ cognita uoluntate clam profugit, Apollonia ad Cæſarem legatos mittunt, oppidoq́; recipiunt. Hos ſequuntur Bellidenſes, Amatini, et reliquæ finitimæ ciuitates, totaq́; Epeirus, et legatis ad Cæſarẽ miſſis, quæ imperaret facturos pollicentur. At Pompeius cognitis his rebus, quæ erãt Orici, atq; Apolloniæ geſtæ, Dyrrhachio timens, diurnis eò, nocturnisq́; itineribus contendit, ſimul, ac Cæſar appropinquare dicebatur, tantus terror incidit eius exercitui, q̃d properans noctem diei coniunxerat, neq; iter intermiſerat, ut penè omnes in Epeiro, finitimisq́; regionibus ſigna relinquerent, complures arma proijcerent, ac fugæ ſimile iter uideretur. Sed cum propè Dyrrhachium Pompeius conſtitiſſet, caſtraq́; metari iuſſiſſet, perterrito etiam tum exercitu, princeps Labienus procedit, iuratq́; ſe eum nõ deſerturum, eundemq́; caſum ſubiturum, quẽcunq; ei fortuna tribuiſſet. hoc idem reliqui iurant le-

legati. Hos Tr. militum, Centurionesq́; ſequuntur, atq; idem omnis exercitus iurat. Cæſar profecto occupato itinere ad Dyrrachiū finem properandi facit, caſtráq; ad flumen Apſum ponit, in finibus Apolloniatium, ut uigilijs, caſtellisq́; benemeritæ ciuitates tutæ eſſent præſidio, ibiq́; reliquarum ex Italia legionum aduētum expectare, & ſub pellibus hyemare conſtituit. Hoc idē Pompeius facit, & trans flumen Apſum poſitis caſtris, eò copias omneis, auxiliáq; conduxit. Calenus legionibus, equitibusq́; Brunduſii in naueis impoſitis, ut erat præceptum à Cæſare, quantum nauium facultatem habebat, naues ſoluit, paulumq́; à portu progreſſus, literas à Cæſare accipit, quibus eſt certior factus, portus, litoráq; omnia claſſibus aduerſariorū teneri. quo cognito, ſe in portum recipit, nauesq́; omneis reuocat, una ex his, quæ perſeuerauit, neque imperio Caleni obtemperauit, quod erat ſine militibus, priuatoq́; conſilio adminiſtrabatur. delata Oricum, atq; à Bibulo expugnata eſt, qui de ſeruis, liberisq́; omnibus ad impuberes ſupplicium ſumit, & ad unum interficit. Ita exiguo tempore magno caſu totius exercitus ſalus conſtitit. Bibulus, ut ſupra demonſtratum eſt, erat cum claſſe ad Oricum, et ſicut mari, portubusq́; Cæſarem prohibebat, ita ipſe omni terra earū regionum prohibebatur. præſidijs enim diſpoſitis, omnia litora à Cæſare tenebantur, neq; lignandi, neq; aquandi, neq; naueis ad terram religandi poteſtas fiebat. Erat res in magna difficultate, ſummisq́; anguſtijs rerum neceſſariarum premebantur, adeo, ut cogerentur, ſicuti reliquum commeatum, ita ligna, atq; aquam Corcyra nauibus

onerarijs

onerarijs ſupportare, atq; uno tempore accidit, ut diffi cilioribus uſi tempeſtatibus, ex pellibus, quibus erant tectæ naues, nocturnum excipere rorem cogerentur, quas tamen difficultates patienter, & æquo animo ferebant, neq; ſibi nudanda litora, & relinquendos portus exiſtimabant. Sed cum eſſent in quibus demonſtraui anguſtijs, ac ſe Libo cũ Bibulo cõiunxiſſet, loquuntur ambo ex nauibus cum M. Acilio, & Statio Murco legatis, quorum alter oppidi muris, alter præſidijs terreſtribus præerat, uelle ſe de maximis rebus cum Cæſare loqui, ſi ſibi eius facultas detur. Huc addunt pauca rei confirmandæ cauſa, ut de compoſitione acturi uiderentur. Interim poſtulant, ut ſint induciæ, atque ab his impetrant. magnum enim, quod afferebant uidebatur, & Cæſarem id ſumme ſciebant cupere, & perfecturum aliquid de Bibuli mandatis exiſtimabatur. Cæſar eo tempore cum legione una profectus erat ad recipiendas ulteriores ciuitates, & rem frumentariam expediendam, qua anguſte utebatur. Erat autem ad Butrotum oppidum Corcyræ, ibi ab Acilio certior, & Murco per literas factus de poſtulatis Libonis, & Bibuli legionem relinquit, ipſe Oricum reuertitur. eò cum ueniſſet, euocantur illi ad colloquium. prodit Libo, atque excuſat Bibulum, quod is iracundia ſumma erat, inimicitiasq; habebat etiam priuatas cum Cæſare ex ædilitate, & prætura conceptas. ob eam rem colloquium uitaſſe, ne res maximæ ſpei, maximaq; utilitatis eius iracundia impedirẽtur. Pompei ſummã eſſe, ac fuiſſe ſemper uoluntatem, ut componerentur, atq; ab armis diſcederetur. Sed poteſtatem ſe eius rei nullam

habere, propterea quod de conſilij ſententia ſummam belli, rerumq́; omnium Pōpeio permiſerint. ſed poſtulatis Cæſaris cognitis miſſuros ad Pompeium, atq; illū reliqua perfecturum, hortantibus ipſis. Interea manerent induciæ, dum ab illo rediri poſſet, ne ue alter alteri noceret. Huc addit pauca de cauſa, & de copijs, auxilijsq́; ſuis. Quibus rebus, neq; tum reſpondendum Cæſar exiſtimabat, neque nunc, ut memoriæ prodatur ſatis cauſæ putamus. Poſtulabat Cæſar, ut legatos ſibi ad Pompeium ſine periculo mittere liceret, idq́; ipſi fore reciperent, aut acceptos per ſe ad eum perducerent, qđ ad inducias pertineret, ſic belli rationem eſſe diuiſam, ut illi claſſe naues, auxiliaq́; ſua impedirent, ipſe, ut aqua, terraq́; eos prohiberet, etſi hoc ſibi remitti uellēt, remitterent ipſi de maritimis cuſtodijs, ſi illud tenerēt, ſe quoq; id retenturum, nihilominus tamen agi poſſe de compoſitione, ut hæc non remitterentur, neq; hanc rem eſſe impedimenti loco illi, neq; legatos Cæſaris recipere, neq; periculum præſtare eorum, ſed totam rē ad Pompeium reijcere, Vnum inſtare de inducijs, uehementiſſimeq́; contendere. quæ ubi Cæſar intellexit, præſentis periculi, atq; inopiæ uitandæ cauſa omnem orationem inſtituiſſe, neq; ullam ſpem, aut cōditionem pacis afferre, ad reliquam cogitationē belli ſeſe recepit. Bibulus multos dies terra prohibitus, & grauiore morbo ex frigore, ac labore implicitus, cum neq; curari poſſet, neq; ſuſceptum officium deſerere uellet, uim morbi ſuſtinere nō potuit. eo mortuo ad neminem unum ſumma imperij redit, ſed ſeparatim ſuam quiſq; claſſem ad arbitrium ſuum adminiſtrabat. Vibullius ſedato tumultu quem

repentinus

repentinus aduētus Cæſaris concitauerat. ubi primum rurſus adhibito Libone, & L. Luceio, & Theophane, quibus communicatre de maximis rebus Pompeius conſueuerat, de mandatis Cæſaris agere inſtituit, eum ingreſſum in ſermonem Pompeius interpellauit, & loq; plura prohibuit. Quid mihi, inquit, aut uita, aut ciuitate opus eſt, quam beneficio Cæſaris habere uidebor? Cuius rei opinio tolli non poterit, niſi cum in Italiam, ex qua profectus ſum, reductus exiſtimabor bello perfecto. Ab his Cæſar hæc dicta cognouit, qui ſermoni interfuerunt. Conatus tamen nihilominus eſt aliјs rationibus per colloquia de pace agere, inter bina caſtra Pompeij, atq; Cæſaris unū flumen tantum intererat Apſus, crebra'q; inter ſe colloquia milites habebant, neque ullum interim telum per pactiones colloquentiū traijciebatur. mittit P. Vatinium legatum ad ripam ipſam fluminis, qui ea, quæ maxime ad pacē pertinere uiderentur, ageret, & crebro magna uoce pronuntiaret. liceret ne ciuibus ad ciues de pace legatos mittere, quod etiam fugitiuis ab ſaltu Pyrenæo, prædonibus'q; licuiſſet, præſertim, ut id agerent, ne ciues cum ciuibus armis decertarent. multa ſuppliciter locutus, ut de ſua, atq; omniū ſalute debebat, ſilentio'q; ab utriſq; militibus auditus, reſponſum eſt ab altera parte A. Varronem profiteri ſe altera die ad colloquium uenturum, atq; unà etiam utrinq; admodum tuto legati uenire, et quæ uellent exponere poſſent, certum'q; ei rei tempus conſtituitur. quo cum eſſet poſtero die uentum, magna utrinq; multitudo conuenit, magna'q; erat eius rei expectatio, atque omnium intenti animi ad pacem eſſe uidebantur, qua

ex frequentia T. Labienus prodiit, ſummiſſa oratione loqui de pace, atque altercari cum Vatinio incipit, quorum mediam orationem interrumpunt undiq; ſubito tela immiſſa, quæ ille obtectus armis militum uitauit. uulnerantur tamen complures. In his Cornelius Balbus, M. Plotius, L. Tiburtius, cẽturiones, militesq; nõnulli. Tum Labienus, deſinite ergo de compoſitione loqui. nam nobis, niſi Cæſaris capite relato, pax eſſe nulla poteſt. Iiſdem temporibus Romæ M. Cælius Rufus prætor cauſa debitorum ſuſcepta, initio magiſtratus tribunal ſuum iuxta C. Trebonij prætoris urbani ſellam collocauit, & ſiquis appellauiſſet de æſtimatione, et de ſolutionibus, quæ per arbitrium fierent, ut Cæſar præſens conſtituerat, fore auxilio pollicebatur. Sed fiebat æqtate decreti, et humanitate Trebonij, qui his temporibus clemẽter, & moderatè ius dicendum exiſtimabat, ut reperiri non poſſet, à qbus initium appellandi naſceretur. Nam fortaſſe inopiam excuſare, et calamitatẽ aut propriam ſuam, aut tẽporum queri, & difficultates auctionandi proponere, etiam mediocris eſt animi. Integras uero tenere poſſeſſiones, qui ſe debere fateantur, cuius animi, aut cuius impudẽtiæ eſt? Itaq;, qui hoc poſtularet, reperiebatur nemo, atq; ipſis ad quorum cõmodum pertinebat, durior inuentus eſt Cælius, & ab hoc profectus initio, ne fruſtra ingreſſus turpẽ cauſam uideretur, legem promulgauit, ut ſexies ſeni dies ſine uſuris creditæ pecuniæ ſoluantur. Cum reſiſteret Seruilius conſul, reliquiq; magiſtratus, & minus opinione ſua efficeret, ad hominũ excitanda ſtudia ſublata priore lege duas promulgauit. Unã, qua mercedes habita-

tionum annuas conductoribus donauit, aliam tabula rum nouarum, impetuq́; multitudinis in C. Treboniū facto, et nōnullis uulneratis, eum de tribunali deturba uit, de quibus rebus Seruilius conſul ad Senatum retu lit. Senatusq́; Cælium ab rep. remouendū cenſuit. hoc decreto, eum conſul Senatu prohibuit, et concionari co= nantem de roſtris deduxit. Ille ignominia, & dolore ꝑmotus palàm ſe proficiſci ad Cæſarē ſimulauit, clàm nuntijs ad Milonem miſſis, qui Clodio interfecto, eius nomine erat damnatus. Atq; eo in Italiam euocato, q̃d magnis muneribus datis, gladiatoriæ familiæ reliqas habebat, ſibi coniunxit. atq; eum in Turinū ad ſolici- tandos paſtores præmiſit. Ipſe cū Caſſilinum ueniſſet, unóq; tempore ſigna eius militaria, atq; arma Capuæ eſſent, comprehenſa familia Neapoli, uiſáq; proditione oppidi apparere, patefactis conſilijs, excluſus Capua, et periculum ueritus, q̃d conuentus arma ceperat, atq; eū hoſtis loco habendum exiſtimabat, conſilio deſtitit, atq; eo itinere ſeſe auertit. Interim Milo dimiſſis circū mu nicipia literis, ea, quæ faceret, iuſſu, atq; imperio facere Pōpeij, quæ mandata ad ſe per Bibulum delata eſſent, quos ex ære alieno laborare arbitrabatur, ſolicitabat, apud quos, cū proficere nihil poſſet, quibuſdā ſolutis ergaſtulis Coſam in agro Turino oppugnare cœpit. eò cum à Q. Pedio prætore cū legione lapide ictus eſſet ex muro, perijt, et Cælius profectus, ut dictitabat ad Cæſarem, peruenit Turios. Vbi, cum quoſdā eius muni cipij ſolicitaret, equitibusq́; Cæſaris Gallis, atque Hi- ſpanis, qui eò prædandi cauſa miſſi erant, pecuniam polliceretur, ab his eſt interfectus. Itaq; magnarū ini-

tia rerum, quæ occupatione magiſtratuum, & temporum ſolicitam Italiam habebant, celerem, & facilem exitum habuerunt. Libo profectus ab Orico cum claſſe, cui præerat, nauium quinquaginta Brunduſium uenit, Inſulamq́; quæ contra Brūduſinum portum eſt, occupauit, quod præſtare unum locū arbitrabatur, qua neceſſarius noſtris erat egreſſus, quàm omnium litora, ac portus cuſtodia clauſos tueri. Hic repentino aduentu naues onerarias quaſdam nactus incendit, & unā frumento onuſtam adduxit, magnumq́; noſtris terrorem iniecit, & noctu militibus, & ſagittarijs in terrā expoſitis, præſidium equitum deiecit, & adeo loci opportunitate profecit, ut ad Pompeium literas mitteret, naues reliquas, ſi uellet ſubduci, & refici iuberet, ſua claſſe auxilia ſeſe Cæſaris prohibiturum. Erat eo tempore Antonius Brundusij, qui uirtuti militum confiſus, ſcaphas nauium magnarum circiter ſexaginta cratibus, pluteisq́; contexit, eoq́; milites delectos impoſuit, atq; eas in litore pluribus locis ſeparatim diſpoſuit, nauesq́; triremes duas, quas Brundusij faciendas curauerat, per cauſam exercendorum remigum ad fauces portus prodire iuſſit. Has cū audacius progreſſas Libo uidiſſet, ſperans intercipi poſſe, quadriremes qnq; ad eas miſit. quæ cum nauibus noſtris appropinquaſſent, noſtri ueterani in portum refugiebant. Illi ſtudio incitati incautius ſequebantur. Iam ex omnibus partibus ſubito antonianæ ſcaphæ, ſigno dato, ſe in hoſteis incitauerunt, primoq́; impetu unā ex his quadriremem cū remigibus, defenſoribusq́; ſuis cœperunt. reliquas turpiter fugere coegerunt, ad hoc detrimentum acceſſit, ut

equitibus per oram maritimam ab Antonio diſpoſitis, aqua prohiberentur. qua neceſſitate, et ignomnia permotus Libo, diſceſſit à Brūduſio, obſeſſionem'q; noſtrorum omiſit. Multi iam menſes tranſierant, & hyems præcipitauerat, neq; Brunduſio naues, legiones'q; ad Cæſarem ueniebant, ac nōnullæ eius rei prætermiſſæ occaſiones Cæſari uidebātur, quod certe ſæpe flauerāt uenti, quibus neceſſario committendum exiſtimabat. Quanto'q; eius amplius proceſſerat temporis, tanto erant alacriores ad cuſtodias, qui claſſibus præerant, maiorem'q; fiduciam prohibendi habebant, & crebris Pompeij literis caſtigabantur, quoniam primo uenientem Cæſarem non prohibuiſſent, ut reliquos eius exercitus impedirent, durius'q; quotidie tempus ad trāſportandum lenioribus uētis expectabant. Quibus rebus permotus Cæſar Brūduſium ad ſuos ſeuerius ſcripſit, ut nacti idoneum uentum, ne occaſionem nauigandi dimitterent, & ad Oricum, ſiue ad litora Apolloniatiū, curſum dirigerent, quod eò naues eijcere poſſent. Hæc à cuſtodibus claſſium loca maxime uacabant, quod ſe longius portibus committere non auderent. Illi adhibita audacia, & uirtute, adminiſtrantibus M. Antonio, et Fuſio Caleno multum ipſis militibus hortantibus, neq; ullum periculum pro ſalute Cæſaris recuſantibus, nacti auſtrum naues ſoluunt, atque altera die Apolloniam, Dyrrhachium'q; præteruehūtur, qui cum eſſent ex continenti uiſi. Q. Coponius, qui Dyrrhachij claſſi Rhodiæ præerat, naues ex portu educit, & cum iam noſtris remiſſiore uēto appropinquaſſent, idem auſter increbuit, noſtris'q; præſidio fuit. Neque uero ille ob

eam cauſam conatu deſiſtebat, ſed labore, & perſeuerantia nautarum ſe uim tempeſtatis ſuperare poſſe ſperabat, præteruectosq; Dyrrachium magna ui uenti nihilo ſecius ſequebatur. Noſtri uſi fortunæ beneficio, tamen impetum claſſis timebant, ſi forte uentus remiſiſſet, nacti portum, qui appellatur Nymphæum ultra Lyſſum millia paſſuum tria, eò naues introduxerũt, qui portus ab Africo tegebatur, ab Auſtro non erat tutus, leuiusq; tempeſtatis, q̃ claſſis periculum exiſtimauerunt, quò ſimulatq; intro eſt itum, incredibili felicitate Auſter, qui per biduum flauerat, in Africũ ſe uertit. hic ſubitam commutationem fortunæ uidere licuit, qui modo ſibi timuerant hos tutiſſimus portus recipiebat, qui noſtris nauibus periculum intulerant, de ſuo timere cogebantur. Itaq; tempore commutato, tempeſtas & noſtros texit, & naues Rhodias afflixit, ita, ut ad unum conſtratæ omnes numero XVI eliderentur, & naufragio interirent. & ex magno remigum, propugnatorumq; numero pars ad ſcopulos alliſa iterficerentur, pars à noſtris diſtraheretur, quos omnes conſeruatos Cæſar domum remiſit. noſtræ naues duæ tardius curſu confecto, in noctem coniectæ, cum ignorarent quem locum reliquæ cepiſſent, contra Lyſſum in anchoris conſtiterunt. Has ſcaphis, minoribusq; nauigijs cõpluribus ſumptis, Octacilius Craſſus, qui Lyſſi præerat, expugnare parabat, ſimul de deditione eorũ agebat, et incolumitatem deditis pollicebatur. Harum altera nauis ducentos uiginti ex legione Tyronum ſuſtulerat, altera ex ueterana paulo minus ducentis ſe cõpleuerat. His cognoſci licuit, quantum eſſet hominibus

præſidij in animi fortitudine. Tyrones enim multitudi
ne nauium perterriti. & ſalo, nauſeáq; confecti, iure-
iurando accepto, nihil his nocituros hoſtes, ſe Octacilio
dediderunt. qui omnes ad eũ perducti contra religio=
nem iuriſiurandi in eius conſpectu crudeliſſime inter=
ficiuntur. At ueteranæ legionis milites item conflictati
& tempeſtatis, & ſentinæ uitijs, non ex priſtina uirtu
te retinendum aliquid putauerunt, ſed tractandis con
ditionibus, & ſimulatione deditionis extracto primo
noctis tempore, gubernatorem in terram nauem eijce-
re cogunt. ipſi idoneum locum nacti, reliquam noctis
partem ibi confecerunt, et luce prima miſſis ad eos ab
Octacilio equitibus, qui eam partem oræ maritimæ
adſeruabant, circiter CCCC, quinq; eos armati ex
præſidio ſecuti ſunt, ſe defenderunt, & nonnullis eo-
rum interfectis incolumes ad noſtros ſeſe receperunt.
Quo facto conuẽtus ciuium Romanorum, qui Lyſſum
obtinebat, quod oppidũ his antea Cæſar attribuerat,
muniendúmq; curauerat, Antoniũ recepit, omnibúsq;
rebus iuuit. Octacilius ſibi timens, oppido fugit, et ad
Pompeium peruenit. Ex omnibus copijs Antonius, qua
rum erat ſumma ueteranorum trium legionum, uni-
úsq; Tyronum, et equitum octingentorum pleraſq; na
ues in Italiam remittit ad reliquos milites, equitésq;
tranſportandos. Pontones, quod eſt genus nauium gal-
licarum Lyſſi reliquit, hoc conſilio, ut ſi forte Pompe-
ius uacuam exiſtimans Italiam, eò traieciſſet exerci-
tum, quæ opinio erat edita in uulgus, aliquam Cæſar
ad inſequendum facultatem haberet, nuntiósq; ad eũ
celeriter mittit, ꝗbus regionibus exercitũ expoſuiſſet, et

quid militum tranſuexiſſet. Hoc eodem fere tempore Cæſar, atq; Pompeius cognoſcunt. Nam præteruectas Apolloniam, Dyrrhachiumq́; naues uiderant, ipſi iter ſecũdum eas terras direxerant. Sed quò eſſent eæ delatæ, primis diebus ignorabant, cognitaq́; re, diuerſa ſibi ambo conſilia capiunt, Cæſar, ut quamprimum ſe cum Antonio coniungeret, Pompeius, ut uenientibus in itinere ſe opponeret, & ſi imprudentes ex inſidijs adoriri poſſet, eodemq́; die uterq; eorum ex caſtris ſtatiuis à flumine Apſo exercitum educunt. Pompeius clàm, et noctu, Cæſar palàm, atque interdiu. Sed Cæſari circuitu maiore iter erat longius, aduerſo flumine, ut uado tranſire poſſet. Pompeius quia expedito itinere flumen ei tranſeundum non erat, magnis itineribus ad Antonium contendit, atq; ubi eum appropinquare cognouit, idoneum locum nactus, ibi copias collocauit. Suosq́; omnes caſtris continuit, ignesq́; fieri prohibuit. quò occultior eſſet eius aduentus. Hæc ad Antoniũ ſtatim per græcos deferũtur. Ille miſſis ad Cæſarem nuntijs, unum diem ſeſe caſtris tenuit. Altero die ad eum ꝑuenit Cæſar, cuius aduentu cognito Pōpeius, ne duobus circunclauderetur exercitibus, ex eo loco diſcedit, omnibusq́; copijs ad Aſparagum Dyrrhachinorũ peruenit, atq; ibi idoneo loco caſtra ponit. His temporibus Scipio detrimentis quibuſdam circa montem Amanum acceptis, ſeſe imperatorem appellauerat. quo facto ciuitatibus, Tyrannisq́; magnas imperauerat pecunias, Item à Publicanis ſuæ prouinciæ debitam biennij pecuniam exegerat, et ab eiſdem inſequentis anni mutuam præceperat, equitesq́; toti Prouinciæ imperauerat,

quibus coactis

quibus coactis finitimis hoſtibus, Parthis poſt ſe relictis, qui pauloante M. Craſſum imperatorem interfecerant, & M. Bibulum in obſidionem habuerant, legiones, equitesq́; ex Syria deduxerat, Summaq́; ſoliciтudine, at timore parthici belli in Prouinciam cum ueniſſet, ac nonnullæ militum uoces audirentur, ſeſe contra hoſtem, ſi ducerentur, ituros, contra ciuem, & conſulem arma non laturos. deductis Pergamum, atq; in locupletiſſimas urbes in hyberna legionibus, maximas largitiones fecit, & confirmandorum militum cauſa diripiendas his ciuitates dedit. Interim acerbiſſime imperatæ pecuniæ tota Prouincia exigebātur. multa præterea generatim ad auaritiam excogitabantur. In capita ſingula ſeruorum, ac liberòrum tributum imponebatur. columnaria, oſtiaria, frumentum, milites, remiges, arma, tormenta, uecturæ imperabātur, cuiuſmodi rei nomen reperiri poterat, hoc ſatis eſſe ad cogendas pecunias uidebatur, non ſolum urbibus, ſed penè uicis, caſtellisq́; ſingulis cum imperio præficiebātur. qui horum quid acerbiſſime, crudeliſſimeq́; fecerat, is et uir, et ciuis optimus habebatur. Erat plena lictorum, & imperiorum Prouincia, conferta præfectis, atq; exactoribus, qui præter imperatas pecunias, ſuo etiam priuato imperio compendio ſeruiebant. Dictabant enim ſe domo, patriaq́; expulſos, omnibus neceſſarijs egere rebus, ut honeſta præſcriptione rem turpiſſimam tegerent. Accedebant ad hæc grauiſſimæ uſuræ, quod in bello plerunq; accidere cōſueuit, uniuerſis imperatis pecunijs, quibus in rebus prolationem diei donationem eſſe dicebant. Itaq; æs alienum Prouinciæ, eo biēnio multiplicatum eſt, nec

minus ob eam cauſam ciuibus romanis eius Prouinciæ, ſed in ſingulos conuētus, ſingulasq; ciuitates, certæ pecuniæ imperabantur, mutuasq; illas ex ſenatusconſulto exigi dictitabant. Publicanis uti in ſorte fecerant inſequentis anni uectigal pro mutuo. Præterea Epheſi à Phano Dianæ depoſitas antiquitus pecunias Scipio tolli iubebat, cæterasq; eius Deæ ſtatuas, cum in Phanū uentum eſſet, adhibitis compluribus ſenatorij ordinis, quos aduocauerat Scipio, literæ ei redduntur à Pompeio, mare tranſiſſe cum legionibus Cæſarem, properaret ad ſe cū exercitu uenire, omniaq; poſt haberet. His literis acceptis, quos aduocauerat, dimittit. Ipſe iter in Macedoniam parare incipit, paucisq; poſt diebus eſt profectus. hæc res Epheſiæ pecuniæ ſalutē attulit. Cæſar Antonij exercitu coniūcto, deducta Orico legione, quam tuendæ oræ maritimæ cauſa poſuerat, tentandas ſibi Prouincias, longiusq; procedēdum exiſtimabat, et, cum ad eum legati ueniſſent ex Theſſalia, Aetoliaq;, qui præſidio miſſo, pollicerentur earum gentium ciuitates imperata facturas, L. Caſſium Longinum cum legione tyronū, quæ appellabatur uigeſimaſeptima, atq; equitibus ducentis in Theſſaliam, C. Caluiſium Sabinum cū cohortibus quinq;, paucisq; equitibus in Aetoliam miſit, maxime eos, quod erant propinquæ regiones de re frumentaria, ut prouiderent hortatus eſt. Cn. Domitiū Caluinum cū legiōibus duabus undecima, et duodecima, et eqtibus qngentis in Macedoniā proficiſci iubet, cuius Prouinciæ ab ea parte, quæ libera appellabatur, Menedemus princeps earum regionum, miſſus legatus, omnium ſuorum excellens ſtudium profitebatur. Ex his

tur. Ex his Caluiſius primo aduentu ſumma omnium Aetolorum receptus uoluntate, præſidijs aduerſariorum Calidone, & Naupacto relictis, omni Aetolia potitus eſt. Caſſius in Theſſaliam cum legione præuenit. Hic, cum eſſent factiones duæ, uaria uoluntate ciuitatum utebatur. Egeſaretos ueteris homo potentiæ pompeianis rebus ſtudebat. Petreius ſummæ nobilitatis adoleſcens ſuis, ac ſuorum opibus Cæſarē enixe iuuabat, eodem'que tempore Domitius in Macedoniam uenit, &, cum ad eum frequentes ciuitatum legationes conuenire cœpiſſent, nuntiatum eſt adeſſe Scipionem cum legione, magna & opinione, & fama omnium. Nam plerunque in nouitate fama antecedit, Hic nullo in loco Macedoniæ moratus, magno impetu contendit ad Domitium, & cum ab eo millia paſſuum uiginti abfuiſſet, ſubito ſe ad Caſſium Longinum in Theſſaliam conuertit. Hoc adeo celeriter fecit, ut ſimul adeſſe, & uenire nuntiaretur, & quò iter expeditius faceret, M. Fauonium, ad flumen Haliacmonem, quod Macedoniam à Theſſalia diuidit, cum cohortibus octo præſidio impedimentis legionis reliquit, caſtellum'que ibi muniri iuſſit. Eodem tempore equitatus Regis Cotti ad caſtra Caßij aduolauit, qui circum Theſſaliam eſſe conſueuerat. Tum timore perterritus Caſſius, cognito Scipionis aduentu, uiſis'q; equitibus, quos Scipionis eſſe arbitrabatur, ad montes ſe conuertit, qui Theſſaliam cingunt, atque ex his locis Ambrachiam uerſus iter facere cœpit. At Scipionem properantem ſequi, literæ ſunt conſecutæ, à M. Fauonio Domitium cum legionibus adeſſe, nec ſe præ-

ſidium, ubi conſtitutus eſſet, ſine auxilio Scipionis tenere poſſe. quibus literis acceptis conſilium Scipio, iter'q; commutat. Caſſium ſequi deſiſtit. Fauonio auxilium ferre contendit. Itaq; die, ac nocte continuato itinere ad eum peruēnit tam opportuno tempore, ut ſimul Domitiani exercitus puluis cerneretur, & primi antecurſores Scipionis uiderentur. ita Caſſio induſtria Domitij, Fauonio Scipionis celeritas ſalutē attulit. Scipio in caſtris ſtatiuis biduo moratus ad flumen, quod inter eum, & Domitij caſtra fluebat, Haliacmonem, tertio die prima luce exercitum uado tranſducit, & caſtris poſitis, poſtero die mane, copias ante frontem caſtrorum ſtruit. Domitius tum quoq; ſibi dubitandum non putauit, quin productis legionibus prælio decertaret. Sed cum eſſet inter bina caſtra campus, circiter millium paſſuum ſex, Domitius caſtris Scipionis aciem ſuam ſubiecit. ille à uallo non diſcedere perſeuerauit. Attamen ægre retentis domitianis militibus, eſt factum, ne prælio contēderetur, & maxime, quod riuus difficilibus ripis, caſtris Scipionis ſubiectus, progreſſus noſtrorum impediebat, quorum ſtudium, alacritatem'q; pugnandi cum cognouiſſet Scipio, ſuſpicatus fore, ut poſtero die, aut inuitus dimicare cogeretur, aut magna cum infamia caſtris ſe contineret, qui cum magna expectatiōe ueniſſet, temere progreſſus turpem habuit exitum, & noctu, neq; conclamatis quidem uaſis flumen tranſit, atq; in eandem partem, ex qua uenerat, redijt. Ibi'q; propè flumen edito natura loco, caſtra poſuit, paucis diebus interpoſitis noctu inſidias equitum collocauit, quo in loco ſuperioribus ferè diebus noſtri pabulari conſueuerant, et cum

quotidiana

quotidiana conſuetudine Q. Varrus præfectus equitum Domitij ueniſſet, ſubito illi ex inſidijs conſurrexerunt. ſed noſtri fortiter eorum impetum tulerunt, celeriterq; ad ſuos quisq; ordines redijt, atq; ultro uniuerſi in hoſteis impetum fecerunt. Ex his circiter octoginta interfectis, reliquis in fugam coniectis, duobus amiſſis, in caſtra ſe receperunt. His rebus geſtis, Domitius ſperans Scipionē ad pugnam elici poſſe, ſimulauit ſeſe anguſtijs rei frumentariæ adductum, caſtra mouere, uaſisq; militari more conclamatis, progreſſus millia paſſuum tria, loco idoneo, & occulto, omnem exercitum, equitatumq; collocauit. Scipio ad ſequendum paratus, eqtatum, magnamq; partem leuis armaturæ ad explorandum iter Domitij, & cognoſcendum præmiſit, qui cum eſſent progreſſi, primæq; turmæ inſidias itrauiſſent, ex fremitu equorum illata ſuſpitione, ad ſuos ſe recipere cœperunt, quiq; hos ſequebantur, celerem eorū receptum conſpicati reſtiterunt. Noſtri cognitis inſidijs, ne fruſtra reliquos expectarent, duas nacti hoſtiū turmas exceperūt. In his fuit M. Opimius præfectus equitum, reliquos omneis earum turmarum aut interfecerunt, aut captos ad Domitiū deduxerūt. Deductis oræ maritimæ præſidijs, Cæſar, ut ſupra demōſtratum eſt, treis cohortes Orici oppidi tuēdi cauſa reliquit, ijsq; cuſtodiā nauium longarum tradidit, quas ex Italia traduxerat. Huic officio, oppidoq; præerat Caninius legatus. Is naues noſtras in interiorem partem poſt oppidum reduxit, & ad terram deligauit, faucibusq; portus nauem onerariam ſubmerſam obiecit, & huic alteram coniunxit, ſuper quas turrim effectam ad ipſum

introitum portus oppoſuit,& militibus compleuit,tuẽdam'q; ad omnes repentinos caſus tradidit. Quibus cognitis rebus C. Pompeij filius,q̃ claſſi ægyptiæ præerat,ad Oricum uenit,ſummerſam'q; nauim remulco, multis'q; contendens funibus abduxit,atq; alteram nauem,quæ erat ad cuſtodiam ab Acilio poſita,pluribus aggreſſus nauibus,in q̃bus ad libram fecerat turres,ut ex ſuperiori pugnans loco,integros'q; ſemper defatigatis ſummittens,& reliquis partibus ſimul ex terra ſcalis,& claſſe mœnia oppidi tentans, ut aduerſariorum manus diduceret, labore, & multitudine telorum noſtros uicit,defectis'q; defenſoribus,qui omnes ſcaphis excepti refugerãt,etiam nauem expugnauit, eodem'q; tẽpore ex altera parte molẽ tenuit naturalẽ, obiectam'q; penè inſulã cõtra oppidum effecerat,quatuor biremes ſubiectis ſcutulis,impulſas uectibus in interiorẽ partẽ trãſduxit. Ita ex utraq; parte naues lõgas aggreſſus, quæ erãt deligatæ ad terram,atq; inanes, quatuor ex his abduxit,reliquas incendit. Hoc confecto negocio D. Lælium ab aſiatica claſſe abductum reliquit,qui cõmeatus Biblide,atq; Mantinea importari in oppidum prohibebat. Ipſe Lyſſum profectus naues onerarias triginta à M. Antonio relictas,intra portũ aggreſſus, omnes incendit. Lyſſum expugnare conatus defendentibus ciuibus romanis, qui eius erant conuẽtus,militibus'q;,quos præſidij cauſa miſerat Cæſar,triduum moratus,paucis in oppugnatione amiſſis, re infecta inde diſceſſit. Cæſar poſtquam Pompeium ad Aſparagum eſſe cognouit,eodem cum exercitu profectus,& expugnato in itinere oppido Parthinorũ, in quo Pompeius

præſidium

præſidium habebat, tertio die in Macedoniã ad Pompeium peruenit, iuxtáq; eum caſtra poſuit, & poſtridie eductis omnibus copijs, acie inſtructa, decertãdi poteſtatem Pompeio fecit. ubi eum ſuis locis ſe tenere animaduertit, reducto in caſtra exercitu, aliud ſibi conſilium capiendum exiſtimauit. Itaq; poſtero die omnibus copijs, magno circuitu, difficili, anguſtóq; itinere, Dyrrhachium profectus eſt, ſperans Pompeiũ aut Dyrrhachium compelli, aut ab eo intercludi poſſe, ꝙ omnẽ cõmeatum, totúsq; belli apparatum eò contuliſſet, ut accidit. Pompeius enim primo ignorans eius conſilium, ꝙ diuerſo ab ea regione itinere profectum uidebat, anguſtijs rei frumentariæ compulſum diſceſſiſſe exiſtimabat. poſtea per exploratores certior factus, poſtero die caſtra mouit, breuiore itinere ſe occurrere ei poſſe ſperans. quod fore ſuſpicatus Cæſar, militéſq; adhortatus, ut æquo animo laborem ferrent, parua parte noctis itinere intermiſſo mane Dyrrhachium uenit, cum primũ agmen Põpeij procul cerneretur, atq; ibi caſtra poſuit. Pompeius interclusus Dyrrhachio, ubi propoſitũ tenere non potuit, ſecundo uſus conſilio, edito loco, qui appellatur Petra, aditúmq; habet nauibus mediocrẽ, atq; eas à quibuſdam protegit uentis, caſtra communit, eò partem nauium longarum conuenire, frumentum, commeatúmq; ab Aſia, atq; omnibus regionibus, quas tenebat, comportari imperat. Cæſar lõgius Bellum ductumirĩ exiſtimans, et de italicis commeatibus deſperãs, qđ tanta diligentia omnia litora à põpeianis tenebãtur, claſſéſq; ipſius, quas hyeme, in Sicilia, Gallia, Italia fecerat, morabãtur, in Epeirũ rei frumẽtariæ cauſa, L. Ca

nuleium legatũ miſit, quod'q; hæ regiones aberãt longius, locis certis horrea conſtituit, uecturas'q; frumenti finitimis ciuitatibus deſcripſit. Item Lyſſo, Parthinis'q;, & omnibus caſtellis, quod eſſet frumenti conquiri iuſſit. Id erat perexiguum, cum ipſius agri natura, quod ſunt loca aſpera, & montuoſa, ac plerunq; utuntur frumento importato, tum quod Pompeius hæc prouidebat, et ſuperioribus diebus prædæ loco Parthinos habuerat, frumentum'q; omne conquiſitum, ſpoliatis, effoſſis'q; eorum domibus, per equites comportauerat. Quibus rebus cognitis, Cæſar conſilium capit ex loci natura. erant enim circum caſtra Pompeij permulti editi, atq; aſperi colles, hos primum præſidijs tenuit, caſtella'q; ibi communit, inde, ut loci cuiuſq; natura ferebat, ex caſtello in caſtellum perducta munitione, circũuallare Pompeiũ inſtituit. Hæc expectans, quod anguſta re frumentaria utebatur, quod'q; Pompeius multitudine equitum ualebat, quò minore periculo undiq; frumentum, commeatum'q; exercitui ſupportare poſſet. ſimul uti pabulatione Pompeiũ prohiberet, equitatum'q; eius ad rem gerendam inutilem efficeret. Tertio, ut authoritatem, qua ille maxime apud exteras nationes niti uidebatur, minueret, cum fama per orbem terrarum percrebuiſſet, illum à Cæſare obſideri, neque audere prælio dimicare. Pompeius neq; à mari, Dyrrhachio'q; diſcedere uolebat, quod omnem apparatum belli, tela, arma, tormenta ibi collocauerat, frumentum'q; exercitui nauibus ſupportabat, neq; munitiones Cæſaris prohibere poterat, niſi prælio decertare uellet. quod eo tempore ſtatuerat non eſſe faciendum. Relinquebatur, ut extre-

mam rationem

mam rationem belli ſequens, quamplurimos colles occu paret, & quamlatiſſimas regiones præſidijs teneret, Cæſarisq́; copias, quammaxime poſſet, diſtineret, idq́; accidit. Caſtellis enim XXIIII effectis, XV millia paſſuum circuitu amplexus, hoc ſpatio pabulabatur, multaq́; erant intra eum locum manu ſata, quibus interim iumenta paſcerētur, atq;, ut noſtri perpetuas munitiones uidebant perductas ex caſtellis in proxima caſtella, nequo loco erumperent pompeiani, & noſtros poſt tergum adorirentur, timebant. Ita illi interiore ſpatio perpetuas munitiones efficiebant, nequo loco noſtri intrare, atq; ipſos à tergo circumuenire poſſent. Sed illi operibus uincebant, quod & numero militum præſtabant, & interiore ſpatio minorem circuitum habebāt, quæ cum erant loca Cæſari capienda, & ſi prohibere Pompeius totis copijs, & dimicare non conſtituerat, tamē ſuis locis ſagittarios, funditoresq́; mittebat, quorū magnum habebat numerū, multiq́; ex noſtris uulnerabantur, magnusq́; inceſſerat timor ſagittarum, atq; omnes ferè milites, aut ex ſubcoactis, aut ex *cētonibus, aut ex corijs tunicis, aut tegmenta fecerant, quibus tela uitarent. In occupandis præſidijs magna ui uterq; utebatur. Cæſar, ut quamanguſtiſſime Pompeium contineret. Pompeius, ut quamplurimos colles quammaxime circuitu occuparet, crebraq́; ob eam cauſam prælia fiebāt. In his, cum legio Cæſaris nona præſidium quoddam occupauiſſet, et munire cœpiſſet, huic loco propinquum, & contrarium collem Pōpeius occupauit, noſtrosq́; opere prohibere cœpit. et cum una ex parte prope æquum aditum haberet, primum ſagittarijs, fundi

toribusq́; circuniectis, poſtea leuis armaturæ magna multitudine miſſa, tormentisq́; prolatis, munitiones im pediebat. Neq; erat facile noſtris uno tẽpore propugna re, & munire. Cæſar cum ſuos ex omnibus partibus uulnerari uideret, recipere ſe iuſſit, & loco excedere, erat per decliue receptus, illi autẽ hoc acrius inſtabãt, neq; regredi noſtros patiebantur, quod timore adducti locũ relinquere uidebantur. Dicitur eo tẽpore gloriãs apud ſuos Pompeius dixiſſe, non recuſare ſe, quin nullius uſus imperator exiſtimaretur, ſi ſine maximo detrimento legiones Cæſaris ſeſe recepiſſent inde, quò teme re eſſent progreſſæ. Cæſar receptui ſuorum timens, crates ad extremum tumulũ contra hoſtem proferri, et ad uerſas locari, intra has mediocri latitudine foſſam, tectis militibus obduci iuſſit, locumq́; in omneis parteis quammaxime impediri. Ipſe idoneis locis funditores inſtruxit, ut præſidio noſtris ſe recipiẽtibus eſſent. His rebus completis, legiones reduci iuſſit. põpeiani hoc inſolentius, atq; audacius noſtros premere, & inſtare cœperunt, cratesq́; pro munitione obiectas propulerunt, ut foſſas tranſcenderent. Quod cum animaduertiſſet Cæſar ueritus ne non reducti, ſed reiecti uiderẽtur, maiusq́; detrimentum caperetur, à medio ferè ſpatio ſuos per Antonium, qui ei legioni præerat, cohortatus, tuba ſignum dari, atq; in hosteis impetum fieri iuſſit, milites legionis nonæ ſubito conſpicati pila coniecerunt, & ex inferiore loco aduerſus pilum incitati curſu præcipites pompeianos egerunt. quibus ad recipiendũ crates directæ, lõguriiq́; obiecti, et inſtitutæ foſſæ magno im pedimẽto fuerunt. Noſtri uero, qui ſatis habebant ſine

detrimento diſcedere, compluribus interfectis, quinque omnino ſuorum amiſſis, quietiſſime ſe receperunt, pauloq́; circa eum locum morati, alijs comprehenſis collibus, munitiones perfecerunt. erat noua, et inuſitata belli ratio, cum tot caſtellorum numero, tantoq́; ſpatio, & tantis munitionibus, et toto obſidionis genere, tum etiam reliquis rebus. Nam quicunq; alterum obſidere conati ſunt, perculſos, atq; infirmos hoſtes adorti, aut prælio ſuperatos, aut aliqua offenſione permotos continuerũt, cum ipſi numero militum, equitumq́; præſtarent. cauſa autem obſidionis hæc ferè eſſe conſueuit, ut frumento hoſtes prohibeantur. At tum integras, atq; incolumes copias Cæſar inferiore militum numero continebat, cũ illi omnium rerum copia abundarent. quotidie enim magnus undiq; nauium numerus conueniebat, quæ commeatum ſupportarent, neque ullus flare uentus poterat, quin aliqua ex parte ſecundum curſum haberet, Ipſe autem conſumptis omnibus longe, lateq́; frumentis, ſummis erat in anguſtijs, ſed tamen hæc ſingulari patientia milites ferebant. recordabantur enim eadem ſe ſuperiore anno in Hiſpania perpeſſos, labore, et patientia maximum bellũ confeciſſe, meminerant ad Alexiam magnam ſe inopiam perpeſſos, multo etiam maiorem ad Auaricum, maximarum ſe gentium uictores diſceſſiſſe. Non illis hordeum, cum daretur, non legumina recuſabant, pecus uero, cuius rei ſumma erat ex Epeiro copia, magno in honore habebant. eſt etiam genus radicis inuentum ab ijs, qui fuerant cum Valerio, quod appellatur Chara, quod admiſtum lacte multum inopiam leuat. Id ſimilitudinem panis

efficiebat, eius erat magna copia, ex hoc effectos panes cum in colloquijs Pompeiani famem noſtris obiectarēt, uulgo in eos iaciebāt, ut ſpem eorū minuerent. Iamq́; frumenta matureſcere incipiebant, atq; ipſa ſpes inopiā ſuſtentabat, ꝙ celeriter ſe habituros copiā confidebāt. Crebroq́; uoces militum in uigilijs, colloquijsq́; audiebantur, prius ſe cortice ex arboribus uicturos, ꝙ̃ Pompeium è manibus dimiſſuros. libenter etiam ex perfugis cognoſcebāt, equos eorum tolerari, reliqua uero iumenta interiſſe, uti autem ipſos ualetudine non bona, cum anguſtijs loci, & odore tetro, & multitudine cadauerum, & quotidianis laboribus inſuetos operum, tū aquæ ſumma iopia affectos, omnia enim flumina, atq; omnes riuos, qui ad mare pertinebant, Cæſar aut auerterat, aut magnis operibus obſtruxerat. atq;, ut erant loca montuoſa, & ad ſpecus anguſtiæ uallium, has ſublicis in terram dimiſſis, præſepſerat, terramq́; aggeſſerat, ut aquam continerent. Itaq; illi neceſſario loca ſequi demiſſa, ac paluſtria, & puteos fodere cogebātur, atq; hunc laborem ad quotidiana opera addebāt, qui tamen fontes à quibuſdam præſidijs aberant longius, & celeriter æſtibus exareſcebant. At Cæſaris exercitus optima ualetudine, ſummaq́; aquæ copia utebatur, tum commeatus omnī genere præter frumentum abundabat, quibus quotidie melius ſuccedere tempus, maioremq́; ſpem maturitate frumentorum proponi uidebant. In nouo genere belli nouæ ab utriſq; bellandi rationes reperiebantur. Illi, cum animaduertiſſent ex ignibus nocte cohortes noſtras ad munitiones excubare, ſilētio aggreſſi, uniuerſas in multitudinem

*ſagittas coniiciebāt, & ſe confeſtim ad ſuos recipiebāt.
quibus rebus noſtri uſu docti hæc reperiebant reme-
dia, ut alio loco ignes facerent. * Interim cer
tior factus P. Sylla, quem diſcedens caſtris præfecerat
Cæſar, auxilio cohorti uenit cum legionibus duabus, cu
ius aduentu facile ſunt repulſi pompeiani, neq; uero cō
ſpectum, aut impetum noſtrorum tulerunt, primisq́;
deiectis, reliqui ſe uerterunt, & loco ceſſerunt, ſed inſe
quentes noſtros, ne longius proſequerentur, Sylla reuo
cauit. At pleriq; exiſtimant, ſi acrius inſequi uoluiſſet,
bellum eo die potuiſſe finiri, cuius conſilium reprehen-
dendum nō uidetur. Aliæ enim ſunt legati partes, atq;
imperatoris, alter omnia agere ad præſcriptum, alter
libere ad ſummam rerum conſulere debet. Sylla à Cæ
ſare caſtris relictus, liberatis ſuis, hoc fuit cōtentus, neq;
prælio decertare uoluit. quæ res tamen fortaſſe aliquē
reciperet caſum, ne īperatorias ſibi parteis ſumpſiſſe
uideretur. pompeianis magna res ad receptum diffi-
cultatem afferebat, nā ex iniquo progreſſi loco, in ſum
mo conſtiterant, ſi per decliue ſeſe reciperēt, noſtros ex
ſuperiore inſequentes loco uerebantur, neq; multum ad
ſolis occaſum temporis ſupererat. Spe enim conficiendi
negocij propè in noctem rem deduxerant. Ita neceſſa-
rio, atq; ex tempore capto conſilio, Pompeius tumulum
quendam occupauit, qui tātum aberat à noſtro caſtel
lo, ut telum tormentumúe miſſum adigi nō poſſet, hoc
conſedit loco, atq; eum communijt, omnesq́; ibi copias
continuit, eodem tempore duobus præterea locis pugna
tum eſt. Nam plura caſtella Pompeius pariter diſtinen
dæ manus cauſa tentauerat, ne ex proximis præſidijs*

ſuccuri poſſet. Vno loco Volcatius Tullius impetum legionis ſuſtinuit cum cohortibus tribus, atq; eam loco depulit. Altero germani munitiones noſtras egreſſi cõ pluribus interfectis, ſeſe ad ſuos incolumes receperunt. Ita uno die ſex prælijs factis, tribus ad Dyrrachium. tribus ad munitiones, cum horum omnium ratio haberetur, ad duorum millium numero ex pompeianis cecidiſſe reperiebamus, euocatosq; Cẽturiones cõplures. In eo fuit numero Valerius Flaccus L. filius, eius, qui prætor Aſiam obtinuerat, ſignáq; ſunt ſex militaria relata. noſtri non amplius XX omnibus ſunt prælijs deſyderati, ſed in caſtello nemo fuit omnino militum, quin uulneraretur, quatuorq; ex una cohorte Cẽturiones oculos amiſerunt. & cum laboris ſui, periculiq; teſtimonium afferre uellent, millia Sagittarũ circiter triginta, in caſtellũ coniecta, Cæſari renuntiauerunt, ſcutóq; ad eum relato Sceuæ centurionis, inuenta ſunt in eo foramina CCXXX quem Cæſar, ut erat de ſe meritus, & de rep. donauit millibus ducentis æris, atque ab octauis ordinibus ad primipilum ſe traducere pronuntiauit. Eius enim opera caſtellum conſeruatum eſſe magna ex parte conſtabat, cohortemq; poſtea duplici ſtipendio, frumentó ue, & ſpeciarijs, militaribusq; donis ampliſſime donauit. Pompeius noctu magnis additis munitionibus, reliquis diebus turres extruxit, & in altitudinem pedum XV. effectis operibus uineis eam partem caſtrorum obtexit, & quinq; intermiſſis diebus, alteram noctem ſubnubilam nactus, extructis omnibus caſtrorũ portis, & ad impediendum obiectis, tertia inita uigilia, ſilentio exercitum eduxit, & ſe in

antiquas munitiones recepit. Aetolia, Acarnania, Amphilochis, per Caſſium Longinum, & Caluiſium Sabinū, ut demonſtrauimus, receptis, tentandá ſibi Achaiam, ac paulo longius progrediendum exiſtimabat Cæſar. itaq; eò Fuſium Calenum miſit. et Q. Sabinū, & Caſſium cum cohortibus adiungit, quorum cognito aduentu, Rutilius Lupus, qui Achaiá miſſus à Pompeio obtinebat, Iſthmum præmunire inſtituit, ut Achaia Fuſium prohiberet, Calenus, Delphos, Thebas, & Orchomenum de uolūtate ipſarum ciuitatum recepit, nonnullas urbes per uim expugnauit, reliquas ciuitates circūmiſſis legationibus amicitia Cæſaris conciliare ſtudebat. In his rebus ferè erat Fuſius occupatus. Omnibus deinceps diebus Cæſar exercitum in aciem æquum in locum produxit, ſi Pompeius prælio decertare uellet, ut penè caſtris Pompeij legiones ſubijceret, tantum'q; à uallo eius prima acies aberat, uti ne in eam telo tormento'ue adigi poſſet. Pompeius autem, ut famá, & opinionem hominum teneret, ſic pro caſtris exercitum conſtituebat, ut tertia acies uallum contingeret, omnis'q; eius inſtructus exercitus telis ex uallo abiectis protegi poſſet. Hæc cum in Achaia, atq; apud Dyrrachium gererentur, Scipionem'q; in Macedoniam ueniſſe conſtaret, non oblitus priſtini inſtituti Cæſar, mittit ad eum Clodium, ſuum, atque illius familiarem, quem ab illo traditum initio, & commendatum in ſuorum neceſſariorum numero habere inſtituerat. Huic dat literas, mandata'q; ad eum, quorum hæc erat ſumma, ſeſe omnia de pace expertum, nihil adhuc arbitrari uitio factum eorum, quos eſſe authores eius rei

uoluiſſet, quod ſua mandata perferre non opportuno tempore ad Pompeium uererētur. Scipionem ea authoritate eſſe, ut non ſolum libere, quæ probaſſet, exponere, ſed etiam ex magna parte compellere, atq; errātem regere poſſet. Præeſſe autē ſuo nomine exercitui, ut præter authoritatem uires quoq; ad coercendum haberet, quod ſi feciſſet quietem Italiæ, pacem Prouinciarum, ſalutem imperio, uni omnes acceptam relaturos. Hæc ad eum mandata Clodius refert, ac primis diebus, ut uidebatur, libenter auditus, reliquis ad colloquium nō admittitur. Caſtigato Scipione à Fauonio, ut poſtea confecto bello reperiebamus, infectáq; re, ſeſe ad Cæſarem recepit. Cæſar quò facilius equitatum pompeianum ad Dyrrhachium contineret, & pabulatione prohiberet, aditus duos, quos eſſe anguſtos demōſtrauimus, magnis operibus præmuniuit, caſtelláq; his locis poſuit. Pompeius, ubi nihil proficere equitatum cognouit, paucis intermiſſis diebus, rurſum eum nauibus ad ſe itra munitiones recipit. Erat ſumma inopia pabuli, adeo, ut folijs ex arboribus ſtrictis, & teneris arundinum radicibus contuſis equos alerent. frumenta enīm, quæ fuerant intra munitiones ſata, conſumpſerant, & cogebātur Corcyra, atq; Acarnania, longo interiecto nauigationis ſpatio, pabulum ſupportare, quóq; erat eius rei minor copia, hordeo adaugere, atq; his rationibus eqtatum tolerare. Sed poſtquam non modo hordeum, pabulúmq; omnibus in locis, herbæq; deſectæ, ſed etiā fructus ex arboribus deficiebant. corruptis equis macie, conandum ſibi aliquid Pompeius de eruptione exiſtimauit. Erant apud Cæſarem ex equitum numero Allobroges duo

lobroges duo

lobroges duo fratres, Roſcillus, et Aegus Adbucilli filij, qui principatum in ciuitate multis annis obtinuerat, ſingulari uirtute homines, quorum opera Cæſar omnibus gallicis bellis optima, fortiſſimáq; erat uſus. His domi ob has cauſas, ampliſſimos magiſtratus mandauerat, atq; eos extra ordinē in Senatum legendos curauerat, agrosq; in Gallia ex hoſtibus captos, præmiaq; rei pecuniariæ magna tribuerat, locupletesq; ex egētibus effecerat. hi propter uirtutem non ſolum apud Cæſarem in honore erant, ſed etiam apud exercitum cari habebantur, ſed freti amicitia Cæſaris, & ſtulta, ac barbara arrogantia elati deſpiciebant ſuos, ſtipendiumq; equitum fraudabant, & prædam omnem domum auertebant, quibus illi rebus permoti uniuerſi Cæſarem adierunt, palamq; de eorum iniurijs ſunt queſti, & ad cætera addiderunt, falſum ab his equitum numerum deferri, quorum ſtipendium auerterent. Cæſar neq; tempus illud animaduerſionis eſſe exiſtimans, et multa uirtuti eorum concedens, rem diſtulit totam, illos ſecretò caſtigauit, quod quæſtui equites haberent, monuitq; equites, ut ex ſua amicitia omnia expectarent, & ex præteritis ſuis officijs reliqua ſperarent. magnam tamen hæc res illis offenſionem, & contemptionem ad omneis attulit. Idq; ita eſſe, cum ex aliorum obiectationibus, tum etiam ex domeſtico iudicio, atq; animi conſcientia intelligebant, quo pudore adducti, & fortaſſe ſe non liberari, ſed in aliud tempus reſeruari arbitrati, diſcedere à noſtris, & nouam tentare fortunam, nouasq; experiri amicitias conſtituerunt, & cum paucis collocuti clientibus ſuis, quibus tantum facinus committere aude

bant. primum conati ſunt præfectum equitum C. Vo luſenum interficere, ut poſtea bello cōfecto cognitū eſt, ut cum munere aliquo perfugiſſe ad Pompeium uiderentur, poſtq̃ id difficilius uiſum eſt, neq; facultas perficiendi dabatur, q̃ maximas potuerunt pecunias mutuati, perindeac ſuis ſatisfacere, et fraudata reſtituere uellent, multis coemptis equis, ad Pompeium transierunt cū ijs, quos ſui conſilij participes habebant. Quos Pompeius, q erāt honeſto loco nati, et inſtructi liberaliter, magnoq; comitatu, et multis iumentis uenerant, uiriq; fortes habebantur, et in honore apud Cæſarē fuerant, quodq; nouum, & præter conſuetudinē acciderat, per omnia ſua præſidia circūduxit, atq; oſtentauit. Nam ante id tempus nemo aut miles, aut eques à Cæſare ad Pompeium tranſierat, cum penè quotidie à Pompeio ad Cæſarem perfugerent. Vulgo uero uniuerſi in Epeiro, atq; Aetolia conſcripti milites, earumq; regionum omnium, quæ à Cæſare tenebantur. Sed hi cognitis omnibus rebus, ſeu quid in munitionibus perfectum nō erat, ſeu quid à peritioribus rei militaris deſyderari uidebatur, temporibusq; rerū, & ſpatijs locorum, et cuſtodiarum uera diligentia animaduerſa, prout cuiusq; eorum, qui negocijs præerant aut natura, aut ſtudium ferebat, hæc ad Pompeiū omnia detulerunt, quibus ille cognitis, eruptionisq; iam ante capto conſilio, ut demonſtratum eſt, tegmenta galeis milites ex uiminibus facere, atq; aggerem comportare iubet. His paratis rebus, magnum numerum leuis armaturæ, & ſagittariorum, aggeremq; omnem noctu in ſcaphas, & naues actuarias imponit, & de media nocte cohortes

ſexaginta

ſexaginta ex maximis caſtris, præſidijsq́; deductas, ad eam partem munitionum ducit, quæ pertinebant ad mare, longiſſimeq́; à maximis caſtris Cæſaris abe rant. Eodem naues, quas demonſtrauimus, agere, et leuis armaturæ militibus completas, quasq́; ad Dyrrha chium naues longas habebat, mittit. & quid à quoque fieri uelit, præcipit. ad eas munitiones Cæſar Lentulũ Marcellinum quæſtorem cum legione nona poſitum habebat. huic, quod ualetudine minus commoda utebatur, Fuluium Poſthumium adiutorem ſumniſerat. Erat eo loco foſſa pedum XV, & uallus contra hoſtem in altitudinem pedum X, Tantundemq́; eius ualli agger in latitudinem patebat. ab eo intermiſſo ſpatio pedum ſexcentorum, alter conuerſus in contrariam partem erat uallus, humiliore paulò munitione. Hoc enim ſuperioribus diebus timens Cæſar, ne nauibus noſtri circunuenirentur, duplicem eo loco fecerat uallum, ut, ſi ancipiti prælio dimicaretur, poſſet re ſiſti, ſed operum magnitudo, & continens omnium die rum labor, quod millia paſſuum in circuitu XVIII munitiones erat complexus, perficiendi ſpatium non dabat. Itaque contra mare tranſuerſum uallum, qui has duas munitiones contingeret, non dum perfecerat. quæ res nota erat Pompeio delata per Allobroges perfugas, magnumq́; noſtris attulit incommodum. Nam, ut ad mare noſtræ cohortes nonæ legionis excubuerãt, acceſſere ſubito prima luce pompeiani exercitus, nouusq́; eorum aduentus extitit, ſimulq́; nauibus circũuecti milites in interiorem uallum tela iaciebant, foſſæq́; aggere cõplebantur, & legionarij, interioris mu-

nitionis defenſores ſcalis admotis, tormentisq́; cuiusq; generis, telisq́; terrebant, magnaq́; multitudo ſagittariorum ab utraq; parte circunfundebatur. Multum autem ab ictu lapidum, quod unum noſtris erat telum, uiminea tegumenta galeis impoſita defendebant. Itaq; cum omnibus rebus noſtri premerentur, atq; ægre reſiſterent, animaduerſum eſt uitium munitionis, quod ſupra demonſtratum eſt, atq; inter duos uallos, qua pfectum opus non erat, per mare nauibus expoſitis, in aduerſos noſtros, impetum fecerunt, atq; ex utraq; munitione deiectos, terga uertere coegerunt. hoc tumultu nuntiato, Marcellinus cohortes ſubſidio noſtris laborãtibus ſummittit, quæ ex caſtris fugientes conſpicatæ, neq; illos ſuo aduentu confirmare potuerunt, neq; ipſæ hoſtium impetum tulerunt. Itaq; quodcunq; addebatur ſubſidio, id corruptum timore fugientium, terrorem, & periculum augebat. Hominum enim multitudine receptus impediebatur. in eo prælio, cum graui uulnere eſſet affectus aquilifer, & uiribus deficeret, conſpicatus equites noſtros, hanc ego inquit, et uiuus multos per annos magna diligentia defendi, & nunc moriens eadem fide Cæſari reſtituo, nolite obſecro committere, quod ante in exercitu Cæſaris non accidit, ut rei militaris dedecus admittatur, incolumemq́; ad eum referte. hoc caſu aquila conſeruatur, omnibus primæ cohortis Cẽturionibus interfectis, præter principem priorem, iamq́; pompeiani magna cæde noſtrorum, caſtris Marcellini appropinquabant, non mediocri terrore illato reliquis cohortibus, et M. Antonius, qui proximum locum tenebat præſidiorum, ea re nuntiata, cum cohortibus XII deſcẽdẽs

ex loco

ex loco ſuperiore cernebatur, cuius aduētus pompeianos compreſſit, noſtrosq́; firmauit, ut ſe ex maximo timore colligerent. Neq; *multo poſt Cæſar ſignificatione per caſtella fumo facta, ut erat ſuperioris temporis cōſuetudo, deductis quibuſdam cohortibus ex præſidijs, eodem uenit, qui cognito detrimento, cum animaduertiſſet* Pompeium *extra munitiones egreſſum, caſtra ſecundum mare, ut libere pabulari poſſet, nec minus aditū nauibus habere, commutata ratione belli, quoniā propoſitum non tenuerat, iuxta* Pompeium *munire iuſſit, quà perfecta munitione, animaduerſum eſt à ſpeculatoribus* Cæſaris *cohortes quaſdā, quod inſtar legionis uideretur, eſſe poſt ſyluam, et in uetera caſtra duci.* Caſtrorum hic ſitus erat. Superioribus *diebus, cum ſe nona legio* Cæſaris *obieciſſet pompeianis copijs, atq; opera, ut demonſtrauimus, circummuniret, caſtra eo loco poſuit.* Hæc *ſyluam quandam contingebant, neq; longius à mari paſſibus* CCCC *aberant. poſt mutato conſilio quibuſdam de cauſis* Cæſar *paulò ultra eum locum caſtra tranſtulit, paucisq́; intermiſſis diebus hæc eadem* Pompeius *occupauerat, & quod eo loco plures erat legiones habiturus, relicto interiore uallo, maiorē adiecerat munitionem.* Ita *minora caſtra incluſa maioribus, caſtelli, atq; arcis locum obtinebāt.* Item *ab angulo caſtrorum ſiniſtro munitionem ad flumen perduxerat, circiter paſſus* CCCC, *quò liberius, ac ſine periculo milites aquarentur.* Sed *is quoq; mutato conſilio, quibuſdam de cauſis, quas commemorari neceſſe non eſt, eo loco exceſſerat. ita complures dies manſerant caſtra, munitiones quidem integræ omnes erant, eo ſigno*

legionis illato, ſpeculatores Cæſari renuntiarunt. hoc idem uiſum ex ſuperioribus quibuſdam caſtellis confirmauerant. Is locus aberat à nouis Pompeij caſtris circiter paſſus D. Hanc legionem ſperans Cæſar ſe opprimere poſſe, & cupiens eius diei detrimentum ſarcire, reliquit in opere cohortes duas, quæ ſpeciem munitionis præberent. ipſe diuerſo itinere, q̃ potuit occultiſſime, reliquas cohortes numero XXXIII, in quibus erat legio nona, multis amiſſis Centurionibus, diminutóq; militum numero, ad legionem Pompeij, caſtráq; minora duplici acie duxit, neq; eum prima opinio fefellit, Nam, & peruenit prius, quàm Pompeius ſentire poſſet, et tametſi erant munitiones caſtrorum magnæ, tamen ſiniſtro cornu, ubi erat ipſe Eritius, celeriter aggreſſus, pompeianos ex uallo deturbauit. erat obiectus portis Eritius. hic pauliſper eſt pugnatum, cum irrumpere noſtri conarentur, illi caſtra defenderent, fortiſſime T. Pulcione, cuius opera proditum exercitū C. Antonij demonſtrauimus, eo loco propugnante. Sed tamen noſtri uirtute uicerunt. exciſóq; Eritio primo in maiora caſtra, poſt etiam in caſtellum, quod erat incluſum maioribus caſtris irruperunt, & quod eò pulſa legio ſeſe receperat, nonnullos ſibi repugnantes interfecerunt. Sed fortuna, quæ plurimum poteſt, cum in reliquis rebus, tum præcipue in bello, paruis momentis magnas rerum commutationes efficit, ut tum accidit. Munitionem, quam pertingere à caſtris ad flumen ſupra demonſtrauimus, dextri Cæſaris cornus cohortes ignorantia loci ſunt ſecutæ, cum portam quærerent caſtrorum, quod eam munitionem eſſe arbitrarentur, quod

cum eſſet

cum eſſet animaduerſum coniunctam eſſe flumini, portinus his munitionibus defendente nullo tranſcenderunt, omniſq; noſter equitatus eas cohortes eſt ſecutus. Interim Pompeius hac longa ſatis interiecta mora, & re nuntiata, V legionem ab opere deductam ſubſidio ſuis duxit, eodemq; tẽpore equitatus eius noſtris equitibus appropinquabat, et acies inſtructa à noſtris, qui caſtra occupauerant, cernebatur. omniaq; ſunt ſubito mutata. pompeiana enim legio celeri ſpe ſubſidij confirmata, ab decumana porta reſiſtere conatur, atque ultro in noſtros impetum faciebat, equitatus Cæſaris, q angusto itinere per aggeres aſcendebat, receptui ſuo timens, initium fugæ faciebat. Dextrum cornu, quod erat à ſiniſtro ſecluſum terrore equitum animaduerſo, ne intra munitionem opprimeretur, ex parte, ex qua proruebat, ſeſe recipiebat, ac pleriq; ex ijs, ne in anguſtias inciderent, X pedum munitionis ſeſe in foſſas præcipitant, primiſq; oppreſſis, reliqui per horum corpora ſalutem ſibi, atq; exitum pariebant. Siniſtro cornu milites, cum ex uallo Pompeium adeſſe, & ſuos fugere cernerent, ueriti, ne anguſtijs intercluderentur, cum extra, et intus hoſtem haberent, eodem, quo uenerant, receptui conſulebant, omniaq; erant tumultus, timoris, fugæ plena, adeo, ut cum Cæſar ſigna fugientium manu prehenderet, & conſiſtere iuberet, alij dimiſſis equis eundem curſum conficerent, alij ex metu etiam ſigna dimitterent, neque quiſquam omnino conſiſteret. His tantis malis hæc ſubſidia ſuccurrebant, quo minus omnis deleretur exercitus, quod Pompeius inſidias timens, credo, q hæc præter ſpem acci-

derant, eius, qui paulo ante ex caſtris fugiētes ſuos conſpexerat, munitionibus appropinquare aliquandiu nō audebat, equites'q; eius anguſtijs, portis'q; à Cæſaris militibus occupatis, ad inſequendū tardabantur. Ita paruæ res magnum in utranq; partem momentum habuerunt. munitiones enim à caſtris ad flumen perductæ, expugnatis iam caſtris Pompeij, propriam, & expeditam Cæſaris uictoriam interpellauerunt. eadem res celeritate inſequentium tardata, noſtris ſalutem attulit. Duobus his unius diei prælijs Cæſar deſyderauit milites nongentos ſexaginta, & notos equites Ro. Felginatem, Tuticanum, Gallum Senatoris filium, C. Felginatem, Placentia, Agrauium Puteolis, M. Sacratiuirū Capua, Tribunos mil. L. & Centuriones XXX. Sed horum omnium pars magna in foſſis, munitionibus'q;, et fluminis ripis oppreſſa ſuorum terrore, ac fuga ſine ullo uulnere interijt, ſigna'q; ſunt militaria XXXII amiſſa. Pompeius eo prælio imperator eſt appellatus. Hoc nomen obtinuit, atq; ita ſe poſtea ſalutari paſſus eſt. Sed neq; in literis, quas ſcribere eſt ſolitus, neq; in faſcibus inſignia laureæ protulit. At Labienus, cum ab eo impetrauiſſet, ut ſibi captiuos tradi iuberet, omnes'q; deductos oſtentationis, ut uidebatur, cauſa, quo maior ꝑfugis fides haberetur, commilitones appellans, et magna uerborū contumelia interrogans, ſolerent ne ueterani milites fugere, in omnium conſpectu interficit. His rebus tantum fiduciæ, ac ſpiritus pompeianis acceſſit, ut non de ratione belli cogitarent, ſed uiciſſe iā ſibi uiderētur, non illi paucitatem noſtrorum militum, non iniqtatem loci, atq; anguſtias præoccupatis caſtris,

& ancipitem

et ancipitem terrorẽ intra, extráq; munitiones, non abſciſſum in duas parteis exercitum, cum alter alteri auxilium ferre nõ poſſet, cauſæ fuiſſe cogitabant, non ad hæc addebant, non ex concurſu acri facto, non prælio dimicatum, ſibiq; ipſos multitudine, atq; anguſtijs maius attuliſſe detrimentum, quàm ab hoſte accepiſſent, non deniq; communes belli caſus recordabantur, quorum quàm paruulæ ſæpe cauſæ, uel falſæ ſuſpitionis, uel terroris repentini, uel obiectæ religionis magna detrimenta intuliſſent, quoties uel culpa Ducis, uel Tribuni uitio in exercitu eſſet offenſum, Sed perinde, ac ſi uirtute uiciſſent, neq; ulla commutatio rerum poſſet accidere per orbem terrarũ, fama, ac literis uictoriã eius diei concelebrabant. Cæſar à ſuperioribus conſilijs depulſus, omnem ſibi commutandã belli rationem exiſtimauit. Itaq; uno tempore, præſidijs omnibus deductis, & oppugnatione dimiſſa, coactóq; in unum locum exercitu concionem apud milites habuit, hortatusq; eſt, ne ea, quæ accidiſſent, grauiter ferrent, neue his rebus terrerentur, multisq; ſecundis prælijs unum aduerſum, & id mediocre opponerent. habendam fortunæ gratiam, quod Italiam ſine aliquo uulnere cœpiſſent, quod duas Hiſpanias bellicoſiſſimorum hominum peritiſſimis, atq; exercitatiſſimis Ducibus pacauiſſent, quod finitimas, frumentariasq; Prouincias in poteſtatem redegiſſent, deniq; recordari debere, qua facilitate inter medias hoſtium claſſes, oppletis non ſolum portubus, ſed etiam litoribus, omnes incolumes eſſent tranſportati. ſi nõ omnia cæderent ſecunda, fortunam eſſe induſtria ſubleuandã. quod eſſet acceptum detrimenti, cui uis potius,

quàm ſuæ culpæ debere tribui. locum ſecurum ad dimicandum dediſſe, potitum eſſe ſe hoſtium caſtris, expuliſſe, ac ſuperaſſe pugnantes, ſed ſiue ipſorum perturbatio, ſiue error aliquis, ſiue etiam fortuna, partam iam, præſentemq́; uictoriam interpellaſſent, dandam omnibus operam, ut acceptum incommodū uirtute ſarciretur, qđ ſi eſſet factum, detrimētum in bonum uerteret, uti ad Gergouiam accidiſſet, atq; ijs, qui ante dimicare timuiſſent, ultro ſe prælio offerrent. Hac habita concione, nonnullos ſigniferos ignominia notauit, ac loco mouit. Exercitui quidem omni tantus inceſſit ex incommodo dolor, tantumq́; ſtudium infamiæ ſarciēdæ, ut nemo aut Tribuni, aut Centuriones imperium deſyderaret, & ſibi quiſq; etiam pœnæ loco grauiores imponeret labores, ſimulq́; omnes arderent cupiditate pugnandi, Cum ſuperioris etiam ordinis nōnulli oratione permoti manendum eo loco, & rem prælio committendam exiſtimarent, Contra ea Cæſar, neq; ſatis militibus perterritis confidebat, ſpatiumq́; interponendum ad recreandos animos putabat, relictisq́; munitionibus magnopere rei frumentariæ timebat. Itaq; nulla interpoſita mora ſauciorum modo, & ægrorum habita ratione, impedimenta omnia ſilentio prima nocte ex caſtris Apolloniam præmiſit, ac conquieſcere ante iter confectum uetuit, his una legio miſſa præſidio eſt. his explicitis rebus, duas in caſtris legiones retinuit, reliquas de quarta uigilia compluribus portis eductas, eodem itinere præmiſit, paruoq́; ſpatio intermiſſo, ut, et militare inſtitutū ſeruaretur, et, ne citiſſima eius profectio cognoſceretur, conclamari iuſſit, ſtatimq́; egreſ-

ſus, & nouiſſimum agmen conſecutus, celeriter è conſpectu caſtrorũ diſceſſit. Neq; uero Pompeius, cognito conſilio eius moram ullã ad inſequendũ intulit, ſed eadem ſpectans, ſi itinere impeditos, et perterritos deprehendere poſſet, exercitum è caſtris eduxit, equitatumq́; præmiſit ad nouiſſimum agmen demorandũ, neq; conſequi potuit, ꝙ multũ expedito itinere anteceſſerat Cæſar. ſed cum uẽtum eſſet ad flumen Genuſum, qđ ripis erat impeditis conſecutus equitatus nouiſſimos prælio detinebat. Huic ſuos Cæſar eqtes oppoſuit, expeditosq́; anteſignanos admiſcuit CCCC, qui tãtũ profecere, ut equeſtri prælio commiſſo pellerẽt omnes, compluresq́; interficerent, ipſiq́; incolumes ſe ad agmen reciperent. Confecto iuſto itinere eius diei, qđ propoſuerat Cæſar, traductoq́; exercitu flumen Genuſum, ueteribus ſuis in caſtris contra Aſparagum conſedit, milites q́; omnes intra uallum caſtrorũ continuit, equitatumq́; per cauſam pabulandi emiſſum, confeſtim decumana porta in caſtra ſe recipere iuſſit. Simili ratiõe Pompeius cõfecto eiuſdẽ diei itinere, in ſuis ueteribus caſtris ad Aſparagũ conſedit, eiusq́; milites, ꝙ ab opere itegris munitiõibus uacabãt, alij lignandi, pabulandiq́; cauſa longius progrediebãtur, alij qđ ſubito conſiliũ profectionis cœperant, magna parte impedimentorũ, et ſarcinarũ relicta, ad hæc repetenda inuitati propinqtate ſuperiorũ caſtrorũ, depoſitis in contubernio armis uallũ relinquebant. quibus ad ſequendũ impeditis Cæſar, quod fore prouiderat, meridiano ferè tẽpore, ſigno profectionis dato, exercitũ educit, duplicatoq́; eius diei itinere, VIII millibus paſſuũ ex eo loco procedit, qđ facere Põpeius

diſceſſu militum non potuit. Poſtero die Cæſar, ſimili-
ter præmiſſis prima nocte impedimentis, de quarta ui
gilia ipſe egreditur, ut ſiqua impoſita eſſet dimicandi
neceſſitas, ſubitũ caſum expedito exercitu ſubiret. Hoc
idem reliquis fecit diebus. quibus rebus perfectum eſt,
ut altiſſimis fluminibus, atq; impeditiſſimis itineribus
nullum acciperet incommodum. Põpeius enim primi
diei mora illata, & reliquorum dierum fruſtra labo-
re ſuſcepto, cum ſe magnis itineribus extenderet, et pro
greſſos conſequi cuperet, quarta die finem ſequendi fe
cit. atq; aliud ſibi conſilium capiendũ exiſtimauit. Cæ
ſari ad ſaucios deponendos, ſtipendium exercitui dan=
dum, ſocios cõfirmandos, præſidium urbibus relinquẽ
dum, neceſſe erat adire Apolloniam. Sed his rebus tan
tum temporis tribuit, quantum erat properãti neceſſe,
timensq́; Domitio, ne aduentu Pompeij præoccupare-
tur, ad eum omni celeritate, & ſtudio incitatus fereba-
tur. totius autem rei conſilium his rationibus explica-
bat, ut ſi Pompeius eodem contenderet, abductum illũ
à mari, atq; ab his copijs, quas Dyrrhachij comparaue
rat, frumento, ac commeatu abſtractum, pari conditio-
ne belli ſecum decertare cogeret. Si in Italiã tranſiret,
coniuncto exercitu cum Domitio per Illyricum Italiæ
ſubſidio proficiſceretur. Sin Apolloniam, Oricumq́; op
pugnare, & ſe omni maritima ora excludere conare=
tur, obſeſſo tamen Scipione, neceſſario illum ſuis auxili
um ferre cogeret. Itaq; præmiſſis nuntijs ad Cn. Domi-
tium Cæſar ſcripſit, & quid fieri uellet, oſtendit, præ-
ſidioq́; Apolloniæ cohortibus quatuor, Lyſſi una, tri-
bus Orici relictis, quiq́; erant ex uulneribus ægri de-

poſitis, per Epeirum, atq; Acarnaniam iter facere cœpit. Pompeius quoq; de Cæſaris conſilio coniectura iudicans, ad Scipionem properandum ſibi exiſtimabat, ſi Cæſar iter illò haberet, ut ſubſidium Scipioni ferret. Si ab ora maritima, Corcyráq; diſcedere nollet, quod legiones, equitatúmq; ex Italia expectaret, ipſe ut omnibus copijs Domitiũ aggrederetur. His de cauſis uterq; eorum celeritati ſtudebat, ut ſuis eſſet auxilio, & ad opprimẽdos aduerſarios, ne occaſio tẽporis deeſſet. Sed Cæſarem Apollonia directo itinere auerterat. Pompeius per Candauiam iter in Macedoniã expeditum habebat. Acceſſit etiam improuiſo aliud incommodum, quod Domitius, qui dies complures caſtris Scipionis caſtra collata habuiſſet, rei frumentariæ cauſa ab eo diſceſſerat, et Heracleã Senticam, quæ eſt ſubiecta Candauiæ iter fecerat, ut ipſa fortuna illum obijcere Pompeio uideretur. Hæc ad id tempus Cæſar ignorabat. Simul à Pompeio literis per omnes Prouincias, ciuitatésq; dimiſſis, prælio ad Dyrrhachium facto, latius, inflatiúsq; multo, quàm res erat geſta, fama percrebuerat, pulſum fugere Cæſarem penè omnibus copijs amiſſis. Hæc itinera infeſta reddiderant, hæc ciuitates nõnullas ab eius amicitia auerterant, quibus accidit rebus, ut pluribus dimiſſis itineribus, à Cæſare ad Domitium, et ab Domitio ad Cæſarem nulla ratione iter conficere poſſent. Sed Allobroges, Roſcilli, atq; Aegi familiares, quos perfugiſſe ad Pompeium demonſtrauimus, cõſpicati in itinere exploratores Domitij, ſeu priſtina ſua conſuetudine, quod unà in Gallia bella geſſerant, ſeu gloria elati, cuncta, ut erant acta, expoſuerunt, et Cæ

ſaris profectionem, & aduentum Pompeij docuerunt, à quibus Domitius certior factus, uix IIII horarum ſpatio antecedēs, hoſtium beneficio periculum uitauit, & ad Eginium, quod eſt obiectum, oppoſitumq́; Theſſaliæ Cæſari uenienti occurrit. coniuncto exercitu Cæſar Gomphos peruenit, quod eſt oppidū primum Theſſaliæ uenientibus ab Epeiro, quæ gens paucas ante diebus ultro ad Cæſarem legatos miſerat, ut ſuis omnibus facultatibus uteretur, præſidiumq́; ab eo militum petierat. Sed eò fama iā præcurrerat, quam ſupra docuimus, de prælio dyrrhachino, quod multis auxerat partibus. Itaq; Androſthenes prætor Theſſaliæ, cum ſe uictoriæ Pompeij comitem eſſe mallet, q̃ ſocium Cæſaris in rebus aduerſis, omnem ex agris multitudinem ſeruorum, ac liberorum in oppidū cogit, portasq́; præcludit, & ad Scipionem, Pompeiumq́; nuntios mittit, ut ſibi ſubſidio ueniant, ſe confidere munitionibus oppidi, ſi celeriter ſuccurratur, longinquam oppugnationem ſuſtinere non poſſe. Scipio diſceſſu exercituum à Dyrrhachio cognito, Lariſſam legiões adduxerat. Pōpeius non dum Theſſaliæ appropinquabat. Cæſar caſtris munitis, ſcalas, muſculosq́; ad repentinam oppugnationem fieri, & crates parari iuſſit. quibus rebus effectis, cohortatus milites docuit, quantum uſum haberet ad ſubleuandam omnium rerum inopiam, potiri oppido pleno, atq; opulento. Simul reliquis ciuitatibus urbis huius exemplo inferre terrorem, & id fieri celeriter, prius, q̃ auxilia concurrerent. Itaq; uſus ſingulari militum ſtudio eodem, quo uenerat die, poſt horam nonam oppidum altiſſimis mœnibus oppugnare ag-

greſſus, ante ſolis occaſum expugnauit, et ad diripien dum militibus conceſſit, ſtatimq́; ab oppido caſtra mo uit, et Metropolim uenit, ſic, ut nuntios expugnati op pidi, famamq́; antecederet. Metropolitæ eodem primũ uſi conſilio, iiſdem permoti rumoribus, portas clauſe- runt, murosq́; armatis compleuerunt. ſed poſtea caſu ciuitatis comprehenſis ex captiuis cognito, quos Cæſar ad murum producendos curauerat, portas aperuerũt. quibus diligentiſſime conſeruatis, collata fortuna Me- tropolitum cum caſu Gomphenſium, nulla Theſſaliæ fuit ciuitas præter Lariſſæos, q̃ magnis exercitibus Sci pionis tenebantur, quin Cæſari pareret, atq; impera- ta faceret. Ille ſegetis idoneum locum in agris nactus, quæ propè iam matura erat, ibi aduentum expectare Pompeij, eòq; omnem rationem belli conferre conſtituit. Pompeius paucis poſt diebus in Theſſaliam peruenit, concionatusq́; apud cunctum exercitum ſuis agit gra- tias. Scipiõis milites cohartatur, ut parta iam uictoria, prædæ, ac præmiorũ uelint eſſe participes, receptisq́; omñibus in una caſtra legionibus, ſuum cum Scipione honorem partitur, Claſſicumq́; apud eum cani, & al terũ illi iubet prætoriũ tendi. auctis copijs Põpeij, duo- busq́; magnis exercitibus cõiunctis, priſtina omnium confirmatur opinio, & ſpes uictoriæ augetur, adeo, ut quicquid intercederet temporis, id morari reditum in Italiam uideretur, et ſiquando q̃d Pompeius tardius, aut conſyderatius faceret, unius eſſe negocium diei, ſed illũ delectari imperio, et conſulares, prætoriosq́; ſeruo rum habere numero, dicerẽt. Iamq́; inter ſe palàm de præmijs, ac ſacerdotijs cõtendebãt, in annosq́; cõſula-

tum definiebant. alij domos, bonáq; eorum, qui in caſtris erant Cæſaris, petebant, magnáq; inter eos in conſilio fuit controuerſia, oporteret ne L. Hirtij, quod is à Pópeio ad Parthos miſſus eſſet, proximis comitijs prætorijs abſentis rationem haberi. cum eius neceſſarij fidem implorarent Pompeij, ut præſtaret, quod proficiſcenti recepiſſet, ne per eius authoritatem deceptus uideretur. reliq; in labore pari, ac periculo, ne unus omneis antecederet, recuſarent. Iám de ſacerdotio Cæſaris; Domitius, Scipio, Spintherq́; Lentulus quotidianis contentionibus ad grauiſſimas uerborũ contumelias palàm deſcenderunt. Cum Lentulus ætatis honorem oſtentaret, Domitius, urbanam gratiam, dignitatemq́; iactaret. Scipio, affinitate Pompeij confideret. Poſtulauit etiam L. Afranium proditionis exercitus, Accius Rufus apud Pompeium, quod geſtum in Hiſpania diceret, & L. Domitius in conſilio dixit, placere ſibi bello confecto ternas tabellas dari ad iudicandum ijs, qui ordinis eſſent ſenatorij, belloq́; unà cum ipſis interfuiſſent, ſentẽtiasq́; de ſingulis ferrẽt, qui Romæ remanſiſſent, quiq́; inter præſidia Pompeij fuiſſent, neq; operam in re militari præſtitiſſent, unam fore tabellam, qui liberãdos omni periculo cenſerent, Alteram, qui capitis damnarent, Tertiã, qui pecunia mulctarent. Poſtremo omnes aut de honoribus ſuis, aut de præmijs pecuniæ, aut de perſequendis inimicis agebant. Nec quibus rationibus ſuperare poſſent, ſed quemadmodum uti uictoria deberent, cogitabant. Re frumentaria præparata, confirmatiſq́; militibus, & ſatis longo ſpatio temporis à dyrrhachinis prælijs intermiſſo, quod ſatis perſpectum habere uideretur,

bere uideretur, tentandum Cæſar exiſtimauit, quidnã Pompeius propoſiti, aut uoluntatis ad dimicandum haberet. Itaq; ex caſtris exercitum eduxit, aciemq; inſtruxit, primum ſuis locis, pauloq; à caſtris Pompeij longius, continentibus uero diebus, ut progrederetur à caſtris ſuis, collibusq; pompeianis aciẽ ſubijceret, quæ res in dies confirmatiorem eius efficiebat exercitum. Superius tamen inſtitutum in equitibus, quod demonſtrauimus, ſeruabat, ut quoniam numero multis partibus eſſet inferior, adoleſcentes, atq; expeditos ex anteſignanis electos milites ad pernicitatem, armis inter equites præliari iuberet, qui quotidiana conſuetudine uſum quoq; eius generis præliorum perciperent. His erat rebus effectum, ut equites mille apertioribus etiam locis ſeptem millium pompeianorum impetum, cum adeſſet uſus, ſuſtinere auderent, neq; magnopere eorum multitudine terrerentur. Nanq; etiam per eos dies prælium ſecũdum equeſtre fecit, atq; unum Allobrogem ex duobus, quos perfugiſſe ad Pompeium ſupra docuimus, cum quibuſdam interfecit. Pompeius quia caſtra in colle habebat, ad infimas radices montis aciẽ inſtruebat, ſemper, ut uidebatur, expectãs, ſi iniquis locis Cæſar ſe ſubijceret. Cæſar nulla ratione ad pugnã elici poſſe Pompeium exiſtimans, hanc ſibi commodiſſimam belli rationem iudicauit, uti caſtra ex eo loco moueret, ſemperq; eſſet in itineribus. hoc ſperans, ut mouendis caſtris, pluribusq; adeundis locis, commodiore frumentaria re uteretur, ſimulq; in itinere, ut aliquã occaſionem dimicandi nanciſceretur, et inſolitum ad laborẽ Pompeij exercitum quotidianis itineribus defatigaret. His conſtitutis

rebus, ſigno iam profectionis dato, tabernaculiſq; detenſis, animaduerſum eſt pauloante, extra quotidianam conſuetudinem longius à uallo eſſe aciem Pompeij progreſſam, ut non iniquo loco poſſe dimicari uideretur. Tunc Cæſar apud ſuos, cum iã eſſet agmen in portis, differendum eſt, inquit iter in præſentia nobis, & de prælio cogitandum, ſicut ſemper depopoſcimus, animo ſumus ad dimicandum parati. non facile occaſionẽ poſtea reperiemus. Confeſtimq; expeditas copias eduxit. Pompeius quoq;, ut poſtea cognitum eſt, ſuorum omnium hortatu ſtatuerat prælio decertare. Nanq; etiam in concilio ſuperioribus diebus dixerat, prius, quã concurrerent acies fore, ut exercitus Cæſaris pelleretur. Id cum eſſent pleriq; admirati. ſcio me, inquit, penè incredibilem rem polliceri, ſed rationem conſilij mei accipite, quò firmiore animo in prælium prodeatis, perſuaſi equitibus noſtris, idq; mihi ſe facturos confirmauerunt, ut cum propius ſit acceſſum, dextrum Cæſaris cornu ab latere aperto aggrederentur, ut circunuenta ab tergo acie, prius perturbatum exercitum pellerent, q̃ à nobis telum in hoſtem iaceretur. Ita ſine periculo legionum, & penè ſine uulnere bellum conficiemus. Id autem difficile non eſt, cum tantum equitatu ualeamus. ſimul denũtiauit, ut eſſent animo parati in poſterum, &, quoniam fieret dimicandi poteſtas, ut ſæpe cogitauiſſent, ne uſu, manuq; reliquorum opinionem fallerent. Hunc Labienus excepit, ut cum Cæſaris copias deſpiceret, Pompeij conſilium ſummis laudibus efferret. noli inquit exiſtimare Pompei hunc eſſe exercitum, qui Galliam, Germaniamq; deuicerit, omnibus

interfui

interſui prælijs,neq; temere incognitam rem pronun tio, perexigua pars illius exercitus ſupereſt, magna pars deperijt, quod accidere tot prælijs fuit neceſſe, multos autumni peſtilentia in Italia conſumpſit, multi domum diſceſſerunt, multi ſunt relicti in continẽti. An non audiſtis ex ijs, qui per cauſam ualetudinis remanſerunt, cohortes eſſe Brundusij factas? Hæ copiæ, quas uidetis ex delectis horum annorum in citeriore Gallia ſunt refectæ, & pleræq; ſunt ex colonijs transpadanis. Attamen quod fuit roboris duobus prælijs dyrrhachinis interijt. Hæc cum dixiſſet, iurauit ſe niſi uictorem in caſtra non reuerſurum, reliquosq́;, ut idem facerent, hortatus eſt. Hoc laudans Pompeius, idem iurauit. nec uero ex reliquis fuit quiſquam, qui iurare dubitaret. Hæc cum facta eſſent in concilio, magna ſpe, et lætitia omnium diſceſſum eſt, ac iam animo uictoriam percipiebant, quod de re tanta, & à tam perito Imperatore nihil fruſtra confirmari uidebatur. Cæſar, cum Pompeij caſtris appropinquaſſet, ad hunc modum aciem eius inſtructam animaduertit. Erant in ſiniſtro cornu legiones duæ traditæ à Cæſare initio diſſenſionis, ex S. C. quarum una prima, altera tertia appellabatur. In eo loco ipſe erat Pompeius. mediam aciem Scipio cum legionibus ſyriacis tenebat. Ciliceníis legio coniuncta, cum cohortibus hiſpanis, quas traductas ab Afranio docuimus, in dextro cornu erãt collocatæ. has firmiſſimas ſe habere Pompeius exiſtimabat. Reliquas inter aciem mediam, cornuáq; interiecerat. numeroq́; cohortes CX expleuerat. Hæc erãt millia LV, euocatorũ circiter duo millia, quæ ex bene-

ficiarijs ſuperiorum exercituum, ad eum conuenerát, quæ tota acie diſperſerat. reliquas cohortes VII caſtris, propinquiſq; caſtellis præſidio diſpoſuerat. Dextrum cornu eius riuus quidam impeditis ripis muniebat, quam ob cauſam cunctum equitatum, ſagittarios, funditoreſq; omnes in ſiniſtro cornu obiecerat. Cæſar ſuperius inſtitutum ſeruans decimam legionem in dextro cornu, nonam in ſiniſtro collocauerat, tametſi erant dyrrhachinis prælijs uehementer attenuatæ, & huic ſic adiunxit octauam, ut pene unam ex duabus efficeret, atq; alteram alteri præſidio eſſe iuſſerat. Cohortes in acie LXXX conſtitutas habebat, quæ ſumma erat M XXII. cohortes duas caſtris præſidio reliquerat. Siniſtro cornu Antonium, dextro P. Syllam, medía acie Cn. Domitium præpoſuerat. Ipſe contra Pompeium conſiſtit. Simul his rebus animaduerſis, quas demonſtrauimus, timens, ne à multitudine equitum dextrum cornu circumueniretur, celeriter ex terna acie ſingulas cohortes detraxit, atq; ex his quartam inſtituit, equitatuiq; oppoſuit, & quid fieri uellet, oſtendit, monuitq; eius diei uictoriam in earum cohortium uirtute conſtare, ſimul tertiæ aciei, totiq; exercitui imperauit, ne iniuſſu ſuo concurreret. Se, cum id fieri uellet, uexillo ſignum daturum. exercitum cum militari more ad pugnam cohortaretur, ſuaq; in eum perpetui temporis officia prædicaret, in primis commemorauit teſtibus ſe militibus uti poſſe, quanto ſtudio pacem petiſſet, quæ per Vatinium in colloquijs, quæ per A. Claudium cũ Scipione egiſſet, quibus modis ad Oricum cum Libone de mittendis legatis cõtendiſſet, neq; ſe unquã abuti

militum

militum ſanguine, neq; remp. alterutro exercitu priuare uoluiſſe. hac habita oratione expoſcentibus militibus, & ſtudio pugnæ ardentibus, tuba ſignum dedit. Erat Craſtinus euocatus in exercitu Cæſaris, qui ſuperiore anno apud eum primum pilum in legione decima duxerat, uir ſingulari uirtute. hic ſigno dato, ſequimini me inquit, manipulares mei qui fuiſtis, & ueſtro Imperatori quam conſtituiſtis operam date. Vnum hoc prælium ſupereſt, quo confecto, & ille ſuam dignitatem, & nos noſtram libertatem recuperabimus. ſimul reſpiciens Cæſarem, faciam, inquit hodie imperator, ut aut uiuo mihi, aut mortuo gratias agas. Hæc cum dixiſſet, primus ex dextro cornu procurrit, atq; eum milites electi circiter CXX uoluntarie eiuſdem centuriæ ſunt proſecuti. inter duas acies tantum erat relictum ſpatij, ut ſatis eſſet ad cõcurſum utriuſq; exercitus. Sed Põpeius ſuis prædixerat, ut Cæſaris impetum exciperent, né ue ſe loco mouerent, aciem'q; eius diſtrahi paterẽtur, id'q; admonitu C. Triarij feciſſe dicebatur, ut primus excurſus, uis'q; militum infringeretur, acies'q; diſtenderetur, atq; ſuis ordinibus diſpoſiti, diſperſos adorirentur, leuius'q; caſura pila ſperabat, in loco retentis militibus, quã ſi ipſi immiſſis telis occurriſſent. Simul fore, ut duplicato curſu Cæſaris milites exanimarẽtur, & laſſitudine conficerentur, quod nobis quidem nulla ratione factum à Pompeio uidetur, propterea quod eſt quædam animi incitatio, atq; alacritas naturaliter innata omnibus, quæ ſtudio pugnæ incenditur. hãc nõ reprimere, ſed augere imperatores debent, neq; fruſtra antiqtus inſtitutum eſt, ut ſigna undiq; concinerent, cla-

moremq́; uniuerſi tollerent, quibus rebus, & hoſtes terreri, & ſuos incitari exiſtimauerunt. Sed noſtri milites dato ſigno, cum infeſtis pilis procurriſſent, atque animaduertiſſent non concurri à Pompeianis, uſu periti, ac ſuperioribus pugnis exercitati, ſua ſponte curſum repreſſerunt, & ad medium ferè ſpatium conſtiterunt, ne conſumptis uiribus appropinquarent, paruoq́; intermiſſo temporis ſpatio, ac rurſus renouato curſu pila miſerunt, celeriterq́;, ut erat præceptum à Cæſare gladios ſtrinxerunt. Neque uero Pompeiani huic rei defuerunt, Nam & tela miſſa exceperunt, & impetum legionum tulerunt, & ordines conſeruauerunt, pilisq́; miſſis, ad gladios redierunt. Eodem tempore equites à ſiniſtro Pompeij cornu, ut erat imperatum, uniuerſi procurrerunt, omnisq́; multitudo ſagittariorum ſe profudit, quorum impetum noſter equitatus non tulit, ſed paulum loco motus ceſſit, equitesq́; Pompeiani hoc acrius inſtare, & ſe turmatim explicare, aciemq́; noſtram à latere aperto circuire cœperũt. quod ubi Cæſar animaduertit, quartæ aciei, quam inſtituerat, ex cohortium numero, ſignum dedit. Illi celeriter procurrerũt, infeſtisq́; ſignis tanta ui in Pompeij equites impetum fecerunt, ut eorum nemo conſiſteret, omnesq́; conuerſi non ſolum loco excederent, ſed protinus incitati fuga montes altiſſimos peterent, q̃bus ſummotis, omnes ſagittarij, funditoresq́; deſtituti inermes ſine præſidio interfecti ſunt. Eodem impetu cohortes ſiniſtrum cornu pugnantibus etiam tum, ac reſiſtentibus in acie Pompeianis circũierunt, eosq́; à tergo ſunt adorti. Eodem tempore tertiam aciẽ Cæſar, quæ quieta

fuerat, & ſe

fuerat, et ſe ad id tempus loco tenuerat, procurrere iuſſit. Ita cum recẽtes, atq; integri defeſſis ſucceſſiſſent, alij autem à tergo adorirentur, ſuſtinere pompeiani non potuerunt, atq; uniuerſi terga uerterunt. Neque uero Cæſarem fefellit, quin ab his cohortibus, quæ contra equitatum in quarta acie collocatæ eſſent, initium uictoriæ oriretur, ut ipſe in cohortandis militibus pronuntiauerat. Ab his enim primum equitatus eſt pulſus, ab ijſdẽ facta cædes ſagittariorum, atq; funditorum, ab ijſdem acies pompeiana à ſiniſtra parte erat circũuenta, atq; initium fugæ factum. Sed Pompeius, ut equitatum ſuum pulſum uidit, atq; eam partem, cui maxime confidebat, perterritam animaduertit, alijsq; diffiſus, acie exceſſit, protinusq; ſe in caſtra equo contulit, & ijs Cẽturionibus, quos in ſtatione ad prætoriam portam poſuerat clare, ut milites exaudirent, tueamini inquit caſtra, & defendite diligenter, ſiquid durius acciderit, ego reliquas portas circumeo, & caſtrorum præſidia confirmo. Hæc cum dixiſſet, ſe in prætorium contulit ſummæ rei diffidens, & tamen euentum expectans. Cæſar pompeianis ex fuga intra uallum compulſis, nullum ſpatium perterritis dare oportere exiſtimans, milites cohortatus eſt, ut beneficio fortunæ uterentur, caſtraq; oppugnarent, qui, & ſi magno æſtu fatigati, nã ad meridiem res erat perducta, tamen ad omnem laborem animo parati imperio paruerunt. caſtra à cohortibus, quæ ibi præſidio erant relictæ, induſtrie defendebantur, multo etiam acrius à thracibus, barbarisq; auxilijs. Nã qui acie refugerant milites, et animo perterriti, & laſſitudine confecti, miſſis pleriq; armis, ſi-

gnisq; militaribus, magis de reliqua fuga, quàm de caſtrorum defenſione cogitabant. Neq; uero diutius, qui in uallo conſtiterant, multitudinem telorũ ſuſtinere potuerunt, ſed confecti uulneribus locũ reliquerunt, protinusq; omnes ducibus uſi Cẽturionibus, Tribunisq; militum in altiſſimos montes, qui ad caſtra ꝑtinebant, cõfugerũt. In caſtris Pompeij uidere licuit triclinia ſtrata, magnum argenti põdus expoſitum, recentibus ceſpitibus tabernacula conſtrata, L. etiam Lentuli, & nonnullorum tabernacula protecta edera, multaq;, præterea, quæ nimiam luxuriam, et uictoriæ fiduciam deſignarent, ut facile exiſtimari poſſet, nihil eos de euentu eius diei timuiſſe, quin neceſſarias conquirerent uoluptates. atq; ij miſerrimo, ac patientiſſimo exercitui Cæſaris luxuriem obijciebant, cui ſemper omnia ad neceſſarium uſum defuiſſent. Põpeius iam cum intra uallum noſtri uerſarentur, equum nactus, detractis inſignibus imperatorijs, decumana porta ſe ex caſtris eiecit, protinusq; equo citato, Lariſſam contendit. Neq; ibi conſtitit, ſed eadẽ celeritate paucos ſuos ex fuga nactus, nocturno itinere non intermiſſo, comitatu equitum XXX ad mare peruenit, nauemq; frumentariam conſcendit, ſæpe, ut dicebatur, querẽs, tantum ſe opinionem fefelliſſe, ut à quo genere hominum uictoriã ſperaſſet, ab eo initio fugæ facto pene prodıtus uideretur. Cæſar caſtris potitus, à militibus contendit, ne in præda occupati, reliqui negocij gerẽdi facultatem dimitterent. qua re impetrata, montem opere circumuenire inſtituit. Põpeiani, qđ is mons erat ſine aqua, diffiſi ei loco relicto monte, uniuerſi ſimul Lariſſam uerſus ſe recipere cœperunt, qua re

runt. qua re animaduerſa, Cæſar copias ſuas diuiſit, partemq́; legionum in caſtris Pompeij remanere iuſſit, partem in ſua caſtra remiſit, quatuor ſecũ legiones duxit, commodioreq́; itinere põpeianis occurrere cœpit, & progreſſus millia paſſuum VI aciem inſtruxit. qua re animaduerſa, pompeiani in quodam monte conſtiterunt. Hunc montem flumen ſubluebat, Cæſar milites cohortatus eſt, & ſi totius diei continenti labore erãt confecti, noxq́; iam ſuberat, tamen munitione flumen à monte ſecluſit, ne noctu põpeiani aquari poſſent, quo iam perfecto opere, illi de deditione miſſis legatis agere cœperunt, pauci ordinis Senatorij, qui ſe cum ijs coniunxerant, nocte fuga ſalutem petierunt. Cæſar prima luce omnes eos, qui in monte conſederant, ex ſuperioribus locis in planitiem deſcendere, atq; arma proijcere iuſſit, quod ubi ſine recuſatione fecerunt, paſſisq́; palmis proiecti ad terram flentes ab eo petierunt ſalutem, conſolatus conſurgere iuſſit, & pauca apud eos de lenitate ſua locutus, quò minore eſſent timore, omnes conſeruauit, militibusq́; ſuis iuſſit, ne qui eorũ uiolarentur, neu quid ſui deſyderarent. Hac adhibita diligentia, ex caſtris ſibi legiones alias occurrere, et eas, quas ſecum duxerat, inuicem requieſcere, atq; in caſtra reuerti iuſſit, eodemq́; die Lariſſam peruẽnit, in eo prælio nõ amplius ducentos milites deſyderauit, ſed Centuriones fortes uiros circiter XXX amiſit. Interfectus eſt etiam fortiſſime pugnans Craſtinus, cuius mentionem ſupra fecimus, gladio in os aduerſum coniecto. Neq; id fuit falſum, quod ille in pugnã proficiſcens dixerat. Sic enim Cæſar exiſtimabat, eo prælio excellentiſſimam uirtutẽ

Craſtini fuiſſe, optiméq; eum de ſe meritum iudicabat, ex pompeiano exercitu circiter millia XV cecidiſſe ui debantur. Sed in deditionem uenerunt amplius millia XXIIII. nanq; etiam cohortes, quæ præſidio in caſtel lis fuerant, ſeſe Syllæ ſimiliter dediderunt. multi præ terea in finitimas ciuitates refugerunt, ſignáq; milita- ria ex prælio ad Cæſarem ſunt relata CLXXX, & aquilæ LIX. L. Domitius ex caſtris in montem refu giens, cum uires eum laſſitudine defeciſſent ab equiti- bus eſt interfectus. Eodem tempore D. Lælius cum claſ ſe ad Brũduſium uenit, eadémq; ratione, qua factum à Libone antea demonſtrauimus, Inſulam obiectam portui brunduſino tenuit. Similiter Vatinius, q Brun duſio præerat, tectis, inſtructiſq; ſcaphis, elicuit naues lælianas, atq; ex his longius productam unam quin- queremem, & minores duas in anguſtijs portus cepit. Itémq; per eqtes diſpoſitos aqua prohibere claſſiarios inſtituit. Sed Lælius tempore anni cõmodiore uſus ad nauigandũ onerarijs nauibus Corcyra, Dyrrhachióq; aquã ſuis ſupportabat, neq; à propoſito deterrebatur, neq; ante prælium in Theſſalia factum cognitum, aut ignominia amiſſarum nauium, aut neceſſariarum re rum inopia, ex portu, inſuláq; expelli potuit. Iiſdẽ fe= rè temporibus Caſſius cum claſſe Syrorũ, et Phœnicũ, et Cilicum, in Siciliam uenit, et cum eſſet Cæſaris claſ ſis diuiſa in duas parteis, et dimidiæ parti præeſſet P. Sulpitius prætor Vibone ad fretum, dimidiæ M. Pom- ponius ad Meſſanam, prius Caſſius ad Meſſanam na- uibus aduolauit, quàm Pomponius de eius aduentu co gnoſceret, perturbatúmq; eum nactus, nullis cuſtodijs,

neq; ordinibus certis, magno uento, et ſecundo comple-
tas onerarias naues, teda, et pice, et ſtupa, reliquiſq; re-
bus, quæ ſunt ad incendia, in pompojanã claſſem im
miſit, atq; omnes naues incendit XXXV, in quibus
erant XX conſtratæ, tantuſq; eo facto timor inceſſit,
ut, cum eſſet legio præſidio Meſſanæ, uix oppidum de-
fenderetur, & niſi eo ipſo tempore quidam nuntij de
Cæſaris uictoria per diſpoſitos equites eſſent allati, exi
ſtimabant pleriq; futurum fuiſſe, ut amitteretur. Sed
opportuniſſime nũtijs allatis oppidum fuit defenſum.
Caſſiuſq; ad ſulpitianã inde claſſem profectus eſt Vi
bonem, applicatiſq; noſtris ad terram nauibus, propter
eundẽ timorẽ, pari atq; antea ratione egerũt. Caſſius
ſecundũ nactus uentum, onerarias naues circiter XL
præparatas ad incendium immiſit, et flãma ab utroq;
cornu cõprehenſa, naues ſunt combuſtæ quinq;, cumq;
ignis magnitudine uenti latius ſerperet, milites, qui ex
ueteribus legionibus erant relicti præſidio nauibus, ex
numero ægrorum, ignominiã nõ tulerũt, ſed ſua ſpon
te naues conſcenderũt, & à terra ſoluerunt, impetuq;
facto in caſſianã claſſem, quinqueremes duas, in quarũ
altera erat Caſſius, ceperunt. ſed Caſſius exceptus ſca
pha refugit. Præterea duæ ſunt deprehenſæ triremes,
neq; multo poſt de prælio facto in Theſſalia cognitum
eſt, ut ipſis pompeianis fides fieret, nam ante id tẽpus
fingi à legatis, amiciſq; Cæſaris arbitrabantur. Qui-
bus rebus cognitis, ex ijs locis Caſſius cum claſſe di-
ſceſſit. Cæſar omnibus rebus relictis, perſequendũ
ſibi Pompeiũ exiſtimauit, quaſcũq; in partes ex fuga
ſe recepiſſet, ne rurſus copias comparare alias, et bel-

lum renouare poſſet, & quantum itineris equitatu effi cere poterat, quotidie progrediebatur, legionemq́; unà minoribus itineribus ſubſeq iuſſit. Erat edictum Pompeij nomine Amphipoli propoſitũ, uti omnes eius Prouinciæ iuniores græci, ciuesq́; Ro. iurandi cauſa conuenirent. Sed utrum auertendæ ſuſpitionis cauſa Pompeius propoſuiſſet, ut quamdiutiſſime longioris fugæ conſilium occultaret, an nouis delectibus, ſi nemo premeret, Macedoniam tenere conaretur, exiſtimari non poterat. ipſe ad anchoram una nocte conſtitit, & uocatis ad ſe Amphipoli hoſpitibus, & pecunia ad neceſſarios ſumptus corrogata, cognito Cæſaris aduentu, ex eo loco diſceſſit, et Mitylenas paucis diebus uenit, biduũ tẽpeſtate retentus, nauibusq́; alijs additis actuarijs in Ciliciá, atq; inde Cyprum peruẽnit. Ibi cognoſcit conſenſu omnium Antiochenſium, ciuiumq́; Ro. qui illic negociarentur, arcem Antiochiam captam eſſe, excludendi ſui cauſa, nuntiosq́; dimiſſos ad eos, qui ſe ex fuga in finitimas ciuitates recepiſſe dicerentur, ne Antiochiá adirent, id ſi feciſſent magno eorum capitis periculo futurum. Idem hoc L. Lentulo, qui ſuperiore anno conſul fuerat, & P. Lentulo conſulari, ac nonnullis alijs acciderat Rhodi. Nam quicunq; ex fuga Pompeium ſequerentur, atq; in inſulam ueniſſent, oppido, ac portu recepti non erant, miſſisq́; ad eos nuntijs, ut ex his locis diſcederent, contra uoluntatem ſuam naues ſoluere iubebantur. Iamq́; de Cæſaris aduẽtu fama ad ciuitates perferrebatur. quibus cognitis rebus, Põpeius depoſito adeundæ Syriæ cõſilio pecunia ſocietatis ſublata, et à quibuſdam priuatis ſumpta, & æris magno pondere ad

militarem uſum in naueis impoſito, duobusq; millibus hominum armatis, partim quos ex familijs ſocietatum delegerat, partim a' negociatoribus coegerat, quosq; ex ſuis quisq; ad hanc rem idoneos exiſtimabat, Peluſiũ peruenit. ibi caſu Rex erat Ptolemæus, puer ætate, magnis copijs, cum ſorore Cleopatra gerens bellum, quã paucis ante menſibus per ſuos propinquos, atq; amicos regno expulerat, caſtraq; Cleopatræ non longo ſpatio ab eius caſtris diſtabant, Ad eum Pompeius miſit, ut pro hoſpitio, atq; amicitia patris, Alexãdria reciperetur, atq; illius opibus in calamitate tegeretur. Sed qui ab eo miſſi erãt confecto legationis officio, liberius cum militibus Regis colloqui cœperunt. Eosq; hortari, ut ſuum officium Pompeio præſtarent, ne ue eius fortunam deſpicerent. In hoc erant numero complures Pompeij milites, quos ex eius exercitu acceptos in Syria Gabinius Alexandriam traduxerat, belloq; confecto apud Ptolemæum patrem pueri reliquerat. his tunc cognitis rebus, qui propter ætatem eius in procuratione erãt regni, ſiue timore adducti, ut poſtea prædicabant, ne ſolicitato exercitu regio, Pompeius Alexãdriam, Aegyptumq; occuparet, ſiue deſpecta eius fortuna, ut plerunq; in calamitate ex amicis inimici exiſtunt, ijs qui erant ab eo miſſi, palàm liberaliter reſpõderunt, eũq; ad Regẽ uenire iuſſerũt. Ipſi clàm conſilio inito Achillam præfectum regium, ſingulari hominem audacia, & L. Septimium Tr. militum, ad interficiẽdum Pompeium miſerunt. ab his liberaliter ipſe appellatus, & quadam notitia Septimij productus, quod bello prædonum apud eum ordinem duxerat, nauiculam par-

nulam conſcendit cum paucis ſuis, & ibi ab Achilla, & Septimio interficitur. Item L. Lentulus comprehenditur à Rege, et in custodia necatur. Cæſar, cum in Aſiam ueniſſet, reperiebat T. Apiū conatū eſſe tollere pecunias Epheſo ex Fano Dianæ, eiusq; rei cauſa, Senatores omneis ex Prouincia uocaſſe, ut his teſtibus ſumma pecuniæ uteretur, ſed interpellatum aduentu Cæſaris profugiſſe. Ita duobus tēporibus Epheſiæ pecuniæ Cæſar auxilium tulit. Item conſtabat Elide in templo Mineruæ repetitis, atq; enumeratis diebus, quo die prælium ſecūdum feciſſet Cæſar, ſimulachrum uictoriæ, qđ ante ipſam Mineruam collocatum erat, & ad ſimulachrum Mineruæ ſpectabat, ad ualuas ſe tēpli, limenq; conuertiſſe. Eodemq; die Antiochiæ in Syria bis tantus exercitus clamor, et ſignorum ſonus exauditus eſt, ut in muris armata ciuitas diſcurreret. Hoc idem Ptolemaidæ accidit. Pergami in occultis, ac remotis templis, quò, præter ſacerdotes, adire fas non eſt, quæ græci ἄδυτα appellant, tympana ſonuerunt. Itē Trallibus in tēplo uictoriæ, ubi Cæſari ſtatuā conſecrauerāt, palma per eos dies in tecto inter coagmenta lapidū ex pauimēto extitiſſe oſtendebatur. Cæſar paucos dies in Aſia moratus, cum audiſſet Pompeium Cypri uiſum, coniectans eum in Aegyptum iter habere, propter neceſſitudines regni, reliquasq; eius loci opportunitates, cū legionibus, una, quā ex Theſſalia ſe ſequi iuſſerat, et altera, quā ex Achaia à Fuſio legato euocauerat, equitibusq; octingentis, et nauibus longis Rhodijs decē, et Aſiaticis paucis, Alexandriam peruenit. In his erāt legionibus hominum tria millia ducenti. Reliq uulne-

ribus ex prælijs, et labore, ac magnitudine itineris con fecti conſequi non potuerant. Sed Cæſar confiſus fama rerum geſtarum, infirmis auxilijs proficiſci non dubitauerat, atq; omnem ſibi locum tutũ fore exiſtimabat. Alexandriæ de Pŏpeij morte cognoſcit, atq; ibi primũ è naui egrediens clamorẽ militum audit, quos Rex in oppido præſidij cauſa reliquerat, et cõcurſum ad ſe fieri uidet, qđ faſces anteferrentur. In hoc omnis multitudo maieſtatem Regiam minui prædicabat. Hoc ſedato tumultu, crebræ continuis diebus ex concurſu multitudinis concitationes fiebant, compluresq; milites, huius urbis omnibus partibus interficiebãtur. qbus rebus animaduerſis, legiões ſibi alias ex Aſia adduci iuſſit, quas ex pompeianis militibus confecerat. Ipſe enim neceſſario Eteſijs tenebatur, q Alexandria nauigantibus, ſunt aduerſiſſimi uenti. Interim cõtrouerſias Regum ad populum Ro. & ad ſe ꝙ eſſet conſul, ꝑtinere exiſtimans, atq; eo magis officio ſuo conuenire, quod ſuperiore conſulatu, cum patre Ptolemæo, & lege, et ſenatusconſulto ſocietas erat facta, oſtendit ſibi placere Regem Ptolemæum, atq; ſororem eius Cleopatram, exercitus, quos haberent, dimittere, et de controuerſijs iure apud ſe potius, quàm inter ſe armis diſceptare. Erat in procuratione Regni propter ætatẽ pueri nutritius eius eunuchus nomine Photinus. Is primũ inter ſuos queri, atq; indignari cœpit, Regem ad dicendam cauſam euocari. Deinde adiutores quoſdam conſcios ſui nactus ex regijs amicis, exercitum à Peluſio clàm Alexandriam euocauit, atq; eundẽ Achillã, cuius ſupra meminimus, oĩbus copijs præfecit. Hũc icitatũ ſuis, et Regis inflatũ

pollicitationibus, quæ fieri uellet, literis, nuntijsq́; edocuit. In teſtamento Ptolemæi patris hæredes erant ſcripti, ex duobus filijs maior, & ex duabus ea, quæ ætate antecedebat, hæc uti fierẽt, per omnes deos, perq́; fœdera, quæ Romæ feciſſet eodem teſtamento Ptolemæus populum Roma. obteſtabatur. Tabulæ teſtamenti, unæ per legatos eius Romam erant allatæ, ut in ærario ponerentur, eæ, cum propter publicas occupationes poni non potuiſſent, apud Pompeium ſunt depoſitæ. Alteræ eodem exemplo relictæ, atque obſignatæ Alexandriæ proferebantur. De his rebus cum ageretur apud Cæſarem, isq́; maxime uellet pro communi amico, atq; arbitro controuerſias Regum componere, ſubito exercitus regius, equitatusq́; omnis uenire Alexandriã nuntiatur. Cæſaris copiæ nequaquam erant tantæ, ut eis extra oppidum, ſi eſſet dimicandum, confideret, relinquebatur, ut ſe ſuis locis oppido teneret, conſiliumq́; Achillæ cognoſceret, milites tamen omnes in armis eſſe iuſſit, Regemq́; hortatus eſt, ut ex ſuis neceſſarijs, quos haberet maxime authoritatis, legatos ad Achillam mitteret, & quid eſſet ſuæ uoluntatis, oſtenderet. A quo miſſi Dioſcorides, & Serapion, qui ambo legati Romæ fuerant, magnamq́; apud patrem Ptolemæum authoritatem habuerant, ad Achillam peruenerunt, quos ille cum incõſpectu eius ueniſſent, prius, quam audiret, aut cuius rei cauſa miſſi eſſent, cognoſceret, corripi, ac interfici iuſſit. Quorum alter accepto uulnere occupatus, per ſuos pro occiſo ſublatus, alter interfectus eſt. quo facto, Regẽ ut in ſua poteſtate haberet, Cæſar effecit, magnamq́; regium nomen apud ſuos authoritatem

habere exiſtimans,

habere exiſtimans, & ut potius priuato paucorum, & latronum conſilio, quàm regio ſuſceptum bellum uideretur. Erant cum Achilla copiæ, ut neq; numero, neq; genere hominum, neq; uſu rei militaris contemnēdæ uiderentur. millia enim uiginti in armis habebat. hæ cōſtabant ex gabinianis militibus, qui iam in conſuetudinem alexandrinæ uitæ, atq; licentiæ uenerant, et nomē, diſciplinam'q; populi Ro. dedidicerāt, uxores'q; duxerant, ex quibus pleriq; liberos habebant. huc accedebant collecti ex prædonibus, latronibus'q; Syriæ, Ciliciæ'q; Prouinciæ, finitimarum'q; regionum. Multi præterea capitis damnati, exules'q; conuenerant, fugitiuis'q; omnibus noſtris certus erat Alexādriæ receptus, certa'q; uitæ conditio, ut dato nomine, militū eſſent numero, quorum ſiquis à domino comprehenderetur, concurſu militum eripiebatur, qui uim ſuorum, quod in ſimili culpa uerſabantur, ipſi pro ſuo periculo defendebant. Hi Regū amicos ad mortem depoſcere, hi bona locupletum diripere, ſtipendij augendi cauſa, Regis domum obſidere, regno expellere alios, alios acerſere, uetere quodam alexandrini exercitus inſtituto conſueuerant. Erant præterea equitum millia duo, qui inueterauerant compluribus Alexandriæ bellis, Ptolemæum patrem in regnum reduxerant. Bibuli filios duos interfecerant. Bella cum Aegyptijs geſſerant, hūc uſum rei militaris habebant. His copijs fidens Achillas, paucitatem'q; militum Cæſaris deſpiciens, occupabat Alexandriam. præterea oppidi partem, quam Cæſar cum militibus tenebat, primo impetu domum eius irrumpere conatus eſt. Sed Cæſar diſpoſitis per uias cohortibus,

impetum eius ſuſtinuit, eodem'q; tempore pugnatum eſt ad portum, ac longe maximam ea res attulit dimicationem. Simul enim deductis copijs, pluribus uijs pugnabatur, et magna multitudine naues lõgas occupare hoſtes conabantur, quarũ erant auxilio .L nnſſæ ad Põpeium, prælio'q; in Theſſalia facto, domũ redierãt. Illæ triremes omnes, et quinqueremes aptæ, inſtructæ'q; omnibus rebus ad nauigandum, præter has, XXII erãt, quæ præſidij cauſa Alexãdriæ eſſe conſueuerãt, cõſtratæ omnes, quas ſi occupaſſent, claſſe Cæſaris erepta portum, ac mare totum in ſua poteſtate haberent, commeatu, auxilijs'q; Cæſarem prohiberent. Itaq; tanta eſt contentione actum, quanta agi debuit, cum ille celerem in ea re uictoriam, hi ſalutem ſuam conſiſtere uiderent. Sed rem obtinuit Cæſar, omnes'q; eas naues, et reliquas, quæ erant in naualibus incendit, quod tam late tueri, tam parua manu nõ poterat, confeſtim'q; ad Pharum nauibus milites expoſuit. Pharus eſt in inſula turris, magna altitudine, mirificis operibus extructa, quæ nomen ab inſula accepit. hæc inſula obiecta Alexandriæ portum efficit. Sed à ſuperioribus regionibus, in longitudinem paſſuum nongentorũ in mare iactis molibus anguſto itinere, & ponte cum oppido coniungitur. In hac ſunt Inſula domicilia ægyptiorum, & uicus, oppidi magnitudine, quæ'q; ubiq; naues imprudentia, aut tempeſtate paululũ ſuo curſu deceſſerit, has more prædonum diripere conſueuerũt. his autem inuitis, à quibus Pharus tenetur, non poteſt eſſe propter anguſtias nauibus introitus in portum. hoc tum ueritus Cæſar hoſtibus in pugna occupatis, militibus'q; expoſitis,

Pharon apprehendit,atq; ibi præſidium poſuit. qbus eſt rebus effectum,uti tuto frumentum,auxiliáq; nauibus ad eum ſupportari poſſent. deduxit enim circum omnes propinquas regiones,atq; inde auxilia euocauit, reliquis oppidi partibus ſic eſt pugnatū,ut æquo prælio diſcæderetur,et neutri pellerentur. Id efficiebant anguſtiæ loci,paucisq; utrinq; interfectis Cæſar loca maxime neceſſaria complexus noctu præmunit,nec tractu oppidi pars erat Regiæ exigua,in quam ipſe habitandi cauſa initio erat inductus,& theatrum coniunctum domui,quod arcis tenebat locum,aditusq; habebat ad portum,& ad reliqua naualia.has munitiones inſequentibus auxit diebus,ut pro muro obiectas haberet,neu pugnare inuitus cogeretur. Interim filia minor Ptolemæi Regis uacuā poſſeſſionem regni ſperās, ad Achillam ſe ex Regia traiecit,unáq; bellum adminiſtrare cœpit,ſed celeriter eſt inter eos de principatu controuerſia orta,quæ res apud milites largitiones auxit. Magnis enim iacturis ſibi quiſq; eorum animos cōciliabat. Hæc dum apud hoſtes geruntur,Photinus nutricius pueri,& procurator regni in parte Cæſaris cū ad Achillam nuntios mitteret,hortareturq;,ne negocio deſiſteret,ne'ue animo deficeret,indicatis,deprehēſisq; internuntijs,à Cæſare eſt interfectus. Hæc initia belli alexandrini fuerunt.

A. HIRTII AVT OPII COMMENTARIORVM DE BELLO ALEXANDRINO LIBER QVARTVS.

b ELLO ALEXANDRINO conflato, Cæſar Rhodo, atq; ex Syria, Ciliciaq́; omnem claſſem accerſit, ex Creta ſagittarios, equites ab Rege Nabatheorum Malco euocat. tormenta undiq; conquiri, & frumentum mitti, auxiliaq́; adduci iubet. Interim munitiones quotidie operibus augentur, atq; omnes oppidi partes, quæ minus firmæ eſſe uiderentur, teſtudinibus, atq; muſculis aptantur, ex ædificijs autem per foramina in proxima ædificia arietes ĩmittuntur, quantumq́; aut ruinis deijcitur, aut per uim recipitur loci, in tantũ munitiones proferuntur, nam incendio ferè tuta eſt Alexandria, quod ſine contignatione, ac materia ſunt ædificia, & ſtructuris, atq; fornicibus continentur, tectaq́; ſunt rudere, aut pauimentis. Cæſar ſtudebat maxime, ut, quam anguſtiſſimam partem oppidi palus à meridie interiecta efficiebat, hanc operibus, uineisq́; agendis, à reliqua parte urbis excluderet, illud expectans primum, ut cum eſſet in duas parteis urbs diuiſa, acies uno conſilio, atq; imperio adminiſtraretur. Deinde ut laborantibus ſuccurri, atq; ex altera oppidi parte auxilium ferri poſſet. In primis uero, ut aqua, pabuloq́; abundaret, quarum alterius rei copiam exiguam, alterius nullã omnino facultatem habebat, quodq́; utrũq;

palus large

palus large præbere poterat. Neq; uero Alexandrinis in gerendis negocijs cunctatio ulla, aut mora inferebatur. Nã in omneis parteis, per quas fines Aegypti, regnumq́; pertinet, legatos, conquiſitoresq́; delectus habendi cauſa miſerant, magnumq́; numerum in oppidum telorum, atq; tormentorum miſerant, & innumerabilem multitudinem adduxerant. Nec minus in urbe maximæ armorum erant inſtitutæ officinæ. Seruos præterea puberes armauerant, quibus domini locupletiores uictum quotidianum, ſtipendiumq́; præbebant. Hac multitudine diſpoſita munitiones ſemotarum partium tuebantur. Veteranas cohortes uacuas in celeberrimis urbis locis habebant, ut quacunq; regione pugnaretur, integris uiribus ad auxilium ferendum opportuni eſſent, omnibus uijs, atq; angiportis triplicem uallum obduxerãt. Erat autem quadrato extructus ſaxo, nec minus quadraginta pedes altitudinis habebat, quæq; partes urbis inferiores erant, has altiſſimis turribus denorum tabulatorum munierant. Præterea ambulatorias totidem tabulatorum confixerant, ſubiectisq́; eis rotis, funibus, iumentisq́; obiectis, directis plateis in quãcunq; erat uiſum partem mouebant, urbs fertiliſſima, & copioſiſſima omnium rerum apparatus ſuggerebat. ipſi homines ingenioſiſſimi, atq; acutiſſimi, quæ à nobis fieri uiderant, ea ſolertia efficiebant, ut noſtri illorum opera imitari uiderentur, & ſua ſponte multa reperiebant, unoq́; tempore & noſtras munitiones infeſtabant, & ſuas defendebant, atq; hæc principes in conſilijs, concionibusq́; agitabant populum Ro. paulatim in cõſuetudinem eius regni uenire occupandi, pau

cis annis antea Gabiniũ cũ exercitu fuiſſe in Aegypto. Pompeium ſe ex fuga eodem recepiſſe, ac Cæſarem ueniſſe cum copijs, neq; morte Pompeij quicquam profectum, quo minus Cæſar apud ſe commoraretur, quem ſi non expuliſſent, futuram ex regno Prouinciam, id'q; agendum mature. Nanq; eum interclusum tempeſtatibus propter anni tempus recipere transmarina auxilia non poſſe. Interim diſſenſione orta inter Achillam, qui ueterano exercitui præerat, & Arſinoen Regis Ptolemæi minorem filiam, ut ſupra demonſtratum eſt, cum uterq; utriq; inſidiaretur, & ſummam imperij ipſe obtinere uellet, præoccupat Arſinoe per Ganymedem eunuchum nutricium ſuum, atq; Achillã interficit. Hoc occiſo ipſa ſine ullo ſocio, et cuſtode omne imperium obtinebat, exercitus Ganymedi traditur. Is ſuſcepto officio largitionem in milites auget. reliqua pari diligentia adminiſtrat. Alexandria eſt ferè tota ſuffoſſa, ſpecus'q; habet ad Nilum pertinentes, qbus aqua in priuatas domos inducitur, quæ paulatim ſpatio temporis liqueſcit, ac ſubſidit, hac uti domini ædificiorum, atq; eorum familiæ conſueuerunt. Nã quæ flumine Nilo fertur, adeo eſt limoſa, atq; turbida, ut multos, uarios'q; morbos efficiat, ſed ea plebs, ac multitudo contenta eſt neceſſario, quod fons urbe tota nullus eſt, hoc tamen flumen in ea parte urbis erat, quæ ab Alexãdrinis tenebatur, Quo facto eſt admonitus Ganymedes, poſſe noſtros aqua intercludi, qui diſtributi munitionum tuendarum cauſa uicatim ex priuatis ædificijs ſpecubus, & puteis extracta aqua utebantur. hoc probato conſilio, magnum, ac difficile opus aggreditur. Interſeptis enim

ſpecubus,

ſpecubus,atq; omnibus urbis partibus excluſis, quæ ab ipſo tenebantur,aquæ magnam uim ex mari rotis, ac machinationibus exprimere contendit. Hanc *locis ſuperioribus fundere in partem* Cæſaris *non intermittebat.* Quamobrem *ſalſior paulò præter conſuetudinem aqua trahebatur ex proximis ædificijs,magnam'q; hominibus admirationem præbebat. quã ob cauſam id accidiſſet,nec ſatis ſibi ipſi credebant, cum ſe inferiores eiuſdem generis,ac ſaporis aqua dicerent,uti atq; ante conſueſſent,uulgo'q; inter ſe conferebant,& deguſtando,quãtum inter ſe differrent aquæ, cognoſcebãt. paruo uero temporis ſpatio hæc propior bibi non poterat omnino.* Illa *inferior corruptior iam,ſalſior'q; reperiebatur. quo facto dubitatione ſublata,tantus inceſſit timor,ut ad extremum caſum omnes deducti uiderẽtur.* Atque *alij morari* Cæſarem *dicerent,qn naues conſcendere iuberet.* Alij *multo grauius extimeſcerent caſum, qđ neq; celari* Alexandrinis *poſſent in apparanda fuga,cum hi tam paruo ſpatio diſtarent ab ipſis,neq; illis imminentibus,atq; inſequentibus ullus in naues receptus daretur.* Erat *autẽ magna multitudo oppidanorũ in parte* Cæſaris,*quã domicilijs ipſorũ non mouerat, qđ ea ſe fidelem palàm noſtris eſſe ſimulabat, et deſciuiſſe à ſuis uidebatur,ut mihi defendẽdi eſſent* Alexã*drini,ꝙ neq; fallaces eſſent,neq; temerarij ,multa oratio fruſtra abſumeretur. cum uero uno tẽpore, et natio eorũ,et natura cognoſcatur,aptiſſimũ eẽ hoc genus ad proditionẽ nemo dubitare poteſt.* Cæſar *ſuorum timorẽ conſolatione,et ratione minuebat.* Nã *puteis,foſſis'q; aquã dulcem poſſe reperiri affirmabat.* Oia *enim li-*

tora naturaliter aquæ dulcis uenas habere, q̄d ſi alia eſſet litoris ægyptij natura, atq; omnium reliquorū, tamen quoniam mare libere tenerent, neq; hoſtes claſſem haberent, prohiberi ſeſe non poſſe, quo minus quotidie aquam nauibus peterent, uel à ſiniſtra parte à Paretonio, uel à dextra ab inſula, quæ diuerſæ nauigationes nunquam uno tempore aduerſis uentis præcluderentur, fugæ uero nullum eſſe conſilium non ſolum ijs, qui primam dignitatem haberēt, ſed ne ijs quidem, qui nihil, præterquam de uita cogitarent, magno negocio impetus hoſtium aduerſos, ex munitionibus ſuſtineri, quibus relictis, nec loco, nec numero pares eſſe poſſe. magnam autem moram, & difficultatem aſcenſum in naues habere, præſertim ex ſcaphis, ſummam eſſe contra in Alexandrinis uelocitatem, locorumq́;, & ædificiorum notitiam. Hos præcipue in uictoria inſolentes, præcurſuros, & loca excelſiora, atq; ædificia occupaturos, ita fuga, nauibusq́; noſtros prohibituros, proinde eius conſilij obliuiſcerentur, atq; omni ratione eſſe uincendū cogitarent. Hac oratione apud ſuos habita, atq; omnium mentibus excitatis dat Cēturionibus negociū, ut reliquis operibus intermiſſis, ad fodiēdos puteos animum conferant, ne'ue quam partem nocturni temporis intermittant. quo ſuſcepto negocio, atq; omnium animis ad laborem incitatis, magna una nocte uis aquæ dulcis inuenta eſt. Ita operoſis Alexandrinorum machinationibus, maximisq́; conatibus, non longi temporis labore occurſum eſt. Eo biduo legio trigeſimaſeptima ex dedititijs pompeianis militibus cum frumento armis, telis, tormētis, impoſita in naues à Domitio Cal

uino, ad litora

uino, ad litora Africæ paulo ſupra Alexandriam delata eſt. Hæ naues Euro, qui multos dies continenter flabat, portum capere prohibebantur. Sed loca ſunt egregia omni illa regione ad tenēdas anchoras. hi cum diu retinerentur, atque aquæ inopia premerentur, nauigio actuario Cæſarem faciunt certiorem. Cæſar, ut per ſe conſilium caperet, quid faciendum uideretur, nauim cōſcendit, atq; omnem claſſem ſe ſeq iuſſit, nullis noſtris militibus impoſitis, quod, cum lōgius paulo diſcederet, munitiones nudare nolebat. Cumq; ad eum locum acceſſiſſet, qui appellatur Cherroneſus, aquandiq; cauſa remiges in terram expoſuiſſet, nonnulli ex numero, cum longius à nauibus prædatum proceſſiſſent, ab equitibus hoſtium ſunt excepti, ex ijs cognouerunt Cæſarem ipſum in claſſe ueniſſe, nec ullos milites in nauibus habere. Qua re comperta magnam ſibi facultatē fortunam obtuliſſe bene gerendæ rei crediderunt. Itaq; naues omnes, quas paratas habuerāt ad nauigandū, propugnatoribus inſtruxerunt, Cæſariq; redeunti cū claſſe occurrerunt, qui duabus de cauſis eo die dimicare nolebat, quod et nullos milites in nauibus habebat, & poſt horam decimam diei res agebatur, nox autem allatura uidebatur maiorem fiduciam illis, qui locorū notitia confidebant, ſibi etiam hortandi ſuos auxilium defuturum, quod nulla ſatis idonea eſſet hortatio, quæ neq; uirtutem poſſet notare, neq; inertiā. quibus de cauſis naues, quas potuit Cæſar ad terram detraxit, quem in locum illos ſucceſſuros nō exiſtimabat. erat una nauis rhodia in dextro Cæſaris cornu, longe ab reliqs collocata, hanc conſpicati hoſtes non tenuerunt ſeſe, ma

gno'q; impetu quatuor ad eam conſtratæ naues, & cō plures apertæ contenderunt, cui coactus eſt Cæſar ferre ſubſidium, ne turpiter in conſpectu contumeliā acciperet, q̄q̄ ſiquid grauius accidiſſet merito caſurum iudicabat. præliū cōmiſſum eſt magna contentione Rhodiorum, qui cum in omnibus dimicationibus, & ſcientia, et uirtute præſtitiſſent, tum maxime illo tempore totum onus ſuſtinere non recuſabant, neq̄ ſuorum culpa detrimentum acceptum uideretur, ita prælium ſecū-diſſimum eſt factum, capta eſt una hoſtium quadriremis, depreſſa eſt altera. deinde omnibus epibatis nudatæ, magna præterea multitudo in reliquis nauibus propugnatorum eſt interfecta. quod niſi nox prælium diremiſſet, tota claſſe hoſtium Cæſar potitus eſſet. Hac calamitate perterritis hoſtibus aduerſo uento leniter flante, naues onerarias Cæſar remulco uictricibus ſuis Alexandriam deducit. eo detrimento adeo ſunt fracti Alexandrini, cum nō iam uirtute propugnatorum, ſed ſcientia claſſiariorum ſe uictos uiderent, quibus & ſuperioribus locis ſubleuabantur, ut uix ædificijs defendi poſſent, et materiam cunctam obijcerent, quod noſtræ claſſis oppugnationem etiam ad terram uerebantur. Iidem poſtea quam Ganymedes in concilio confirmauit ſeſe et eas, quæ eſſent amiſſæ, reſtituturum, & numerum adaucturum, magna ſpe, & fiducia ueteres reficere naues, accuratius'q; huic rei ſtudere, atq; inſeruire inſtituerunt, ac tametſi amplius centum decem nauibus longis in portu, naualibus'q; amiſerant, non tamen reparandæ claſſis cogitationem depoſuerunt. uidebāt enim non auxilia Cæſaris, non commeatus ſupportari

poſſe, ſi claſſe ipſi ualerent. præterea nautici homines, et urbis, et regionis maritimæ, quotidianoq́; uſu à pueris exercitati, ad naturalem, ac domeſticum uſum refugere cupiebant, & quantum paruulis nauigijs profeciſſent, ſentiebant. Itaq; omni ſtudio ad parandã claſſem incubuerunt. Erant omnibus oſtijs Nili cuſtodiæ, exigendi portorij cauſa diſpoſitæ, naues ueteres erãt in occultis Regiæ naualibus, quibus multis annis ad nauigandum non erant uſi, has reficiebant, illas Alexandriam reuocabant, deerant remi, porticus, gymnaſia, ædificia publica detegebant, aſſeres, remorum uſum obtinebant, aliud naturalis ſolertia, aliud urbis copia ſubminiſtrabat. poſtremo non longam nauigationem parabãt, ſed præſentis temporis neceſſitati ſeruiebãt, & in ipſo portu confligendum uidebant. Itaq; paucis diebus contra omnium opinionem quadriremes uigintiduas, quinqueremes quinq; confecerunt, ad has minores, apertasq; complures adiecerunt, et in portu periclitati remigio, quid quæq; earum efficere poſſet, idoneos milites impoſuerunt, ſeq́; ad cõfligendum omnibus rebus parauerunt. Cæſar rhodias naues nouẽ habebat. Nam decem miſſis, una incurſu litore ægyptio defecerat, ponticas octo, lycias quinq;, ex Aſia XII, ex his quinqueremes quinq; erãt, et quadriremes X, reliquæ infra hanc magnitudinẽ, & pleræq; apertæ, tamẽ uirtute militum confiſus, cognitis hoſtium copijs, ſe ad dimicandum parabat. Poſtq̃ eò uentũ eſt, ut ſibi uterq; eorũ confideret. Cæſar Pharon claſſe circumuehitur, aduerſasq́; naues hoſtibus cõſtituit. In dextro cornu rhodias collocat. ĩ ſiniſtro põticas. Inter has ſpatiũ quadringẽto

rum paſſuum relinquit, quod ſatis eſſe ad explicãdas naues uidebatur. Poſt hũc ordinem reliquas naues ſubſidio diſtribuit, quæ quanq; earum ſequatur, et cui ſubueniat, conſtituit, atq; imperat. Non dubitanter Alexãdrini claſſem producunt, atq; inſtruunt, in fronte collocant XXII, reliquas ſubſidiarias in ſecundo ordine conſtituunt. Magnum præterea numerum minorũ nauigiorum, et ſcapharum producunt cum malleolis, ignibuſq;, ſiquid ipſa multitudo, et clamor, et flamma noſtris terroris afferre poſſent. Erant inter duas claſſes uada tranſitu anguſto, quæ pertinent ad regionem Africæ, ſic enim prædicant, partem eſſe Alexandriæ dimidiam Africæ, ſatiſq; diu inter ipſos eſt expectatum, ab utris tranſeũdi fieret initium. Propterea quod ei, qui intraſſent ad explicandam claſſem, & ad receptum, ſi durior accidiſſet caſus, impeditiores fore uidebãtur. Rhodijs nauibus præerat Euphranor animi magnitudine, ac uirtute magis cũ noſtris hominibus, q̃ cũ græcis comparandus, Hic ob notiſſimam ſcientiã, atq; animi magnitudinem, delectus eſt ab Rhodijs, qui imperium claſſis obtineret, qui, ubi Cæſaris animum aduertit, uideris mihi, inqt Cæſar uereri, ſi hæc uada prĩmus nauibus intraueris, ne prius dimicare cogaris, q̃ reliquam claſſem poſſis explicare, nobis rem committere, nos prælium ſuſtinebimus, neq; tuum iudicium fallemus, dum reliqui ſubſequantur. Hos quidem diutius in noſtro conſpectu gloriari, magno nobis & dedecori, & dolori eſt. Cæſar illum adhortatus, atq; omnibus laudibus proſecutus, dat ſignum pugnæ, progreſſas ultra uadum quatuor rhodias naues circũſiſtunt Ale

xandrini, atq; in eas impetū faciunt, ſuſtinent illi, atq; arte, ſolertia'q; ſe explicant, ac tantum doctrina potuit, ut in diſpari numero, nulla tranſuerſa hoſti obijceretur, nullius remi detergerentur, ſed ſemper uenientibus aduerſæ occurrerent. Interim *ſunt reliquæ ſubſecutæ.* Tum *neceſſario diſceſſum ab arte eſt, propter anguſtias loci, atq; omne certamen in uirtute conſtitit.* Neq; *uero* Alex*andriæ fuit quiſquam aut noſtrorum, aut oppidanorum, qui aut in opere, aut in oppugnatione occupatum animum haberet, quin altiſſima tecta peteret, atq; ex omni proſpectu locum ſpectaculo caperet, precibus'q;, & uotis uictoriam ſuis ab* Dijs *immortalibus expoſceret.* Min*ime autem erat par prælij certamen, noſtris enim pulſis, neq; terra, neq; mari effugium dabatur uictis, omnia'q; uictoribus erant futura in incerto.* Illi, *ſi ſuperaſſent nauibus, omnia tenerent, ſi inferiores fuiſſent, reliquam tamen fortunam periclitarentur.* Sim*ul illud graue, ac miſerum uidebatur, per paucos de ſumma, ac de ſalute omnium decertare.* Q*uorū ſiquis aut animo, aut uirtute ceſſiſſet, reliquis etiā eēt cadendum, quibus pro ſe pugnandi facultas nō fuiſſet.* H*æc ſuperioribus diebus ſæpenumero* C*æſar ſuis ex poſuerat, ut hoc maiori animo contēderent, quod omnium ſalutem ſibi commendatam uiderent, eadem ſuum quiſq; contubernalem, amicum, notum, proſequēs erat obteſtatus, ne ſuam, atq; omniū falleret opinionem, quorum iudicio delectus ad pugnam proficiſceretur.* Itaq; *hoc animo eſt decertatum, ut neq; maritimis, nauticis'q; ſolertia, atq; ars præſidium ferret, neq; numero nauium præſtātibus multitudo prodeſſet, neq; flexi ad uir-*

tutem ex tanta multitudine uiri uirtuti noſtrorum poſſent adæquari. Capitur hoc prælio quinqueremis una cum defenſoribus, remigibusq́; & deprimuntur tres, noſtris incolumibus omnibus. reliquæ propinquã fugam ad oppidum capiunt, quas protexerunt ex molibus, atq; ædificijs imminentibus, & noſtros adire propius prohibuerunt. Hoc ne ſibi ſæpius accidere poſſet, omni ratione Cæſar contendendum exiſtimauit, ut inſulam, molemq́; ad inſulam pertinentem, in ſuam redigeret poteſtatem. perfectis enim magna ex parte munitionibus in oppido, et illã, & urbẽ uno tempore tentari poſſe confidebat, quo capto conſilio cohortes X. & leuis armaturæ electos, quos idoneos ex eq̃tibus Gallis arbitrabatur, in nauigia minora, ſcaphasq́; imponit, alteram inſulæ partem diſtinendæ manus cauſa cum conſtratis nauibus aggreditur, præmijs magnis propoſitis, qui primus inſulam cœpiſſet. Ac primo impetũ noſtrorum pariter ſuſtinuerunt, uno enim tempore et ex tectis ædificiorum propugnabãt, & litora armati defendebant, quò, propter aſperitatẽ loci, nõ facilis noſtris aditus dabatur, & ſcaphis, nauibusq́; longis V mobiliter, & ſcienter anguſtias loci tuebantur. Sed ubi locis primum cognitis, uadisq́; pertentatis, pauci noſtri in litore conſtiterunt, atq; hos ſunt alij ſubſecuti, conſtãterq́; in eos, q̃ in litore æquo inſtiterant, ĩpetum fecerũt, omnes Pharitæ terga uerterũt. His pulſis, cuſtodia portus relicta ad litora, et uicum applicauerũt, ſeq́; ex nauibus ad tuẽda ædificia eiecerũt, neq; uero diutius ipſi ex munitione ſe continere potuerunt. et ſi erat non diſſimile, atq; Alexandriæ genus ædificiorũ, ut minora

maioribus conferãtur, turresq́; editæ, et coniunctæ, muri locum obtinebãt, neq; noſtri aut ſcalis, aut cratibus, aut reliquis rebus parati uenerant ad oppugnãdum, ſed terror hominibus mentem, conſiliumq́; eripit, et mẽbra debilitat, ut tunc accidit, q ſe in æquo loco, ac plano pares eſſe confidebant. ijdem perterriti fuga ſuorũ, & cæde paucorum triginta pedum altitudine in ædificijs conſiſtere auſi non ſunt, ſeq́; per molem in mare præcipitauerunt, & octingentorum paſſuum interuallo ad oppidum enatauerunt. multi tamen ex his capti interfectiq́; ſunt. Sed numerus captiuorum omnino fuit ſexcẽti. Cæſar præda militibus conceſſa ædificia diripi iuſſit, caſtellumq́; ad pontem, qui propter erat Pharo cõmuniuit, atq; ibi præſidium poſuit. Hũc fuga Pharitæ reliquerant, fortiorem illum, propioremq́; oppido Alexandrini tuebantur. ſed eum poſtero die ſimili ratione aggreditur, quod his obtentis duobus, omnem nauigiorum excurſum, & repentina latrocinia ſublatumiri uidebatur. Iamq́; eos, qui præſidio eũ locum tenebant, tormentis è nauibus, ſagittisq́; depulerat, atq; in oppidum redegerat, & cohortium trium inſtar in terram expoſuerat. Non enim plures conſiſtere anguſtiæ loci patiebantur, reliquæ copiæ in nauibus ſtationem obtinebant. quo facto imperat pontem aduerſus hoſtem præuallari, & qua exitus nauibus erat fornice extructo, quo pons ſuſtinebatur, lapidibus oppleri, atq; obſtrui, quorum altero opere effecto, ut nulla omnino ſcapha egredi poſſet, altero inſtituto, omnes Alexandrinorũ copiæ ex oppido ſe eiecere, et contra munitiones pontis latiore loco cõſtiterũt, eodemq́; tẽpore, quæ cõſueue

rant nauigia per pontes ad incendia onerariarū emittere ad molem conſtituerunt. Pugnabatur à noſtris ex ponte, ex mole; ab illis ex area, quæ erat aduerſus pontem, & ex nauibus contra molem. In his rebus occupato Cæſare, militeſq; hortante, remigum magnus numerus, & claſſiariorum ex longis nauibus noſtris in molem ſe eiecit. Pars eorū ſtudio ſpectandi ferebatur. Pars etiam cupiditate pugnandi. hi primum nauigia hoſtiū lapidibus, ac fundis à mole repellebāt, ac multum proficere multitudine telorum uidebantur. Sed poſtquam ultra eum locum ab latere eorū aperto, auſi ſunt egredi ex nauibus alexādrini pauci, ut ſine ſignis, certiſq; ordinibus ſine ratione prodierant, ſic temere in naues refugere cœperunt. Quorum fuga incitati Alexādrini ex nauibus egrediebantur, noſtroſq; acrius perturbatos inſequebātur. Simul qui in nauibus longis remāſerant, ſcalas rapere, naueſq; à terra repellere properabant, ne hoſtes nauibus potirentur. quibus omnibus rebus perturbati milites noſtri, cohortium trium, qui in ponte, ac prima mole conſtiterant, cum poſt ſe clamorem exaudirent, fugam ſuorum uiderent, magnam uim telorum aduerſi ſuſtinerent, ueriti ne ab tergo circumuenirentur, & diſceſſu nauium omnino reditu intercluderentur, munitionem in pontem inſtitutam reliquerunt, & magno curſu incitati ad naues contenderunt. Quorum pars proximas nacta naues multitudine hominum, atq; onere depreſſa eſt, pars reſiſtens, & dubitans, quid eſſet capiendum conſilij, ab Alexandrinis interfecta eſt. nonnulli feliciore exitu expeditas ad anchoras naues conſecuti, incolumes diſceſſerunt, Pauci

alleuati ſcutis,

alleuati ſcutis,& animo ad conandum nixi, ad proxima nauigia adnatarunt. Cæſar *quoad potuit cohortando ſuos ad pontem,& munitiones contendere,eodem in periculo uerſatus eſt.* Poſtquam *uniuerſos cædere animaduertit,in ſuum nauigium ſe recepit,quò multitudo hominum inſecuta cum irrūperet,neq; adminiſtrādi,neq; repellendi à terra facultas daretur,fore qđ accidit,ſuſpicatus,ſeſe ex nauigio eiecit,atq; ad eas,quæ longius conſtiterant naues,adnatauit.* Hinc *ſuis laborantibus ſubſidio ſcaphas mittens, nonnullos conſeruauit. nauigium q̃dem eius multitudine depreſſum militum unà cum hominibus interijt.* Hoc *prælio deſyderati ſunt ex numero legionariorū militum circiter* CCCC, *& paulopoſt eum numerum claſſiarij,et remiges.* Alexandrini *eo loco caſtellum magnis munitionibus, multiſq; tormentis confirmauerūt,atq; egeſtis ex mari lapidibus,libere ſunt uſi poſtea ad mittenda nauigia.* Hoc *detrimento milites noſtri tantum abfuerunt,ut perturbarentur,ut incenſi potius,atq; incitati,magnas acceſſiones fecerint in operibus hoſtium expugnandis,in prælijs quotidianis,quãdocunq; ſors obtulerat procurrentibus,& erūpentibus* Alexādrinis * *manum comprehēdi multum operibus,et ardentibus ſtudijs militum.* Nec *diuulgata* Cæſaris *hortatio,ſubſequi legionum, aut laborē,aut pugnandi poterat cupiditatem. ut magis deterrendi,& continendi à periculoſiſſimis eſſent dimicationibus,quàm incitandi ad pugnandum.* Alexandrini,*cum* Romanos,*& ſecundis rebus confirmari,& aduerſis incitari uiderent,neq; ullum belli tertium caſum noſſent,quo poſſent eſſe firmiores, ut coniectura*

conſequi poſſumus, aut admoniti à Regis amicis, qui in Cæſaris erant præſidijs, aut ſuopte conſilio, per occultos nuntios Regis probato, legatos ad Cæſarem miſerūt, ut dimitteret Regem, tranſireq́; ad ſuos pateretur. paratam enim omnē multitudinem eſſe, cōfectam tædio, puellæ fiduciario regno, dominatiōe crudeliſſima Ganymedis, facere id quod Rex imperaſſet. quo ſi authore in Cæſaris fidem, amicitiamq́; uenturi eſſent, nullius periculi timorē multitudini fore impedimento, quo minus ſe dederent. Cæſar, & ſi fallacem gentem, ſemperq́; alia cogitantem, alia ſimulantem, bene cognitam habebat, tamen petentibus dare ueniam utile eſſe ſtatuit. quod ſiquo facto ſentirent ea, quæ poſtularent, manſurum in fide dimiſſum Regem credebat. Sin id quod magis illorū naturæ conueniebat, ducem ad bellum gerendum Regem habere uellent, ſplēdidius, atq; honeſtius ſe contra Regem, quàm contra conuenarum, ac fugitiuorum manum bellum eſſe geſturū. Itaq; Regem cohortatus, ut conſuleret regno paterno, parceret præclariſſimæ patriæ, quæ turpiſſimis incendijs, & ruinis eſſet deformata, ciues ſuos primum ad ſanitatē reuocaret, deinde conſeruaret, fidem populi Ro. ſibiq́; præſtaret, cum ipſe tantum ei crederet, ut ad hoſtes armatos eum mitteret, dextera dexteram tenens, dimittere cœpit adulta iam ætate puerum. At regius animus diſciplinis fallaciſſimis eruditus, ne à gentis ſuæ moribus degeneraret, flens orare contra Cæſarem cœpit, ne ſe dimitteret. non enim regnū ipſum ſibi cōſpectu Cæſaris eſſe iucundius. Compreſſis pueri lacrymis, Cæſar ipſe commotus celeriter, ſi illa ſentiret, fore eū ſecū

affirmans

affirmans ad ſuos dimiſit. Ille, ut ex carceribus in liberum curſum emiſſus, adeo contra Cæſarem acriter bellum gerere cœpit, ut lacrymas, quas in colloquio proiecerat, gaudio uideretur profudiſſe. Accidiſſe hoc complures Cæſaris legati, amici, Centuriones, militesq́; lætabantur, quod nimia bonitas eius, fallacijs pueri eluſa eſſet, quaſi uero id Cæſar bonitate tantum adductus, et non prudentiſſimo conſilio feciſſet, cum duce aſſumpto Alexandrini nihilo ſe firmiores factos, aut languidiores Romanos animaduerterent. Eludentibusq́; militibus Regis ætatem, atq; infirmitatem, magnum dolorẽ acciperent, neq; ſe quicquam proficere uiderent, rumoresq́; exiſterent, magna Cæſari præſidia, terreſtri itinere Syria, Ciliciaq́; adduci, quod non dum Cæſari auditum erat, commeatum, qui noſtris mari ſupportabatur intercipere ſtatuerunt. Itaq; expeditis nauigijs, locis idoneis ad Canopum in ſtatione, diſpoſitis nauibus, inſidiabantur noſtris commeatibus. Quod ubi Cæſari nuntiatũ eſt, claſſem iubet expediri, atq; inſtrui. Præfecit huic Tiberiũ Neronem, proficiſcuntur in ea claſſe rhodiæ naues, atq; in his Euphranor, ſine quo nulla unquam dimicatio maritima parũ etiam feliciter confecta erat. At fortuna, quæ plerunq; eos, quos plurimis beneficijs ornauit, ad duriorẽ caſum reſeruat, ſuperiorũ temporũ diſſimilis Euphranorẽ ꝑſequebatur. Nam cum ad Canopũ uentum eſſet, inſtructaq́; utrinq; claſſis conflixiſſet, et ſua conſuetudine Euphranor primus prælium cõmiſiſſet, et illic triremem hoſtiũ perforaſſet, ac demerſiſſet, proximã longius inſecutus, parũ celeriter inſequẽtibus reliquis, circumuẽtus ab Alexãdrinis

eſt, cui ſubſidium nemo tulit, ſiue q̄ in ipſo ſatis præſidij pro uirtute, ac felicitate eius putarent eſſe, ſiue quod ipſi ſibi timebant. Itaq; unus ex omnibus eo prælio bene rem geſſit, ſolus cum ſua quadriremi uictrice perijt.

Sub idem tempus Mithridates Pergamenus magnæ nobilitatis domi, ſcientiæq; in bello, et uirtutis fidei, dignitatisq; in amicitia Cæſaris miſſus in Syriā, Ciliciamq; initio belli alexandrini ad auxilia accerſenda, cū magnis copijs, quas celeriter, et propenſiſſima ciuitatum uolūtate, et ſua diligentia confecerat, itinere pedeſtri, quo coniungitur Aegyptus Syriæ Peluſium adducit. idq; oppidum firmo præſidio occupatum ab Achilla propter opportunitatem loci, nāq; tota Aegyptus maritimo acceſſu Pharo, pedeſtri Peluſio, uelut clauſtris munita exiſtimatur, repente magnis circundatum copijs, multiplici præſidio pertinaciter propugnantibus, & copiarum magnitudine, quas integras uulneratis, defeſſisq; ſubijciebat, & perſeuerantia, conſtantiaq; oppugnandi, quo die eſt aggreſſus, in ſuā redegit poteſtatem, præſidiumq; ibi ſuum collocauit. Inde re bene geſta Alexandriam ad Cæſarē contendit, omnesq; eas regiones, per quas iter faciebat, authoritate ea, quæ plerūq; adeſt uictori, placarat, atq; in amicitiam Cæſaris redegerat. Locus eſt ferè regionum illarum nobiliſſimus, non ita longe ab Alexandria, qui nominatur Delta, qđ nomen à ſimilitudine literæ cepit. Nam pars quædam fluminis Nili deriuata inter ſe duobus itineribus paulatim medium inter ſe ſpatium relinquēs, diuerſiſſimo ad litus interuallo à mari coniungitur. Cui loco cum appropinquare Mithridatem Rex cognouiſſet, & tranſeundum ei flumen

dum ei flumen

dum ei flumen ſciret, magnas aduerſus eum copias miſit, quibus uel ſuperari, deleriq; Mithridatem, uel ſine dubio retineri poſſe credebat, quemadmodum autem optabat eum uinci, ſic ſatis habebat intercluſum à Cæſare à ſe retineri. Quæ primæ copiæ flumen à Delta tranſire, & Mithridati occurrere potuerũt, prælium commiſerunt, feſtinantes præripere ſubſequentibus uictoriæ ſocietatem. Quorum impetum Mithridates magna cum prudentia conſuetudine noſtra caſtris uallatis ſuſtinuit. Cum uero incaute, atq; inſolenter ſuccedere eos munitionibus uideret, eruptiõe undiq; facta, magnum numerum eorum interficit. quod niſi locorũ notitia reliqui ſe texiſſent, partimq; in naues, quibus flumen tranſierant, recepiſſent, funditus deleti eſſent, q ut paululum ab illo timore ſe recrearunt, adiunctis ijs, q ſubſequebantur, rurſus Mithridatem oppugnare cœperunt. Mittitur à Mithridate nuntius Cæſari, qui rem geſtam perferret. cognoſcit ex ſuis eadem hæc accidiſſe Rex, ita pene ſub idem tempus et Rex ad opprimẽdum Mithridatem proficiſcitur, et Cæſar ad recipiendum, celeriore fluminis Nili nauigatione Rex eſt uſus, in qua magnam & paratam claſſem habebat. Cæſar eodem itinere uti noluit, ne nauibus in flumine dimicaret. Sed circumuectus eo mari, quod Africæ partis eſſe dicitur, ſicuti ſupra demonſtrauimus, prius tamen Regis copijs occurrit, quàm is Mithridatem aggredi poſſet, eumq; ad ſe uictorem incolumi exercitu recepit. Cõſederat cum copijs Rex, loco natura munito, quod erat ipſe excelſior, planicies ex omnibus partibus ſubiecta. Tribus autem ex lateribus uarijs genere munitionibus

tegebatur. Vnum latus erat adiectum flumini Nilo. alterum editiſſimo loco ductum, ut partem caſtrorum obtineret. Tertium palude cingebatur. Inter caſtra, & Cæſaris iter flumen intercedebat āguſtum, altiſſimis ripis, quod in Nilum influebat. Aberat autem ab Regis caſtris millia paſſuum circiter ſeptem. Rex cum hoc itinere uenire Cæſarem comperiſſet, equitatum omnem, expeditosq; delectos pedites ad id flumen miſit, qui trāſitu Cæſarem prohiberent, & eminus ex ripis prælium impar inirent. nullum enim proceſſum uirtus habebat, aut periculum ignauia ſubibat, quæ res incendit dolore milites, equitesq; noſtros, quod tandiu pari prælio cum Alexandrinis certaretur. Itaq; eodem tempore equites Germani diſperſi uada fluminis quærentes partim demiſſioribus ripis flumen tranarunt, et legionarij magnis arboribus excisis, quæ longitudine utranq; ripam contingerent proiectis, repentinoq; aggere iniecto, flumen tranſierunt, quorū impetum adeo pertimuerunt hoſtes, ut in fuga ſpem ſalutis collocarēt. Sed id fruſtra, nanq; ex ea fuga pauci ad Regem refugerunt, penè omni reliqua multitudine interfecta. Cæſar re præclariſſime geſta, cum ſubitum aduentum ſuū iudicaret magnum terrorem Alexandrinis iniecturum, protinus uictor ad Regis caſtra pertendit. hæc cū & opere magno uallata, & loci natura munita aduerteret, confertamq; armatorum multitudinem collocatā in uallo uideret, laſſos itinere, ac præliando milites ad oppugnanda caſtra ſuccedere noluit. Itaq; non magno interuallo relicto ab hoſte, caſtra poſuit. Poſtero die caſtellum, quod Rex in proximo uico non longe à ſuis caſtris muniuerat,

ſtris muniuerat, brachijſq; cum opere caſtrorum coniũxerat, uici obtinendi cauſa, Cæſar aggreſſus omnibus copijs expugnat. non quo id minori numero militum conſequi difficile factu putaret, ſed ut ab ea uictoria, perterritis Alexandrinis, protinus caſtra Regis oppugnaret. Itaque eo curſu, quo refugientes Alexandrinos ex caſtello in caſtra ſunt milites inſecuti, munitionibus ſucceſſerunt, acerriméq; eminus præliari cœperunt. duabus ex partibus aditus oppugnationis noſtris dabatur, una, qua liberum acceſſum haberi demonſtraui. altera, quæ mediocre interuallum inter caſtra, & flumen Nilum habebat. maxima, & electiſſima Alexandrinorum multitudo defendebat eam partem, quæ facillimum aditum habebat, plurimum autem proficiebant hoſtes in repellendis, uulnerandiſq; noſtris, qui in regione fluminis Nili propugnabant. diuerſis enim telis noſtri figebantur, aduerſi ex uallo caſtrorum, auerſiq; ex flumine, in quo multæ naues inſtructæ funditoribus, & ſagittarijs noſtros impugnabant. Cæſar cum uideret milites acrius præliari non poſſe, nec tamen multum profici propter locorum difficultatem, cumq; animum aduerteret excelſiſſimum locum caſtrorum relictum eſſe ab Alexandrinis, quod et per ſe munitus eſſet, et ſtudio partim pugnandi, partim ſpectandi decurriſſent in eum locum, in quo pugnabatur, cohortes illò circuire caſtra, & ſummum locum aggredi iuſſit, hiſq; Carfulenum præfecit, & animi magnitudine, & rei militaris ſcientia uirum præſtantem. quò ut uentum eſt, paucis defendentibus munitionem, noſtris contra militibus acerrime pugnãtibus,

diuerſo clamore, et prælio perterriti Alexandrini trepidante: in omneis parteis diſcurrere cœperunt. quorum perturbatione noſtrorum animi adeo ſunt incitati, ut penè eodem tempore ex omnibus partibus, primi tamen editiſſimum locum caſtrorum caperent, ex quo decurrentes, magnam multitudinem hoſtium interfecerunt, quod periculum pleriq; Alexandrini fugientes, aceruatim ſe de uallo præcipitauerunt in eam partem, quæ flumini erat adiuncta. horum primis in ipſa foſſa munitionis magna ui oppreſſis, cæteri faciliorem fugã habuerunt. conſtat fugiſſe ex caſtris Regem ipſum, receptumq; in nauem, & multitudine eorum, qui ad proximas naues adnatabant, demerſo nauigio periſſe. Re feliciſſime, celerrimeq; geſta, Cæſar magnæ uictoriæ fiducia proximo terreſtri itinere Alexandriã cum equitibus contendit, atq; eam partem oppidi uictor introijt, quæ præſidio hoſtium tenebatur, neq; eum conſiliũ ſuum fefellit, quin hoſtes eo prælio audito, nihil iã de bello eſſent cogitaturi. dignum adueniens fructum uirtutis, & animi magnitudinis tulit. omnis enim multitudo oppidanorum, armis proiectis, munitionibusq; ſuis relictis, ueſte ea ſumpta, qua ſupplices dominantes deprecari conſueuerunt, ſacrisq; omnibus prolatis, quorum religione precari offenſos, iratosq; animos Regum erãt ſoliti, aduenienti Cæſari occurrerunt, ſeq; ei dediderũt. Cæſar in fidem receptos conſolatus, per hoſtium munitiones in ſuam partem oppidi magna gratulatione uenit ſuorum, qui non tantum bellum ipſum, ac dimicationem, ſed etiam talem aduẽtum eius felicem fuiſſe lætabantur. Cæſar Aegypto, atq; Alexãdria potitus, Reges conſtituit,

ges conſtituit, ut quos Ptolemæus teſtamento ſcripſerat, atq; obteſtatus erat populum Ro. ne mutarentur. nam maiore ex duobus pueris Rege amiſſo, minori tradidit regnum, maiori ex duabus filijs Cleopatræ, quæ manſerat in fide, præſidijs'q; eius minorem Arſinoen, cuius nomine diu regnaſſe impotenter Ganymedem docuimus, deducere ex regno ſtatuit, ne qua rurſus noua diſſenſio, prius quàm diuturnitate confirmarentur Regis imperia, per homines ſeditioſos naſceretur, legione ueterana ſexta ſecum deducta, cæteras ibi relinqt, quo firmius eſſet eorum Regum imperium, qui neq; amorem ſuorum habere poterant, quod fideliter permanſerant in Cæſaris amicitia, neq; uetuſtatis authoritatem, paucis diebus Reges conſtituti, ſimul ad imperij noſtri dignitatem, utilitatem'q; publicam pertinere exiſtimabat, ſi permanerent in fide Reges, præſidijs eos noſtris eſſe tutos, et hos, ſi eſſent ingrati, poſſe iiſdem præſidijs coerceri. Sic rebus omnibus confectis, & collocatis, ipſe itinere terreſtri profectus eſt in Syriam. Dum hæc in Aegypto geruntur, Rex Deiotarus ad Domitiũ Caluinum, cui Cæſar Aſiam, finitimas'q; Prouincias adminiſtrandas tradiderat, uenit oratum, ne Armeniam minorem regnum ſuum, ne'ue Cappadociam regnum Ariobarzanis, poſſideri, uaſtari'q; pateretur à Pharnace, quo malo niſi liberarentur, imperata ſibi facere, pecuniam'q; promiſſam Cæſari non poſſe ſe pſoluere. Domitius non tantum ad explicandos ſumptus rei militaris, cum pecuniam neceſſariam eſſe iudicaret, ſed etiã turpe populo Ro. & Cæſari uictori, ſibi'q; infame eſſe ſtatueret, regna ſociorum, atq; amicorũ ab externo Re

ge occupari, nuntios confeſtim ad Pharnacem miſit, Armenia, Cappadociaq́; decederet, ne'ue occupatione belli ciuilis populi Ro. ius, maieſtatemq́; tentaret. Hanc denuntiationem, cum maiorem uim habituram exiſtimaret, ſi propius eas regiones cum exercitu acceſſiſſet, ad legiones profectus, unam ex tribus XXXVI ſecum ducit, duas in Aegyptum ad Cæſarem mittit, literis eius euocatas, quarum altera in bello alexandrino non occurrit, quod itinere terreſtri per Syriã erat miſſa. Adiungit Cn. Domitius legioni XXXVI duas à Deiotaro, quas ille diſciplina, atq; armatura noſtra cõplures annos conſtitutas habebat, equitesq́; centum, totidemq́; ab Ariobarzane ſumit, mittit P. Sextiũ ad C. prætorium quæſtorem, ut legionem adduceret, quæ ex tumultuarijs militibus in ponto cõfecta erat Qu.q́; Paciſcium in Ciliciam ad auxilia acerſenda, quæ copiæ celeriter omnes iuſſu Domitij Comana conuenerũt. Interim legati à Pharnace reſponſum referunt, Cappadocia ſe deceſſiſſe, Armeniam minorem recepiſſe, quã paterno nomine iure obtinere deberet, deniq; eius regni cauſa integra Cæſari ſeruaretur. paratum enim ſe facere, quod is ſtatuiſſet. P. Domitius cum animaduerteret eum Cappadocia deceſſiſſe, non uoluntate adductum, ſed neceſſitate, quod facilius Armeniam defendere poſſet, ſubiectam ſuo regno, quàm Cappadociã longius remotam, quodq́; omneis treis legiones adducturum Domitium putaſſet. ex quibus cum duas ad Cæſarem miſſas audiſſet, audaciusq́; in Armenia ſubſtitiſſet, pſeuerare cœpit, ut eo quoq; regno decederet. Neq; enim aliud ius eſſe Cappadociæ, atq; Armeniæ, nec iu-

ſte eum poſtulare, ut in Cæſaris aduentu res integra differretur, Id enim eſſe integrum, quod ita eſſet, ut fuiſſet. His reſpõſis datis, cũ ijs copijs, quas ſupraſcripſi, profectus eſt in Armeniam, locisq; ſuperioribus iter facere inſtituit. Nam ex ponto à Comanis iugum editum ſylueſtre eſt pertinens in Armeniam minorẽ, quo Cappadocia finitur ab Armenia, cuius itineris hæ erant certæ opportunitates, quod in locis ſuperioribus nullus impetus repentinus accidere hoſtium poterat, & Cappadocia his iugis ſubiecta magnam commeatus copiam erat ſubminiſtratura. Complures interim legationes Pharnaces ad Domitiũ mittit, quæ de pace agerent, regiáq; munera Domitio ferrent, ea conſtanter omnia aſpernabatur, nec ſibi quicquã fore antiquius, quàm dignitatem populi Ro. & regna ſociorum recuperare, legatis reſpondebat, magnis & continuis itineribus confectis, cum aduentaret ad Nicopolin, quod oppidũ in Armenia minore poſitum eſt, plano ipſum loco, montibus tamen altis ab duobus lateribus obiectis ſatis magno interuallo ab oppido remotis, caſtra poſuit longe à Nicopoli circiter millia paſſuum ſeptem. Quibus ex caſtris, cum locus anguſtus, atq; impeditus eſſet trãſeundus, Pharnaces in inſidijs delectos pedites, omnesq; penè diſpoſuit equites. magnam autem multitudinem pecoris intra eas fauces diſſipari iuſſit, paganosq;, & oppidanos in his locis obſeruari, ut ſi amicus Domitius eas anguſtias tranſiret, nihil de inſidijs ſuſpicaretur, cum in agris, & pecora, & homines animaduerteret uerſari, tanquam amicorum aduentu, Sin uero, ut in hoſtium fines ueniret, præda

diripienda milites diſſiparentur, diſperſiq; cæderentur. Hæc cum adminiſtraret, nũquam tamen intermittebat, legatos de pace, atq; amicitia mittere ad Domitiũ cum hoc ipſo crederet eum facilius decipi poſſe. At contra ſpes pacis Domitio in eiſdem caſtris morandi attulit cauſam. Ita Pharnaces à miſſa proximi temporis occaſione, ueritus, ne cognoſcerẽtur inſidiæ, ſuos in caſtra reuocauit. Domitius poſtero die propius Nicopolin acceſſit, caſtráq; oppido contulit, quæ dum muniunt noſtri Pharnaces aciem inſtruxit ſuo more, atq; inſtituto. in fronte enim ſimplici directa acie cornua trinis firmabantur ſubſidijs, eadem ratione hæc media collocabantur acie, duobus dextra, ſiniſtráq; interuallis, ſimplicibus ordinibus inſtructis, perfecit inceptum caſtrorum opus Domitius, parte copiarum pro uallo inſtructa, proxima nocte Pharnaces interceptis tabellarijs, q de Alexandrinis rebus literas ad Domitium ferebant, cognoſcit Cæſarem magno in periculo uerſari, flagitaréq; à Domitio, ut quamprimũ ſibi ſubſidia mitteret, propiusq; ipſe Alexandriã per Syriam accederet. qua cognita re, Pharnaces uictoriæ loco ducebat, ſi trahere tempus poſſet, eum diſcedendum celeriter Domitio putaret. Itaq; ab oppido, qua facillimũ acceſſum, et æquiſſimum ad dimicandum noſtris uidebat, foſſas duas directas, non ita magno medio interuallo relicto, quatuor pedum altitudinis in eum locum deduxit, quo longius conſtituerat ſuam non producere aciẽ. Inter has foſſas aciem ſemper inſtruebat. equitatum autem ab lateribus omnem extra foſſam collocabat, q neq; aliter utilis eſſe poterat, & multum numero anteibat noſtrum

equitatum. Domitius autem, cum Cæſaris magis pericu lo, quàm ſuo commoueretur, neq; ſe tuto diſceſſurum ar bitraretur, ſi conditiones, quas reiecerat, rurſus appete ret, aut ſine cauſa diſcederet, ex propinquis caſtris in aciem exercitum eduxit, tricęſimamſextam legionem in dextro cornu collocauit, ponticam in ſiniſtro. Deio tari legiones in mediam aciẽ contulit, quibus tamen an guſtiſſimum frontis reliquit interuallũ, reliquis cohorti bus in inſidijs collocatis, ſic utrinq; acie inſtructa pro ceſſum eſt ad dimicandum. Signo ſub idem tempus ab utroq; dato, concurritur acriter, uarie'q; pugnatur. Nã tricęſimaſexta legio, cum extra foſſam in equitatum Re gis impetum feciſſet, adeo ſecundum prælium fecit, ut mœnibus oppidi ſuccederet, foſſam'q; tranſiret, aduer ſos'q; hoſtes aggrederetur. At pontica ex altera parte legio, cum paululũ auerſa hoſtibus ceſſiſſet, foſſam au tem circuire acies ſecundo conata eſſet, ut aperto latere aggrederetur hoſtem, in ipſo tranſitu foſſæ confixa, et oppreſſa eſt. Deiotari uero legiones uix impetum ſuſti nuerunt. Ita uictrices Regis copiæ cornu ſuo dextro, me dia'q; acie conuerterunt ſe ad tricęſimamſextam legio nem, quæ tamen fortiter uincentium impetum ſuſtinu it, magnis copijs hoſtium circundata, præſentiſſimo ani mo pugnans in orbem ſe recepit ad radices montium, quò Pharnaces inſequi propter iniqtatem loci noluit, Ita pontica legione penè tota amiſſa, magna parte Deio tari militum interfecta, tricęſimaſexta legio in loca ſe ſuperiora contulit, non amplius ducentis quinquagin ta deſyderatis. Ceciderunt eo prælio ſplendidi, ac illu ſtres uiri nonnulli equites Romani. Quo tamen incom

modo Domitius accepto, reliquias exercitus diſſipati collegit, itineribusq; tutis per Cappadociam ſe in Aſiā recepit. Pharnaces rebus ſecundis elatus, cum de Cæſare ea, quæ optabat, ſperaret, pontum omnibus copijs occupauit. Ibiq;, & uictor, & crudeliſſimus Rex, cum ſibi fortunam paternam feliciore euentu deſtinaret, multa oppida expugnauit, bona ciuium romanorum, ponticorumq; diripuit, ſupplicia conſtituit in eos, qui aliquam formæ, atq: ætatis commendationem habebant, eaq;, quæ morte eſſent miſeriora, pōtumq; nullo defendente, paternum regnum ſe recepiſſe glorians, obtinebat. Sub idem tempus in Illyrico eſt incommodum acceptum, quæ Prouincia ſuperioribus menſibus retenta non tantū ſine ignominia, ſed etiā, cum laude erat. Nanq; eò miſſus æſtate cum duabus legionibus Q. Cornificius Cæſaris quæſtor pro prætore, quanquam erat Prouincia minime copioſa ad exercitus alendos, & finitimo bello, ac diſſenſionibus uaſtata, et confecta, tamen prudentia, ac diligentia ſua, quod magnam curam ſuſcipiebat, nequò temere progrederetur, & recepit, & defendit. nanq; & caſtella complura locis editis poſita, quorum opportunitas caſtellanos impellebat ad decurſiones faciendas, & bellum inferendum, expugnauit, eaq; præda milites donauit. quæ & ſi erat tenuis, tamen in tanta Prouinciæ deſperatione erat grata, præſertim uirtute parta, & cum Octauius ex fuga pharſalici prælij magna claſſe in illum ſe ſinum contuliſſet, paucis nauibus Hiadertinorum, quorum ſemper in remp. ſingulare conſtiterat officium, diſperſis octauianis nauibus erat potitus, ut uel claſſe dimicare poſſet

adiunctis captiuis, nauibus ſociorum, cum diuerſiſſima parte orbis terrarum Cn. Pompeiū uictor Cæſar ſequeretur, complureſq́; aduerſarios in Illyricū propter Macedoniæ propinquitatem, ſe reliquis ex fuga collectis, compuliſſe audiret, literas ad Gabinium mittit, uti cū legionibus tyronum, quæ nuper erant conſcriptæ, proficiſceretur in Illyricum, coniunctiſq́; copijs cum Q. Cornificio, ſiquod periculum Prouinciæ inferretur, depelleret. Sin ea nō magnis copijs tuta eſſe poſſet, in Macedoniam legiones adduceret. omnem enim illam partem, regionemq́; uiuo Cn. Pompeio bellum inſtauraturā eſſe credebat. Gabinius, ut in Illyricum uenit, hyberno tempore anni, ac difficili, ſiue copioſiorem Prouinciam exiſtimans, ſiue multum fortunæ uictoris Cæſaris tribuens, ſiue uirtute, & ſcientia ſua confiſus, qua ſæpe in bellis periclitatus, magnas res, et ſecundas ductu, auſuq́; ſuo geſſerat, neq; Prouīciæ facultatibus ſublenabatur, quæ partim erat exinanita, partim īfidelis, neq; nauibus intercluſo mari tēpeſtatibus, commeatus ſupportari poterat, magniſq́; difficultatibus coactus, non ut uolebat, ſed ut neceſſe erat, bellum gerebat. ita cum duriſſimis tempeſtatibus propter inopiā caſtella, aut oppida expugnare cogeretur, crebra incōmoda accipiebat, adeoq́; eſt à Barbaris contemptus, ut Salonā ſe recipiens in oppidum maritimum, qđ ciues romani fortiſſimi, fideliſſimiq́; incolebāt, in agmine dimicare ſit coactus. Quo prælio duobus millibus militum āplius amiſſis, Cēturionibus XXXVIII, Tribunis IIII cum reliqs copijs Salonā ſe recepit, ſummaq́; ibi difficultate rerum omnium preſſus paucis menſibus morbo

perijt, cuius & infelicitas uiui, & ſubita mors in magnam ſpem Octauium adduxit, Prouinciæ potiundæ, quem tamen diutius in rebus ſecundis, et fortuna, quæ plurimum in bellis poteſt, diligentiaq; Cornificij, & uirtus Vatinij uerſari paſſa non eſt. Vatinius Brunduſij cum eſſet, cognitis rebus, quæ geſta erāt in Illyricū, cum crebris literis Cornificij, ad auxilium Prouinciæ ferendum euocaretur, & M. Octauium audiret, cum Barbaris fœdera percuſſiſſe, compluribusq; locis noſtrorum militum oppugnare præſidia, partim claſſe per ſe, partim pedeſtribus copijs per Barboros, etſi graui ualetudine affectus, uix corporis uiribus animum ſequebatur, tamen uirtute uicit incommodum naturæ, difficultatesq; hyemis, & ſubitæ præparationis. Nā cū ipſe paucas in portu naues longas haberet, literas in Achaiā, atq; Calenum miſit, uti ſibi claſſem mitteret, quod cum tardius fieret, quàm periculum noſtrorum flagitabat, qui ſuſtinere impetum Octauij non poterant, nauibus actuarijs, quarum numerus erat ſatis magnus, magnitudine quanquā non ſatis iuſta ad præliandum, roſtra impoſuit. Has adiunctas nauibus longis, & numero claſſis aucto militibus ueteranis impoſitis, quorum magnam copiam habebat, ex omnibus legionibus, qui numero ægrorum relicti erant Brunduſij, cum exercitus in Græciam tranſportaretur, profectus eſt in Illyricum, maritimasq; nōnullas, ciuitates, quæ defecerant, Octauioq; ſe tradiderant, partim recipiebat, partim remanentes in ſuo conſilio, præteruehebatur. nec ſibi ullius rei moram, neceſſitatemq; iniūgebat, qui quam celerrime poſſet, ipſum Octauiū perſequeretur.

ſequeretur. Hunc oppugnantem Epidaurum terra, mariq́;, ubi noſtrum erat præſidium, aduentu ſuo diſcedere ab oppugnatione coegit, præſidiumq́; noſtrum recepit. Octauius, cum Vatinium claſſem magna ex parte confectam ex nauiculis actuarijs habere cognouiſſet, confiſus ſua claſſe, ſubſtitit ad inſulam Thauridē, qua regione Vatinius inſequens nauigabat, nō quod Octauium ibi reſtitiſſe ſciret, ſed quod eum longius progreſſum inſequi decreuerat. Cum propius Thauridem acceſſiſſet, diſtenſis ſuis nauibus, quod & tempeſtas erat turbulenta, & nulla ſuſpitio, hoſtis repente aduerſam ad ſe uenientem nauem, antennis ad medium malū demiſſis, inſtructam propugnatoribus animaduertit. Quod ubi conſpexit, celeriter uela ſubduci, demittiq́; antennas iubet, & milites armari, & uexillo ſublato, quo pugnandi dabat ſignum, quæ primæ naues ſubſequebantur, idem ut facerent, ſignificabat, parabant ſe Vatiniani repēte oppreſſi, parati deinceps Octauiani ex portu procedebant. Inſtruitur utrinq; acies, ordine diſpoſita magis octauiana, paratior militum animis uatiniana. Vatinius, cum animaduerteret, neq; nauium ſe magnitudine, neq; numero parem eſſe futuræ dimicationi, fortunæ rem committere maluit. Itaq; primus ſua quinqueremi in quadriremem ipſius Octauij impetum fecit, celerrime, fortiſſimeq́; contra illo remigante, naues aduerſæ roſtris concurrunt adeo uehementer, ut nauis octauiana roſtro diſcuſſo, ligno contineretur. committitur acriter reliquis locis prælium, cōcurriturq́; ad duces maxime, nam, cum ſuo quiſq; auxiliū ferret, magnum cōminus in anguſto mari prælium fa-

ctum eſt, quantoq́; coniunctis magis nauibus confligendi poteſtas dabatur, tanto ſuperiores erant Vatiniani, qui admiranda uirtute ex ſuis nauibus in hoſtiū naues tranſilire non dubitabant, et dimicatione æquata longe ſuperiores uirtute, rem feliciter gerebant, deprimitur ipſius Octauij quadriremis, multæ præterea capiuntur, aut roſtris perforatæ merguntur, propugnatores octauiani partim in nauibus iugulantur, partim in mare præcipitantur, ipſe Octauius ſe in ſcaphā confert, in quam plures cum cōfugerent, depreſſa ſcapha, uulneratus tamen adnatat ad ſuum myoparonem. eò receptus, cum prælium nox dirimeret, tempeſtate magna uelis profugit. ſequuntur hunc ſuæ naues nonnullæ, quas caſus ab illo periculo uendicarat. At Vatinius re bene geſta receptui cecinit, ſuisq́; omnibus incolumibus, in eum ſe portum uictor recepit, quo ex portu claſſis octauiana ad dimicandum proceſſerat. Capit ex eo prælio pentiremem unam, triremes duas, dyerotas octo, compluresq́; remiges octauianos. poſteroq́; ibi die fuit, dum ſuas, captiuasq́; naues reficeret. poſt diem tertium contendit in inſulam Iſſam, quod eò ſe recepiſſe ex fuga credebat Octauium. Erat nobiliſſimum regionum earum oppidum, coniunctiſſimumq́; Octauio, quò ut peruenit, oppidani ſupplices ſe Vatinio dediderunt. comperitq́; ipſum Octauium, paruis, paucisq́; nauigijs uento ſecundo regionem Græciæ petiſſe, inde ut Siciliam, deinde Africam caperet. Ita breui ſpatio re præclariſſime geſta, Prouincia recepta, & Cornificio reddita, claſſe aduerſariorum ex illo toto ſinu expulſa, uictor ſe Brunduſium incolumi exercitu, & claſſe recepit.

claſſe recepit. His autem temporibus, quibus Cæſar ad Dyrrhachium Pompeiũ obſidebat, et prælio Pharſali rem feliciter gerebat, Alexandriæq; cum periculo magno, tum etiã maiore periculi fama, dimicabat, Caſſius Longinus in Hiſpania pro prætore, Prouinciæ ulterioris obtinendæ cauſa relictus, ſiue conſuetudine naturæ ſuæ, ſiue odio, quod in illam Prouinciam ſuſceperat quæſtor, ex inſidijs ibi uulneratus, magnas odij ſui fecerat acceſſiones, quod uel ex conſcientia ſua, cum de ſe mutuo ſentire Prouinciam crederet, uel initis ſignis, & teſtimonijs eorum, qui difficulter odia diſſimulant, animaduertere poterat, et compenſare offenſionem Prouinciæ exercitus amore cupiebat. Itaq;, cum primũ in unũ locum exercitum cõduxit, ſeſtertia C militibus eſt pollicitus, nec multo poſt, cum in Luſitania Medobregam oppidum, montem'q; Herminium expugnaſſet, quò Medobregenſes confugerant, ibi'q; imperator eſſet appellatus, iterum ſeſtertijs C milites donauit. multa præterea, & magna præmia ſingulis concedebat, quæ ſpecioſum reddebant præſentem exercitus amorem, paulatim tamen, & occulte militarem diſciplinam, ſeueritatem'q; minuebant. Caſſius legionibus in hyberna diſpoſitis, ad ius dicendũ Cordubã ſe recepit, contractum'q; in ea æs alienum grauiſſimis oneribus Prouinciæ conſtituit exoluere, &, ut largitionis poſtulat conſuetudo per cauſam liberalitatis ſpecioſam, plura largitori quærebãtur, pecuniæ locupletibus imperabãtur, quas Longinus ſibi expẽſas ferri, non tantũ patiebatur, ſed etiam cogebat, in gregem locupletium ſimultatum cauſæ tenues conijciebantur, neq; ullum genus quæſtus, aut

magni, & euidentis, aut minimi, et ſordidi, prætermittebatur, quo domus, & tribunal imperatoris uacaret. nemo erat, qui modo aliquam iacturam facere poſſet, quin aut uadimonio teneretur, aut in reos referretur. Ita etiam magna ſolicitudo periculorum ad iacturas, & detrimenta rei familiaris, adiungebantur. Quibus de cauſis accidit, ut, cum Longinus imperator eadem faceret, quæ fecerat quæſtor, ſimilia rurſus de morte eius prouinciales conſilia inirent. Horum odium confirmabant nonnulli familiares eius, qui, cum in illa ſocietate uerſarentur rapinarum, nihilo minus oderant eum, cuius nomine peccabant, ſibiq́; quod rapuerant, acceptū ferebant, qđ interciderat, aut erat interpellatum, Caſſio aſſignabant, quintam legionem nouam conſcribit, augetur odium & ex ipſo delectu, & ſumptu additæ legionis. complentur equitum tria millia, maximisq́; onerantur impenſis, nec Prouinciæ datur ulla requies. interim literas accepit à Cæſare, ut in Africam exercitum traijceret, perq́; Mauritaniam ad fines Numidiæ perueniret, quod magna Cn. Pompeio Iuba Rex miſerat auxilia, maioraq́; miſſurus exiſtimabatur. quibus literis acceptis inſolenti uoluptate efferebatur, quod ſibi nouarum Prouinciarum, et fertiliſſimi regni tanta oblata eſſet facultas. Itaq; ipſe in Luſitaniam proficiſcitur ad legiones accerſendas, auxiliaq́; adducēda, certis hominibus dat negocium, ut frumentum, nauesq́; centum præpararentur, pecuniæq́; deſcriberentur, atq; imperarētur, ne qua res, cū rediſſet, moraretur. reditus eius fuit celerior omnium opinione. non enim labor, aut uigilantia cupiēti præſertim aliquid Caſſio deerat. exer

citu coacto

citu coacto in unum locum, caſtris ad Cordubam poſitis, pro concione militibus exponit, quas res Cæſaris iuſſu gerere deberet, pollicetur'q; ijs, cum in Mauritaniam traiecaſſet, ſeſtertia ſe daturum. quintam fore in Hiſpania legionem. ex concione ſe Cordubam recepit, eo'q; ipſo die meridiana hora, cum in Baſilicam iret, quidam Minutius Silo cliens L. Racilij libellum, quaſi aliquid ab eo poſtularet ut miles, ei tradit, deinde poſt Racilium, nam is latus Caßij tegebat, quaſi reſponſum ab eo peteret, celeriter dato loco, cum ſe inſinuaſſet, ſiniſtra corripit eũ, dextra'q; bis ferit pugione, clamore ſublato fit à coniuratis impetus uniuerſis. Munatius Flaccus proximum gladio traijcit lictorẽ. Hoc interfecto, Q. Caſſium legatum uulnerat. Ibi T. Vaſius, & L. Mergilio ſimili confidentia Flaccum municipem ſuum adiuuant. erãt enim omnes Italicenſes. ad ipſum Longinum L. Licinius Squillus inuolat, iacentem'q; leuibus ſauciat plagis. concurritur ad Caſſium defendendum. Semper enim Berones, complures'q; euocatos cum telis ſecum habere conſueuerat, à quibus cæteri intercludũtur, qui ad cædem faciẽdam ſubſequebantur. quo in numero fuit Calphurnius Saluianus, & Manilius Tuſculus, Minutius inter ſaxa, quæ iaciebantur, in itinere fugiens opprimitur, & relato ad domum Caſſio, ad eum deducitur. Racilius in proximam ſe domum familiaris ſui confert, dum certum cognoſceret, confectus ne Caſſius eſſet. Laterenſis, cum id nõ dubitaret, accurrit lætus in caſtra, militibus uernaculis, et ſecundæ legionis, quibus odio ſciebat præcipue Caſſiũ eſſe, gratulatur. Tollitur à multitudine in tribunal, prætor appellatur. Ne

mo enim in Prouincia natus, aut uernaculæ legionis miles, aut diuturnitate iam factus prouincialis, quo in numero erat ſecunda legio, non cum omni Prouincia conſenſerat in odio Caſsij. Nam legiones trigeſimam, et uigeſimam primã paucis menſibus in Italia ſcriptas, Cæſar attribuerat Longino. quinta legio ibi nuper erat confecta. Interim nuntiatur Laterẽſi uiuere Caſſium, quo nuntio dolore magis permotus, quàm animo ꝑturbatus, reficit celeriter ſe, & ad Caſſium uiſendum proficiſcitur. Re cognita, trigeſima legio ſigna Cordubã infert ad auxilium ferendum imperatori ſuo. Facit hoc idem uigeſima prima. ſubſequitur has quinta. cum duæ legiones reliquæ eſſent in caſtris, ſecundarij ueriti ne ſoli relinquerentur, atq; ex eo quid ſenſiſſent, indicarentur, ſecuti ſunt factum ſuperiorum. permanſit in ſentẽtia legio uernacula, nec ullo timore de gradu deiecta eſt. Caſſius eos, qui nominati erant conſcij cædis, iubet comprehendi. Legionem quintam in caſtra remittit cohortibus XXX retentis. Indicio Minutij cognoſcit L. Racilium, & L. Laterenſem, et Annium Scapulã maximæ dignitatis, & prouincialem hominem, ſibiq; tã familiarem, quàm Laterenſem, et Racilium in eadem fuiſſe coniuratione. Nec diu moratur dolorem ſuum, qn eos interfici iubeat. Minutium libertis tradit excruciãdum. Item Calfurnium Saluianum, ꝗ profitetur indicium, coniuratorumq; numerum auget, uere, ut quidam exiſtimant, ut nonnulli queruntur, coactus. Iiſdẽ cruciatibus affectus L. Mercelio Squillus nominat plures, quos Caſſius interfici iubet, exceptis ijs, qui ſe pecunia redemerunt. Nã palàm ſeſtertijs decem cum Cal-

furnio

furnio paciſcitur, & cum Q. Sextio quinquaginta, qui, ſi maxime nocentes ſunt multati, tamen periculũ uitæ, dolorq́; uulnerum pecunia remiſſus, crudelitatem cũ auaritia certaſſe ſignificabat. Aliquot poſt diebus literas à Cæſare miſſas accipit, qbus cognoſcit Põpeium in acie uictum amiſſis copijs fugiſſe. Qua re cognita, mœſtum dolori uoluptatẽ capiebat, uictoriæ nũtius lætitiam exprimebat, confectum bellum licentiã temporum intercludebat. Sic erat dubius animus, utrum nihil timere, an omnia licere, mallet. Sanatis uulneribus, accerſit omnes, qui ſibi pecunias expenſas tulerant, acceptasq́; eas iubet referri, quibus parum uidebatur impoſuiſſe oneris, ampliorem pecuniam imperat. Aequa autem ratione delectum inſtituit, quos ex omnibus conuentibus, colonijsq́; conſcriptos, tranſmarina militia perterritos, ad ſacramenti redemptionem uocabat. Magnum hoc fuit uectigal, maius tamen creabat odium. His rebus confectis totum exercitum luſtrat. Legiones quas in Africa ducturus erat, & auxilia mittit ad Traiectum. Ipſe claſſem, quam parabat, ut inſpiceret Hiſpalim accedit, ibiq́; moratur, propterea quod edictum tota Prouincia propoſuerat, ut quibus pecunias imperaſſet, neque contuliſſent, ſe adirent. quæ euocatio uehementer omnes turbauit. Interim L. Titius, qui eo tempore Tr. mil. legionis uernaculæ fuerat, nuntiat fama, legionem trigeſimam, quam Qu. Caſſius legatus ſimul ducebat, cum ad oppidũ Leptim caſtra haberet, ſeditione facta, Cẽturionibus aliquot occiſis, qui ſigna tolli non patiebantur, diſceſſiſſe, & ad ſecundam legionem conten-

diſſe, quæ ad fretū alio itinere ducebatur. Cognita re, noctu cum V cohortibus undeuicęſimanorum egreditur, mane peruēnit. Ibi eum diem, ut quid ageretur perſpiceret, moratus, Carbonam contendit. Hic, cum legio trigeſima, & uigeſimaprima, & cohortes quatuor, et quinta legio, totusq; conueniſſet equitatus, audit quatuor cohortes à uernaculis oppreſſas ad Obuculá, cum his ad ſecundam perueniſſe legionem, omnesq; ibi ſe cōiunxiſſe, & T. Torium Italicenſem ducem delegiſſe. Celeriter habito conſilio, Marcellum Cordubam, ut eá in poteſtate retineret, Q. Caſſium legatum Hiſpalim mittit. Paucis ei diebus affertur conuētum cordubenſem ab eo defeciſſe, Marcellumq; aut uoluntate, aut neceſſitate adductum (nanq; id uarie nuntiabatur) conſentire cum Cordubēſibus. duas cohortes legionis quintæ, quæ fuerant Cordubæ in præſidio, idem facere. Caſſius his rebus incenſus, mouet caſtra, & poſtero die Segouiam ad flumen ſilicenſe uenit. ibi habita concione, militum tentat animos, quos cognoſcit non ſua, ſed Cæſaris abſentis cauſa ſibi fidiſſimos eſſe, nullumq; periculum deprecaturos, dum per eos Cæſari Prouicia reſtitueretur. Interim Torius ad Cordubam ueteres legiones adducit, ac ne diſſenſionis initium natum ſeditioſa militum, ſuáq; uideretur natura, Simul, ut contra Q. Caſſium, qui Cæſaris nomine maioribus uiribus uti uidebatur, æque potentem opponeret dignitatem, Cn. Pompeio ſe Prouinciam recuperare uelle palàm dictitabat. Et forſitan etiam hoc fecerit odio Cæſaris, et amore Pompeij, cuius nomen multū poterat apud eas legiones, quas M. Varro obtinuerat, ſed id qua mente commotus fecerit,

cõiectura ſciri poteſt. Certe hoc præ ſe Torius ferebat. Milites adeo fatebantur, ut Cn. Pompeij nomen in ſcutis inſcriptum haberent, frequens legionibus conuẽtus obuiam prodit, neq; tantum uirorum, ſed etiã matrumfamilias, ac prætextatorum, deprecatur'q; ne hoſtili aduentu Cordubam diriperent. Nam ſe contra Caſſium ſentire cum omnibus, contra Cæſarem ne facere cogerẽtur, orare. Tantæ multitudinis precibus, & lacrymis exercitus commotus, cum uideret ad Caſſium perſequẽdum nihil opus eſſe Cn. Pompeij nomine, & memoria, tam'q; omnibus Cæſarianis, quàm Pompeianis Longinum eſſe in odio, neq; ſe conuentum, neq; M. Marcellum cõtra Cæſaris cauſam poſſe perducere, nomen Pompeij ex ſcutis detraxerunt, Marcellum, qui ſe Cæſaris cauſam defenſurum profitebatur, ducem aſciuerunt, prætorem'q; appellarunt, & ſibi conuentum adiunxerunt, caſtra'q; ad Cordubam poſuerunt. Caſſius eo biduo circiter quatuor millia paſſuum à Corduba citra flumen Betim in oppidi conſpectu loco excelſo facit caſtra. literas ad Regem Bogudem in Mauritaniam, et ad M. Lepidum proconſ. in Hiſpaniam citeriorem mittit. ſubſidio ſibi, Prouinciæ'q; Cæſaris cauſa quamprimum ueniret. ipſe hoſtili modo Cordubenſium agros uaſtat, ædificia incendit. Cuius rei deformitate, atq; indignitate legiones, quæ Marcellum ſibi ducem ceperãt, ad eum concurrerunt, ut in aciem educerentur, orant, prius'q; confligendi ſibi poteſtas fieret, quàm cum tanta contumelia nobiliſſimæ, clariſſimæ'q; poſſeſſiones Cordubenſium in conſpectu ſuo rapinis, ferro, flamma'q; cõſumerentur. Marcellus, cum confligere miſerrimum putaret,

quod & uictoris, & uicti detrimentum ad eundem Cæſarem eſſet redũdaturum, neq; ſuæ poteſtatis eſſet, legiones Betim traducit, atq; aciem inſtruit. Cum Caſſium contra pro caſtris ſuis aciem inſtruxiſſe loco ſuperiore uideret, cauſa interpoſita, quod is in æquum non deſcenderet, Marcellus militibus perſuadet, ut ſe in caſtra recipiant. Itaq; copias reducere cœpit. Caſſius quo bono ualebat, Marcellumq́; infirmum eſſe ſciebat, aggreſſus equitatu legionarios ſe recipientes, complures nouiſſimos in fluminis ripis ĩterficit, cum hoc detrimẽto, q̃d trãſitus fluminis uitij, difficultatisq́; haberet, cognitũ eſſet, Marcellus caſtra Betim transfert, crebróq; uterq; legiones in aciẽ educit, neq; tamen confligitur propter locorum difficultates. Erat copijs pedeſtribus multo firmior Marcellus. habebat enim ueteranas legiones, multisq́; prælijs expertas. Caſſius fidei magis, q̃ uirtuti legionum cõfidebat. Itaq; cum caſtra caſtris collata eſſent, & Marcellus locum idoneum caſtello cepiſſet, quo prohibere aqua Caſſianos poſſet, Longinus ueritus, ne genere quodam obſidionis clauderetur in regionibus alienis, ſibiq́; infeſtis, noctu ſilentio ex caſtris proficiſcitur, celeriq́; itinere Vllam contendit, quod ſibi fidele eſſe oppidum credebat. ibi adeo coniuncta ponit mœnibus caſtra, ut et loci natura, nanq; Vlla in edito monte poſita eſt, & ipſa munitione urbis, undiq; ab oppugnatione tutus eſſet. Hunc Marcellus inſequitur, & quã proxime poteſt Vllam, caſtra caſtris confert, locorumq́; cognita natura, quo maxime rem deducere uolebat, neceſſitate eſt adductus, ut neq; confligeret, cuius ſi rei facultas eſſet, reſiſtere incitatis militibus non pote-

rat, neque uagiri Caſſium latius pateretur, ne plures ciuitates ea paterentur, quæ paſſi erant Cordubenſes. Caſtellis idoneis locis collocatis, operibusq́; in circuitu oppidi continuatis Vllã, Caſſiumq́; munitionibus clauſit, quæ priusquam perficerẽtur, Longinus omnem ſuum equitatum emiſit, quem magno ſibi uſui fore credebat, ſi pabulari, frumentariq́; Marcellum non pateretur. Magno autem impedimento ſi clauſus obſidione, & inutilis neceſſarium conſumeret frumentum. Paucis diebus literis Caßÿ acceptis, Rex Bogud cum copÿs uenit, adiungitq́; ei legionem, quam ſecum adduxerat, compluresq́; cohortes auxiliarias Hiſpanorum, nanque ut in ciuilibus diſſenſionibus accidere conſueuit, ita temporibus illis in Hiſpania nonnullæ ciuitates rebus Caßÿ ſtudebant, plures Marcello fauebant. Accedit cum copÿs Bogud ad exteriores Marcelli munitiones, pugnatur utrinque acriter, crebroq́;, ut accidit, fortuna ſæpe ad utrunq; transferente uictoriam, nec tamen unquam ab operibus depellitur Marcellus. Interim Lepidus ex citeriore Prouincia cum cohortibus legionarÿs trigintaqnq;, magnoq́; numero eqtum, et reliquorũ auxiliorũ uenit ea mente Vllã, ut ſine ullo ſtudio contentiones Caßÿ, Marcelliq; cõponeret. Huic uenienti ſine dubitatione Marcellus ſe credit, atq; offert. Caſſius contra ſuis ſe tenet prædÿs, ſiue eo, qđ plus ſibi iuris deberi, quàm Marcello exiſtimabat, ſiue eo, qđ ne præocupatus animus Lepidi eſſet obſequio aduerſarÿ, uerebatur. ponit ad Vllam caſtra Lepidus, neq; habet à Marcello qcquam diuiſi, ne pugnetur interdicit, ad exeundum Caſſium inuitat, fidemq́; ſuã in re omni

interponit. Cum diu dubitaſſet Caſſius, quid ſibi faciendum, quid'ue Lepido eſſet credēdum, neq; ullum exitum conſilij ſui reperiret, ſi permaneret in ſententia, poſtulabat, uti munitiones diſijcerētur, ſibi'q; liber exitus daretur, non tantum inducijs factis, ſed propè iam conſtituta opera cum complanarent, cuſtodiæ'q; munitionum eſſent deductæ. Auxilia Regis in id caſtellū Marcelli, quod proximum erat regijs caſtris, neq; opinantibus omnibus, ſi tamen in omnibus fuit Caſſius, nam de huius conſcientia dubitabatur, impetum fecerūt, cō pluresq; ibi milites oppreſſerunt, quod niſi celeriter indignatione, & auxilio Lepidi prælium eſſet dirēptum, maior calamitas eſſet accepta. Cum iter Caſſio patefactum eſſet, caſtra Marcellus cum Lepido coniungit. Lepidus eodē tempore, Marcellus'q; Cordubam cum ſuis proficiſcitur. Narbonem ſub idem tempus Trebonius proconſul ad Prouinciam obtinendam uenit. de cuius aduentu, ut cognouit Caſſius, legiones, quas ſecum habuerat, eqtatum'q; in hyberna diſtribuit. Ipſe omnibus ſuis rebus celeriter correptis Malacam contendit, ibi'q; aduerſo tēpore nauigandi naues conſcendit, ut ipſe prædicabat, ne ſe Trebonio, & Lepido, & Marcello committeret, ut amici eius dictictabant, ne per eam Prouinciam minore cum dignitate iter faceret, cuius magna pars ab eo defecerat, ut cæteri exiſtimabāt, ne pecunia illa ex infinitis rapinis cōfecta in poteſtatem cuiuſquā ueniret. Progreſſus ſecunda ut hyberna tempeſtate, cū in Iberum flumen noctis uitandæ cauſa ſe cōtuliſſet, inde, paulo uehementiore tempeſtate nihilo periculoſius ſe nauigaturum credens, profectus aduerſis fluctibus

occurrentibus oſtio fluminis in ipſis faucibus, cum neq; flectere nauem propter uim fluminis, neq; directã tantis fluctibus tenere poſſet, demerſa naui periјt. Cum in Syriam Cæſar ex Aegypto ueniſſet, atq; ab his, qui Roma uenerant ad eum, cognoſceret, literiſq; urbanis animaduerteret multa Romæ male, et inutiliter administrari, neq; ullam partem reip. ſatis commode geri, quod & contentionibus tribunitijs pernitioſæ ſeditiones orirentur, & ambitione, atq; indulgentia Tribunorum militum, & qui legionibus præerant, multa contra morem, conſuetudinemq; militarẽ fierent, quæ diſſoluẽdæ diſciplinæ, ſeueritatiſq; eſſent, eaq; omnia flagitare aduentum ſuum uideret, tamen præferendum exiſtimauit, quas in Prouincias, regioneſq; ueniſſet, eas ita relinquere conſtitutas, ut domeſticis diſſenſionibus liberarentur, iura, legeſq; acciperent, et externorum hoſtium metum deponerẽt. Hæc in Syria, Cilicia, Aſia celeriter ſe confecturũ ſperabat, quod hæ Prouinciæ nullo bello premebantur. In Bithynia, ac ponto plus oneris uidebat impendere ſibi, nõ enim exceſſiſſe ponto Pharnacem audierat, neq; exceſſurum putabat, cum ſecundo prælio eſſet uehementer inflatus, quod contra Domitium Caluinum fecerat. commoratus ferè in omnibus ciuitatibus, quæ maiores ſunt dignitate, præmia benemeritis, & uiritim, & publice tribuit. de controuerſijs ueteribus cognoſcit, ac ſtatuit Reges, tyrãnos dynaſtas Prouinciæ, finitimoſq;, qui omnes ad eum concurrerãt, receptos in fidem, conditionibus impoſitis Prouinciæ tuendæ, ac defendendæ, dimittit & ſibi, & populo Ro. amiciſſimos. Paucis diebus in ea Prouincia conſumptis,

Sex. Cæſarem amicum, & neceſſarium ſuum legionibus Syriæ præficit, ipſe eadem claſſe, qua uenerat, proficiſcitur in Ciliciam, cuius Prouinciæ ciuitates omnes euocat Tarſum, quod oppidum ferè totius Ciliciæ nobiliſſimũ, fortiſſimumq́; eſt. ibi rebus omnibus Prouinciæ, & finitimarũ ciuitatum conſtitutis, cupiditate proficiſcendi ab bellum gerendũ non diutius moratur, magniſq́; itineribus per Cappadociam confectis, biduum Mazacæ commoratus, Comana uetuſtiſſimũ, & ſanctiſſimũ in Cappadocia Bellonæ templum, quod tanta religione colitur, ut ſacerdos eius Deæ maieſtate, imperio, & potentia ſecundus à Rege conſenſu gentis illius habeatur, id homini nobiliſſimo Nicomedi Bithynio adiudicauit, q regio Cappadocũ genere ortus, propter aduerſam fortunam maiorũ ſuorum, mutationemq́; generis iure minime dubio, uetuſtate tamen intermiſſo, ſacerdotiũ id repetebat. Fratrem autem Ariobarzanis Ariaratem, cum benemeritus uterq; eorũ de rep. eſſet, ne aut regni hæreditas Ariaratẽ ſolicitaret, aut hæres regni terreret, Ariobarzani attribuit, q ſub eius imperio, ac ditione eſſet. ipſe iter cœptum ſimili uelocitate conficere cœpit. cum propius pontum, fineſq́; Gallogræciæ acceſſiſſet, Deiotarus Tetrarches Gallogræciæ, tũc qdem penè totius, quod ei, neq; legibus, neq; moribus conceſſum eſſe cæteri Tetrarchæ contendebãt. Sine dubio autem Rex Armeniæ minoris ab Senatu appellatus, depoſitis Regijs inſignibus, neq; tantum priuato ueſtitu, ſed etiam reorũ habitu ſupplex ad Cæſarẽ uenit oratum, ut ſibi ignoſceret, quod in ea parte poſitus terrarũ, quæ nulla præſidia Cæſaris habuiſſet, exercitibus, impe-

rijſq; in Cn. Pompeij caſtris fuiſſet. neq; enim ſe iudicē
debuiſſe eſſe controuerſiarū populi R. ſed parere præ
ſentibus imperijs. Contra quem Cæſar, cum plurima
ſua cōmemoraſſet officia, quæ conſul ei decretis publi-
cis tribuiſſet, cum'q; defenſionem eius, nullam poſſe ex-
cuſationem eius imprudentiæ recipere coarguiſſet, q̄d
homo tantæ prudentiæ, ac diligentiæ ſcire potuiſſet, qs
urbē, Italiam'q; teneret, ubi Senatus, Populus'q; R. ubi
reſp. eſſet. Quis deinde poſt L. Lentulum, M. Marcel-
lum conſul eſſet. ſed tamen ſe concedere id factum ſu=
perioribus ſuis beneficijs, ueteri hoſpitio, atq; amicitiæ,
dignitati, ætati'q; hominis, precibus eorum, qui frequen
tes concurriſſent, hoſpites, atq; amici Deiotari ad depre
candum. De controuerſijs Tetrarcharum poſtea ſe co
gniturum eſſe dixit, regium ueſtitum ei reſtituit. Legio
nem autem, quam ex genere ciuiū ſuorū Deiotarus na-
tura, diſciplina'q; noſtra conſtitutam habebat, equita-
tum'q; omnem ad bellum gerendum adducere iuſſit.
Cum in pontum ueniſſet, copias'q; omnes in unum lo
cum coegiſſet, quæ numero, atq; exercitatione bellorum
mediocres erant, excepta enim legione ſexta, quam ſe-
cum adduxerat Alexandria ueteranam, multis labo-
ribus, periculis'q; functam, multis'q; militibus partim
difficultate itinerum, ac nauigationum, partim crebri
tate bellorum adeo diminutam, ut minus mille homi-
num in ea eſſet. reliquæ erant tres legiones, una Deio-
tari, duæ, quæ in eo prælio, quod Cn. Domitium feciſſe
cum Pharnace ſcripſimus, fuerant. Legati à Pharnace
miſſi Cæſarem adeunt, atque in primis deprecantur,
ne eius aduentus hoſtilis eſſet. Facturum enim omnia

Pharnacem, quæ imperata eſſent, maximeq; cõmemorabant, nulla Pharnacem auxilia contra Cæſarẽ Pompeio dare uoluiſſe, cum Deiotarus, qui dediſſet, tamẽ ei ſatisfeciſſet. Cæſar reſpondit ſe fore æquiſſimum Pharnaci, ſi quæ polliceretur, repræſentaturus eſſet. monuit autem, ut ſolebat, mitibus uerbis legatos, ne aut Deiotarum ſibi obÿcerent, aut nimis eo gloriarentur beneficio, quod auxilia Pompeio non miſiſſent, nam ſe neq; libentius facere quicquam, quàm ſupplicibus ignoſcere, neq; Prouinciarum publicas iniurias condonare ÿs poſſe, qui non fuiſſent in ſe officioſi. Id ipſum, quod cõmemoraſſent officium, utilius Pharnaci fuiſſe, qui prouidiſſet, ne uinceretur, quàm ſibi, cui Di immortales uictoriã tribuiſſent. Itaq; ſe magnas, et graues iniurias ciuium romanorum, qui in ponto negociati eſſent, quõniam in integrum reſtituere nõ poſſet, concedere Pharnaci. Nam neq; interfectis amiſſam uitam, neq; exectis, uirilitatem reſtituere poſſe, quod quidem ſuppliciũ grauius morte ciues Romani ſubiſſent. Põto uero decederet confeſtim, familiaſq; publicanorũ remitteret, cæteraq; reſtitueret ſocÿs, ciuibuſq; romanis, quæ penes eum eſſent. Si feciſſet, iam tunc ſibi mitteret munera, ac dona, quæ bene rebus geſtis Imperatores ab amicis accipere conſueſſent. Miſerat enim Pharnaces coronam aureã. his reſponſis datis, legatos remiſit. At Pharnaces omnia liberaliter pollicitus, cum feſtinantem, ac properantem Cæſarem ſperaret, libẽtius etiam crediturum ſuis promiſſis, quàm res pateretur, quo celerius, honeſtiuſq; ad res magis neceſſarias proficiſceretur. nemini enim erat ignotum, plurimis de cauſis ad urbem Cæſarem reuocari, lentius

cari, lentius agere, decedendi diem poſtulare, longiores pactiones interponere, in ſumma fruſtrari cœpit. Cæſar cognita calliditate hominis, quod alijs temporibus natura facere conſueuerat, tunc neceſſitate fecit adductus, ut celerius omnium opinione manum conſereret. Zela eſt oppidum in ponto, poſitu ipſo, ut in plano loco, ſatis munitū. tumulus enim naturalis, uelut manu factus, excelſiore undiq; faſtigio ſuſtinet murum. circumpoſiti ſunt huic oppido magni, multiq; intercisi uallibus colles, quorum editiſſimus unus, qui propter uictoriam Mithridatis, & infelicitatem Triarij, detrimentumq; exercitus noſtri ſuperioribus locis, atq; itineribus pene coniunctus oppido, magnam in illis partibus habet nobilitatem, nec multo lōgius millibus paſſuum tribus abeſt ab Zela. Hunc locum Pharnaces ueteribus paternorum felicium caſtrorum refectis operibus, copijs omnibus ſuis occupauit. Cæſar, cum ab hoſte millia paſſuum quinq; caſtra poſuiſſet, uideretq; eas ualles, quibus regia caſtra munirentur, eodem interuallo ſua caſtra munituras, ſi modo ea loca hoſtes priores non cepiſſent, quæ multo erant propiora Regis caſtris, aggerē comportari iubet intra munitiones. quo celeriter collato, proxima nocte uigilia quarta legionibus omnibus expeditis, impedimentisq; in caſtris relictis, prima luce nō opinātibus hoſtibus, eū ipſum locum cepit. in quo Mithridates ſecundum bellum aduerſus Triarium fecerat. Huc omnem comportari aggerem è caſtris, ſeruitiaq; agi iuſſit, nequis ab opere miles diſcederet, cum ſpatio non amplius mille paſſuum interciſa uallis caſtra hoſtiū divideret ab opere incepto Cæſaris caſtro-

rum. Pharnaces, cum id repente prima luce animaduer tiſſet, copias ſuas omnes pro caſtris inſtruxit, quas interpoſita tanta locorum iniquitate, conſuetudine magis peruulgata militari credebat inſtrui Cæſar, uel ad opus ſuum tardandum, quo plures in armis tenerentur, uel ad oſtentationem regiæ fiduciæ, ne munitione magis, q̃ manu dèfendere locum Pharnaces uideretur. itaq; deterritus non eſt, quo minus prima acie pro uallo inſtructa reliqua pars exercitus opus faceret. At Pharnaces ĩmpulſus ſiue loci felicitate, ſiue auſpicijs, et religionibus inductus, quibus obtẽperaſſe eum poſtea audiebamus, ſiue paucitate noſtrorũ, q in armis erãt, comperta, cum more operis quotidiani, magnã illã ſeruorũ multitudinẽ, quæ aggerẽ portabat, militũ eſſe crediidiſſet, ſiue etiã ueterana fiducia exercitus ſui, quem cum legione XXII in acie conflixiſſe, & uiciſſe legati eius gloriabantur, ſimul contemptu exercitus noſtri, quem pulſum à ſe Domitio duce ſciebat, inito cõſilio dimicandi, deſcẽdere prærupta ualle cœpit. Cuius aliquãdiu Cæſar irridebat inanem oſtentationẽ, & eo loco militũ cohortationem, quem in locum nemo ſanus hoſtis ſubiturus eſſet. Cum interim Pharnaces eodẽ gradu, quo in prælium deſcenderat, uallem aſcendere aduerſus arduum collẽ inſtructis copijs cœpit, Cæſar incredibili eius uel temeritate, uel fiducia motus, neque opinans, imparatusq; oppreſſus, eodem tempore milites ab operibus uocat, arma capere iubet, legiones opponit, aciem inſtruit. Cuius rei ſubita trepidatio magnum terrorem attulit noſtris, non dum ordinibus inſtructis, falcatæ regiæ quadrigæ permiſtos milites perturbant, quæ

tamen

tamen celeriter multitudine telorum opprimuntur, inſequitur has acies hoſtium, & clamore ſublato confligit, multum adiuuante natura loci, plurimum Deorum immortalium benignitate, qui cum omnibus caſibus bellis interſunt, tum præcipue eis, quibus nihil ratione potuit adminiſtrari. Magno atque acri prælio facto, comminus dextro cornu, quo ueterana legio ſexta erat collocata, initium uictoriæ natum eſt, ab ea parte, cum in procliui detruderentur hoſtes, multo tardius, ſed tamen iiſdem Diis adiuuantibus, ſiniſtro cornu, mediáq; acie, totæ profligantur copiæ Regis, quæ quàm facile ſubierant iniquum locum, tam celeriter gradu pulſæ, premebantur loci iniquitate. Itaque multis militibus partim interfectis, partim ſuorum ruina oppreſſis, qui uelocitate effugere poterant, armis tamē proiectis, uallem trāſgreſſi, nihil ex loco ſuperiore inermes proficere poterant. At noſtri uictoria elati ſubire iniquum locum, munitionesq; aggredi non dubitarūt. Defendentibus autem his cohortibus caſtra, quas Pharnaces præſidio reliquerat, celeriter caſtris hoſtium ſunt potiti. Interfecta multitudine omni, aut capta, ſuorum Pharnaces cum paucis equitibus profugit. Cui niſi caſtrorum oppugnatio facultatem attuliſſet liberius profugiendi, uiuus in Cæſaris poteſtatem adductus eſſet. Tali uictoria toties uictor Cæſar incredibili eſt lætitia affectus, quod maximum bellum tanta celeritate confecerat, quodq; ſubiti periculi recordatione lætior, quod uictoria facilis ex difficillimis rebus acciderat, ponto recepto, præda omni regia militibus condonata, poſtero die cum expeditis equitibus ipſe pro-

ficiſcitur. Legionem ſextam decedere ad præmia, atq; honores accipiendos in Italiam iubet. Auxilia Deiotari donum remittit, duas legiones cum Cœlio Vintiano in ponto reliquit. Ita per Gallograeciam, Bithyniamq́; in Aſiam iter facit, omniumq́; earũ Prouinciarum de controuerſijs cognoſcit, & ſtatuit iura in Tetrarchas, Reges, ciuitates diſtribuit. Mithridatem Pergamenum, quo rem feliciter, celeriterq́; geſtam in Aegypto ſupra ſcripſimus, regio genere ortum, diſciplinis etiam regijs educatum, nam eum Mithridates Rex Aſiæ totius propter nobilitatem Pergamo paruulum ſecum aſportauerat in caſtra, multosq́; tenuerat annos, Regem Boſphori conſtituit, quod ſub imperio Pharnacis fuerat, Prouinciasq́; populi R. à barbaris, atq; inimicis Regibus interpoſito amiciſſimo Rege, muniuit. Eidem Tetrarchiam legibus Gallogræcorum, iure gentis, & cognationis adiudicauit, occupatam, & poſſeſſam paucis ante annis à Deiotaro. Neq; tamen uſquam diutius moratus eſt, quàm neceſſitas urbanarum ſeditionum pati uidebatur. Rebus feliciſſime, celerrimeq́; cõfectis in Italiam celerius omnium opinione uenit.

A·HIRTII, AVT OPII COMMENTARIORVM DE BELLO AFRICA LIBER QVINTVS.

AESAR ITINERIBVS IVſtis confectis, nullo die intermiſſo ad XIIII Calendarū Ian. in Lilybæū peruēnit, ſtatim'q; oſtendit ſeſe naues uelle conſcendere, cum non amplius legionem tyronum haberet unam, equites'q; uix ſexcentos. Tabernaculum ſecundum litus ipſum conſtituit, ut propè fluctus uerberaret. Hoc eo conſilio fecit, nequis moræ quicquam fore ſperaret, & ut omnes in dies, horas'q; parati eſſent. Incidit per id tempus, ut tempeſtates ad nauigandum idoneas non haberet. Nihilo tamen minus in nauibus remiges, milites'q; continere, & nullā prætermittere occaſionem profectionis, cum præſertim ab incolis eius Prouinciæ nuntiarentur aduerſariorum copiæ, equitatus infinitus, legiones regiæ quatuor, leuis armaturæ magna uis, Scipionis legiones decē, elephāti centum uiginti, claſſes'q; eſſe complures, tamen non deterrebatur, animo'q;, & ſpe confidebat. Interim in dies & naues longæ adaugeri, & onerariæ complures eodem concurrere, et legiones tyronum conuenire. In his ueterana legio quinta, equitum ad duo millia, legionibus collectis ſex, & equitum duobus millibus, ut quæq; prima legio uenerat, in naues longas imponebatur, equites autem in onerarias, ita maiorem partem nauium antecedere iuſſit, et Inſulā petere Aponianam,

quæ abeſt à Lilybæo. Ibiq; commoratus, bona paucorum uendit publicæ. deinde Allieno prætori, qui Siciliam obtinebat, de omnibus rebus præcipit, et de reliquo exercitu celeriter imponendo. Datis mandatis, ipſe nauem conſcendit ad VI Calendarũ Ian. et reliquas naues ſtatim eſt conſecutus. ita uento certo, celeriq; nauigio uectus, poſt diem quartam cum longis paucis nauibus in conſpectum Africæ uenit. Nanq; onerariæ reliquæ, præter paucas, uento diſperſæ, atq; errabundæ diuerſa loca petierunt. Clupeam claſſe præteruehitur. deinde Neapolim, complura præterea caſtella, et oppida non longe à mari relinquit. Poſtquam Adrumetum accęſſit, ubi præſidium erat aduerſariorum, cui præerat C. Cõſidius, & à Clupea ſecundum oram maritimã, cum eqtatu Adrumeti Cn. Piſo cum Mauris circiter tribus millibus apparuit. Ibi paulìſper Cæſar ante portum commoratus, dum reliquæ naues conuenirent, exponit exercitũ. Cuius numerus in præſentia fuit peditum trium milliũ, eqtum centumqnquaginta. Caſtriſq; ante oppidum poſitis, ſine iniuria cuiuſquã conſedit, cohibetq; omnes à præda. Oppidani interim muros armatis complent. ante portum frequẽtes conſidunt ad ſe defendendum, quorũ numerus duarũ legionum intus erat. Cæſar circum oppidum uectus, natura loci perſpecta, redit in caſtra. Non nemo culpæ eius, imprudentiæq; aſſignabat, quod neq; certum locum gubernatoribus, præfectiſq;, qđ peterent, præceperat, neq;, ut more ipſius conſuetudo ſuperioribus temporibus fuerat, tabellas ſignatas dederat, ut in tempore his perlectis locum certũ peterent uniuerſi. qđ minime Cæſarem fefellerat. nanq;

lerat. nanq; nullum portum terræ Africæ, quò claſſes decurrerent, pro certo tutum ab hoſtium præſidio fore ſuſpicabatur, ſed fortuitu oblatam occaſionem egreſſus aucupabatur. L. Plancus interim legatus petit à Cæſare, ut ſibi daret facultatem cum Cõſidio agendi, ſi poſſet aliqua ratione perduci ad ſanitatem. Itaq; data facultate literas conſcribit, & eas captiuo dat perferendas in oppidum ad Conſidium. Quò ſimulatq; captiuus cum perueniſſet, literaſq;, ut erat mandatum, Conſidio porrigere cœpiſſet, prius, quàm acciperet ille, unde inquit iſtas? Tum captiuus uenio à Cæſare. Tunc Conſidius unus eſt, inquit, Scipio imperator hoc tempore populi R. Deinde in conſpectu ſuo captiuum ſtatim interfici iubet, literaſq; nõ dum perlectas, ſicut erant ſignatæ, dat homini certo ad Scipionem perferendas. Poſtquam una nocte, & die ad oppidum conſumpta, neq; reſponſum ullum à Conſidio dabatur, neq; ei reliquæ copiæ ſuccurrebant, neq; eqtatu abundabat, et ad oppidũ oppugnandum non ſatis copiarum habebat, et eas tyronum, neq; primo aduentu conuulnerari exercitum uolebat, & oppidi egregia munitio, difficiliſq; ad oppugnandũ erat acceſſus, et nũtiabãtur auxilia magna eqtatus oppidanis ſuppetias uenire, non eſt uiſa ratio ad oppugnandum oppidũ commorãdi, ne, dũ in ea re Cæſar eſſet occupatus, circumuentus à tergo ab eqtatu hoſtium laboraret. Itaq; caſtra cum mouere uellet, ſubito ex oppido erupit multitudo, atq; eqtatus ſubſidio uno tempore eis caſu ſuccurrit, q erat miſſus ab Iuba ad ſtipendium accipiendum, caſtráq;, unde Cæſar egreſſus, iter facere cœperat occupãt, & eius agmen extremũ inſe-

qui cœperunt. Quæ res cum animaduerſa eſſet, ſubito legionarij conſiſtunt, & equites, quanquam erant pauci, tamen contra tantam multitudinem audaciſſime concurrunt. Accidit res incredibilis, ut equites minus triginta Galli, maurorum equitum duo millia loco pellerent, urgerent'q; in oppidum. Poſtquam repulſi, & cõiecti erant intra munitiones, Cæſar iter conſtitutum ire contendit. Quod cum ſæpius facerent, et modo inſequerentur modo rurſus ab equitibus in oppidum repellerẽtur, cohortibus paucis ex ueteranis, quas ſecũ habebat, in extremo agmine collocatis, & parte equitatus, iter leniter cum reliquis facere cœpit. Ita quanto lõgius ab oppido diſcedebatur, tanto tardiores ad inſequendum erant Numidæ. Interim in itinere ex oppidis, et caſtellis legationes uenire, polliceri frumentum, paratoſ'q; eẽ, quæ imperaſſet, facere. Itaq; eo die caſtra poſuit ad oppidum Ruſpinam Calen. Ianua. inde mouit, & peruenit ad oppidum Leptin liberam ciuitatem, et immunem. Legati ex oppido ueniunt obuiam, libenter ſe omnia facturos, quæ uellet, pollicentur. Itaq; Centurionibus ad portas oppidi, & cuſtodijs impoſitis, nequis miles in oppidum introiret, aut iniuriam faceret cuipiam incolæ, non longe ab oppido ſecũdum litus facit caſtra. Eodem naues onerariæ, & longe nonnullæ caſu aduenerunt. Reliquæ, ut eſt ei nuntiatum, incertæ locorum Vticam uerſus petere uiſæ ſunt. Interim Cæſar à mari non digredi, neq; mediterranea petere propter nauium errorẽ, equitatum'q; in nauibus omnem continere, ut arbitror, ne agri uaſtarentur, aquam in naues iubet comportari, Remiges interim, qui aquatum è nauibus

exierant

exierant ſubito equites mauri, neq; opinantibus Cæſarianis adorti multos iaculis conuulnerauerũt, nonnullos interfecerunt. Latent enim in inſidijs cum equis inter conualles, et ſubito exeunt, non ut in campo comminus depugnent. Cæſar interim in Sardiniam nuntios cum literis, & in reliquas Prouincias finitimas dimiſit, ut ſibi auxilia, commeatus, frumentum, ſimulatq; literas legiſſent, mittenda curarẽt, exoneratisq; partim nauibus longis, Rabirium Poſthumum in Siciliam ad ſecundum commeatum accerſendum mittit. Interim cum X nauibus longis ad reliquas naues onerarias conquirendas, quæ deerraſſent, & ſimul mare tuendũ ab hoſtibus iubet proficiſci. Item C. Salluſtium Criſpũ prætorem ad Cercinnam Inſulam uerſus, quam aduerſarij tenebant, cum parte nauiũ ire iubet, quod ibi magnũ numerũ frumenti eſſe audiebat. Hæc ita imperabat, itaq; unicuiq; præcipiebat, ut ſi fieri poſſet, nec locum ullum excuſatio haberet, nec moram terguerſatio. ipſe interea ex perfugis, & incolis cognitis conditionibus Scipionis, & qui cum eo contra ſe bellum gerebant, miſerari. Regium enim equitatum in Prouincia Africa Scipio alebat, tanta hominum erat dementia, ut mallent Regis eſſe uectigales, quàm cum ciuibus in patria in ſuis fortunis eſſe incolumes. Cæſar ad III Nonarum Ian. caſtra mouet, Leptiq; ſex cohortiũ præſidio cum Saſerna relicto, ipſe rurſus unde pridie uenerat, Ruſpinam cum reliquis copijs conuertit, ibiq; ſarcinis exercitus relictis, ipſe cum expedita manu proficiſcitur circum uillas frumentatum, oppidanisq; imperat, ut plauſtra, iumentaq; omnia ſequantur. Itaq; magno fru

menti inuento numero, Ruſpinam redit. Hoc eum idcirco exiſtimo feciſſe, ne maritima oppida poſt ſe uacua relinqueret, præſidiáq; firmata ad claſſis receptacula muniret. Itaque ibi relicto P. Saſerna fratre eius, quẽ Lepti proximo oppido reliquerat cum legione, iubet comportari ligna in oppidum quamplurima. Ipſe cum cohortibus ſeptem, quæ ex ueteranis legionibus in claſſe cum Sulpitio, & Vatinio rem geſſerant, ex oppido Ruſpina egreſſus, proficiſcitur ad portum, qui abeſt ab oppido millia paſſuum duo. Ibiq; claſſem ſub ueſperum cum ea copia conſcendit, omnibus in exercitu inſcijs, & requirentibus imperatoris conſilium, magno metu, ac triſtitia ſolicitabãtur. parua enim cum copia, & ea tyronum, neque omni expoſita in Africa contra magnas copias, & inſidioſæ nationis, equitatum'q; innumerabilem, ſe expoſitos uidebant, neque quicquã ſolatij in præſentia, neq; auxilium in ſuorum conſilio animaduertebant, niſi in ipſius imperatoris uultu uigore, mirabiliq; hilaritate. animum enim altum, & erectum præ ſe gerebat. Huic acquieſcebant homines, & in eius ſcientia, & conſilio omnia ſibi procliuia, omnes fore ſperabant. Cæſar in nauibus una nocte cõſumpta, iam cœlo albeſcente, cum proficiſci conaretur, ſubito nauium pars, de qua timebat, ex errore eodem conferebatur. Hac re cognita, Cæſar celeriter de nauibus imperat omnes egredi, atq; armatos in litore reliquos aduenientes milites expectare. Itaque ſine mora nauibus eis in portum receptis, & aduectis militum, equitum'q; copijs, rurſus ad oppidum Ruſpinam redit, atque ibi caſtris conſtitutis, ipſe cum cohortibus

expeditis XXX frumentatum eſt profectus. Ex eo eſt cognitum Cæſaris conſilium. illum cum claſſe, nauibus onerarijs, quæ deerraſſent, ſubſidio ire clàm hoſtibus uoluiſſe, ne caſu imprudentes ſuæ naues in claſſem aduerſariorum inciderent, neque eam rem eos uoluiſſe ſcire, qui in præſidijs relicti milites fuiſſent, ne propter ſuorum paucitatem, & hoſtium multitudinem metu deficerent. Interim cum iã Cæſar progreſſus eſſet è caſtris circiter millia paſſuum tria per ſpeculatores, & anteceſſores equites nuntiatur ei copias hoſtium haud longe à ſeſe uiſas, & Hercle cum eo nuntio puluis ingens conſpici cœptus eſt. Hac re cognita, Cæſar celeriter iubet equitatum uniuerſum, cuius copiam habuit in præſentia non magnam, & ſagittarios, quorum paruus è caſtris ſecum exierat numerus, acceſſi, atque ordinati ſigna ſe leniter conſequi, ipſe antecedere cum paucis armatis. Iamq́; cum procul hoſtis conſpici poſſet, milites in campo iubet galeari, et ad pugnam parari, quorum omnino numerus fuit XXX cohortium cum equitibus CCCC, & ſagittarijs. Et hoſtes interim, quorum dux erat Labienus, & duo Pacidij aciem dirigunt mirabili longitudine non peditum, ſed equitum confertam, & inter eos leuis armaturæ Numidas, & ſagittarios pedites interpoſuerant, & ita condenſauerant, ut procul Cæſariani pedeſtres copias arbitrarentur, & dextrum, ac ſiniſtrum cornu magnis equitum copijs firmauerant. Interim Cæſar aciem dirigit ſimplicem, ut poterat, propter paucitatem, ſagittarios ante aciem conſtituit, equites dextro, ſiniſtroq; cornu opponit, & ita præcipit, ut pro-

uiderent, ne multitudine equitatus hoſtium circumueni rētur. Exiſtimabat enim ſe cum pedeſtribus copijs acie inſtructa dimicaturum, cum utrinq; expectatio fieret, neq; Cæſar ſe remoueret, & cum ſuorum paucitate cō tra magnam uim hoſtium artificio magis, quàm uiribus decertandum uideret, ſubito aduerſariorum equitatus ſeſe extendere, & in latitudinem promouere, colles'q; cōplecti, et Cæſaris eqtatum extenuari, ſimul'q; ad circumeundum comparare ſe cœperant. Cæſariani equites eorū multitudinem ægre ſuſtinebant, Acies interim mediæ cum concurrere conarētur ſubito, ex cō denſis turmis Numidæ leuis armaturæ cum equitibus procurrunt, & inter legionarios pedites iacula conijciunt. Hic cum Cæſariani in eos impetum feciſſent, illorum equites refugiebant, pedites interim reſiſtebant, dū equites rurſus cō curſu renouato peditibus ſuis ſuccurrerent. Cæſar nouo genere pugnæ oblato, cum animaduerteret ordines ſuorum in procurrendo turbari, pedites enim, dum equites longius à ſignis perſequuntur, latere nudato à proximis Numidis iaculis uulnerabantur, equites autem hoſtium, pilum militis curſu facile uitabant, edicit per ordines nequis miles à ſignis quatuor pedes longius procederet. Eqtatus interim Labieni ſuorum multitudine confiſus, Cæſaris paucitatem circumire conatur. equites Iuliani pauci, multitudine hoſtium defeſſi, equis conuulneratis, paulatim cedere, hoſtis magis, magis'q; inſtare. Ita puncto temporis omnibus legionarijs ab hoſtium equitatu circunuentis, Cæſaris'q; copijs in orbem compulſis, intra cancellos omnes conie cti pugnare cogebantur. Labienus in equo

capite nudo uerſari in prima acie, ſimul ſuos cohortari, nonnunquã legionarios Cæſaris ita appellare. Quid tu inquit miles tyro, tam feroculus es? uos quoq; iſte uerbis infatuauit. in magnum mehercule uos periculũ impulit, miſereor ueſtri. Tum miles, non ſum inqt tyro Labiene, ſed de legione decima ueteranus. Tum Labienus non agnoſco, inquit, ſigna decumanorum. Tũ miles, iam me quis ſim, intelliges. Simul caſſidem de capite deiecit, ut cognoſci ab eo poſſet, atq; ita pilum uiribus contortum, dum in Labienum mittere contendit, eq grauiter aduerſo pectori affixit, et ait, Labiene decumanum militem, qui te petit, ſcito eſſe. Omnium tamen animi in terrorem coniecti, & maxime tyronum. Circunſpicere enim Cæſarem, neq; amplius facere, niſi hoſtium iacula uitare. Cæſar interim conſilio hoſtium cognito, iubet aciem in longitudinem quammaximã porrigi, & alternis conuerſis cohortibus, ut una poſt alteram ante ſigna tenderet. Ita coronam hoſtium dextro, ſiniſtroq; cornu mediam diuidit, & unam partem ab altera excluſam, eqtibus intrinſecus adortus, cum peditatu telis coniectis in fugam uertit, neq; longius progreſſus ueritus inſidias, ſe ad ſuos recipit. Idem altera pars equitum, peditumq; Cæſaris fecit. His rebus geſtis, et procul hoſtibus repulſis, cõuulneratisq;, ad ſua præſidia ſeſe, ut erat iſtructus, recipere cœpit. Interim M. Petreius, & Cn. Piſo cum equitibus numidis M C electis, peditatuq; eiuſdem generis ſatis grandi ex itinere recta ſubſidio ſuis occurrunt. At cohortes ſuis ex terrore firmatis, rurſusq; renouatis animis legionarios cõuerſis equitibus recipientes, nouiſſimos adoriri, & im-

pedire cœperunt, quo minus ſe in caſtra reciperēt. Hac re animaduerſa, Cæſar iubet ſigna conuerti, & medio campo redintegrari prælium, cum ab hoſtibus eodem modo pugnaretur, nec comminus ad manus rediretur, Cæſaris'q; equites, iumenta'q; ex nauſea recenti, ſiti, langore, paucitate, uulneribus, defatigata ad inſequendū hoſtem, perſeuerandum'q; curſum tardiorē haberent, diei'q; pars exigua iam reliqua eſſet, cohortibus, equitibus, circundatis imperat, ut uno ictu contenderent, neque remitterent donec ultra ultimos colles hoſtes repuliſſent, atq; eorum eſſent potiti. Itaq; ſigno dato, cum iam hoſtes languide, negligenter'q; tela mitterent, ſubito immittit cohortes, turmas'q; ſuorum, atq; puncto temporis, hoſtibus nullo negocio campo pulſis, poſt collem'q; deiectis, nacti locum, atque ibi pauliſper commorati, ita ut erant inſtructi, leniter ſe ad ſuas recipiunt munitiones. Item'q; aduerſarij male accepti, tum demum ſe ad ſua præſidia contulerunt. Interim ea re geſta, & prælio dirempto, ex aduerſarijs perfugæ plures ex omni hominum genere, & præterea intercepti hoſtium complures equites, pedites'q;, ex quibus cognitum eſt conſilium, eos hac mente, & conatu ueniſſe, ut nouo hoſtium, atq; inuſitato genere prælij tyrones, legionarij'q; pauci perturbati, Curionis exemplo ab equitatu circumuenti opprimerentur. Et ita Labienum dixiſſe pro concione, tantam ſeſe multitudinem auxiliorum aduerſarijs ſubminiſtraturum, ut etiam cædendo in ipſa uictoria fatigati uincerentur, atq; à ſuis ſuperarentur. Quippe non illorum ſibi confideret, Primum, quod audierat Romæ legiones ueteranas diſſentire,

neq; in Africam uelle tranſire. Deinde quod Triennio in Africa ſuos milites conſuetudine retentos, fideles iã ſibi effeciſſet, maxima autem auxilia haberet Numidarũ, equitumq́; leuis armaturæ. Præterea ex fuga, prælioq́; pompeiano, quos ſecum à Brunduſio tranſportauerat, equites Germanos, Gallosq́;, ibiq́; poſtea ex hybridis libertinis, ſeruisq́; conſcripſerat, armauerat, equoq́; frænato uti condocuerat. Præterea regia auxilia elephantes C XX, equitatusq́; innumerabilis. deinde legiones conſcriptæ ex cuiuſq; modi generis amplius XII millibus. Hac ſpe, atq; ea audacia inflammatus Labienus cũ eqtibus Gallis, Germanisq́; DCCC Numidarũ ſine frenis VIII millibus. Præterea Petreiano auxilio adhibito eqtibus. M C peditum, ac leuis armaturæ quater tantis, ſagittarijs, ac funditoribus, hippotoxotisq́; cõpluribus, his copijs pridie nonarum Ianua. poſt diem tertium, q̃ Africã attigit in campis planiſſimis, puriſſimisq́; ab hora diei qnta uſq; ad ſolis occaſum eſt decertatum, in eo prælio Petreius grauiter ictus ex acie receſſit. Cæſar interim caſtra munire diligentius, præſidia firmare maioribus copijs, uallumq́; ab oppido Ruſpina uſque ad mare deducere, & à caſtris alterum eodem, quo tutius ultro, citroq́; commeare, auxiliaq́; ſine periculo ſibi ſuccurrere poſſent. Tela, tormentaq́; ex nauibus in caſtra comportare, remigum partem ex claſſe Gallorum, Rhodiorumq́;, epibatarumq́; armare, & in caſtra euocare, uti ſi poſſet, eadem ratione, qua aduerſarij, leuis armatura interiecta inter equites ſuos interponeretur, ſagittarijsq́; ex omnibus nauibus ithyreis, ſyrijs, & cu-

iusq; generis ductis in caſtra compluribus, frequentabat ſuas copias. Audiebat enim Scipionem poſt dic̃ tertium eius diei quo prælium factum erat, appropinquare, copias ſuas cum Labieno, & Petreio coniungere. Cuius copiæ legiones octo, & equitum quatuor millia eſſe nuntiabantur, officinas ferrarias inſtruere, ſagittæ'q;, tela'q;, uti fierent complura, curare, glandes fundere, ſudes comparare, literas in Siciliam, nuntios'q; mittere, ut ſibi crates, materiem'q; congererent ad arietes, cuius inopia in Africa eſſet. Præterea ferrũ, plũbum'q; mitteretur, et iam ãi aduertebat frumento ſe in Africa niſi ĩportato uti nõ poſſe. Priore enim ãno propter aduerſariorũ delectus, q̃d ſtipẽdiarij aratores milites eſſent facti, meſſem non eſſe factã. Præterea ex oĩ Africa frumẽtum aduerſarios in pauca oppida, et bene munita cõportaſſe, omnem'q; regionẽ Africæ exinaniſſe frumento, oppida, præter pauca, quæ ipſi ſuis præſidijs tueri poterant, reliqua dirui, atq; deleri, et eorum incolas interea ſua præſidia coegiſſe, cõmigrare, agros deſertos, ac uaſtatos eſſe. Hac neceſſitate Cæſar coactus priuatos ambiendo, & blande appellando, aliquantulum frumenti numerum in ſua præſidia congeſſerat, & eo parce utebãtur. Opera interim ipſe quotidie circumire, & alteras cohortes in ſtatione habere propter hoſtium multitudinem. Labienus ſaucios ſuos, quorum numerus maximus fuit, iubet in plauſtris adrumetum deportari. Naues interim Cæſaris onerariæ errabundæ male uagabantur, incertæ locorum, atq; caſtrorum ſuorum, quas ſingulas ſcaphæ aduerſariorum compluꝛes adortæ incenderant, atq; expugnauerant. Hac re

nuntiata

nuntiata Cæſari, claſſes circum inſulas, portuſq; diſpoſuit, quo tutius commeatus ſupportari poſſet. M. Cato interim, q Uticæ præerat, Cn. Pompeium filiū multis uerbis, aſſidueq; obiurgare non deſiſtebat. Tuus, inquit, pater iſtius ætatis cum eſſet, & animaduertiſſet remp. ab audacibus, ſceleratiſq; ciuibus oppreſſam, bonoſq; aut interfectos, aut exilio multatos, patria, ciuitateq; carere, gloria, & animi magnitudine elatus, priuatus, atq; adoleſcentulus paterni exercitus reliquijs collectis, pene oppreſſam funditus, & deletam Italiam, urbemq; romanam in libertatem uendicauit. Idemq; Siciliam, Africam, Numidiam, Mauritaniam mirabili celeritate armis recepit. quibus ex rebus ſibi eam dignitatem, quæ eſt per gentes clariſſima, notiſſimaq;, conciliauit, adoleſcentuluſq;, atq; eques romanus triumphauit. Atque ille non ita amplis rebus partis geſtis, neque tam excellenti maiorum dignitate parta, neq; tantis clientelis, nominiſq; claritate præditus, in rēp. eſt ingreſſus. Tu contra & patris nobilitate, & dignitate, et per te ipſe ſatis animi magnitudine, diligentiaq; præditus, non ne eniteris, & proficiſceris ad paternas clientelas, auxilium tibi, reiq; publicæ, atq; optimo cuiq; efflagitatum? His uerbis hominis grauiſſimi incitatus adoleſcentulus, cum nauiculis cuiuſq; modi generis XXX, inibi paucis roſtratis, profectus ab Utica eſt in Mauritaniam, regnumq; Bogudis eſt ingreſſus. Expeditoq; exercitu numero ſeruorum, liberorum duorum milliū, cuius partem inermem, partem armatam habuerat, ad oppidum Aſcurum accedere cœpit, in quo oppido præſidium fuit regium. Pompeio aduenięte, oppidani uſq;

eo paſſi propius eum accedere, donec ad ipſas portas, ac murum appropinquaret, ſubito eruptione facta, proſtratos, perterritoſq; Pompeianos in mare paſſim, naueſq; compulerunt. Ita re male geſta, Cn. Pompeius filius naues inde auertit, neq; poſtea litus attigit, claſſemq; ad inſulas Baleares uerſus cõuertit. Scipio interim cum his copijs, quas paulo ante demonſtrauimus, Vticæ grandi præſidio relicto profectus, primũ Adrumeti caſtra ponit, deinde ibi paucos dies cõmoratus, nocturno itinere facto, cum Petrei, & Labieni copijs ſe coniungit, atq; unis caſtris factis, III millia paſſuum longe conſidunt. Equitatus interim eorum circum Cæſaris munitiones uagari, atq; eos, qui pabulandi, aut aquandi gratia extra uallum progreſſi eſſent, excipere, & ita omnes aduerſarios intra munitiones continere. qua re Cæſariani graui annona ſunt cõflictati, ideo qđ nõ dũ neq; ab Sicilia, neq; ab Sardinia cõmeatus ſupportatus erat, neq; per ãni tẽpus ĩ mari claſſes ſine ꝑiculo uagari poterant, neq; ãplius millia paſſuũ ſex terræ Africæ, quoquo uerſus tenebant, pabuliq; inopia premebantur. Qua neceſſitate coacti ueterani milites, equiteſq;, qui multa terra, mariq; bella confeciſſent, et periculis, inopiaq; tali ſæpe eſſent conflictati, alga è litore collecta, & aqua dulci elota, & ita iumentis eſurientibus data, uitam eorum producebant. Dum hæc ita fierent, Rex Iuba cognitis Cæſaris difficultatibus, copiarumq; paucitate, non eſt uiſum dari ſpatium conualeſcendi, augendarumq; eius opum, itaq; comparatis equitum magnis, peditumq; copijs, ſubſidio ſuis egreſſus è regno ire contendit. P. Sitius interim, & rex Bogud con

iunctis

iunctis ſuis copijs, cognito Regis Iubæ egreſſu, propius eius regnum copias ſuas admouere. Cirtam'q; oppidum eius regni opulentiſſimum adorti, paucis diebus pugnando capiunt, & præterea duo oppida Getulorum, quibus cum conditionem ferrent, ut oppido excederent, id'q; ſibi uacuum traderent, conditionem'q; repudiaſſent, poſtea ab eis capti, interfecti'q; ſunt omnes. Inde progreſſi agros, oppida'q; uexare non deſiſtunt. Quibus rebus cognitis, Iuba, cum iam non longe à Scipione, atque eius ducibus abeſſet, capit conſilium, ſatius eſſe ſibi, ſuo'q; regno ſubſidio ire, quàm dũ alios adiuturus proficiſceretur, ipſe ſuo regno expulſus, forſitan utraque re expelleretur. Itaque rurſus ſe recepit, atque auxilia à Scipione etiam abduxit, ſibi, ſuis'q; rebus timens, elephantis'q; triginta relictis ſuis finibus, oppidis'q; ſuppetias profectus eſt. Cæſar, cum de ſuo interim aduentu dubitatio in Prouincia eſſet, neque quiſquam crederet ipſum, ſed aliquem legatum cum copijs in Africam ueniſſe, conſcriptis literis circum Prouinciam omneis ciuitates facit de ſuo aduentu certiores. Interim nobiles homines ex ſuis oppidis profugere, & in caſtra Cæſaris deuenire, et de aduerſariorum eius acerbitate, crudelitate'q; commemorare cœperunt. Quorum lacrymis, querelis'q; Cæſar cõmotus, cum antea conſtituiſſet in ſtatiuis caſtris, æſtate inita cunctis copijs, auxilijs'q; coactis, bellum cum aduerſarijs ſuis gerere inſtituit, literis'q; celeriter in Siciliam ad Allienum, & Rabirium Poſthumum conſcriptis, & per Cataſcopum miſſis, ut ſine mora, aut ulla excuſatione hyemis, uentorum'q;, exer-

citus ſibi quamcelerrime transportaretur, Africam Prouinciã perire, funditusq; euerti à ſuis inimicis, quod niſi celeriter ſocijs foret ſubuentum, præter ipſam Africã terram nihil, ne tectum quidẽ, quò ſe reciperent, ab illorum ſcelere, iſidijsq; reliquum futurum, atq; ipſe in tanta erat feſtinatione, & expectatione, ut poſtero die quàm miſiſſet literas, nuntiumq; in Siciliam, claſſem, exercitumq; morari diceret, noctes, diesq; oculos, mentemq; ad mare diſpoſitos, directosq; haberet. Nec mirum, animaduertebat enim uillas exuri, agros uaſtari, pecus diripi, trucidariq;, oppida, caſtellaq; dirui, deſeriq;, principesq; ciuitatum, aut interfici, aut in catenis teneri, liberos eorum obſidum nomine in ſeruitutẽ abripi. His ſe miſeris, ſuamq; fidem implorãtibus, auxilio propter copiarum paucitatem eſſe non poſſe. Milites interim in opere exercere, caſtra munire, turres, caſtella facere, molesq; iacere in mare non intermittere. Scipio interim elephantes hoc modo condocefacere inſtituit, duas inſtruxit acies, unam funditorum contra elephãtos, quæ quaſi aduerſariorum locum obtineret, & contra eorum frontem aduerſam lapillos minutos mitteret. deinde in ordinem elephantos conſtituit. Poſt illos autem aciem ſuam inſtruxit, ut cum ab aduerſarijs lapides mitti cœpiſſent, & elephanti perterriti ſe ad ſuos conuertiſſent, rurſus à ſua acie lapidibus miſſis eos conuerterent aduerſum hoſtem, quod ægre, tardeq; fiebat. Audere enim elephanti multorum annorũ doctrina, uſuq; uetuſto uix edocti, tamen communi periculo in aciem producuntur. Dum hæc ad Ruſpinam ab utriſq; duabus adminiſtrãtur. C. Vergilius

Petronius,

Petronius, qui Thapſo oppido maritimo præerat, cum animaduertiſſet naues ſingulas cum exercitu Cæſaris incertas locorum, atq; caſtrorum ſuorum uagari, occaſionem nactus, nauim, quam ibi habuit actuariam cō plet militibus, et ſagittarijs, eidem ſcaphas de nauibus adiūgit, ac ſingulas naues cæſarianas cōſectari cœpit, & cum plures adortus, pulſus, fugatus'q; inde diſceſſiſſet, nec tamē deſiſteret periclitari, forte incidit in nauē, in qua erant duo Titi Hiſpani adoleſcentes tribuni legionis V, quorum patrem Cæſar in Senatum legerat, & cum his T. Salienus Centurio legionis eiuſdem, qui M. Meſſalam legatum obſederat Meſſanæ, et ſeditioſiſſima oratione apud eum eſt uſus, idem'q; et pecuniam, & ornamenta triumphi Cæſaris retinenda, & cuſtodienda curauerat, & ob has cauſas timebat ſibi. Hic propter conſcientiam peccatorum ſuorū perſuaſit adoleſcentibus, ne repugnarent, ſeſe'q; Vergilio traderent. Itaq; deducti à Vergilio ad Scipionem, cuſtodibus traditi, & poſt diem tertium ſunt interfecti. Qui, cum ducerentur ad necem, petiſſe dicitur maior Titus à Centurionibus, uti ſe priorem, quàm fratrem interficerent. Id'q; ab eis facile impetraſſe, atq; ita eſſe īterfectos. Turmæ interim equitum, quæ pro uallo in ſtationibus eſſe ſolebant, ab utriſq; ducibus quotidie mutuis prælijs inter ſe pugnare non intermittunt. Nonnunquam etiam Germani, Galli'q; labieniani cum Cæſaris equitibus fide data inter ſe colloquebātur. Labienus interim cum parte equitatus Leptim oppidum, cui præerat Saſerna cum cohortibus tribus oppugnare, ac ui irrumpere conabatur, quod à defenſoribus propter egregiam muni

tionem oppidi, & tormentorum multitudinem facile, et ſine periculo defendebatur. Quod ubi eius facere equitatus ſæpius non intermittebat, & cum forte ante portam turma denſa aſtitiſſet, ſcorpione accuratius miſſo, atque eorum decurione percuſſo, et ad decumanam defixo, reliq perterriti, fuga ſe in caſtra recipiunt. Quo facto, poſtea ſunt deterriti oppidum tentare. Scipio interim fere quotidie nõ lõge à ſuis caſtris paſſibus CCC inſtruere aciem, ac maiore diei parte conſumpta, rurſus ſe in caſtra recipere. Quod cum ſæpius fieret, neq; ex Cæſaris caſtris quiſquam prodiret, neque propius eius copias accederet, deſpecta patientia Cæſaris, exercitusq; eius uniuerſis copijs productis, elephantisq; turritis XXX ante aciem inſtructis, quam latiſſime potuit porrecta equitum, peditumq; multitudine, uno tempore progreſſus, haud ita longe à Cæſaris caſtris conſtitit in campo. Quibus rebus cognitis, Cæſar iubet milites, qui extra munitiones proceſſerant, quiq; pabulandi, aut lignandi, aut etiam muniendi gratia uallum petierant, quæq; ad eandem rẽ opus erant, omnes intra munitiones minutatim, modeſteq;, ſine tumultu, aut terrore ſe recipere, atque in opere conſiſtere, equitibus autem, qui in ſtatione fuerant, præcipit, ut uſq; eo locum obtinerent, in quo paulo ante conſtitiſſent, donec ab hoſte miſſum telum ad ſe perueniret, quod ſi propius accederetur, quam honeſtiſſime ſe intra munitiones reciperent. Alij quoq; equitatui edicit, uti quiſq; ſuo loco paratus, armatusq; præſtò eſſet. at hæc non ipſe per ſe coràm, cum de uallo perſpecularetur, ſed mirabili peritus ſcientia bellandi, in prætorio ſedens, per ſpeculatores, & nuntios

res, & nuntios imperabat, quæ fieri uolebat. Animaduertebat enim, quanquam magnis eſſent copijs aduerſarij freti, tamen ſæpe à ſe fugatis, pulſis, perterritisq́;, et conceſſam uitam, & ignota peccata. Quibus rebus nũquam tanta ſuppeteret ex ipſorũ inertia, conſciẽtiáq; animi, uictoriæ fiducia, ut caſtra ſua adoriri auderẽt. Præterea ipſius nomen, authoritasq́; magna ex parte, eorum exercitus minuebat audaciam, Tum egregiæ munitiones caſtrorum, & ualli, foſſarumq́; altitudo, et extra uallum ſtili cæci mirabilem in modum conſiti, uel ſine defenſoribus aditum aduerſarijs prohibebant. Scorpionum, catapultarũ, cæterorumq́; telorum, quæ ad defendendum ſolent parari, magnam copiam habebat. Atque hæc propter exercitus ſui præſentis paucitatem, & tyrocinium præparauerat, non hoſtium ui, & metu commotus, ſapientem ſe, timidumq́; hoſtium opinioni præbebat. Neq; idcirco copias, quanquam erãt paucæ, tyronumq́; non educebat in aciem, quod uictoriæ ſuorum diffideret, ſed referre arbitrabatur, cuiuſmodi uictoria eſſet futura. Turpe enim ſibi exiſtimabat, tot rebus geſtis, tantisq́; exercitibus deuictis, tot tam claris uictorijs partis, ab reliquis copijs aduerſariorum ſuorum ex fuga collectis, ſe cruentam adeptum exiſtimari uictoriam, itaque conſtituerat gloriam, exultationemq́; eorum pati, donec ſibi ueteranarum legionum pars aliqua in ſecundo commeatu occurriſſet. Scipio interim pauliſper (ut ante dixi) in eo loco commoratus, ut quaſi deſpexiſſe Cæſarem uideretur, paulatim reducit ſuas copias in caſtra, & concione aduocata, de terrore ſuo, deſperationeq́; exercitus Cæſaris

uerba facit, et cohortatus ſuos uictoriam propriam ſe eis breui daturũ pollicetur. Cæſar iubet milites rurſus ad opus redire, et per cauſam munitionum tyrones in labore defatigare non intermittit. Interim Numidæ, Getuliq́; diffugere quotidie ex caſtris Scipionis, & partim in regnum ſe conferre, partim quod ipſi, maioresq́; eorũ beneficio C. Marij, uſi fuiſſent, Cæſaremq́; eius affinem eſſe audiebant, in eius caſtra perfugere Cateruatim non intermittunt. Quorum ex numero electis hominibus, illuſtriores Getulos, literis ad ſuos ciues datis, cohortatus, ut manu facta ſe, ſuosq́; defenderent, et ne ſuis inimicis, aduerſarijsq́; dicto audientes eſſent, mittit. Dum hæc ad Ruſpinam fiunt legati ex Acilla ciuitate libera etiam undiq; ad Cæſarem ueniunt, ſeq́; paratos quæcunq; imperaſſet, & libenti animo facturos pollicentur, tantum orare, & petere ab eo, ut ſibi præſidiũ daret, quo tutius id & ſine periculo facere poſſent, ſe et frumentum, & quæcunq; res eis ſuppeteret, communis ſalutis gratia ſubminiſtraturos. Quibus rebus facile à Cæſare impetratis, præſidioq́; dato C. Meſſium ædilitia functum poteſtate, Acillã iubet proficiſci. Quibus rebus cognitis Cõſidius Lõgus, qui Adrumeti cum duabus legionibus, & equitibus DCC præerat, celeriter ibi parte præſidij relicta cum octo cohortibus Acillam ire contendit. Meſſius celerius itinere cõfecto prior Acillam cum cohortibus peruẽnit. Conſidius interim cum ad urbem cum copijs acceſſiſſet, et animaduertiſſet præſidium Cæſaris ibi eſſe, non auſus periculo ſuo rem facere, nulla re geſta pro multitudine hominum rurſus Adrumetum ſe recipit. Deinde paucis poſt diebus eque

ſtribus

ſtribus copijs à Labieno adductis, rurſus Acillitanos
caſtris poſitis obſidere cœpit. Per id tempus C. Salluſti-
us Criſpus, quem paucis ante diebus miſſum à Cæſare
cum claſſe demonſtrauimus, Cercinnam peruēnit, cu-
ius aduentum C. Decius quæſtorius uir, qui ibi cū grā
di familiæ ſuæ præſidio præerat commeatui, paruulū
nauigium nactus conſcendit, ac ſe fugæ commendat.
Salluſtius interim prætor à Cercinnatibus receptus, ma
gno numero frumenti inuento, naues onerarias, quarū
ibi ſatis magna copia fuit, cōplet, atq; in caſtra ad Cæ-
ſarem mittit. Allienus interim proconſul è Lilybæo
in naues onerarias imponit legiones XIII, et XIIII,
& equites Gallos DCCC funditorum, ſagittario-
rumq́; mille, ac ſecūdum commeatum in Africam mit
tit ad Cæſarem, quæ naues uentum ſecundum nactæ,
quarto die in portum ad Ruſpinam, ubi Cæſar caſtra
habuerat, incolumes peruenerūt. Ita Cæſar duplici læ-
titia, ac uoluptate uno tempore auctus, frumento, auxi
lijsq́; tandem ſuis exhilaratis animo, atq; leuata ſolici-
tudine deponit legiones, equitesq́; ex nauibus egreſſos
iubet ex langore, nauſeaq́; reficere. dimiſſos in caſtella,
munitionesq́; diſponit. Quibus rebus Scipio, quiq; cum
eo eſſent comitem mirari, & requirere C. Cæſarem, q̃
ultro conſueſſet bellum inferre, ac laceſſere prælio, ſu-
bito commutatum non ſine magno conſilio ſuſpicaban
tur. Itaq; ex eius patientia in magnum timorem conie-
cti, ex Getulis duos, quos arbitrabantur ſuis rebus ami
ciſſimos, magnis præmijs, pollicitationibusq́; propoſitis
pro perfugis ſpeculandi gratia in Cæſaris caſtra mit-
tunt, qui ſimul ad eum ſunt deducti, petierunt, ut ſibi

liceret ſine periculo uerba proloqui. Poteſtate facta, ſæpenumero, inquiunt, Imperator, complures Getuli, qui ſumus clientes C. Marij, & propemodum omnes ciues romani, qui ſunt in legione quarta, & ſexta ad te uolumus, in tuaq; præſidia confugere, ſed cuſtodijs equitum Numidarũ, quo id ſine periculo minus faceremus, impediebamur. Nunc data facultate, pro ſpeculatoribus miſſi à Scipione, ad te cupidiſſime uenimus, ut perſpiceremus, nunquæ foſſæ, aut inſidiæ elephantis ante caſtra, portasq; ualli factæ eſſent, ſimulq; conſilia ueſtra contra eaſdẽ beſtias, comparationemq; pugnæ cognoſceremus, atq; ei renuntiaremus. Qui collaudati à Cæſare, ſtipendioq; donati, ad reliquos perfugas deducuntur, quorum orationem celeriter ueritas comprobauit. Nanq; poſtero die ex legionibus ijs, quas Getuli nominauerunt milites legionarij complures à Scipione in caſtra Cæſaris perfugerunt. Dũ hæc ad Ruſupinã geruntur, M. Cato, qui Vticæ præerat, delectus quotidie libertinorum, afrorum, ſeruorum denique, & cuiuſq; modi generis hominum, qui modo per ætatẽ arma ferre poterant, habere, atq; ſub manũ Scipionis in caſtra ſubmittere non intermittit. Legati interim ex oppido Tiſdre, in quo tritici modia millia CCC comportata fuerant, à negociatoribus Italicis, oratoribusq; ad Cæſarem uenere, quantaq; copia frumenti apud ſe ſit docent, ſimulq; orant, ut ſibi præſidium mittat, quo facilius et frumentum, et copiæ ſuæ conſeruentur. Quibus Cæſar in præſentia gratias agit, præſidiumq; breui tempore ſe miſſurum dixit, cohortatusq; ad ſuos ciues iubet proficiſci. P. Sitius interim cum copijs Nu-

midiæ fines ingreſſus, caſtello in montis loco munito locato, in quod Iuba belli gerendi gratia, & frumentum, et res cæteras, quæ ad bellum uſui ſolent eſſe, comportauerat, in expugnando, eſt potitus. Cæſar poſtquam legionibus ueteranis duabus, equitatu, leuiq; armatura, copias ſuas ex ſecundo commeatu auxerat, naues ſex onerarias ſtatim iubet Lilybæum ad reliquum exercitum tranſportandū proficiſci. Ipſe VI Calendarū Feb. circiter uigilia prima imperat ſpeculatores, apparitoresq́; omneis, ut ſibi præſtò eſſent. Itaq; omnibus inſcijs, neq; ſuſpicantibus, uigilia III iubet omneis legiones ex caſtris educi, atq; ſe conſequi ad oppidū Ruſpinam uerſus, in quo ipſe præſidiū habuit, & qđ primum ad amicitiam eius acceſſit, inde paruulam procliuitatem digreſſus, ſiniſtra parte campi, propter mare legiones educit. Hic campus mirabili planicie patet millia paſſuū XV, quem iugū ingens à mari ortum, neq; ita præaltum, uelut theatri efficit ſpeciem. In hoc iugo colles ſunt excelſi pauci, in quibus ſingulæ turres, ſpeculæq; ſingulæ peruerteres erant collocatæ, quarū apud ultimam præſidium, & ſtatio fuit Scipionis. Poſtquam Cæſar ad iugum, de quo docui, aſcendit, atq; in unumquēq; collem turres, caſtellaq́; facere cœpit, atq; ea minus ſemihora efficit. Et poſtquā non ita longe ab ultimo colle, turriq; fuit, quæ proxima fuit caſtris aduerſariorum, in qua docui eſſe præſidium, ſtationemq́; Numidarum, Cæſar paulisper commoratus, perſpectaq́; natura loci, equitatu in ſtatione diſpoſito, legionibus opus attribuit, brachiumq́; medio iugo ab eo loco, ad quem peruenerat, uſquæ ad eum, unde egreſſus erat,

iubet dirigi, ac muniri. Quod poſtquam Scipio, Labienuſq; animaduerterunt equitatu omni ex caſtris educto, acieq; equeſtri inſtructa, à ſuis munitionibus circiter paſſus mille progrediuntur, pedeſtrem copiam in ſecunda acie minus paſſus CCCC à caſtris ſuis conſtituunt. Cæſar in opere milites adhortari, neq; aduerſariorum copijs moueri. Iam cum non amplius paſſuum mille quingentis inter hoſtium aciem, ſuaſq; munitiones eſſe animaduertiſſet, intellexiſſetq; ad impedienдos milites ſuos, & ab opere depellendos hoſtem propius accedere, neceſſeq; haberet legiones à munitionibus deducere, imperat turmæ Hiſpanorum, ut ad proximum collē propere accurrerent, præſidiumq; inde deturbarent, locumq; caperēt, eodemq; iubet leuis armaturæ paucos conſequi ſubſidio. Qui miſſi celeriter Numidas adorti partim uiuos capiunt, nonnullos equites fugiētes conuulnerauerunt, locoq; ſunt potiti. Poſtquā id Labienus animaduertit, quo celerius ijs auxilium ferret, ex acie inſtructa equitatus ſui propè totum dextrum cornu auertit, atq; ſuis fugientibus ſuppetias ire contendit. Quod ubi Cæſar conſpexit, Labienum ab ſuis copijs longius abſceſſiſſe, eqtatus ſui alam ſiniſtrā ad interclude̅dos hoſtes immiſit. Erat in eo campo, ubi ea res gerebatur uilla permagna, quatuor turribus extructa, quæ Labieni proſpectum impediebat, ne poſſet animaduertere ab equitatu Cæſaris ſe intercludi. Itaq; non prius uidit turmas iulianas, quàm ſuos cædi à tergo ſentit. Ex qua re ſubito in terrorem conuerſo eq̄tatu Numidarum, recta in caſtra fugere contendit. Galli, Germaniq;, qui reſtiterant, ex ſuperiore loco, et poſt

tergum circumuenti, fortiterq́; reſiſtentes concidunter uniuerſi. Quod ubi legiones Scipionis, quæ pro caſtris erant inſtructæ, animaduerterunt, metu, ac terrore ob cæcatæ omnibus portis in ſua caſtra fugere cœperunt. Poſtquam Scipione, eiusq́; copijs campo, collibusq́; exturbatis, atq; in caſtra cōpulſis, cum receptui Cæſar cani iuſſiſſet, equitatumq́; omnem intra ſuas munitiones recepiſſet, campo purgato animaduertit mirifica corpora Gallorum, Germanorumq́;, qui partim eius authoritatem erant ex Gallia ſecuti, partim pretio, pollicitationibusq́; adducti, ad eum ſe contulerant, nōnulli qui ex Curionis prælio capti, conſeruatiq́; parem gratiam in fide partienda præſtare uoluerant. Horum corpora mirifica ſpecie, amplitudineq́; cæſa toto campo, ac proſtrata diuerſe iacebant. his rebus geſtis poſtero die Cæſar ex omnibus præſidijs cohortes deducit, atq; omnes ſuas copias in campo iſtruxit. Scipio ſuis male acceptis, occiſis, uulneratisq́; intra ſuas continere ſe munitiones cœpit. Cæſar inſtructa acie ſecundum infimas iugi radices propius munitiones leniter acceſſit, iamq́; minus mille paſſuum ab oppido VZita, quod Scipio tenebat, aberant legiones iulianæ, cum Scipio ueritus, ne oppidū amitteret, unde aquari, reliquisq́; rebus ſubleuari eius exercitus cōnſueuerat, eductis omnibus copijs quadruplici acie inſtructa, ex inſtituto ſuo, prima equeſtri turmatim directa, elephantisq́; turritis interpoſitis, armatisq́; ſuppetias ire contendit. Quod ubi Cæſar animaduertit, arbitratus Scipionem ad dimicandum paratū, ad ſe certo animo uenire, in eo loco, quem paulo ante cō memoraui ante oppidum conſtitit, ſuamq́; aciem me-

diam eõ oppido texit. Dextrũ, ſiniſtrum'q; cornu, ubi elephanti erant, in conſpectu patenti aduerſariorum conſtituit, Cum iam propè ſolis occaſum Cæſar expectauiſſet, neq; ex eo loco, quo conſtiterat, Scipionem progredi propius ſe animaduertiſſet, loco'q; ſe magis defendere, ſi res coegiſſet, quàm in campo comminus conſiſtere audere, non eſt uiſa ratio propius accedẽdi eo die ad oppidum, quoniam ibi præſidium grande Numidarũ eſſe cognouerat, Hoſteis'q; mediam aciem ſuã oppido texiſſe, ſibi'q; difficile factu eſſe intellexit, ſimul & oppidum uno tempore oppugnare, & in acie in cornu dextrum, et ſiniſtrum, ex iniquiore loco pugnare, præſertim cum milites à mane diei ieiuni ſub armis ſtetiſſent defatigati. Itaq; reductis ſuis copijs in caſtra, poſtero die propius eorum aciem inſtituit exporrigere munitiones. Interim Conſidius, qui Acillam, & octo cohortes ſtipendiarias Numidis, Getulis'q; obſidebat, ubi C. Meſſius, cohortibus præerat, diu, multum'q; expertus, magnis'q; operibus ſæpe admotis, & ijs ab oppidanis incenſis, cum proficeret nihil, ſubito nuntio de equeſtri prælio allato commotus, frumento, cuius in caſtris copiam habuerat incenſo, uino, oleo, cæteris'q; rebus, quæ ad uictum parari ſolent, corruptis, Acillam, quam obſidebat, deſeruit, atq; itinere per regnum Iubæ facto, copias cum Scipione partitus, Adrumetum ſe recipit. Interea ex ſecundo commeatu, quem à Sicilia miſerat Allienus, nauis una, in qua fuerat Q. Commius, & L. Ticida eques Romanus, ab reſidua claſſe, cum errauiſſet, delata'q; eſſet uento ad Thapſum, à Vergilio ſcaphis, nauiculis'q; actuarijs excepta eſt, & ad Scipionẽ

deducta. Item altera nauis triremis ex eadem claſſe errabunda, ac tempeſtate ad egimurum delata, à claſſe Vari, & M. Octauij eſt capta, in qua milites ueterani cum uno Centurione, & nonnulli tyrones fuerunt, quos Varus aſſeruatos ſine contumelia deducẽdos curauit ad Scipionem, qui, poſtquam ad eum peruenerunt, & ante ſuggeſtum eius conſtiterunt, non ueſtra inquit ſponte uos, certo ſcio, ſed illius ſcelerati ueſtri imperatoris impulſu, et imperio coactos ciues, et optimũ quẽq; nefarie conſectari, quos quoniam fortuna in noſtram detulit poteſtatem, ſi id quod facere debetis, rẽpublicã cum optimo quoq; defenditis, certum eſt uobis uitam, et pecuniam donare, quapropter quid ſentiatis proloquimini. Hac habita oratione, Scipio, cum exiſtimaſſet pro ſuo beneficio ſine dubio ab ijs gratias ſibi actuiri, poteſtatẽ ijs dicendi fecit. Ex eis Centurio legionis XIIII Pro tuo, inquit, ſummo beneficio Scipio tibi gratias ago, Non enim imperatorem te appello, ꝙ mihi uitam incolumitatemq́; belli iure capto, polliceris, et forſan iſto uterer beneficio, ſi non ei ſummum ſcelus adiũgeretur. Ego ne contra Cæſarẽ imperatorẽ meum, apud quem ordinem duxi, eiuſq́; exercitum, pro cuius dignitate, uictoriaq́; amplius XXXVI annis depugnaui, aduerſus, armatuſq́; conſiſtam? Neq; ego iſtud facturus ſum, et te magnopere, ut de negocio deſiſtas adhortor. Cõtra cuius enim copias cõtendas, ſi minus antea expertus es, licet nunc cognoſcas, elige ex tuis cohortem unam, quã putas eſſe firmiſſimã, et conſtitue cõtra me, ego autẽ ex meis cõmilitonibus, quos nũc in tua tenes poteſtate non amplius X ſumam, tũc ex uirtute noſtra intelliges, ꝗd

ex tuis copijs ſperare debeas. Poſtquam hæc Centurio præſenti animo aduerſus opinionẽ eius eſt locutus, ira percitus Scipio, atq; animi dolore incenſus, annuit Centurionibus, quid fieri uellet, atq; ante pedes Centurionẽ interfecit, reliquosq́; ueteranos à tyronibus iubet ſecerni. Abducite, inquit, iſtos nefario ſcelere contaminatos, & cæde ciuium ſaginatos. Sic extra uallum deducti ſunt, & cruciabiliter interfecti. Tyrones autem iubet inter legiones diſpartiri, & Commium cum Ticida in conſpectum ſuum prohibet adduci. Qua ex re Cæſar commotus, eos, quos in ſtationibus cum longis nauibus apud Thapſum cuſtodiæ cauſa eſſe iuſſerat, ut ſuis onerarijs, longisq́; nauibus præſidio eſſent, ob negligentiam ignominiæ cauſa dimittendos ab exercitu, grauiſſimumq́; in eos edictum proponendum curauit. Per id tempus ferè Cæſaris exercitui res accidit incredibilis auditu, nanq; Vergiliarum ſigno confecto, circiter uigilia ſecunda noctis, nimbus cum ſaxorum grandine ſubito eſt exortus ingens. Ad hoc autem incommodum acceſſerat, quod Cæſar non more ſuperiorum imperatorum, in hybernis exercitum continebat, ſed in tertio, quartoq́; die procedendo, propiusq́; hoſtem accedendo, caſtra communiebat, opereq́; faciendo milites ſe circunſpiciendi non habebant facultatem. Præterea ita ex Sicilia exercitum tranſportauerat, ut præter ipſum militem, & arma, neq; uas, neq; mancipium, neq; ullam rẽ, quæ uſu militi eſſe conſueuit, in naues imponi pateretur. In Africam autem non modo ſibi quidquã non acquiſierant, aut parauerant, ſed etiam propter annõnæ caritatem, ante parata conſumpſerant. Quibus re

bus attenuati,

bus attenuati, oppido perquam pauci ſub pellibus acquieſcebant. Reliq ex ueſtimentis tentoriolis factis, atq; arundinibus, corijsq; contectis permanebant. Itaq; ſubito imbre, grandineq; conſecuta, grauati pondere, tenebris, aquaq; omnes ſubruti, diſiectiq; nocte intempeſta ignibus extinctis, rebusq; ad uictum pertinētibus omnibus corruptis, per caſtra paſſim uagabantur, ſcutisq; capita contegebant. Eadem nocte V legionis pilorum cacumina ſua ſponte arſerunt. Rex interim Iuba de equeſtri prælio Scipionis certior factus, euocatusq; ab eodem literis, præfecto Sabura cum parte exercitus contra Sitium relicto, ut ſecum ipſe aliquid authoritatis haberet, exercitus Scipionis à terrore Cæſaris cū tribus legionibus, equitibusq; frenatis DCCC, Numidis ſine frenis, pedibusq; eius armaturæ grandi numero, elephantisq; XXX egreſſus è regno ad Scipionē eſt profectus. Poſtquam ad eum peruenit caſtris regijs ſeorſum poſitis, cum eis copijs, quas cōmemoraui, haud ita longe à Scipione conſedit. Erat in caſtris Scipionis ſuperiori tempore magnus terror, & expectatione copiarum regiarum, exercitus eius magis ſuſpēſione animi ante aduentum Iubæ commouebatur. Poſtquam uero caſtra caſtris cōtulit, deſpectis eius copijs, omnem terrorem deponit. Ita quam antea abſens habuerat authoritatem, eam omnem præſens dimiſerat. Quo facto, cuius facile fuit illatum Scipioni additum animum, fiduciamq; Regis aduentu. Nam poſtero die uniuerſas ſuas, Regisq; copias cum elephantis LX productas in aciem, quam ſpecioſiſſime potuit, inſtruxit, ac paulo longius progreſſus à ſuis munitionibus, haud ita diu com-

moratus, ſe recepit in caſtra. Cæſar poſtquam animaduertit Scipioni auxilia fere, quæ expectaſſet omnia, cõ ueniſſe, neq; moram pugnandi ullam fore, per iugum ſummum cum copijs progredi cœpit, & brachia protinus ducere, & caſtella munire, propius'q; Scipionem capiendo loca excelſa occupare contendit. Aduerſarij magnitudine copiarum confiſi proximum collem occupauerunt, atq; ita longius ſibi progrediendi eripuerunt facultatem. Eiuſdem collis occupandi gratia Labienus conſilium cœperat, et quo propiore loco fuerat, eo celerius occurrerat. Erat conuallis ſatis magna latitudine, altitudine prærupta, crebris locis ſpeluncæ in modum ſubruptis, quæ erant tranſeunda Cæſari, ante, quàm ad eum collem, quem capere uolebat, perueniretur, ultra'q; eam conuallem oliuetum uetus crebris arboribus condenſum. Hic cum Labienus animaduertiſſet Cæſarem, ſi uellet eum locum occupare, prius neceſſe cõuallem, oliuetum'q; tranſgredi, eorum locorum peritus, in inſidijs cum parte equitatus, leui'q; armatura conſedit, & præterea poſt montem, collem'q; equites in occulto collocauerat, ut, cum ipſe ex improuiſo legionarios adortus eſſet, ex colle ſe equitatus oſtenderet, ut re duplici perturbatus Cæſar, eius'q; exercitus, neq; retro regrediundi, neq; ultra procedendi ablata facultate, circumuentus concideretur. Cæſar eqtatu ante præmiſſo, inſcius inſidiarum, cum ad eum locum ueniſſet, abuſi, ſiue obliti præceptorum Labieni, ſiue ueriti, ne in foſſa ab equitibus opprimerentur, rari, ac ſinguli de rupe prodire, & ſumma petere collis, quos Cæſaris equites conſecuti partim interfecerunt, partim uiuis ſunt

potiti. deinde

potiti. deinde protinus collem petere contenderunt, atq;
eum decuſſo Labieni præſidio, celeriter occupauerunt.
Labienus cum parte equitum uix fuga ſibi peperit ſa-
lutem. Hac re per equites geſta Cæſar legionibus ope-
ra diſtribuit, atq; in eo colle, quo erat potitus, caſtra mu
niuit. Deinde ab ſuis maximus caſtris per medium cam
pum è regione oppidi VZitæ, quod inter ſua caſtra,
& Scipionis in planicie poſitum erat, tenebaturq; à
Scipione, duo brachia inſtituit duci, et ita erigere, ut ad
angulum dextrum, ſiniſtrumq; eius oppidi conueni-
rent. Is hac ratione opus inſtruebat, ut cum propius op
pidum copias admouiſſet, oppugnareq; cœpiſſet, tecta
latera ſuis munitionibus haberet, ne ab equitatus mul-
titudine circumuentus, ab oppugnatione deterreretur.
Præterea quo facilius colloquia fieri poſſent, & ſiqui
perfugere uellēt (id, quod antea ſæpe accidebat magno
cum eorum periculo) tum facile, et ſine periculo fieret.
Voluit etiam experiri, cum propius hoſtem acceſſiſſet,
haberet ne in animo dimicare. accedebat etiam ad re-
liquas cauſas, quod is locus depreſſus erat, puteiq; ibi
nonnulli fieri poterant. aquatione enim longa, & an-
guſta utebatur. Dum hæc opera, quæ antedixi fiebant
à legionibus, interim pars aciei ãte opus inſtructa ſub
hoſte ſtabat, equites barbari, leuiſq; armaturæ, prælijs
minutis comminus dimicabãt. Cæſar ab eo opere, cum
iam ſub ueſperũ copias in caſtra reduceret, magno in-
curſu cum omni equitatu, leuiq; armatura, Iuba, Sci-
pio, Labienus, in legionarios impetum fecerunt. Equi-
tes cæſariani ex ui uniuerſæ, ſubitæq; hoſtium mul-
titudinis pulſi, parumper ceſſerunt, quæ res aliter ad-

uerſarijs cecidit. nanq; Cæſar ex medio itinere copijs re ductis, equitibus ſuis auxilium tulit. Equites autem ad uentu legionum animo addito conuerſis equis in Numi das cupide inſequẽtes, diſperſoſq; impetum fecerunt, atq; eos conuulneratos uſq; in caſtra regia repulerunt, multoſq; ex his interfecerunt. quod ni in noctem prælium eſſet coniectum, puluiſq; uẽto flatus omnium pro ſpectibus offecaſſet, Iuba cum Labieno capti in poteſtatem Cæſaris ueniſſent, equitatuſq; cum leui armatura funditus ad internitionem deletus eſſet. interim incredibiliter ex legionibus quarta, & ſexta Scipionis milites diffugere, partim in caſtra Cæſaris, partim in quã quiſq; poterat regionem peruenire. Itemq; equites curiani diffiſi Scipioni, eiuſq; copijs complures ſe eodem conferebant. Dum hæc circum VZitam ab utriſque du cibus adminiſtrantur, legiones duæ, VIIII, & X ex Sicilia nauibus onerarijs profectæ, cum iã non longe à portu Ruſpinæ abeſſent, conſpicatæ naues cæſarianas, quæ in ſtatione apud Thapſum ſtabant, ueriti ne in aduerſariorum, ut inſidiandi gratia ibi commemorantium claſſem inciderent, imprudentes uela in altum dederunt, ac diu, multumq; iactati, tandẽ multis poſt diebus ſiti, inopiaq; confecti, ad Cæſarem peruenerunt. Quibus legionibus expoſitis, memor in Italia priſtinæ licentiæ militaris, ac rapinarum certorum hominum, paruulam modo cauſulam nactus Cæſar, quod Auienus Tr. mil. X legionis nauem commeatu familia ſua, atque iumentis occupauiſſet, neque militem unum ab Sicilia ſuſtuliſſet. poſtero die de ſuggeſtu conuocatis omnium legionum Tribunis, Centurionibuſq;

nibuſq;·Maxime

nibuſq́; Maxime uellem, inquit, homines ſuæ petulantiæ, nimiæq́; libertatis aliquando finẽ feciſſent, meæq́; lenitatis, modeſtiæ, patientiæq́; rationem habuiſſent. Sed quoniam ipſi ſibi neq; modum, neq; terminum conſtituunt, quo cæteri diſſimiliter ſe gerãt, egometipſe documentum more militari conſtituam C. Auiene, quod in Italia milites populi R. contra rempu. inſtigaſti, rapinasq́; per municipia feciſti, quodq́; mihi reiq; pub. inutilis fuiſti, & pro militibus tuam familiam iumentaq́; in naues impoſuiſti, tuaq́; opera, militibusq́; tempore neceſſario respu. caret, ob eas res ignominiæ cauſa ab exercitu meo te remoueo, hodieq́; ex Africa abeſſe, & quantum potes, proficiſci, iubeo. Itemq́; te A. Fontei, quod Tribunus militum ſeditioſus, malusq́; ciuis fuiſti, te ab exercitu dimitto. T. Alliene M. Tyro. C. Cluſiane, cum ordines in meo exercitu beneficio, nó uirtute conſecuti, ita uos geſſeritis, ut neq; bello fortes, neq; pace boni, aut utiles fueritis, & magis in ſeditione, concitandisq́; militibus aduerſariorũ noſtrorũ imperatoris, q̃ pudoris, modeſtiæq́; fueritis ſtudioſiores, idignos uos eſſe arbitror, qui in meo exercitu ordines ducatis, miſſosq́; facio, & quantum poteſtis, abeſſe ex Africa iubeo. Itaque tradidit eos Centurionibus, & ad ſingulos non amplius ſingulis additis ſeruis, in naui imponendos ſeparatim curauit. Getũli interim perfugæ, quos cum literis, mandatisq́; à Cæſare miſſos ſupra docuimus, ad ſuos ciues perueniunt, quorum authoritate facile adducti, Cæſarisq́; nomine perſuaſi, à Rege Iuba deſciſcunt, celeriterq́; cuncti arma capiunt, cõtraq́; regem facere nõ dubitant. Quibus rebus cognitis, Iu-

ba diſtentus triplici bello, neceſſitate coactus, de ſuis copijs, quas contra Cæſarem adduxerat, ſex cohortes in fines regni ſui mittit, quæ eſſent præſidio contra Getulos. Cæſar brachijs perfectis, promotisq́; eo uſq;, ut telum ex oppido abijci non poſſet, caſtra munit, baliſtis, ſcorpionibusq́; crebris ante frontem caſtrorum, contráq; oppidum collocatis, defenſores muri deterrere non intermittit, eóq; quinque legiones ex ſuperioribus caſtris deducit. Qua facultate oblata, illuſtriores, notiſſimiq́; conſpectum amicorum, propinquorumq́; efflagitabant, atque inter ſe colloquebantur. quæ res, quid utilitatis haberet, Cæſarem non fallebat. Nanque Getūli ex equitatu regio nobiliores, equitumq́; præfecti, quorum patres, cum Mario ante meruerant, eiusq́; beneficio agris, finibusq́; donati poſt Syllæ uictoriam, ſub Hyempſalis regis erant poteſtate dati, occaſione capta, nocte iam luminibus accenſis, cũ equis, calonibusq́; ſuis circiter mille perfugiunt in Cæſaris caſtra, quæ erant in campo proxime VZitæ locata. Quod poſtquam Scipio, quiq́; cum eo erant, cognouerunt, cum commoti ex tali incommodo eſſent, ferè per id tempus M. Aquinium cum C. Saſerna colloquentem uiderunt, Scipio mittit ad Aquinium, nil attinere, eum cum aduerſarijs colloqui, Cum nihilo minus eius ſermonem nuntius ad ſe referret, diceretq́;, ut reliqua, quæ uellet, perageret. uiator poſtea ab Iuba ad eum eſt miſſus, qui diceret audiente Saſerna, uetat te Rex colloqui. Quo nuntio perterritus, diſceſſit, & dicto audiens fuit Regi. Vſu ueniſſe hoc ciui romano miror, & ei, qui à populo romano honores accepiſſet, incolumi

patria

patria, fortunisq; omnibus, Iubæ barbaro potius obedientem fuiſſe, quàm aut Scipionis obtemperaſſe nuntio, aut cæſis eiuſdem partis ciuibus incolumem reuerti malle. Atque etiam ſuperbius Iubæ factum non in M. Aquinium hominem nouum, paruumq; Senatorem, ſed in Scipionem hominem illa familia dignitate, honoribusq; præſtantem. Nam, cum Scipio Sagulo purpureo ante Aegis aduentum, uti ſolitus eſſet, dicitur Iuba cum eo egiſſe non oportere illum eodem uti ueſtitu, atque ipſe uteretur. Itaque factum eſt, ut Scipio ad album ſeſe ueſtitum transferret, & Iubæ homini ſuperbiſſimo, inertiſſimoq; obtemperaret. Poſtero die uniuerſas omnium copias de caſtris omnibus deducunt, & ſupercilium quoddam excelſum nacti non longe à Cæſaris caſtris aciem conſtituunt, atq; ibi conſiſtunt. Cæſar item producit copias, celeriterq; his inſtructis, ante ſuas munitiones, quæ erant in campo, conſtituit, ſine dubio exiſtimans ultro aduerſarios, cum tá magnis copijs, auxilijsq; regis eſſent præditi, promptiusq; proſiluiſſent, ante ſe concurſuros, propiusq; ſe acceſſuros, equo circunuectus, legionesq; cohortatus, ſigno dato, acceſſum hoſtium aucupabatur. Ipſe enim à ſuis munitionibus longius nõ ſine ratione non procedebat, quod in oppido VZita, quod Scipio tenebat, hoſtiũ erant cohortes armatæ. Eidẽ autem oppido ad dextrũ latus eius cornu erat oppoſitum. uerebaturq;, ne, ſi prætergreſſus eſſet, ex oppido eruptione facta, ab latere eum adorti conciderent. Præterea hæc quoq; eum cauſa tardauit, quod erat locus quidam perimpeditus ante aciem Scipionis, quem ſuis impedimento ad ultro oc-

Tertiam autem aciem in ſiniſtrum ſuum cornu contulerat, & uſq; ad aciei ſuæ mediam legionem porrexerat, & ita collocauerat, uti ſiniſtrum ſuum cornu triplex. Id eo conſilio fecerat, quod ſuum dextrum latus munitionibus adiuuabatur. Siniſtrum autem, equitatus hoſtium multitudini reſiſtere poſſet, eodem'q; ſuum omnem contulerat equitatum, & quod ei parum confidebat, præſidio his equitibus legionem quintam præmiſerat, leuem'q; armaturam inter equites interpoſuerat. Sagittarios uarie, paſſim'q;, locis certis, maxime'q; in cornibus collocauerat. Sic utrorumq; exercitus inſtructi, non plus paſſuum trecentorum interiecto ſpatio, quod forte ante id tempus acciderat nunquam, quin dimicaretur, à mane uſq; ad horam decimam diei perſtiterunt. Iam'q; Cæſar, dum exercitum reducere intra munitiones ſuas cœpiſſet, ſubito uniuerſus equitatus ulterior Numidarū, Getulorum'q;, ſine frenis ad dextrā partem ſe mouere, propius'q; Cæſaris caſtra, quæ erāt in colle, ſe conferre cœpit. Frenati autem Labieni equites in loco permanere, legiones'q; diſtinere, cum ſubito pars equitatus Cæſaris cum leui armatura contra Getūlos iniuſſu, ac temere longius progreſſi, paludem'q; trangreſſi, multitudinem hoſtium ſuſtinere pauci non potuerunt, leui'q; armatura deſerti, ac pulſi, conuulnerati'q; uno equite amiſſo, multis equis ſaucijs, leuis armaturæ uigintiſex occiſis, ad ſuos refugerunt. Quo ſecundo equeſtri prælio facto Scipio lætus in caſtra nocte copias reduxit. Quod proprium gaudium bellantibus fortuna tribuere non decreuit. Nanq; poſtero die Cæſar, cum parte equitatus ſui Leptim frumenti gra-

tia miſit. In itinere prædatores equites Numidas, Getulosq́; ex improuiſo adorti circiter centum partim occiderunt, partim uiuorum potiti ſunt. Cæſar interim quotidie legiones in campum deducere, atque opus facere, uallumq́;, & foſſam per medium campum ducere, aduerſariorumq́; excurſionibus iter officere non intermittit. Scipio item munitiones contra facere, & in iugo, ne à Cæſare excluderetur, adproperare. Ita duces utrique & in operibus occupati erant, & nihilo minus equeſtribus prælijs inter ſe quotidie dimicabant. Interim Varus claſſem, quam antea Vticæ hyemis gratia ſubduxerat, cognito legionis ſeptimæ, & octauæ ex Sicilia aduentu, celeriter deducit, ibiq́; Getūlis remigibus, epibatisq́; complet, inſidiandiq́; gratia progreſſus, Adrumetum cum quinquaginta-quinq; nauibus peruēnit. Cuius aduentus inſcius Cæſar, L. Ciſpium cum claſſe XXVII nauium ad Thapſum uerſus in ſtationem præſidij gratia commeatus ſui, mittit. Itemq́; Q. Aquilam cum tredecim nauibus longis Adrumetum eadem de cauſa præmittit. Ciſpius quò erat miſſus, celeriter peruenit. Aquila tempeſtate iactatus, promontorium ſuperare non potuit. Atq; angulum quendam tutum à tempeſtate nactus, cum claſſe ſe longius à proſpectu remouit. Reliqua claſſis in ſalo ad Leptim egreſſis remigibus, paſſimq́; in litore uagantibus, partim in oppido uictus ſui mercandi gratia progreſſis, uacua à defenſoribus ſtabat. Quibus rebus Varus ex perfugis cognitis, occaſionem nactus, uigilia ſecūda Adrumeto ex Cothone egreſſus primo mane Leptim uniuerſa claſſe uectus, naues one

rarias, quæ longius à portu in ſalo ſtabant, incendit, & pentiremes duas, uacuas à defenſoribus nullo repu gnante cœpit. Cæſar interim celeriter per nũtios in ca ſtris, cum opera circuiret, certior factus, quæ aberát à portu millia paſſuum VI, equo admiſſo, omiſſis omnibus rebus celeriter peruẽnit Leptim, ibiq́; moratus, omnes ut ſe naues conſequerentur, primum ipſe nauigiolum paruum conſcendit, in curſu Aquilam multitudine nauigiorum perterritum, atq; trepidantem nactus, hoſtium claſſem ſequi cœpit. Interim Varus celé ritate Cæſaris, audaciáq; motus, cum uniuerſa claſſe conuerſis nauibus, Adrumetum uerſus fugere cõtendit, quem Cæſar in millibus paſſuũ quatuor conſecutus, re cuperata quinqueremi, cum omnibus ſuis epibatis, atq; etiam hoſtium cuſtodibus CXXX in ea naue captis, triremem hoſtiũ proximam, quæ in repugnando erat commorata, onuſtam remigum, epibatarumq́; cepit, Reliquæ naues hoſtium promontorium ſuperarunt, atq; Adrumetum in Cothonem ſe uniuerſæ contulerũt. Cæſar eodem uento promontorium ſuperare non potuit, atq; in ſalo in anchoris ea nocte commoratus, prima luce Adrumetum accedit, ibiq́; nauibus onerarijs, quæ erant extra Cothonem incenſis, omnibusq́; reliqs alijs, aut ſubductis, aut in Cothonẽ cõpulſis, pauliſper cõmoratus, ſi forte uellent claſſe dimicare, rurſus ſe recepit in caſtra, In ea naue captus eſt P. Veſtrius eques romanus, & P. Ligarius, Afranianus, quem Cæſar in Hiſpania cum reliquis dimiſerat, et poſtea ſe ad Pompeiũ cõtulerat, Inde ex prælio effugerat, in Africamq́; ad Varũ uenerat. quem ob periuriũ, perfidiamq́; Cæ-

ſtium copijs oſtendit. Quo facto perterrito Labieno, ac retardato, ſuos equites recepit incolumes. Poſtero die Iuba Numidas eos, qui loco amiſſo fuga ſe receperant in caſtra, in cruce omnes ſuffixit. Cæſar interim quoniam frumenti inopia premebatur, copias omneis in caſtra cõducit, atq; præſidio Lepti, Ruſpinæ, Acyllæ relicto. Ciſpio, Aqlæq; claſſe tradita, ut alter Adrumetũ, alter Thapſum mari obſiderent, ipſe caſtris incenſis quarta noctis uigilia acie inſtructa impedimentis in ſiniſtra parte collocatis, ex eo loco proficiſcitur, & peruẽnit ad oppidum Agar, qđ á Getũlis ſæpe antea oppugnatum, ſummaq; ui per ipſos oppidanos erat defenſum. ibi in campo caſtris unis poſitis, ipſe frumentatum circum uillas cum parte exercitus profectus, magno inuento hordei, olei, uini, fici numero, pauco tritici, atq; recreato exercitu, redijt in caſtra. Scipio interim cognito Cæſaris diſceſſu, cum uniuerſis copijs per iugum Cæſarem ſubſequi cœpit. atq; ab eius caſtris millia paſſuum VI longe trinis caſtris diſpartitis copijs conſedit. oppidum erat Zetta, quod aberat á Scipione millia paſſuum decem, ad eius regionẽ, & partem caſtrorum collocatum. A Cæſare autem diuerſum, ac remotum, qđ erat ab eo lõge millia paſſuum XVIII. Huc Scipio legiones duas frumentandi gratia miſit. Quod poſtquam Cæſar ex perfugis cognouit, caſtris ex campo in collem, ac tutiora loca collocatis, atq; ibi præſidio relicto, ipſe quarta uigilia egreſſus præter hoſtium caſtra proficiſcitur cum copijs, et oppido potitur. Legiones Scipionis comperit longius in agris frumentari, et cum eò contendere conaretur, animaduertit copias hoſtium ijs

legionibus occurrere ſuppetias, quæ res eius impetum retardauit. Itaq; capto C. Biotio Regino equite R. Scipionis familiariſſimo, q ei oppido præerat, et P. Atrio equite romano de conuentu uticenſi, & camelis XXII Regis adductis, præſidio ibi cum Oppio legato relicto, ipſe ſe recipere cœpit ad caſtra. Cum iam nõ longe à caſtris Scipionis abeſſet, quæ eum neceſſe erat prætergredi, Labienus, Afranius'q;, cum omni equitatu, leui'q; armatura ex inſidijs adorti, agmini eius extremo ſe offerunt, atque ex collibus primis exiſtunt. Quod poſtquam Cæſar animaduertit eqtibus ſuis hoſtium ui oppoſitis ſarcinas legionarios in aceruum iubet comportare, atque celeriter ſigna hoſtibus inferre, quod poſtquam cœptum eſt fieri, primo impetu legionis, equitatus & leuis armatura hoſtium nullo negocio loco pulſa, & deiecta eſt de colle. Cum iam Cæſar exiſtimaſſet hoſtes pulſos, deterritos'q; finem laceſſendi facturos, & iter cœptum pergere cœpiſſet, iterum celeriter ex proximis collibus erumpunt, atque eadem ratione, qua ante dixi, in Cæſaris legionarios impetum faciunt Numidæ, leuis'q; armaturæ, mirabili uelocitate præditi, qui inter equites pugnabant, & unà, pariter'q; cum equitibus accurrere, & refugere conſueuerant. Cum hoc ſæpius facerent, et Iulianos proficiſcẽtes inſequerentur, & refugerent ſtantes, propius non accederent, & ſingulari genere pugnæ uterentur, eos'q; iaculis conuulnerare ſatis eſſe crederent, Cæſar intellexit nihil aliud illos conari, niſi, ut ſe cogerent caſtra in eo loco ponere, ubi omnino aquæ nihil eſſet, ut exercitus eius ieiunus, qui à quarta uigilia uſq; ad horã de-

cimam diei nihil guſtaſſet, ac iumẽta ſiti perirent, cum iam ad ſolis occaſum eſſet, & non totos centum paſſus in horis quatuor eſſet progreſſus, equitatu ſuo propter equorum interitum extremo agmine remoto, legiones inuicem ad extremum agmen euocabat, ita uim hoſtiũ placide, leniterq́; procedens per legionarium militem commodius ſuſtinebat. Interim equitum Numidarum copiæ dextra, ſiniſtraq́; per colles pcurrere, coronæq́; in modũ cingere multitudine ſua Cæſaris copias, pars agmen extremum inſequi. Cæſariani interim non amplius tres, aut quatuor milites ueterani, ſi ſe conuertiſſent, & pila uiribus contorta in Numidas infeſtos coniecisſent, amplius duorum millium ad unum terga uertebant, ac rurſus ad aciem paſſim conuerſis equis ſe colligebant, atq; in ſpatio conſequebantur, & iacula in legionarios conijciebant. Ita Cæſar modo procedẽdo, modo reſiſtẽdo, tardius itinere confecto, noctis hora prima omneis ſuos ad unũ in caſtris incolumes ſaucijs X factis reduxit. Labienus circiter CCC amiſſis, multis uulneratis, ac defeſſis inſtãdo oĩbus, ad ſuos ſe recepit. Scipio interim legiones productas cum elephãtis, quos ante caſtra in acie terroris gratia in conſpectu Cæſaris collocauerat, reducit in caſtra. Cæſar cõtra eiuſmodi hoſtiũ genera, copias ſuas, nõ ut imperator exercitũ ueteranum, uictoremq́; maximis rebus geſtis, ſed ut laniſta tyrones gladiatores condocefaceret, quo pede ſe reciperent ab hoſte, & quemadmodum obuerſi aduerſarijs, & in quantulo ſpatio reſiſterent, modo procurrerent, modo recederent, comminarenturq́; impetum, ac propè quo loco, & quemadmodum tela mit

terent, præcipit, mirificæ enim hoſtium leuis armatura anxium exercitum noſtrum, atque ſolicitum habebat, quia & equites deterrebat prælium inire, propter equorũ interitum, quod eos iaculis interficiebãt, & legionarium militem defatigabant, propter uelocitatem. grauis enim armaturæ miles, ſimulatq; ab his inſectatus conſtiterat, in eosq́; impetum fecerat, illi ue loci curſu facile periculum uitabant. Quibus ex rebus Cæſar uehementer commouebatur, quia quodcũq; prælium, quoties erat commiſſum equitatu ſuo, ſine legionario milite, hoſtium equitatui, leuiq́; armaturæ eorum nullo modo par eſſe poterat. Solicitabatur autem his rebus, quod non dum hoſtium legiones cognouerat, & quo nam modo ſuſtinere ſe poſſet, ab eorum equitatu, leuiq́; armatura, quæ erat mirifica, ſi legiones quoq; acceſſiſſent. Accedebat etiam hæc cauſa, quod elephantorum magnitudo, multitudoq́; militum animos detinebat in terrore. Cui uni rei tamen inuenerat remedium. Nanq; elephantos in Italiam trãſportari iuſſerat, quo & miles noſter, ſpeciemq́; & uirtutem beſtiæ cognoſceret, & cui parti corporis eius telum facile adigi poſſet, ornatusq́;, ac loricatus elephantus cum eſſet, quæ pars eius corporis nuda ſine tegmine relinqueretur, ut eò tela conijcerentur. Præterea ut iumenta beſtiarũ odorem, ſtridorem, ſpeciem, conſuetudine captarum, nõ reformidarent. quibus ex rebus largiter erat conſecutus. Nam & milites beſtias manibus pertractabant, earumq́; tarditatem cognoſcebant, equitesq́; in eos pila præpilata conijciebant, atq; in cõſuetudinem equos patientia beſtiarum adduxerat. Ob has cauſas, quas ſupra commemoraui,

pra commemoraui, ſolicitabatur Cæſar, tardiorq́;, & conſyderatior erat factus, & ex priſtina bellandi conſuetudine, celeritateq́; exceſſerat. Nec mirum, copias enim habebat in Gallia bellare conſuetas, locis campeſtribus, et contra Gallos homines apertos, minimeq́; inſidioſos, qui per uirtutem, non per dolum dimicare conſueuerunt. Tum autem erat ei laborandum, ut conſuefaceret milites, hoſtium dolos, inſidias, artificia, cognoſcerẽt, quid ſequi, quid uitare cõueniret. Itaq; quo hæc celerius conciperent, dabat operam, ut legiones nõ uno loco contineret, ſed per cauſam frumentandi huc, atq; illuc raptaret. Ideo, quod hoſtium copias ab ſe, ſuoq́; ueſtigio non diſceſſuras exiſtimabat, atq; poſt diem tertiũ productas accuratius ſuas copias, ſicut inſtruxerat, propter hoſtium caſtra prætergreſſus, æquo loco inuitat ad dimicandum. Poſtquam eos abhorrere uidet, reducit ſub ueſperum legiones in caſtra. Legati interim ex oppido Vacca, quod finitimũ fuit Zitæ, cuius Cæſarem potitum eſſe demõſtrauimus, ueniunt, petunt, et obſecrant, ut ſibi præſidium mittat, ſe res complureis, quæ utiles bello ſint, adminiſtraturos. Per id tẽpus de eorum uoluntate, ſtudioq́; erga Cæſarẽ transfuga ſuos ciues facit certiores, Iubã Regem celeriter cũ copijs ſuis ante, quàm Cæſaris præſidium eò perueniret, ad oppidum accurriſſe, atq; adueniente multitudine circundata eo potitum, omnibusq́; eius oppidi incolis ad unum interfectis, dediſſe oppidum diripiendum, delendumq́; militibus. Cæſar interim luſtrato exercitu, ad XII Calẽdarũ April. poſtero die productis uniuerſis copijs proceſſus à ſuis caſtris millia paſſuum V à Scipione

circiter duum millium interiecto ſpatio in acie conſti-
tit. Poſtquam ſatis, diu'q; aduerſarios à ſe ad dimican-
dum inuitatos, ſuperſedere pugnæ animaduertit, redu
cit copias. poſtero die caſtra mouet, atq; iter ad oppidū
Sarſurā, ubi Scipio Numidarum habuerat præſidiū,
frumentum'q; comportauerat, ire contendit. Quod ubi
Labienus animaduertit, cum equitatu, leui'q; armatu-
ra agmen eius extremum carpere cœpit, atq; ita lixa-
rum, mercatorum'q;, qui plauſtris merces portabant, in
terceptis ſarcinis, addito animo, propius, audacius'q; ac
cedit ad legiones, quod exiſtimabat milites ſub onere,
ac ſub ſarcinis defatigatos, pugnare non poſſe. quæ res
Cæſarem non fefellerat. nanq; expeditos ex ſingulis le
gionibus trecentos milites eſſe iuſſerat. itaq; eos in equi-
tatum Labieni immiſſos, turmis ſuorum ſuppetias mit
tit. Tum Labienus conuerſis equis ſignorum cōſpectu
perterritus, turpiſſime contendit fugere, multis eius occi-
ſis, compluribus uulneratis. Milites legionarij ad ſua
ſe recipiunt ſigna, atq; iter inceptum ire cœperūt. La-
bienus per iugum ſummū collis, dextrorſus procul mi
lites ſubſequi non deſiſtit. Poſtquam Cæſar ad oppidū
Sarſuram uenit, inſpectantibus aduerſarijs, interfecto
præſidio Scipionis, cum ſuis auxilium ferre non aude-
rent, fortiter repugnante P. Cornelio Scipione euocato,
qui ibi præerat, atq; à multitudine circunuento, interfe
cto'q;, oppido potitur, atq; ibi frumento exercitui dato,
poſtero die ad oppidum Tiſdram peruenit, in quo Cō
ſidius per id tempus fuerat, cum grādi præſidio, cohor
te'q; ſua gladiatorum. Cæſar oppidi natura perſpe-
cta, atque inopia ab oppugnatione eius deterritus, pro

tinus

tinus profectus circiter millia paſſuum quatuor, ad aquam fecit caſtra, atque inde quarta die egreſſus, redit rurſus ad ea caſtra, quæ ad Agar habuerat. Idem facit Scipio, atq; in antiqua caſtra copias reducit. Thabenenſes interim, qui ſub ditione, & poteſtate Iubæ eſſe conſueſſent, in extrema eius regni regione maritima locati, interfecto regio præſidio, legatos ad Cæſarem mittunt, rem male geſtam docent, petunt, orantq; , ut ſuis fortunis præſtò, quod benemeriti eſſent, auxilium ferrent. Cæſar eorum conſilio probato, M. Criſpum tribunum cum cohorte, & ſagittarijs, tormentisq; compluribus præſidio Thabenam mittit. Eodē tempore ex legionibus omnibus milites, qui aut morbo impediti, aut commeatu dato, cum ſignis non potuerant ante tranſire in Africam, ad millia quatuor, eqtes CCCC, funditores, ſagittarijq; mille uno commeatu Cæſari occurrerunt. Itaq; tum his copijs, et omnibus legionibus eductis, ſicut erat inſtructus, VIII millibus paſſuum à ſuis caſtris, ab Scipionis uero quatuor millibus paſſuum, longe cōſtitit in campo. Erat oppidum infra caſtra Scipionis nomine Tegea, ubi præſidium equeſtre circiter CCCC habere conſueuerat. Eo equitatu dextra, ſiniſtráq; directo ab oppidi lateribus, ipſe legionibus ex caſtris eductis, atque in iugo inferiore inſtructis, non longius fere mille paſſus ab ſuis munitionibus progreſſus, in acie conſtitit. Poſtquam diutius in uno loco Scipio commorabatur, & tempus diei in ocio conſumebatur, Cæſar equitum turmas ſuorum iubet in hoſtium equitatum, qui ad oppidum in ſtatione erat, facere impreſſionem, leuemque armaturam ſagit-

tarios, funditoresq́; eodem ſummittit. Quod ubi cœptum eſt fieri, et equis conatatis Iuliani impetum feciſſent, Pacidius ſuos equites exporrigere cœpit in longitudinem, ut haberent facultatem turmas iulianas circunfundere, & nihilo minus fortiſſime, acerrimeq́; pugnare. Quod ubi Cæſar animaduertit, trecentos, quos ex legionibus habere expeditos conſueuerat, ex proxima legione, quæ ei prælio in acie conſtiterat, iubet equitatui ſuccurrere. Labienus interim ſuis equitibus auxilia equeſtria ſummittere, ſaucijsq́;, ac defatigatis integros, recentioribusq́; uiribus eqtes ſubminiſtrare. Poſtquam equites iuliani CCCC uim hoſtium, ad quatuor millia numero ſuſtinere non poterant, & à leui armatura Numidarum uulnerabantur, minutatimq́; cedebant, Cæſar alteram alam mittit, qui ſatagentibus celeriter occurreret. Quo facto, ſui ſublati uniuerſi in hoſteis impreſſione facta, in fugam aduerſarios dederũt, multis occiſis, compluribus uulneratis, inſecuti per tria millia paſſuum; uſque in colles hoſtibus adactis, ſe ad ſuos recipiunt. Cæſar in horam X commoratus, ſicut erat inſtructus, ſe ad ſua caſtra recepit omnibus incolumibus. In quo prælio Pacidius grauiter pilo per caſſidem caput ictus, compluresq́; duces, ac fortiſſimus quiſq; interfecti, uulneratiq́; ſunt. Poſtquam nulla cõditione cogere aduerſarios poterat, ut in æquum locum deſcenderent, legionumq́; periculum faceret, neq; ipſe propius hoſtem caſtra ponere propter aquæ penuriam ſe poſſe animaduerteret, aduerſarios non eorum uirtute confidere, ſed aquarum inopia fretos, deſpicere ſe intellexit. Pridie Nonarum April. tertia uigilia egreſſus

ab Agar.

ab Agar XVI millia paſſuum nocte progreſſus, ad Thapſum, ubi Vergilius cũ grandi præſidio præerat, caſtra ponit, oppidumq́; eo die circummunire cœpit, locaq́; idonea, opportunaq́; complura præſidijs occupare, ne hoſtes intrare ad ſe, ac loca interiora capere poſſent. Scipio interim cognitis Cæſaris conſilijs, ad neceſſitatem adductus dimicandi, ne per ſummum dedecus fidiſſimos ſuis rebus Thapſitanos, & Vergilium amitteret, confeſtim Cæſarem per ſuperiora loca conſecutus millia paſſuum octo à Thapſo binis caſtris conſedit. Erat ſtagnum ſalinarum, inter quod, & mare, anguſtiæ quædam non amplius mille, & quingentos paſſus intererant, quas Scipio intrare, & Thapſitanis auxilium ferre conabatur, quod futurum Cæſarem non fefellerat. Nanq; pridie in eo loco caſtello munito, ibiq́; trino præſidio relicto, ipſe cum reliquis copijs lunatis caſtris Thapſum operibus circummuniuit. Scipio interim excluſus ab incœpto itinere, ſupra ſtagnum poſtero die, & nocte confecta, cœlo albeſcente non longe à caſtris, præſidioq́;, quod ſupra commemorauimus mille quingentis paſſibus, ad mare uerſus conſedit, & caſtra munire cœpit. Quod poſtquam Cæſari nuntiatũ eſt, milites ab opere deductos, caſtris præſidio Aſprenate proconſule cum legionibus duabus relicto, ipſe cum expedita copia in eum locũ citatim contendit, claſſiſq́; parte ad Thapſum relicta, reliquas naues iubet poſt hoſtiũ tergũ, quammaxime ad litus appelli, ſignumq́; ſuum obſeruare. quo ſigno dato, ſubito clamore facto, ex improuiſo hoſtibus auerſis incuterent terrorem, ut perturbati, ac perterriti reſpicere poſt terga cogerẽtur.

Quò poſtquam Cæſar peruenit. & animaduertit aciē pro uallo Scipionis caſtris, elephantiſq; dextro, ſiniſtroq; cornu collocatis, & nihilo minus partem militū caſtra non ignauiter munire. Ipſe acie triplici collocata, legione decima, ſecundaq; dextro cornu, octaua, & nona ſiniſtro, oppoſitis quinque legionibus, in quarta acie ante ipſa cornua quinis cohortibus contra beſtias collocatis, ſagittarijs funditoribus in utriſq; cornibus diſpoſitis, leuiq; armatura inter equites interiecta, ipſe pedibus circum milites concurſans, uirtuteſq; ueteranorum, præliaq; ſuperiora commemorans, blandeq; appellans, animos eorum excitabat. Tyrones autem, qui nunquam in acie dimicaſſent hortabatur, ut ueteranorum uirtutem æmularentur, eorumq; famam, nomen, locumq; uictoria parta cuperent poſſidere. Itaque in circumeundo exercitum, animaduertit hoſtes circa uallum trepidare, atque ultro, citroq; pauidos concurſare, & modo ſe intra portas recipere, modo inconſtanter, immoderateq; prodire. Cumq; idē à pluribus animaduerti cœptum eſſet, ſubito legati, euocatiq; obſecrare Cæſarem, ne dubitaret ſignum dare, uictoriam ſibi propriā à Dijs immortalibus portendi, dubitante Cæſare, atque eorum ſtudio, cupiditatiq; reſiſtente, ſibiq; eruptione pugnari non placere clamitante, & etiam, atque etiam aciem ſuſtentante, ſubito dextro cornu iniuſſu Cæſaris tubicen à militibus coactus canere cœpit. Quo facto ab uniuerſis cohortibus ſigna in hoſtem cœpere inferri, cum Cēturiones pectore aduerſo reſiſterent, uiq; continerent milites, ne iniuſſu imperatoris concurrerent, nec quicquam proficerent. Quod poſtquam Cæſar

quam Cæſar intellexit, incitatis militum animis reſiſti nullo modo poſſe, ſigno felicitatis dato, equo admiſſo, in hoſtem contra principes ire contēdit. A dextro interim cornu funditores, ſagittarijq; concita tela in elephantos frequentes inijciunt. quo facto, beſtiæ ſtridore fundarum, lapidumq; perterritæ, ſeſe conuertere, & ſuos poſt ſe frequētes, ſtipatosq; proterere, & in portas ualli ſemifactas ruere cōtendunt. Item Mauri equites, qui in eodem cornu cum elephantis erant, præſidio deſerti, principes fugiunt. Ita celeriter beſtijs circuitis, legiones uallo hoſtium ſunt potitæ, & paucis acriter repugnantibus interfectis, reliqui concitati in caſtra, unde pridie erant egreſſi, confugiunt. Non uidetur eſſe prætermittendum de uirtute militis ueterani quintæ legionis. nam, cū in ſiniſtro cornu elephātus uulnere ictus, & dolore concitatus, in lixam inermem impetum feciſſet, eumq; ſub pede ſubditum, deinde genu innixus, pondere ſuo, proboſcide erecta, uibrantiq; ſtridore maximo premeret, atque enecaret, miles hic non potuit pati, quin ſe armatum beſtiæ offerret, quem poſtquam elephantus ad ſe telo infeſto uenire animaduertit, relicto cadauere, militem proboſcide circundat, atq; in ſublime extollit armatum, qui in eiuſmodi periculo cū conſtanter agendum ſibi uideret, gladio proboſcidem, quo erat circundatus cædere quantum uiribus poterat, non deſtitit, quo dolore adductus elephātus, milite abiecto, maximo cum ſtridore, curſuq; conuerſus ad reliquas beſtias ſe recepit. Interim Thapſo qui erant præſidio, ex oppido eruptionem porta maritima faciunt, & ſiue ut ſuis ſubſidio occurre-

rent,ſiue,ut oppido deſerto,fuga ſalutem ſibi pararẽt, egrediuntur, atq; ita per mare umbilici fine ingreſſi; terram petebant. Qui à ſeruitijs,pueriſq;, qui in caſtris erant,lapidibus,piliſq; prohibiti terram attingere,rurſus ſe in oppidum receperunt. Interim Scipionis copijs proſtratis,paſſimq; toto campo fugientibus,confeſtim Cæſaris legiones conſequi,ſpatiumq; ſe non dare colligendi,qui poſtquam ad ea caſtra, quæ petebant, perfugerunt,ut refectis caſtris rurſus ſeſe defenderẽt, ducem aliquem requirunt,quem reſpicerent,cuius authoritate,imperioq; rem gererent,qui poſtquã aduerterunt,neminem ibi eſſe præſidio,protinus armis abiectis,in regia caſtra fugere contendunt. Quò poſtquam peruenerunt,ea quoq; ab Iulianis teneri uident. Deſperata ſalute in quodã colle conſiſtunt,atq; armis dimiſſis ſalutationem more militari faciunt, quibus miſeris ea res paruo præſidio fuit. nanq; milites ueterani ira, et dolore incenſi,non modo,ut parcerent hoſti,non poterant adduci,ſed etiam ex ſuo exercitu illuſtres urbanos,quos authores appellabant complures,aut uulnerarunt,aut interfecerunt. In quo numero fuit Tullius Rufus Quæſtorius,qui pilo traiectus conſulto à mili te interijt. Item Pompeius Rufus brachiũ gladio percuſſus,niſi celeriter ad Cæſarẽ accurriſſet, interfectus eſſet. Quo facto complures equites romani, ſenatoreſq; perterriti ex prælio ſe receperũt,ne à militibus,qui ex tanta uictoria licentiam ſibi aſſumpſiſſent immoderate peccandi impunitatis propter maximas res geſtas ipſi quoq; interficerentur. Itaq; omnes Scipionis milites, cum fidem Cæſaris implorarent,inſpectante ipſo Cæ-

ſare,& à

ſare, & a militibus deprecante, eis uti parcerent, ad unum ſunt interfecti. Cæſar trinis caſtris potitus, occiſisq́; hoſtium decem millibus, fugatisq́; compluribus, ſe recepit, quinquaginta militibus amiſſis, paucis ſaucijs, in caſtra. Ac ſtatim ex itinere ante oppidũ Thapſum conſtitit, elephantosq́; ſexagintaquatuor, ornatos, armatosq́; cum turribus, ornamentisq́; capit, captos ante oppidum inſtructos conſtituit. Id hoc conſilio, ſi poſſet & Vergilius, quiq́; cum eo obſidebãtur rei male geſtæ ſuorum indicio a pertinacia deduci. Deinde ipſe Vergilium appellauit, inuitauitq́; ad deditionem, ſuamq́; lenitatem, & clementiam commemorauit. quem poſtquam animaduertit reſponſum ſibi non dare, ab oppido receſſit. Poſtero die diuina re facta, concione aduocata, in conſpectu oppidanorũ milites collaudat, totumq́; exercitum ueteranorum donauit præmijs, ac fortiſſimo cuiq;, ac bene merẽti pro ſuggeſtu tribuit. Ac ſtatim inde digreſſus T. Rebillo proconſule cũ tribus ad Thapſum legionibus, et Cn. Domitio cum duabus Tiſdræ, ubi Cõſidius præerat, ad obſidendum relictis, M. Meſſala Vticam ante præmiſſo, cum equitatu ipſe eodem iter facere contendit. Equites interim Scipionis, qui ex prælio fugerant, cũ Vticam uerſus iter facerent, perueniunt ad oppidum Paradam. Vbi, cum ab incolis nõ reciperentur, ideo quod fama de uictoria Cæſaris præcucurriſſet, ui oppido potiti, in medio foro lignis coaceruatis, omnibusq́; rebus eorum congeſtis, ignem ſubijciũt, Atq; eius oppidi incolas cuiusq́; generis, ætatisq́;, uiuos, conſtrictosq́; in flammam conijciunt, atque ita acerbiſſimo afficiunt ſupplicio. Deinde protinus Vti-

cam perueniunt. Superiore tempore M. Cato, quod Vticenſibus propter beneficium legis Iuliæ parum in ſuis partibus præſidij eſſe exiſtimauerat, plebem inermem oppido eiecerat, & ante portam belli cauſa, caſtris, foſſaq; paruula duntaxat munierat, ibiq; cuſtodijs circundatis habitare coegerat. Senatum autem oppidi cuſtodia tenebat. Eorum caſtra L equites adorti expugnare cœperunt, ideo quod eos partibus Cæſaris fuiſſe ſciebant, ut eis interfectis, eorum pernicie dolorem ſuum ulciſcerentur. Vticenſes animo addito ex Cæſaris uictoria, lapidibus, fuſtibusq; equites repulerunt. Itaq; poſtquam caſtris nō potuerant potiri, Vticam ſe in oppidum coniecerunt, atque ibi multos Vticenſes interfecerunt, domosq; eorum expugnauerunt, ac diripuerunt. qbus cū Cato perſuadere nulla ratione quiret, ut ſecum oppidum defenderent, & cæde, rapinisq; deſiſterent, & quid ſibi uellent, ſciret, ſedandæ eorum importunitatis gratia, ſingulis C diuiſit. Idē Sylla Fauſtus fecit, ac de ſua pecunia largitus eſt, unaq; cum ijs ab Vtica proficiſcitur, atque in regnum ire cōtendit. Complures interim ex fuga Vticam perueniunt. quos omneis Cato conuocatos, unà cum trecētis, qui pecuniam Scipioni ad bellum faciendum contulerant, hortatur, ut ſeruitia manumitterent, oppidumq; defenderent, quorum cum partem aſſentire, partem animum, mentemq; perterritam, atque in fugā deſtinatum habere intellexiſſet, amplius de ea re agere deſtitit, nauesq; ijs attribuit, ut in quas quisq; parteis uellet, proficiſceretur. Ipſe omnibus rebus diligentiſſime conſtitutis, liberis ſuis L. Cæſari, qui tum ibi

pro quæſtore fuerat, commendatis, & ſine ſuſpitione, uultu, atque ſermone, quo ſuperiore tempore uſus fuerat, cum dormitum iſſet, ferrum intro clàm in cubiculum tulit, atque ita ſe traiecit. qui, dum anima non dum expirata concidiſſet, impetu facto in cubiculum, ex ſuſpitione medicus, familiaresq; continere, atque uulnus obligare cœpiſſent, ipſe ſuis manibus uulnus crudeliſſime diuellit, atque animo præſenti ſe interemit. quem Vticenſes, quanquam oderant partium gratia, tamen propter eius ſingularem integritatem, & quod diſſimillimus reliquorum ducum fuerat, quodq; Vticam mirificis operibus munierat, turresq; auxerat, ſepultura afficiunt. quo interfecto, L. Cæſar, ut aliquod ſibi ex ea re auxiliū pararet, conuocato populo, concione habita, cohortatur omnes, ut portæ aperirentur, ſe in Cæſaris clementia magnam ſpem habere. itaque portis patefactis, Vtica egreſſus Cæſari imperatori obuiam proficiſcitur. Meſſala, ut erat imperatum, Vticam peruēnit, omnibusq; portis cuſtodias ponit. Cæſar interim à Thapſo progreſſus, Vſcetam peruēnit, ubi Scipio magnum frumenti numerum, armorum, telorum, cæterarumq; rerum cum paruo præſidio habuerat. hoc adueniens potitur. deinde Adrumetum peruēnit: quò cum ſine mora introiſſet, armis, frumento, pecuniaq; conſyderata, Q. Ligurio C. Conſidij filio, qui tum ibi fuerat, uitam conceſſit. deinde eodem die Adrumeto egreſſus, Luneio Regulo ibi cum legione relicto, Vticam ire contendit, cui in itinere fit obuius L. Cæſar, ſubitoq; ſe ad genua proiecit, uitamq; ſibi, nec amplius quicquam deprecatur, cui Cæ-

ſar facile,& pro ſua natura, & inſtituto conceſſit. Itē Cecinnæ, Ceteio, P. Atrio, L. Cællæ patri, & filio, M. Epio, M. Aquinio Catonis filio, Damaſippiq́; liberis, ex ſua conſuetudine tribuit, circiterq́; noctem luminibus accenſis Vticam peruēnit, atque extra oppidum ea nocte manſit. poſtero die mane oppidum introijt, conzioneq́; aduocata, Vticenſes incolas cohortatus, gratias pro eorum ſtudio erga ſe agit, ciues autem romanos negociatores, & eos, qui inter CCC pecunias contulerant, Varo, & Scipioni, multis uerbis accuſatos, & de eorum ſceleribus longiori habita oratione, ad extremum, ut ſine metu prodirent, edicit, ſe eis duntaxat uitam conceſſurum, bona quidem eorum ſe uenditurum, ita tamen, ut qui eorum bona ſua redemiſſet, ſe bonorū uenditionem indicturum, & pecuniam, multæ nomine relaturum, ut incolumitatem retinere poſſent. q̄bus metu exanguibus, de uitaq́; ex ſuo pro merito deſperantibus, ſubito oblata ſalute, libentes, cupidiq́; conditionem acceperunt, petieruntq́; à Cæſare, ut uniuerſis trecentis uno nomine pecuniā imperaret. Itaq; bis mille ſeſtertium his impoſito, ut per triennium ſex penſionibus populo R. ſoluerent, nullo eorum recuſante, ac ſe eodem die demum natos prædicantes, læti gratias agunt Cæſari. Rex interim Iuba, ut ex prælio fugerat, unà cum Petreio interdiu in uillis latitando, tādem nocturnis itineribus confectis in regnum peruēnit, atq; ad oppidum Zamam, ubi ipſe domicilium, coniuges, liberosq́; habebat, quò ex cuncto regno omnem pecuniam, cariſſimasq́; res comportauerat, quodq́; inito bello operibus maximis munierat, accedit. quem

antea oppidani rumore exoptato de Cæſaris uictoria audito, ob has cauſas oppido prohibuerunt, quod bello contra populum romanum ſuſcepto in oppido Zama lignis congeſtis, maximam in medio foro pyram cõſtruxerat, ut ſi forte bello foret ſuperatus, omnibus rebus eo coacervatis, de hinc ciuibus cunctis interfectis, eodemq́; proiectis, igne ſubiecto, tum demum ſe ipſe inſuper interficeret, atq; unà cum liberis, coniugibus, ciuibus, cunctiśq; gaza regia cremaretur. Poſtquã Iuba ante portas diu, multumq́; primo minis, pro imperio egiſſet cũ Zamenſibus. deinde, cum ſe parum proficere intellexiſſet, precibus quoq; oraſſet, uti ſe ad ſuos deos penates admitterent, ubi eos in ſententia perſtare animaduertit, nec minis nec precibus ſuis moueri, quo magis ſe reciperent, tertio petit ab eis, ut ſibi cõiuges, liberosq́; redderent, ut ſecum eos aſportaret. poſtquam ſibi nihil omnino oppidanos reſponſi reddere animaduertit, nulla re ab his impetrata, ab Zama diſcedit, atq; ad uillã ſuam cum M. Petreio, paucisq́; equitibus ſe confert. Zamenſes interim legatos de his rebus ad Cæſarem Vticã mittũt, petuntq́; ab eo, uti ante, quàm Rex manũ colligeret, ſeſeq́; oppugnaret, ſibi auxilium mitteret, ſe tamen paratos eſſe, ſibi quoad uita ſuppeteret, oppidum, ſeq́; ei reſeruare. legatos collaudatos Cæſar domum iubet antecedere, ac ſuum aduentum prænuntiare. Ipſe poſtero die Vtica egreſſus cum equitatu ire in regnum contendit. Interim in itinere ex regijs copijs duces complures ad Cæſarem ueniunt, orantq́;, ut ſibi ignoſcat. quibus ſupplicibus uenia data, Zamam perueniunt. Rumore interim perlato de eius lenitate, clementiaq́;

propemodum omnes regni equites Zamam perueniũt ad Cæſarem, ab eoq́; ſunt metu, periculoq́; liberati. Dũ hæc utrobiq; geruntur, Cõſidius, qui Tiſdræ cum familia ſua, gladiatoria manu, Getũliſq́; præerat, cognita cæde ſuorum, Domitijq́;, & legionum aduentu perterritus, deſperata ſalute, oppidum deſerit, ſeq́; clàm cum paucis barbaris pecunia onuſtus ſubducit, atque in regnum fugere contendit. quem Getũli ſui comites in itinere prædæ cupidi concĩdunt, ſeq́; in quaſcunq; potuere parteis conferunt. C. interim Vergilius, poſtquã terra, mariq́; clauſus, ſe nihil proficere intellexit, ſuoſq́; interfectos, aut fugatos, M. Catonem Vticæ ſibi ipſi manus intuliſſe, Regem uagum, à ſuis deſertum, ab omnibus aſpernari, Saburam, eiusq́; copias ab Sitio eſſe deletas, Vticæ Cæſarem ſine mora receptum. De tanto exercitu reliquias eſſe nullas, quæ ſibi, ſuiſq́; liberis prodeſſent, à Caninio proconſule, qui eum obſidebat, fide accepta, ſeq́;, & ſua omnia, et oppidum proconſuli tradit. Rex interim Iuba ab omnibus ciuitatibus excluſus, deſperata ſalute, cum iam conatus eſſet cum Petreio, ut per uirtutem interfecti eſſe uiderentur, ferro inter ſe depugnant, atq; firmior imbecilliorem Iuba Petreium facile ferro conſumpſit. deinde ipſe ſibi cum conaretur gladio traijcere pectus, nec poſſet, precibus à ſeruo ſuo impetrauit, ut ſe interficeret, idq́; obtinuit. P. interim Sitius pulſo exercitu, Saburæ præfecti Iubæ, ipſoq́; interfecto, cum iter cum paucis per Mauritaniam ad Cæſarẽ faceret, forte incidit in Fauſtum, Afraniumq́;, qui eam manum habebant, qua Vticam diripuerat, iterq́; in Hiſpaniam tendebant, et erãt numero circiter MD.

itaq; celeriter nocturno tempore inſidijs diſpoſitis, eos prima luce adortus, præter paucos equites, qui ex primo agmine fugerant, reliquos aut interficit, aut in deditionem accipit, Afranium, et Fauſtum uiuos capit cum cõiuge, & liberis. paucis poſt diebus, diſſenſione in exercitu orta, Fauſtus, & Afranius interficiuntur. Pompeiæ cum Fauſti liberis Cæſar incolumitatẽ, ſuáq; omnia conceſſit. Scipio interim cum Damaſippo, & Torquato, & Pletorio Ruſtiano, nauibus longis diu, multúmq; iactati, cum Hiſpaniam peterent, ad Hypponem regium deferuntur, ubi claſſis P. Sitij per id tempus erat. A qua pauciora ab amplioribus circumuenta nauigia deprimuntur. Ibíq; Scipio cum ijs, quos paulo ante nominaui interit. Cæſar interim Zamæ auctione regia facta, bonísq; eorum uenditis, qui ciues romani contra populum romanum arma tulerant, præmijsq; Zamenſibus, qui de Rege excludendo conſilium cœperant, tributis, uectigalibusq; regijs irrogatis, ex regnóq; Prouincia facta, atque ibi Criſpo Salluſtio populi romani procõſule, cum imperio relicto ipſe Zama egreſſus Vticam ſe receperit. Ibi bonis uẽditis eorum, qui ſub Iuba, Petreióq; ordines duxerãt. itẽ Thapſitanis HS uiginti millia, conuentui eorum HS triginta millia, Adrumetanis HS triginta millia, conuẽtui eorũ HS quinquaginta millia, multæ nomine imponit. Ciuitates, bonáq; eorũ, ab omni iniuria, rapinisq; defendit, Leptitanos, quorũ ſuperioribus annis Iuba bona diripuerat, et ad Senatũ queſti ꝑ legatos, atq; arbitris à Senatu datis, ſua recepe rãt, triginta cẽtenis millibus põderis olei in ãnos ſingulos multat, Ideo ꝙ initio per diſſenſionẽ principũ, ſocie

tatē, cū Iuba inierāt, eumq́; armis militibus pecunia iuuerāt. Tiſdritanos, propter humilitatē ciuitatis, certo numero frumēti multat. His rebus geſtis Idibus Iunij, Vticæ claſſem conſcendit, et poſt diem tertiū Caraleis in Sardiniā peruēnit. Ibi Sulcitanos, quod Naſidium, eiusq́; claſſem receperant, copijsq́; iuuerant, HS centum millibus multat, & pro decumis, octauas pendere iubet, bonaq́; paucorum uendit, & ante diem III Calendarum Quintilis naues conſcendit. Et à Caralibus ſecundum terram prouectus, duo de trigeſimo die, eo quod tempeſtatibus in portubus cohibeatur, ad urbem Romam uenit.

A. HIRTII, AVT OPII COMMENTARIORVM DE BELLO HISPANENSI LIBER SEXTVS.

P HARNACE SVPERATO, Africa recepta, qui ex his prælijs cum adoleſcente Cn. Pompeio profugiſſent, cum & ulterioris Hiſpaniæ potitus eſſet, dum Cæſar muneribus dandis in Italia detinetur; quo facilius præſidia contra compararet Pompeius, in fidem uniuſcuiuſq; ciuitatis cōfugere cœpit. Ita partim precibus, partim ui, bene magna comparata manu Prouinciam uaſtare cœpit. Quibus in rebus nonnullæ ciuitates ſua ſponte auxilia mittebant. Item nonnullæ portas claudebant, ex q̄bus, ſiqua oppida ui ceperat,

cum aliquis ex ea ciuitate optime de Cn. Pompeio meritus ciuis eſſet, propter pecuniæ magnitudinem aliqua ei inferebatur cauſa, ut eo de medio ſublato, ex eius pecunia latronum largitio fieret. ita paucis commodis hoſte hortato, maiores augebantur copiæ. Ideóq; crebris nuntijs in Italiam miſſis, ciuitates contrariæ Pompeio auxilia ſibi depoſtulabant. C. Cæſar dictator tertio, deſignatus quarto, multis itineribus ante confectis, cum celeri feſtinatione ad bellum conficiendum in Hiſpaniã conueniſſet, legati cordubenſes, qui à Cn. Põpeio diſceſſerant, Cæſari obuiam ueniunt, à quibus nuntiabatur nocturno tempore oppidum Cordubã capi poſſe, quod nec opinãtibus aduerſarijs eius Prouincia potitus eſſet. Simulq́;, quod tabellarij à Cn. Pompeio diſpoſiti omnibus locis eſſent, qui certiorem Cn. Pompeium de Cæſaris aduentu facerent, multa præterea uerisſimilia proponebant. quibus rebus adductus, quos legatos ante exercitui præfecerat Q. Pædiũ, & Quintum Fabium Maximum de ſuo aduentu facit certiores, ut quem ſibi equitatum ex Prouincia feciſſet, præſidio mitterẽt. Ad quos celerius, quàm ipſi opinati ſunt, appropinquauit, atq;, ut ipſe uoluit, equitatum ſibi præſidio habuit. erat per idem tempus Sex. Pompeius frater, qui cum præſidio Cordubam tenebat, quod eius Prouinciæ caput eſſe exiſtimabatur. Ipſe autem Cn. Pompeius adoleſcẽs Vllam oppidum oppugnabat, & ferè iam aliquot menſibus ibi detinebatur. quo ex oppido cognito Cæſaris aduentu, legati clàm præſidia Cn. Pompeij Cæſarem cum adiſſent, petere cœperunt, ut ſibi primo quoq; tempore ſubſidium mitteret. Cæſar eam ciuitatẽ omni tem

pore optime de populo romano meritã eſſe ſciebat, ſex cohortes ſecunda uigilia iubet proficiſci, pariq; equites numero, quibus præfecit hominem eius Prouinciæ notum, et non parum ſcientem L. Iunium Patiecum. qui, cum ad Cn. Pompeij præſidia ueniſſet, incidit idẽ temporis, ut tempeſtate aduerſa, uehementiq; uento affligeretur, qua ui tẽpeſtatis, ita obſcurabatur, ut uix proximum cognoſcere poſſet, cuius incommodum ſummam utilitatem ipſis præbebat. Ita cum ad eum uenerunt, iubet binos equites incedere, & recta per aduerſariorum præſidia ad oppidũ contendere, medijſq; ex præſidijs, cum quæreretur, qui eſſent, unus ex noſtris reſpondit, ut ſileat, uerbũ facere, nam id temporis conari ad murũ accedere, ut oppidũ capiant, et partim tempeſtate impediti uigiles non poterant diligentiam præſtare, partim illo reſponſo deterrebantur, cum ad portam appropinquaſſent, ſigno dato, ab oppidanis ſunt recepti, & pedites, equitesq; clamore facto, diſpoſitis ibi partim, qui remanſere, eruptionem in aduerſariorum caſtra fecerunt. Sic illud cum inſciẽtibus accidiſſet, exiſtimabat magna pars hominum, qui in ijs caſtris fuiſſent, ſe propè captos eſſe. Hoc miſſo ad Vllam præſidio, Cæſar, ut Pompeium ab ea oppugnatione deduceret, ad Cordubã contendit, exq; itinere loricatos uiros fortes cum equitatu ante præmiſit, qui ſimul in conſpectũ oppidi ſe dederunt, in equis recipiuntur, hoc à Cordubenſibus nequaquam poterat animaduerti, appropinquantibus ex oppido bene magna multitudo ad equitatum concidendũ cum eſſet, loricati, ut ſupra ſcripſimus, ex equis deſcenderunt, et magnum prælium fecerũt,

ſic ut ex

ſic ut ex infinita hominum multitudine pauci in oppidum ſe reciperent. Hoc timore adductus Sex. Pompeius, literas fratri miſit, ut celeriter ſibi ſubſidio ueniret, ne prius Cæſar Cordubam caperet, quàm ipſe illò ueniſſet. ita Cn. Pompeius Vlla propè capta, literis fratris excitus, cum copijs ad Cordubam iter facere cœpit. Cæſar, cùm ad flumen Bætim ueniſſet, neque propter altitudinem fluminis tranſire poſſet, lapidibus corbes plenos demiſit, ita inſuper ponte facto, copias ad caſtra tripartitò traduxit. Tenebant aduerſus oppidum è regione pontis trabes, ut ſupra ſcripſimus, bipartitò. Huc cum Pompeius cum ſuis copijs ueniſſet, ex aduerſo pari ratione caſtra ponit. Cæſar, ut eum ab oppido, commeatuq; excluderet, brachium ad pontem ducere cœpit. Pari idem conditione Pompeius. Hic inter duces ſuos fit contentio, uter prius pontem occuparet, ex qua contentione quotidiana minuta prælia fiebant, ut modo hi, modo illi ſuperiores diſcederent. Quæ res, cum ad maiorem contentionem ueniſſet, ab utriſque cõminus pugna iniqua dum cupidius locum ſtudent tenere, propter pontem coangustabantur, & fluminis ripis appropinquantes coangustati præcipitabantur. Hic alteri alteris non ſolum mortem morti exaggerabant, ſed tumulos tumulis exæquabant. Ita diebus compluribus cupiebat Cæſar ſiqua conditione poſſet, aduerſarios in æquum locum deducere, & primo quoque tempore de bello decernere, cum animaduerteret aduerſarios minime uelle, quos ideo à uia retraxerat, ut in æquũ deduceret, copijs flumen traductis, noctu iubet ignes fie-

ri magnos. Ita firmiſſimum eius præſidium Ateguam proficiſcitur. Id cum Pompeius ex perfugis reſciſſet, ea die per uiarum anguſtias, carra complura, multosq; lanistas retraxit, et ad Cordubam ſe recepit. Cæſar munitionibus ante, quàm oppugnaret, brachia circunducere cœpit. cui de Pompeio cum nuntius eſſet allatus, eo die proficiſcitur, cuius in aduentum præſidij cauſa, Cæſar complura caſtella occupauit, partim ſub equitatu, partim ut pedeſtres copiæ in ſtatione, & in excubitu caſtris præſidio eſſe poſſent. Hic in aduentu Pompeij incidit, ut matutino tẽpore nebula eſſet craſſiſſima. Itaq; in illa obſcuratione cum aliquot cohortibus, & equitum turmis circuncludunt Cæſaris equites, et concĩdũt, ſic, ut uix in ea cæde pauci effugerent. Inſequenti nocte caſtra ſua incendit Pompeius, & trans flumen Salſum per conualles caſtra inter duo oppida Ateguam, et Vcubim in monte conſtituit. Cæſar in munitionibus, cæterisq;, quæ ad oppidum oppugnandum opus fuerunt, aggerem, uineasq; agere inſtituit. Hæc loca ſunt montuoſa, & natura edita ad rem militarẽ, quæ planicie diuiduntur Salſo flumine proximæ Ateguam, ad flumen fiũt circiter paſſuũ duo millia. Ex ea regione oppidi in montibus caſtra habuit poſita Pompeius in conſpectu utrorunq; oppidorũ, neq; ſuis auſus eſt ſubſidio uenire. Aquilas habuit, & ſigna tredecim legionum. Sed ex quibus aliquid firmamẽti ſe exiſtimabat habere, duæ fuerunt uernaculæ, quæ à Trebonio trãſfugerant, et una facta ex colonis, quæ fuerunt in his regionibus. quarta fuit afraniana ex Africa, quam ſecũ adduxerat. Reliquæ ex fugitiuis auxiliares conſiſtebant. Nam

bant. Nam de leui armatura, & equitatu, longe et uirtute, et numero noſtri erant ſuperiores. Accedebat huc, ut longius bellum duceret Pompeius, quod loca ſunt edita, et ad caſtrorum munitiones non parum idonea. Nam fere` totius ulterioris Hiſpaniæ regio propter terræ fœcunditatem inopem, difficilemq́; habet oppugnationem, & non minus copioſam aquationem. Hic etiá propter barbarorum crebras excurſiones omnia loca, quæ ſunt ab oppidis remota, turribus, et munitionibus retinentur, ſicut in Africa, rudere, non tegulis teguntur, ſimulq́; in his habent ſpeculas, & propter altitudinem longe, lateq́; proſpiciunt. Item oppidorum magna pars eius Prouinciæ montibus fere` munita, & natura excellentibus locis eſt conſtituta, ut ſimul aditus, aſcenſusq́; habeat difficiles. Ita ab oppugnationibus natura loci diſtinentur, ut ciuitates Hiſpaniæ non facile ab hoſtibus capiantur. quod in hoc contigit bello. Nam ubi inter Ateguam, & Vcubim, quæ oppida ſupra ſunt ſcripta, Pompeius habuit caſtrà conſtituta, in conſpectu duorum oppidorum, ab ſuis caſtris circiter millia paſſuum quatuor Grumus eſt excellẽs natura, qui appellatur Caſtra poſthumiana. ibi præſidij cauſa caſtellum Cæſar habuit conſtitutum. Pompeius, qui eodem iugo tenebatur, loci natura, & quod remotum erat à caſtris Cæſaris, animaduertebat loci difficultatem, & quod flumine Salſo intercludebatur, non eſſe permiſſurum Cæſarem, ut in tanta loci difficultate ad ſubſidium committendum ſe mitteret, iſta fretus opinione, tertia uigilia profectus, caſtellum oppugnare cœpit, ut laborantibus ſuccurreret. Noſtri cum appro

pinquaſſent, clamore repentino, telorumq́; multitudine iactus facere cœperunt, uti magnam partem hominum uulneribus afficerent. quo peracto, cum ex caſtello repugnare cœpiſſent, & maioribus caſtris Cæſari nuntius eſſet allatus, cum tribus legionibus eſt profectus. Et cum ad eos appropinquaſſet, fuga perterriti multi ſunt interfecti, complures capti, in quibus multi præterea armis exuti fugerunt, quorũ ſcuta ſunt relata octoginta. Inſequenti luce Arguetius ex Italia cum equitatu uenit, Is ſigna Saguntinorum retulit quinq;, quæ ab oppidanis cepit. Suo loco pterritus eſt, qđ equites ex Italia cum Aſprenate ad Cæſerem ueniſſent, ea nocte Pompeius caſtra incendit, & ad Cordubam uerſus iter facere cœpit. Rex nomine Indo, qui cum equitatu ſuas copias adduxerat, dum cupidius agmen aduerſariorum inſequitur à uernaculis legionarijs exceptus eſt, & interfectus. Poſtero die equites noſtri longius ad Cordubam uerſus proſecuti ſunt eos, qui commeatus ad caſtra Pompeij ex oppido portabant, ex ijs capti quinquaginta cum iumentis ad noſtra adducti ſunt caſtra. Eodem die Qu. Martius Tr. mil. qui fuiſſet Pompeij, ad nos transfugit, & noctis tertia uigilia in oppido acerrime pugnatum eſt, ignemq́; multum miſerunt, ſicut & omne genus, quibus ignis per iactus ſolitus eſt mitti. hoc præterito tempore, C. Fundanius eques romanus ex caſtris aduerſariorũ ad nos transfugit. Poſtero die ex legione uernacula milites ſunt capti ab equitibus noſtris duo, qui dixerunt ſe ſeruos eſſe. cum uenirent, cogniti ſunt à militibus, qui antea cum Babilio, & Pædio fuerant, & à Trebonio transfugerant,

nio transfugerant, Eis ad ignoſcendum nulla eſt data facultas, & à militibus noſtris interfecti ſunt. Eodem tempore capti tabellarij, qui à Corduba ad Pompeium miſſi erant, perperamq́; ad caſtra noſtra peruenerant, præciſis manibus ſunt facti. Pari conſuetudine uigilia ſecunda ex oppido ignem multum, telorumq́; multitudinem iactando, bene magnum tempus conſumpſerunt, complures'q; uulneribus affecerunt. Præterito noctis tempore eruptionem in legionem ſextam fecerunt, cum in opere noſtri diſtenti eſſent, acriterq́; pugnare cœperunt. Quorum uis repreſſa à noſtris, & ſi oppidani ſuperiore loco defendebantur, quinquaginta, cum eruptionem facere cœpiſſent, tamen uirtute militum noſtrorum, qui, & ſi inferiore loco premebantur, tamen repulſi aduerſarij bene multis uulneribus affecti in oppidum ſe contulerunt. Poſtero die Pompeius ex caſtris ſuis brachium cœpit ad flumen Salſum facere, & cum noſtri equites pauci in ſtatione fuiſſent à pluribus reperti, de ſtatione ſunt deiecti, & occiſi tres. Eo die A. Valgius Senatoris filius, cuius frater in caſtris Pompeij fuiſſet, omnibus ſuis rebus relictis, equum conſcendit, & fugit. Speculator de legione ſecunda pompeiana captus à militibus, & interfectus eſt. Per idem tempus glans miſſa eſt inſcripta, quo die ad oppidum capiendum accederent, ſeſe ſcutum eſſe poſiturum. Qua ſpe nonnulli dum ſine periculo murum aſcendere, & oppidum potiri poſſe ſe ſperarent, poſtero die ad murum opus facere cœperūt, et bene magna prioris muri pars deiecta eſt. Quo facto ab oppidanis, ac ſi ſuarum par

tium eſſent conſeruati, miſſos fecere loricatos. quiq́; præſidij cauſa præpoſiti oppido à Pompeio eſſent, orabant. Quibus reſpondit Cæſar ſe conditiones dare, nõ accipere conſueuiſſe. qui cum in oppidũ reuerſi eſſent, relato reſponſo, clamore ſublato, omni genere telorum emiſſo, pugnare pro muro toto cœperunt. Propter quod ferè magna pars hominũ, qui in caſtris noſtris eſſent, non dubitarunt, quin irruptionem eo die eſſent facturi. Ita corona circundata pugnatum eſt aliquandiu uehementiſſime. Simulq́; baliſta miſſa à noſtris turrem deiecit, qua aduerſariorum, qui in ea turre fuerant, quinq; deiecti ſunt, & puer, qui baliſtam ſolitus erat obſeruare. Eo præterito tempore, Pompeius trans flumen Salſum caſtellum conſtituit, neq; à noſtris prohibitus, falſáq; illa opinione gloriatus eſt, quod propè in noſtris partibus locum tenuiſſet. Item inſequenti die eadem conſuetudine dum longius proſequitur, quo loco equites noſtri ſtationem habuerant, aliquot turmæ cũ leui armatura impetu facto, loco ſunt deiectæ, & propter paucitatem noſtrorum equitum, ſimulq́; leui armatura inter turmas aduerſariorum, protritæ. Hoc in conſpectu utrorunq; caſtrorum gerebatur, et maiorẽ Pompeiani exultabant gloria, longius quod noſtris cedentibus proſequi cœpiſſent. qui cum aliquo loco à noſtris recepti eſſent, ut conſueſſent, ex ſimili uirtute clamore facto aduerſati ſunt prælium facere. Ferè apud exercitus hæc eſt equeſtris prælij conſuetudo, cum eques ad dimicandum dimiſſo equo cum pedite progreditur, nequaquam par habetur, id quod in hoc accidit certamine. Cum pedites ex leui armatura lecti ad pugnam e-

quitibus noſtris nec opinantibus ueniſſent, id'q; in prælio animaduerſum eſſet, complures equites deſcenderunt. Ita exiguo tempore eques pedeſtre, pedes equeſtre prælium facere cœpit, uſq; eo ut cædem proxime à uallo fecerint. In quo prælio aduerſariorum ceciderunt cētum uigintitres, complures'q; armis exuti, multi uulneribus affecti in caſtra ſunt redacti, noſtri ceciderunt tres, ſaucij XII pedites, & equites quinque. Eius diei inſequenti tempore priſtina conſuetudine pro muro pugnari cœptum eſt. Cum bene magnam multitudinē telorum, ignem'q; noſtris defendentibus inieciſſent, nefandum, crudeliſſimum'q; facinus ſunt aggreſſi, in conſpectu'q; noſtro hoſpites, qui in oppido erant, iugulare, & de muro præcipites mittere cœperunt, ſicut apud barbaros, quod poſt hominum memoriam nunquam eſt factum. Huius diei extremo tempore à Pompeianis clàm ad noſtros tabellarius eſt miſſus, ut ea nocte turres, aggerem'q; incenderent, et tertia uigilia eruptionem facerent. Ita igne, telorum'q; multitudine iacta, cum bene magnam partem muri conſumpſiſſent, portam, quæ è regione, & in conſpectu Pompeij caſtrorum fuerat, aperuerunt, copiæ'q; totæ eruptionem fecerunt, ſecum'q; extulerunt calcatas ad foſſas complēdas, & harpagones ad caſas, quæ ſtramentis ab noſtris hybernorum cauſa ædificatæ erant, diruendas, & incendendas. Præterea argentum, et ueſtimenta, ut dum noſtri in præda detinerentur, illi cæde facta ad præſidia Pompeij ſe reciperent. Nam, quod exiſtimabat eos poſſe conatum efficere, nocte tota ultra ibat flumen Salſum in acie. Quod factum licet nec opinanti-

bus noſtris eſſet geſtum, tamen uirtute freti repulſos, multiſq; uulneribus affectos, oppido repreſſerunt, prædáq;, & armis eorum ſunt potiti, uiuoſq; aliquos ceperunt, qui poſtero ſunt interfecti die. Eodemq; tempore transfuga nuntiauit ex oppido Iunium, qui in cuniculo fuiſſet, iugulatione oppidanorum facta, clamaſſe facinus ſe nefandum, & ſcælus feciſſe. Nam eos nihil meruiſſe, quare tali pœna afficerentur, qui eos ad aras, & focos ſuos recepiſſent, eoſq; hoſpitium ſcælere contaminaſſe, multa præterea dixiſſe, qua oratione deterritos amplius iugulationem non feciſſe. Ita poſtero die Tullius legatus cum Catone Luſitano uenit, & apud Cæſarem uerba fecit. Vtinam quidem Dij immortales feciſſent, ut tuus potius miles, quàm Cn. Pompeij factus eſſem, & hanc uirtutis conſtantiam in tua uictoria, non in illius calamitate præſtarem: cuius funeſtæ laudes, quippe ad hanc fortunam reciderunt, ut ciues romani indigentes præſidij, & propter patriæ luctuoſam perniciem dedimur hoſtium numero, qui neque in illius proſpera acie primam fortunam, neque in aduerſa ſecundam obtinuimus uictoriam, qui legionum tot impetus ſuſtentantes, nocturnis, diurniſq; operibus gladiorum ictus, teloruḿq; miſſus expectantes, uicti, & deſerti à Pompeio tua uirtute ſuperati, ſalutem à tua clementia depoſcimus, petimuſq;, ut qualem te gentibus præſtitiſti, ſimilem in ciuium deditione præſtes. Remiſſis legatis, cum ad portam ueniſſet Tiberius Tullius, cum eum introeuntem C. Antonius inſecutus non eſſet, reuerſus eſt ad portam, & hominem apprehendit.

Quod Tiberius cum fieri animaduertit, ſimul'q; pugionem eduxiſſet, manum eius incidit, ita refugerunt ad Cæſarem. Eodem'q; tempore ſignifer de legione prima transfugit, & nuntiauit quo die equeſtre prælium factum eſſet, ſuo ſigno periſſe homines trigintaquinque, neq; licere caſtris Cn. Pompeij nuntiari, neq; dici periſſe quenquam. Seruus, cuius dominus in Cæſaris caſtris fuiſſet, uxorem'q;, & filium in oppido reliquerat, dominum iugulauit, & ita clàm à Cæſaris præſidijs in Pompeij caſtra diſceſſit, & indicium glande ſcriptum miſit, per quod certior fieret Cæſar, quæ in oppido ad defendendum compararentur. Ita literis acceptis, cum in oppidum reuerſi eſſent, qui mittere glandem ſcriptam ſolebant, inſequenti tempore duo Luſitani fratres transfugæ nuntiarunt, quam Pompeius concionem habuiſſet. quoniam oppido ſubſidio non poſſet uenire, noctu ex aduerſariorum conſpectu ſe deducerent, ad mare uerſum. Vnum reſpondiſſe, ut potius ad dimicandum deſcenderent, quàm ſignum fugæ oſtenderent. Tum, qui ita locutus eſſet, iugulatum. Eodem tempore tabellarij eius deprehenſi, qui ad oppidum ueniebant, quorum literas Cæſar oppidanis obiecit, & qui uitam ſibi peteret, iuſſit turrem ligneam oppidanorum incendere, Id ſi feciſſet, ei ſe promiſit omnia conceſſurum. Quod difficile erat factu, ut eam turrem ſine periculo, quis incenderet. Ita facturus de ligno cum propius acceſſiſſet, ab oppidanis eſt occiſus. Eadem nocte transfuga nuntiauit, Pompeium, & Labienum de iugulatione oppidanorum indignatos eſſe. Viglia ſe-

cunda propter multitudinem telorum turris lignea, quæ noſtra fuiſſet, ab imo uitium fecit, uſq; ad tabulatum ſecundum, & tertium. Eodem tempore pro muro pugnatum acerrime, & turrim noſtram, ut ſuperiorem incenderunt. idcirco quod uentum oppidani ſecundum habuerunt. In ſequenti luce materfamilias de muro ſe deiecit, & ad nos tranſiliіt, dixit'q; ſe cum familia conſtitutum habuiſſe, ut unà transfugerent ad Cæſarem, illam oppreſſam, & iugulatam. Hoc prætereа tempore tabellæ de muro ſunt deiectæ, in quibus ſcriptum eſt inuentum. L. Minutius Cæſari, Si mihi uitam tribuis, quoniam à Cn. Pompeio ſum deſertus, qualem me illi præſtiti, tali uirtute, & conſtantia futurum me in te eſſe præſtabo. Eodē tempore oppidanorum legati, qui antea exierant Cæſarem adierunt, ſi ſibi uitam concederet, ſeſe inſequenti die oppidum eſſe dedituros. Quibus reſpondit, ſe Cæſarem eſſe, fidem'q; præſtaturum, ita ante diem XI Calendarum Martij oppido potitus, imperator eſt appellatus. Et Pompeius, ex perfugis cum deditionem oppidi factam eſſe ſciſſet, caſtra mouit Vcubim uerſus, ſed circum ea loca caſtella diſpoſuit, & munitionibus ſe continere cœpit. Cæſar mouit, & propius caſtra caſtris contulit. Eodem tempore mane loricatus unus ex legione uernacula ad nos trāſfugit, & nuntiauit Pompeium oppidanos Vcubenſes cōuocaſſe, eis'q; imperauiſſe, ut diligentia adhibita perquirerent, qui eſſent ſuarum partium, item'q; aduerſariorum uictoriæ fautores. Hoc præterito tempore, in oppido, quod fuit captum, ſeruus eſt prehenſus in cuniculo, quem ſupra demonſtrauimus, dominum iugulaſ-

ſe, is uiuus eſt combuſtus. eodemq́; tempore Cēturiones loricati octo ad Cæſarē transfugerunt ex legione uernacula, & equites noſtri cum aduerſariorum equitibus congreſſi ſunt, et ſaucij aliquot occiderunt leui armatura. Ea nocte ſpeculatores prehenſi ſerui tres, & unus ex legione uernacula. Serui ſunt in crucem ſublati, militi ceruices abſciſſæ. Poſtero die equites, cum leui armatura ex aduerſariorum caſtris ad nos trāsfugerunt. Et eo tempore circiter undecim equites ad aquatores noſtros excucurrerunt, nonnullos interfecerunt, itē alios uiuos abduxerunt. Ex equitibus capti ſunt equites octo. In ſequenti die Pompeius ſecuri percuſſit homines ſeptuagintaquatuor, qui dicebantur eſſe fautores Cæſaris uictoriæ. reliquos in oppidū iuſſit duci, ex quibus effugerunt centum uiginti, & ad Cæſarem uenerunt. Hoc præterito tempore, qui in oppido Articula Burſauolenſes capti ſunt, legati profecti ſunt cum noſtris, uti rem geſtam Burſauolenſibus referrent, quid ſperarent de Cn. Pompeio, cum uiderent hoſpites iugulari. Præterea multa ſcelera ab ijs fieri, q̄ præſidij cauſa ab his reciperentur. qui, cum ad oppidum ueniſſent, noſtri, qui fuiſſent eq̄tes romani, et Senatores non ſunt auſi introire in oppidum, præterquam, qui eius ciuitatis fuiſſent. quorum reſponſis ultro, citroq́; acceptis, & redditis, cum ad noſtros ſe reciperent, qui extra oppidum fuiſſent. illi de præſidio inſecuti, ex auerſione legatos iugularunt. duo reliqui, qui ex eis fugerunt, Cæſari rem geſtam detulerunt, & ſpeculatores ad oppidū Ateguam miſerunt. Qui cum certum comperiſſent legatorum reſponſa, ita eſſe geſta, quemadmodum il-

li retuliſſent, ab oppidanis concurſu facto, eum, qui legatos iugulaſſet, lapidare, & ei manus intentare cœperunt, illius opera ſe periſſe. Ita uix periculo liberatus, petijt ab oppidanis, ut ei liceret legatum ad Cæſarem proficiſci, illi ſe ſatisfacturum. Poteſtate data, cum inde eſſet profectus præſidio comparato, cum bene magnam manum feciſſet, & nocturno tempore per fallaciam in oppidum eſſet receptus iugulationem magnam facit. principibus, qui ſibi contrarij fuiſſent interfectis, oppidum in ſuam poteſtatem recipit. Hoc præterito tempore, ſerui transfugæ nuntiauerunt oppidanorum bona uendere, ne cui extra uallum liceret exire, niſi discinctum. Idcirco, quod ex quo die oppidum Ategua eſſet captum, metu conterritos cõplures profugere in Bethuriam, neq; ſibi ullam ſpem uictoriæ propoſitam habere, ut ſiquis ex noſtris trãſfugerit, in leuem armaturam conijci, eum'q; non amplius ſexdecim accipere. Inſequenti tempore Cæſar caſtris caſtra contulit, & brachium ad flumen Salſum ducere cœpit. Hic dum in opere noſtri diſtenti eſſent, complures ex ſuperiore loco aduerſariorum decurrerunt. Nec detinentibus noſtris, multis telis iniectis, complures uullneribus afficere. Hic tamen, ut ait Ennius, noſtri ceſſere parumper. Itaque præter conſuetudinem, cum à noſtris animaduerſum eſſet cedere Centuriones, ex legione quinta flumen tranſgredi duo, reſtituerunt aciem, acriter'q; eximia uirtute plures, cum agerent, ex ſuperiore loco multitudine telorum alter eorum concidit. Ita cum his compar prælium facere cœpiſſet, & cum undiq; ſe circumueniri animaduer

tiſſet, parumper ingreſſus, pedem offendit. Huius *con cidentis uiri caſu paſſim audito, cum complures ad-uerſariorum concurſum facerent, equites noſtri tranſ-greſſi interiore loco aduerſarios ad uallum agere cœ-perunt.* Ita, *dum cupidius intra præſidia illorum ſtu-dent cædem facere, à turmis, et leui armatura ſunt in-terclusi. quorum niſi ſumma uirtus fuiſſet, uiui capti eſſent.* Nam *& munitione præſidij ita coanguſtaban-tur, ut equites ſpatio intercluſo uix ſe defendere poſ-ſent.* Ex *utroq; genere pugnæ complures ſunt uulne-ribus affecti, in queis etiam* Clodius Aquitius. Inter *quos ita comminus eſt pugnatum, ut ex noſtris præ-ter duos* Centuriones *ſit nemo deſyderatus, gloria ſe efferētes.* Poſtero *die ab* Soricaria *utræq; conuenere co-piæ.* Noſtri *brachia ducere cœperunt.* Pompeius, *cum animaduerteret caſtello ſe excludi* Aſpauia, *quod ab* Vcubi *millia paſſuum quinque diſtat, hæc res ne-ceſſario uocabat, ut ad dimicandum deſcenderet, ne-que tamen æquo loco ſui poteſtatem faciebat, ſed ex* Grumo *excelſum tumulum capiebat, uſque eo, ut ne-ceſſario cogeretur iniquum locum ſubire.* Quo *facto, cum utrorunq; copiæ tumulum excellentem petiſſent, prohibiti à noſtris ſunt, deiectiq; planicie.* Quæ *res ſecundum noſtris efficiebat prælium, undique au-tem cedentibus aduerſarijs, noſtri magna in cæde uer-ſabantur. quibus mons, non uirtus ſaluti fuit. qui ſu-bito tunc, niſi aduesperaſſet, à paucioribus noſtris oī auxilio priuati eſſent.* Nam *ceciderunt ex leui armatu-ra trecenti uigintiquatuor, ex legionarijs centum tri-gintaocto, præterq̄ quorū arma, & ſpolia ſunt allata.*

Ita pridie duorum Centurionum internitio hac aduerſariorum pœna eſt litata. In ſequenti die pari conſuetudine, cum ad eundem locum eius præſidium ueniſſet, priſtino illo ſuo utebantur inſtituto. Nam præter equites nullo loco æquo ſe committere audebant. Cum noſtri in opere eſſent, equitum copiæ concurſus facere cœperunt. Simul'q; uociferantibus legionarijs, cum locum efflagitarent, ut conſueti inſequi exiſtimare poſſent, ſe paratiſſimos eſſe ad dimicandum, noſtri ex humili cõualle bene longe ſunt egreſſi, & planicie in æquo loco conſtiterunt. Illi tamen proculdubio ad congrediendũ in eum locum non ſunt auſi deſcendere, præter unum Antiſtium Turpionem, qui fidens uiribus ex aduerſarijs ſibi parem eſſe neminem cogitare cœpit. hic (ut fertur) Achillis, Memnonis'q; congreſſus. Q. Pompeius niger eques Romanus Italicenſis ex acie noſtra ad congrediendum progreſſus eſt, quoniam ferocitas Antiſtij omnium mentes conuerterat ab opere ad ſpectandum, acies ſunt diſpoſitæ. Nam inter bellatores, principes'q; dubia erat poſita uictoria, ut propè uideretur finem bellandi duorum dirimere pugna. Ita auidi, cupidi'q; ſuarum quiſq; partium, expertorum uirorum, fautorum'q; uolũtas habebatur. Quorum uirtute alacri cũ ad dimicandum in planiciẽ ſe contuliſſent, ſcutorum'q; laudis inſignis præfulgens opus cælatum, quorum pugna eſſet propè profecto dirempta, niſi propter equitum conceſſum, ut ſupra demonſtrauimus, leui armatura præſidij cauſa non longe ab opere caſtrorum conſtitiſſent, ut noſtros equites in receptu, dum ad caſtra redeunt aduerſarij cupidius ſunt inſecuti. uniuerſi clamore facto

more facto

more facto impetum dederunt. Ita metu perterriti, cũ in fuga eſſent, multis amiſſis in caſtra ſe recipiũt. Cæſar ob uirtutem turmæ caſſianæ donauit millia XIII, & præfecto torques aureos II & leui armaturæ millia X. hoc die A. Bebius, & C. Flauius, & A. Trebellius eqtes romani haſtenſes argento propè tecti eqtes ad Cæſarẽ transfugerunt, qui nuntiauerunt equites romanos coniuraſſe omnes, qui in caſtris Pompeij eſſent, ut tranſitionem facerent, ſerui indicio omnes in cuſtodiã eſſe cõiectos, è quibus occaſione capta, ſe tranſfugiſſe. Item hoc die literæ ſunt deprehenſæ, quas mittebat Saonem Cn. Pompeius. ſ. u. g. e. u. & ſi, prout noſtra felicitas ex ſententia aduerſarios adhuc propulſos habemus, tamen, ſi æquo loco ſui poteſtatem facerent, celerius, quàm ueſtra opinio eſt, bellum confeciſſem. Sed exercitum tyronum non audent in campum deducere, noſtriſq; adhuc freti præſidijs bellum ducunt. Nã ſingulas ciuitates circunſident, inde ſibi commeatus capiunt. Quare & ciuitates noſtrarum partium conſeruabo, & bellum primo quoque tempore conficiam, cohortes animo habeo ad uos mittere. Profecto noſtro commeatu priuati neceſſario ad dimicandum deſcendent. Inſequenti tempore cum noſtri temere in opere diſtenti eſſent, equites in oliueto, dum lignantur, interfecti ſunt aliquot. ſerui transfugerunt, qui nuntiauerunt ad tert. nonarũ martij præliũ affore ad Soritiam, quod factum eſt, ex eo tempore metum eſſe magnum. et Acium Varum circum caſtella præeſſe. Eo die Pompeius caſtra mouit, et circa Hiſpalim in oliue-

to conſtitit. Cæſar prius, quàm eodem eſt profectus, luna hora circiter ſexta uiſa eſt. Ita caſtris motis Vcubim præſidium, qđ Pōpeius reliquit, iuſſit, ut incenderent, et deuſto oppido in caſtra maiora ſe reciperēt. Inſequēti tempore Ventisponte oppidū cum oppugnare cœpiſſet, deditione facta, iter fecit in Carrucam, contra Pompeij caſtra poſuit. Pōpeius oppidū, qđ contra ſua præſidia portas clauſiſſet, incendit. milesq́;, qui fratrē ſuū in caſtris iugulaſſet, interceptus eſt à noſtris, & fuſte percuſſus. Hinc itinere facto, in campum mundenſem cum eſſet uentum, caſtra contra Pompeium conſtituit. Sequenti die cum iter facere Cæſar cum copijs uellet, renuntiatum eſt ab ſpeculatoribus Pompeium de tertia uigilia in acie ſtetiſſe. Hoc nuntio allato, uexillum propoſuit. Idcirco enim copias eduxerat, quod Verſaonenſium ciuitati fuiſſent fautores, antea literas miſerat. Cæſarem nolle in conuallem deſcendere, quod maiorem partem exercitus tyronum haberet. Hæ literæ uehementer confirmabant mentes oppidanorum. Ita hac opinione fretus, totum ſe facere poſſe exiſtimabat. Et enim & natura loci defendebatur, & ipſius oppidi munitione ubi caſtra habuit conſtituta. Nanq;, ut ſuperius demonſtrauimus, loca excellentia tumulis contineri, interuallum Prouinciam diuidit. ſed ratione nulla placuit taceri id quod eo incidit tempore. Planicies inter utraq; caſtra intercedebat, circiter millia paſſuum quinque, ut auxilia Pompeij duabus defenderentur rebus. Oppidi excelſi, & loci natura. hinc dirigens proxima planicies æquabatur, cuius decur

ſum antecedebat

ſum antecedebat riuus, qui ad eorum acceſſum ſummam efficiebat loci iniquitatem. Nam paluſtri, et uoraginoſo ſolo currebat ad dextram partem, & Cæſar, cum aciem directam uidiſſet, non habuit dubium, quin media planicie in æquum ad dimicandum aduerſarij procederent, hoc erat in omnium conſpectu, huc accedebat, ut locus illa planicie equitatum ornaret, & diei, ſolisq; ſerenitates, ut mirificum, & optandum tempus propè ab Dijs immortalibus illud tributum eſſet ad prælium committendum. Noſtri lætari, nonnulli etiam timere, quod in eum locum res, fortunæq; omnium deducerentur, ut quidquid poſt horam caſtris fieret, in dubio poneretur. Itaque noſtri ad dimicandum procedunt, id, quod aduerſarios exiſtimabamus eſſe facturos. Qui tamen à munitione oppidi mille paſſibus longius non audebant procedere, in quo ſibi propè murũ aduerſarij conſtituebant. Itaq; noſtri procedunt, interdum æquitas loci aduerſarios efflagitabat, ut tali conditione contenderent ad uictoriam. Neque tamen illi à ſua conſuetudine diſcedebant, ut aut ab excelſo loco, aut ab oppido diſcederẽt. Noſtri pede preſſo propius riuum, cum appropinquaſſent aduerſarij patrocinari loco iniquo non defecerunt. erat acies XIII aquilis conſtituta, quæ lateribus eqtatu tegebatur, cum leui armatura millibus ſex. præterea auxiliares accedebant propè alterũ tantum. Noſtra præſidia LXXX cohortibus, et octomillibus eqtum. Ita cum in extrema planicie, iniquũ in locum noſtri appropinquaſſent, paratus hoſtis erat ſuperior,

ut tranſeundi ſuperius iter uehementer eſſet periculoſum. Quod cum à Cæſare eſſet animaduerſum, nequid temere culpa ſua ſecus admitteretur, eum locum definire cœpit. quod cum hominum auribus eſſet obiectum, moleſte, et acerbe accipiebant, ſe impediri quo minus prælium conficere poſſent. Hæc mora aduerſarios alacriores efficiebat Cæſaris copias timore impediri ad committendum prælium. Ita ſe efferentes iniquo loco ſui poteſtatem faciebant, ut magno tamen periculo acceſſus eorũ haberetur. hic decumani ſuum locũ cornu dextrum tenebant, ſiniſtrum tertia, et quinta legio, itemq́; cætera auxilia, & equitatus. prælium clamore facto, committitur. Hic & ſi uirtute noſtri antecedebant, aduerſarij loco ſuperiore defendebant acerrime, & uehemens fiebat ab utriſq; clamor, telorumq́; miſſus, concurſus, ſic ut propè noſtri diffiderent uictoriæ. congreſſus enim, & clamor, quibus rebus maxime hoſtes conterrẽtur, in collatu pari erant conditione. Itaque ex utroq; genere pugnæ, cum parem uirtutem ad bellandum contuliſſent, pilorum miſſu fixa cumulatur, & concidit aduerſariorum multitudo. dextrum demonſtrauimus decumanos cornu tenuiſſe, qui, & ſi erant pauci, tamen propter uirtutem, magno aduerſarios timore eorum opera afficiebãt, quod ſuo loco hoſtes uehementer premere cœperunt, ut ad ſubſidium, ne ab latere noſtri occuparentur, legio aduerſariorum traduci cœpta ſit ad dextrum. quæ ſimul eſt mota equitatus Cæſaris ſiniſtrum cornu premere cœpit, at ij eximia uirtute prælium facere incipiunt, ut locus in acie

tus in acie ad ſubſidium ueniendi non daretur in cœlum clamor, intermixtus gemitus, gladiorum'q; crepitus auribus oblatus, imperitorum mentes timore præpediebat. Hic, ut ait Ennius, pes pede premitur, armis teruntur arma, aduerſarios'q; uehementiſſime pugnantes noſtri agere cœperunt. quibus oppidum fuit ſubſidio, ita ipſis liberalibus fuſi, fugati'q; non ſuperfuiſſent. niſi in eum locum cõfugiſſent, ex quo erant egreſſi, in quo prælio ceciderunt millia hominum circiter triginta, & ſiquid amplius. præterea Labienus, Accius Varus, quibus occiſis, utriſque funus eſt factum. Item'q; equites Romani partim ex urbe, partim ex Prouincia ad millia tria. Noſtri deſyderati ad hominum mille, partim peditum, partim equitum, ſaucij ad quingentos. Aduerſariorum aquilæ ſunt ablatæ XIII, & ſigna, & faſces. Præterea duces belli XVII capti ſunt, hos habuit res exitus; ex fuga hac, cum oppidum Mundam ſibi conſtituiſſent præſidium. noſtri cogebantur neceſſario eos circunuallare, ex hoſtium armis, pro ceſpite cadauera collocabantur, ſcuta, & pila pro uallo. inſuper occiſi, & gladij, & mucrones, & capita hominum ordinata, ad oppidum conuerſa uniuerſa hoſtium timorem, uirtutis'q; inſignia propoſita uiderent, & uallo circuncluderentur aduerſarij. Ita Galli tragulis, iaculis'q; oppidum ex hoſtium cadaueribus ſunt complexi, oppugnare cœperunt. Ex hoc prælio Valerius adoleſcens Cordubam cum paucis equitibus fugiens, Sexto Pompeio, qui Cordubæ fuiſſet, rem geſtam refert. Cognito hoc negocio, quos equi-

tes, quod pecuniæ ſecum habuit, eis diſtribuit, & oppidanis dixit, ſe de pace ad Cæſarem proficiſci, & ſecunda uigilia ab oppido diſceſſit. Cn. Pompeius autem cum equitibus paucis, nonnullisq; peditibus ad nauale præſidium parte altera contendit Cartiam, quod oppidum abeſt à Corduba millia paſſuum. CLXX. Quò cum ad octauum milliarium ueniſſet, P. Caluicius, qui caſtris antea Pompeij præpoſitus eſſet, eius uerbis nuntium mittit, cum minus belle haberet, ut mitteret lecticam, qua in oppidum deferri poſſet, literis miſſis Pompeius Carteiam defertur. Qui illarum partium fautores eſſent, conueniunt in domum, quò erat delatus, qui arbitrati ſunt clanculum ueniſſe, ut ab eo, quæ uellent, de bello requirerent. cum frequentia conueniſſet, de lectica Pompeius eorum in fidem confugit. Cæſar ex prælio munitione circundata, Cordubam uenit, qui ex cæde eò refugerant, pontem occupauerunt. cum eò eſſet uentum conuitiari cœperunt, nos ex prælio paucos ſupereſſe, quò confugeremus. Ita pugnare cœperũt de ponte. Cæſar flumen traiecit, & caſtra poſuit. Scapula totius ſeditionis familiæ, & libertinorum caput ex prælio Cordubam cum ueniſſet, familiam, & libertos conuocauit. pyram ſibi extruxit, cœnam afferri, quam optimam imperauit. item optimis ſuperadditis ueſtimentis, pecuniam, & argentum in præſentia familiæ donauit. Ipſe de tempore cœnauit, uinum, & nardum identidem ſibi infundit. ita nouiſſimo tempore ſeruum iuſſit, & libertum, qui fuiſſet eius

concubinus,

concubinus, alterum ſe iugulare, alterum pyram incendere. Oppidani autem ſimul Cæſar caſtra contra id oppidum poſuit, diſcordare cœperunt, uſq; eo, ut clamor in caſtra noſtra perueniret, quæ ferè inter Cæſarianos, & inter Pompeianos erant. hic legiones, quæ ex perfugis conſcriptæ, partium oppidanorum ſerui, qui erant à Sex. Pompeio manumiſſi, tunc in Cæſaris aduentum deſcendere cœperunt. Legio XIII oppidum defendere cœpit, nam, cum iam rapugnarent turres ex parte, et murum occuparunt. Denuo legatos ad Cæſarem mittunt, ut ſibi legiones ſubſidio intromitteret. Hoc cum animaduerterent homines fugitiui, oppidum incendere cœperũt. qui ſuperati à noſtris, ſunt interfecti hominum millia XXII, præterquam extra murum, qui perierunt. Ita Cæſar oppido potitus, dum hic detinetur ex prælio, quos circummunitos ſuperius demonſtrauimus eruptionem fecerunt, & bene multis interfectis, in oppidum ſunt redacti. Cæſar Hiſpalim cum contendiſſet, legati deprecatum uenerunt. Ita cum oppidum ſeſe tueri dixiſſet, Caninium legatum cum præſidio intromittit. Ipſe caſtra ad oppidum ponit. Erat bene magnum intra pompeianas partes præſidium, quod Cæſaris præſidiũ receptum indignabatur, clàm cuidam Philoni, illi, qui pompeianarum partium fuiſſet defenſor acerrimus. Is tota Luſitania notiſſimus erat, hic clàm præſidio Luſitaniam proficiſcitur, et Cæcilium Nigrum nomine Barbarum ad Lenium conuenit, qui bene magnam manum Luſitanorum haberet. Rurſus in Hiſpalim

oppidum denuo noctu per murum recipitur, præſidium, uigilesq́; iugulant. portas præcludunt. de integro pugnare cœperunt. Dum hæc geruntur, legati Carteienſes renuntiarunt, quod Pompeium in poteſtate haberent, quod ante Cæſari portas præcluſiſſent, illo beneficio ſuum maleficium exiſtimabant ſe lucrifacere. Luſitani Hiſpalim oppugnare nullo tempore deſiſtebant. Quod Cæſar cum animaduerteret, ſi oppidum capere contenderet, ut homines perditi incenderent, & mœnia delerent. Ita conſilio habito, noctu patitur Luſitanos eruptionem facere, id quod conſulto non exiſtimabant fieri. Ita irrumpendo naues, quæ ad Bætim flumen fuiſſent, incendunt. Noſtri, dum incendio detinentur, illi profugiunt, & ab equitibus conciduntur. Quo facto, oppido recuperato Haſtam iter facere cœpit. ex qua ciuitate legati ad deditionem uenerunt, Mundenſesq́;, qui ex prælio in oppidum confugerant, cum diutius circunſiderentur, bene multi deditionem faciunt, &, cum eſſent in legionem diſtributi, coniurant iter ſeſe, ut noctu ſigno dato, qui in oppido fuiſſent eruptionem facerent. Illi cædem in caſtris adminiſtrarent. Hac re cognita, inſequenti nocte, uigilia tertia, teſſera data, extra uallum omnes ſunt conciſi Mundenſes duces. Cæſar in itinere reliqua oppida oppugnat, quæ propter Pompeium diſſentire cœperant, pars erat, quæ legatos ad Cæſarem miſerat. pars erat, quæ pompeianarum partium eſſent fautores. ſeditione concitata, partes occupant, cædes fit magna, ſaucius Pompeius naues XXX occupat longas, & profugit

gis, & profugit. Didius, qui Gadis claſſi præfuiſſet, ad quem ſimul nuntius allatus eſt, confeſtim ſequi cœpit, partim peditatibus, & equitatibus ad perſequendum celeriter iter faciens. Item quarto die nauigatione confecta, inſequuntur, qui imperati à Carteia profecti ſine aqua fuiſſent, ad terram applicant. Dum aquantur, Didius claſſe occurrit, naues incendit, nonnullas cepit. Pompeius cum paucis profugit. Et locum quendam munitum natura occupat. equites & cohortes, quæ ad perſequendum miſſæ eſſent, ſpeculatoribus ante miſſis certiores fiunt, diem, & noctem iter faciūt. Pompeius humero, & ſiniſtro crure uehementer erat ſaucius, huc accedebat, ut etiam talum intorſiſſet, quæ res maxime impediebat. Ita lectica à turre, qua eſſet allatus in ea ferebatur. Luſitanus more militari, cum à Cæſaris præſidio fuiſſet conſpectus celeriter equitatu, cohortibusq; circuncluditur. Erat acceſſus loci difficultas. Nam idcirco, quod propter ſuos à noſtro præſidio fuiſſet conſpectus, celeriter munitum locum naturæ ceperat ſibi Pompeius, quem uix magna multitudine deducti homines ex ſuperiore loco defendere poſſent. ſubeunt in aduentu noſtri, depelluntur telis. Quibus cedentibus, cupidius inſequebantur aduerſarij, & confeſtim tardabant ab acceſſu. Hoc ſæpius facto animaduertebantur noſtro magno id fieri periculo. Opere circummunire inſtituit, pari autem, & celeri feſtinatione circum munitiones in iugo dirigunt, ut æquo pede cum aduerſarijs congredi poſſent. A quibus cum animaduerſum eſſet, fugæ ſibi præſidium capiunt. Pompeius,

ut ſupra demonſtrauimus, ſaucius, & intorto talo, idcirco tardabatur ad fugiendū. Itemq́; propter loci difficultatem, neq; equo, neq; uehiculo ſalutis ſuæ præſidiū parare poterat. Cædes à noſtris undiq: administrabatur. Excluſa munitione, amiſſisq́; auxilijs, ad conuallē autem, atq; exeſum locum in ſpelunca Pompeius ſe occultare cœpit, ut à noſtris non facile inueniretur, niſi captiuorum indicio. Ita ibi interficitur. cum Cæſar gradiebatur Hiſpalim, pridie Iduū Aprilis caput allatū, & populo datum eſt in conſpectum. Interfecto Cn. Pōpeio adoleſcente, Didius, quem ſupra demonſtrauimus illa affectus lætitia, proximo ſe recepit caſtello, nonnullasq́; naues ad reficiendum ſubduxit. Luſitani, qui ex pugna ſuperfuerunt, ad ſignum ſe receperunt, & bene magna manu comparata, ad Didium ſe reportant. Huic etſi nō aberat diligentia ad naues tuendas, tamen nonnunq̄ ex caſtello propter eorum crebras excurſiones, eijciebatur, & ſic propè quotidianis pugnis inſidias ponunt, & tripartitò ſigna diſtribuunt. erāt parati, qui naues incenderent, incenſisq́; qui ſubſidiū repeterent. ij ſic diſpoſiti erant, ut à nullo conſpectu omnium ad pugnam cōtenderent. Ita cum ex caſtello Didius ad propellendum proceſſiſſet cum copijs ſignū à Luſitanis tollitur, naues incenduntur, ſimulq́; qui in caſtello ad pugnam proceſſerant, eodem ſigno fugientes latrones dum perſequuntur, à tergo inſidiæ clamore ſublato circūueniunt. Didius magna cum uirtute cū compluribus interficitur, nonnulli ea pugna ſcaphas, quæ ad litus fuerant, occupāt. Item complures nando,

ad naues, quæ in ſalo fuerunt, ſe recipiunt. Anchoris ſublatis, pelagus remis petere cœperunt. quæ res eorũ uitæ ſubſidio fuit. Luſitani præda potiuntur. Cæſar Gadibus rurſus ad Hiſpalim recurrit. Fabius Maximus, quem ipſe ad præſidium oppugnandum reliquerat, operibus aſſiduis, hoſtesq́; circũ ſeſe intercluſi, inter ſe decernere, facta cæde bene magna eruptionem faciunt. Noſtri ad oppidum recuperandũ occaſionem nõ prætermittunt, & reliquos uiuos capiunt, ac deinde Vrſaonem proficiſcũtur, quod oppidum magna munitione continebatur, ſic, ut ipſe locus nõ ſolum opere, ſed etiam natura editus, ad oppugnandum hoſtem appeteret. Hoc acciderat, ꝙ aqua, præterquam in ipſo oppido, non erat, nam circuncirca riuus nuſquã reperiebatur propius millia paſſuũ octo. Quæ res magno erat adiumento oppidanis. tum præterea accedebat, ut agger, materiesq́;, unde ſolitæ ſunt turres agi, propius millia paſſuũ ſex non reperiebantur. ac Pompeius, ut oppidi oppugnationem tutiorem efficeret, omnem materiem circum oppidũ ſuccisſam intro congeſſit. Ita neceſſario diducebantur noſtri, ut à Munda, quod proxime ceperant, materiem illò deportarent. Dum hæc ad Mundam geruntur, & Vrſaonem, Cæſar, cum à Gadibus ad Hiſpalim ſe recepiſſet, inſequenti die concione aduocata, commemorat initio quæſturæ ſuæ eam Prouinciam ex omnibus Prouincijs peculiarem ſibi conſtituiſſe, & quæ potuiſſet eo tempore beneficia largitum eſſe. inſequenti prætura ampliato honore, uectigalia, quæ Metellus impoſuiſſet, à Senatu petiſſe, & eis pecunijs Prouinciam liberaſſe. Simulq́; patro-

cinio ſuſcepto multis legibus ab ſe in Senatum inductis ſimul publicas, priuatiſq; cauſis, multorum inimicitijs ſuſceptis defendiſſe. Suo item in conſulatu abſentem, quae potuiſſet commoda Prouinciae tribuiſſe, eorum omnium commodorum eſſe immemores, & ingratos in ſe, & in populum romanum hoc bello, et in praeterito tempore cognoſſe, uos iure gentium, & ciuiũ romanorum, inſtitutis cognitis more barbarorum populo romano magna tranſiero ſanctis Romanis ſemel, & ſaepius attuliſtis, & luce clara captum in medio foro nefarie interficere uoluiſtis. Vos ita pacem ſemper odiſtis, ut nullo tempore legiones deſint populi R. in hac Prouincia haberi, apud uos beneficia pro maleficijs, maleficia pro beneficijs habentur. Ita neq; in ocio concordiam, neq; in bello uirtutem ullo tempore retinere potuiſtis. Priuatus ex fuga Cn. Pompeius adoleſcens à uobis receptus, faſces, imperiumq; ſibi arripuit. Multis interfectis ciuibus, auxilia contra populum romanũ comparauit, agros, ueſtramq; Prouinciam ueſtro impulſu depopulauit. In quo uos uictores exiſtimabatis? An me deleto non animaduertebatis, decem habere legiones populum romanum? quae non ſolum uobis obſiſtere, ſed etiam coelum diruere poſſent? Quarũ laudibus, & uirtute

a b c d e f g h i k l m n o p q r s t u x y z aa bb cc dd ee ff gg hh ii kk.

Omnes ſunt Quaterniones.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

VENETIIS IN AEDIBVS ALDI,
ET ANDREAE SOCERI
M. DXIII. MENSE
APRILI.

AL DVS

INDEX EORVM, QVAE IN COMMENtarijs C. Iulij Cæſaris habentur per ordinem Alphabeti per Raimundum Marlianum, hominem ſui temporis eruditiſſimum. In quo diligenter quidẽ, ſed curſim recognito, quædam emendata ſunt, quædam uel dempta, uel mutata, multa addita usq; ad hæc tempora.

A

CAeſar in commentarijs Galliam in treis parteis diuidẽs loca Galliæ Prouinciæ à Romanis tunc poſſeſſæ, Britãniæ ulterioris, quam Angliam dicimus, hiſpaniæ etiam citerioris, ac populorum cis rhodanum, transq; rhenum flumina ſitorum annectit, qui omnes lingua, inſtitutis, legibusq; inter ſe etiam tunc differebant.

Aquitania regionum latitudine, et multitudine hominum ex tertia parte Galliæ exiſtimanda eſt, hanc garumna flumen à celtis diuidit, quæ & oceanum mare attingit. In hac ſunt metropoles Burdegalenſis Auxitana, earumq; ſuffraganeæ, pars item aliarum metropolum extra terminos eoſdem ſitarum, quæ tamen Aquitaniæ attribuuntur. gennam hanc Galli hodie nũcupant. hæc cum olim à regibus Francorum ne ducibus Normanniæ tradita eſſet, qui poſtea regnum Angliæ occuparunt, cum Gillam poſt uarias contentiones centum et LX amplius annos Angli tenuiſſent, Caroli ſeptimi auſpicijs tandem ad Francos redijt. in hac cum alij principatus celebres ſunt, tum Fuxienſis, quorũ princeps nepos ex ſorore Ludouici XII, qui nunc rerum in Gallia potitur, uictis apud Rauẽnam Hiſpanis memorabili prælio, uitam cum principatu amiſit,

ll

Axona inter Belgas fluuius eſt in extremis Rhemorũ finibus, quo pedibus uado trãſitus eſt, Ladiſne uulgo dicitur. in huius fluminis tranſitu Germani ab inſequentibus Gallis magnum incommodum accepere, ferè octo millibus paſſuum ultra Rhemos, Laudunenſem, & Rhemenſem diœceſim partiens. Gallicie Auaix nunc dicitur propè oppidum, quod uocatur Gallice Latomio.

Aduatici Belgarũ populi regni Eburonum, nũc Leodienſium finitimi, ac Neruijs, nunc Tornacenſibus proximi, habebant amplum, & in altiſſimis rupibus oppidum, forte nunc, ut quibuſdam uidetur, eſt oppidum appellatum Beamunth. uicinum Rhodano in finibus Hannoniæ. Hos ex alluſione uocabuli complures credunt eſſe eos, qui Donacum Atrebatenſis diœceſis oppidum non longe à Cameraco urbe diſtans incolunt. Hi Aduaci Cimbris, Theutoniſq; prognati erant, q Trãſrhenani fuerunt, ſed magis coniectura eſt Aduaticos fuiſſe eos, qui hodie Galliam Brabantiam, ubi oppidũ Niuella eſt, partemq; Hannoniæ circa Cannetum montem, & Bintium oppida Cameracenſis diœceſis, finitimaq; his loca extra Francorum regnum inhabitant, ubi locus quidam in uici formam redactus eſt ferè deſertus, cuius nomen Gallica lingua ueteri ſatis alludit, & monimenta adhuc quædam præclara uetuſtatis uiſuntur. hi Bosleducenſes dicti.

Auaricum erat oppidũ Celtarũ maximũ, munitiſſimumq; in finibus Biturigum, agri fertiliſſima regione ferè ex omnibus partibus, flumine, & palude perpetua circundatum, trans Ligerim fluuium, habẽs unũ,

& peranguſtum aditum, proximum Nouioduno oppido biturigum, ac gennabi oppido carnutum, & uelaunoduno oppido ſenonum in francorum regno ſitum, burges, uel maron à gallis appellatum.

Ambuariti, q beuuni, ſiue brabantini inter belgas populi erant citra Rhenum, et moſam flumina. Ad quos prædandi, frumentandiq; cauſa partem equitatus miſerant uſipetes germani, & thencateri populi, qui cis rhenum tranſeuntes finibus ſuis menapios nunc iuliacenſes expulerant. Inde coniectura eſt hos ambuaritos incoluiſſe eam ducatus Brabātiæ partem, in qua Buſcouſducis, Breda, & Bergis oppida, Leodienſis diœceſis, et anuerpia oppidum, camaracenſis diœceſis extant. Nuſiaq;, & Argeldria citerior ſitæ ſunt, circa quæ loca per campaniam Brabantiæ uſque Tungris oppidum propè uſq; Leodum, ut pleriſq; placet, mare oceanum protendebatur.

Ancalites populi in anglia Trinobātibus, Biarogis, casſijs, & ceuimagnis proximi.

Ambilates populi inter celtas, lexobijs, nanetibus, diablintribus, & oſiſſinis proximi in Britānia citeriore, qui oppoſiti ſunt angliæ in regno Francorū ſiti dau=ranches à gallis.

Aulertij populi erant inter celtas heduorum cliētes, de ange dicunt, ſiue rhoanum.

Auſci populi in aqtania proximi garumnis, uocatijs, caruſatijs, ſontiatibus, cocoſatibus, & hiſpaniæ citeriori in regno francorum ſiti, quos coniectura eſt fuiſſe auſcitanos, ciuitas eſt metropolis, hi ſunt aquitanorum clariſſimi, quorum urbs opulentiſſima helui umberrum,

ut refert

ut refert Pomponius Mella.

Ambari inter celtas neceſſarij erant, et cōſanguinei heduorum, quos quidam opinantur eſſe borbonienſes. Nonnulli autem, quod fuerint niuernenſes heduis finitimis, ſiue pro parte bituricenſes alluſione uocabuli, quo ætas noſtra utitur. Ambaros etiam dicimus auitatum cliētes, ſeu adhærentes, oppidum ambilanorum pagus ſemurius, ſiue mons barri dicitur.

Allobroges erant populi citra Rhodanū fluuiū, & ad lemanni lacus ripas extra belgas, celtas, & aquitanos. Gebennam oppidum, ubi ſolennes Nundinæ noſtra ætate celebrantur in ſabaudia, locáq; finitima incolentes, qui etiam fuere finitimi uocuntijs populis, propinqui ceutronibus, nūc tarentaſiis, ac trans Rhodanū uicos, & poſſeſſiones habebant circa regionem, quæ hodie Brixia dicitur duci ſabaudiæ ſpectantem, quam fluuius indis irrigat citra ararim flumē. hos memorat Iuuenalis Satyra prima, & Salluſt. in Catilinæ hiſtoria, referūturq; in epiſtola Planci inter familiares Tullij, quæ incipit. Nūquam mehercule. Allobroges enim, qui cis Rhodanum habitabant, finitimi erant Galliæ Prouinciæ Romanorum propter quod, cum Romanis paulo ante bello contenderant, ac nuper pacati erant, Inde conſtat delphinatum fuiſſe, tunc ex parte Galliæ Prouinciæ, quæ Romanorum erat, cum eſſet finitima Allobrogibus. fuiſſe item partē allobrogum, inter quos fuit Viēna ciuitas Metropolis ſecūdum Strabonem. hi ſunt hodie ſabaudienſes appellati, quibus Dux præeſt uetuſtate imperij, & nobilitate generis longe clariſſimus, caput gentis Teurinæ. nam uercelles in dotem eius ma

iores à uicecomitibus habuere, pacis admodũ ſtudioſi.

Auerni populi ĩter Celtas finitimi Heduis, Biturgibus, ac Borboniẽſibus, nec lõge à Lemouicibus nomẽ retinẽt. ducatus eſt, cuius titulus duci Borbonij aſcribitur in Frãcorũ regno ſiti. hos memorat Lucanus in primo.

Aulertij itẽ populi inter Celtas ex ciuitatibus maritimis oceanũ attingentibus, quæ Armoricæ appellantur, proximi Rhedonibus, Seſuuijs, Curioſolitis, Oſiſſinis, Vnellis, Venetis, ac Cenomanis ĩ Prouincia Turonẽſi, & Francorum regno ſiti, quos nonnulli Aurelianenſes eſſe opinantur. Sed illi Prouinciæ ſunt Senonenſis.

Aulertij itẽ inter Belgas proximi Eburonibus, Lixouijs, ac Velocaſſis.

Alduaſduſius Celtarum eſt fluuius gallice Ledouix oriens circa montem Iura [qui] Sequãnos ab Heluetijs diuidens, lapſusq; per comitatum Burgundiæ montem Belliardum, Inſulã, ac Clarauallem caſtella perluit, ac urbem Biſuntinam nunc interſecat, dehinc Dolam oppidum præterfluens circa Viredunum caſtrum nõ longe à Cabilonenſi urbe Arari fluuio miſcetur, & Dubius nunc uocatur, ad Sequãnos prorſus pertinens.

Andes populi ĩter Celtas, Curioſolitis, Venetis, carnutibus, et Turõibus finitimi, ac ducatui Bituricẽſi, oceanoq; proximi, quos Ligeris flumẽ alluit, ciuitas eſt ĩter Galliæ primarias Andagauẽſes dicti in Prouincia Turonenſi, et Francorũ regno ſiti ducatus titulo inſigniti. hinc in regno Neapolitano Angioni dicti, qđ ad illã familiam regni iura deuenerant, quæ mox reges Frãcorum ex teſtamento renati ultimi ſibi adſciuerunt.

Agendi cum inter Celtas oppidũ Senonibus, Pariſiis.

Velaunoduno

Velaunoduno oppido Senonum Senabi Carnutum oppido, et Nouioduno, Auaricoq; Biturgum oppidis proximum in regno Francorum ſitum aprouins gallicæ.

Ambibareti erāt populi in quos Cæſar hyemādi cauſa Caium Antiſtium Rhegynum cum legione una in ſeptimi commentarij fine miſiſſe commemorat, & forte erant Ambianenſes, uel aliqui his proximi, ut eos, Atrebatesq; & Morinos finitimos in fide contineret. Non enim eſt uerıſimile, quin aliquam legionem illic collocauerit, ut ſuperioribus annis conſueuerat, de qua non conſtat, niſi de hac intelligamus.

Ambibari populi Celtarum armoricas ciuitates oceanum attingentes finitimi Rhedonibus, et Lenouicibus, circa Britāniam citeriorem, et Normanniam in regno Francorum ſiti.

Armoricæ ciuitates poſitæ erāt in ultimis Galliæ finibus oceano coniunctæ, ex quibus fuere Curioſolites, Rhedones, Ambibari, Cadetes, Oſiſſini, Lemonices, Vnelli populi oppoſiti Angliæ Britānia citerior, et Britonans appellata, Cui dux olim regi ſubditus præfuit, nunc ex matrimonio Annæ ducis olim filiæ ad regem redacta.

Arduena ſylua omnino in Belgis totius Galliæ maxima, atq; igens, à Rheno flumio per fineis Treuirorū ad Neruios, nunc Tornacenſes, et Rhemorū pertinens millibus paſſuū amplius qngentis in lōgitudinē patet. attingit enim Menapios, nūc Iuliacenſes, Aquiſgranū oppidū Eburones, nūc Leodiēſes, Cōdruſos Aduaricos, qui erant pars comitatus Hannoniæ, Lucēburgenſem, Bulionienſem, Barrēſem, Lotorigū, Limburgenſemq;

ducatus Efliam, et comitatum Namurcenſem, Metenſiũ, Maguntinorum, confluentiæ, & Vbiorum, nunc Colonienſium, & cataluanæ diœceſis fines, in qua ſunt uici, caſtella, & oppida multa, ac complures inſignes abbatiæ, præſertim ordinis Diui Benedicti, ſcilicet Diuĩ Vberti Leodienſis diœceſis. Diui Cornelij Colonienſis diœceſis, cuius ſyluæ extrema pars uerſus belgas ſunt Moſa, & Scaldes fluuij. Scaldes uero Moſam influit, qui fluuij, & ſylua nomen retinent priſcum hac etiam tempeſtate.

Auartij populi trans Rhenũ, et Danubiũ, cui ac hercinię ſyluæ, quæ ingens erat ſylua Germaniæ, & Dacis finitimi erant. Qui daci, ut pleriſq; placet, pridem partem habitarunt Pannoniæ.

Antuates populi citra Rhodanũ extra belgas, celtas, & aquitanos, finitimi Allobrogibus, et Gebennæ oppĩdo, ac Galliæ Prouinciæ Romanorum proximi huius nominis. adhuc extat uicus, & præfectura quædam monachorum inter gebennam, & Delphinatum, quĩ eſt gebẽnenſis diœceſis, uidentur tamen ſecundum Cæſaris deſcriptionem antuates magis fuiſſe inter Allobroges, & uicum ueragrorum, cui Diuus Mauritius Sedunenſis diœceſis nomen eſt.

Aremici populi, uel artomici extra celtas, Belgas, et eqtanos citra Rhodanum fluuiũ finitimi uolcis, non lõge à Gaballis, auernis, heluijs, rhutenis, maſſilienſibus, & cadurcis, hos coniectura eſt fuiſſe artomicorum populos, quorum ciuitas eſt epiſcopalis, et Prouinciæ Vienenſis in finibus Galliæ Prouinciæ Romanorum, quos auracenſes dicimus, ubi principatus eſt francorum Regi non ſubditus.

non ſubditus. armeniacus uulgo dictum princeps Iacō bus nomine, cum à Florentinis in Italiā accerſitus eſſet aduerſus Ioannem Galeatium Mediolanenſem Ducē, apud Alexandriā magno prælio uictus, et cæſus eſt.

Alpes erant, quibus initio gallici belli Cæſar ex Italia in Galliam quinq; legiones traduxit per fineis ceutronum, qui hodie Tarentaſij nominantur. hæ graiæ dicuntur, quibus uulgo mons cineſius, ſeu cinerum nomen eſt, quæ & pœninæ, ut quidam uolunt dicuntur, quod Hannibal pœnus his in Italiā penetrauerat. Tacitus autem pœnina iuga, quibus ex Italia in noricum, & Germaniam iter eſt, deſignat. Aliæ erant alpes, quas ſummas Cæſar appellat, qđ inter omneis magis emineant, quarum iter patefieri uolebat, quò magno cum periculo, magniſq; cum portorijs mercatores ire cō ſueuerant, proximæ ueragrijs populis, quorum uicus erat octodorus, nūc diuus Mauritius dictas, harū una diœceſis auguſtenſis Diui Bernardi montem uulgus nominat. Alteri ſedunēſis diœceſis mons briga nomē eſt. Sunt et alpes, quas Cornelius Tacitus, et ueteres dixere maritimas, hæ ī Prouincia Hebredunēſi, lociſq; liguſtico mari finitimis conſiſtunt, qua ex Italia iter erat ad aggrediēdā Narbonenſem Prouinciā. Alpes itē fuere, quas idem Tacitus, et priſci dixere rheticas à rhetis populis, qui ex Thuſcia profecti duce Rheto ea loca tenuere, forſan dictæ. hæ agro tridētino adiacent, et Veronenſi, quibus ex Italia in ſueuiam, & auſtriam iter eſt, fuerunt & illæ, ex qbus rhenus inter fineis ſedunenſis, & Curienſis diœceſum oritur, quas lepontias Cæſar & alij ſcriptores appellauere. Nunc Diui Got-

tardi, ac Diui Nicolai dicuntur, quas Coctias eſſe quibuſdam placet, quibus in loca Rheno, oceanoq́; finitima ex Italia additus eſt. Iulias præterea alpes memorat Tacitus, quas ſentit eſſe proximas Rhetis, qua forte ex Italia per Triuiſinam urbem in Stiriam, & Auſtriam iter eſt.

Aſſiburgium oppidū Germaniæ non longe à Rheno fluuio, & cis eum inter Geldubam, & uetera caſtra ſitum Nuſciæ, & Cliuenſi ducatui proximum non memorat Cæſar, ſed Tacitus.

Agrippinam, quæ nūc colonia dicitur, archiepiſcopalem inferioris Germaniæ Vbiorum urbem ad ripas Rheni citerioris ſitam Tacitus, in qua gente Agrippinam Claudij Cæſaris coniugem, Neronisq́; matrem natam eſſe, ac ueteranos, & coloniam illuc deduci imperaſſe, Vbiorumq́; gentem Rheno trangreſſam auum eius Agrippam in fidem ſuam accepiſſe, ac eam urbē fatali igne paulo poſt conſumptam refert, in qua capitolium, et loca, ac ædificia fuere, & ritus ad Romanorū inſtar. Ex his adhuc non omnia periere.

Antona in Anglia fluuius. Tacitus.

Anſiuarios Germaniæ inferioris populos proximos Phryſiis pulſos à Caucis non memorat Cæſar, ſed Tacitus.

Arenacij inter coloniam, & traiectum urbes epiſcopales locum ultra Noueſium Rheno adiacentem non memorat Cæſar, ſed Tacitus.

B

Belgæ populi multarum ciuitatum, oppidorū, ac lo-

eorum mari oceano Rheno, Matrona, & Sequana flu-
minibus includuntur, horum pleriq; orti à Germanis
Rhenum antiqtus traductis Gallos inde expulerunt.
hi moribus legibus, & ornatu nũc ſunt ualde culti, hu
mani, & ſatis effœminati, continueq; ſunt apud eos
mercatores, quo per ætates cõmercia, moresq; hominũ
mutari cõſtat. In his ſunt Metropoles, Treuerẽſis, Colo
niẽſis, Magũtina, Rhemẽſis, et earũ ſuffraganeis intra
oceanũ mare, ac eadẽ tria flumina conſtitutis, item Bar
bantia, Flãdria, Holãdia, Gheldriæ, ac Phryſiæ pars,
tota Picardia, Hãnonia, Iuliacum, uirtutum comitatus,
ac campaniæ maxima portio. Sylua Arduenna uniuer
ſa cum ſingulis ſibi adiacentibus, & ea incluſis popu-
lis, ac locis, & pleriq; principes, tum profani, tum ſa-
cri, ducesq; & comites, ciuitatesq;, quarum multæ libe
ræ, ſuoq; iure agunt. aliæ Francorum regi obtẽperant,
quod ſupereſt imperatorias partes ſeqtur. in his ſunt
tres imperatorum electores, ſunt & Frãcorum regis,
quos pares uocant, fermè omnes. Imperator certe, &
Rex in Belgis coronatur conſecratur, et inungitur. alter
Aquiſgrani, alter Rhemis. hos memorat Lucanus in
primo. in his Belgarum clariſſimi erant Treuiri, quo-
rum urbs opulentiſſima Anguſta, ut refert Pomponius
Mella, quæ nunc ignoratur. In Belgica autem à Iulio
Cæſare uſq; in tempus inclinantis imperij Legatum
Romani diutius habuerunt. Nunc uero uice proconſu
lũ, & legatorũ Romani Pontificatus Monarchia extat,
& legatos natos, et primates habet, qbus ſubſunt epiſco
pi ad inſtar præſidijs Prouinciæ inſtituti. Sũt et collecto
res, quos priſca ætas quæſtores appellauit, atq; reges, et

principes, qui uelut cenſores decreta põtificis maximi, & cenſuras reuerenter exequuntur, huic ſinguli obedientiam exhibent, & ad eum in cauſis maioribus recurrunt, quas ad ipſum aſſidue deferunt.

Belgiũ erat bellouacorum ciuitas magna et inter belgas authoritate, atq; hominum multitudine præſtans, in qua Cæſar interdum hyemauit, ac plures legiones eius aliquando illic in hybernis fuere, nomen adhuc retinet.

Bellouaci ciuitas eſt epiſcopalis in Prouincia rhemenſi, ac Francorum regno ſita. hi hodie de beamoiſim.

Bibrax oppidũ Rhemorum in belgis ultra Axonã flumen, nec longe ab eo, quod flumen in extremis rhemorum finibus erat, & in eo pons in Francorũ regno ſitus, nunc naui, et interdum uado traijcitur, portus priſcum oppidi nomen latine retinet.

Bibracte oppidum heduorũ in celtis longe maximũ, ac copioſiſſimum, & maximæ apud hæduos authoritatis, in quo totius Galliæ concilium Cæſar indixit, ius dixit, et ſæpe hyemauit in Francorum regno ſitum in formam ruris redactum, et in radicibus montis nõ longe ab Hedua ciuitate poſitum nomen retinet.

Bibrogi populi in Anglia mari proximi, et caſſijs ancalitibus, trinobantibus, ceuimagnis, ac ſengoriacis.

Bigerrones populi in Aqtania proximi tarbellis, uocatijs, taruſcijs, ſonciatibus, et hiſpaniæ citeriori in Frãcorum regno ſiti comiti de fuxo ſubditi. Vbi comitatus eſt in Vaſconia, conſiſtens nomen retinent ubi turſa eſt, & caſtrum begora, & epiſcopatus bicterenſis Prouinciæ narbonenſis. Hinc profectus uir fortis Enequus no

mine Regnum Nauarræ conſtituit, pulſiſq; inde matris ſucceſſoribus ſuis, regnum per manus reliquit.

Bractuſpacium oppidũ Bellouacorum inter Belgas finitimum Sueſſionibus in Frãcorum regno ſitum.

Brannouices populi inter celtas proximi Seguſianis, Ambuaretis ac Heduis, quorum clientes erant. hodie Lemoriane.

Blanonij populi inter celtas proximi ſeguſianis ãbuaretis, ac heduis, quorum clientes erant, qui fuerunt forte brannonices, qui dicuntur à Gallis de blano.

Bituriges populi ĩter celtas, eorũ fines ab heduis, quorum erant in fide, ligeris fluuius diuidit, proximi ſunt Aruernis. XXI urbes eorum uno die incenderunt, ut Cæſarem commeatu, ut pabulatione prohiberent. ciuitas eſt Metropolis retinens nomen. Carolus ſeptimus, qui pulſis Anglis Frãcorum Regnum reſtituit, cum nihil fermè aliud eſſet, qđ in Gallia retineret occupantibus Anglis omnia, bituricẽſis rex in deriſum appellabatur. regno Francorũ ſita, hos memorat Luca. primo.

Batatui populi inter belgas. Nã Moſa flumen parte quadam ex Rheno recepta longe ferè ab oceano octoginta millibus paſſuũ, quæ appellatur Vualis, Inſulã efficat Batauorum in oceanum influit, hi hodie, ut pleriſq; placet, Holãdini dicuntur diœceſis traiectenſis propinqui phryſiæ, & ducatui Gheldriæ, ac mari oceano finitimi, hos memorat Luca. in primo, hi à Cattis populis Tranſrhenanis, ceruſis, & ligijs Pannoniæ populus ultra Hercyniam ſyluam finitimis hermunduris orti dicuntur, & ſeditione domeſtica pulſi extrema Gallicæ oræ uacua cultoribus, ſimulq; inſulam inter uada

ſitam occupauere. quam mare oceanum à fronte, Rhenus amnis tergum, ac latera circunluit, ut refert Cornelius Tacitus dicens, apud Batauos fuiſſe olim lucum ſacrum, qui, ut coniectura eſt, hodie in finibus uici Aghe- duas in Holandia extat, nec longe ſecundum Tacitum eſt inſula nomine Mona, unde forte Monachum oppidum, uel Monaſterium ciuitas epiſcopalis eſt.

Britãniæ maioris, cui nomẽ eſt Anglia, pars interior ab his incolitur, quos natos in inſula ipſi memoria proditum dicunt, maritima pars ab his, qui prædæ, ac inferendi belli cauſa ex Belgis tranſierant, qui omnes ferè his nominibus ciuitatum appellantur, quibus orti ciuitatibus peruenerunt, et bello illato ibi permanſerunt, atq; agros colere cœperunt. Inde opinio eorum linguam ex populorũ diuerſitate compoſitam intellectu, ſcientiáq; loquendi difficiliorem eſſe, quodq; Germanos præ cæteris caros habeant, quia pleriq; Belgæ orti ſunt à Germanis, qui antiquitus Rhenum tranſiuerunt, à quibus poſt hæc Angliæ pars maritima originem ſumpſit, hos refert Lucanus ultra oceanum eſſe, & toto diſcretos orbe, continet tota Anglia inſula in circuitu bis mille millia paſſuum. apud hos erat, et eſt magnus pecorum numerus. hæc inſula Angliæ Germaniæ populis in eam claſſe ſæpius irruentibus, uictis ueteribus colonis Anglorũ terra dicta. Verum partem eius, quæ magis ad ſeptentrionem uergit Scoti, & ipſi Germani piſtis admiſtis occuparunt, hodiéq; tenent, Franci amiciſſimi, Anglorum regi maxime ſemper infeſti. populi moribus inconditi, efferi, nullas prope urbem habent. nemora, & ſyluas bellis ingruentibus petunt.

Boij populi Tranſrhenani Franconiæ alpibus Italiæ ſueuis auſtralibus, ac Danubio flumini proximi. Qui in agrum noricum tranſiuere, Noricáq; oppugnarunt expulſis, ut coniectura eſt, Noricis, quorum Noricorum adhuc pars trans Danubium non longe ab ortu eius, & Atheſis fluminis ſita Noricus appellatur. Boiorum pars Heduis Cæſarē deprecantibus deuictis Heluetijs, quorum in ſocietate domo exceſſerant, in finibus Heduorum à Cæſare ſunt collocati. Vbi Gergobinam ciuitatem exiguam, et infirmam non longe ab Auarico oppido in finibus Biturigum ſito, eis per Heduos attributo habitarunt Boij primum, poſt Boioarij, & nūc Bauari dicti à finibus Herbipolenſiū per Noricum agrū, ubi Nurimberga eſt oppidum in medio ferè Germaniæ ſitu in anguſtenſes protenduntur. cum quibus, & alijs finitimis Tranſrhenanis uſq; ad Briſſinam urbem, & terras, quas hodie Sigiſmundus Auſtriæ dux poſſidet, ac in fines tridentinos ſæpe tunc, et continue uſq; nunc Heluetij Rhenum tranſeuntes bella geſſere. hi Borbonij hodie dicuntur.

Bacenis ſylua ingens trans Rhenū Sueuos à Cheruſis pro natiuo muro diuidit, nūc, ut opinio eſt Nigra ſylua dicitur non longe Friburgo oppido, et badenſi agro inter Atheſim, Rhenum, Necharum, Moganum, et Danubium Germaniæ flumina, Hercyniam'q; ſyluam, & Haſſiæ regionis Germanicæ montes.

Bellocaſſi populi inter Celtas proximi Lexouijs, quos opinio eſt eſſe Baiocenſes. eorum ciuitas eſt epiſcopalis in Prouincia rhotomagēſi, ducatu Normāniæ, et regno Francorum ſita.

Brigantes in Anglia populos gentem nō memorat Cæſar, ſed Tacitus.

Batauo durum inter colonienſem, et traiectenſem urbes epiſcopales locum ultra noueſiū in finibus ducatus cliuenſis ſitum Rheno adiacentem belgis aſcribendum non memorat Cæſar, ſed Tacitus.

Bonnam oppidū ad citeriores Rheni ripas ſitum, & colonienſi urbi, ac confluentiæ oppido proximum inter belgas numerandū nō memorat Cæſer, ſed tacitus.

Bethaſios Germaniæ populos īter belgas proximos catnineſatibus, batauis, tum gris, ac marſacis traiectēſes ſuperiores fuiſſe coniectura eſt, ad utrāq; Moſæ fluminis ripam cis Rhenum ſitos, in diœceſi lodienſi, hos Cæſar non memorat, ſed Tacitus.

Bingiam nunc pinguiam Germaniæ oppidū Belgis aſcribendum inter maguntiā urbem, & confluentiā oppidum cis Rhenum eius ripis finitimum non memorat Cæſar, ſed Tacitus.

Bruteros, ex quibus fuit Veleda uirgo fatidica, quæ Germanis religionem aios eorū occupātibus aliquando præfuit, ut author eſt Tacitus, Germaniæ inferioris populos Henteris, et Phryſÿs proximos non memorat Cæſar, ſed Tacitus.

C

Celtica, quæ et Gallia olim à Romanis dicebatur Biſuntinā, Senonenſem, Bituricenſem, Lugdunēſem ciuitates metropolicas, earumq; ſuffraganeos omnes inter garumnam matrónam, ſequanam, & rhodanum flumina ſitas cōplectitur. in hac ſunt ducatus Bituricēſis, Burgundiæ, Borbonij, Arueniæ, aurelinenſis, ualeſÿ à

quo recentiores Francorum Reges à Philippo. S. Valleſio cognominantur, et Normanniæ, quoad citra Sequanam ſe extendit, comitatus etiam Burgundiæ, Niuernēſis, Antiſſiodorenſis, montis Belicardi, Ferretenſis Carolotenſis, Matiſconenſis, Bleſenſis, Belluacenſis de Iouigni principatus aure ſiccæ, multiq; alij, & pars comitatus Campaniæ Celtarum clariſſimi ſunt Bedui. horum urbs opulentiſſima Auguſtodunum, ut refert Pomponius Mella, cui Gallica lingua alludit autun appellādo, cuius Celticæ terminos, quoad R. Imperium in Gallis uiguit. Rhodanus fluuius præfiniebat, ut nonnulli ſcripſerunt, hi proprie Franci nunc dicuntur.

Ceutrones populi finitimi Garocellis, & Caturigibus non longe à Vocuntijs, & Allobrogibus erant inter Alpes graias, quæ hodie dicuntur mons cinerum, ſiue Cineſius, & urbem Gebennam, lacumq; Lemanū, & Rhodanum fluuium. Nunc autem Ceutrones ſunt Tarentaſij extra Celtas, Belgas, & Aquitanos, in Sabaudia ciuitas eſt Metropolis.

Caturiges populi finitimi Ceutronibus, ac Garocelis, qua iter erat ab alpibus graijs ad oppidum Gebennam lacum lemanum, & Rhodanum fluuium, quos ueriſimile eſt fuiſſe diœceſis, uel ſaltem Prouinciæ Tarentaſiæ extra Belgas, Celtas, & Aquitanos.

Cimbri populi Rhenum fluuium trāſeuntes depoſitis, ubi poſtea Aduatici incoluerūt, citra id flumē impedimentis, omnem Galliam uexando, & occupando, ſolis Bellouacis reſiſtentibus, iterq; per Galliā Prouinciam Romanorum faciētes in Italiā contenderunt, hos memorat Lucanus in primo, quos à Dacia dicitur ue-

niſſe opinio eſt. hi Zelandiam hodie tenent, Zelandiq́; nuncupantur.

Cargali populi Tranſrhenani in Galliam Celticā circa fines Sequanorū, ac Heduorū ab Arioiſto Germanorū Rege trāſportati, quos nō ab re opinari poſſumus eoſdem fuiſſe cum Harudibus ab ipſo rege ſimiliter translatis.

Caletes populi inter Belgas Morinis, oceanoq́; mari finitimi, ac Ambianis, et Attrebatibus proximi. ab his breuiſſimus in Britāniam, nunc Angliā traiectus, nomen retinent. Normanniæ ſunt diœceſis in Regno Frācorum ſiti, Anglorum regi ſubiecti.

Catuaci populi inter Belgas Neruijs, Caletis, Viromādijs, ac Condruſis proximi, quos forte Doaci oppidi incolas Attrebatenſis opinari licet.

Caruſci populi Germani gente nomine, & numero appellati Cis Rhenum fluuium inter Belgas Eburonibus, qui hodie Leodienſis, & Cōdruſis proximi, hos cōiectura eſt fuiſſe inter populos Leodienſis diœceſis.

Condruſi Belgarū populi inter Eburones, qui nunc Leodiēſis ſunt, Segnos, et Treuiros, quorū erāt cliētes, Menapijs, Moſæ fluuio, et ſyluæ Arduēnæ finitimi, gente nomine, et numero Germani, apud quos eſt ad ripas Moſæ oppidū ab Antonio Pio, ut qdā ſcribūt, conditū, et Benefacta appellatū nomē retinēt, diœceſis ſunt leodienſis, et uſq; ad ciuitatis ferè mœnia protenduntur, cuius antiſtiti etiā ſubiacent, nūc ducatui Lucēburgenſi, ac comitatui Namurcenſi, et Moſæ fluuio finitimi.

Curioſolitæ populi inter Celtas ex maritimis ciuitatibus oceanū attingētibus, quæ Armoricæ appellātur,

proximi

proximi Andegauenſibus, Seſuuijs, Oſiſſinis, Vnellis, Venetis, Auleicis, Rhedonibus. hos Coriſopitenſes eſſe pleriſq; placet, quæ ciuitas eſt epiſcopalis in Prouincia Turonenſi Britãniæ ducatu, regnóq; Francorum ſiti. Cornouaide à Gallis.

Cadetes populi inter Celtas ex ciuitatibus oceanum attigentibus, quæ Armoricæ appellantur, proximi Lemouicibus, Rhedonibus, Veneretis, Andegauẽſibus, Cenomannis in regno Francorum ſiti.

Cadurci populi inter Celtas proximi Hebeuteris, Gaballis, Velaunijs, Lemouicibus, & Aruernis. Quorum ſub imperio eſſe conſueuerat ciuitas epiſcopalis in Prouincia Bituricenſi, ac regno Francorum ſita nomẽ retinẽt. hos memorat Iuuenalis in prima ſatyra tertij libri. Nec longe erãt à finibus Prouinciæ Romanorũ.

Cauillonum oppidum Heduorum inter Celtas, qđ coniectura eſt fuiſſe oppidum Cabillon ad ripas Araris fluuij ſcilicet fluminis, ubi rei frumentariæ, cõmercijq;, & commeatus cauſa ſæpe Romani negociabãtur.

Carnutes populi inter Celtas Andegauẽſibus, Turonibuſq; finitimi, ac oceano proximi erãt ĩ cliẽtela Rhemorũ regio eorũ totius Galliæ media, à qua tamen extra regnum Frãcorũ biduo iter expedito, patet. ciuitas ẽ epiſcopalis nomẽ latine retinẽs, ĩ Frãcorũ regno ſita.

Cantabri populi ciuitatum citerioris Hiſpaniæ finitimæ Aquitaniæ, qui auxilio fuerũt Vocatijs, Taruſatijs, Tarbellis, Bigeronibus, Garumnis, Cocoſatibus, ac reliqs populis, et ciuitatibus Aqtaniæ contra exercitũ Cæſaris, cuius dux erat P. Craſſus Marci Craſſi filius, qui cum patre à Parthis interẽptus eſt. finitimi ocea

no Aquitanico, Pyreneis montibus, ac Garūnæ fluuio.

Cocoſates populi in Aquitania proximi Subuzatibus, Vocatijs, Taruſatijs, Sontiatibus, Garumnis, ac Hiſpaniæ citeriori, & Garumnæ fluuio in Francorum regno ſiti.

Confluens Moſæ, et Rheni fluminum in Sicambros, nunc Ghelrenſes ad Menapios, nunc Iuliacenſes, ut olim ſeipſi Menapij protendebant, eſt longe ab oceano ferè octuaginta mille paſſuum proximus Nouomagio Ghelrēſiū oppido, diœceſis Traiectenſis, Prouinciæ Colonienſis inter Buſcū ducis, & Hoeſdem oppida ducatus Barbantiæ, in quorum Sicambrorum fines equitatus Vſipetum, & Tenchtherorum poſt prælium, & fugam ſuorum ſe Tranſrhenum recepit, inter quem confluentem, & Colonienſem ciuitatem, quæ poſt Vbiorū fuit ponte facto Cæſar primo traiecit exercitum.

Cantium in Anglia ad mare eſt in Angulo Imi, minoris'q; lateris ex tribus eius inſulæ lateribus contra Galliam, quò ferè omnes Galliæ naues appellunt, et ad orientem ſolem ſpectat. ex omnibus autem Anglicis longe ſunt humaniſſimi, qui Cantium incolunt. quæ regio eſt maritima omnis, neq; multum à galliæ differunt conſuetudine. huic maritimæ regioni quatuor reges præerant, quibus Cæſar, quicquid in annos ſingulos uectigalis populo romano Anglia pendĕret, conſtituit. Nūc regnum Angliæ ex uoto Henrici regis uectigalis romano pontifici facta eſt, quæſtor'q; à R. pōtifice in Angliam mittitur, qui cenſum annuum exigat non diſſentiente rege. In Cantio ciuitas eſt Metropolis nomen retinens, ferè habet omnes epiſcopos Angliæ ſibi ſuffraganeos, eius

neos, eius archiepiſcopus legatus natus eſt. ſimiliter, & Eboracenſis, cui in Anglia, quæ eas duas Metropoles ſolũ habebat, duo tantum ſubſunt ſuffraganei, q̃d omnes olim epiſcopi Scotiæ, quæ nullum habet archiepiſcopum, illi ſubijcerentur.

Ceuimagni populi in Anglia mari proximi, et Trinobãtibus, Sẽgotiacis, Ancalitibus, Bibrogis, ac Caßijs.

Caßij populi Angliæ mari proximi, & Ceuimagnis, Trinobãtibus, Sẽgoriacis, Ancalitibus, et Bibrogis

Centrones item Belgarum populi, qui ſub imperio Neruiorum, nunc Tornacenſium, erant proximi Grudijs, Leuacis, Pleumoſijs, & Gordunis, forte ſunt nunc Gordracenſes in Flandria Tornacenſis diœceſis.

Cheruſci Germaniæ populi Trãſrhenani, quos Bacenis ſylua Germaniæ ingens nunc Nigra, ut pleriſq; placet, dicta à Sueuis pro natiuo muro diuidit, hos Tacitus refert proximos Hermonduris, Cattis, & Ligijs Hungariæ populis.

Camulodinum in Anglia oppidum, ſeu Colonia.

Caninephates populos Batauis finitimos, & eandẽ inſulam colentes, qui origine, uirtute, lingua pares Batauis, numero ſuperantur, Tacitus.

Cathos populos Germaniæ Tranſrhenum flumen Ligijs Hũgariæ populis, Cheruſcis, Herciniæq; ſyluæ proximos, ac Hermoduris, cum quibus pro flumine finitimo ſale fœcundo pugnabant, et in æternum diſcordabant Cauci Germaniæ populi.

Cularonem oppidum proximum Hiſaræ flumini Vocuntionibus populis, montiq; Ciniſio, & Allobrogibus in Sabaudia, Plancus inter epiſtolas familiares

Tullij, in illa, quæ incipit. Nunq̃ mehercule, quibus in locis opinio eſt Cæſarem initio gallici belli quinq; legiones ex Italia traduxiſſe, et uerisſimilius eſt, q̃ quod per Eporediam urbem epiſcopalē, & auguſtam prætoriã, ac montem, cui Coloniæ iugum uulgo nomen eſt inter Cineſiũ, & ſancti Bernardi monteis iter fecerit, cũ hoc impeditius, ac prolixius uideretur.

Cammanos Germaniæ inferioris populos pridem Phryſiæ partem oceanum mare Rhenum fluuium, & lacus attingentem paludibus, ac ſaltibus uberrima incolentes, quã mox Tubantes populi poſt Vbij, Germani ac itidem gens inhabitarunt. Tacitus.

Ceracates Germaniæ Transrhenanæ populos Vangionibus, ac Tribotis proximos. Tacitus.

D

Diablinthres populi inter Celtas Lexobijs, Nanetibus, Ambiliatibus, Venellis, Curioſolitis, Venetis, & Seſuuijs proximi, ex maritimis ciuitatibus oceanum attingentibus oppoſiti Angliæ, in Prouincia Turonenſi, & regno Francorũ ſiti. Leondoul gallice.

Danubius flu. Germaniæ, ex monte qui Iraneus dicitur nõ lõge à Rheticis Alpibus, Atheſiſq;, et Rheni Germaniæ fluminum fontibus inter Tridentinam, & Curienſem diœceſes oriens Germanos ſiniſtra, & Hungaros, ac Theutones dextra alluẽs. poſt Iſter dictus, ac iterũ Danubius Euxino mari pluribus hoſtijs immergitur. Hunc autem, & Rhenum fluuium in Rhetia oriri quidam tradunt.

Daci populi erãt Transrhenani Danubio fluuio, & Auaritijs, ſyluæq; Herciniæ finitimi, quos olim Hũgariæ partem

riæ partem habitaſſe pleriq; tradunt,& poſt in maritima loca Noruegiæ proxima ceſſiſſe. Lucanus.

Durocoterum oppidum Rhemorum inter Belgas, in quod Galliæ conciliũ Cæſar indixit, ac de coniuratione Senõnum, et Carnutum quæſtionẽ habere inſtituit, et de Accone, qui princeps eius cõiurationis fuerat, grauiori ſententia pronuntiauit, ac more maiorum ſupplicium ſumpſit, cæteris aqua, et igni interdixit in regno Francorum ſitum.

Duracij populi in finibus pictonum, qui perpetuo in amicitiam remanſerant Romanorum propinqui oppido Lemo, Nauernis, & Ligeri fluuio, ac Aquitanis inter Celtas in regno Francorum ſiti. hic Duraſiorum familia inter Gallos præcipua.

Denodurum inter Belgas oppidum Metenſis ciuitatis, quo ex Colonia urbe Rhenũ attingente ad eam ciuitatem iter eſt. Tacitus. forte Theonis uilla nunc dicta.

E

Eburones populi inter Belgas, gente nomine, et numero Germani appellati, Cõdruſis, Menapijs, Aduaticis, Treueris, quorum clientes erant, & ſyluæ Arduẽnæ finitimi, nunc Leodiẽſes dicti apud Gallos Liege. horũ maxima pars inter Rhenũ, et Moſam, qui ſcilicet Moſa fluuius eos alluit, his Sicambri, qui Ghelrenſes erant Transrhenani ſunt proximi. ciuitas tunc Eburonum ignobilis, atq; humilis, proximi oceano, & ſyluis, continentes'q; paludes habebant, his duo reges præerant, quo magis conſtat eos fines quamlatiſſimos extitiſſe, quibus coniectura eſt ducatũ Luxẽburgenſem, et Lotoringenſem, ac Iuliacẽſis partẽ et comitatũ Namurcen-

ſem,urbem'q; Aquiſgranũ, ubi imperatores primam ex more ſuſcipiunt coronam,incluſos extitiſſe,ac quãtum diœceſis ipſa Leodienſis uſquequaq; ſe extendit,reges illos poſſediſſe. Apud Eburones autem ſtirpem Caroli magni in uico Lupilia nomine,Leodienſi ciuitati proximo,ortum habuiſſe tradũt,Pipinos'q;,et Carlomanos,Belgas,ſimul'q; Germanos fuiſſe,ſic'q; in Germanos,Ciſrhenanos, qui Belgæ ſunt à græcis non in Transrhenanos eſt translatum imperium. Ciuitas nũc eſt epiſcopalis Prouinciæ Colonienſis,Lucanus, & Suetonius in uita Iulij Cæſaris,quem refert cladẽ Cottæ, & Aurumculei ægerrime tuliſſe. hanc ciuitatem Carolus dux Burgundiæ ultimus ſolo æquauit,omnes'q; puberes, & ſacerdotes interfecit,quod epiſcopo conſanguineo ſuo infeſtiores aliquanto fuiſſent.

Eburonices inter Celtas populi Aulertijs,Lexouijs, Vnellis,& Curioſolitis proximi ex maritimis ciuitatibus oceanũ attingentibus,hos opinio eſt populos eſſe ciuitatis Ebroicorũ,quæ eſt epiſcopalis in Prouincia Rhotomagenſi ducatu Normanniæ, et Francorũ regno ſita.

Eſſui populi pacatiſſimi,& quietiſſimi proximi ciuitatibus,quæ Armoricæ appellantur, remoti à Belgis ultra centum millia paſſuum. hos inter Celtas fuiſſe coniectura eſt,forte in Normannia,aut Britãnia citeriore,& regno Frãcorũ ſiti. Galli Retolus appellant.

Elauer fluuius inter Celtas apud Aruernos,Gergouiam oppidũ in altiſſimo monte poſitum præterfluens, qui ferè ante Autumnum uado tranſiri non ſolet,proxinus Heduorum finibus in regno Francorum ſitus, nomen adhuc retinens.

Fluſtates

F

Fluſtates populi in Aquitania proximi Vocatijs, Taruſatijs, Sontiatibus, Garumnis, & Hiſpaniæ citeriori in regno Francorum ſiti. comitatus eſt in Vaſconia conſiſtens ad comitem de Fuxo pertinens. nomen retinet etiam nunc.

Friſios oceano, & Batauis finitimos, pluraq; loca, & inſulas circa Holandiam, Ghelriam, Barbantiam, & Traiectenſem urbẽ, ac Oſtia, quibus Rhenus oceanũ mare influit habitanteis. Tacitus, referens eos trás rhenanam gentem tunc fuiſſe.

G

Geneua oppidum Allobrogum proximum Heluetiorum finibus, ex quo pons ſuper Rhodanum fluuiũ ſitus ad Heluetios pertinebat, ubi à lacu Lemano, quẽ Lauſane dicunt, Rhodanus ad Liguſticum mare profluit finitimum Antuatibus, & à Gallia Prouincia Romanorum non longe diſtans, nunc duci Sabaudiæ, ſiue eius ciuitatis Antiſtiti proprio comitatus nomine ſubeſt extra Celtas, Belgas, & Aquitanos. ciuitas eſt epiſcopalis in Prouincia Vienenſi, nomen præſertim gallice retinens. Lucanus.

Garocelli populi citra Rhodanum finitimi Caturcibus ultra Alpes graias, quibus hodie nomẽ eſt mons Ciniſius, ſiue Cinerum. hac Hannibal authore Liuio, non ſine ingenti difficultate exercitum in Italiam traduxit. hi nõ longe a Cẽturionibus, qui Tarentaſij ſunt, nec ab Hiſara flu. extra Celtas, Belgas, & Aquitanos in Sabaudia conſtituti.

Gaballi populi inter Celtas proximi Eluetijs, &

Cadurcis, Velaunijs, & Auernis, quorum ſub imperio eſſe conſueuerant, ciuitas eſt epiſcopalis Prouinciæ Bituricenſis olim, nunc Arelatenſis in regno Francorum ſita nomen retinens.

Genabis inter Celtas Carnutum oppidũ, quod pons Ligeris fluminis continebat proximum Velaunoduno, & Agendico oppidis Senonum, ac Auarico, & Nouioduno oppidis Biturigum in regno Francorum ſitum.

Gergobina inter Celtas Boiorũ oppidum, quos Heluetico prælio uictor Cæſar ibi collocauerat, Heduiſq; attribuerat, ut ſupra deſcripſimus, in finibus Heduorum proximum Auarico, & Nouioduno Biturigum oppidũ in regno Francorum ſitum.

Gorgouia in Celtis inter Aruernos oppidum ſecundum flumen Elauer in altiſſimo monte poſitũ omnes aditus difficiles, ac oppoſitum collem ſub ipſius montis radicibus egregie munitum, omniq; ex parte circunciſum habens, erat & iugum, cuius dorſum propè æquũ ſylueſtre, et anguſtum, qua ad alteram oppidi partem aditus, oppidi murus à planicie, atque initio aſcenſio recta regione, ſi nullus anfractus interdiceret, mille ducentos paſſus aberat, forte nunc Claromontenſis ciuitas epiſcopalis in Prouincia Bituricenſis, & Francorum regno ſita.

Garites populi in Aquitania proximi Auſcis, Garũnis, Vocatijs, Taruſatijs, Sonciatibus, & Hiſpaniæ citeriori, quos coniectura eſt fuiſſe Lacorites, nunc Lectorenſes ciuitas eſt epiſcopalis in Prouincia Aucitana, & in Vaſconia, ac Francorum regno ſita.

Garumni populi in Aquitania proximi Aucis, Vo

catijs, Taruſatijs, Sonciatibus, & Hiſpaniæ citeriori in regno Francorum ſiti.

Germania, ut pleriſq; placet, inter Danubiū, et Rhenum flumina protenditur, omnesq́; illic habitantes populos à fontibus eorum uſq; ad Maria, quæ ambo influunt, complectitur, necnon & eos, qui citeriores Rheni ripas attingunt, ac Eburones, Condruſos, Treuiros, Aquiſgrani urbem, & pleroſq; Belgas ortos à Germanis cis Rhenum flumen antiquitus in Galliam traductos ſuperior Germaniæ pars, quæ alta dicitur ab Alpibus Italiæ imminentibus uſq; ad Maguntinam urbē Rheni fluminis citerioribus ripis adiacentē protenditur inferior ab inde uſq; in mare oceanum, horum ciuitates pro gloria habebant finitimos longiſſime expellere.

Galli omnes in ſeptentrionibus ſunt poſiti, Carnutum autem fines regio totius Galliæ media Galli uirtute belli omnibus præferebantur, ac Germanos ſuperabant, ut ultro eis bella inferrent, & propter hominum multitudinem, agriq́; inopiā Transrhenum Colonias mitterent, & quod à dite patre ſe prognatos prædicabant ſpatia totius temporis non numero dierum, ſed noctium finiēdo, ita ut noctes dies ſubſequatur. Cōiectura eſt, horarum initium apud eos media nocte incipere conſueuiſſe, apud hos ſunt tres præcipuæ ciuitates Treuerenſis, ſcilicet, Colonienſis, & Maguntina, quæ in imperatoris electione principatum obtinent. Conſtitutas autem apud Gallos eas coniectura eſt, ut Chriſti forte fidem facilius introducerent apud Germanos eorum finitimos.

Grudij populi inter Belgas ſub impio Neruiorū pro=

ximi Centurionibus,Pleumoſiis, & Gordunis,Galli Louanios.

Gorduni populi inter Belgas ſub imperio Neruiorum proximi Centurionibus,Pleumoſiis, & Grudijs, Gantois gallice.

Garumna flumen Celtas ab Aquitanis diuidit, qui ſcilicet Aquitani conſiſtunt inter illud flumē, monteſq; Pyrenæos,ex quibus oritur,& mare oceanum influit, quod Aquitanicum appellatur. Lucanus.

Geldubam Germaniæ locum propè Rhenum,Maguntinam,& Coloniā urbeis Metropoliticas. Tacitus.

Gugernos Germaniæ populos propè Rhenum fluuium,& Geldubam Batauis proximos. Tacitus. ſunt qui Cugernos malint.

Grunes inter Colonienſem,Traiecenſem urbeis locū ultra Noueſium oppidum Rheno adiacētem. Tacitus, qui,ut cōiectura aſſequi poſſumus,Cliuis eſt,unde Clivenſis ducatus dicitur,cui ſatis uocabulum alludit. hinc mater Ludouici XII Francorū regis Maria nomine.

H

Hedui populi finitimi ſunt, Aruernis, Biturigibus, Sequānis,ac Sebuſianis inter Celtas, hi adhuc nomen priſcum latine retinent inter Burgundos, nunc nominati,nec citra Ararim flumen,qui nunc Sagona appellatur,aliquos habent fineis, nec hodie ſunt Sebuſianis finitimi. In ducatu Burgundiæ, & Francorum regno ſiti. ciuitas horum Heduorum epiſcopalis eſt in Prouincia Lugdunenſi.

Heluetij inter Celtas populi ſunt bonitatem agri habētes,finitimi Conſtantienſi,Baſilienſi,Sedunenſi,ac Ge-

benenſi, & Biſuntinæ diœceſibus, ac ultra Lauſanenſem agrum protenſi ſunt, atque ex maxima parte Biſuntinæ Prouinciæ ſunt; atq; ad Sabaudiæ ducatum extendebantur. Quorũ fines erant in longitudine ab ortu Rhodani inter Curienſem, & Sedunenſem diœceſes, montesq́; Brigam, & Sancti Bernardi, uſq; ferè in Bellicenſem diœceſim, cuius populi, ut coniectura eſt, olim Sebuſiani ſunt dicti. In latitudine autem à monte Iura circa Baſilienſem, & Conſtantienſem agros, uſq; ad ortum fluminis Rhodani, quæ latitudo ab inde uſq; in finem lacus Lemanni, ubi pons eſt, ciuitas Gebennæ anguſtior fiebat. Quibus limitibus adhuc duodecim Helueticorum pagi quemadmodum tempore Cæſaris conſiſtunt. Berna caput nunc gentis Suricum Lucerna, Turegium, qui olim Tigurinus, & cætera dicebantur, qui ſæpe ultra Rhenum tranſeuntes bella cum Bauarijs Sueuis, & alijs Tranſrhenanis finitimis, quos altos Alamanos nominamus, ſeu cum his, qui tunc loca illa incolebant, quæ loca, nunc Conſtantienſis, Curienſis, Tridentinæ, & finitimarum ſunt diœceſum gerebant, hos, cum per Galliam Prouinciam Romanorum tranſire prohibiti eſſent à Cæſare, anguſto, & difficili itinere uix qua ſinguli carri ducerẽt, per loca, ubi claues, et Iougni caſtella, nunc ſunt in extremis Sabaudiæ & Burgundiæ finibus in Sequanos, qui nunc comitatum Burgũdiæ habitãt, penetraſſe creditur, et ad Ararim fluuium circa Surregium, & Viredunum caſtella id flumen attingentia, ac in Heduos, ubi nunc ducatus eſt Burgundiæ contendiſſe, hi à pleriſq; Suitenſes, à nõnullis fœderati dicuntur. agrosq́;, & uicos poſſident in

Italia citra montem, qui ſancti Gottardi dicitur, in dioœceſi Mediolanenſi. contra hos Cæſar ſuo, ac ſuorum eqs amotis, ſe prælium commiſiſſe refert, & cum ſex legionibus, equitatuq;, & auxiliaribus copijs duobus prælijs uno ad Ararim flu. altero in Heduis, Heluetios, quorum CCLXIII millia ferre arma poterant, fudiſſe, & tamen ancipiti prælio pugnatum diu, atq; acriter, ut toto prælio, cum ab hora diei ſeptima, uſq; ad ueſperam pugnaretur, auerſum hoſtem nemo uidere potuerit. Hi cum ſæpe in Italiam erumperēt à Carmaniola duce Philippi Mediolanenſis principis prælio uicti, intra fineis ſe ſuos poſtea continuere. noſtra demum ætate à Carolo octauo Francorum Rege in terra Italia cogniti magnum ſibi nomē compararūt, ut nullus peditatus melior eſſe conferatur. Quod ſuperiore anno XXX eorum millibus à Venetis euocatis, id, quod nūquā ante acciderat, fugatis ex Italia Gallis, multo magis comprobatum eſt. Atq; hoc anno uictis eiſdē ad Nouariam per inſidias caſtra nocte aggreſſi, magnum ſibi nomen compararunt.

Harudes populi Tranſrhenani ſunt in Galliā Celticam circa fineis Sequanorū, ac Heduorum ab Arioniſto Germanorum Rege tranſportati.

Heleueteri populi inter Celtas proximi Cadurcis, Gaballis, Velaunis, et Aruernis, quorum ſub imperio eſſe conſueuerant in Prouincia Bituricenſi, & regno Francorum ſiti.

Heluij populi inter Celtas Aruernorum fineis contingunt, hos mons Gebenna ab Aruernis diuidit proximi ſunt Gaballis, Rhutenis, Cadurcis, Volcis, et Aremi

cis, ac Galliæ Prouinciæ Romanorum. ciuitas eſt epiſco palis in Prouincia Bituricenſi, & Regno Francorum ſiti, nunc Albienſes dicti. hinc M. Tullij Ciceronis matrem ortam eſſe Euſebius, & alij tradunt.

Hercinia Germaniæ Transrhenana ſylua eſt forte ab Hercino mõte Germaniæ dicta, latiſſima, ac ſupra omnes alias lõgiſſima. Oritur ab Heluetiorum, et Nemetum, & Tauriacorum finibus, rectaq́; fluminis Danubij regionibus pertinet ad fines Auarũ, et Dacorũ, quos pleriq; putant Hũgariæ partẽ habitaſſe. hinc conſtat Nemetes, qui Spirenſes uocãtur, et Heluetios Trãsrhenũ fines tẽpore Cæſaris habuiſſe, quæ ſylua multo longior, atq; latior eſt, quàm Italia uel Gallia tota.

Hermonduros Transrhenanos Germaniæ populos Ligijs Hũgariæ populis, Cattisq́; Theruſcis, ac ſyluæ Herciniæ, & ultra illam proximos. Tacitus.

I

Ibernia inſula eſt ad Hiſpaniã, occidentemq́; ſolem ſita, quà medium Angliæ latus uergit, dimidio minor exiſtimatur, quàm Anglia. Sed pari ſpatio trãſmiſſis XXX millibus paſſuũ in Hiberniã appelles, ut in Britãniam. in hac ſunt plures Metropoles, & ciuitates epiſcopales, q̃ in Anglia. eam q̃dam nominant Irlãdam.

Ioſcedum inter Celtas oppidũ fluminis Sequãnæ ripas attingens citeriores ſupra Maledonum oppidum ei finitimum, & Lutetiæ, quæ Pariſij dicitur proximũ non longe à Senonibus in Francorum regno ſitum.

Icius portus inter Belgas Morinis, oceanoq́; mari finitimus eſt Ambianis, & Attrebatibus proximus, à cõtinenti, Britãniæ, quam Angliã dicimus XXX milli-

bus paſſuum diſtans et traiectui cōmodiſſimus, cui ad dextram Zelandia inſula Holandia, & Flandria, ad ſiniſtrā autem comitatus, q̄ dicitur portus Picardiæ pars & Normandiæ ducatus ex oppoſito uero Anglia conſiſtunt. oppidum eſt illic populorum, quibus Calete nomen eſt. Id adiecto Iccij portus nomine, ut quibuſdam placet, Caletium nuncupatur. Normanniæ eſt diœceſis in regno Francorum, & poteſtate Anglorum Regis ſitum. Lucanus.

Iura mons Sequānos ab Heluetijs diuidit incipiens in finibus Baſilienſium, ac Conſtantienſium protenſus ferè in Sebuſianos, nunc Bellicenſes Prouinciæ Biſuntinæ, qua Sequanorū fines in Rhodanum perueniunt. Illac enim Cæſarem ex Allobrogibus in Heduos ad Ararim contra Heluetios legiones traduxiſſe opinio, ciuitates, nanq; oppida, & uici, ſicut olim continebantur nominibus populorum, ita, ut plurimum eiſdem in locis remanſerunt de illorum diœceſibus Prouincijs Tribubus, ac regionibus.

Icenos in Anglia populos ab Oſtrio Romano duce ſubactos Tacitus, qui forte Icci portus accolæ fuerant, refert.

L

Latobrogi finitimi Heluetiorum ſunt inter Celtas non longe ab Allobrogibus, quos Lauſanenſes fuiſſe cō iectura eſt. ciuitas eſt epiſcopalis Prouinciæ Biſuntinæ in ducatu Sabaudiæ ſita, ac eius proprio antiſtiti ſubdita.

Lingones inter Celtas populi finitimi Heduis, Sequānis, ac Tullenſibus, qui dicebantur Leuci, nomen retinent. ciuitas eſt epiſcopalis in Prouincia Lugdunenſi,

ac Francorum

ac Francorum regno ſita. Langres ab indigenis.

Leucij populi finitimi Lingonibus, et Sequãnis, qui Burgundi ſunt, ac Mediomaricibus, qui Metenſes hodie dicuntur, Belgis attribuuntur, & Treuerenſi Prouinciæ. hodie Tulenſes dicti, ciuitas eſt epiſcopalis in Lotoringia regione. Lucanus.

Lemouices item populi inter Celtas ex ciuitatibus oceanum attingentibus, quæ Armoricæ appellãtur proximi Vnellis, Venetis, Rhedonibus, Andegauẽſibus, Cenomannis, Lexouijs in Prouincia Turonenſi, regnóq; Francorum ſiti. Limoſins gallice.

Lutetia inter Celtas eſt, Prouinciæ Senonenſi aſcribitur, oppidum erat Pariſiorum poſitum in inſula fluminis Sequãnæ, quod perpetua palus influit proximũ Bellouacis Agendici oppido, ac Senonibus, & Mellodu no oppido finitimum. nunc urbem Pariſienſem eſſe di cunt. ciuitas eſt epiſcopalis in Francorum regno ſita, in quam Cæſar ſe concilium tranſtuliſſe, & patrum ſuorum memoria à Pariſijs populis conſtructam eſſe ſcribit.

Lexouij populi inter Celtas ſunt proximi Oſiſſinis, Nanetibus, Ambiliatibus, Diablintribus, & Aulercis, ex ciuitatibus oceanum attingentibus. hos quidam opinantur eſſe accolas ciuitatis Lixouienſis, quæ eſt epiſcopalis in Prouincia Rhotomagenſi ducatu Normanniæ, & Francorum regno ſita. Galli Liſieux.

Lemanus lacus inter Celtas, quẽ Rhodanus influit, Galliamq; Prouinciam Romanorum ab Heluetijs diuidit, qui hodie Luxanæ lacus dicitur, quẽ Rhodanus ad pontem Gebennæ urbis effluit. Lucanus.

Lepontij populi ſunt Germaniæ, qui alpes incolunt inter Sedunenſem, & Curienſem diœceſes. hos quibuſdam placet fuiſſe Sarmatas, apud quos Rhenus flu. oritur, forte hodie Sutieſes dicti inter fontem Rhodani flu. & Rhetias alpes ſiti.

Leuaci inter Belgas ſub imperio Neruiorũ populi proximi Grudijs, Pleumoſijs, Gordunis, et Cẽtronibus.

Ligeris flumen non longe ab Heduorum finibus in Celtis oriens, eos à Biturigibus diuidit in Carnutes diu per Celtas lapſus, multisq́; obliquis gyris, Aquitaniam Alluens oceanum mare, quod Britãnicum dicimus, influit. Dignum memoria refertur à Philippo, qui ſecundus hoc nomine regnauit apud Gallos Vadum primum inuentum. cum antea nunquam Vado tranſiri potuiſſet.

Londinum oppidum in Anglia inſigne, copia negociatorum, & mercatuum maxime celebre. Tacitus. ciuitas eſt epiſcopalis in qua Angliæ reges, principes, Senatus, populi, & mercatores continentur, in Prouincia Canturienſi ſita.

Ligios populos in Hungaria Tacitus proximos Hermonduris, & Cattis.

Lucum municipium Vocuntiorum propè Caturiges, Garrocellos, Centrones, & Allobroges. Tacitus.

Lugdunum urbem ad Rhodani ripas, & Viẽnæ finitimam Seneca in epiſtola ad Lucilium refert eam regionem fatali igne ſuo tempore exuſtam, quam inter Celtas aſcribere quibuſdã placet, quoniam omnes eius ſuffraganei, et pars urbis, eccleſiaq́; ipſa matrix in Celtis ſunt. hinc Plotius, qui primus Romæ rhetoricam do-

cuit latinam, ortus eſt, à quo Romæ ſe puerū cum Q. fratre latine primum doctum eſſe Cicero refert. oppidum hoc Munatius Plancus condidit, ſed annis poſt centum incenſum Romani reſtituere.

Longobardos Cheruſcis, Cattis, Caucisq; propinquos inferioris Germaniæ populos Tacitus refert, quos nonnulli Veſtaflos fuiſſe opinantur non longe à Caninefatibus, ac Phryſijs. quidam uero eos Pannones fuiſſe tradunt. hi ſunt, qui, cum Italiam fermè omnem occupaſſent per ducentos, & quatuor annos, tandem à Gallis rege Carolo pulſi ſunt, ita tamen, ut Ciſalpinæ Galliæ nomen ab his ad noſtra tempora peruenerit.

M

Matrona fluuius eſt, Celtas à Belgis definiens in finibus Lingonum, & propè Tulenſem agrum, nec longe à fonte Moſæ fluminis oritur, Catalauum ciuitatem epiſcopalem in Campania Franciæ interfluēs per Francorum regnum prorſus labens parum ſupra Pariſienſem urbem Sequanæ fluuio miſcetur.

Matiſcon inter Celtas oppidum tunc in Heduorum finibus ad Ararim flumen, qui Sagona nunc dicitur, inter Lugdunenſem, et Cabilonenſem urbeis. Ciuitas eſt nunc epiſcopalis Prouinciæ Lugdunenſis nomen retinens in comitatu Matiſconenſi, & Francorum regno ſita.

Mandubij populi erant inter Celtas Incolæ oppidi, cui nomen Alexia inter fineis Lingonum, & Heduorum proximi uico, quem Flauigneum dicimus. Nūc in ducatu Burgundiæ, regioneq; Alſetum ab Aleſia, ut

quibuſdam placet, dicitur, quibus uocabulũ alludit, in diœceſi Heduenſi, & regno Froncorum ſiti.

Magetrobia locus in Celtis, in quo Arioniſtus Germanorum rex copias Gallorum prælio uicit, non longe à paludibus, quē Rheno flumini proximum, et circa ipſum fuiſſe coniectura eſt. Galli Toaut.

Marcomanni populi Germani ſunt, qui cum Arioniſto Germanorum Rege à Cæſare ſunt prælio ſuperati, quos coniectura eſt fuiſſe Tranſrhenanos. Sic & Harudes, & Arioniſtus ipſe Germani fuerunt, cuius ferè omnes reliquas copias Cis Rhenum incoluiſſe uidemus, ut ſunt Triboes. hodie Argentinenſes, & Nemetes, nunc Spirenſes, ac Vangiones, qui Vormacienſes appellantur, ac Seduſi, quos forte Sedunos propè montes Brigam, et Sancti Bernardi opinari poſſumus, niſi quis forte Marecomannos coniiciat eos eſſe, qui uallem Heluetiis finitimã incolunt, cui nomen eſt Marecõmanna Sequãnis, & monti Iura proximam. cum his Marcus Antonius cognomento philoſophus periculoſiſſimũ, & diuturnum bellum geſſit. Tandem Chriſtianorum precibus, qui pluuiã à ſuperis impetrarunt, cum exercitus Romanus, ſiti laboraret, uicti, & in deditionem accepti.

Morini populi ſunt inter Belgas Attrebatibus, Ambianis, Neruiis, oceaniq; Mari finitimi, à quibus breuiſſimus in Britãniam, nunc Angliã eſt traiectus. continẽtes ſyluas, et paludes habebant, eorũ finibus comprehenditur comitatus, cui nomen eſt Pontus ad abatiã ſancti Bertini, directo iure ꝑtinẽs ueteri nomine Ponti, quo regio illa à pleriſq; deſcribitur, ciuitas eſt epiſcopa

lis, quæ latine nomen retinet, gallice uero Terauana nũcupatur. In Prouincia Rhemẽſi, et regno Francorũ ſita.

Menapij populi Galliæ inter Belgas, Treueris, Condruſis, Arduennæ ſyluæ, Rheno'q; finitimi denſiſſimas ſyluas, perpetuas'q; paludes ad utranq; Rheni ripam, agros ædificia, uicos'q; habebant, proximi Vbijs, Eburonibus, et Sicambris, qui hodie Ghelrenſes ſunt, hi ſcilicet Sicambri, & ad confluentem Moſæ, Rheni'q; oceanum etiam mare attingunt. nunc Iuliacenſis ducatus eſt, Colonienſis diœceſis. anguſtior ſatis, ut uidetur, ac ſubductior, quampridem Menapiorum fines eſſent.

Meledunum inter Celtas oppidum in inſula fluminis Sequanæ poſitum Agendici oppido, Senonibus'q; proximũ, ac Lutetiæ, quæ hodie ciuitas Pariſienſis eſt. Et Loſedo ad ripas Sequanæ poſito finitimum olim, ciuitas epiſcopalis erat, nunc etiam oppidum eſt in Frãcorum regno nomen retinet.

Moſa flumen profluit ex monte Voſego, qui eſt in finibus Lingonum in Francorum regno nõ longe ab ortu Matronæ, & Araris fluuiorum, & parte quadam circa Nouimagum ducatus Ghelriæ oppidum lõge ab oceano ferè octoginta millia paſſuum ex Rheno recepta, quæ appellatur Vallis. Inſulam'q; efficit Batauorũ, qui hodie Holãdini dicuntur oceanũ influit, ſic'q; in Celtis oriens immergitur Belgis.

Mediomatrices populi inter Belgas, finitimi Treueris, Tullenſibus, et Tribotis, hodie Argentinẽſibus. Hos Metenſes eſſe conſtat. ciuitas eſt epiſcopalis Prouinciæ Treuerenſis.

Mona inſula eſt ſic nominata in medio curſu inter

Angliam, & Hyberniam ferè ab utraq; quindecim millia paſſuum diſtans, ad occidētem uergens, circa quæ loca etiam complures minores ſubiectæ inſulæ eſſe existimantur, ubi multo breuiores ſunt noctes, quàm in continenti, ſicut etiam quanto magis ad occidentem uergimus breuiores æſtate noctes, & hyeme longiores manifeſte uidemus.

Monam inſulā in Rheno fluuio Holandiæ, Phryſiæ, ac Ghelriæ proximam, unde forte dicti ſunt Monaſterienſes. Tacitus.

Marſacos Germaniæ populos Battauis, Caninefatibus, Tungris'q; proximos, et, ut coniectura eſt, Cisrhenanos. Tacitus.

Maguntiacus inter Belgas Germaniæ ciuitas Metropolis, quæ nunc Maguntina dicitur citeriores Rheni ripas attingens, à Tacito relata, qui etiam Molem à Druſo ad remorandum Rhenum flu. factam refert, & à Paulino Pompeio romanarum legionum in Germania duce ſub Nerone imperatore perfectam.

Moſellam flu. qui circa fineis lingonum in Celtis oriēs Metenſem, ac Treuerenſem urbeis præterfluit, et confluentiam Germaniæ Ciſrhenanæ oppidum interſecat. Illic'q; Rhenum influit. Tacitus eſt author, referens Lucium Verum Nerone imperante romanarum legionum in Germania legatum, Moſellam, atq; Ararim flumina facta inter utrunq; foſſa paraſſe connectere, ut copiæ per mare, dehinc Rhodano, & Arare ſubuectæ per eam foſſam, mox flumine Moſella in Rhenum, & in oceanū decurrerent, ſublatis'q; itineris difficultatibus nauigabilia inter ſe occidentis, ſeptentrionis'q;

niſq;

nús'q; litora fierent, cui operi Selium Gracilem Belgicæ legatum inuidiſſe dicit deterrendo Verum, ne legiones alienæ Prouinciæ aſueſceret ſtudia Galliarum affectare, formidoloſum id imperatori dictitans, quo plerunq; prohiberentur conatus honeſti.

Marcodurum Vbiorũ uicum procul à Rheni fluminis ripa, et, ut coniectura eſt, transrhenanum. Tacitus.

Moeſios trans Danubium flumen populos Pannonibus finitimos. Tacitus.

N

Nemetocerna in Belgio, ubi interdum hyemauit Cæſar inter Belgas, dicta forte à Nemetibus. nunc Spireſibus.

Narbona Galliæ ciuitas Prouinciæ Romanorum finitima Toloſatibus, & non longe à Sonciatibus populis in Aquitania. ciuitas eſt Metropolica nomen retinens. in hac cum C. Cæſar dictator Colonos ex Martia legione milites deduxiſſe. Martius Narbo poſtea dictus.

Nemetes populi Germani inter Belgas numerantur finitimi Metenſibus, Argentinenſibus, Vormatiẽſibus, & Rheno flumini ferè omnes germanica lingua utentes. ciuitas eſt epiſcopalis Prouinciæ Maguntinæ Halſatiæ aſcribitur, nunc Spirenſis dicta eſt, & alia Halſatia maritima propè Inſulam quãdam Phryſiæ. Halſatia autem, in qua Spira, & Argentina ciuitates conſiſtunt, ut quidam opinantur, nomen indidit regioni illi ducatus Burgundiæ in qua Alſetum regio eſt, ſita. neq; id nomen ab Alexia olim oppido dictũ putant, quaſi

Arioviſtus Germanorum Rex, qui Halſatiæ præerat, id ei nomen impoſuerit.

Nitiobriges populi inter Celtas proximi Rhutenis, et Gaballis, ac Narbonēſibus, Galliæq; Prouinciæ Romanorũ in Bituricenſi Prouincia, & Francorũ regno ſiti. Monpolier hodie à Gallis dictum.

Neruij populi inter Belgas maxime feri Atrebatibus, Ambianis, Aduaticis, Morinis, Vellocaſibus, Viromanduis, ac Treueris finitimi. A Bellouacis longe abſunt, quos Sabis, et Scalde flumina irrigant, Nullus ad eos mercatoribus aditus erat, nihil uini, reliquarumq; rerũ ad luxuriam pertinentium patiebantur inferri, ne eorum animi elangueſcerent, uirtusq; remitteretur, magnæ uirtutis homines maius in diſcrimen, q̃ uſquã in tota Gallia, Germania, aut Britãnia fuerit uniuerſum Cæſaris exercitum deduxerũt, ita, ut Neruiorum prælio rem in anguſto uidiſſe, neq; ullũ fuiſſe ſubſidiũ, quod ſubmitti poſſet, & ſcuto à nouiſſimis uni militũ detracto in primam aciem ſe proceſſiſſe, quod ſolum in extrema ſpe ſalutis imperatori licet, Cæſar ipſe teſtetur. nũc Tornacenſes dicti. ciuitas eſt epiſcopalis in Prouincia Rhemenſi, & limitibus Francorum regni ſita.

Noricus ager trans Rhenum non longe à Danubio, & Atheſi Germaniæ fluminibus intra Tridentinam, ac Conſtantienſem, & Curienſem diœceſes. Satis proximus Bauaris, ac Sueuis, qui Vallis Norica appellatur, in quem Boij oppugnata Norica, tranſierant. Inde Tacitus affirmat, quod Noricos, Rhetosq; Rhenus flumius interfluit, q̃bus Rhetis Lepontij fuere proximi. Norimberga, nunc à Germanis.

Nouiodunum

Nouiodunum inter Belgas oppidum finitimū Sueſſionibus, & Viromanduis proximum Pariſijs. nunc ciuitas epiſcopalis nomen retinens in Prouincia Rhemenſi, & Francorum regno ſita.

Nouiodunum item Celtarū oppidum ultra Ligerim flu. in finibus Biturigum proximum Auarico Biturigū oppido, ac Genabi Carnutum oppido, & Velaunoduno, & Agendico Senōnum oppidis in regno Francorū ſitum. Noron Galli.

Nouiodunum item inter Celtas Heduorū oppidū ad ripas Ligeris flu. proximum Bibracte oppido Heduorum in eorum finibus, & Francorum regno ſitum.

Nanetes populi inter Celtas, Oſiſſinis, Lexobijs, Ambiliatibus, Diablintribuſq; proximi ex maritimis ciuitatibus oceanum attingentibus oppoſiti Angliæ. ciuitas eſt epiſcopalis in Prouincia Turonenſi, ac Britānia citeriore Britonante, & Regno Francorum ſita nomen retinens, & comitatus titulū habens, qui ſemper ducis Britāniæ primo genito aſcribitur. Nātes hodie Britāni.

Nantuates populi Germaniæ citra Rhenum flu. per quorum fines longo ſpatio, quaſi ab eius ortu Rhenus ipſe citatus fertur, proximi Heluetijs, ac Sequānis, hos Conſtantienſes nunc eſſe ſatis conſtat. ciuitas eſt epiſcopalis Maguntinæ Prouinciæ.

Noueſium oppidum Germaniæ, nunc Nuſſia dictum Collonienſis diœceſis Rheno flum. & Cliuenſi ducatui proximum citeriores Rheni ripas attingens. Tacitus.

Nabaliæ flumen trans Rhenū, Ghelrenſem, & Phryſium agrum alluens. Tacitus.

O

Octodorus uicus Veragrorum hodie dicitur ſancti Mauritij extra Celtas. Belgas, & Aquitanos in Sabaudia inter Sedunos. Antuates, & Allobrogas in ualle nõ magna adiecta planicie altiſſimis montibus undique continentur in duas parteis Rhodano flu. diuiſus diœceſis Sedunenſis.

Oſiſſini populi inter Celtas ex maritimis ciuitatibus oceanum attingentibus, proximi Lexobijs, Vnellis, Nanetibus, Venetis, Ambiliatibus, Diablitribus, Curioſolitis, Seſſuuijs, Auleræs, Rhedonibus, inter ciuitates armoricas nominantur in Prouincia Turonenſi, regnóq; Francorũ ſiti. horum litora Britãnico ſunt mari aduerſa, ut refert Pomponius Mella.

Ocellũ eſt citerioris Prouinciæ extremum, à quo per alpeis in ulteriorem Galliam, Ceutronesq;, nunc Tarẽtaſios, ac Garocellos, Caturiges, Vocuntios, & Allobrogas tranſitus eſt. Auillanæ, et Secluſæ uicis proximum, nunc, ut coniectura eſt, Nouclenſium nuncupatur. Secluſa autem, ut nonnullis placet, dicitur quaſi citeriorẽ Galliam ab ulteriori Secludens, diœceſis eſt Tauricenſis. Tres enim legiones in Aquileia hyemantes poterat Cæſar per Rheticas uel Lepontias Alpeis breuius ultra monteis, et in agrũ Heluetiorũ eundo Tridentum traducere, ſed intendens in ulteriorem Galliam ad cõprimendum Heluetiorum agmen iam in agro Heduorum conſiſtentium proficiſci, ut opinio eſt, in agrũ Cremonæ paulo ante ædificatæ, dehinc Placentiá, ac Taurinum peruenit, qua proximum iter in ulteriorem Galliam erat per alpeis legiones traducturus.

Ordolucas populos in Anglia arduis montibus proximos apud quos Hoſtorius dux Romanus Carata cũ in Anglia imperantem proſtrauit. Tacitus.

P

Pemani populi inter Belgas nomine, et numero Germani appellati Eburonibus, Condruſis, Hereſeiſq; proximi. hos coniectura eſt fuiſſe inter populos diœceſis Leodienſis.

Pariſij populi inter Celtas, qui Senonenſi Prouinciæ attribuuntur Senonibus, Bellouacis, & Agendico oppido proximi, ac Melloduno oppido finitimi Lutetiam habent oppidum, quam nunc Pariſienſem epiſcopalẽ urbẽ inhabitant poſitam in Inſula fluminis Sequanæ, quod perpetua palus influebat in regno Francorũ ſiti.

Pictones populi inter Aquitanos Sanctonibus, Toloſatibus, Engolismenſibus, & Petragorijs proximi, eorũ ciuitas eſt epiſcopalis in Prouincia Burdegalenſi, regnoq; Francorum ſita nomen retinens, comitatus titulo inſigniti. nõ longe ab his Philippus Valleſius Gallorũ Rex ab Edoardo Britãniæ rege memorabili pugna uictus eſt Poictiers Gallorum lingua.

Prætiani populi in Aquitania proximi Bigeronibus, Vocatijs, Taruſatijs, & Hiſpaniæ citeriori in regno Francorum ſiti.

Pleumoſii populi inter Belgas ſub imperio Neruiorum proximi Gordunis, Leuaſijs, Grudijs, ac Centronibus in diœceſi Tornacenſi ſiti. Flamingi uulgo.

Petragorij populi in Aqtania proximi Pictauis, ac Sanctonibus. eorum ciuitas eſt epiſcopalis nomen reti=

nens in Prouincia Burdegalenſi, et Frācorū regno ſiti.

Prouincia Gallia Romanorum finitima erat Rhodano fluuio, qui eam à Celtis diuidebat, ac mari Liguſtico, & Alpibus, quas maritimas dicimus, & Allobrogibus, quibus limitibus etiam Delphinatus pars, ac Prouinciæ, ſeu Metropoles Ebredunenſis, Toloſana, et Narbonenſis, pro parte includebantur, licet Viennam urbem Strabo Allobrogibus aſcribat.

Pyrenæi montes altiſſimi, maximiq́; diuidunt ulteriorem Hiſpaniam ab omni Gallia.

Primigenos in Anglia populos Antonæ, & Sabrinæ flu. propinquos. ſocios aliquando Romanorum. Tacitus refert.

Pannones trans Danubium flu. populos, quos Hungaros dicimus, non memorat Cæſar, ſed Tacitus.

R

Rauratij populi finitimi erāt Heluetiorū inter Celtas proximi Rheno flumini in Prouincia Biſuntina, quos eſſe Baſilienſes coniectura eſt, quia per Heluetiorum, & Sequanorum fines Rhenus profluit, & ipſis Sequānis aſcribuntur. ciuitas eſt epiſcopalis, quam Rhenus ipſe interſecat. Beruenſes appellantur.

Rutheni populi Prouinciales nō longe ab Aruernis, & Sanctonibus Narbona, ac Toloſa extra Celtas, Belgas, & Aquitanos. eorum ciuitas eſt epiſcopalis nomē latine retinens in Prouincia Bituricenſi ſita. hi comiti Armeniaci ſubijciuntur, & Rhodes dicti.

Rhemi inter Belgas proximi Celtis fratres, & conſanguinei, proximiq́; Sueſſionibus, cum quibus eodē iure, & hiſdem legibus, utebantur unum imperium,

unumq́; magiſtratum, cum eis habentes, finitimi quoq; Viromanduis, Treueris, Metenſibus, Cataleuſi, et Laudunenſi diœceſibus, ac ſyluæ Arduēnæ. ciuitas eſt Metropolis, cuius omnes ſuffraganei ſunt in Belgica nomen retinens, in qua Francorum Rex ungitur, & conſecratur, in regno Francorum ſita.

Rhedones populi inter Celtas ex ciuitatibus oceanū attingentibus, quæ Armoricæ appellātur, proximi Aulercis, Seſſuuijs, Curioſolitis, Oſiſſmis, Vnellis, Venetis, Andegauis, Cenomannis. ciuitas eſt epiſcopalis in Prouincia Turonenſi, & Francorum regno ſita, nomen retinet, in Britāniæ ducatu conſiſtit.

Rhenus Germaniæ flu. non longe à Danubij, & Rhodani flu. fontibus, & ferè in medio eorum oritur ex Lepōtijs, qui à nonnullis Sarmatæ dicti, alpeis incolunt, inter fineis diœceſum Curienſis, & Tridentinæ non longe ab Italia, longóq; ſpatio per fineis Nantuatium, qui hodie Conſtantienſes eſſe credūtur, Heluetiorum, et Sequanorum, ex quibus ſunt Baſilienſes, et comitatu Ferretenſis Mediomatricum, hodie Metēſiū, qui tunc uſq; ad Rhenum extendebātur, tributum nūc Argentinenſium, & Treuirorū citatus fertur, ac ubi oceano proximus eſt in plureis defluit parteis multis, in gentibusq́; inſulis effectis, quarū tres ferè à Phryſijs, ac reliquæ à Sicambris nunc Gherenſibus, & Holandinis, qui olim Battaui dicebantur, ac à quibuſdā feris nationibus incoluntur. Sunt etiā qui hunc, & Danubium in Rhetia oriri tradant, & non longe à locis, ubi uina Oltrinaſca naſcuntur. Rhenus igitur non attingit Sequānos, hodie Burgūdos, niſi à finibus Hel-

uetiorum circa Baſileam uſq; in fineis argentinenſium. Baſilia enim comprehenditur inter Sequanos, & ſuffraganea eſt Biſuntinæ Metropolis. inde eſt, quod reliqua pars fluminis Rheni ab eius ortu circa Curienſem diœceſim Prouinciæ Maguntinæ uſq; in fineis Baſilienſium circa ipſum flumen ferè tota ad Heluetios pertinebat, qui ueteres Ro. in militaribus ſignis imitati capita Boum, Aprorum, Vrſorum, & ſimiliũ uexillis ſuis depingere conſueuerunt.

Rhodanus fluuius Sedunos, Veragros, Allobrogas, & Galliam Prouinciam Romanorum à Celtis diſpartiens oritur non longe à Danubij, & Rheni flu. fontibus circa fineis diœceſis Sedunenſis, propè montem, cui nunc Briga nomen eſt, & ad Sedunum Germaniæ urbem decurrens uicum Varagrorum, qui hodie ſanctus Mauritius dicitur, interſecat, lacuq; Lemano, quem accolæ Luxanenſem nominant, admiſtus, et ad Pontem Gebennæ urbis eundem lacum egreſſus in Lugdunũ, Viẽnam, aliasq; urbeis, et inſignia loca ad Volcas, nũc Auionionenſes prolapſus, Liguſticum mare tribus hoſtijs influit. Roſne à Gallis hodie.

Rigodulum locum inter Belgas ſupra Moſellam fluuium non longe à finibus Treuirorum editum, ubi Petillis Cerealis Romanus copias Treuirorum, & Germanorum magis caſu, quàm prudentia fudit proximum Metenſium finibus montibus, & Moſella fluuio.

S

Sanctones inter Aquitanos populi finitimi Toloſatibus, & propinqui Petragoris Engolismenſibus Picta-

uis, ac Galliæ Prouinciæ Romanorum ciuitas eſt epiſcopalis in Prouincia Burdegalenſi Francorum regno ſita, nomen retinens.

Sebuſiani populi inter Celtas extra Galliam Prouinciam Romanorum Tranſrhenum fluuium primi Allobrogibus, Sequăniſq́; ac Heduis, quorũ erant cliẽtes finitimi inter Lauſanenſem, & Lugdunenſem diœceſim ſitæ, quos Belliœnſes eſſe coniectura eſt. ciuitas eſt epiſcopalis in Prouincia Biſuntina duci Sabaudiæ ſubdita, ſiue eius antiſtiti, per horũ fines ad loca, ubi nunc uicus, cui ſanctus Amor nomen eſt, in comitatu Burgundiæ, ac recta ad Ararim, qui nunc Sagona dicitur. ubi pagum Heluetiorum Tugurinum deleuit Cæſar, peruenit circa Viredunum & Turegum caſtella illius fluminis citerioris ripas attingenti.

Seana flu. prorſus in Francorũ regno Celtas, poſtquam Matrona flu. ſibi immiſtum eſt à Belgis definiens oritur propè fines Heduenſis, ac Lingonenſis diœceſum in ducatu Burgundiæ in Alſeti regione non longe à uico abbatiæ, & monaſterij ſancti Sequăni, ac Trecenſem agrum, et Pariſienſem urbem delapſus Rothomagum ciuitatem, & mare oceanum influit nomen retinens adhuc.

Sequăni populi inter Celtas, hodie Burgundiæ comitatum incolentes, quos à Gallia Prouincia Romanorũ Rhodanus fluuius diuidebat, finitimi Heluetijs, Heduis, Lingonibus, ac Rheno per fines comitatus, nunc Feretenſis, nihil ut uidetur, de his, quæ in ducatu Burgundiæ ſunt, tunc poſſidentes, qđ illa omnia ſpeciali nomine Heduis, et Lingonibus aſcriberẽtur, nec illi dicerẽ-

tur Sequani,ſed hi ſolum,qui à Rhodano propè Belli cenſis urbis diœceſim uſq; ad Biſuntinam ciuitatem maximam Sequanorum,& abinde uſq; in fineis comitatus Ferretēſis,ac diœceſis Argentinæ,Rhenum'q; fluuium protendebatur,inter quos fluuios Rhodani,et Rheni per ciuitatem illam Biſuntinam,quæ quaſi in medio eſt,quinq; dierum iter expedito patet finibus hiſdem. Vltra quoq; Ararim flu.non longe poſt eius ortum Sequanorum fines,quos ipſa Biſuntina diœceſis complectitur,protendi uidebantur.

Sueuorum gens Transrhenum Bauaris,& Franconibus finitima plus,quàm centum pagos habens maxima,& bellicoſiſſima Germanorum omnium laudem putantes eſſe maximam,quamlatiſſime à ſuis finibus uacare agros,& uaſtatis circum ſe finibus,ſolitudines habere. Itaq; una ex parte ab eis circiter millia paſſuum ſexcenta agri uacare dicebantur,opprobrium uirtutis exiſtimantes expulſos agris finitimos cedere,neque quēquam propè audere conſiſtere, inter hanc gentem ſunt Vlma oppidum,ciuitates'q;, & loca inſignia multa. Bauariæ uetus eſt principatus,& Auſtriæ ducibus, ac Marchionibus Badēſibus, comitibus de Virtēberh. alijs'q; principibus eccleſiaſticis,& ſecularibus ſubiecta,qui,ut olim referente Cæſare principes regionum, atq; pagorum ſunt,& in pace inter ſuos ius dicunt,controuerſias'q; minuunt.

Seduſij,uel Seduni populi Germani,ſi pro Sedunum urbem incolentibus capiantur,ut coniectura eſt,Heluetijs,et pro parte Celtis annumerātur, uel ſaltē eis ſunt finitimi,ipſos'q; Rhodanus flu.irrigat finitimi etiam

ſunt Veragris

ſunt Veragris inter môteis, quibus nūc Briga, et ſancti Bernardi nomen eſt, non longe ab Antuatibus, & Allobrogibus germanica lingua ex magna parte utentes. Ciuitas eſt epiſcopalis Tarētaſiæ latine nomen retinēs, in cuius finibus Rhodanus oritur, nec longe ab eis uerſus Curienſem, & Tridētinam diœceſes Rhenus exoritur.

Sueſij populi Germaniæ, quos côiecturari licet fuiſſe Conſtātienſi, Baſilienſi, ac Sedunenſi agro finitimos, et inter Celtas, Heluetios'q; annumerari, ſiue forte Suitenſes eſſe, qui cum Turicœnſibus quondā, Heluetijs noſtra memoria bella geſſere, uel Sueſij, ideſt Sueui-nā, cū ſingulis ā nis domo Sueuorū media pars excederet, forte diuerſas ſibi ad habitandū regiones delegerunt. Ex qbus forſan ſunt illi maritimi, qui Daciæ, & Noruegiæ ſunt finitimi, ac qui circa Lepontios, Rhetos'q; habitant, idē ferè nomen Sueuorū habētes à Sueuo monte, qui ab ortu ſolis Germaniæ initiū faciens, ad Cimbrorum uſq; promontorium magno aditu protenditur, forte dicti.

Senones inter Celtas, finitimi Belgis Pariſiis, ac Carnutibus fuerāt antiquitus ante Cæſarē in fide Heduorū. ciuitas eſt Metropolis, cuius omnes ſuffraganei ſunt in Celtica in regno Francorū ſita retinens nomē, quam in Burgundia ſitam uulgus uocitat. forſan enim id inoleuit à primis Burgundionum regibus, quos Senonis Lugduni, ac Viennæ poſt natum Chriſtum per multa ſecula regnaſſe in Celtica pleriq; tradunt.

Sueſiones populi inter Belgas, fratres, & conſanguinei Rhemorū, eis'q; attributi, qbus, ac Bellouacis, & oppidis Nouioduno, qđ hodie eſt ciuitas Bractus, Pātio'q; erāt finitimi, agros feraciſſimos, et latiſſimos fines habebāt, apud quos rex fuerat totius Galliæ potētiſſimus

qui etiam Britāniæ regnum obtinuerat XII oppida in Sueſſionibus habēs. tempore autē Cæſaris regnabat Galba, multiq; Gallorū reges uſq; poſt magni Caroli tempora diu in Belgica regnaſſe, et coronam apud Sueſſiones accepiſſe leguntur. Ciuitas eſt epiſcopalis nomen retinens in Prouincia Rhemenſi prima ſuffraganea, et

Segni inter Belgas populi gen (regno Francorū ſitæ, et numero Germanorū Cōdruſis finitimi, qui ambo populi ſunt inter Eburones, et Treuiros comitatui Namurcenſi Arduēnæ ſyluæ, et ducatu Lucēburgenſi, Moſæq; flu. proximi nomē retinent. eorū oppidū diœceſis Leodienſis illius epiſcopo ſubijcitur.

Scalden flumen inter Belgas Moſam influēs in extrema parte Arduennæ ſyluæ. nec lōge ab Aduaticis, Neruios, et Tornacēſem urbem interſecat nomen retinens.

Sabis inter Belgas flumen Neruios irrigat, et Moſam flu. penes Cōdruſios Namurcio oppido Leodienſis influit. hodie Sambram uulgus nominat.

Seſſuuij populi inter Celtas ex maritimis ciuitatibus oceanū attingentibus, quæ Armoricæ appellantur, proximi Auleracis, Curioſolitis, rhodonibus, Oſiſſinis, unellis, et Venetis. hos qdā putant eſſe Exiſinos, quæ ciuitas eſt epiſcopalis Prouinciæ Turonēſis in regno Franco-

Sōtiates populi inter Aquitanos finitimi Vo (rū ſiti. catijs, et Taruſatijs populis Aqtanis, et Toloſæ, ac Narbonæ ciuitatibus Galliæ Prouinciæ Romanorū, et Hiſpaniæ citeriori habentes oppidū natura loci, ac manu munitum in regno Francorum ſiti.

SibuZates populi in Aquitania proximi Garumnis, Hauſis, Haſeis, Vocatijs, Taruſatijs, Cocoſatibus, et Hiſpaniæ citeriori Francorum regno ſiti.

Sicambri populi Germaniæ olim ex toto Trãſrhenani proximi Vbis trãſrhenũ tũc ſitis, ſyluas, et ſolitudines habebãt, ad quos ex Menapiorũ, ac Eburonum finibus Rheni trãſitum, maxime ubi ipſe, et Moſa cõfluũt, breuis eſt aditus. Eburones enim Rheni citerioris ripas, Sicambri autem ulteriores incolebãt, nũc oppida, uicos, et agros. Sicambri, quos Ghelrenſes appellamus etiam inter Moſam, & Rhenum poſſidẽt, quorũ pars eſt dicę (cęſis Leodienſis.

Samarobrinæ locus inter Belgas, ubi Cæſar Gallorũ conciliũ indixit, & aliqñ hyemauit, ac ĩpedimenta exercitus obſides ciuitatum, literasq́; publicas, ac frumentũ reliqt. hanc Cameracenſem eſſe urbem quibuſdã placet. Sabis eñi fluuius eã interfluit, & his gallica lingua ſatis alludit uocabulũ, eſtq́; ferè locus ipſe in medio Belgarũ ſitu fertilis, ac ſolo opportuno conſtitutus. ciuitas eſt epiſcopalis, & imperialis Prouinciæ Rhemenſis, forſan ab Eburonicibus populis ciuitatũ oceanũ attingentium, quæ inter Celtas erant, orti, uel à Segnis Belgarũ populis. In hoc oppido quinto ab hinc anno fœdus ĩter omnes Chriſtianos principes ad internitionẽ Veneti nominis ictũ eſt, authore pontifice Iulio II, quod Cameracenſe ab oppido dictum eſt. Sunt tamen qui Sancti Quintini oppidum malint.

Sengoriaci populi in Anglia mari proximi, et Caſſis, Bibrogibus, Trinobãtibus, Ceuimãnis, et Ancalitibus, nunc forte Ebrocenſes dicti, cui ſatis alludit uocabulũ. ciuitas eſt Metropolis.

Siluros populos Angliæ. Tacitus refert.

Sinici populi propè Coloniam urbẽ olim Agrippinam dictam, et Rheni fluminis ripis citerioribus adiacentes à Tacito proditi.

Sarmatas Germaniæ populos, qui contra Sueuos Vannio Sueuorum regi ab eis expulſo opem tulere. Tacitus.

Sabrinam in Anglia flu. Tacitus.

T

Tulligni populi erant finitimi Heluetijs inter Celtas non longe ab Allobrogibus, et, ut quidā opinantur, etiā fuerunt incolæ Turegi oppidi, nunc inter Heluetios ſiti, quod forſan tunc ex illorū pagorū numero nō erat, in Gonſtantienſi diœceſi habitantes, ſed ab Allobrogibus ſitis remoti. Quidā autē interpretantur Turegū, quaſi Duregum, ideſt duorum Regum, & Tullingos credunt nunc Lotoringos eſſe dictos nomine compoſito, ex Lotario eorum rege Carlomani ſtirpe.

Toloſates populi Galliæ Prouinciæ finitimi Narbonenſibus, & Santonibus nec lōge à Sontiatibus populis in Aquitania nomē retinent. ciuitas eſt Metropolis Frācorum regi ſubdita.

Tigurinus pagus, & populi eius quartā partē Heluetiæ continebant, ac inter Celtas erant, inde forte coniectura eſt eos eſſe, qui nūc Turegum cū agro adiacenti apud Sulenſes, Baſilienſes, Conſtantienſes incolunt.

Theutoni populi ultra Rhenū flu. fuerūt, ex quibus et Cymbris Aduatici fuere prognati, apud quorū loca, cum id flumen in Galliam uenientes tranſijſſent, impedimenta cum unius ferè legionis præſidio reliquerunt. uſus autem Theutonos credit, qui Franconiam, et Bauariam Germaniæ regiones, eis'q; finitimas terras inhabitant. Vulgus uero omnes citra, et trās Danubiū populos appellat Theutones. hi forte eorū finibus quōdā pulſi a Sueuis, qui quamlatiſſime agros deſertos poſſidere gloriabātur, ſeſe Cymbris ſociarūt, cū quibus à Romanis duce

Suitenſes

nis duce Mario cæſi ſunt, quos Pōponius Mella albi flu. Cymbris'q; Hermonibus, & Sarmatis propinquos tradit, Theutones tamē eos eſſe, qui trās Danubiū ad dextrā eius inhabitāt. plures ſcripſere inter Alpes ſcilicet Italiæ imminentes, & Danubij alueū incolētes, dicti autem forte ſunt à Tuiſcone eorū Rege Manni filio, ut ſentit Tacitus lib. de ſitu Germaniæ. Italica, ac gallica lingua alludunt.

Treueri populi inter Belgas in cōfinibus Germaniæ finitimi Neruijs, Menapijs, Eburonibus, Rhemis, mediomatricibus, ideſt Metenſibus, & Rheno flu. uſq; in pontem, quo Cæſar traiecit exercitū, quæ pars nunc eſt Colonienſis diœceſis. ferè autē omnes Treueri germanica lingua utuntur, & niſi exercitu coacti imperata non faciebāt. Nā ciuitas propter Germaniæ uicinitatē quotidianis exercita bellis, cultu, et feritate nō multū à Germanis differebat. horū inter Gallos uirtutis opinio erat ſingularis, & plurimū equitatu, peditatúq; ualere exiſtimabātur, nomē retinent. ſitus ciuitatis eſt natura munitus, & Metropolis huius ciuitatis præſul unus ex electoribus imperatoris eſt, qui proximis his ānis legatus à Maximiliano Cæſare ad Venetos ueniens unà cum Cardinali Lucemburgenſi, re infecta abijt.

Tribotes populi Germaniæ in finibus Celtarū, et Belgarū finitimi Tullēſibus, Baſiliēſibus, Spirēſibus, Lingonibus, & Rheno ferè omnes germanica lingua utentes. ciuitas eſt epiſcopalis Prouinciæ Maguntinæ. nunc Argentinēſes latine dicti, quibus uulgaris ſermo cum ueteri ſatis alludit uocabulū. hi ſunt in regione Alſatia olim, ut quibuſdam placet, Heluetia.

Turones populi inter Celtas Carnutibus, & Ande

gauēſibus finitimi proximi oceano. Ciuitas ē Metropolitica, cuius omnes ſuffraganei ſunt in Celtica, et ex maiore parte in Britāniæ citerioris ducatu nomen retinēs in regno Frācorū ſita, quam & Andagauenſem urbē Diuus Lodouicus Francorū rex, Britāniæ ducatu detraxit, cuius tamen Prouinciæ omnes aliæ Britāniæ etiam Britonantis ciuitates remanſerunt.

Taruſatij populi Aquitaniæ proximi Vocatijs, Sontiatibus, Tarbellis, Garumnis, Cocoſatibus, & Hiſpaniæ citerioris. hos coniectura eſt fuiſſe populos Turſæ, quæ ciuitas eſt epiſcopalis in Prouincia Auſcitana, & Francorum regno ſita.

Tarbelli populi in Aqtania proximi Bigerronibus, Sontiatibus, Vocatijs, Taruſatijs. Hiſpaniæ citeriori in Regno Francorum ſiti.

Tenchtheri Germaniæ populi, Tranſrhenani, qui cū Vſipetibus, et magna multitudine hominū, à Sueuis diu agitati, et triēnio uagantes Rhenū flu. trāſierūt, nō lōge ab hoſtio, quo Rhenus ipſe mare ifluit Menapiorū agros utrāq; flu. ripā incolētiū occuparūt, quo ſatis cōſtat Menapiorū fineis, quos pleriq; opinātur Iuliacēſes fuiſſe multo, q̄ nūc maiores extitiſſe. hæc gens poſthac Rheno diſcreta ſolicitauit Vbios, nūc Agrippinenſes, ut à Romanis deficerēt initio imperij Veſpaſiani. Tacitus.

Tameſis flu. in Anglia fineis interioris regionis à maritimis ciuitatibus diuidens à mari circiter paſſuū mil. octoginta, id uno omnino loco pedibus, atq; ægre tranſiri poteſt, & in mediterraneis illius locis inſulæ oriens, nauigabiliſq; oceanum influit. Tamiſam uulgus.

Trinobātes populi in Anglia, propè firmiſſimā earū regionum ciuitatē incolentes mari proximi, et Ceuimagnis,

gnis, Sengoriacis, Ancalitibus, Bibrogis, Caſſijs Angliæ populis.

Tectoſages populi olim Galli fertiliſſima Germaniæ loca circa hercyniā ſyluā occupauerūt, atq; ibi cōſederūt ſummā iuſtitiæ, et bellicæ gloriæ opinionē habētes in ea inopia, egeſtate, et patientia, qua Germani pmanentes eodē uictu, et cultu corporis utētes. his forte Frācones Germaniæ populi eiſdē locis proximi ſucceſſerūt, à quibus Frāconibus poſtea cis Rhenū trāſeuntibus, et Galliā occupantibus, uelut priſcum, propriumq; ſolū repetētes citraq; Pariſios populos ſedē eligentibus Frācia dicta eſt, ut pleriſq; placet, ex his Tectoſagibus erāt hi, quos Mallius Romanorū dux in Gallogræcia ſtrauit, & uicit, triumphumq; retulit.

Tauriaci populi Germaniæ proximi Nemetū, et Heluetiorū finibus, à qbus ſylua Hercynia oritur, et forte erāt Tauraci, qui proximi Heluetijs circa Baſiliēſium fines habitabant, hi tamē Hercyniæ Syluæ nō erant proximi, ſed Baceni Syluæ, quæ nigra dicitur interfluēte tamen Rheno.

Tungros Belgarū populos Tacitus facit. hi cis Rhenū, & Moſam inter Eburones numerantur. oppidum eſt nomen retinens olim ciuitas epiſcopalis. huius ſedes poſthac fuit ad Leodienſem urbem translata uſque ad cuius oppidi mœnia, ut pleriq; uolunt, oceanus protendebatur cuius rei quædā illic uetuſtatis adhuc monimēta uidentur. Inde Cæſar ſcribit Eburones fuiſſe mari proximos. Taſandrum oppidum in Leodienſi diœceſi, cui Diuo Trudo nomen fecere.

Tarbiacos in finibus Aggrippenſium populos. Taci.

Tubantes Germaniæ populos, qui Phryſiæ partē ma

ri oceano, Rhe. flu. ac lacubus proximam ſaltibus, et paludibus abundantem incoluerunt, quam antea Mani populi habitarant. Tacitus.

Tygenos populos Angliæ, quorũ Rex Praſutagus Neronem imperatorem hæredem inſtituit. Tacitus.

V

Vxellodunũ oppidũ in finibus Cadurcorũ inter Celtas nõ longe à Gallia Prouincia Romanorũ monte egregie loci natura munito ſitum, cuius partes omnes præruptiſſimus ſaxis difficili aſcenſu, et flumine infimam uallem diuidente totum penè montem cingente præmunitæ erant, ſub cuius etiã muro magnus fons aquæ prærumpebat, ab ea parte, qua ferè pedum trecentum interuallo fluminis circuitus uacabat.

Vatuca inter Belgas caſtellũ, quaſi in medijs Eburonũ finibus, nõ lõge à colle uno ſyluis, et tumulo, ac magna conualle, ubi Titurius, et Arũculeius Romani hyemantes cum legione una, & qnq; cohortibus à duobus Eburonũ regibus dolis intercepti ſunt. Id caſtellũ proximũ fuiſſe Liburgenſi, nec longe ab Aquiſgrani urbe ueriſimile eſt, forſan eo loco, ubi eſt nũc caſtellũ, cui Valcatus mons nomen eſt, Vatuccæ tamen caſtello, ut Cæſar ipſe deſcribit, ſuberat Rhenus flu. propterea nonnulli credunt Vatucam caſtellũ fuiſſe, ubi nunc eſt Iuliacũ oppidum, quod ducatus eſt titulus inter Aquiſgranum, et Coloniam Germaniæ urbes Ciſrhenanas, quod à Iulio Cæſare denominari putant, ubi adhuc plura inſignia uetuſtatis monimenta apparent.

Vocatij populi extra Celtas, Belgas, & Aquitanos citra Rhodanũ, Cẽtronibus, ideſt Tarentaſijs finitimi, et Allobrogibus ultra Alpes graias, qbus hodie mons cinerum,

nerũ, ſiue Cineſius nomẽ eſt, hos Iſara flu. alluit Vaſa
Vrbigenus pagus Heluetiorũ iter Celtas. (tiũ Galli.
Veſuntio oppidũ maximũ Sequanorũ natura loci mu
nitũ inter Celtas, nũc comitatu Burgũdiæ circũſeptum,
ciuitas eſt imꝑialis, ac Metropolitica nomẽ retinẽs mu
tata litera. u. in. b. ut Romanis, & Vaſconibus pronun-
tiandi mos eſt. ſitũ habet, qualẽ Cæſ. in cõmentarijs de-
ſcripſit, præterq̃ nũc eã idem fluuius ex magna parte
interſecat. in illa ſunt loca uetuſta, qualia Romæ, quæ
Pãtheõ cãpus Martius, cãpuſq́; Mineruæ, uulgo ſem ꝑ
latine dicta ſunt, multaq́; alia priſcæ uetuſtatis moni-
Vangiones populi Germani inter (mẽta cõſiſtunt.
Belgas numerãtur, finitimi Tulluẽſibus, Metẽſibus, Spi
rẽſibus, Maguntinis, ac Rheno flu. omnes ferè germani
ca lingua utentes. ciuitas eſt epiſcopalis Prouinciæ Magũ
tinæ, nũc Varmacienſes dicti, Halſatiæq́; olim Helue-
tia, tunc Gallica, nũc autẽ Germanici iuris aſcripti, quo
magis ipſi, & Spirenſes, ac Argentinenſes, qn et Magũ
tini, tanq̃ omnes altæ Alamaniæ attributi, et ad ripas
Rheni citeriores ſiti uidẽtur, iter Celtas forſan collocãdi
niſi quis recta à Matronæ fluminis ortu ad Rhenũ flu.
Celtas his finibus Belgis diſpartiat, quibus Belgis pari
ratiõe Viredunũ, quæ ciuitas eſt epiſcopalis Prouinciæ
Treuerenſis in ducatu Barrenſi conſiſtens aſcribitur.
Volgæ populi Prouinciales nõ lõge ab Artomicis, qui
nũc Auraſicenſes ſunt, Toloſatibus, Narbonẽſibus, Maſ
ſiliẽſibus, Gaballis, Caduricis, Heluijs, ac Rhutenis ex-
tra Celtas, Belgas, et Aquitanos. hos Rhodanus fluuius
alluit, poſthac Liguſticum mare influit. Anẽnici pridẽ
à nonnullis, nunc Auinionenſes dicti. ciuitas eſt epiſco-
palis Prouinciæ Arelatenſis olim nunc uero Viennen-

ſis maiorum noſtrorum memoria patrimonio beati Petri emptionis titulo addita. Hic Romani pontifices ſedē magno totius Italiæ incōmodo, maiore urbis Romæ Tenuere ſeptuaginta, et amplius annos, donec feliciſſimo euentu Italiæ reſtituti pōtifices, ad hanc diem manſere.

Viēna ciuitas metropolis in Gallia Prouīcia Romanorū, nunc Delphinatu extra Celtas, Belgas, & Aqtanos, quā flu. Rhodanus præterfluit ad eius citeriores ripas ſitam, proxima Aruernorū finibus diſpartiente Rhodano Heduorū finibus Cæſaris tempore, ad quos Matiſco oppidum, nunc ciuitas pertinebat, hodie Lugduno ciuitati finitima, bene'q; ſita.

Velocaſſes populi īter Belgas Morinis, Neruijs'q; finitimi proximi ambianis, et à trebatibus. hi hodie caſtletenſes dicti in comitatu Flandriæ, & Francorū regno, Morinenſi'q; diœceſi ſiti inſtar pagi ſunt. hāc Prouinciam repetit rex Franciæ nunc à duce Burgundiæ.

Veromādui populi inter Belgas, Rhemis ac Trebatibus, Neruijs'q; finitimi, nomen retinent in Frācorū regno ſiti, at ex magna parte in diœceſi laudunēſi, ac Sueſſinenſi, et ex toto in Prouincia Rhemenſi, inſtar'q; prouinciæ hn̄tes, īter quos ſunt incolæ oppidi ſancti Quintini, quos rex repetit. Vermādijs à Gallis minutata aliquātulum nominatione dicti.

Veragri populi extra Celtas, Belgas, et Aqtanos intra Sedunos, Antuates, et in Allobrogas, montes'q; ſancti Bernardi, et Brigā, quos Veragros Rhodanus flu. interlabitur. caput gētis eſt uicus, ubi abbatia, cui ſanctus Mauritius dicitur diœceſis Sedunenſis, quicquid tamen agri Trāſrhodanum poſſidebāt Celtis aſcribitur. per hos ad mōteis illos, quos Cæſ. ſummas alpeis nominat

ex Gallia in Italiam uenientibus aditus eſt.

Veneti populi inter Celtas ex maritimis ciuitatibus oceanū attingentibus, quæ Armoricæ appellantur, proximi Vnellis, Oſiſſinis, Curioſolitis, Seſuuijs, Aulercis, Rhedonibus, hi, ut quibuſdā placet, etiam Vanes dicti ſunt in Prouincia Turonenſi, & Regno Francorū ſiti. ciuitas eſt epiſcopalis, cuius ampliſſima erat authoritas omnis oræ maritimæ regionū earū in Britānia Britonante. ſunt præterea alij quidam populi Auinionenſibus proximi Venuxinum comitatum incolētes patrimonio beati Petri ſubditi. hos partē Galliæ Prouinciæ Romanorum fuiſſe quibuſdam placet.

Vnelli populi inter Celtas ex maritimis ciuitatibus oceanū attingentibus proximi Andibus, Venetis, Oſiſſinis, Lexobijs, Curioſolitis, Seſſuuijs, Aulercis, Rhedonibus inter ciuitates Armoricas numerati in Prouincia Turonenſi, & Francorum regno ſiti.

Vellauni populi īter Celtas proximi Heleutetis, Cadurcis, Gaballis, et Aruernis, quorū ſub imperio eſſe cōſueuerāt. ciuitas eſt epiſcopalis in Prouincia Bituricenſi nomen retinens, à multis tamen Sācti Flori ciuitas dicitur.

Vellaunodunum inter Celtas oppidum Senonum propinquū Agendico Senonum oppido, ac Genabi oppido Carnutum, qđ Genabis oppidū pons Ligeris flu. continebat, nec longe ab Auarico, & Nouioduno oppidis Biturigum in Francorum regno ſitum.

Vocatij inter Aquitanos proximi Taruſatijs, Sontiatibus, Tarbellis, Bigerronibus, Garumnis, Garitibus, Conuoſatibus, & Hiſpaniæ citeriori, in regno Francorum ſiti. ab his forte Vaſcones dicti. hos coniectura eſt fuiſſe Veſaticos. ciuitas eſt epiſcopalis in Prouincia Au-

ſitana Frãcorũ regno ſita, quos Vaſatenſes dicimus.

Vſipetes Germaniæ populi Trãſrhenani, qui cũ tenchtheris, et magna multitudine hominum à Sueuis diu agitati, et triẽnio uagantes Rhenũ flu. trãſierũt nõ lõge ab hoſtio, ubi mare influit, et Menapiorũ agros utrãq; fluminis ripam incolentes occuparunt. ex hoc conſtat Menapiorum fineis, quos pleriq; opinantur iuliacenſes fuiſſe multo latiores, maioresq; extitiſſe, et agros ducatus mõtenſis Rheni ripis ulterioribus adiacẽtes, ac etiam elinenſis poſſediſſe.

Vbij Germani populi olim Trãſrhenani, quorum fuit ciuitas ampla, & florẽs, ut eſt captus Germanorũ, qui paulo ſunt eiuſdẽ generis, & cæteris humaniores, quia Rhenũ attingunt, multumq; ad hos mercatores uentitant, et ꝙ ipſi propter propinqtatẽ gallicis ſunt moribus aſſuefacti, hos Sueui diu, & ſæpe bellis experti finibus expellere adnixi ſunt, et ſibi uectigales fecerũt, multoq; humiliores, et infirmiores reddiderũt, in quorũ fineis Cæſar primo Trãſrhenũ exercitu per põtẽ in Menapijs factũ ducto, uaſtatis agris Sicãbrorũ ſe recepit, iterũ aũt paululũ ſupra eũ locũ, quò antea exercitũ traduxerat pontẽ in finibus Treuirorũ fecit, legionesq; traduxit, cuius pontis ultima pars Trãſrhenana ripas Vbiorũ cõtinebat. hos eſſe aggrippinẽſes, nũc Coloniẽſes à Claudio Cæſare aggrippinæ uiro, acceptos plerisq; placet, qui, ut ueriſimile eſt, à Sueuis cõpulſi, citra Rhenũ hortante Aggrippina, urbẽ condere, et habitare cœperũt, quæ ciuitas paulo poſt cũ Romanorũ ſocia eſſet, ac recens cõdita fatali igne, ut Taci. ſcri. conſumpta eſt, & ferè eodẽ tempore ſimili caſu Lugdunũ incenſum, & dirutũ eſſe conſtat, ut in epiſtolis refert Seneca. Cæ

ſaris igitur tempore coniectura eſt loci, ubi Marchiæ comitatus à duce Cliuenſi nūc poſſeſſus Veſtaſlia oppida ſunt, parſq; ducatus montenſis incoluiſſe præſumuntur, quorū adhuc magna pars ad Coloniēſem eccleſiā ꝑtinet. hos Taci. Trāſrhenanos etiā ſuo tēpore fuiſſe ſcribit, ꝙ forte ad utranq; Rheni ripā uicos agros, poſſeſſiones'q; haberēt. Sic & Allobroges à Rhodani ambas ripas, & Menapÿ tūc ad Rheni utranq; ripā, ſic et Phryſÿ, et Ghelrenſes, nunc ad ipſius Rheni ambas ripas uicos agros, poſſeſſiones'q; habebāt, et adhuc poſſident. quin et aliqn̄ uſq; ad Rhenū flu. protenſos Saxones fuiſſe qbuſdā placet, qđ facile eſt, cum quis origine ſaxo illic forte aliqd poſſederit, ut ſæpe principibus alienigenis hoc diuerſo iure contingit.

Voſecus mons in finibus Lingonū à quo Moſa flu. profluit, nō longe à fonte matronæ flu. in Frācorum regno ſitus.

Vocetus mons in Helvetÿs. Tacitus.

Vataſticam inſulā in flu. Rheno finitimā Battauis, et Phryſÿs, quæ eſt diœceſis traiectenſis. Taci. Battauos autē, quos Holandinos dicimus, lōge alios eſſe certū eſt, ab illis Holandinis, qui propè balteum mare, ac Daciā habitāt, ſicut et alia ē circa id mare, et Daciā, Zelādia.

Vuallis eſt pars flu. Rheni quā Moſa flu. recipit ante, q̄ in Battauos, & mare oceanū fluat, & eſt diœceſis traiectenſis propè Nouomagium oppidū et traiectenſem urbem epiſcopalem nomen retinens.

Vidoniſſe locum propè maguntiā urbē Ciſrhenanā.

Vaſcones in Aquitania populos. Tacitus.

Vetera caſtra hybernorū Romanorū locum citra, et propè Rhenū flu. amplū habentem uallū, cuius pars in collem leniter exurgens pars æquo aditur. Vbi oppi

dum, & obliqua in Rhenũ moles, cuius obiectu uolutus amnis, et latitudo camporũ inter ciuitates Traiectenſem, & Colonienſem, q̃bus hybernis obſideri, premiq́; Germanias Cæſar Augu. crediderat. Tacitus. nunc in Vadam inter Colonieſem & Cliuenſi ductu ſitum. Traiectenſem urbem locum ultra Noueſiũ Rheno flu. et Cis eũ adiacentẽ in Ductu Cleuẽſi ſitum.

Tq; hæc de Gallorũ, Gallis'q;, qui aut proximi, aut finitimi ſunt populis ita ꝓſtrinximus, ut quãuis uetuſtatẽ illuſtrare pro uirili conſilium fuerit, multa tamen inſerta quoq; ſint, quæ tẽpora hæc recẽtiora, mores, et uiros, ac res præclare geſtas ab his explicent, nec tñ ſingula ꝓſecuti ſumus, ſed ſummas rerũ, et ex his illuſtriſſima quæq; libauimus. Nã ſi aliarũ quoq; gentiũ, quæ toto orbe nũc degunt, nominũ mutationes, fortunæ uarietates, mores, locorũ diuerſas appellationes, aut fluminum, uires, res geſtas ad hanc normã dirigere uoluiſſem, id ſanè et operoſum nimis, ac immenſi penè operis fuiſſet, & conſilij obliti noſtri uideremur, quippe qui ab initio Cæſarem tantum, aut Tacitũ, et Gallos, ac finitimas his gẽtes hoc noſtro indice complecti uoluerimus, reliquũ operis, et in aliud tempus, et in alias cõmentationes reiecimus. illud admonuiſſe diligentem lectorẽ uolo, multa illum ex uaria hiſtoriarũ lectione collecturũ, quæ Europam, et Aſiam, ac Africã ſaltem oram litoralem notiora nobis factura ſint. nam, ut ulterius penetres, legis hæc Mahometanæ diuerſitas à Chriſtiana pietate, prohibet, ſed et ipſa orbis parens gentiũ omnium Regina Italia tantas mutationes ſenſit, ut uix nomen ullum retineat, qđ olim habuit. qs enim neſcit eã Italiæ par

tem, quã Samnites Appuli Græci Cãpani illi tenuere, totã nũc in regni Neapolitani nomẽ abijſſe, ꝙ olim Latiũ, nunc Campaniã, aut terrã Romandiolã, quæ Gallia Ciſalpina in Lombardiã, quæ Venetia in Marchiã Taruiſinã, quæ Flaminia olim nũc in romandiolã eſſe mutatam. Iam quæ priſcis illis temporibus clariſſima oppida fuerant, aut penitus concidere, aut in uicos abiere, ſucceſſereq́; omnino cum aliæ gentes, tum aliæ quoq; nominationes diuerſiſſimæ. Lyrim enim à ueteribus amnẽ dictum iam ſeptingentos ab hinc annos à Gariliano caſtello, quod ſaraceni munitiſſimum propugnaculum ſibi conſtruxerant, Garilianũ appellamus. Ticinum olim, nunc Papiam, à Papio quodã Gallorum Duce. Fregellæ ipſæ in Cãpania in põtem curuũ mutatæ. Egnatia Appuliæ iunenatiũ à nobis dictũ anienũ ipſum patrem Tiberonum accolæ uocant. Sipûs illa ſæpiarum captura celebris, & inde nomen adepta, nunc Mãfredonia uulgo à Manfredo ſecundi Federici Imperatoris filio dicitur. Verum lõgius, quàm par forſan erat Egnati ſumus. Cætera ſibi lectoris diligentia pariat, aut in altiori otio à nobis expectet.

FINIS.

Venetijs in ædibus Aldi & Andreæ Soceri.

W

A a b c d e f g h i k l m n o p q r s t u x y z aa bb cc dd ee ff gg hh ii kk ll mm nn oo Omnes ſunt Quaterniones.

AL DVS

BIBLIOTECA NAZ.
ROMA
VITTORIO·EMANUELE

Digitized by Google